

KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS

Jurgita Viršilienė

**PILIAKALNIŲ ĮPAVELDINIMO VEIKSNIAI LIETUVOJE
1919–1990 M.**

Daktaro disertacija

Humanitariniai mokslai, istorija ir archeologija (H 005)

Klaipėda, 2024

Mokslo daktaro disertacija rengta 2019–2024 metais Klaipėdos universitete pagal Vytauto Didžiojo universitetui kartu su Klaipėdos universitetu Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2011 m. birželio 8 d. įsakymu Nr. V–1019 ir pagal Vytauto Didžiojo universitetui kartu su Klaipėdos universitetu Lietuvos Respublikos švietimo, mokslo ir sporto ministro 2019 m. vasario 22 d. įsakymu Nr. V–160 suteiktą doktorantūros teisę.

Doktorantūros studijoms finansavimas skirtas pagal Europos Sąjungos struktūrinių fondų projektą „Doktorantūros studijų plėtra“ Nr. 09.3.3–ESFA–V–711–01–0001.

Mokslinis vadovas

doc. dr. Gintautas Zabiela (Klaipėdos universitetas, humanitariniai mokslai, istorija ir archeologija – H 005).

Mokslo daktaro disertacija ginama Vytauto Didžiojo universiteto ir Klaipėdos universiteto Istorijos ir archeologijos mokslo krypties taryboje:

Pirmininkas

dr. Vykintas Vaitkevičius (Klaipėdos universitetas, humanitariniai mokslai, istorija ir archeologija – H 005);

Nariai:

doc. dr. Salvijus Kulevičius (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, istorija ir archeologija – H 005);

dr. Dangiras Mačiulis (Lietuvos istorijos institutas, humanitariniai mokslai, istorija ir archeologija – H 005);

doc. dr. Gintautas Vėlius (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, istorija ir archeologija – H 005);

dr. Manvydas Vitkūnas (Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, humanitariniai mokslai, istorija ir archeologija – H 005).

Daktaro disertacija bus ginama viešame Istorijos ir archeologijos mokslo krypties tarybos posėdyje 2024 m. gegužės 10 d. 13 val. Klaipėdos universiteto prof. habil. dr. Stasio Vaitekūno auloje.

Adresas: H. Manto 84, LT-92294 Klaipėda.

Daktaro disertacija išsiųsta 2024 m. balandžio 10 d.

Disertaciją galima peržiūrėti Klaipėdos universiteto ir Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekose.

KLAIPĖDA UNIVERSITY

Jurgita Viršilienė

**FACTORS INFLUENCING THE GRANTING OF
HERITAGE STATUS TO HILLFORTS IN LITHUANIA
BETWEEN 1919 AND 1990**

Doctoral Dissertation

Humanities, History and Archaeology (H 005)

Klaipėda, 2024

The doctoral dissertation was prepared in 2019–2024 at Klaipėda University in accordance with the doctoral studies right granted to Vytautas Magnus University in association with Klaipėda University by the Order No. V-1019 of the Minister of Education and Science of the Republic of Lithuania, 8 June 2011, and in accordance with the doctoral studies right granted to Vytautas Magnus University in association with Klaipėda University by the Order No. V-160 of the Minister of Education, Science and Sport of the Republic of Lithuania, 22 February 2019.

The funding for doctoral studies is part of the European Union Structural Funds project “Development of Doctoral Studies” No. 09.3.3–ESFA–V–711–01–0001.

Scientific supervisor

Assoc. Prof. Dr. Gintautas Zabiela (Klaipėda University, Humanities, History and Archaeology – H 005).

The doctoral dissertation will be defended at the Defence Board of Vytautas Magnus University and Klaipėda University in the Field of History and Archaeology:

Chairman:

Dr. Vykintas Vaitkevičius (Klaipėda University, Humanities, History and Archaeology – H 005);

Members:

Assoc. Prof. Dr. Salvijus Kulevičius (Vilnius University, Humanities, History and Archaeology – H 005);

Dr. Dangiras Mačiulis (Lithuanian Institute of History, Humanities, History and Archaeology – H 005);

Assoc. Prof. Dr. Gintautas Vėlius (Vilnius University, Humanities, History and Archaeology – H 005);

Dr. Manvydas Vitkūnas (General Jonas Žemaitis Military Academy of Lithuania, Humanities, History and Archaeology – H 005).

The doctoral dissertation will be defended in a public meeting of the Defence Board in the Field of History and Archaeology, at Prof. Dr. Habil. Stasys Vaitekūnas Aula of Klaipėda University, at 1:00 p.m. on the 10th of May, 2024.

Address: H. Manto Street 84, Klaipėda, LT-92294, Lithuania.

The doctoral dissertation was sent out on the 10th of April, 2024.

The dissertation is available at the libraries of Klaipėda University and Vytautas Magnus University.

Turinys

ĮVADAS	7
I. PILIAKALNIŲ SAMPRATA IKI 1922 M.	25
II. PILIAKALNIŲ APSAUGOS PRADŽIA TARPUKARIO LIETUVOJE	35
II.1. Piliakalniai Valstybės archeologijos komisijos veikloje 1919–1933 m.	36
II.2. Piliakalnių žalojimo sustabdymas 1934–1936 m.	40
II.3. Piliakalniai Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus veikloje 1936–1940 m.	49
II.4. Visuomeninės draugijos bei kitos valstybinės organizacijos ir piliakalniai	53
II.5. Asmenybių indėlis į piliakalnių pažinimą	66
III. PILIAKALNIAI PIRMŲJŲ OKUPACIJŲ LAIKOTARPIU 1940–1944 M.	87
IV. PILIAKALNIŲ SAMPRATOS ĮTVIRTINIMAS 1948–1990 M.	95
IV.1. Piliakalnių apsaugos formavimasis 1948–1966 m.	95
IV.2. Gamtos apsaugos komiteto veiksmai piliakalnių atžvilgiu 1957–1963 m.	127
IV.3. Piliakalniai Kultūros ministerijos reguliavimo sferoje 1967–1990 m.	134
IV.4. Piliakalnių tvarkymo darbų pradžia 1969–1988 m.	145
IV.5. Piliakalnių tyrimų atnaujinimas pokariniu laikotarpiu	160
IV.6. Piliakalnių populiarinimas spaudoje	167
IV.7. Piliakalniai asmenų ir visuomeninių organizacijų akiratyje	183
IV.8. Piliakalnių padėtis tautinio atgimimo laikotarpiu	193
V. PILIAKALNIŲ RAIŠKOS LIETUVOS KAIMYBINĖSE VALSTYBĖSE	
BRUOŽAI	201
V.1 Piliakalniai kaimyninėse valstybėse iki II pasaulinio karo	203
V.2 Piliakalniai kaimyninėse valstybėse po II pasaulinio karo	213
IŠVADOS	229
ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS	235
Šaltiniai	235
Literatūra	253
SANTRUMPŲ SĄRAŠAS	274
APIE DISERTANTĘ	276
MOKSLINIŲ PUBLIKACIJŲ SĄRAŠAS	277
MOKSLINIŲ PRANEŠIMŲ SĄRAŠAS	277
SUMMARY	279
ABOUT THE AUTHOR	309
PRIEDŲ SĄRAŠAS	310
PRIEDAI	313

Įvadas

Piliakalniai mūsų dienomis yra labiausiai žinomi Lietuvos archeologinio paveldo objektai. Visuotinis jų paplitimas, sena žodinė tradicija bei 2500 metų ilgumo jų raidos istorija piliakalnius daro išskirtiniu ir lengvai atpažįstamu krašto senosios istorijos objektu. Piliakalniai, be archeologinės vertės, dar turi ir neabejotiną kraštovaizdinę išraišką, kas šią archeologinių paminklų rūšį daro bene labiausiai pastebimą. Tai gausi regiono senojo paveldo grupė. Lietuvos teritorijoje piliakalnių skaičius, kasmet surandant dar nežinomus, 2023 m. pabaigoje perkopė tūkstantį (vien 2023 m. jų identifiukuoti net 23), o visoje kadaise baltų apgyventoje teritorijoje jų būta kelių tūkstančių. Piliakalnius įrenginėjo ir baltų kaimynai (germanai, slavai, ugro-finai), o jų gana gausus buvimas Europos miškų zonoje natūraliai kėlė ir kelia jų paskirties, gyvavimo trukmės, įrengimo laiko ir panašius klausimus, kurie iki šiol aiškinami archeologijos mokslo duomenimis interpretuojant archeologinių tyrinėjimų metu surinktus radinius ar fiksuotas struktūras, identifiukuojant atsitiktinai surastas senienas. Už tyrimų ribų palieka piliakalnių istorija nuo jų apleidimo iki mūsų dienų. Šiandien piliakalniai nėra vien valstybės saugomi kultūros paveldo objektai ir tarnauja ne vien praeičiai pažinti. Jų tyrimų metu sukauptos medžiagos sklaida ir jos pagrindu daromi įvairaus lygio apibendrinimai, sprendžiamos išsaugojimo problemos, įskaitant būdingas tik piliakalnimams (pvz., šlaitų erozija), pritaikymo šiuolaikiniam gyvenimui poreikiai formuoja atitinkamas visuomenės nuostatas į šią paveldo rūšį ir kartu ją keičia. Pastaruoju metu

susidomėjimas piliakalniais yra pagyvėjęs. Tas pastebima net valstybiniu lygmeniu. 2021 m. kovo mėn. 10 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės patvirtintame 4 metų Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos nuostatų įgyvendinimo plane numatyta priemonė dėl piliakalnių teritorijų nustatymo – suformuoti ir įregistruoti Nekilnojamojo turto registre reikšmingiausių piliakalnių, esančių laisvoje valstybinėje žemėje, sklypus¹. Visa tai skatina į tyrimų lauką įtraukti ir naujausių piliakalnių istoriją, kuri neatsiejama nuo paveldosaugos, archeologijos mokslo raidos ir krašto istorijos. Nustojus naudoti piliakalnius jie liko tik vadinamosiomis vietomis, kurių supratimas laikui bėgant keitėsi. Jo raidoje nuo Naujųjų laikų iki mūsų dienų pastebimi keli etapai. XX a. ypač išryškėjo jų kaip paveldo objektų suvokimas. Tyrimams pasirinktas šios istorijos vidurinis etapas – didžioji XX a. dalis tarp I pasaulinio karo ir 1990 metų – Lietuvos valstybės atkūrimo. Šio etapo pradžioje apie piliakalnius jau turėta pirminių duomenų, o laikotarpio pabaigoje susiformavo pagrindinės jų suvokimo ir raiškos tendencijos, išsiplėtojusios jau po 1990 m.

Šio tyrimo istorinis laikotarpis pasižymi sparčia visuomenės raida bei instituciškai diegiama paveldosauga. Iš Rusijos imperijos išsivadavusi Lietuva laikotarpiu tarp dviejų pasaulinių karų kūrė tautinę valstybę ir jai pagrįsti ieškojo įvairių ženklų. Piliakalniai tam labai tiko, tik jų menkas bendras pažinimo lygis ir palyginti trumpas savarankiškas valstybės raidos laikotarpis to neleido deramai įtvirtinti. Tarybinė² okupacija smarkiai deformavo pačią visuomenę, tačiau savotiškos kultūrinės autonomijos buvimas leido plėsti ir gilinti piliakalnių reikšmės suvokimą. Atgimimo ir atkurto Lietuvos Respublikos laikotarpiai įgalino į piliakalnius pažvelgti iš žymiai platesnės perspektyvos bei suteikė visišką požiūrio į juos laisvę. Žmonėms pradėjus intensyviau keliauti ir naudotis įvairiomis informacijos priemonėmis žymiai išaugo istorinių žinių kiekis, kartu išryškines ir piliakalnių vietą krašto ir regiono praeities pažinime. Visų šių ne kartą besikeitusių „išorinių“ reiškinių įtaka piliakalnių naratyvui taip pat netyrinėta. Paskutiniu metu piliakalniai Lietuvoje tampa savotišku nacionalinio (ar baltiško) identiteto ženklu. Tą rodo oficialus 2017 metų paskelbimas piliakalnių metais (2015 m. Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas), tausojantis visuomenės požiūris į juos (naujos piliakalnių tvarkybos tendencijos), piliakalnių istorinės raidos specifika (iš rašytinių šaltinių žinomos XIV a. medinės pilys vėlyvuose piliakalniuose), ryškė-

¹ 2021 m. kovo mėn. 10 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 155 „Dėl aštuonioliktosios Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos nuostatų įgyvendinimo plano patvirtinimo“, [interaktyvus], [žiūrėta 2024 01 05], prieitis per internetą: <https://eseimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/bef7d43286fe11eb998483d0ae31615c?jfwid=n4udyawj6>.

² Darbe vartojama sąvoka „tarybinė“ kaip istorinė (LAURINAVIČIUS, Č., SIRUTAVIČIUS, V. *Lietuvos istorija*. V., 2008, t. XII. I dalis. Sąjūdis: nuo „persitvarkymo“ iki kovo 11-osios, p. 14), visuotinai vartota tiek tiriamuoju laikotarpiu, tiek pripažįstama kaip vartotina ir dabar (Valstybinės lietuvių kalbos komisijos konsultacijos bankas [interaktyvus], [žiūrėta 2023 08 04], prieitis per internetą: <https://www.vlkk.lt/konsultacijos/2853-sovietai-sovietinis-tarybos-tarybinis>).

jančios kitų piliakalnių prasmių paieškos (bandymai jiems suteikti ikirikriščioniškų šventviečių vietų įvaizdį). Visi šie reiškiniai irgi gali būti tyrimo objektai, nes tai yra savotiška piliakalniais besidominčios visuomenės dalies reakcija į jų pažinimo metu sukauptą informaciją. Tačiau tirti piliakalnių istoriją atkurtos Lietuvos Respublikos laikotarpiu atsisakyta dėl kelių priežasčių. Svarbiausia jų yra labai gausi ir savo formomis įvairi informacija apie piliakalnius, tarp jų ir elektroniniai šaltiniai. Tinkami pastarųjų apdorojimo metodai humanitariniuose moksluose dar tik formuojasi. Mažai tyrinėta ir šio laikotarpio paveldosaugos ir archeologijos istorija, kuri dažniausiai pasitenkina faktų ir reiškinų įvardinimu. Pats laikotarpis yra labai arti mūsų dienų, todėl jo vertinimai neišvengtų tam tikro subjektyvumo. Šio laikotarpio piliakalnių raiška lieka ateities tyrimams.

Visų šių kliūčių žymiai mažiau yra ankstesniu laikotarpiu, kuriuo minėtos problemos jau matomos, o joms spręsti reikalinga šaltinių bazė yra daugmaž susiformavusi. Pagrindinė tyrimo problema yra piliakalnių įvairiaprasmių pažinimo XX a. veiksnių ir tendencijų nustatymas bei įvardinimas. Iki šiol turimas vaizdas dažnai yra mozaikinis, nesisteminis ir netikslus, neretai nepakankamai pagrįstas moksliniais duomenimis. Dabartinės piliakalnių istorijos tyrimai iki šiol nėra deramai suvokti ir išplėtoti. Plačiau nagrinėtas tik piliakalnių kaip atminties vietų aspektas, iškeltas dar Jono Basanavičiaus (1851–1927) „Aušroje“³. Mūsų dienomis jį plačiau tyrinėjo Dangiras Mačiulis⁴ ir Manvydas Vitkūnas⁵. Netyrinėta lieka abipusė objekto (piliakalnio) ir subjekto (jį pažinti norinčio žmogaus) tarpusavio sąveika. Tai susiję su daugeliu aspektų: žmonių įsitraukimu į piliakalnių paiešką, jų paskirties permąstymu, meninėmis interpretacijomis, „liaudiškąja“ paveldosauga⁶, piliakalnių kaip dabartinių gyvenviečių pradžios samprata, sąsajų su gamtos paveldu nustatymu ir kt. Visa tai vyksta ne siaurame istorikų, kultūrologų, archeologų ar paveldosaugininkų rate, tačiau žymiai platesnėje ir įvairesnėje visuomenės dalyje. Tai, viena vertus, prisideda prie piliakalnių dabartinės reikšmės supratimo ir atskleidimo, kita vertus – išplečia patį piliakalnių suvokimą, kuris neturi užsibaigti tik jų teikiamos medžiagos analize. Piliakalniai yra svarbus šaltinis praeičiai pažinti. Medžiaga tam gaunama jų archeologinių tyrimų būdu. Nesigilinant į pačių tyrimų metodiką ir jos teikiamas galimybes, įvertinimo reikalauja šių tyrimų rezultatų sklaida ir jos metu gautos informacijos grįžtamasis poveikis tyrimo objektui. Piliakalnio apsaugą ir prezentaciją visuomenei taip pat veikia esama juridinė bazė, ypač paveldosauginiai reikalavimai bei jų realus įgyvendinimas.

³ BASANAVIČIUS, J. Apie senovės Lietuvos pilis. *Auszra*. 1884, nr. 1–3, p. 52.

⁴ BARONAS, D., MAČIULIS, D. *Pilėnai ir Margiris; istorija ir legenda*. V., 2010, p. 15–16, 229–230, 253–257.

⁵ VITKŪNAS, M. Kovos Lietuvos istorinėje atmintyje: piliakalniai, kaip „atminties vieta“. *KA*, 2016, t. XXXI, p. 274–327.

⁶ Ja suprantama žodinė tradicija, išskyrusi objektą iš aplinkos ir kai kuriais atvejais draudusi jį ardyti (pvz., pasakojimai apie jį kasti bandžiusius asmenis ištikusias nelaimes).

Apsaugos priemonės turi įtakos piliakalniui pažinti bei kažkiek keičia paties objekto įvaizdį (tvarkymo, pritaikymo darbai). Piliakalniuose vykdyta veikla (tyrimai, apsauga, tvarkymas) įvairiais būdais pasiekdavo visuomenę. Iš jų nagrinėjamoju laikotarpiu svarbiausia buvo spauda, nes būtent tuomet išnyko neraštingumas, o knygos ir periodiniai leidiniai tapo pasiekiami visiems ir skaitomi visų. Juose skelbiamos idėjos neabejotinai turėjo poveikį piliakalnių kaip praeities objekto suvokimui.

Šiame tyrime nesiekama atsakyti į visus išskylančius piliakalnių dabartinio pažinimo ir suvokimo klausimus. Pagrindinis dėmesys skirtas piliakalnių tapsmo paveldo objektais atskleidimo keliams, būdams, metodams, juos paveikusiems reiškiniams įvardyti. Tiriant piliakalnius išryškėjusios bendrosios istorinės jų raidos tendencijos gali būti pastebimos ir kitose archeologinio paveldo rūšyse, o gal ir visoje paveldo srityje.

Tyrimo aktualumas. Archeologinis paveldas ir visuomenei Lietuvoje matomiausia jo rūšis – piliakalniai – iki šiol daugiausia tyrinėti tik kaip atitinkamas epochas ar žmonių gyvenseną jose atskleidžiantys objektai – t. y. naudoti kaip savotiški archeologijos šaltiniai krašto proistorėi ir net istoriniams laikotarpiams (Viduramžiams ir Naujesiems laikams) pažinti. Tačiau jie kaip ir kiekvienas materialusis objektas buvo ir yra veikiamas įvairių veiksnių bei įtakų ir vėlesniais laikais, imtinai iki mūsų dienų. Tai nėra tik fiziniai procesai, susiję su irimo ir senėjimo veiksniais, labiausiai pažįstamais ir fiksuotais archeologų, o paskutiniu metu kažkiek ir paveldosaugininkų. Tai ir šių objektų reikšmės, vietos ir svarbos supratimas visuomenėje, pasireiškiantis veiksmais juos išsaugoti būsimoms kartoms, pažinti ir panaudoti nūdienos poreikiams. Dauguma aukščiau minėtų aspektų pasireiškė ir atsiskleidė tik XX a. Jame įvyko kardinalūs požiūrio į archeologinį paveldą pokyčiai ir visame pasaulyje⁷. Nacionalinės valstybės tapsmas neišvengiamai turėjo įtakos ir požiūrio į krašto praeitį formavimuisi, kurio visiškai be archeologinio paveldo pažinimo atkleisti neįmanoma, nes tiesiog labai ilgam proistorės laikotarpiui pažinti nėra kitų šaltinių nei archeologiniai.

Tyrimė siekiama kompleksiskai išnagrinėti veiksnius, sąlygojusius piliakalnių kaip reprezentatyviausios archeologinio paveldo rūšies tapsmą mūsų šiandieninės savasties dalimi. Suvokiant problemos platumą ir jai atskleisti reikalingo instrumentarijus įvairovę tyrime pasirinkti keli svarbiausi aspektai: paveldo apsauga (įskaitant jos juridinę kodifikaciją), archeologinių tyrimų įtaka, pažinimo sklaida ir atskirų asmenybių įtaka šiems procesams. Šie aspektai dinamiški, sąlygoja vienas kitą ir remiasi ankstesniu įdirbiu. Mokslo istorijoje yra pastebėta, kad praeityje neretai būta idėjų ar atradimų, kurie tuo metu buvo neaktualūs ir kurie buvo deramai įvertinti tik praėjus tam tikram laikui. Tokia prieiga gali būti taikoma ir vertinant praeityje vykusius veiksmus ir procesus.

Tyrimo naujumas. Piliakalniai iki šiol buvo archeologijos mokslo tyrimo objektas. Jų raiška, nustojus piliakalnius naudoti pagal pirminę jų paskirtį, yra likusi už

⁷ RENFREW, C., BAHN, P. *Archaeology: theories, methods and practice*. London, 2008, p. 40–41; *Archaeology. The whole story*. London, 2017, p. 9.

tyrinėtojų dėmesio ribų ir sulaukusi tik pavienių įžvalgų iš kitų mokslų (tautosakos, mitologijos). Piliakalnių tapsmas paveldo objektu yra netyrinėtas ne tik Lietuvoje, tačiau ir Rytų Baltijos regione ir net dar platesnėje geografinėje erdvėje. Plačiame paveldosaugos tyrimų bare archeologinių objektų įpaveldinimo tyrimai iš esmės dar nepradėti. Piliakalniai kaip bene reprezentatyviausias archeologinis objektas gali pasitarnauti tokiems tyrimams aktualizuoti.

Tyrimo objektas. Piliakalniai, nors ir būdami gana gausia ir žinoma archeologinio paveldo rūšimi, iki šiol gana skirtingai suprantami. Jų kaip objekto suvokime reiškiasi dialektika – viena vertus, piliakalnių suvokimas konkretėja ir aiškėja, kita vertus – ieškomos ir surandamos jų naujos prasmės. Pirmuoju atveju pagrindas yra moksliniai tyrimai, antruoju – objekto recepcija visuomenėje, įskaitant ir tų pačių tyrimų rezultatus. Tai rodo, kad „piliakalnio“ sąvoka yra istorinė, tad istorizmo prieigos ir laikomasi tyrime. Čia piliakalniais laikomi tie objektai, kurie taip buvo įvardyti atitinkamu laiku. Į vėlesnę ar dabartinę jų interpretaciją dėmesys kreipiamas tik tiek, kiek tai reikalinga paaiškinti tokio suvokimo pokytį. Tyrime orientuojamasi į piliakalnius kaip fizinius objektus, veikiamus esamų idėjų ir nuostatų: paveldo apsaugos sistemos, informacijos sklaidos, visuomenės elgsenos. Pagal tai vertinamos jų fizinių pokyčių ir suvokimo tendencijos.

Piliakalnių suvokimo pokyčiai lėmė nuolatos kintantį jų skaičių, kuris tyrime svyruoja nuo kelių šimtų iki daugiau nei tūkstančio Lietuvos teritorijoje. Ne visais aspektais analizę įmanoma atlikti visiems, tad taikytos ir atvejo studijos, tokioms pasirenkant reprezentatyvius ir informatyvius piliakalnius ar jų grupes.

Tyrimo objekto chronologinės ribos. Piliakalniai po jų apleidimo (pirminės funkcijos praradimo) iki mūsų dienų egzistavo apie 600 metų, o daugelis – ir ilgiau. Ilgą laikotarpį nuo piliakalnių apleidimo kone iki XX a. apie juos beveik nėra pagrįstų istorinių šaltinių. Informacijos iš šio laikotarpio nuotrupų galima aptikti istorinėje, kartografinėje, ikonografinėje medžiagoje, archeologinių tyrimų ataskaitose ir net atskiruose materialinės kultūros pavyzdžiuose (radiniuose), tačiau jos pirminio kaupimo laikotarpis labai ilgas. Nuo XX a. padėtis smarkiai keičiasi, o XXI a. informacinėje visuomenėje matomas ir aiškus tokių šaltinių perteklius bei instrumentarijus jiems apdoroti nebuvimas. Piliakalnių vieta visuomenėje ypač paveldosauginiu aspektu labai priklauso ir nuo krašto visuomeninio-politinio gyvenimo. Šie du aspektai ir sąlygojo tyrimo chronologinių ribų pasirinkimą, atsižvelgiant į Lietuvos kaip valstybės svarbiausius raidos etapus. XX a. – tai nepriklausomos Lietuvos valstybės susikūrimas 1918 m. ir atkūrimas 1990 m. Kadangi politiniai procesai iškart nesąlygoja visuomenės pokyčių ir ypač tokioje srityje kaip paveldosauga, piliakalnių įpaveldinimo tyrimo ribos labiau sukonkretintos. Jų pradžią galima sieti su pirmosios paveldosauginės Lietuvos Respublikos institucijos – Valstybės archeologijos komisijos (toliau – VAK) – įkūrimu 1919 m., pabaigą – su atgimusios Lietuvos paveldosaugos vizijų deklaracija Lietuvos kultūros kongrese 1990 metais.

Tyrimo objekto geografinės ribos. Tyrimo chronologinės ribos lemia ir jo geografinės aprėpties santykinį sąlyginumą. Kadangi tiriamuoju laikotarpiu Lietuvos Respublikos sienos kito (Lietuva 1920–1939 m. nevaldė Vilniaus krašto, 1919–1922 ir 1939–1944 m. – Klaipėdos krašto, tarpukario laikotarpiu būta ir daugiau sienų pokyčių), analizuojami piliakalniai, buvę to meto Lietuvos Respublikos teritorijoje. Kaimyniniuose kraštuose su piliakalniais vykusių procesų analizė pasitelkta kaip lyginamoji medžiaga, įskaitant ir tuos negausius atvejus, kai tai vyko teritorijose, vėliau įėjusiose į Lietuvos sudėtį (Vilniaus krašto atveju).

Tyrimo tikslas ir uždaviniai. Darbo tikslas yra 1919–1990 m. žmonių veiklos poveikių piliakalniams atskleidimas bei šių poveikių įtakos piliakalnių išsaugojimo procesams analizė. Tokiais poveikiais laikomi piliakalnių įpaveldinimo procesas, jų populiarinimas visuomenėje, mokslinių tyrimų poveikis piliakalniams, piliakalnių tvarkymas bei pritaikymas. Visi šie reiškiniai turėjo įtakos piliakalnių išvaizdos pokyčiams kraštovaizdinėje bei mentalinėje erdvėje. Nauji objekto pažinimo ir suvokimo lygiai savo ruožtu vėl daro naujus poveikius piliakalniams. Šio dialektinio proceso ypatumai išryškunami Lietuvoje fiksuotas tendencijas lyginant su analogiškais kaimyninėse šalyse: Latvijoje, Baltarusijoje, Lenkijoje, Rytų Prūsijoje (po II pasaulinio karo – Rusijos Federacijos Kaliningrado srityje), galiausiai identifikuojant epochos sąlygotas bendrąsias įtakas tiriamam objektui bei nacionalinius lokalius skirtumus.

Išsikelto tikslo bus siekiama pasirinktą temą nagrinėjant atskirais teminiais-chronologiniais pjūviais, kurie ir įvardinami kaip tyrimo uždaviniai:

1. įvertinti piliakalnių vietą praeities pažinime Lietuvoje iki nepriklausomybės paskelbimo 1918 m.;
2. ištirti Lietuvos Respublikos valstybinių institucijų indėlį išryškinant piliakalnius;
3. išanalizuoti visuomeninių organizacijų ir atskirų asmenų indėlį aktualizuojant piliakalnius;
4. atskleisti piliakalnius aktualinius veiksnius ir būdus;
5. išryškinti mokslinių tyrimų ir informacijos sklaidos poveikį piliakalnių įvaizdžio formavimuisi;
6. įvertinti Lietuvos piliakalnių visuomeninės recepcijos vietą regiono kontekste.

Ginamieji teiginiai:

1. Iki Lietuvos Respublikos susikūrimo piliakalniai nebuvo suvokiami kaip išskirtinė kultūros paveldo vertybė.
2. Valstybės archeologijos komisijos veiklos 1934–1936 m. laikotarpis buvo lemiamas veiksnys Lietuvos piliakalniams išsaugoti ir jų statusui įtvirtinti.
3. Lietuvai pagražinti draugija ir Lietuvos šaulių sąjunga piliakalnius interpretavo kaip istorinės atminties vietas, taip aktualindama juos visuomenėje.

4. Reikšmingas atskirų asmenų indėlis į piliakalnių reikšmės sustiprinimą ir įtvirtinimą. Lietuvos piliakalnių apskaitai ir žinių apie juos sklaidai visuomenėje išskirtinė yra Petro Tarasenkos veikla.

5. 1958–1964 m. Gamtos apsaugos komiteto veikla saugant piliakalnius jų svarbą mokslui sustiprino kraštovaizdine verte. 1967 m. pradėjusi veikti Mokslinė-metodinė kultūros paminklų apsaugos taryba aktyvino piliakalnių apsaugą.

6. Piliakalnių svarbą visuomenėje skatino ir palaikė žinių apie juos sklaida spaudoje. Moksliniai jų tyrimai buvo svarbus piliakalnius aktualizuojantis veiksnys.

7. Piliakalniai buvo vienintelė archeologinio paveldo rūšis, kurioje nuo XX a. 8 dešimtmečio pradžios vykdyti tvarkymo ir pritaikymo darbai. Tą sąlygojo jų svarba visuomenei.

8. Tarp kaimyninių valstybių Lietuva prieš atkuriant nepriklausomybę išsiskyrė kompleksiškesniu požiūriu į piliakalnius. Tą sąlygojo tarybinio laikotarpio išsaugotas ir sustiprintas Lietuvos Respublikos laikų įdirbis piliakalnių apskaitos ir apsaugos srityse.

Darbo struktūra. Disertaciją sudaro įvadas, 5 skyriai, išvados, literatūros ir šaltinių sąrašas, priedai. Įvadinėje dalyje pateikiama šaltinių ir istoriografijos apžvalga. Pirmasis skyrius skirtas piliakalnio kaip atskiro archeologinio objekto apibrėžčiai ir supratimo raidai. Jis indikuoja piliakalnių pažinimo lygį, nuo kuriuo pradedamas pats tyrimas. Tolesni skyriai skirti piliakalnių įpaveldinimo tendencijoms atskleisti pagal jas nemažai lėmusius svarbiausius valstybės gyvenimo etapus. Juose nagrinėjami piliakalnių žinomumą palaikę ir skatinę veiksniai. Nagrinėjamas laikotarpis pagal bendrąją istorinę raidą dalinasi į du skirtingus laikotarpius, kurių sąlyginė skiriamoji riba yra II pasaulinio karo pabaiga. Nors Lietuva nepriklausomybę prarado 1940 m., kaip rodo visa surinkta medžiaga, žymesnių pokyčių visoje su piliakalniais susijusioje problematikoje tuo metu nebuvo ir šį pirmųjų trumpų okupacijų laikotarpį galima sieti su Lietuvos Respublikos laikais susiformavusių tendencijų tęsia naujomis sąlygomis. Paskutiniame skyriuje pateikiamos piliakalnių pažinimo tendencijos kaimyniniuose kraštuose, sudarančios lyginamąjį foną Lietuvos piliakalnių išsaugojimo specifikai atskleisti.

Tyrimo metodai. Tyrimo rezultatai priklauso nuo kelių veiksnių: tiriamos medžiagos būklės, tyrimų aprėpties, taikomų metodų. Humanitariniuose moksluose taikomi kiekybiniai ir kokybiniai metodai: naratyvinis, deskriptyvinis, biografinis, chronologinis, geografinis, kartografinis, statistinis, lyginamasis, analizė, sintezė, indukcija, dedukcija, tipologija, klasifikacija, analogija ir kt.⁸ Daugeliui šaltinių ir kitos tiriamos medžiagos galima taikyti įvairius tyrimų metodus. Jų pasirinkimas dažnai būna nulemtas turimos medžiagos ir siekiamų tikslų. Įtaką turi ir nagrinėjamos problemos ištirtumas. Paprastai labiau tyrinėtoms problemoms pasirenkami rečiau

⁸ JOKUBAUSKAS, V. *Karo istorija: tyrimai, metodai, poveikis, taikymas*. Klaipėda, 2021, p. 102–150.

taikomi ar inovatyvūs metodai. Šiame darbe, kurio problemų istoriografinis įdirbis yra labai nedidelis, pasirinkti tradiciniai archeologijos ir istorijos krypties darbuose tyrimo metodai: aprašomasis, analizės, istorinis kritinis, statistinis, sintezės, biografinis, lyginamasis, atvejo studijos, šaltinių analizė. Pateikiant neskelbtus ir į mokslinę apyvertą neįtrauktus duomenis apie piliakalnius pasitelktas aprašomasis metodas. Jis taikytas daugiau piliakalnių būklei apibūdinti. Į tyrimui naudotus šaltinius žvelgta istorinės kritikos aspektu. Šis metodas daugiau taikytas tarybinio laikotarpio šaltiniams ir atsiminimams, kuriuose labiausiai išryškėja medžiagos nepilnumas ir tendencingumas. Lietuvos piliakalnių gausa įgalino taikyti statistinį (apibendrinamąjį) metodą tais atvejais, kai turima gana pilna informacija apie piliakalnius. Toks atvejis yra piliakalniai VAK medžiagoje. Atvejo analizės atvejai taikyti tada, kai visuminių duomenų apie piliakalnius surinkti neįmanoma arba jie yra labai gausūs. Šiais atvejais analizei imti informatyvūs ir charakteringi atvejai: atskirų piliakalnių tyrimų, apsaugos ir tvarkymo darbų medžiaga. Piliakalniais pažinti svarbi ir atskirų asmenybių įtaka, todėl aptariant jų indėlį kai kuriais atvejais taikyti ir biografinio metodo elementai. Platinis požiūris į asmens veiklą, neapsiribojantis vien tik jo atliktais darbais piliakalnių pažinimo srityje, leidžia objektyviau įvertinti šių darbų reikšmę. Lietuvos piliakalnių medžiagos pagrindu fiksuotos tendencijos lygintos su analogiškais reiškiniais kaimyninėse šalyse tyrimų apimčių bei sklaidos aspektais.

Archeologinio kaip ir kitų rūšių kultūros paveldo objektų raiška XX a. negali būti tiriama remiantis vienos mokslo srities duomenimis. Skirtingų mokslų teikiamų duomenų sintezė yra ta bazė, kurios pagrindu analizuojama piliakalnių raiška. Tačiau empiriniai duomenys patys savaime mažai ką gali pasakyti, nes piliakalniai nagrinėjamoju laikotarpiu jau nėra šio laikotarpio pažinimo šaltinis ir iš jų gaunama informacija yra jau nebe pirminė, o sąlygota kitų reiškinų ir procesų. Jų tyrimas nėra vien piliakalniuose vykusių ar su jais susijusių reiškinų fiksavimas. Archeologinėje metodologijoje nuo XX a. 8 dešimtmečio pradėjo išsivalyti postprocesualistinė metodologija⁹. Jai būdingi nagrinėjamos medžiagos grįžtamojo ryšio poveikio objektui tyrimai. Postprocesualizmas archeologijoje reiškiasi keliomis prieigomis¹⁰. Viena tokių yra „spalvų praecityje“ prieiga¹¹. Ji dažniausiai taikoma visai neseniems laikams. Čia spalvomis suprantama tiek pačios medžiagos, tiek ir ją palikusią asmens bei ją tiriančių žmonių indėlių įvairovė. Visa tai matoma ir su piliakalnių raiška XX a. susijusio-

⁹ TRIGGER, B. G. *A history of archaeological thought*. Cambridge, 2006, p. 444–478; HODDER, I. *Praeities skaitymas*. V., 2000, p. 188–200; SIDRYS, R. 1999. Kasinėjimai be teorijos? Kritiškas optimisto žvilgsnis į Lietuvos archeologiją. *Lietuvos sovietinė istoriografija*. V., 207–238.

¹⁰ RENFREW, C., BAHN, P. *Archaeology: theories, methods and practice*. London, 2008, p. 44.

¹¹ LAVENTO, M. Invisibility of visible colours in archaeology. *Interarchaeologia*, 2. Vilnius, Helsinki, Riga, Tallinn, 2007, p. 11–20.

je medžiagoje. Tiriant mažai nagrinėtas temas svarbi lieka ir faktografinė medžiaga, apdorojama paprasta pozityvistine prieiga. Ji yra pagrindas tolesniam tyrimui, kuris negali būti įspraustas į kokios nors konkrečios metodologijos rėmus. Šiuo atveju tinkamiausias kelias būtų kūrybiška kelių metodologijų sintezė.

Tinkama tyrimų prieiga prie XX a. piliakalnių problematikos yra sąlygota bent dviejų aplinkybių, labiau būdingų tik šiai temai. Pirmoji yra piliakalnių kaip kraštovaizdžio elemento raiška. Ji kartu su kitais antropogeniniais objektais papildo kultūrinį kraštovaizdį. Toks kraštovaizdis neišvengiamai įgauna paveldinę vertę ir grynai gamtinio kraštovaizdžio dalis aplinkoje mažėja. Jeigu XX a. 9 dešimtmčio pabaigoje gamtiniai objektai sudarė apie trečdalį pasaulio paveldo sąrašo¹², tai 2023 m. jų dalis sumažėjo iki 19 % (218 iš 1157)¹³. Kultūrinis kraštovaizdis vis labiau vertinamas ne jo fiziniiais parametrais, tačiau ir žmogaus požiūriu į jį. Jo įvairiapusiškumas yra labai daugialypis ir subjektyvus, tad moksliskai sunkiai pagaunamas ir dažniausiai išsiliesiantis filosofinio pobūdžio esė tipo darbuose¹⁴. Subjektyvus kultūrinio kraštovaizdžio vertinimas sąlygoja galimai didesnę atsiribojimą tyrime nuo šio pobūdžio duomenų, nors kai kuriose temose to padaryti neįmanoma.

Antroji tyrimų prieigą sąlygojanti aplinkybė yra susijusi su pirmąja ir iš jos iš dalies išplaukianti. Tai asmenybių poveikio įtaka piliakalnių sklaidai. Pats asmenybių poveikis įvairiems procesams praeityje ir išvis istorijoje yra mažai tyrinėtas. Šioje srityje paprastai nurodomas dar 1898 m. parašytas Georgijaus Plechanovo (*Георгий Валентинович Плеханов*)¹⁵ (1856–1918) darbas¹⁶. Kadangi istoriją kuria žmonės, ir asmenybės veikla yra reikšminga. Tačiau tokia ji tampa tik tada, kai tam yra susiformavusios sąlygos, ir tik tada, kai asmenybė užima atitinkamą vietą visuomenėje. Tiriant tokių piliakalnių aktualizavusių asmenų kaip Petras Tarasenko veiklą, į tai taip pat atkreiptas dėmesys.

Kaip antitezė asmenybių poveikiui paveldosaugoje yra valstybinių institucijų veiksmai saugant paveldą. Jie yra svarbūs ar net lemiantys, tačiau pati paveldosauga nėra personalizuota, t. y. jos pasiekimai nesiejami su atskirų asmenų veikla joje. Nepaisant to, paveldosauga prasidėjo kaip pavienių asmenų ar asmenų grupių vykdoma atskirų objektų apsauga ir pažinimas (tyrimai). Esamą takoskyrą gerai iliustruoja vienu metu (2014 m.) pasirodę leidiniai. Archeologijos tyrimų istorija neatsiejama nuo

¹² VEDENINAS, A. A., KULEŠOVA, M. E. Kultūriniai kraštovaizdžiai kaip paveldo kategorija. *Kultūros ir gamtos paveldas: perteikimas ir ugdymas*. V., 2009, p. 190.

¹³ UNESCO WORLD HERITAGE CONVENTION [interaktyvus], [žiūrėta 2023 08 31], prieitis per internetą: <https://whc.unesco.org/en/list/stat>.

¹⁴ P.vz. SCHAMA, S. *Landscape and memory*. New York, 1996.

¹⁵ Įvardijant kitų šalių tyrinėtojus skliaustuose pateikiama originali jų vardų ir pavardžių rašyba.

¹⁶ ПЛЕХАНОВ, Г. В. К вопросу о роли личности в истории. *Избранные философские произведения в 5-ти томах*. Москва, 1956, т. 2, с. 300–334.

atskirų asmenybių indėlio į šį mokslą¹⁷, o paveldosaugoje, šiuo atveju – architektūros paveldo, nieko panašaus nėra¹⁸. Didesnis asmenybių įtakos akcentavimas paveldosaugoje, bent jau jos mažoje dalyje – piliakalniuose – irgi yra viena šio darbo tyrimų krypčių.

Šaltinių apžvalga. Dauguma tiriami temai reikalingų duomenų yra saugoma Lietuvos valstybės archyvuose. Juos galima suskirstyti į institucijų ir asmenų fondus. Tyrimui svarbesni yra institucijų fondai. Tai VAK (saugomas Kultūros paveldo centro Paveldosaugos bibliotekos Dokumentų fonduose¹⁹ (toliau – KPC PB) ir Lietuvos centriname valstybės archyve (toliau – LCVA), F.1 ir F.1764), Kultūros ministerijos (toliau – KM) (saugomas Lietuvos literatūros ir meno archyve (toliau – LLMA), F.342), Istorijos instituto (toliau – I II) (saugomas LCVA, F. R–1016), Paminklų restauravimo projektavimo instituto (toliau – PRPI) ir Respublikinio žemėtvarkos projektavimo instituto (toliau – RŽPI) (saugomi Vilniaus regioniniame valstybės archyve (toliau – VRVA), F.1019 ir F.1035) bei KPC PB fonduose, F.4), Lietuvos TSR Kultūros ministerijos Mokslinės-metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos (toliau – MMT) (saugomi KPC PB fonduose, F.27, F.28), piliakalnių tyrimų ataskaitos (saugomos Lietuvos istorijos instituto Rankraštyne (toliau – LIIR), F.1) dokumentai.

Tiriamos temos tarpukario laikotarpiui pažinti svarbiausias yra VAK archyvas. Jį sudaro 141 byla, kiekvienoje byloje yra nuo 200 iki 500 dokumentų – iš viso daugiau nei 45 000 lapų. Jame esantys duomenys susiję su archeologinių objektų, tarp jų ir piliakalnių, inventorizavimu ir pradine apsauga. Duomenis apie piliakalnius stengtasi kaupti pagal apskritis, tačiau šio principo nesilaikyta formuojant ir performuojant šį archyvą. Nemaža dalis dokumentų, susijusių su piliakalniais (anketos, pasižadėjimai, laikraščių iškarpos, leidimai arti, kirsti medžius, susirašinėjimai su valdytojais ar valstybinėmis įstaigomis, fotofiksacija, planai, žemėlapiai), išbarstyti po skirtingas bylas visame archyve. Siekiant kuo tiksliau ir išsamiau surinkti duomenis, kruopščiai ir atidžiai peržiūrėtas visas archyvas, surinkti tikslūs ir išsamūs duomenys apie kiekvieną piliakalnį, išanalizuoti dokumentai, susiję su piliakalnių apsauga, archeologiniais tyrimais, inventorizacija, visuomenės įtraukimu į inventorizavimo darbo procesą.

Tarybinio laikotarpio piliakalniais pažinti vieno svarbiausio dokumentų fondo nėra. Įvairaus informatyvumo ir apimties skirtingų institucijų archyvai yra saugomi skirtingose vietose. Paveldosauginiam piliakalnių aspektui pažinti daugiausia duome-

¹⁷ *The great archaeologists*. London, 2014; КЛЕЙН, Л. С. *История российской археологии: учения, школы и личности*. Санкт Петербург, 2014, т. I–II.

¹⁸ BUTKEVIČIENĖ, J. *Lietuvos architektūros paveldotvarka: netektys ir atradimai*. V., 2014.

¹⁹ Nuo 2023 m. liepos 1 d. Kultūros paveldo centras buvo prijungtas prie Kultūros paveldo departamento prie Kultūros ministerijos ir tapo Kultūros paveldo tyrimų valdyba. Archyvo pavadinimas pasikeitė į *Kultūros paveldo departamento prie Kultūros ministerijos Paveldosaugos biblioteka*. Darbe vartojami senieji pavadinimai.

nų rasta KM sistemos įstaigų (įskaitant ministerijos pradininkės Kultūros-švietimo įstaigų komiteto (toliau – KŠĮK) archyvuose, tačiau jie yra labai pasklidę po įvairių šių institucijų veiklą atspindinčią dokumentaciją, labai nepilni ir, žinant tarybinio laikotarpio biurokratijos funkcionavimo ypatumus, matyt, ne visada teisingi. Svarbiausias archeologinio pobūdžio archyvas yra LIIR saugomų archeologinių tyrimų ataskaitų fondas (F.1), kuris, 2023 m. duomenimis, turėjo apie 10000 saugojimo vienetų. Šis fondas papildomas iki šiol. Piliakalnių tyrimai ir kita su jais susijusi tematika čia irgi sudaro visišką ataskaitų mažumą – kelis šimtus vienetų. Iki 1990 m. archyve buvo apie 1800 bylų²⁰, tarp kurių yra beveik visų nagrinėjamo laikotarpio tyrinėtų piliakalnių ataskaitos.

Tarp asmenų dokumentų fondų pažymėtinas P. Tarasenkos fondas Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje (toliau – LMAVB) (F. 245). Visgi šio fondo dokumentų daugumą sudaro piliakalnių aprašymai.

Atskira šaltinių rūšis yra periodinėje spaudoje publikuoti straipsneliai. Nagrinėjamas laikotarpis yra šios spaudos klestėjimo laikai, tad apskritai apie piliakalnius rašyta nemažai, tik šios publikacijos yra sunkiai surenkamos. Didelė paspartis čia yra sudarytos šakinės ir atskirų asmenų bibliografijos. Tyrimui ypač svarbi buvo Adolfo Tautavičiaus sudaryta bibliografija, apimanti visą nagrinėjamą laikotarpį²¹. Siekiant šiuos straipsnelius įvairiapusiškai įvertinti, kaip atvejo tyrimas analizuotas „Trimito“ laikraštis (988 numeriai iš 1920–1940 m.). Straipsneliai periodikoje kaip šaltinis turi savo specifiką – dauguma jų skelbta cenzūruojamuose leidiniuose arba atitinkamos pakraipos leidiniuose, kas kažkiek sąlygojo pateikiamą informaciją.

Specifine šaltinių rūšimi yra atsiminimai ir dienoraščiai. Suprantant jų subjektyvumą ir kitus atsiminimų atsiradimą sąlygojusius veiksnius²² visgi jie yra nepakeičiami, kai kalbama apie smulkesnes procesų detales, paprastai nepatekusias į kitus šaltinius. Ne visi svarbiausieji su piliakalniais susiję asmenys juos paliko arba jie yra paskelbti. Nagrinėjamai temai svarbūs piliakalnius tyrusių archeologų Prano Kulikausko atsiminimai²³, A. Tautavičiaus, Reginos Kulikauskienės (skelbti iš dalies) dienoraščiai²⁴. Ne mažiau svarbūs yra paveldosaugos srityje dirbusių žmonių atsiminimai, iš kurių išsiskiria Jono Rimanto Glemžos²⁵.

Istoriografija. Su piliakalnių įpaveldinimu ir vieta XX a. Lietuvos visuomenėje susijusios temos iki šiol specialiai nebuvo tyrinėtos. Temą atskleisti padedančių duo-

²⁰ SIMNIŠKYTĖ, A. *Archeologinių ataskaitų suvestinė ir rodyklės iki 1997 m.* V., 1999, p. 95, 336.

²¹ TAUTAVIČIUS, A. *Lietuvos archeologijos bibliografija. 1782–1998.* V., 2000.

²² BERENIS, V. Egodokumentų tyrimai: ištakos, metodai, perspektyvos. *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje.* V., 2013, p. 14.

²³ KULIKAUSKAS, P. *Kelias į archeologiją.* V., 2003.

²⁴ TAUTAVIČIUS, A. *Iš archeologo užrašų.* V., 2016.

²⁵ GLEMŽA, J. Paveldosaugos raidos fragmentai (atsiminimai). *KP*, 2015, t. 19, p. 145–187; GLEMŽA, J. Paveldosaugos raidos Lietuvoje fragmentai. *KP*, 2017, t. 21, p. 170–189.

menų galima rasti tik platesnio pobūdžio tyrimuose. Pastaruosius galima suskirstyti į keletą grupių. Jie tyrinėti kelių sričių mokslininkų: archeologų (piliakalnių raida ir materialinė kultūra), istorikų (medinės pilys piliakalniuose, piliakalniai kaip atminties vietos), tautosakininkų (padavimai apie piliakalnius). Yra ir kitokią piliakalnių raišką teigiančių darbų, kaip Romualdo Grigo sociosofinė apybraiža²⁶. Šios knygos išleisti 3 leidimai (2018, 2019 ir 2020)²⁷. Pastarųjų tiražai nenurodyti, tad neįmanoma įvertinti šio leidinio sklaidos, tačiau knygos paklausa akivaizdi. Retai kuri praeities objektų grupė sulaukė tokio susidomėjimo. Galimos ir kitos, istoriografijoje nepastebėtos meninės, geologinės, botaninės ir kitokios piliakalnių interpretacijos.

Ankstyviausi yra piliakalnių archeologinius tyrimus apžvelgiantys tyrimai. Prasi-dėjus piliakalnių archeologiniams tyrinėjimams pasirodė pirmosios publikacijos ir net apibendrinamieji darbai, paskelbti dar iki nagrinėjamo laikotarpio. Čia didžiausias yra Liudviko Kšivickio (*Ludwik Krzywicki*) (1859–1941) indėlis²⁸. Jo apibendrinamojo darbo apie Žemaitijos piliakalnius visas vertimas pasirodė jau tarpukario Lietuvoje²⁹. Tarybinio laikotarpio pirmoje pusėje piliakalnių supratimui svarbus jiems skirtas P. Tarasenos darbas³⁰. Panašiu metu pasirodo ir pirmosios archeologinių tyrinėjimų publikacijos³¹, tačiau jose pateikiama beveik vien archeologinė medžiaga. Tokie dar-bai tiriami temai buvo tik pagalbiniai. Iš platesnių piliakalniams skirtų darbų tary-biniu laikotarpiu pasirodė Užnemunės piliakalniams skirta P. Kulikausko knyga³² ir medinę statybą piliakalniuose nagrinėjanti Vytauto Daugudžio knygelė³³. Abu darbai parengti jau anksčiau spausdintų straipsnių pagrindu ir didžiąja dalimi aptaria tyrinė-jimų metu surastus piliakalnių radinius.

1995 m. jau nepriklausomoje Lietuvoje apgintos disertacijos pagrindu Gintautas Zabiela paskelbė knygą „Lietuvos medinės pilys“³⁴, kuri ilgą laiką buvo vienintelis platesnio pobūdžio darbas apie piliakalnius, tegu ir iš vieno – vėlyviausio – jų nau-

²⁶ GRIGAS, R. *Lietuvos piliakalnių paslaptys*. V., 2018 (I leidimas); GRIGAS, R. *Lietuvos piliakalnių paslaptys*. V., 2019 (II leidimas); GRIGAS, R. *Lietuvos piliakalnių paslaptys ir jų atodangos dabartyje*. V., 2020 (III leidimas).

²⁷ I – GRIGAS, R. *Lietuvos piliakalnių paslaptys*. V., 2018; II – GRIGAS, R. *Lietuvos piliakalnių paslaptys*. V., 2019; III – GRIGAS, R. *Lietuvos piliakalnių paslaptys ir jų atodangos dabartyje*. V., 2020.

²⁸ Jo skelbtus darbus apie piliakalnius žr. KULIKAUSKAS, P., ZABIELA, G. *Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.)*. V., 1999, p. 158.

²⁹ KŠIVICKIS, L. *Žemaičių senovė*. Kaunas–Marijampolė, 1928.

³⁰ TARASENKA, P. *Lietuvos piliakalniai*. V., 1956.

³¹ 1958 m. leidinyje „Iš lietuvių kultūros istorijos“ (t. I) plačių straipsnių pavidalu buvo pu-blikuota 2 piliakalnių – Nemenčinės ir Migonių – medžiaga (KULIKAUSKAS, P. Nemenčinės piliakalnis. *ILKI*, 1958, t. I, p. 20–43; VOLKAITĖ-KULIKAUSKIENĖ, R. Migonių (Jiezno r.) archeologiniai paminklai. *ILKI*, 1958, t. I, p. 44–57).

³² KULIKAUSKAS, P. *Užnemunės piliakalniai I–XIII amžiuje*. V., 1982.

³³ DAUGUDIS, V. *Senoji medinė statyba Lietuvoje*. V., 1982.

³⁴ ZABIELA, G. *Lietuvos medinės pilys*. V., 1995.

dojimo laikotarpio. Piliakalnių metais (2017 m.) pasirodė jiems skirtas dviejų autorių leidinys, piliakalnius glaustai apžvelgęs plačioje baltų erdvėje ir visą jų egzistavimo laikotarpį (imtinai iki mūsų dienų)³⁵. Vienas iš autorių (M. Vitkūnas) piliakalnių kaip atminties vietų raiškiai XX a. prieš tai buvo skyręs plačią studiją³⁶. Šis tyrimas turi metodinę reikšmę kaip pirmasis, iškėlęs piliakalnių svarbos po jų apleidimo problemą.

Iš kitų archeologinių apibendrinamojo pobūdžio darbų, paskelbtų paskutiniais dešimtmečiais, dar minėtinas G. Zabielos straipsnis apie piliakalnių tyrimų tendencijas iki 2000 metų³⁷. Atskiras darbas, kurį sunku įterpti į konkrečias chronologines ribas, yra Apuolės tyrimų publikacija, pasirodžiusi 2009 m.³⁸ Viena vertus, tai tarpukarinių piliakalnio tyrimų publikacija, kita vertus – vėliau parengti tekstai, kurie kartu yra ir „laikmečio dokumentas“³⁹. Minėtinos ir paskutinių metų 2 knygos, pradėjusios „Lietuvos piliakalnių tyrimų medžiagos“ serijos leidimą⁴⁰. Jose apie Bilionių ir Medvėgalio piliakalnius pateikta įvairiapusės medžiagos.

Atskirą, labai nedidelę temai svarbią tyrimų grupę sudaro archeologinių tyrimų istorijos, kuriose yra duomenų ir apie piliakalnių tyrimus tiriamuoju laikotarpiu. Visų pirma tai P. Kulikausko ir G. Zabielos parengta archeologijos Lietuvoje iki 1945 m. istorija⁴¹, kurioje yra ne tik duomenų apie P. Tarasenkos ir Vlado Nagevičiaus atliktus piliakalnių tyrimus, bet apžvelgta visa tarpukario Lietuvos archeologijos panorama. Ji leidžia susidaryti bendrą vaizdą apie visą archeologinio paveldo būklę 1918–1945 m. Kiti tyrimai skelbti straipsnių pavidalu ir skirti atskirų tyrinėtojų indėliui į piliakalnių pažinimą įvertinti. Jonas Puzinas apibūdino V. Nagevičiaus archeologinę veiklą⁴², Daiva Steponavičienė plačiai aptarė P. Tarasenkos indėlį⁴³, Vykintas Vaitkevičius nušvietė P. Tarasenkos knygos „Lietuvos archeologijos medžiaga“ istoriją⁴⁴, G. Zabiela

³⁵ VITKŪNAS, M., ZABIELA, G. *Baltų piliakalniai: nežinomas paveldas*. V., 2017 (taps pats anglų (VITKŪNAS, M., ZABIELA, G. *Baltic hillforts: unknown heritage*. V., 2017) ir rusų (ВИТКУНАС, М., ЗАБЕЛА, Г. *Городища балтов: неизвестное наследие*. Вильнюс, 2017) kalbomis)).

³⁶ VITKŪNAS, M. Kovos Lietuvos istorinėje atmintyje: piliakalniai kaip „atminties vieta“. *KA*, 2016, t. XXXI, p. 274–327.

³⁷ ZABIELA, G. Lietuvos piliakalniai: tyrinėjimų aspektas. *LA*, 2003, t. 24, p. 33–56.

³⁸ *Apuolė. Ausgrabungen und Funde 1928–1932*. Klaipėda, 2009 (vertimas į lietuvių kalbą: *Apuolė. Kasinėjimai ir radiniai 1928–1932*. Klaipėda, 2021).

³⁹ LAMM, J. P. Leidėjo pratarmė. *Apuolė. Kasinėjimai ir radiniai. 1928–1932*. Klaipėda, 2021, p. 12.

⁴⁰ *Bilionių piliakalnis – nauji Žemaitijos istorijos faktai*. Klaipėda, 2019; *Medvėgalio archeologinio komplekso naujausių tyrimų duomenys*. Klaipėda, 2020.

⁴¹ KULIKAUSKAS, P., ZABIELA, G. *Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.)*. V., 1999.

⁴² PUZINAS, J. VI. Nagius-Nagevičius kaip archeologas. *Generolo gydytojo Nagiaus-Nagevičiaus gyvenimo ir darbų apžvalga*. Putnam, 1962, p. 236–250.

⁴³ STEPONAVIČIENĖ, D. *Petras Tarasanka*. V., 1996.

⁴⁴ VAITKEVIČIUS, V. Iš „Lietuvos archeologijos medžiagos“ istorijos. *LA*, 2009, t. 35, p. 53–70.

tyrinėjo A. Tautavičiaus indėlį į piliakalnių tyrimus⁴⁵, V. Daugudžio⁴⁶ ir Igno Jablonskio⁴⁷ veiklą, Užnemunės piliakalnių tyrimus po 1971 m.⁴⁸. Visi šie tyrimai yra siaurai specializuoti, orientuoti daugiausia į piliakalnių tyrinėjimų apibūdinimą ir įvertinimą. Jų medžiaga vertinga kalbant apie atskirus piliakalnių pažinimo aspektus.

Galiausiai minėtini piliakalnių sąvadai, kuriuose apie juos pateikiama daug faktinės informacijos. Tai ir visą Lietuvą ar atskirą jos regioną apimantys atlasai⁴⁹, ir knygos apie atskirų rajonų piliakalnius⁵⁰. Atskira albumo pavidalo knyga paskelbtos kruopščiai surinktos Balio Buračo (1897–1972) 1923–1965 m. laikotarpiu padarytos 184 piliakalnių nuotraukos⁵¹ yra tos epochos ikonografiniai dokumentai greta 6–7 dešimtmečiais išleistų 3 piliakalniams skirtų atvirukų laidų⁵².

Paveldosauginės krypties moksliniai tyrimai pradėti tik nepriklausomoje Lietuvoje. Šiame tyrime svarbūs jos istorijai skirti darbai. Išsamios bendros nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos Lietuvoje istorijos nėra. Pasitenkinama nedideliais istorinio pobūdžio skyreliais ar straipsneliais apie atskiras paveldo rūšis, jų apskaitą, tyrimus, saugojimą ar su atitinkama paveldo rūšimi dirbusiomis organizacijomis ar asmenimis. Iš jų išsiskiria Kazio Misiaus atlikti Valstybės archeologijos komisijos veiklos tyrimai⁵³. Juose gana plačiai aptarta šios pagrindinės Lietuvos paveldosaugos institucijos veikla. Atskirų tyrimų sulaukė ir 1940–1944 m. veikusi Kultūros paminklų apsaugos įstaiga⁵⁴. Pagrindiniai pokario paveldosaugos momentai apibūdinti ilgą

⁴⁵ ZABIELA, G. Piliakalnių tyrinėjimų kryptys Lietuvoje 1962–1987 metais. *AL*, 2008, t. 9, p. 66–72.

⁴⁶ ZABIELA, G. Vytautas Daugudis – piliakalnių tyrinėtojas. *Archeologas Vytautas Daugudis*. Klaipėda, 2014, p. 59–66.

⁴⁷ ZABIELA, G. Ignas Jablonskis – piliakalnių tyrinėtojas. *Kretingos rajono archeologiniai tyrimai ir perspektyvos*. Kretinga, 2021, p. 77–82.

⁴⁸ ZABIELA, G. Badania grodzisk na terenie Litwy Zaniemeńskiej po 1971 r., *Archeologia Jaćwieży. Dawnie badania i nowe perspektywy*. Warszawa, 2016, p. 73–93.

⁴⁹ *Lietuvos TSR archeologijos atlasas*. V., 1975, t. II. Piliakalniai; TARASENKA, P. *Užnemunės krašto piliakalniai*. V., 1997; *Lietuvos piliakalniai. Atlasas*. V., 2005, t. I–III; V., 2017, t. IV.

⁵⁰ *Alytaus rajono piliakalniai*. V., 2013; BAUBONIS, Z., ZABIELA, G. *Klaipėdos rajono piliakalniai*. V., 2009 (II leidimas, 2017); BAUBONIS, Z., ZABIELA, G. *Šilalės krašto piliakalnių atlasas*. V., 2006; BAUBONIS, Z., VIRŠILIENĖ, J., ZABIELA, G. *Šilalės rajono piliakalniai*. V., 2017.

⁵¹ BURACAS, B. *Lietuvos piliakalniai*. V., 2011.

⁵² *Lietuvos piliakalniai (atvirukų rinkinys)*. V., 1958; II serija. V., 1967; III serija. V., 1969.

⁵³ MISIUS, K. Valstybės archeologijos komisija ir jos veikla. *KP*, 2011, t. 11, p. 3–32; MISIUS, K. Lietuvos kultūros paminklų registracija ir jų apsaugos organizavimas. *KP*, 2019, t. 23, p. 3–24; MISIUS, K. Valstybės archeologijos komisijai 100 metų. *KP*, 2020, t. 24, p. 28–73.

⁵⁴ KERŠYTĖ, N. Kultūros paminklų apsaugos įstaiga Lietuvoje. *KP*, 2001, t. 8, p. 77–90; LILEIKĖ, M. Archeologinio paveldo suvokimas ir teisinis reglamentavimas Lietuvoje 1940–1944 m. *KP*, 2017, t. 21, p. 19–25.

laikotarpį šioje srityje 1958–2009 m. dirbusio J. R. Glemžos darbuose⁵⁵. Piliakalnių tvarkybai svarbi šių darbų metodikos publikacija, parengta paties jos autoriaus⁵⁶. Į juos daugiausia orientuotasi paveldo tvarkybos technologijoms skirtame vadovėlyje⁵⁷. Pagrindiniai nagrinėjamo laikotarpio archeologinio paveldo apsaugos bruožai atskleisti šio darbo autorės straipsnyje⁵⁸.

Apie pačią paveldosaugą iki šiol rašyta tik bendrosiomis paveldosaugos temomis⁵⁹ arba apibūdinant paveldotvarką⁶⁰. Atskirai minėtina pora apgintų daktaro disertacijų, likusių neskelbtų. 2010 m. Agnės Vaitkuvienės disertacija skirta tarybinio ir vėlesnio laikotarpio (iki 2007 m.) bendrųjų įpaveldinimo procesų analizei⁶¹. 2022 m. Viktorijos Kurienės disertacijoje atskleidžiamos Vilniaus krašto paveldosaugos ypatybės tarpukariu⁶². Paveldosaugos padėtį platesnėje krašto politinėje-kultūrinėje erdvėje nušviečia ir istorikų darbai⁶³, tarp jų labai išsamios atskirų atvejų studijos⁶⁴.

Užsienio publikacijose apie piliakalnius paprastai apsiribojama jų tyrimų istorija arba bendrųjų paveldosaugos tendencijų pristatymu. Tai dažnu atveju pateikiama platesniame archeologijos istorijos fone. Latvijoje pavienių minčių šia kryptimi galima rasti Jurio Urtano (*Juris Urtāns*) knygoose⁶⁵, Paminklų valdybos jubiliejui skirtame leidinyje⁶⁶. Baltarusijoje daugiau dėmesio skirta tik ikikariniam tyrimams – minėtini Leonido Aleksiejevo (*Леонид Васильевич Алексеев*) (1921–2008) ir Valentinos Ver-

⁵⁵ GLEMŽA, J. R. *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas*. V., 2002, p. 25–29; GLEMŽA, J. Lietuvos kultūros paminklų apskaitai 60 metų. *KP*, 2019, t. 23, p. 25–32.

⁵⁶ STULPINAS, R. Piliakalnių tyrimo ir projektavimo metodika (respublikinės reikšmės archeologijos paminklo Skomantų piliakalnio pavyzdžiu). *Architektūros paminklai*. V., 1994, t. 13, p. 19–28.

⁵⁷ KUTUT, V. *Paveldo statinių tvarkybos technologijos*. V., 2014, p. 164–186.

⁵⁸ VIRŠILIENĖ, J. Archeologinio paveldo apsauga 1919–1990 m. *Atrasti praeitį išsaugoti ateičiai. Discovering the past preserving for the future*. Klaipėda, 2022, p. 141–159.

⁵⁹ ČEPAITIENĖ, R. *Laikas ir akmenys. Kultūros paveldo sampratos moderniojoje Lietuvoje*. V., 2005; ČEPAITIENĖ, R. *Paveldosauga globaliajame pasaulyje*. V., 2010.

⁶⁰ GLEMŽA, J. R. *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas*. V., 2002; KUTUT, V. *Paveldo statinių tvarkybos technologijos*. V., 2014.

⁶¹ VAITKUVIENĖ, A. *Processes of patrimonialisation in soviet and post-soviet Lithuania*. Summary of doctoral dissertation. V., 2010.

⁶² KURIENĖ, V. *Valstybinė kultūros paveldo apsauga Vilniaus krašte 1922–1939. Daktaro disertacija*. V., 2022.

⁶³ MAČIULIS, D. *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927–1940 metais*. V., 2005; MAČIULIS, D. Valstybės kultūros politika, *Lietuvos istorija*. V., 2015, t. X, II dalis, p. 41–67.

⁶⁴ BARONAS, D., MAČIULIS, D. *Pilėnai ir Margiris: istorija ir legenda*. V., 2010.

⁶⁵ URTĀNS, J. *Apceres par Latvijas pilskalniem*. Rīgā, 2013; URTĀNS, J. *Dzīve Dzirkalū pilskalnā*. Rīgā, 2018.

⁶⁶ *Pieminekļu valdei – 90. Pieminekļu valdes mantojums Latvijas Nacionālā vēstures muzeja krājumā. Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti. Nr. 18*. Rīga, 2013.

gej (*Валенціна Сяргеєўна Вярзеі*) darbai⁶⁷. Juose daugiau akcentuotas piliakalnių tyrimų medžiagos indėlis į praeities pažinimą. Panaši padėtis yra ir Lenkijoje – daugiau pažįstamos tarpukario archeologijos raidos tendencijos⁶⁸. Svarbiausią šio laikotarpio piliakalniams skirtą darbą prieš pat karą publikavo Vladislavas Kovalenka (*Władysław Kowalenko*) (1984–1966). Jame išsamiai apibūdinti Didžiosios Lenkijos piliakalniai⁶⁹. Iš Rusijoje publikuotų tyrimų labiau išsiskiria Aleksandro Formozovo (*Александр Александрович Формозов*) (1928–2009) ir Levo Kleino (*Лев Самуилович Клейн*) (1927–2019) tyrimai⁷⁰. Jie, nors ir labai plačios aprėpties, tinka platesniam tarybinės archeologijos fenomeno (L. Kleino knygos pavadinimas)⁷¹ supratimui. Rytų Prūsijos regiono piliakalnių tyrimams truputį medžiagos galima rasti tik paskutinio laikotarpio Lenkijos archeologų publikacijose⁷² bei populiarioje prūsų istorijai ir paveldui skirtoje knygoje⁷³.

Terminai. Darbe vartojant sąvokas stengtasi laikytis istorizmo principo – joms suteikti tą reikšmę, kuri buvo tuo metu. Sąvokų reikšmių kitimas atskleidžiamas analizuojant atitinkamus laikotarpius. Tokia prieiga labai apsunkina palyginimus ir vertinimą, todėl reikalingas atskaitos taškas. Juo pasirinkta dabartinė pagrindinių sąvokų samprata. Kadangi visos pagrindinės darbe vartojamos sąvokos nėra vienodai suprantamos, tikslinga bent bendrais bruožais jas trumpai apibrėžti pasirenkant literatūroje vartojamas ir labiau įsitvirtinusias jų prasmes.

Kultūros paveldas. Europos šalyse „kultūros paveldu priimta vadinti visą praeities palikimą, kurį žmonės nori kaupti ir saugoti“⁷⁴. Lietuvoje šios sąvokos vartojimas nenusistovėjęs⁷⁵.

Archeologinis paveldas. Tai visi iš praeities mus pasiekę žmonijos pėdsakai žemėje ar po vandeniu, kurių išsaugojimas ir tyrimai padeda geriau suvokti žmonijos istoriją. Platesni apibrėžimai yra 1992 m. Europos archeologinio paveldo apsaugos

⁶⁷ АЛЕКСЕЕВ, Л. В. *Археология и краеведение Беларуси XVI в. – 30-е годы XX в.* Минск, 1996; ВЯРГЕЙ, В. С. *Археалагічная навука ў Беларускай ССР 1919–1941 гг.* Мінск, 1992.

⁶⁸ STOLPIAK, B. *Rozwój prehistorii polskiej w okresie 20-lecia międzywojennego.* Poznań, 1984, część 1. 1918–1928.

⁶⁹ KOWALENKO, W. *Grody i osadnictwo grodowe Wielkopolski wczesnohistorycznej (od VII do XII wieku).* Biblioteka prehistoryczna, tom III. Poznań, 1938.

⁷⁰ ФОРМОЗОВ, А. А. *Русские археологи в период тоталитаризма. Историкографические очерки.* Москва, 2006; КЛЕЙН, Л. С. *История Российской археологии.* Санкт Петербург, 2014, т. II.

⁷¹ КЛЕЙН, Л. *Феномен советской археологии.* Санкт Петербург, 1993.

⁷² ENGEL, M. *Jaćwieskie ośrodki grodowe.* Warszawa, 2020.

⁷³ *Užmirštieji prūsai.* V., 1999.

⁷⁴ BUČAS, J. Pokyčių iššūkiai paveldosaugoje. *KP*, 2010, t. 15, p. 8.

⁷⁵ BUTKEVIČIENĖ, J. *Lietuvos architektūros paveldotvarka: netektys ir atradimai.* V., 2014, p. 22.

Valetos konvencijoje (1 straipsnis)⁷⁶ bei galiojančiame Lietuvos Respublikos nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatyme (3.3.1 straipsnis), siauresnis – 1990 m. ICOMOS (Tarptautinė paminklų ir istorinių vietų taryba) priimtoje Lozanos chartijoje („medžiaginio paveldo dalis, apie kurią pirminė informacija gaunama archeologiniais metodais“ – 1 straipsnis⁷⁷).

Paveldosauga yra valstybės aprobuotų priemonių visuma, nukreipta į visapusišką kultūros paveldo pažinimą ir išlikimą. Nors sąvoka plačiai vartojama, tarptautinės konvencijos ir nacionaliniai įstatymai jos apibrėžimo nepateikia⁷⁸.

Apskaita. Šis terminas reiškia paveldo objekto įvardinimo priemonių visumą. Ši sąvoka nėra apibrėžta, galiojančiame Lietuvos Respublikos nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatyme nurodyta, tik kas ją sudaro (8 straipsnis).

Piliakalnis. Piliakalniai yra išorinius žemės uždaro tipo įtvirtinimus turintys reljefo dariniai su žmonių veiklos pėdsakais, datuojamais iki Naujųjų laikų. Kiek platesnis apibrėžimas pateiktas G. Zabielos darbuose⁷⁹. Toks piliakalnio apibrėžimas išsikristalizavo jų pažinimo eigoje atsiejus piliavietes (mūrinių pilių vietas) bei vėlesnių nei Viduramžiai įtvirtinimų vietas (bastionines piliis, linijinius ir dvarviečių įtvirtinimus)⁸⁰.

Kitos darbe vartojamos sąvokos (pvz., apsauga, tvarkymas) yra labiau konvencinės ir tyrimui mažiau reikšmingos, tad jų apibrėžimai nepateikiami.

⁷⁶ Europos archeologinio paveldo apsaugos konvencija. *Kultūros paveldo apsauga (reglamentuojančių dokumentų rinkinys)*. V., 1997, p. 100.

⁷⁷ Archeologijos paveldo apsaugos ir priežiūros chartija. *Kultūros paveldo apsauga (reglamentuojančių dokumentų rinkinys)*. V., 1997, p. 250.

⁷⁸ JUREVIČIENĖ, J. *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga*. V., 2010, p. 78.

⁷⁹ ZABIELA, G. Lietuvos piliakalniai: tyrinėjimų aspektas. *LA*, 2003, t. 24, p. 34.

⁸⁰ BAUBONIS, Z., ZABIELA, G. *Žemių įtvirtinimai Lietuvoje*. V., 2019, p. 7–9.

I.

Piliakalnių samprata iki 1922 m.

Moderni Lietuvos valstybė kūrėsi kaip nacionalinis darinys senosios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės palikimo pagrindu. Nors oficialiai XVIII a. visuomenėje buvo vartojama lenkų kalba, Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė buvo daugianacionalinis darinys, kuriame į senąjį paveldą, koks yra ir piliakalniai, didesnio dėmesio nekreipta. Piliakalnių suvokimas iki mūsų dienų nuėjo ilgą ir sudėtingą jų pažinimo, tyrimų ir saugojimo kelią. Šiandien piliakalniai yra viena iš baltų savitumo išraiškų⁸¹, tačiau tai jau XXI a. pradžios konceptas, paremtas daugiau nei šimtmečio trukmės jų tyrimų ir pažinimo istorija. XX a. pradžioje viso to neturėta. Pačių piliakalnių paskirtis to meto šviesuomenei buvo neaiški, o jų suvokimas sąlygotas istorinių šaltinių duomenų, tautosakos ir neskaitlingų archeologinių tyrimų. Tačiau šis pažinimo lygis sąlygojo tiriamojo laikotarpio piliakalnių supratimą, todėl svarbu žinoti bent pagrindines jo raidos tendencijas ir pasiekimus.

Iki pat XIX a. piliakalniais nebuvo domimasi. Jie buvo pažįstami tik iš legendų ir padavimų. Nors kai kuriuose padavimuose minimos jau XIX a. realijos (rusų ir prancūzų paslėptas auksas ir pan.), tai tėra ankstesnių pasakojimų vėlyvos perkurtos versijos, kuriose nauji veikėjai užėmė senesniųjų vietą⁸². XIX a. susidomėjimą piliakalniais paskatino bendra istorijos mokslo plėtotė bei kylanti romantizmo banga. Neturint konkrečių duomenų, patys piliakalniai būdavo tik paminimi, kartais istoriniame darbe panaudojant vieną kitą pasakojimą apie juos.

⁸¹ VITKŪNAS, M., ZABIELA, G. *Baltų piliakalniai: nežinimas paveldas*. V., 2017, p. 2.

⁸² ZABIELA, G. *Lietuvos medinės pilys*. V., 1995, p. 18.

Pirmieji piliakalnių paminėjimai ir jų paskirties aiškinimai yra iš XIX a. pirmosios pusės. Pirmasis piliakalniams skirtas straipsnelis, aptariantis jų tyrimus, pasirodė 1836 m.⁸³ Jasonių (Utenos r.) dvarininkas Pranciškus Vilčinskis (*Franciszek Wilczyński*) (1796–1859)⁸⁴, norėdamas lokalizuoti istoriko Motiejaus Stryjkovskio (*Maciej Strykowski*) (1547–1590) minimą Utenio pilį, 1835 m. gegužės ir lapkričio mėnesiais kasinėjo Pakalnių, rugpjūčio mėnesį – Narkūnų piliakalnius. Tyrinėjimai vykdyti kasant duobėmis, ieškant pilies pamatų, naudotas metalinis virbas. Pakalnių piliakalnyje rasta bronzinių žąslų liekanų, surinkti paviršiuje aptikti atsitiktiniai radiniai. Narkūnų Mažajame piliakalnyje radinių neaptikta, tačiau Didžiajame piliakalnyje rastas storas kultūrinis sluoksnis su gausiais radiniais: puodų šukėmis, gyvulių kaulais, degėsiais, deginto molio gabalais, įvairiais dirbiniais – minimi ietigalis, varinio katilo ir elnio rago dalis. Apibendrinęs abiejų piliakalnių tyrimų duomenis, P. Vilčinskis Utenio pilį lokalizavo Narkūnų piliakalnyje, nes apie tai liudija molio tinkas (krosnių liekanos), kaulai, puodų šukės⁸⁵. Tuo pačiu metu P. Vilčinskis žvalgė Sungailišio, Ukmergės, Vitkūnų piliakalnius, aprašė jų išvaizdą, atliko Ukmergės piliakalnio matavimus, 1858 m. žvalgė Šeimyniškių piliakalnį⁸⁶.

Šveicarų keliautojas, geografas, gamtininkas, archeologas Fridrichas Diubua diu Montperio (*Frédéric Dubois de Montpéreux*) (1798–1850)⁸⁷ piliakalniams paskyrė atskirą nemažos apimties straipsnį⁸⁸. Piliakalnius jis analizavo plačiame istoriniame ir geografiniame kontekste, apimančiame Europą ir dalį Azijos, siedamas juos su čia gyvenusių genčių palikimu. F. Diubua pirmasis piliakalnius apibrėžė kaip įtvirtinimus, įrengtus ant kalvų ir grioviuose⁸⁹. Straipsnyje piliakalniai skirstomi į fortus (sėslių gyventojų paliktas sustiprintas gamtines vietas) ir mardeles⁹⁰ (klajokliams būdingas

⁸³ WILCZYŃSKI, F. Wędrowka do gór Utenesa, xiążecia Litwy, założyciela Uciany. *Tygodnik Petersburski*. 1836, nr. 93, p. 559–560.

⁸⁴ KULIKAUSKAS, P., ZABIELA, G. *Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.)*. V., 1999, p. 27.

⁸⁵ WILCZYŃSKI, F. Wędrowka do gór Utenesa, xiążecia Litwy, założyciela Uciany. *Tygodnik Petersburski*. 1836, nr. 93, p. 559–560.

⁸⁶ KULIKAUSKAS, P., ZABIELA G. *Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.)*. V., 1999, p. 31.

⁸⁷ RZESZOTARSKA-NOWAKIEWICZ, A. Frédéric Dubois de Montpéreux – francuski badacz litewkisch kurhanów. *Inwentarz archeologiczny gubernii kowieńskiej Michała Eustachego Brensztejna. Aestiorum hereditas. T. III/2*. Warszawa, 2016, p. 344–363.

⁸⁸ DU BOIS DE MONTPÉREUX, F. Des tumulus, des forts et des remaparts de la Russie occidentale. *Annuaire des voyages et de la géographie pour l'année 1847, par une réunion de géographes et de voyageurs, sous la direction de M. Frédéric Lacroix*. Paris, 1847, p. 127–158.

⁸⁹ Op. cit. p. 127.

⁹⁰ Tiksliau neverčiamas žodis, reiškiantis daugiau įdubą – žr. Trésor de la Langue Française informatisé [interaktyvus], [žiūrėta 2023 08 28], prieitis per internetą: <https://www.lalanguefrancaise.com/dictionnaire/definition/mardelle#0>.

stepių struktūras)⁹¹. Abiem įtvirtinimų rūšims būdingas žemės ir medžio panaudojimas. Fortus (tikruosius piliakalnius) F. Diubua savo ruožtu skirstė į 3 grupes: kuršių–suomių, vėndų–lietuvių ir slavų–ukrainiečių⁹². Lietuviškus piliakalnius jis charakterizavo kaip žemės sampilus, tarnavusius pagrindu mediniams įtvirtinimams statyti, tuo išskirdamas juos nuo ukrainietišku, kuriuose naudojami tik žemių sampilai⁹³. F. Diubua vartoja ir patį žodį „Pillis–Kaln“ kaip vietinį fortų sinonimą⁹⁴. Aprašydamas piliakalnius, pvz., Veliuonos, jis juos vertino kaip pilių vietas. F. Diubua Lietuvoje buvo lankęs ir matavęs kelis piliakalnius: Merkinę, Punią, Šimonis, Trakus, Ukmergę, Upytę. Ukmergės piliakalnis yra ir aprašytas pateikiant pagrindinius duomenis apie jį: išvaizdą, įtvirtinimų ir aikštelės matmenis, net kelio vietą⁹⁵.

Piliakalniai aptariami ir pirmosiose apibendrinamosiose archeologinėse studijose, nors tam medžiagos dar beveik nebuvo. Grafas Eustachijus Tiškevičius (*Eustachy Tyszkiewicz*) (1814–1873) 1842 m. pasirodžiusiame „Žvilgsnyje į krašto archeologijos šaltinius arba senovinių paminklų aprašyme, surastų vakarinėse Rusijos karalystės gubernijose“ iš kitų archeologinių paminklų išskyrė pilis ir piliavietes. Jiems paskirtas 4 puslapių septintas knygelės skyrius⁹⁶ iš visos 56 puslapių viso darbo apimties (7 %). Čia aprašomi slavams būdingi piliakalniukai, kurie, pagal E. Tiškevičių, tarnavo kuopų susirinkimams, gynybai ir kulto reikalams. Piliakalnių kaip kulto vietų interpretaciją jis bus perėmęs iš slavų senienų tyrimų pradininku laikomo Zoriano Dolengos-Chodakovskio (Adamo Čarnockio) (*Zorian Dołęga-Chodakowski*) (1784–1825), pradėjusio rinkti duomenis apie piliakalnius⁹⁷. Piliakalniai apsupti pylimų ir griovių, laikomi įrengti gynybos reikalams. Nors E. Tiškevičius šiame darbe mini lietuvius ir kai kurias kitas baltų gentis, nekonkretūs piliakalniai (kaip pilys ir apkasai) siejami su slavų palikimu⁹⁸. Argumentacija tam buvo tik istorinė ir kalbinė, nes archeologinių tyrimų duomenų neturėta. Piliakalniai tuomet dar nelabai skirti nuo pilkapių (laidojimo

⁹¹ DU BOIS DE MONTPÉREUX, F. Des tumulus, des forts et des remaparts de la Russie occidentale. *Annuaire des voyages et de la géographie pour l'année 1847, par une réunion de géographes et de voyageurs, sous la direction de M. Frédéric Lacroix*. Paris, 1847, p. 127–128.

⁹² Op. cit. p. 128.

⁹³ Op. cit. 140–141.

⁹⁴ Op. cit. p. 130, išnaša 1.

⁹⁵ Op. cit. p. 135.

⁹⁶ TYSZKIEWICZ, E. *Rzut oka na źródła archeologii krajowej czyli opisanie zabytków niektórych starożytności, odkrytych w zachodnich guberniach cesarstwa Rosyjskiego*. Wilno, 1842, p. 31–34.

⁹⁷ ФОРМОЗОВ, А. А. *Очерки по истории русской археологии*. Москва, 1961, с. 59, 61; ФОРМОЗОВ, А. А. *Страницы истории русской археологии*. Москва, 1986, с. 11.

⁹⁸ TYSZKIEWICZ, E. *Rzut oka na źródła archeologii krajowej czyli opisanie zabytków niektórych starożytności, odkrytych w zachodnich guberniach cesarstwa Rosyjskiego*. Wilno, 1842, p. 32.

vietu). Pavyzdžiu gali būti Birutės kalnas Palangoje, kuris laikytas ant kalno supiltu pilkapiu⁹⁹.

Antrojoje perpus didesnės apimties 1850 m. išleistoje E. Tiškevičiaus knygoje „Archeologiniai meno ir amatų ir kt. senųjų daiktų tyrinėjimai senojoje Lietuvoje ir Lietuvos Rusijoje“ piliakalniai aptariami skyriuje „Senieji apkasai“¹⁰⁰. Pastarasis užima beveik trečdalį teksto ir pateiktas prieš pilkapių skyrių, kas rodo besikeičiantį autoriaus požiūrį į piliakalnius. Tikrovėje jiems skirta žymiai mažiau teksto, nes į skyrių pateko ir mūrinių pilių aprašymai ir net XVII a. dokumentai. Piliakalniai įvardinami rusišku terminu „horodišče“ (*horodiszcze*), laikomi gynybiniais įtvirtinimais, kartu nurodant kad Lietuvoje, Žemaitijoje ir Latvijoje vartojamas vietinis žodis (E. Tiškevičiaus nenurodytas), kuris reiškia supiltą kalną (*Sypana–Góra*)¹⁰¹. Piliakalniai skirstomi į 4 grupes: pilis (*zamek*), piliakalnius (*horodiszcze*), teismų vietas (*kopiszcze*) ir romoves (*uroczyszcz*)¹⁰². Piliakalnių supratime išlaikyta ankstesnė interpretacija – jie siejami su susirinkimų ir ritualinių apeigų vietomis¹⁰³. Pilys yra didesnis už piliakalnius objektas, yra Rusios palikimas arba mūrinių pilių liekanos. Teismų vietų išskyrimas neaiškus, apibūdintas rašytinių šaltinių duomenimis, o apie romoves atskirai išvis nieko nėra parašyta.

Kiti Lietuvos archeologijos istorijoje minimi XIX a. tyrinėtojai piliakalniais skyrė mažai dėmesio. Tarp jų pažymėtinas poetas, folkloristas, etnografas, istorikas, vertėjas Liudvikas Adomas Jucevičius (*Ludwik Adam Jucewicz*) (1813–1846). Piliakalniai jį domino kaip legendų šaltinis¹⁰⁴. Tas gerai matyti iš straipsnio „Milžinų kalnai ir milžinų kapai Lietuvoje“¹⁰⁵. Istorikas Teodoras Narbutas (*Teodor Narbutt*) (1784–1864) „Lietuvos tautos istorijoje“ su piliakalniais siejo senojo kulto vietas¹⁰⁶. Kitas istorikas Simonas Daukantas (1793–1964) termino „piliakalnis“ neminėjo, tik beletrizuotai aptarė pilių, pilies kalnų vardo kilmę, išvaizdą, paskirtį ir struktūrą: „Vardas pats pilis, nuo žodžio pilti, rodo ką jis žymina, nesgi kalnėnai ir žemaičiai, norėdami savo lobį nuo neprietelių paglemžti, strūnijo tas pilis tokiu būdu. Visų pirma lygioj vietoj, nuo dviejų, o kartais nuo trijų pusių niekaip neprieinamoj, beje, paežeriuose, papelkėse, kame būdas pačios vietos gyniotų nuo pavojaus ir glemžtų bei patiems tenai lengva būtų gintis. Ir taip pylė žemės sienas, į ketvirtainį pailguotiną pavėdžias, it į trobesį keliais sieksniais aukštą ir mažne tiek pat storą; nuo neprieinamosios pusės buvo anga, o visos to ketvirtainio sienos kaip iš lauko, taip ir iš vidaus giliu grioviu apkas-

⁹⁹ Op. cit. p. 8.

¹⁰⁰ TYSZKIEWICZ, W. *Badania archeologiczne nad zabytkami przedmiotow sztuki, rzemiosl i t. d. w dawnej Litwie i Rusi Litewskiej*. Wilno, 1850, s. 15–47.

¹⁰¹ Op. cit. p. 15–16.

¹⁰² Op. cit. p. 18.

¹⁰³ Op. cit. p. 29–33.

¹⁰⁴ JUCEVIČIUS, L. A. Žemaičių žemės prisiminimai. *Raštai*. V., 1959, p. 417–421.

¹⁰⁵ JUCEVIČIUS, L. A. *Raštai*. V., 1959, p. 565–569.

¹⁰⁶ NARBUTAS, T. *Lietuvių tautos istorija*. V., 1998, t. 1.

tos, kurio griovio lauko pašalys buvo užverstas statiniu ažuolo atbulų mietų, prie kits kito sudurtų Ant tų sienų viršaus toks pat buvo statinys¹⁰⁷. S. Daukantas aiškino, kad pilėnai gyveno ne pilyse, bet papiluiuose, o pilys, įrengtos kalnuose, buvo erdvios, jose po kelis tūkstančius žmonių galėjo sutalpinti¹⁰⁸, ir pateikia pavyzdį, kad Aukaimio pilyje kovojo 15000 kareivių. Mini, kad šiandien likę tik šios pilies griuvėsiai ir kad beveik prie kiekvieno dabartinio miestelio yra likusių pilių, kurios vadinamos pilies kalnais¹⁰⁹. Piliakalniams pažinti tokie jų apibūdinimai teikė mažai žinių, tačiau prisidėjo prie jų populiarinimo.

Po 1863 m. uždarius Archeologinę komisiją Lietuvoje nebeliko kasinėjančių archeologų. Tolesnis piliakalnių pažinimas pasuko į jų registravimą. Pirmasis Lietuvos piliakalnių sąrašo sudarytojas yra žymus lietuvių tautinio atgimimo veikėjas vyskupas Motiejus Valančius (1801–1875). 1872 m. jo sudarytame sąrašė paminėti 63 piliakalniai (pilys, pilelės), iš kurių 7 yra dabartinėje Latvijoje, Prūsijoje, Baltarusijoje¹¹⁰. Šio pirmojo piliakalnių sąrašo atsiradimo aplinkybės nėra specialiai tyrinėtos, pats sąrašas patalpintas beletristiniame kūrinyje „Pasakojimai Antano Tretininko“, tad neaišku, ar tai buvo padaryta grynai didaktiniais tikslais, ar turėta ir kažkokių kitokių užmanymų. Minėdamas įvairias pilis, M. Valančius žinių sėmėsi iš T. Narbuto, S. Daukanto, žmonių pasakojimų. Atskirus piliakalnius jis aprašė ir kitur, tačiau labiau sekdamas istoriniais darbais ir šaltiniais¹¹¹. Sąrašo pagrindą sudaro Žemaičių vyskupystėje esantys piliakalniai. M. Valančius termino „piliakalnis“ taip pat nevartojo, piliakalniuose matė senąsias šventvietes. „Visos tos sryties žmonės nedarbo sau bažnyčių, bet meldėsi ant augštų kalnų, kuriuos gebėjo išpilti; todėl ir ligšioliai toki kalnai vadinasi pilėmis arba pilelėmis. Ant tų pilių pagonių kunigai kurstė be pertraukio ugnį su aržuolo medžiais; žmonės truputį žemiaus stovėdami meldėsi savotiškai. Ant galo kunigai sakė stovinties pamokslus. Tas pilies užėmę Žemaičiai gynėsi nuo neprietelių“¹¹².

Iki XIX a. antros pusės piliakalnių paskirtis dar liko neaiški. Nors dauguma tyrinėtojų laikė juos gynybinėmis vietomis, bandymai sieti su senaisiais tikėjimais buvo gajūs. Pagrindas tam buvo piliakalnių tyrimų nebuvimas. Pirmasis juos gana detaliam Darbutų (Raseinių r.) piliakalnyje 1886 m. atliko dailininkas, archeologas ir muziejininkas Tadas Daugirdas (*Tadeusz Dowgird*) (1852–1919)¹¹³, tačiau jų rezultatai liko rankraštyje ir poveikio tolesniam piliakalnių pažinimui nepadare. Piliakalnių registravimas ir toliau liko pagrindine jų pažinimo kryptimi.

¹⁰⁷ DAUKANTAS, S. *Būdas senovės lietuvių kalnėnų ir žemaičių*. V., 1988, p. 171.

¹⁰⁸ Op. cit. p. 171.

¹⁰⁹ Op. cit. p. 174.

¹¹⁰ VALANČIUS, M. *Raštai*. V., 1972, t. 1, p. 361–365.

¹¹¹ Op. cit. p. 360–392.

¹¹² VALANČIUS, M. *Pasakojimai Antano Tretininko*. Brooklyn, N. Y., 1901, p. 49.

¹¹³ KULIKAUSKAS, P., ZABIELA, G. *Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.)*. V., 1999, p. 119.

Vienas iš lietuvių nacionalinio atgimimo lyderių Jonas Basanavičius 1881 m. parašė studiją apie Lietuvos piliakalnius „Apie senovės lietuvių pilis“. Joje piliakalniai yra jau tik pilių vietos¹¹⁴. Remdamasis rašytinių šaltinių duomenimis, J. Basanavičius įvardijo 76 XIII–XIV a. pilių vietas LDK teritorijoje¹¹⁵. 16 iš jų siejamos su piliakalniais, 4 atvejais – su mūrinėmis pilimis. Piliakalnių Lietuvoje buvę žymiai daugiau. „Visoje Lietuvoje randi daugybę didesnių ir mažesnių piliakalnių, apie kuriuos nė jokios žinios iš senoviško laiko ne vien raštuose, bet ir pasakose neliko <...> visi šitie piliakalniai – juk tai senovės pilių – mažesnių ir didesnių – vietos! Kiek buvo iš viso senovės Lietuvoje pilių – dar šiandien tikrai nežinome, nes mūsų piliakalnių daugumas mokintų vyrų dar neapveizėta ir neaprašyta <...>“¹¹⁶. Šiuo darbu J. Basanavičius atvėrė atskirą kryptį vėlesniems populiariniams straipsneliams apie piliakalnius, kuriuose rašytinių šaltinių duomenys perteikti romantizmo dvasia, vyrauja autorių išpūdžiai, žmonių pasakojimai, atskiri archeologiniai faktai. Mokslui šie darbai nėra labai vertingi, tačiau jie turėjo didelę šviečiamąją, pažintinę vertę. J. Basanavičiaus įvardyti piliakalnių vaizdinio leitmotyvai – „gynyba / kova, Vokiečių ordinas ir pagonybė“ gyvuoja iki dabar¹¹⁷.

M. Valančiaus piliakalnių sąrašui moksliskumo suteikė kalbininkas ir archeologas Eduardas Volteris (1856–1941), 1887 m. jį išleidęs rusų kalba¹¹⁸. 1886–1887 m. E. Volteris keliavo po Žemaitiją, užrašinėjo padavimus apie žymesnius piliakalnius. 1887 m. birželio 20 d. jis kartu su dailininku ir muziejininku Julijumi Doringu (*Julius Döring*) (1818–1898) lokalizavo 853 m. rašytiniuose šaltiniuose minimą Apuolės pilį to paties pavadinimo kaimo piliakalnyje¹¹⁹. Žinodamas Žemaitijos piliakalnius, jis pabandė lokalizuoti XIII a. dokumentuose minimas kuršiškas vietas. E. Volteris turėjo platesnių užmačių, rinko duomenis apie įvairias Lietuvos (daugiausia Užnemunės) senovės vietas, tarp jų ir piliakalnius, norėdamas sudaryti archeologinį žemėlapi, tačiau darbas liko nebaigtas¹²⁰.

XIX a. 8–9 dešimtmečiais 7 Šiaurės Lietuvos piliakalnius lankė J. Doringas. 3 piliakalnių (Apuolės, Ažuolpamūšės, Puodkalių) aprašus jis paskelbė Kuršo literatūros ir dailės draugijos metraščiuose¹²¹. Piliakalniai J. Doringą domino daugiau kaip istorinių pilių vie-

¹¹⁴ MAČIULIS, D. Atminties kultūrų formavimo strategijos Lietuvos urbanistinėse erdvėse kaip atminties kultūros kūrimo vieta. *Atminties daugiasluoksniškumas*. V., 2013, p. 138.

¹¹⁵ BASANAVIČIUS, J. *Rinkiniai raštai*. V., 1970, p. 82–96.

¹¹⁶ Op. cit. p. 97.

¹¹⁷ KULEVIČIUS, S. Antrasis pilių gyvenimas: istorinių pilių atmintis ir rekonstravimas modernioje Lietuvoje. *Acta humanitarica universitatis Saulensis*. Šiauliai, 2013, t. 16, p. 187.

¹¹⁸ ВОЛЬТЕР, Э. Об этнографической поездке по Литве и Жмуди летом 1887 года. *Приложение к 56 тому Записок Импер. Академии наук*. Санкт Петербург, 1887, с. 21–24.

¹¹⁹ ZABIELA, G. Eduardo Volterio archeologinė veikla Žemaitijoje. *ŽP*, 1993, t. 2, p. 72; VASILIAUSKAS, E. Julijus Doringas – XIX amžiaus Šiaurės Lietuvos tyrėjas. *AL*, 2013, t. 14, p. 145.

¹²⁰ ZABIELA, G. *Lietuvos medinės pilys*. V., 1995, p. 20.

¹²¹ VASILIAUSKAS, E. Julijus Doringas – XIX amžiaus Šiaurės Lietuvos tyrėjas. *AL*, 2013, t. 14, p. 134–147.

tos. 1883 m. rugsėjo 21 d. Luokavos piliakalnį aplankė ir aprašė¹²² kitas šios draugijos narys mokytojas Edmundas Kriugeris (*Edmund Carl Julius Kruger*) (1836–1909).

Paskutinį XIX a. dešimtmetį Vilniaus senienų muziejaus vedėjas Fiodoras Pokrovskis (*Федор Васильевич Покровский*) (1855–1903) išleido Vilniaus, Gardino ir Kauno gubernijų žemėlapius. Juose randama žinių apie 330 piliakalnių, esančių dabartinėje Lietuvos teritorijoje. Vien Kauno gubernijoje jų jis priskaičiavo 259¹²³. Medžiaga buvo renkama pagal Imperatoriškosios Maskvos archeologijos draugijos bei Vilniaus senienų muziejaus paruoštas anketas, kuriose piliakalniams skirtos atskiros skiltys. E. Pokrovskis specialiai piliakalnių kaip atskiros archeologinių paminklų rūšies nėra apibrėžęs, apibūdino tik jų fizinę išvaizdą, pagrindinius padavimų motyvus. Piliakalnius jis laikė išskirtinių asmenų gyvenamosiomis vietomis, vadinamomis Pilies kalnais – kunigaikščių gyvenamosiomis vietomis, tačiau neatmetė ir jų kaip pilių ar kulto vietų. Prie piliakalnių jis priskyrė visas vietas, kurios vietos žmonių buvo laikomos supiltomis¹²⁴.

Kadangi F. Pokrovskio žemėlapiai neapėmė Suvalkų gubernijoje buvusios Užnemunės (ji priklausė Varšuvos generalgubernatorijai, o F. Pokrovskis dirbo Vilniaus generalgubernatorijoje) jo darbus piliakalnių tyrinėjimų sityje savotiškai papildė Juozapas Radziukynas (1841–1925), 1909 m. paskelbęs duomenis apie 36 Užnemunės piliakalnius (daugiausia Suvalkų gubernijoje) – iš jų 34 yra dabartinės Lietuvos teritorijoje¹²⁵. Darbas svarbus tuo, kad tai pirma atskira publikacija lietuvių kalba apie piliakalnius, parodžiusi, kad nemažai piliakalnių yra ir šioje Lietuvos teritorijoje. J. Radziukynas piliakalniais laikė gynybos tikslais supiltas vietas. „Nekartą lietuviai priversti budavo lauko darbą mesti ir griebties tvirtovę pilti, idant neprieteliui kelią užkirsti, o savo gyventojus nuo žudavimo ir jų turtus nuo plėšimo apginti“¹²⁶. Tačiau yra piliakalnių, „kuriuose kadaise nuolatai gyventa žmonių“¹²⁷. Knygelėje pateikta apibendrinta informacija apie piliakalnių vietą, išvaizdą, dydį, įrengimo tikslus ir būklę¹²⁸.

1907 m. Mykolo Eustachijaus Brenštejno (*Michał Eustachy Brensztejn*) (1874–1938) sudarytame Kauno gubernijos archeologiniame inventoriuje minimi 168 piliakalniai¹²⁹. Juos nurodant remtasi ankstesniais apie piliakalnius rašiusiais autoriais¹³⁰.

¹²² VASILIAUSKAS, E. Edmundas Kriugeris ir jo archeologinis rinkinys iš Lietuvos Kuršo provincijos muziejuje. *AL*, 2014, t. 15, p. 120–121.

¹²³ ПОКРОВСКИЙ, Ф. В. *Археологическая карта Ковенской губернии*. Вильно, 1899, с. 11.

¹²⁴ Op. cit. c. 11–15.

¹²⁵ RADZIUKYNAS, J. *Suvalkų rėdybos piliakalniai su žemlapiu*. Varšava, 1909.

¹²⁶ Op. cit. p. 1.

¹²⁷ Op. cit. p. 6.

¹²⁸ Op. cit. p. 3–6.

¹²⁹ SZUKIEWICZ, W. *Przedmowa. Archeologinis Kauno gubernijos inventoriųs, parengtas Mykolo Eustachijaus Brenšteino. Aestiorum hereditas III/1*. Warszawa, 2016, p. 43.

¹³⁰ BANYTĖ-ROWELL, R., KURILA, L., SIMNIŠKYTĖ-STRIMAITIENĖ, A. Mykolo Brenštejno „Archeologinio Kauno gubernijos inventoriaus“ mokslinė išliekamoji vertė.

Remdamasis L. Krzywickio atliktų tyrimų duomenimis, piliakalnius jis apibūdino pagal formą, išskirdamas 3 jų rūšis (kategorijas). Pirmoji apima „supiltus kalnus arba atitinkamus „piliakalnius“, sudarančius atskiras kalvas, suformuotas nukirsto kūgio pavidalu“¹³¹. Antrajai kategorijai priskiriamos „vietos, dažniausiai pasirinktos ant kalvų, savaime sunkiai prieinamų, kurios dar apjuostos grioviais ir pylimais, sudarančiais koncentriškus apskritimus ar keturkampius“¹³². Trečiąją kategoriją M. E. Brenštejnas apibūdina kaip pačią įdomiausią. Tokie piliakalniai panašūs į antrą kategoriją, tik „skiriasi trikampi apjuosimo pylimu“. M. Brenštejnas teigia, kad tai labai plataus laikotarpio objektai: „siekiančio nuo akmens iki istorinio amžiaus pėdsakų“¹³³. Šis darbas daugiau nei šimtmetį buvo likęs rankraštyje ir rodo tik tuometinės mokslo minties apie piliakalnius pasiekimus. M. Brenštejnas pirmasis pradėjo piliakalnius klasifikuoti pagal jų įtvirtinimų išvaizdą, kas piliakalnių pažinime pastebima per visą XX a. ir net vėliau.

Žymiausias Lietuvos piliakalnių tyrinėtojas ir populiarintojas iki I pasaulinio karo buvo L. Kšivickis. Jis pirmasis sujungė piliakalnių žvalgybus, pažinimą su jų tyrinėjimais. 1909–1913 m. laikotarpiu L. Kšivickis plačiai kasinėjo 7 Lietuvos piliakalnius¹³⁴. Taip surinkta medžiaga leido žymiai plačiau suprasti Lietuvos piliakalnių raidą, savitumus, išsidėstymą, pakoregavo kai kuriuos ankstesnius teiginius (dėl piliakalnių supylimo)¹³⁵. Pirmąją publikaciją apie Lietuvos piliakalnius jis paskelbė dar 1891 m.¹³⁶ Jau 1901 m. L. Kšivickio kartotekoje buvo duomenų apie daugiau kaip 200 piliakalnių¹³⁷. L. Kšivickis Lietuvos piliakalnius išgarsino knyga „Žemaičių senovė“ (1906 m.)¹³⁸. Joje gausu duomenų apie Žemaitijos piliakalnius. Darbe daug rašoma apie piliakalnių ir pilių pavadinimus, pasakojimus, legendas, jų būklę ir radinius. Iš viso knygelėje minimo 287 piliakalniai bei su jais susieti vardai ir pavadinimai. Ši knyga populiarino Lietuvos piliakalnius aplinkiniuose kraštuose. Net ir pats žodis

---

Archeologinis Kauno gubernijos inventoriųs, parengtas Mykolo Eustachijaus Brenšteino. Aestiorum hereditas III/2. Warszawa, 2016, p. 195–197.

¹³¹ SZUKIEWICZ, W. Przedmowa. *Archeologinis Kauno gubernijos inventoriųs, parengtas Mykolo Eustachijaus Brenšteino. Aestiorum hereditas III/1.* Warszawa, 2016, p. 32.

¹³² Op. cit. p. 33.

¹³³ Op. cit.

¹³⁴ KULIKAUSKAS, P., ZABIELA, G. *Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.)*. V., 1999, p. 157–158.

¹³⁵ ZABIELA, G. *Lietuvos medinės pilys*. V., 1995, p. 22.

¹³⁶ KRZYWICKI, L. Góra sypana na gruntach folw. Bubje. *Wisła*. Warszawa, 1891, t. 5, p. 165.

¹³⁷ ZABIELA, G. Žemaitijos piliakalnių tyrinėtojas Liudvikas Kšivickis. *ŽP*, 1990, t. 1, p. 23.

¹³⁸ KRZYWICKI, L. *Žmudų starożytna*. Warszawa, 1906 (vertimas – KŠIVICKIS, L. *Žemaičių senovė*. Kaunas–Marijampolė, 1928); autorinis vertimas į rusų kalbą – КЖИВИЦКИЙ, Л. Жмудские пилкалнисы. *Известия Императорской археологической комиссии*. Санкт Петербург, 1909, выпуск 29, с. 82–129.

„piliakalnis“ lietuvišku jo variantu perkeltas į rusų ir lenkų kalbas¹³⁹. Piliakalnio kilmę L. Kšivickis aiškino tuo, kad jis supiltas¹⁴⁰, remdamasis vietos žmonių pasakojimais išskyrė, kaip piliakalniai vadinami: „Lietuviai piliakalnį visaip vadina, visuose pavadinimuose yra šaknis veiksmazodžio *pilti*: *pilė, pilis, pilikė, pilelė, piliukė, pilaitė, piliutė, pilelikė, pilies kalnas, pilkalnis* arba tiesiai *kalnas* su vietos ar savininko vardu, pavyzdžiui, Jurgaičių kalnas, tai yra kalnas, kuris yra Jurgaičių sodžiaus žemėje“¹⁴¹. L. Kšivickis išskyrė pilies ir piliakalnio sąvokas kaip reiškiančias skirtingus objektus. Pilį jis apibūdina kaip buvusį pylimą, vėliau išaugusį į miestą¹⁴². Pilies kalną, piliakalnį apibūdino šitaip: „Piliakalnis tai bus kalnas, buvęs iškilęs aukščiau už visą miestą, tariant, aukščiau už pylimą, bei kur yra buvusi tvirtuma, kaip kad graikų miestuose“¹⁴³. Laikui bėgant, kai miestai išaugo ir išėjo už tvirtovės ribų, pilies ir piliakalnio sąvoka susitapatino ir ji skiriama nuo žemutinių tvirtumų, vadinamų papiliais¹⁴⁴. Piliakalniai L. Kšivickiui buvo iškilūs savitos krašto kultūros objektai, prilygstantys žymiausiems kitų kraštų praeities paminklams¹⁴⁵. Dėl to šį veikalą iškart buvo bandyta versti į lietuvių kalbą¹⁴⁶. L. Kšivickio asmuo – energingas Lietuvos piliakalnių propaguotojas, kurio darbus nutraukė I pasaulinis karas ir po jo pasikeitusi regiono politinė situacija¹⁴⁷.

Iki I pasaulinio karo buvo surinkti ir paskelbti duomenys apie pagrindinius Lietuvos piliakalnius. Iš viso jų tuomet žinota apie 360. Tačiau pats piliakalnio kaip atskiros archeologinio paminklo rūšies suvokimas buvo dar labai įvairus ir netikslus. Piliakalniais laikytos visos vietos, kurias supiltomis laikė vietos žmonės, o jų paskirtis interpretuota įvairiai.

Valstybinės archeologinių objektų apsaugos sistemos Rusijos imperijoje nebuvo¹⁴⁸. Archeologinio paveldo apsauga buvo patikėta Vidaus reikalų ministerijai¹⁴⁹, tačiau konkretesnių jos veiksmų nebuvo. Nuo XIX a. vidurio žinios apie ją buvo pradėtos rinkti per gubernijų statistikos komitetus¹⁵⁰. 1859 m. prie Imperatoriaus rūmų

¹³⁹ KULIKAUSKAS, P., ZABIELA, G. *Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.)*. V., 1999, p. 156.

¹⁴⁰ KŠIVICKIS, L. *Žemaičių senovė*. Kaunas–Marijampolė. 1928, p. 9.

¹⁴¹ Op. cit. p. 9.

¹⁴² Op. cit. p. 35.

¹⁴³ Op. cit. p. 9.

¹⁴⁴ Op. cit. 35.

¹⁴⁵ Op. cit. 34.

¹⁴⁶ KULIKAUSKAS, P., ZABIELA, G. *Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.)*. V., 1999, p. 154–155.

¹⁴⁷ ZABIELA, G. Žemaitijos piliakalnių tyrinėtojas Liudvikas Kšivickis. *ŽP*, 1990, t. 1, p. 26.

¹⁴⁸ ФОРМОЗОВ, А. А. *Страницы истории русской археологии*. Москва, 1986, с. 164, 173.

¹⁴⁹ ШАЛЮГИН, М. С. *Государственно – правовая охрана историко – культурного наследия в дореволюционной России. Автореферт диссертации на соискание степени кандидата юридических наук*. Нижний Новгород, 2005, с. 17.

¹⁵⁰ СМИРНОВ, А. С. *Власть и организация археологической науки в Российской им-*

ministerijos įkurta Imperatoriškoji archeologinė komisija irgi buvo įgaliota rinkti duomenis apie senovės paminklus¹⁵¹. Pastaroji kartu vykdė ir paminklų apsaugos įstaigos funkcijas¹⁵². Nuo 1889 m. ji pradėjo reglamentuoti valstybinėse žemėse buvusių archeologinio paveldo objektų tyrimų sritį. Tas buvo daroma išduodant leidimus kasinėjimams, kurie vadinti atvirais lapais (*открытый лист*). Jie buvo išdavinėjami nuo pat komisijos veiklos pradžios, sistemingai registruoti nuo 1891 m.¹⁵³. Privačioje nuosavybėje buvusių archeologinių objektų būklė priklausė nuo jų savininkų. Teisiškai paveldo apsauga liko nesureguliuota, nors paveldo apsaugos įstatymo kūrimo iniciatyvų būta nuo XIX a. antrosios pusės¹⁵⁴, tokio įstatymo projektas 1911–1912 m. buvo svarstomas Dūmoje¹⁵⁵.

Archeologinio paveldo, kuriam priklausė piliakalniai, pažinimas Lietuvos teritorijoje Rusijos imperijos laikotarpiu vyko nesistemingai ir atskirų asmenų iniciatyva. Piliakalnių atveju vykdyti jų kasinėjimai, suintensyvėję XX a. pradžioje, bei apskaita. Jų būkle rūpinamasi nebuvo, tad galima laikyti, kad iki I pasaulinio karo piliakalnių apsauga Lietuvos teritorijoje neegzistavo.

перии (очерки институциональной истории науки XIX – начала XX века). Москва, 2011, с. 27.

¹⁵¹ Op. cit. с. 81.

¹⁵² KUNCEVIČIUS, A., POŠKIENĖ, J. Žvilgsnis į Lietuvos archeologijos paveldo apsaugos ištakas. *AL*, 2017, t. 18, p. 38.

¹⁵³ БЕЛОВА, Н. А., ДЛУЖНЕВСКАЯ, Г. В., МУСИН, А. Е. История формирования архива Императорской Археологической Комиссии и обзор ее фондов в научном архиве Института истории материальной культуры РАН. *Императорская археологическая комиссия (1859–1917). Приложение*. Санкт Петербург, 2009, с. 7.

¹⁵⁴ KUNCEVIČIUS, A., POŠKIENĖ, J. Žvilgsnis į Lietuvos archeologijos paveldo apsaugos ištakas. *AL*, 2017, t. 18, p. 40.

¹⁵⁵ ШАЛЮГИН, М. С. *Государственно – правовая охрана историко – культурного наследия в дореволюционной России. Автореферт диссертации на соискание степени кандидата юридических наук*. Нижний Новгород, 2005, с. 21–22.

II.

Piliakalnių apsaugos pradžia tarpukario Lietuvoje

1915–1918 m. vokiečių okupacija juridinio piliakalnių statuso nepakeitė. Lietuva tapo vyriausiosios Rytų fronto kariuomenės vadovybės (Oberosto) valdomos teritorijos dalimi, kurioje daugelis gyvenimo sričių buvo stipriai suvaržytos. Dėl kilusio karo piliakalnių tyrimai nutrūko dar 1914 m. (1914 m. L. Kšivickis rengėsi ekspedicijai Lietuvoje)¹⁵⁶. Vokiečių okupuotoje teritorijoje atskirus piliakalnius kasinėjo vokiečių karininkai, tačiau šis jų pažinimo aspektas buvo daugiau asmeninio smalsumo tenkinimas. 1918 m. per 3 kasinėjimų dienas Rudaminos piliakalnyje rasta įvairių dirbinių: darbo įrankių, papuošalų, strėlių antgalių, puodų šukių, gyvulių ir net žmonių kaulų¹⁵⁷. Pavieniai populiarūs straipsneliai pasirodydavo vokiečių spaudoje. Į 1918 m. rinktinę pateko 2 tokie darbeliai, daugiau referuojantys L. Kšivickio publikacijas¹⁵⁸. Jie buvo orientuoti į krašto išskirtinumo pristatymą kitakalbiams okupantams ir didesnio poveikio piliakalniams pažinti neturėjo.

---

¹⁵⁶ ZABIELA, G. Žemaitijos piliakalnių tyrinėtojas Liudvikas Kšivickis. *ŽP*, 1990, t. 1, p. 26.

¹⁵⁷ BIERBAUM. Nauji kasinėjimai pas Rudaminus. *Dabartis*, 1918 10 02, nr. 152, p. 3.

¹⁵⁸ Altlitauische Befestigungsanlagen. *Das Litauen-Buch. Eine Auslese aus der Zeitung der 10. Armee*. Wilna, 1918, p. 69–73; HENTSCHEL, W. Die litauischen Piliakalnis und die deutschen Wallburgen. *Das Litauen-Buch. Eine Auslese aus der Zeitung der 10. Armee*. 1918, p. 74–75.

II.1. Piliakalniai Valstybės archeologijos komisijos veikloje 1919–1933 m.

Reali archeologinio paveldo apsauga Lietuvoje prasidėjo tik susikūrus Lietuvos Respublikai. 1919 m. gegužės 28 d. buvo įsteigta pirmoji Lietuvoje kultūros paveldo apsaugos oficiali institucija – Valstybės archeologijos komisija (VAK). Tuometinio švietimo ministro (juo 1919 m. balandžio 12 d.–1920 m. birželio 19 d. buvo Juozas Tūbelis (1882–1939)) kabinete įvyko steigiamasis komisijos posėdis, kuriame dalyvavo Kauno miesto muziejaus direktorius, archeologas T. Daugirdas, inžinierius Valerijonas Verbickas (1885–1979), karo gydytojas V. Nagevičius (1881–1954)¹⁵⁹. Komisijos organizacija, struktūra, darbo sritys buvo numatytos pagal Rusijos imperijoje iki karo veikusių su paveldo globa susijusių institucijų pavyzdį¹⁶⁰. VAK funkcijos buvo rinkti, tyrinėti, saugoti ir grąžinti į Lietuvą kultūros vertybes¹⁶¹. Komisija veikė prie Švietimo ministerijos (toliau – ŠM), kuri tvirtino jos darbo planus, ataskaitas, biudžetą, skyrė ir atleido narius. 1919 m. rugpjūčio 18 d. priimtą VAK įstatymą sudarė vos 3 straipsniai. Nors įstatyme žodis „archeologija“ (tuometine rašyba – *archaiologija*) minimas net 5 kartus, jis tuomet reiškė praeitį ar senovę, o nūdienos archeologijai artimiausia sąvoka būtų „praeities liekanos“ (1 straipsnis)¹⁶². Detaliau šios „liekanos“ nebuvo išskleistos, tad ir piliakalnių buvimas jose yra tik numanomas.

1920 m. sausio 27 d. buvo sudarytos VAK taisyklės, kuriose išdėstytos darbo sritys ir teisės. Pirmajame taisyklių punkte minimi globojami kultūros paminklai, prie kurių priskiriami ir piliakalniai. Tai pirmas juridinis piliakalnių paminėjimas nepriklausomoje Lietuvoje: „Valstybės Archajologijos Komisija, laikydama savo globoje visus Lietuvoje esančius praeities paminklus ir liekanas, kaip antai: pilekalnius, aukos kalnus, kapinynus, senovės bažnyčias ir rūmus, valstybinių įstaigų ir privatiųjų žmonių archajologines kolekcijas ir archyvus, valstybinius dokumentus ir t. t., saugo juos ir valstybinės administracijos pagalba nuo išnaikinimo“¹⁶³. Kiti 7 punktai numatė kitus VAK veiklos barus – ekspedicijų, tyrimų organizavimą, komisijų sudarymą, VAK struktūrą, prie jos planuojamas steigti įstaigas¹⁶⁴. Archeologinius kasinėjimus atlikti be VAK leidimo buvo draudžiama. Tai buvo įtvirtinta Civilinio įstatymo 430

¹⁵⁹ KERŠYTĖ A. Valstybės archeologijos komisija. *Baltų archeologija*. 1996, nr. 2(9), p. 24; MISIUS, K. Valstybės archeologijos komisija ir jos veikla. *KP*, 2004, t. 11, p. 3; MISIUS, K. Valstybės archeologijos komisijai 100 metų. *KP*, 2020, t. 24, p. 28.

¹⁶⁰ KERŠYTĖ, A. Valstybės archeologijos komisija. *BA*, 1996, nr. 2(9), p. 25.

¹⁶¹ Valstybės Archeologijos Komisijos įstatymas. *Laikinosios vyriausybės žinios*. 1919 08 28, nr. 11, p. 1.

¹⁶² MISIUS, K. Valstybės archeologijos komisija ir jos veikla. *KP*, 2011, t. 11, p. 6.

¹⁶³ Valstybės Archajologijos Komisijos taisyklės. *Laikinosios vyriausybės žinios*. 1920 03 26, nr. 25, p. 1.

¹⁶⁴ Op. cit.

straipsnyje¹⁶⁵. Ši nuostata reglamentavo, kad archeologinius kasinėjimus milžinkapiuose, miesto griuvėsiuose ir kituose senovės paminkluose atlikti galima tik su VAK leidimu. Kasinėjimų metu randami mokslui svarbūs daiktai turi būti perduoti VAK¹⁶⁶. 1921 m. VAK nariams buvo išduodamas švietimo ministro pažymėjimas, kuris suteikė teisę kasinėti ir tyrinėti senovės paminklus¹⁶⁷.

Per daugiau nei 18 VAK veiklos metų jos pirmininkais buvo T. Daugirdas (1919), E. Volteris (1919–1922), Augustinas Janulaitis (1878–1950, 1922–1925), Antanas Daniliauskas (1876–1941; 1926 m. jam pavesta laikinai eiti VAK pirmininko pareigas, kurias jis vykdė iki 1929 m.)¹⁶⁸, Konstantinas Jablonskis (1892–1960, 1930–1933), Vladas Pryšmantas (1895–1960, 1934–1936). Nuo pirmininkų iš dalies priklausė visa VAK veiklos kryptis.

Pradžioje pagrindinė VAK veikla koncentravosi į muziejinių vertybių¹⁶⁹, archyvų išsaugojimą, I pasaulinio karo metu į Rusiją iš Lietuvos išvežtų muziejinių vertybių ir archyvų (tarp jų ir Lietuvos Metrikos) grąžinimą¹⁷⁰. 1922 m. VAK veiklos plane buvo numatyta kasinėjimų sekcija, vadovaujant V. Nagevičiui ir dalyvaujant P. Tarasenkai¹⁷¹. 1921 m. VAK pirmininkas raštu kreipėsi į švietimo ministrą su prašymu leisti vykti į ekspediciją. Jos tikslas buvo surinkti kuo daugiau iškasenų iš senovės kapinynų ir piliakalnių. Šios ekspedicijos medžiagą sutvarkius buvo planuota išleisti paveikslų albumą, kuriuo norėta supažindinti Europos tautas su Lietuvos praeitimi. VAK posėdžio metu nutarta suorganizuoti ekspedicijas į Alytų, Darsūniškį, Lentainius, Mitkūnus, Pekelką, Šiaulius, Žemuosius Petrašiūnus, kur ketinta apžiūrėti archeologinius paminklus, surinkti radinius, sustabdyti neleistinus kasinėjimus¹⁷². Numatytame lankymo vietų maršrute atskirai piliakalniai neišskirti, tačiau pagal vietovių pavadinimus galima numanyti, kad greičiausiai buvo numatyta aplankyti Nemuno plaunamą Darsūniškio ir Lentainių piliakalnius.

Nelegalių (VAK nesankcionuotų) archeologinių objektų kasinėjimų uždraudimas¹⁷³ tapo svarbiausia VAK 3-iojo dešimtmečio veiklos kryptimi archeologinio paveldo srityje. 1920 m. Lietuvos mokykloms buvo pateiktos rekomendacijos apie archeologinių kasinėjimų vykdymą kapinyuose ir pilkapiuose (piliakalniai neminimi)¹⁷⁴. Galimai

¹⁶⁵ ŠALKAUSKIS, K. *Civiliniai įstatymai*. Kaunas, 1933, t. 10, 1 d. p. 92.

¹⁶⁶ Op. cit.

¹⁶⁷ 1921 06 18 VAK raštas Nr. 101 Švietimo ministrui dėl pažymėjimų išdavimo. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 94, l. 203; 1921 09 09 ŠM raštas Nr. 116 – pažymėjimas. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 94, l. 183–183k.

¹⁶⁸ Bendrųjų Reikalų Departamento įsakymai. *Švietimo darbas*. Kaunas, 1926, nr. 4, p. 446.

¹⁶⁹ VAK ataskaita už 1921 m. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 94, l. 79.

¹⁷⁰ Valstybės archeologijos komisija. *Švietimo darbas*. Kaunas, 1923, nr. 5, p. 363.

¹⁷¹ VAK 1922 m. darbų suskirstymo planas. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 94, l. 94.

¹⁷² 1921 09 21 VAK raštas Nr. 154 Švietimo ministrui. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 85, l. 127.

¹⁷³ MAČIULIS, D. Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927–1940 metais. *Paveldosauga tarpukario Lietuvoje*. V., 2005, p. 127.

¹⁷⁴ Patarimai, kaip daryti archeologines ekskursijas ir kasinėjimus. *Švietimo darbas*. 1920, nr. 8–9, p. 35–42.

suaktyvėjus kasinėjimams archeologiniuose objektuose 1923 m. VAK pastangomis ŠM pradinių klasių mokytojams išsiuntė aplinkkraščius, draudžiančius bet kokius kasinėjimus piliakalniuose, kapinynuose ir kt. senovės paminkluose¹⁷⁵.

Kita grėsmė piliakalniams buvo 1922 m. žemės reforma. Jos metu dvarams, kurių vienam 1919 m. vidutiniškai teko 490 ha žemės, buvo palikta po 80 ha¹⁷⁶. Tarpukario laikotarpiu Lenkijoje pastebėta, kad piliakalniai pradėti naikinti atsiradus smulkiajai žemėvaldai, o išsaugoti juos galima tik valstybės pastangomis¹⁷⁷. Panašios tendencijos turėjo reikštis ir Lietuvoje. Žemės ūkio ministerijos pastangomis 1925 m. ir 1930 m. priimti žemės reformos įstatymo pakeitimai, leidę dvaruose esančius piliakalnius ir žymiausius architektūros objektus paimti į valstybės globą, dėl to iki 1936 m. lapkričio 1 d. tas buvo padaryta 41 objektui¹⁷⁸, iš kurių apie 35 buvo piliakalniai. Tačiau tai jų savaime neapsaugojo. „Žemės ūkio ministerija vykdo žemės reformos įstatymą ir klausia Švietimo ministerijos, kas daryti su piliakalniais, kieno žinion juos perduoti. Atrodytų, pagal Archeologijos komisijos įstatymus – jai. Bet Švietimo ministerija nėra tuo tvirtai įsitikinusi ir metais vilkina atsakymą. Tada žemės reformos valdyba siūlo Lietuvos pagražinimo draugijai piliakalnius paimti savo žinion ir globon. Šioji atsisako. Dar vienas kitas pasiūlymas, susirašinėjimas, ir piliakalnis ariamas, kasamas žvyru imti...“¹⁷⁹.

Nesiimant VAK konkrečių veikslių dėl archeologinių paminklų apsaugos, jų naikinimas vyko toliau. Paulius Galaunė situaciją 1926 m. apibūdino šitaip: „Mūsų valstybinio ir visuomeninio gyvenimo srityse nėra nė vieno taip apleisto ir piktžolėmis apžėlusio dirvono, kaip mūsų praeities materialinės kultūros paminklai. Liaudies epu geros valios žmonių dėka šiek tiek rūpinamasi. Tuo tarpu piliakalnius kasa, kas netingi ir kas tiki užburtų išdų pasakomis, senovės statybą griaua, „modernizuoja“, kas tik nori“¹⁸⁰. 1930 m. VAK pirmininkas kreipėsi į tuometinį švietimo ministrą prašydamas atkreipti dėmesį „į apsaugojimą Lietuvos senovės paminklų, kad būtų įstatymu uždrausta visokiems mėgėjams diletantams kasinėjimai, kurie turi tikslą rinkti senovės liekanas“¹⁸¹. Pasiūlyta įsteigti dvejose Lietuvos dalyse (Žemaitijoje, Klaipėdos krašte

¹⁷⁵ MISIUS, K. Valstybės archeologijos komisija ir jos veikla. *KP*, 2011, t. 11, p. 15.

¹⁷⁶ VASKELA, G. *Ekonomika. Lietuvos istorija t. X, dalis II. Nepriklausomybė (1918–1940 m.)*. V., 2015, p. 244–247.

¹⁷⁷ KOWALENKO, W. *Grody i osadnictwo grodowe Wielkopolski wczesnohistorycznej (od VII do XII wieku)*. Biblioteka prehistoryczna, tom III. Poznań, 1938, p. 1–2.

¹⁷⁸ PRYŠMANTAS, V. Lietuvos senovės paminklų apsaugos reikalai. *Židinys*. 1939, nr. 10, p. 413–414.

¹⁷⁹ GALAUNĖ, P. Dėl mūsų praeities paminklų likimo. *Dailės ir kultūros baruose*. V., 1970, p. 215 (perspausdinta iš laikraščio „Lietuvis“, 1926 10 01).

¹⁸⁰ GALAUNĖ, P. Dėl mūsų praeities paminklų likimo. *Dailės ir kultūros baruose*. V., 1970, p. 209 (perspausdinta iš laikraščio „Lietuvis“, 1926 09 10).

¹⁸¹ 1930 05 24 E. Volterio raštas dėl senovės paminklų apsaugos Švietimo ministrui. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 17, l. 16.

ir Aukštaitijoje) apsaugos punktus, kurie saugotų senovės liekanas¹⁸². Šiame kreipimesi piliakalniai atskirai neišskirti, rūpintasi apskritai visų archeologinių paminklų apsauga.

Susirūpinimas senovės paminklų apsauga išaugo 4 dešimtmečio pradžioje. 1932 m. Kauno miesto burmistras kreipėsi į vidaus reikalų ministrą, informuodamas, kad Kauno miesto muziejus ir kiti provincijos muziejai gauna pranešimų, jog yra naikinami senovės lietuvių paminklai: piliakalniai, senkapiai, pilkapiai, juos ariant, kasant bulviarūsius, kasinėjant. Rašte prašoma kuo greičiau imtis veiksmų dėl teisės aktų parengimo senovės paminklų apsaugai užtikrinti. Minėtame rašte pateiktas 51 žalojamo archeologinio paminklo sąrašas, iš jų 29 piliakalniai, kuriuos reikia skubiai saugoti nuo sunaikinimo. Juškaičių, Medvėgalio, Pagrybės piliakalniuose kasamas žvyras, Bilionių, Burbiškės ir Treigių piliakalniai ariami¹⁸³. Visi minėti pavyzdžiai yra iš vieno nedidelio Žemaitijos regiono, tad piliakalnių žalojimo mastas, matyt, buvo didžiulis. Tais pačiais metais į ŠM kreipėsi Lietuvos miestų ir miestelių sąjunga, kuri 1932 m. spalio 9 d. vykusiame suvažiavime svarstė ir įvertino Lietuvos senovės paminklų būklę. Ir šiame kreipimesi buvo prašoma neatidėliotinai spręsti dėl senovės kultūros paminklų apsaugos įstatymo išleidimo, atkreiptas dėmesys, kad sunaikinti ar naikinami milžinkapiai, piliakalniai yra vieninteliai liudininkai apie senuosius lietuvių tautos papročius, kultūrą ir kovas, siejantys dabartį su gilia praeitimi: „Griūva piliakalniai ir milžinkapiai potvynių paplaunami, visokių tyrinėtojų kasinėjami ir ardomi. Paminklų naikinimas pastebimas ypatingai paskutiniaisiais metais, kada kai-mai skirstomi į viensėdžius, dvarai parceliuojami. Nesant paminklams atitinkamos apsaugos, naujakuriai ir į viensėdžius išsiskirstę ūkininkai, plėšdami naujus dirvonus, be jokio gailėsčio lygina pilkapius ir piliakalnius, kad padidintų dirbamos žemės plotą“¹⁸⁴. 1932 m. lapkričio 26 d. Kauno miesto burmistras kreipėsi į Vidaus reikalų ministeriją, informuodamas apie Kauno mieste ir miesto ribose naikinamus senovės paminklus, ragindamas kuo greičiau parengti ir priimti įstatymą senovės paminklams apsaugoti¹⁸⁵. 1933 m. Lietuvos muziejininkų ir kraštotyrininkų sąjunga vykusiame suvažiavime irgi priėmė rezoliuciją dėl archeologinių paminklų apsaugos, kurią pateikė Vidaus reikalų ministerijai¹⁸⁶. Joje prašoma „įpareigoti valdžios bei savivaldybės

¹⁸² 1930 05 24 E. Volterio raštas dėl senovės paminklų apsaugos Švietimo ministrui. KPC PB, F. 1, ap. 1, b. 17, l. 16.

¹⁸³ 1930 12 22 Kauno miesto burmistro raštas Nr. 46509 Vidaus reikalų ministrui. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 10, l. 78–78k.

¹⁸⁴ 1932 11 30 Lietuvos miestų ir miestelių sąjungos valdybos raštas Nr. 1886 Švietimo ministrui. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 102, l. 23–23k.

¹⁸⁵ 1932 11 26 Kauno miesto burmistro raštas Nr. 42845 Vidaus reikalų ministrui. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 12, l. 270–271.

¹⁸⁶ Lietuvos muziejininkų ir kraštotyrininkų 1933 06 10–11 suvažiavimo pranešimas Vidaus reikalų ministrui. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 102, l. 2.

organus, kad kovotų su tautos senienų naikinimu¹⁸⁷, neleisti ardyti ir kasinėti archeologinių paminklų, tarp jų ir piliakalnių, neturintiems Archeologijos komisijos leidimo. Dėl piliakalnių apsaugos klausimų kreipėsi ir pavieniai asmenys¹⁸⁸ (žr. 1 priedą). 1934 m. spaudoje vis daugiau skelbiama apie nelegalius kasinėjimus piliakalniuose. Nurodoma, kad juos „kasinėja“, kas tik netingi, net gimnazistai¹⁸⁹. Minimimi kasinėti Akmenos, Daugėliškių, Juknėnų, Lepšių Turčinų ir kiti piliakalniai.

Apsaugotų piliakalnių atvejų šiuo laikotarpiu nežinome. Net ir esant geriems ketinimams, jie likdavo nerealizuoti. 1932 m. gegužės 31 d. nusavintas Upytės–Declono dvare esantis Upytės piliakalnis (Čičinsko kalnas) buvo perduotas ŠM, o paties piliakalnio globa patikėta Panevėžio apskrities Upytės pradžios mokyklai¹⁹⁰. Upytės pradžios mokykla ketino piliakalnį sutvarkyti: išgenėti krūmus, įrengti takus, laiptus, suolus, informacinį standą¹⁹¹, motyvuodama tuo, kad piliakalnis yra lankomas turistų, taip pat vasarą ant piliakalnio vyksta renginiai. VAK nepritarus šie ketinimai nebuvo įgyvendinti¹⁹².

1919 m. įkurta VAK parodė valstybės rūpestį kultūros paveldu, tačiau per pirmuosius pusantrą nepriklausomybės dešimtmečio Lietuvos valstybė taip ir nepajėgė sukurti veikiančios paveldo apsaugos sistemos, galėjusios užtikrinti bent minimalią nors svarbiausių objektų, tarp jų ir piliakalnių, apsaugą. Inicijatyva buvo palikta atskiriems asmenims bei organizacijoms. Jų rūpesčiu vargana paveldo būklė buvo aktualizuota 4 dešimtmečio pradžioje ir tapo stimulu reformoms paveldo apsaugos srityje.

II.2. Piliakalnių žalojimo sustabdymas 1934–1936 m.

Archeologinio paveldo apsauga esmingai pasikeitė 1934 m. pradžioje, kai prie ŠM sausio 11 d. buvo įsteigta Senovės paminklų apsaugos referentūra (toliau – SPAR) ir jos vadovu paskirtas Vladas Pryšmantas (1895–1960)¹⁹³. Jis, nelaukdamas kultūros paminklų apsaugos įstatymo priėmimo, pradėjo aktyvią veiklą stengiantis išsaugoti

¹⁸⁷ Lietuvos muziejininkų ir kraštotyrininkų 1933 06 10–11 suvažiavimo pranešimas Vidaus reikalų ministrui. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 102, l. 2.

¹⁸⁸ 1933 05 27 Visuomio-D. Šidlausio raštas Kauno miesto burmistrui. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 102, l. 7; 1933 04 07 S. Biržiškio laiškas E. Volteriui. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 100, p. 130.

¹⁸⁹ OBUOLĖNAS, K. Įsisiubavo piliakalnius ardyti. *Lietuvos aidas*, 1934 09 26, nr. 219, p. 3.

¹⁹⁰ 1934 10 18 Panevėžio apskrities II rajono pradinių mokyklų inspektoriaus raštas Nr. 1144 ŠM Kultūros reikalų departamentui. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 65, l. 363; 1932 05 31 perdavimo aktas Nr. 380. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 65, l. 367–368k.

¹⁹¹ 1939 04 21 ŠM Upytės pradedamosios mokyklos pareiškimas Nr. 12 Panevėžio apskrities pradžios mokyklų inspekcijai. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 65, l. 354.

¹⁹² 1935 03 28 VAK raštas Dėl „Čičinsko“ kalno Panevėžio apskrities II rajono Pradžios mokyklų inspekcijai. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 65, l. 362.

¹⁹³ KULIKAUSKAS, P., ZABIELA, G. *Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.)*. V., 1999, p. 184.

kultūros paveldą – visų pirma archeologinius objektus. Pagrindine šio darbo kryptimi tapo kultūros paveldo (tuo metu vadinto paminklais) inventorizacija, registracija ir apsaugos užtikrinimas.

Pirminė archeologinių objektų registracija prasidėjo jų sąrašo sudarymu. Jo pagrindu buvo dar 1928 m. VAK pastangomis išleista P. Tarasenkos knyga „Lietuvos archeologijos medžiaga“¹⁹⁴. 1934 m. visi duomenys iš jos pagal kaimus buvo surašyti į korteles. Tuo metu buvo žinomi 722 piliakalniai (duomenys su Užnemunės bei Klaipėdos krašto piliakalniais)¹⁹⁵. Taip pat rinktos žinios iš Kauno miesto muziejaus ir vietos muziejų inventorinių bylų, iš apskričių gautų atskirų pranešimų, įvairių periodinių leidinių ir dienraščių žinučių. Pastaroji informacija, tegul ir nesistemiškai, VAK buvo kaupiama jau nuo komisijos gyvavimo pradžios ir tai buvo bene didžiausias su apsauga susijęs jos nuopelnas.

Tuo pačiu metu buvo pradėtas Lietuvos žemės vardyno (toliau – LŽV) projektas. Jo atsiradimo istorija nėra tyrinėta, tačiau, V. Pryšmanto teigimu, LŽV rinkimą, siekiant sudaryti kuo tikslesnį senovės paminklų sąrašą, 1934 m. inicijavo SPAR¹⁹⁶. Archyvinėje medžiagoje aptikti tik atskiri jos veiklos faktai. LŽV archyvo parengiamuosius darbus vykdė SPAR prie ŠM Archyvo – Žemės vardyno bendradarbiai Kazimieras Alminauskis (Alminas) (1904–1986), Adolfas Navarackas (1911–1994) ir Bronius Kviklys (1913–1990)¹⁹⁷. Buvo parengtos vietovardžių rinkimo instrukcija ir vietovardžių surašymo anketos (žinių lapai)¹⁹⁸. Instrukcijoje pažymima, kad „Žemės vardyną kaip reikiant gali surinkti tikrai žmonės, kurie surašomose vietose ilgesnį laiką gyvena, patį surašomąjį kraštą ir jo žmones pažįsta. Pradžios mokyklų tinklas (be valstybinių miškų) apėmė visą Lietuvos teritoriją, o kiekviena pradžios mokykla vėl turėjo apibrėžtą savo veikimo plotą“¹⁹⁹, todėl nutarta į darbą pasitelkti pradžios mokyklų mokytojus, o vietovardžiams, esantiems valstybinių miškų plotuose, rinkti – girininkijų girininkus. Anketas sudarė 16 punktų (žr. 2 priedą). Iš jų piliakalniams identifikuoti svarbūs yra šie punktai: 5. Dalykas (rūšis, pvz., kalnas, piliakalnis ir kt. – J. V.), 7. Išvaizda, 9. Dydis, 10. Lokalizacija, 14. Archeologinės žinios, 16. Tau-

¹⁹⁴ TARASENKA, P. *Lietuvos archeologijos medžiaga*. Kaunas, 1928.

¹⁹⁵ TARASENKA, P. Piliakalniai – medžiaga kariškai Lietuvos istorijai. *Medžiaga kariškai Lietuvos istorijai*. Kaunas, 1928, d. 1, p. 103–120.

¹⁹⁶ PRYŠMANTAS, V. Lietuvos senovės paminklų apsaugos reikalai. *Židinys*. 1939, nr. 10, p. 414.

¹⁹⁷ 1935 08 01 VAK raštas ŠM Kultūros reikalų departamento inspektoriumi. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 123, l. 420.

¹⁹⁸ 1935 07 6 ŠM Kultūros reikalų departamento, ŠM Pradžios mokyklų departamento, VAK raštas Nr. AK 3969 Petrašiūnų pradžios mokyklos vedėjui. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 121, l. 31.

¹⁹⁹ 1935 07 6 ŠM Kultūros reikalų departamento, ŠM Pradžios mokyklų departamento, VAK raštas Nr. AK 3969 Petrašiūnų pradžios mokyklos vedėjui. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 121, l. 31.

tosakos žinios²⁰⁰. 1935–1937 m. mokytojai bei miškininkai užrašinėjo vietovardžius, o užpildytus lapus gražino VAK. Anketose užrašyta apie 150 000 vietų vardų²⁰¹. Jose surašyti vietovardžiai, vandenvardžiai bei mikrotoponimai, tarp jų ir susiję su piliakalniais (piliakalniai, pilaitės, pylimai ir kt.). Duomenys apie juos kaip ir apie kitą galimą archeologinį paveldą buvo išrašomi iš anketų papildant VAK kartoteką.

Sudėtingiau buvo paminklą lokalizuoti. 1934 m. iš Kultūros reikalų departamento gauti vokiški 1:100 000 žemėlapiai su apskričių ir valsčių ribomis, žemėlapių masteliu 1:25 000 suskaidymu. Tokiuose žemėlapiuose pagal turimą informaciją tiksliai lokalizuoti paminklų buvo neįmanoma, tad jie žymėti kaimo tikslumu. Žemėlapiuose buvo pažymėti tik 77 piliakalniai.

Ruošiantis realiai archeologinių objektų apsaugai 1934 m. buvo sukurtos ir atspausdintos standartinės anketos ir pasižadėjimai, pasinaudojant kaimyninių valstybių (Latvijos, Švedijos) pavyzdžiais, juos gerokai patobulinus. Anketose prašyta fiksuoti tokią informaciją: kaip archeologinis paminklas vadinamas vietos žmonių, kokios žinomos tradicijos, radiniai, būklė, savininkas, artimiausias kelias, paminklo ir jo aplinkos aprašymas. Kitas labai svarbus aspektas buvo pasižadėjimų savininkams paminklų apsaugai užtikrinti sukūrimas. Pasižadėjimą sudarė 7 punktai (žr. 3 priedą), dalis jų buvo aktualūs piliakalnių apsaugai: paminklo objekto savininkas VAK padės saugoti ir globoti paminklą, jo nekasinės, rastas senienas perduos VAK, komisijai praneš apie aptiktus nežinomus paminklus ir pastebėtus kitų paminklų žalojimus. Įdomus pasižadėjimo antrasis punktas, išvardijęs pagrindinius paminklo naikinimo būdus: „Be Komisijos atskiro leidimo raštu jokių būdu ir jokiomis priemonėmis nenaikinti, negadinti, nepertvarkyti, nestatyti ant jo ar greta kokių pastatų, nerengti jame takelių, laiptelių, nestatyti paminklėlių, stiebų, nesodinti ir nekirsti medžių, krūmų, nearti, nekasinėti ir nelyginti jo paviršiaus, neimti iš jo žemių ir žvyro, neimti nuo šio senovės paminklo akmenų, nedirbti jokių darbų ir nedaryti jokių kitų veiksmų, galinčių kenkti šio senovės paminklo turiniui, formai, savybėms ir išvaizdai, o taip pat neleisti kitiems to daryti“²⁰².

V. Prysmanas suprato, kad numatytiems darbams atlikti reikalingi paveldą išmanantys darbuotojai, todėl jau 1934 m. surengė senovės paminklų apsaugos kursus. Paskaitas juose skaitė žymiausi to meto specialistai. Senovės kultūros paminklams žymėti (inventorizuoti) ir saugoti buvo sudaryta kursų programa. Kursų dalyviai turėjo išklaudyti 150 valandų paskaitas ir atlikti 100 valandų praktikos darbus. Archeologinėms paskaitoms buvo numatytos 65 valandos. J. Puzinas (1905–1978), tuometinis Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Etnikos katedros vyresnysis asistentas²⁰³, skaitė bendro pobūdžio paskaitas apie Lietuvos archeologiją

²⁰⁰ ALMINAUSKIS, K. *Instrukcija Lietuvos žemės vardynui surašyti*. Kaunas, 1934, p. 1–32.

²⁰¹ MACIEJAUSKIENĖ, V. „Lietuvos vietovardžių žodynas“: pobūdis ir sandara. *Lituanistica*. 2002, nr. 2(50), p. 104.

²⁰² KERŠYTĖ, A. Valstybės archeologijos komisija. *BA*, 1996, nr. 2 (9). p. 30.

²⁰³ ZABIELA, G. Jono Puzino gyvenimo kelias. *LA*, 2005, t. 29, p. 18.

(30 val.), P. Tarasenka – apie Lietuvos archeologinius paminklus (35 val., iš jų 6 val. apie piliakalnius²⁰⁴). Mokymus apie topografinių paminklų nuotraukų darymą vedė majoras Povilas Krištapavičius (1898–1992) (30 val.). Išliko Žemės tvarkymo departamento direktoriaus Zenono Bačelio (1892–1973) ir Karo topografijos skyriaus viršininko Antano Krikščiūno (1891–1942) parengtos šių planų darymo 13 punktų taisyklės, kurių pirmu punktu nurodyta, kad „piliakalniai turi būti nutraukiami guls-tinąja ir stačiąja nuotraukomis“²⁰⁵. Dar 30 val. skirta 3 ekskursijoms į Kleboniškių, Rumšiškės ir Vaškėnų kaimų apylinkes archeologiniams paminklams pažinti ir fo-tografinėms nuotraukoms daryti²⁰⁶. 1934 m. lapkričio 5–1935 m. liepos 2 dienomis vykusius kursus lankė 115 asmenų, iš kurių baigimo pažymėjimus gavo 48²⁰⁷.

Labai aktyvi SPAR veikla 1934 m. VAK tarsi nustūmė nuo paveldo reikalų ir turė-jo įtakos abiejų įstaigų reorganizacijai. 1935 m. sausio 7 d., sujungus VAK su SPAR, V. Pryšmantas buvo paskirtas VAK pirmininku²⁰⁸. Įdirbį referentūroje inventorizuo-jant ir saugant paveldą jis perkėlė į VAK, kuris tuo pačiu įsakymu buvo sumažintas iki 3 narių (be jo dar įėjo J. Puzinas ir P. Galaunė).

Šios organizacinės priemonės leido smarkiai išplėsti VAK neetatinių bendradarbių sąrašą. 1935–1936 m. jų buvo net 468, iš kurių 171 matininkas, 41 kultūrtechnikas (me-lioracijos inžinierius), kiti mokytojai, miškininkai, savivaldybių tarnautojai ir kt.²⁰⁹.

Vykdam inventurizaciją 1935 m. visos archeologinių objektų kortelės sutvarkytos ir išskirstytos kartotekoje apskritimis, valsčiais ir kaimais pagal abėcėlę. Jos papildy-tos nauja 1935–1936 m. informacija iš LŽV. 1935 m. liepos mėnesį LŽV instrukcijos ir anketos buvo išsiuntinėtos pradžios mokykloms ir girininkijoms²¹⁰. Iš 1935–1936 m. į VAK patekusių LŽV anketų išrašų išliko 395 piliakalnių kortelės.

Natūroje informacija apie archeologinius objektus (tarp jų ir piliakalnius) buvo renkama pagal nusistatytą tvarką. Iš sąrašų būdavo išrašoma trumpa informacija apie objektą, kuri išsiunčiama apskrities viršininkui su pasižadėjimų blankais (jų šaknelė likdavo VAK pavedimo kontrolei), aprašymų anketomis. Apskrities viršininkas pa-gal vietovės adresą gautą informaciją perduodavo atitinkamos nuovados viršininkui,

²⁰⁴ 1935 04 15 kursų vedėjo V. Pryšmanto raštas Senovės paminklų apsaugos kursų lektoriui ponui ats. pulk. Tarasenkai. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 110, l. 236.

²⁰⁵ Piliakalnių nuotraukoms daryti taisyklės. LMAVB, f. 235, b. 418, l. 1.

²⁰⁶ Senovės kultūros paminklams žymėti (inventorizuoti) ir saugoti kursų programa. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 110, l. 30.

²⁰⁷ KULIKAUSKAS, P., ZABIELA, G. *Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.)*. V., 1999, p. 185.

²⁰⁸ Ištrauka iš p. Švietimo ministerio 1935 m. sausio mėn. 7 d. įsakymo K. D. / Nr. 1. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 113, l. 3.

²⁰⁹ KERŠYTĖ, A. Valstybės archeologijos komisija. *BA*, 1996, nr. 2(9). p. 29.

²¹⁰ 1935 07 6 ŠM Kultūros reikalų departamento, ŠM Pradžios mokyklų departamento, VAK raštas Nr. AK 3969 Petrašiūnų pradžios mokyklos vedėjui. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 121, l. 31.

pastarasis pavesdavo policininkui paimti pasižadėjimus iš savininko, valdytojo ar turėtojo, užpildant pridėtus formularus (anketas), iš kurių vieną egzempliorių išsiųsdavo VAK, kitą įteikdavo savininkui, trečias likdavo vietos policijoje. Prieš pasirašant pasižadėjimą savininkas būdavo informuojamas, kad, jei iki šiol šis paminklas buvo naudojamas ganyklai ar pievai, tai ir toliau jį tiems tikslams galima naudoti. Pasižadėjimai galiojo tiek esamam savininkui, tiek ir paminklo būsimiems savininkams, valdytojams ar turėtojams, apie ką privalėjo esami savininkai jiems pranešti.

Iš VAK archyvo duomenimis piliakalniais įvardytų 747 objektų 657 parengtos anketos ir išsiųstos nuovadoms, kuriose surinkta informacija apie piliakalnius, pristatytos į VAK (žr. 4 priedą). Likę objektai, apie kuriuos duomenys daugiausia buvo gauti iš LŽV, į pirmąją apsaugos bangą nepateko. Tolimesnė jų apsauga, matyt, turėjo būti vykdoma vėliau.

Nuo 1935 m. gegužės iki gruodžio mėnesio su didžiąja dauguma piliakalnių savininkų ar naudotojų buvo pasirašyti 535 pasižadėjimai. Apie 75 piliakalnių valdytojus archyve duomenų neaptikta, fiksuotos tik išsiųstos anketos policijos nuovadoms duomenims užpildyti, tačiau grįžtamoji informacija VAK nepasiekė arba šie duomenys VAK archyve neišlikę, todėl duomenų apie jų būklę ir apsaugą nėra.

Piliakalnių kaip ir bet kokio kito kultūros paveldo objekto apsaugai svarbus jo savininko veiksnys. Priklausomybė neretai nulemdavo ir jų būklę, nes skirtingų kategorijų savininkai skirtingai suvokė piliakalnius ir vykdė kitokias veiklas juose. 585 piliakalnių žemės ar miško teritorijų sklypai turėjo savininkus – fizinius ar juridinius asmenis. Tarp jų dominavo fiziniai asmenys – 326 arba 56,07 % (žr. 5 priedą). Tarp juridinių asmenų daugiausia piliakalnių – po 21 – priklausė valsčiams arba girininkijoms. Daugiau nei ketvirtis visų piliakalnių – 162 arba 27,69 % – pagal dokumentus buvo bešeimininkiai. Didžiosios dalies – 482 piliakalnių – žemės sklypo savininkas buvo vienas, 60 – 2 (žr. 6 priedą). Bendrai kaimo nuosavybei, kai piliakalnio teritorijos žemės valdytojai yra 11 ir daugiau asmenų, priklausė 19 piliakalnių.

Ši labai marga priklausomybė sunkino apsaugos administravimą. Pasižadėjimų nepasirašė 26 valdiškos įstaigos ir 18 fizinių asmenų. Juridiniai asmenys (savivaldybės, parapijos, švietimo įstaigos) pasižadėjimų daugiausia nepasirašė, nes paminklus ir šiaip privalėjo saugoti bendra administracine tvarka. Keliais atvejais jie nesutiko su paminklų apsaugos pasižadėjimuose numatytais piliakalnių saugojimo sąlygomis, nes turėjo ketinimų piliakalniuose vykdyti draudžiamas veiklas: įrengti žvyro karjerus, poilsio parkus ar kitais būdais žaloti piliakalnio kultūrinį sluoksnį bei išvaizdą. Šiaulių miesto nuovados viršininkas raštu informavo VAK, kad Šiaulių miesto savivaldybė atsisakė pasirašyti pasižadėjimą, nes ji 1935 m. iš Žuvininkų kaimo ūkininkų nupirko Salduvės kalną su apylinkės žemės plotu ir ketino tą vietą sutvarkyti taip, kad galėtų miesto gyventojai naudotis juo kaip atskiru parku (apsodinti medžiais, įrengti takus, suolelius). Manyta, kad tokio pasižadėjimo pasirašymas trukdys šį parką įreng-

ti²¹¹. Utenos valsčius nepasirašė pasižadėjimo saugoti Spitrenų piliakalnio nuo tolimesnių žalojimų, kurie fiksuoti jau 1933 m.²¹², įrengus piliakalnyje Utenos savivaldybės žemėtvarkos planuose pažymėtą žvyro karjerą²¹³. 1935 m. iš piliakalnio žvyras keliams taisyti ir toliau buvo kasamas²¹⁴. Žagarės piliakalnyje (Raktuvės kalne) buvo kapinės, todėl parapija pasižadėjimo nepasirašė, tačiau kitų piliakalnių, kuriuose buvo kapinės, valdytojai tokius pasižadėjimus pasirašė, bet ir toliau juose laidojo. Vienas asmuo pasirašyti atsisakė, nes nesutiko stabdyti piliakalnio šlaitų arimo, kitas valdytojas buvo miręs ir nebuvo teisėto paveldėtojo. Visgi šie atvejai buvo išimtys. Didžiąją dalį piliakalnių valdytojai pasižadėjo saugoti ir globoti pasižadėjimus pasirašydami.

Piliakalnių būklė nustatyta pagal anketų 6 (paminklo būklė), 7 (kas darytina paminklo apsaugai), 11 (kokios taikytos priemonės paminklo apsaugai) punktus. 196 piliakalniuose būklė nefiksuota. Iš likusių didžioji dalis (496 piliakalniai – kai kuriais atvejais keli skirtingi žalojimo pobūdžiai viename piliakalnyje) buvo ardomi: ariami, apsodinti medžiais, kasamas žvyras, įrengtos kapinės, apgadinti apkasų, bulviarūšių (žr. 7 priedą). Dažniausiai piliakalniai buvo ariami – 194 arba ketvirtis visų. Gana smarkiai piliakalnius ardė žvyro karjerai – 86 atvejai (kone kas dešimtas piliakalnis). Kitų žalojimų būta mažiau. Tarp jų pažymėtini 24 atvejai, kai piliakalniai apsodinti medžiais jau po žemės reformos. Piliakalnių būklės analizė rodo, kad ji niekuo neišsiskyrė iš kitokių archeologinio paveldo rūšių.

VAK buvo numaćiusi, kad dalis valdytojų kreipsis dėl leidimo toliau arti paminklus, ypač tie savininkai, kurie turi mažai žemės. Išimtiniais atvejais mažžemiams ūkininkams buvo padarytos išimtys saugant senovės paminklus ir leista paminklą naudoti ūkio reikalams, bet su sąlyga, kad naudojimas kuo mažiausiai galėtų pakenkti paminklo formai, tūriui, savybėms ir išvaizdai. Pasitaikydavo tokių atvejų, kad tik piliakalnis ir jo teritorija ar kapinyno teritorija yra vienintelė žmogaus žemės nuosavybė ir tik iš jos galėta turėti ūkinės naudos. Tokiais atvejais buvo reikalingas VAK leidimas. Tokių leidimų nuo 1935 m. iki 1936 m. lapkričio 1 d. (VAK panaikinimo)

²¹¹ 1935 12 24 Šiaulių miesto policijos nuovados viršininko raštas Nr. 14111 VAK. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 82, l. 359; 1935 12 23 Šiaulių miesto savivaldybės raštas Nr. 17277 VAK. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 82, l. 361–361k; 1935 12 09 Šiaulių apylinkės policijos nuovados viršininko raštas Nr. 1737 Šiaulių m. policijos nuovados viršininkui. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 82, l. 363; 1935 12 04 VAK raštas Nr. 7794 „Dėl piliakalnio „Salduvės kalnas“ apsaugos“ Šiaulių apylinkės policijos nuovados viršininkui. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 82, l. 363k; 1935 08 09 Šiaulių apylinkės policijos nuovados viršininko raštas Nr. 1737 Šiaulių m. policijos nuovados viršininkui. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 82, l. 367k.

²¹² 1933 03 21 Utenos apskrities valdybos raštas Nr. 714 Savivaldybių departamentui. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 58, l. 1.

²¹³ 1933 03 21 Utenos valsčiaus savivaldybės raštas Nr. 1052 Utenos apskrities valdybai. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 58, l. 2; 1933 03 02 Utenos apskrities valdybos raštas Nr. 614 Utenos valsčiaus savivaldybei. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 58, l. 3.

²¹⁴ 1935 06 LŽV anketa. KPC PB, l. 1, ap. 1, b. 77, l. 288.

visiems archeologiniams paminklams buvo išduota apie 60²¹⁵. Per tą laiką komisijai buvo pateikti 43 prašymai naudoti piliakalnių žemę ūkio reikmėms. Kiekvienu atveju dėl leidimo išdavimo raštu VAK kreipdavosi į nuovados viršininkus, kad šie suteiktų informaciją apie piliakalnio savininko materialinę padėtį, turimą žemės plotą. Įvertinusi kiekvieną atvejį atskirai, komisija išdavė 41 leidimą vykdyti ūkinę veiklą piliakalnio teritorijoje. 32 leidimai išduoti arti, 6 atvejais leista kirsti medžius su sąlyga, kad nebūtų raunami kelmai²¹⁶, 2 leidimai išduoti šienauti, 1 ganyti (pastarosios veiklos tarsi nėra ardančios piliakalnį – J. V.). 2 atvejais leidimai neišduoti. Senosios Įpilties piliakalnyje buvo uždrausta ne tik arti, bet ir ganyti gyvulius²¹⁷. Leidimas arti neišduotas ir Vorėnų piliakalnio savininkui, atsižvelgus į Kuktiškių nuovados viršininko pranešimą, kad ariant piliakalnis būtų visai suardytas²¹⁸. Leidimuose arti buvo rašoma, kad VAK sutinka leisti arti su sąlyga, kad ariamas plotas nebūtų didesnis ir dirvos vaga nebūtų varoma giliau kaip iki šiol. Užtikus artefaktų ar kitų radinių savininkas buvo įpareigotas pranešti nuovados viršininkui. Už reikalavimų nesilaikymą, savininkas galėjo būti patrauktas baudžiamojon atsakomybėn.

Pavieniais atvejais dėl piliakalnių apsaugos kovota per teismus. Toks yra Seredžiaus piliakalnio atvejis. Kad piliakalnis būtų apsaugotas nuo ilgalaikių arimų bei kito žalojimo ir būtų prieinamas visuomenei, bylinėjosi Žemės ūkio ministerija. 1927 m., vadovaujantis 1922 m. balandžio 2 d. Žemės reformos įstatymu Nr. 83, Seredžiaus piliakalnis buvo nusavintas iš Seredžiaus dvaro savininko. Šį sprendimą apskundė ilgalaike šio žemės sklypo nuomininkė Reveka Lipšičienė, motyvuodama, kad ji šį turtą įgijo įsisenėjimo valdymo teise. 1928 m. sausio 19 d. Vilkijos nuovados taikos teisėjas pripažino R. Lipšičienę teisėta Seredžiaus piliakalnio valdytoja²¹⁹. Žemės ūkio ministerijai šį sprendimą apskundus, Kauno apygardos teismas 1931 m. lapkričio 11 d. sprendimu paliko galioti ankstesnį Vilkijos nuovados taikos teisėjo nutarimą. Byla pasiekė Vyriausiąją Lietuvos Tribunolą, kuris 1933 m. sausio 18 d. sprendimu nutarė, kad, Žemės reformos ir Žemės tvarkymo įstatymų nuostatomis, teismo ginčo objektas piliakalnis yra viešo pobūdžio turtas, kuris negali būti įsisenėjimo valdymu įgytas. Tribunolas išaiškino, kad dvaruose esantys piliakalniai, pilys, rūmai ir parkai gali būti perimami valstybės globon ir prie jų gali būti palikti reikalingi žemės plotai. Tokios istorinės ar šiaip Lietuvos pagražinimo vietos, esančios nusavintuose

²¹⁵ PRYŠMANTAS, V. Lietuvos senovės paminklų apsaugos reikalai. *Židinys*, 1939, nr. 10, p. 415.

²¹⁶ 1936 01 15 VAK raštas „Dėl piliakalnio Pilalė“ Švėkšnos nuovados viršininkui. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 8, l. 215.

²¹⁷ 1936 05 30 VAK raštas SJ Nr. 734 Darbėnų nuovados viršininkui. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 87, l. 173.

²¹⁸ 1935 08 20 VAK raštas Nr. II-5055 „Dėl Vorėnų piliakalnio apsaugos“ Kuktiškių nuovados viršininkui. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 76, l. 489.

²¹⁹ Vilkijos nuovados taikos teismo sprendimo Nr. 126/31 m. nuorašas. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 3, l. 63.

dvaruose, ministrų kabineto nutarimu gali būti arba pačios valstybės laikomos, arba perduodamos visuomenės įstaigoms ar mokslo bei švietimo draugijoms, buvo nusavintos iš fizinio asmens ir perduotos valdyti Žemės ūkio ministerijai²²⁰. Jau po visų teismų 1935 m. vasario 11 d. VAK kreipėsi į Žemės reformos valdybą, prašydama piliakalnį perduoti VAK žinion²²¹. Tas buvo padaryta 1938 m., jau panaikinus VAK, kai piliakalnį perėmė Vytauto Didžiojo kultūros muziejus (toliau – VDKM).

Pasirašius pasižadėjimus su savininkais įsigalėjo teisinė archeologinio paveldo apsauga. V. Pryšmantas teigė, kad nuo 1935 m. gegužės iki 1936 m. vasario 1 d. su archeologinių paminklų savininkais ar naudotojais buvo pasirašyti 2527 pasižadėjimai, kurie apsaugojo 621 piliakalnį. Siekiant palyginti, nurodomi kitų rūšių apsaugoti archeologiniai paminklai: 914 senkapių, 410 pilkapių, 287 senovės vietos, 123 akmenys su įrašais, ženklais, su dubenimis, 83 senųjų pastatų griuvėsiai, 31 pylimas, 30 alkos kalnų, 19 akmens gadynės sodybvičių, 8 brastos (kūlgrindos), 1 sijų (polinis) pastatas²²². Taigi per du su puse V. Pryšmanto energingo vadovavimo metų apsaugota 62,5 % (beveik du trečdaliai) visų žinomų archeologinių objektų, o piliakalniai tarp jų sudarė 32,6 % (trečdalį visų) ir nebuvo labiausiai saugoma jų rūšis. Tai buvo milžiniškas archeologinio paveldo apsaugos pasiekimas, nes pasižadėjimų laikytasi kai kur net ir po II pasaulinio karo iki pat kolūkinį laikų. Likusių piliakalnių apsauga liko neužtikrinta. Greičiausiai jos nespėta įgyvendinti, nes patys šių piliakalnių buvimo faktai fiksuoti vėlai – vienu metu kartu su renkamais pasižadėjimais saugoti žinomas iš seniau. VAK nesiėmė iniciatyvos spręsti klausimo dėl piliakalnių ardyimo, kuriuose įrengtos kapinės (Juškaičių, Kalnelio, Kurtuvėnų, Papilės, Raktuvės), statomi kryžiai (Jurgaičių). Neturint galimybių padengti neišvengiamų ūkininkavimo nuostolių uždraudus piliakalnius arti, labai kompromisiniai buvo ir leidimai juos arti.

VAK indėlis į piliakalnių apsaugą pasireiškė ir jų būklės fiksavimu darant planus ir nuotraukas. Detalūs piliakalnių planai masteliu 1:1 000 arba 1:500 pradėti sudarinėti dar 1929 m. (Apuolė)²²³. Keletą dešimčių tokių planų parengė kultūrtechnikai, matininkai ir karo topografai. Karo muziejus VAK 1936 m. perdavė 15 piliakalnių topografinius planus²²⁴, Kariuomenės štabo Karo kartografijos skyrius – 10 piliakalnių²²⁵, matininkai – 20 piliakalnių topografinius planus²²⁶. Už vieną planą specialistams buvo mokama

²²⁰ Vilkijos nuovados taikos teismo sprendimo Nr. 126/31 m. nuorašas. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 3, l. 63–64.

²²¹ 1935 02 11 VAK raštas „Dėl Palemono“ piliakalnio“ Žemės reformos valdybai. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 3, l. 62.

²²² PRYŠMANTAS, V. Lietuvos senovės paminklų apsaugos reikalai. *Židinys*. 1939, nr. 10, p. 415.

²²³ *Apuolė. Kasinėjimai ir radiniai 1928–1932*. Klaipėda, 2021, p. 171.

²²⁴ 1936 04 04 Karo muziejau raštas Nr. 303 VAK. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 16, l. 171.

²²⁵ Kariuomenės štabo Karo topografijos skyriaus žinios apie padarytas piliakalnių nuotraukas. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 126, l. 4.

²²⁶ Kariuomenės štabo Karo topografijos skyriaus žinios apie padarytas piliakalnių nuotraukas KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 126, l. 3.

20 litų. Dėl lėšų stokos visos piliakalnių fiksacijos kartografavimo būdu galimybės nebuvo išnaudotos. 1940 m. duomenimis, buvo sudaryti 80 piliakalnių planai. Jie išliko tarp 141 1930–1957 m. laikotarpiu padaryto plano²²⁷ bei P. Tarasenos archyve²²⁸.

Iki 1940 m. buvo surinktos 217 piliakalnių nuotraukos, kurių negatyvai daugiausia nupirkti iš B. Buračo. Pirmąjį piliakalnį jis nufotografavo 1923 m. gegužės 1 d., kai dar būdamas Diktariškių kaimo mokyklos mokytojas su mokiniais lankė Kudinų piliakalnį (Radviliškio r.). Žinoma, kad vien per 1930 m. B. Buračas nufotografavo 53 piliakalnius, 1935 m. VAK iš jo nupirko 182 negatyvus²²⁹. Taip buvo padaryta sistemingos piliakalnių fotofiksacijos pradžia.

Greitos ir taiklios VAK pastangos, nukreiptos į archeologinį paveldą, tarp kurio nemažą vietą užėmė piliakalniai, davė rezultatus, nepaisant likusių neišspręstų tokios apsaugos problemų. Žmonės tikėjo savo valdžios veiksmais ir kartą padėję parašą stengėsi laikytis prisiimtų įsipareigojimų. Apsaugos efektyvumą, matyt, sutvirtino ir tai, kad ji beveik be išimčių buvo pritaikyta žemdirbiams – visumoje konservatyviai, labiausiai tradicijų besilaikiusiai ir pačiai didžiausiai piliečių daliai. Jiems piliakalniai buvo gana aiškus teritorine prasme iš praeities atėjęs riboto ploto objektas, kurio atžvilgiu pakitusį valdžios elgesį buvo galima nesunkiai toleruoti.

VAK anketų informacija pateikia išsamų vaizdą, kas XX a. 4 dešimtmecio viduryje laikyta piliakalniais ir kokia buvo jų būklė. Jose piliakalniais įvardijami 747 objektai. Piliakalnių požymių ieškota analizuojant 3 anketų punktus: 3 (kaip vadinamas vietos žmonių), 4 (tradicijos ir padavimai) ir 5 (žinios apie radinius). Iš išskirtų 747 piliakalniais laikomų objektų daugiausiai – 315 (daugiau nei 42 %) – vietos žmonių buvo vadinami piliakalniais (žr. 8 priedą). Išvestiniais „piliakalnio“ pavadinimais vadinta mažiau objektų – fiksuoti 83 pilies kalnai, pilys, pilės, pylos (Bubių, Kairėnų, Rotinėnų, Sedos), 81 mažiavinis pilių vardas – pilalės, pilelės, pilaliukės, papilalės, pilalas, pilaitės (Jonelaičių, Kinderių, Paluobės, Skroblės, Šeputaičių). 145 piliakalniais priskirti objektai vadinami tik kalnais ar su tikriniais vardais (Gedimino, Kartuvių, Kleboniškių, Linksmasis, Margerio, Pašalpos, Pilies, Raganos, Ramybės, Žako kalnai). Pavieniais atvejais piliakalniai vadinami kapais, kapukais, dalis piliakalnių vietos žmonių įvardinami tik tikriniais vardais ar netipiniais pavadinimais – Girgždūtė, Kuplė, Perkūninė, Sala, Smėlynė, Stadalvietė, Šatrija, Šypsala, Veringa.

Anketose fiksuoti 367 piliakalnių (49,13 % – beveik pusės visų) vietos žmonių žinomi padavimai. 230 piliakalnių turėjo po vieną padavimą, 65 piliakalniai – po 2, likę – daugiau kaip po 2 padavimus.

Mažiau nei pusėje visų piliakalnių – 287 piliakalniuose – buvo randama radinių (žr. 9 priedą). Žmonės daugiausiai pastebėjo labiau senkapiams būdingų kaulų – 78 atve-

²²⁷ Saugomi KPC PB, f. 15, ap. 1.

²²⁸ LMAVB, f. 245 – sąrašas kitų archeologinių objektų tarpe: STEPONAVIČIENĖ, D. *Petras Tarasena*. V., 1996, p. 123–606.

²²⁹ GRIZAS, G. Įžangos žodis. *Balys Buračas. Lietuvos piliakalniai*. V., 2011, p. 5.

jai, iš kurių 45 atvejais įvardyti žmonių kaulai, 32 – gyvulių kaulai ar tiesiog kaulai ir vienu atveju fiksuotas kapas. Iš dirbinių daugiausia buvo randama akmeninių kirvukų (63 atvejai), beveik tiek pat ginklų ar jiems skiriamų radinių (62 atvejai), pinigų ar monetų (51 atvejis), papuošalų (37 atvejai). Labai panašiai piliakalniuose aptikta keramikos šukių ir anglių – atitinkamai 47 ir 45 atvejai. 96 atvejais rasti kelių skirtingų grupių radiniai.

Ši analizė leidžia sukurti kolektyvinį piliakalnio vaizdinį. Tai atskirą pavadinimą (ne visuomet piliakalnio) turinti kalva, apie kurią dažnai pasakojami padavimai ir kurioje randama radinių. Jeigu objektas turėjo visus 3 šiuos požymius, jis su didele tikimybe galėjo būti laikomas piliakalniu. Gilesnis piliakalnio supratimas atsirado jau po II pasaulinio karo prasidėjus jų platesniems tyrimams.

1934–1936 m. V. Pryšmanto vadovavimas SPAR ir VAK buvo išskirtinis reiškinys Lietuvos archeologinio paveldo apsaugos istorijoje. Per ne visus 3 metus buvo registruotos žinomos vertybės, sukurtas nežinomiems archeologiniams objektams surasti pasitarnavęs LŽV projektas, parengta apskaitai ir apsaugai reikiama dokumentacija, organizuoti senovės paminklų apsaugos kursai, per policijos nuovadas surinkta informacija vietoje apie esamus archeologinius paminklus ir paimti pasižadėjimai iš savininkų jų nežaloti, vykdytos kompleksinės žvalgomosios ekspedicijos, rinkta paminklų fiksacinė medžiaga (planai, nuotraukos). Iš 747 piliakalniais įvardytų objektų mažiausiai 535 atvejais gauti pasižadėjimai jų neardyti. Iš jų žalojamų piliakalnių fiksuota 496, tad žmonių ardomoji veikla vienerių metų laikotarpiu sustabdyta daugelyje žinomų piliakalnių (viso fiksuota 551 piliakalnio būklė). 43 atvejais, nesant galimybės daugiausia dėl žemės dirbimo nutraukimo padengti atsiradusių nuostolių, ardymai pradėti kontroliuoti. Šio trumpo laikotarpio apsaugos įdirbis nebuvo prarastas ir vėlesniais laikais keičiantis paveldo apsaugos sistemai ir net santvarkai.

II.3. Piliakalniai Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus veikloje 1936–1940 m.

1936 m. spalio 22 d. paskelbtas VDKM įstatymas panaikino VAK ir pakeitė archeologinio paveldo apsaugos sistemą. Piliakalnių, kaip ir viso archeologinio paveldo, apsauga tapo muziejaus struktūros dalimi. Pagal įstatymą, 1936 m. lapkričio 1 d. pradėjusio veikti muziejaus Taryba, sudaryta iš muziejaus direktoriaus (juo paskirtas meno istorikas P. Galaunė (1890–1988) ir 4 skyrių vedėjų, „tiria ir, gresiant pavojui nunykti, globoja Lietuvoje esamus kultūros paminklus: piliakalnius, senkapius...“ bei „imasi priemonių apsaugoti paminklams, kuriems gresia pavojus sunykti...“²³⁰. 1937 m. liepos 31 d. patvirtintame VDKM statute „kultūros paminklų globai ir apsaugai vykdyti“

²³⁰ Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus įstatymas. *Vytauto Didžiojo Kultūros muziejaus metraštis*. Kaunas, 1941, t. I, p. 387, 13 ir 14 straipsniai.

numatytas „Lietuvos kultūros paminklų konservatorius“, Tarybos posėdžiuose svarstant „senovės paminklų globos ir apsaugos reikalus“ dalyvaujantis „sprendžiamuoju balsu“²³¹. Konservatorius turėjo prižiūrėti ir tikrinti šių būklę vietoje, tvarkyti jų sąrašą, „sudaryti kultūros paminklų apsaugai reikalingų bendradarbių tinklą“. „Jei dėl kurių priežasčių nekilnojamojo kultūros paminklo apsaugoti neįmanoma“, jis turėjo būti „galutinai moksliskai“ ištirtas²³². Konservatoriumi 1936–1937 m. dirbo V. Prysmanas, o nuo 1938 m. vasario 10 d. – dailėtyrininkas Vytautas Kazimieras Jonynas (1907–1997), nes „muziejaus vadovybė kategoriškai pareikalavo buv. konservatorių iš einamųjų pareigų atleisti, nes priešingu atveju V. D. Kultūros Muziejus būtų turėjęs atsisakyti nuo jam uždėtos atsakomybės už senovės paminklų apsaugos darbą“²³³. V. Prysmanas buvo apsaugos administracinėmis priemonėmis šalininkas, remiantis esamais ištekliais, P. Galaunė prioritetą teikė kultūros paveldo įstatymo priėmimui.

Esant tokiai juridinei situacijai archeologinio paveldo apsauga persikėlė į ardomų archeologinių objektų tyrimus, kurių skaičius augo ir kurių rezultatai muziejų tenkino, nes pildė jo fondus radiniais. Tokie tyrimai buvo organizuojami Priešistorinio skyriaus vedėjo J. Puzino. Reali archeologinio paveldo apsauga beveik nebuvo vykdoma motyvuojant įstatymų ir kompetencijų neturėjimu, tačiau veiklos perėmimas neleido atsisakyti ankstesnio įdirbio. Piliakalnių atveju tas matyti bene geriausiai.

VDKM daug kur tęsė VAK V. Prysmano laikais taikytą praktiką saugoti piliakalnius. Į VDKM muziejų kreipdavosi piliakalnių valdytojai dėl leidimų išdavimo arti piliakalnį ar kirsti nuo jo medžius. Leidimai buvo išduodami tik aplankius objektą vietoje ir įvertinus realią paminklo būklę bei situaciją. 1937 m. VDKM iš Obelių policijos nuovados gavo pranešimą, kad suarti Kalnuočių piliakalnio šlaitai, buvo surašytas protokolas. 1938 m. savininkė kreipėsi į apsaugos įstaigą, kad ji išpirktų piliakalnio žemę arba leistų ja naudotis, motyvuodama sunkia materialine būkle – turi 9 ha žemės, 5 ha iš jų priskiriama piliakalnio teritorijai. 1938 m. gegužės 12 d. VDKM muziejininkas P. Kulikauskas, apsilankęs vietoje, pažymėjo, kad užtikrinti senovės paminklų apsaugą yra sudėtinga²³⁴, įvertinęs piliakalnio savininkės materialinę būklę ir atsižvelgęs į tai, kad piliakalnis jau suartas (daugiau jau nesunaikins), leido užsėti dobilais ir taip palikti jį neardomą apie 3 metus²³⁵. Apie šį įvykį, savininko ardomą piliakalnį rašyta to meto spaudoje²³⁶.

²³¹ Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus statutas. *Vytauto Didžiojo Kultūros muziejaus metraštis*. Kaunas, 1941, t. I, p. 390–391, 26 ir 27 straipsniai.

²³² Op. cit. p. 391, 28 ir 29 straipsniai.

²³³ KUPREVIČIUS, V. Vytauto Didžiojo Kultūros Muziejaus 1936–XI. 1–1939. XII. 31 darbų apyskaita. *Vytauto Didžiojo Kultūros muziejaus metraštis*. Kaunas, 1941, t. I, p. 371–372.

²³⁴ 1938 05 12 Ištrauka iš VDKM Priešistorinio skyriaus muziejininko Pr. Kulikausko pranešimo. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 69, l. 471.

²³⁵ Op. cit.

²³⁶ Obeliai. *XX amžius*, 1937 10 21, nr. 240, p. 7.

Ir toliau buvo atvejų, kai piliakalnių žemės valdytojai kreipėsi dėl piniginių kompensacijos dėl nuostolių atlyginimo už tai, kad pasirašę pasižadėjimą nebegalėjo naudotis žeme. 1938 m. kreipėsi Melanų piliakalnio valdytojas, pareikšdamas, kad nebegalėdamas naudoti piliakalnio ūkio reikalams nuo 1935 m. jis turėjo 1000 litų nuostolio. Už tai jis prašė kompensacijos atlyginti nuostoliams arba toliau leisti naudoti piliakalnį žemės ūkio veiklai vystyti²³⁷. Nesant juridinio pagrindo uždrausti žemės dirbimo ir galimybių kompensuoti patiriamų nuostolių 1938 m. pavasarį VDKM išdavė leidimą, kuriuo Melanų piliakalnį buvo leidžiama arti. Kompensacijos buvo prašoma ir dėl Kulšėnų, Rimolių piliakalnių. 1937 m. spalio 15 d. VDKM buvo svarstytas klausimas dėl atleidimo nuo žemės mokesčio tiems piliakalnių žemės ploto savininkams, kuriems neleista naudoti žemės ūkio reikalams²³⁸, ir protokoliniu sprendimu nuspręsta tartis su Žemės ūkio ministerija, kad ši netaikytų mokesčių už nenaudojamus archeologinių paminklų plotus²³⁹. Nepavyko aptikti duomenų, ar šį klausimą pavyko išspręsti.

Spręsti klausimai dėl piliakalnių žalojimo, eksploatuojant žvyro karjerus. Tokiais atvejais taikyti draudimai. Nuo 1935 iki 1939 m. Medvėgalio aplinkoje buvo kasamas žvyras arba ketinta atidaryti naujas žvyruobes. Dar 1935 m. į VAK raštu kreipėsi greta piliakalnio gyvenęs ūkininkas ir mokytojas V. Mickus, kuris informavo, kad Kaltinėnų valsčius Piliorių – Juokų kalne atidarė žvyruobę, kuri yra apie 50 m nuo piliakalnio. VAK kreipėsi į Kaltinėnų nuovados viršininką, kad sustabdytų kalno naikinimą. Žvyrynas buvo uždarytas, tačiau valsčiaus viršaitis su šiuo draudimu nesutiko ir kreipėsi į Tauragės apskrities nuovadą, argumentuodamas tuo, kad žvyro keliams taisyti būtų užtekę daugelį metų, o vietos gyventojai yra pasipiktinę tokia komisijos veiksmu ir, jei nebus leista eksploatuoti žvyryno, nebus tinkamai taisomi vieškeliai, kas sukels vietos gyventojų pasipriešinimą. Dėl to VAK teko kreiptis į Vidaus reikalų ministeriją, Savivaldybių departamentą, Kultūros reikalų departamentą. Piliorių kalno naikinimas buvo sustabdytas, tačiau žvyro poreikis valsčiuje išliko. 1939 m. V. Mickus vėl kreipėsi į VDKM keliais raštais, informuodamas, kad valsčius planuoja atidaryti naują žvyruobę visai greta Medvėgalio piliakalnio. VDKM apie šiuos ketinimus informavo apskrities nuovadą, Savivaldybių departamentą, prašydamas užtikrinti Medvėgalio apsaugą. Ir šio karjero kasimas buvo sustabdytas²⁴⁰.

Saugant piliakalnius būta ir mažareikšmių veiksmų. 1939 m. leista kirsti krūmus Jomantų piliakalnyje, o savininkas įpareigotas užkasti vakariniame pylimo šlaite esančią duobę²⁴¹.

²³⁷ 1939 05 31 VDKM raštas Obelių policijos nuovados viršininkui. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 69, l. 518.

²³⁸ VDKM tarybos 1937 10 15 posėdžio protokolas nr. 11. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 52, l. 186–188.

²³⁹ Op. cit. l. 188.

²⁴⁰ VIRŠILIENĖ, J. Medvėgalio piliakalnis XX amžiuje. *Medvėgalio archeologinio komplekso naujausių tyrimų duomenys*. Klaipėda, 2022, p. 69–70.

²⁴¹ J. Puzino pranešimas VDKM direktoriui apie komandiruotę į Jomantus KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 8, l. 67.

Atskirais atvejais VDKM teko spręsti ir susidariusias konfliktines situacijas dėl piliakalnių globos. Narkūnų (Maštaičių) piliakalnis nuo 1925 m. iki 1937 m. pabaigos buvo perduotas globoti fiziniam asmeniui – pradžios mokyklos inspektoriui, VAK bendradarbiui Antanui Giedraičiui²⁴² (1892–1977), kuris saugoti piliakalniui priskyre sargą, rūpinosi želdinių, vėjovartų šalinimu, šlaito sutvirtinimu²⁴³. Piliakalnis visą šitą laikotarpį priklausė Maštaičių dvarui ir tik 1938 m. rugpjūčio 24 d. VDKM piliakalnį perėmė savo žinion²⁴⁴. 1937 m. prašymą globoti piliakalnį pateikė ir Gelgaudiškio šaulių būrys, motyvuodamas tuo, kad nuomotojas A. Giedraitis piliakalnį prižiūri netinkamai: gano gyvulius, kerta medžius²⁴⁵. 1937 m. vasarą Lietuvos kultūros paminklų konservatorius V. Prysšmantas įvertino situaciją vietoje ir pateikė išvadas dėl jo tolesnio saugojimo. VDKM 1937 m. spalio 15 d. protokoliniu nutarimu Nr. 11 sutartį su A. Giedraičiu nutarė pratęsti iki 1942 m.²⁴⁶ A. Giedraičio sumanymas buvo populiarinti piliakalnį ir jo apylinkes. 1938 m. prie piliakalnio jis pastatė namelį be pamatų, kuriame galėjo pernaktuoti vis dažniau čia apsilankantys ekskursantai.

Vis dėlto per keletą metų, kai kurie darbai, susiję su piliakalnių apsauga, buvo padaryti. Nemaža dalis jų yra anksčiau vykdytos VAK veiklos tęsiniai. 1938 m. iš Žemės reformos departamento VDKM savo žinion perėmė Apuolės, Narkūnų, ir Seredžiaus²⁴⁷ piliakalnius²⁴⁸. 1939 m. skirstant į viensėdžius Daniliškių kaimą iš kaimo gyventojų už 300 litų nupirtas Daniliškių piliakalnis²⁴⁹, tais pačiais metais VDKM globon perimtas ir Šatrijos piliakalnis²⁵⁰, kuris vieneriems metams išnuomotas Šatrijos šaulių būriui²⁵¹.

P. Galaunė 1938 m. paruošė kultūros paminklų apsaugos įstatymo projektą²⁵², kurį balandžio mėnesį pateikė ŠM patvirtinti. Įstatymo projektas²⁵³ (jo autoriumi nurodomas V. Prysšmantas) 1939 m. rugpjūčio 23 d. (25 d.)²⁵⁴ buvo įteiktas Vyriausybei²⁵⁵. Projekte

²⁴² 1937 12 VDKM tarybos pirmininko ir Lietuvos kultūros paminklų konservatoriaus raštas „Dėl Narkūno piliakalnio“ Žemės reformos valdybai. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 55, l. 109.

²⁴³ 1938 09 26 Žemės reformos valdybos Marijampolės apygardos žemės tvarkytojo raštas Nr. 8084 VDKM. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 55, l. 96.

²⁴⁴ 1938 08 24 perdavimo akto nuorašas Nr. 169. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 55, l. 97.

²⁴⁵ 1938 03 22 LŠS XVII rinktinės (1) Gelgaudiškio Šaulių būrio raportas Nr. 24 LŠS XVII Šakių rinktinės vadui. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 55, l. 117.

²⁴⁶ 1937 10 15 VDKM tarybos posėdžio protokolai Nr. 11. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 55, l. 112.

²⁴⁷ 1939 01 09 perdavimo akto nuorašas Nr. 34. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 3, l. 56–56k.

²⁴⁸ KUPREVIČIUS, V. Vytauto Didžiojo Kultūros Muziejaus 1936. XI. 1. – 1939. XII. 31. darbų apyskaita. *Vytauto Didžiojo Kultūros muziejaus metraštinė*. Kaunas, 1941, t. I, p. 377.

²⁴⁹ 1931 02 20 VAK posėdžio protokolai. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 44, l. 155.

²⁵⁰ 1939 06 12 perdavimo akto nuorašas Nr. 170. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 83, l. 106–106k.

²⁵¹ 1937 04 06 nuomos sutartis Nr. 64. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 83, l. 114–115k.

²⁵² ŽEMAITYTĖ, Z. *Paulius Galaunė*. V., 1988, p. 162.

²⁵³ ZABIELA, G. Pirmojo Lietuvos kultūros paminklų apsaugos įstatymo projektas. *KP*, 1995, nr. 2, p. 150–157.

²⁵⁴ Op. cit. p. 149.

²⁵⁵ GLEMŽA, J. 50 metų nutarimui „Apie kultūros vertybių saugojimą“. *MP*, 1969, p. 4.

piliakalniai „dėl savo tautinės reikšmės, pavidalo, gamtos ypatybių, istorijos mokslo ar meno vertės tarp kitų senovės vietų ir daiktų (9 pozicijos) įrašyti pirmoje vietoje“²⁵⁶. Projektas 1939 m. rudenį dar buvo tobulinamas, tačiau taip ir nebuvo priimtas²⁵⁷.

Autoritarinėje valstybėje paveldosauga galėjo būti tik autoritarinė, nesvarbu, ar ji rėmėsi įstatymais, ar ne. V. Pryšmantas buvo ryžtingų veiksmų nelaukiant jų juridinio įforminimo šalininkas ir per 2,5 metų daug padarė archeologinių objektų, tarp jų ir piliakalnių, apsaugai. P. Galaunė buvo už įstatymo viršenybę, tačiau per 3,5 metų taip ir nepasiekė, kad jis būtų priimtas. VDKM archeologinių paminklų apsaugos srityje liko tik formaliu funkcijų vykdytoju, reaguojant į visuomenės reakcijas ir pranešimus žalojimo ir apsaugos atvejais. J. Puzino tyrimų specializacija ir reali paveldosauginė padėtis visiškai greta Kauno (karjerų ardomi įkapėmis turtingi Eigulių, Sargėnų ir Veršvų kapinynai, kuriuos teko gelbėti kasinėjimų būdu²⁵⁸) archeologinę veiklą nuo piliakalnių pasuko kita kryptimi. Jų apsauga vietose išsilaikė tik dėl ankstesnio VAK įdirbio.

Paskutiniai 4 nepriklausomos Lietuvos Respublikos metai buvo piliakalnių apsaugos ir tyrimų regreso metai. VDKM paminklų apsaugoje laikantis įstatymo priėmimo pirmumo krypties konkretus piliakalnių išsaugojimas tapo mažiau aktualus. Bendrą padėtį šiek tiek gelbėjo tik ankstesnio VAK įdirbio išlaikymas vietose.

II.4. Visuomeninės draugijos bei kitos valstybinės organizacijos ir piliakalniai

Tarpukario Lietuvos Respublika, po 1926 m. perversmo pasukusi autoritarizmo keliu, įvairių krašte veikusių visuomeninių organizacijų neuždraudė, gal tik šiek tiek apribojo veiklą ir kreipė ją tautinės valstybės stiprinimo linkme. Visuomeninių organizacijų tikslai ir veiklos būdai buvo skirtingi, tačiau per jas aktyvioji visuomenės dalis valdžios leistiniais būdais galėjo reikšti savo nuostatas ir siekti jas įgyvendinti. Visos jos susikūrė dar parlamentinės demokratijos laikotarpiu, tačiau jų veikla sukles-tėjo 4 dešimtmetį. Esant menkam supratimui apie paveldą, tik į jį orientuotų organiza-cijų nebuvo. Piliakalniai labiausiai nusipelnė gamtos ir karinės pakraipos organizacijų dėmesio.

Lietuvai pagražinti draugija. Arčiausiai piliakalnių buvo tos organizacijos, ku-rių veikla vienaip ar kitaip susijusi su gamta. 1921 m. balandžio 1 d. kunigo rašy-tojo Juozo Tumo-Vaižganto (1869–1933) pateiktu prašymu Kauno apskrities virši-ninkui tų pačių metų balandžio 23 d. buvo įregistruota Lietuvai pagražinti draugija

²⁵⁶ ZABIELA, G. Pirmojo Lietuvos kultūros paminklų apsaugos įstatymo projektas. *KP*, 1995, nr. 2, p. 150.

²⁵⁷ Op. cit. p. 149–157.

²⁵⁸ Kaip vykdyti Sargėnų kapinyno tyrimai žr. SVETIKAS, E. *Sargėnų kapinynas*. V., 2019, p. 22–23.

(toliau – LPD). Jos steigėjai buvo pats J. Tumas-Vaižgantas²⁵⁹, teisininkas Stasys Šilingas (1885–1962), inžinierius Juozas Skripkus (1870–1937), valdininkas Eugenijus Kubilius ir miškininkas Povilas Matulionis (1860–1932)²⁶⁰. „Nedelsiant LPD ėmėsi aktyviai globoti piliakalnius, organizuojant juose tvarkymo ir apželdinimo darbus, šventes ir renginius, kelti ir tobulinti Lietuvoje mintį ir nusimanymą, jog privalu ypač augalais gražinti įvairias tėvynės vietas, kaip istoriniais atminimais brangias vietas – piliakalnius, griuvėsius“²⁶¹. Visa tai buvo numatyta ir organizacijos veiklos tiksluose. Remiantis LPD įstatais, draugijos centro valdyba visais būdais kėlė mintį, jog jų prievolė yra gražinti, ypač augalais, įvairias Lietuvos vietas, miestus, piliakalnius²⁶². Tuo tikslu ji platino skelbimus, žinutes spaudoje, kiekvienų metų gegužės pradžioje visoje Lietuvoje rengė gamtos dienas²⁶³. Aktualizuoti istorinę reikšmę ir tvarkyti piliakalnius LPD ėmėsi jau pirmaisiais jos veiklos metais Veliuonos piliakalnyje. Trūkstant valstybinės svarbos atminties vietų, buvo aptvarkyta menama didžiojo kunigaikščio Gedimino žūties vieta, 1921 m. piliakalnyje pastatytas kryžius, kurį pašventino pats J. Tumas-Vaižgantas²⁶⁴. 1921 m. spaudoje pasirodė pranešimai, kuriuose buvo kviečiama saugoti ir prižiūrėti Lietuvai brangias istorines vietas, tarp jų ir piliakalnius, kurių daugelis yra apleisti ne tik provincijose, bet ir miestuose. Ukmergės mieste minimas gražus piliakalnis, kuris prieš karą buvo aptvertas, medeliais apsodintas, įrengti takai, po karo liko apleistas, neprižiūrėtas²⁶⁵. Tuomet pirmą kartą, greičiausiai LPD iniciatyva, „Trimate“ buvo paviešinta ši idėja visuomenei piliakalnius apsodinti medžiais, nuvalyti, aptverti²⁶⁶.

Vieni pirmųjų LPD darbų gražinant piliakalnius įvyko 1922 m. kovo 31 d. minint Palangos prisijungimo prie Lietuvos metines. Ta proga Birutės kalne Palangoje buvo pastatyta marmurinė plokštė šiam prisijungimui atminti. J. Tumas-Vaižgantas kvietė LPD surinktomis lėšomis puošti Birutės piliakalnį. Į šį kvietimą buvo atsiliepta: su-

²⁵⁹ SMILINGYTĖ-ŽEIMIENĖ, S. Juozas Tumas-Vaižgantas ir Lietuvai pagražinti draugija. *Colloquia*. 2020, t. 44, p. 65–85.

²⁶⁰ SMILINGYTĖ-ŽEIMIENĖ, S. Juozas Tumas-Vaižgantas – pirmasis Lietuvai pagražinti draugijos centro valdybos pirmininkas. *Tautos kuriama Lietuva*. Kaunas, 2021, p. 13.

²⁶¹ SMILINGYTĖ-ŽEIMIENĖ, S. Juozas Tumas-Vaižgantas – pirmasis Lietuvai pagražinti draugijos centro valdybos pirmininkas. *Tautos kuriama Lietuva*. Kaunas, 2021, p. 14; Lietuvai pagražinti draugijos kvietimas. Lietuvos piliečiai! *Trimitas*, 1922 04 30, nr. 16, p. 43–45.

²⁶² *Aušros medis*. Kaunas, 1925, p. 43.

²⁶³ VITKŪNAS, M. Kovos Lietuvos istorinėje atmintyje: piliakalniai kaip „atminties vieta“. *KA*, 2016, t. XXXI, p. 299.

²⁶⁴ SMILINGYTĖ-ŽEIMIENĖ, S. Juozas Tumas-Vaižgantas – pirmasis Lietuvai pagražinti draugijos centro valdybos pirmininkas. *Tautos kuriama Lietuva*. Kaunas, 2021, p. 21.

²⁶⁵ Č–NAS, V. Saugokime praeities liekanas. *Trimitas*, 1921 06 21, nr. 19, p. 20.

²⁶⁶ VITKŪNAS, M. Kovos Lietuvos istorinėje atmintyje: piliakalniai kaip „atminties vieta“. *KA*, 2016, t. XXXI, p. 291.

tvarkyta aplinka, įrengtas takas, suoliukai²⁶⁷. 1923 m. visuotiniame susirinkime LPD nutarė sutvarkyti istorines vietas (piliakalnius) ir paskelbė jų registraciją, pabrėždami, kad skaudu, kai po piliakalnius ganosi galvijai, apgailestavo, kad Veliuonos piliakalnis dar nėra tapęs Tautos parku. 1923 m. LPD visoje Lietuvoje paskelbė medelių sodinimo šventę²⁶⁸. Ta intencija 1923 m. buvo įsteigtas Lietuvos istorinėms vietoms gaivinti fondas²⁶⁹. 1924 m. veikęs LPD istorinių vietų komitetas, kurį sudarė rašytojas Liudas Gira (1884–1946), visuomenės veikėjas Petras Ruseckas (1883–1945), P. Tarasanka, E. Volteris, surinko žinias apie Lietuvos piliakalnius²⁷⁰. Draugija atkreipė dėmesį, kad dauguma piliakalnių yra privati nuosavybė ir yra ardomi. Kaip išeitį siekiant apsaugoti piliakalnius nuo žalojimo ji siūlė jų nusavinimą įgyvendinant žemės reformos įstatymą²⁷¹. Tais pačiais metais lapkričio 17 d. LPD savo žinion perėmė Veliuonos piliakalnį²⁷² (1930 m. rugsėjo 12 d. jis 36 metams perduotas Lietuvos šaulių sąjungai²⁷³, toliau – LŠS) bei Palangos piliakalnį (Birutės kalną)²⁷⁴. Netrukus LPD ėmėsi populiarinti Veliuonos reikšmę ir tvarkyti patį piliakalnį, kaip tautos istorinę brangenybę, turėdama ketinimų šią vietą padaryti šventa ir malonia Lietuvos visuomenės lankymo vieta – Tautos parku. Jau 1924 m., minint Vilniaus 600 metų jubiliejų, visoje Lietuvoje vyko „Vilniaus medžio“ sodinimo akcija. LPD „Vilniaus medį“ pasodino Veliuonoje²⁷⁵. 1925 m. birželio 28 d. LPD Veliuonoje buvo numatyta suorganizuoti I tautos suvažiavimą, todėl aktyviai, tačiau nesilaikant jokio atsargumo apsaugoti archeologiniam paminklui nuo žalojimo atliekant žemės judinimo darbus, imtasi tvarkyti piliakalnį Gedimino kapą ir jo papilį Ramybės kalną: „Daug, daug pasidarbuota šioms iškilmėms: visur gražinta, lyginta, dailinta. Taip vargu būdavo įeiti į Gedimino kapo piliakalnį! O dabar: kelias nusaustintas, smėliu išpiltas, pravestas gana naujas platus kelias į viršų iš kitos kaimo pusės, padaryti platūs, patogūs, kad ir mediniai laiptai, kur reikia padarytos aikštelės, kalnas vietomis sutvirtintas“²⁷⁶. 1925 m. LPD kvietė Lietuvos visuomenę Jonines švęsti Veliuonoje, tačiau kas dėl įvairių aplinkybių negalės atvykti į Veliuoną, skatino, savo skyriams vadovaujant, Joninių išvakarėse – birželio 23 d. – jau-

²⁶⁷ SMILINGYTĖ-ŽEIMIENĖ, S. Juozas Tumas-Vaižgantas – pirmasis Lietuvai pagražinti draugijos centro valdybos pirmininkas. *Tautos kuriama Lietuva*. Kaunas, 2021, p. 18.

²⁶⁸ *Aušros medis*. Kaunas, 1925, p. 2.

²⁶⁹ SMILINGYTĖ-ŽEIMIENĖ, S. Juozas Tumas-Vaižgantas – pirmasis Lietuvai pagražinti draugijos centro valdybos pirmininkas. *Tautos kuriama Lietuva*. Kaunas, 2021, p. 21.

²⁷⁰ *Aušros medis*. Kaunas, 1925, p. 43.

²⁷¹ Op. cit. p. 10.

²⁷² *Aušros medis*. Kaunas, 1925, p. 10; GIRININKIENĖ, V. Lietuvai pagražinti draugijos Veliuonos skyriaus veikla. *Veliuona*. V., 2001, p. 391.

²⁷³ 1934 04 09 Žemės ūkio ministerijos Kauno apygardos žemės tvarkytojo raštas Nr. 2575. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 6, l. 185.

²⁷⁴ *Aušros medis*. Kaunas, 1925, p. 43.

²⁷⁵ Op. cit. p. 6.

²⁷⁶ Op. cit. p. 12.

nuomenės ir visuomenės organizacijas su orkestrais bei chorais rinkti artimiausiuose piliakalniuose²⁷⁷. Tautos suvažiavimas sulaukė didelio Lietuvos žmonių susidomėjimo, susirinko apie 6 tūkst. žmonių. Šventės vienas iš svarbiausių akcentų buvo paminklo didžiajam kunigaikščiui Gediminui atidengimas Gedimino kapo piliakalnyje ir pamatų didžiajam Gedimino paminklui (taip ir nepastatytam) padėjimas Ramybės kalne²⁷⁸, kuriems įrengti taip pat atlikti ne taip jau ir maži žemės kasimo darbai. Apie piliakalnio sutvarkymą sulaukta atgarsių to meto spaudoje²⁷⁹. Joje suabejota, ar piliakalnį labiau žalojo prieš karą besiganą gyvuliai, ar prieš keletą metų įrengti laiptai. Dėl to nukentėjo piliakalnio šlaitas, nes ruošiantis 1925 m. šventei nuardžius laiptus, šlaitas liko nesutvarkytas. Pažymima, kad piliakalnio aikštelė apsodinta krūmeliais, kurie visiškai uždengė didingą piliakalnio vaizdą. Apgailestauta, kad taip begražinant piliakalnius, jie nevirstų į skverus, o savotiškai išgaubtas viršūnes neišlygintų į aikšteles. Straipsnio autorius pateikė latvių piliakalnių globotojų patirtį juos tvarkant: „Jie užuot kapstę viršūnes ir lysves ant jų grėbštę, pirmoj eilėj modelius piliakalnių, su jų visais savotiškais išsilankstymais gamina. Iš 400 piliakalnių jau turi 70 modelių“²⁸⁰.

Panašių piliakalnių gražinimo atvejų buvo ir kitose vietose. Kupiškio piliakalnis ilgą laiką buvo ariamas, I pasaulinio karo metu jame iškasti karo apkasai²⁸¹, 1921 m. gegužės 9 d. piliakalnis, kuris anksčiau buvo rusų valdžios nuosavybė, perimtas Žemės ūkio ir Valstybės turtų ministerijos žinion²⁸². 1924 m. LPD Kupiškio skyriaus prašymu piliakalnis atiteko jiems²⁸³, kadangi norėta jį pagražinti ir sutvarkyti taip, kad jis būtų poilsio vieta apylinkės gyventojams²⁸⁴. 1924 m. piliakalnis apsodintas medeliais, įrengtas aukuras²⁸⁵. Per 10 tolesnių metų piliakalnis buvo apsodintas medžiais, įrengti takeliai, suolai, visą piliakalnį aptvėrė tvora, įrengti užrakinami varteliai, kad lankytojais neišardytų suolelių²⁸⁶. 1921 m. vietos mokiniai Merkinės piliakalnyje užlygino I pasaulinio karo apkasus, į Stangę griūvantį šlaitą apsodino gluosniais, viršūnėje

²⁷⁷ VASARINIS, Joninės. *Biržiečių balsas*, 1925 06 21, nr. 11, p. 3.

²⁷⁸ VITKŪNAS, M. Kovos Lietuvos istorinėje atmintyje: piliakalniai kaip „atminties vieta“. *KA*, 2016, t. XXXI, p. 299.

²⁷⁹ NAUNČIKAS, K. Gedimino piliakalnį Veliuonoje aplankius. *Lietuva*, 1925 08 09, nr. 193, p. 3.

²⁸⁰ Op. cit.

²⁸¹ SIMNIŠKYTĖ, A. Kupiškio (Aukštupėnų) piliakalnis: teorinės prielaidos ir tyrimų rezultatai. *LA*, 2020, t. 46, p. 256.

²⁸² Perėmimo akto nuorašas Nr. 91/809. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 54, l. 60k.

²⁸³ Literatūroje nurodama, kad piliakalnis priklausė Lietuvos šaulių sąjungai (VITKŪNAS, M. Kovos Lietuvos istorinėje atmintyje: piliakalniai kaip „atminties vieta“. *KA*, 2016, t. XXXI, p. 292).

²⁸⁴ 1923 12 23 LPD raštas Nr. 2 Panevėžio apskrities Žemės tvarkytojui. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 54, l. 60.

²⁸⁵ BUZAS, P. Apie Kupiškio piliakalnį. *Lietuvos žinios*, 1924 07 18, nr. 16, p. 1.

²⁸⁶ 1934 12 21 LPD Kupiškio skyriaus valdybos raštas LPD Centro valdybai. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 54, l. 56.

pasodino Kęstučio medį, 1934 m. rudenį Alytaus miškininkai piliakalnyje pasodino 1000 baltųjų akacijų²⁸⁷. Visi šie darbai su VAK derinti nebuvo.

Išskirtinis Punios piliakalnio tvarkymo atvejis, kuris, matyt, bus susijęs su ilgaamžė tradicija šį piliakalnį sieti su Pilėnais²⁸⁸. Piliakalnis ilgą laiką buvo žalojamas, prieš kelis dešimtmečius piliakalnio viršūnėje įsikūrė skerdžius ir du jo įpėdiniai, kurie piliakalnį ardė, rugius sėjo ir bulves sodino. Punelės upelis be paliovos graužė piliakalnio šlaitus, dėl to didelė piliakalnio dalis nuslinko. 1926 m. Punios pradžios mokykla VAK atsiuntė pranešimą, kuriame pažymėjo, kad 1922 m. ant Punios piliakalnio buvo pastatytas kryžius ir pasodintas ažuoliukas. Nuo Nemuno pusės tuo metu pradėjo griūti šlaitai, tad norint sustabdyti griuvimą, šlaitas buvo apšodintas gluosniais²⁸⁹. 1932 m. rašoma, kad piliakalnis gausiai lankomas turistų, bet labai apleistas²⁹⁰. 1934 m. nurodoma, kad Punioje Margio kalną aplanko tūkstančiai ekskursantų, tačiau ši brangi istorinė vieta yra apleista, o piliakalnio šlaitai griūna. Greičiausiai atsižvelgdama į augantį lankytojų skaičių, Alytaus savivaldybė pradėjo griaunamas pakrantes stiprinti²⁹¹. 1937 m. buvo sudaryta komisija, kuri nusprendė, kokie paveldosauginiai reikalavimai turi būti taikomi atliekant Punios piliakalnio tvarkymo darbus²⁹². Komisiją sudarė Statybų ir sauskelių inspekcijos inžinierius Nikolajus Mačiulskis (1903–po 1985), Vytauto Didžiojo muziejaus konservatorius V. Pryšmantas ir Alytaus apskrities inžinierius Stasys Taškūnas (1897–1942), kurios siūlymu turėjo būti išpirkti ir nugriauti ant piliakalnio aikštelės stovintys pastatai bei nuvalyta vieta kiek galima mažiau palietus žemę. Takus rekomenduota tvarkyti tik esamomis paviršutinėmis dirvožemio žemėmis. Suoliukus ir reikalingus laiptus reikėtų daryti medinius, lengvai nukeliamus, be gilesnių žemės kasinėjimų. Betonuoti kalne reikėtų vengti. Ant kalno, kol jis nebus ištirtas, siūlyta nestatyti jokių pastatų. Taip pat reikalinga išpirkti greta kalno esantį sklypą, kuriame būtų galima pastatyti namelį turistams bei sargui ir įrengti automobilių stovėjimo aikštelę. Ją siūlyta iškloti lygia medžiaga (tašytais akmenimis ar bituku), taip pat įrengti šaligatvį nuo miestelio (viena gatvės puse). Siūlymuose pateikta bendra rekomendacija, kad kalnas turi būti tvarkomas labai atsargiai ir tik su Statybos inspekcijos bei archeologijos komisijos žinia. Buvo sudaryta tokių tvarkymo darbų sąmata²⁹³, kuri siekė 42 820 litų. Daugiausia lėšų (27 000 litų) skirta naujo pastato statybai, kiti pinigai skirti atlikti piliakalnio pritaikymo lankyti darbams.

²⁸⁷ 22-ji nepriklausomybės metai Merkinėje (1918–1940). Merkinė, 2020, p. 157–160.

²⁸⁸ GUDAVIČIUS, E., NIKŽENTAITIS, A. M. Strijkovskis ir Pilėnų siejimas su Punia. *LIM 1981*. V., 1982, p. 32–40; BARONAS, D., MAČIULIS, D. *Pilėnai ir Margiris: istorija ir legenda*. V., 2010.

²⁸⁹ 1926 12 06 Alytaus apskrities Punios pradžios mokyklos mokinės Stasės Urmanavičiūtės laiškas VAK. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 24, l. 403.

²⁹⁰ Apleistos senienos. Punia. *Lietuvos aidas*, 1932 04 19, nr. 57, p. 7.

²⁹¹ Stiprinamos Punios pakrantės. *Lietuvos aidas*, 1934 12 27, nr. 293, p. 7.

²⁹² 1937 11 22 Punios piliakalnio apžiūros akto nuorašas. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 24, l. 381.

²⁹³ 1937 11 08 Alytaus apskrities valdybos Statybos skyriaus raštas Nr. 3155 savivaldybių

1938 m. LPD Alytaus skyriaus, Dzūkų kraštotyros draugijos bei Alytaus apskrities savivaldybės valdybos iniciatyva Punios piliakalnio tvarkymo darbai pradėti vykdyti. Sustiprinti piliakalnio šlaitai, apsođinant juos gluosniais. Apskrities valdyba už 3000 litų nupirko skerđžiaus trobesius, kuriuos buvo numatyta iškelti 1939 m. pavasarį. Gražinimo darbai vyko ir piliakalnio prieigose. Buvo niveliuojama bažnytkaimio aikštė, užpilami duburiai, nutiestas tiesus kelias iki piliakalnio pro bažnyčią. Atliekant aikštės lyginimo ir kelio tvarkymo darbus teko nugriauti kelias lūšnas, šaulių vasarnamį ir žydų sinagogą. Minėtiems darbams skirta 7000 litų. Kitais metais buvo planuojama statyti turistams namelius su poilsio kambariais ir muziejumi. 1939 m. pavasarį Punios piliakalnyje tvarkymo darbai pratęsti, tam skirti keli tūkstančiai litų²⁹⁴. Tvarkymo ir pritaikymo lankyti darbus skubino ir VDKM, kuriam buvo pavesta senovės paminklų apsauga. Jis raštu kreipėsi į Alytaus apskrities savivaldybę, kad greičiau sustabdytų piliakalnio šlaitų griuvimą, taip užkirstų kelią atvykstantiems turistams, vietos gyventojams rinkti įvairius radinius (geležies, vario daiktus, akmeninius kirvukus, molio dirbinius, senovinius pinigus)²⁹⁵.

Gražinimo darbai piliakalniuose ne visuomet būdavo pastariesiems naudingi ir prisidėdavo prie jų išsaugojimo. VAK ne kartą teko drausminti, raštais uždrausti lyginti piliakalnių aikšteles šokiams, gegužinėms, susibūrimams, statyti suolelius, įrengti laiptus pažeidžiant piliakalnio kultūrinį sluoksnį. 1935 m. į VAK kreipėsi LPD Raseinių skyrius, kuriam 1931 m. aktu 36 metams buvo perduotas Palendrių piliakalnis²⁹⁶, informuodamas, kad piliakalnyje organizuojamos gegužinės, šokiai, pasivaikščiojimai, todėl reikalinga išlyginti aikštelę ir pastatyti suoliukus²⁹⁷. VAK leidimo numatytiems darbams neišdavė, informuodama, kad nebūtų atliekami aikštelės lyginimo darbai, nestatytų įrenginių, neatliktų bet kokių kasinėjimų ar kitų darbų, kas galėtų pakenkti piliakalnio turiniui, savybėms ir išvaizdai. Ji informavo, kad gražinimas ir tvarkymas visais atžvilgiais yra vengtinas, nes apsođintas medžiais ir dar kaip nors kitaip pagražintas ar sutvarkytas piliakalnis nustoja savo efektyvios vertės. Visi darbai, susiję su žemės paviršiaus ardymu, sugadina mokslui labai vertingus kultūrinius sluoksnius. Rašte taip pat primenama, kad Palendrių piliakalnio apsaugą turi užtikrinti LPD, o jos neužtikrinus gali būti patraukta baudžiamojon atsakomybėn įstatymo nustatyta tvarka pagal Baudžiamojo statuto 138 ir 139 straipsnius²⁹⁸.

LPD susidomėjimas piliakalniais labiau pastebimas 3 dešimtmėį, kada draugija intensyviai ieškojo savo veiklos barų. Tokiai jos plėtrai netrukė silpna VAK veikla.

---

departamentui. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 24, l. 382.

²⁹⁴ Punioje tęsiami tvarkymo darbai. *Lietuvos aidas*, 1939 05 03, nr. 250, p. 7.

²⁹⁵ 1938 07 24 VDKM raštas Alytaus apskrities savivaldybei. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 24, l. 377.

²⁹⁶ 1931 08 08 Perdavimo–priėmimo akto nuorašas. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 26, l. 70.

²⁹⁷ 1935 02 09 LPD Raseinių skyriaus raštas Nr. 1 LPD centro valdybos pirmininkui. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 26, l. 69.

²⁹⁸ 1935 03 25 VAK raštas „Dėl piliakalnio“ LPD Centro valdybai. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 26, l. 68.

Padėtis pradėjo keistis 4 dešimtmetį, kai suvokta, jog daugelis piliakalnių gražinimo darbų juos gadina. Nepaisant to, LPD apskritai prisidėjo prie piliakalnių išsaugojimo ir didesnio visuomenės dėmesio jiems ugdymo.

Lietuvos šaulių sąjunga. Į Lietuvos piliakalnių tvarkymą, aktualizavimą įsitraukė 1919 m. įsikūrusi LŠS. Oficialiai LŠS piliakalnių bei kitų istorinių ir gamtos paminklų globą įformino tik 1935 m. priimtame Šaulių sąjungos statute²⁹⁹. Šaulių sąjungos vado nurodymu rinktinių vadai turėjo pateikti informaciją apie rinktinės veiklos zonoje esančius piliakalnius, nurodyti, kokia jų būklė, kas jais rūpinasi, prižiūri, pateikti trumpas istorines žinias³⁰⁰. 1923 m. paskelbus medelių sodinimo šventę, LŠS prisijungė prie šios akcijos, tuomet ir fiksuoti pirmieji LŠS piliakalnių apsodinimai medžiais (Pašventupio, Žagarės³⁰¹). Piliakalniuose LŠS XX a. 3–4 dešimtmečiais organizavo įvairias šventes, minėjimus, ekskursijas, mokymus ir kitus renginius. Kasmet birželio 23–24 d. buvo švenčiamos ne tik Joninės, bet ir LŠS metinė šventė ant Alytaus, Babtų, Medvėgalio, Piepalių, Utenos (Narkūnų), Veliuonos ir kitų piliakalnių. Kai kurie šaulių būriai buvo pavadinti garsių tų vietų piliakalnių vardais: Dimitravo šaulių būrys 1939 m. – Negarbos šaulių būriu, Ukmergės – Piliakalnio būriu³⁰².

Išskirtinis LŠS renginys įvyko 1925 m. ant Medvėgalio piliakalnio. Čia „surengta šventė, kurioje esą dalyvavo net 8 tūkst. žmonių. Apie renginį iš anksto buvo paskelbta spaudoje. Šventės metu vyko šaulių paradas, jį stebėjo krašto apsaugos ministras, Šaulių sąjungos vadovybė. Buvo šventinamos naujų šaulių būrių vėliavos, sakomos kalbos, demonstruojami dokumentiniai filmai (tarp jų – apie Klaipėdos krašto prijungimą), vyko vaisės, vakare buvo uždegti laužai ir šaudomi fejerverkai“³⁰³.

Daugiau kaip dešimtmetį Šaulių sąjungos iniciatyva piliakalniuose vyko įvairūs tvarkymo darbai, kurių metu daugeliu atvejų neišvengta kultūrinio sluoksnio žalojimo. VAK iki 1934 m. šių vykusių veiksmų nekontroliavo. 1933 m. Žemosios Panemunės piliakalnis Žemės reformos valdybos 1933 m. rugsėjo 22 nutarimu Nr. 1957 skirtas LŠS Žemosios Panemunės šaulių būrio nuosavybėn³⁰⁴. Šakių rinktinės ir Žemosios Panemunės būrio šauliai tvarkė ir puošė piliakalnį. Jie išlygino piliakalnio aikštelę, kurioje organizuodavo įvairių švenčių minėjimus ir pasilinksminimus. Ateityje buvo numatę piliakalnį aptverti, viršūnėje pastatyti aukurą ir atitinkamai išpuošti³⁰⁵. Šiems

²⁹⁹ VITKŪNAS, M. Kovos Lietuvos istorinėje atmintyje: piliakalniai kaip „atminties vieta“. *KA*, 2016, t. XXXI, p. 292.

³⁰⁰ Op. cit.

³⁰¹ Op. cit. p. 292–293.

³⁰² Op. cit. p. 294–297.

³⁰³ Op. cit. p. 297.

³⁰⁴ 1934 04 10 Marijampolės apygardos Žemės tvarkytojo raštas Nr. 3163 VAK. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 72, l. 124.

³⁰⁵ 1934 11 12 LŠS viršininko raštas Nr. 4883 ŠM III departamento direktoriui. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 72, l. 127; LŠS Šakių rinktinės vado raštas Nr. 1269 LŠS viršininkui. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 72, l. 128.

ketinimams 1935 m. kovo mėnesį paprieštaravo VAK, informuodama LŠS centro valdybą, kad įsakytų Žemosios Panemunės šaulių būriui „negražinti, netvarkyti piliakalnio aikštelės, nekirsti medžių, nedaryti takelių ir kitų įrenginių, ypač bet kokių kasinėjimų ir kitų darbų, kurie pakenktų piliakalnio turiniui, savybėms ir išvaizdai“³⁰⁶.

Panaši situacija buvo ir kitų LŠS globoti patikėtų piliakalnių. Tauragės rinktinės Batakių šaulių būrys Batakių piliakalnį perėmė 1930 m. birželio 25 d. Šauliai piliakalnį aptvėrė, išlygino aikštelę, planavo padaryti laiptus. Šilalės šaulių būrys, 1934 m. duomenimis, jau buvo apsodinęs medžiais Šarūnkalnio (Rubinavo) piliakalnį ir planavo jį ateityje aptverti. Tytuvėnų būrio šauliai Padeksnio piliakalnį prižiūrėjo tinkamai, aikštelės neardė³⁰⁷. 1932 m. Rudaminos piliakalnis taip pat apsodintas medeliais, ateityje taip pat buvo suplanuota išlyginti aikštelę, pastatyti vėliavų stovus³⁰⁸, tačiau VAK šiems tvarkymams nepritarė ir leidimo neišdavė³⁰⁹.

Nuo 1934 m. pasitaikė atvejų, kai LŠS nebuvo suteiktas leidimas perimti savo globon piliakalnių. Tą lėmė pora priežasčių. Stokota teisės aktų reglamentavimo dėl piliakalnio žemės sklypo nusavinimo iš fizinių asmenų, kai jis yra ardomas ar naikinamas. Patys piliakalnio globos norai buvo nepakankamai motyvuoti. Moškėnų piliakalnio valdytojas buvo fizinis asmuo ir ilgą laiką piliakalnis buvo ardomas – kasamas žvyras, ariamas, ganomi gyvuliai. Nepaisant to, vietos gyventojai kiekvieną pavasarį ant piliakalnio organizuodavo gegužines, kurios pritraukdavo daug lankytojų. 1933 m. LŠS Kazliškio šaulių būrys išreiškė pageidavimą valdyti ir tvarkyti Moškėnų piliakalnį, turėdamas ketinimus organizuoti ant jo įvairias šventes, apmokestinant dalyvio mokesčiu atvykstančius lankytojus – tai teiktų finansinę naudą, kuri ypač reikalinga LŠS³¹⁰. 1934 m. Rokiškio apskrities valdyba svarstė klausimą dėl Moškėnų piliakalnio įsigijimo, įpareigojant Panemunėlio valsčiaus viršaitį susitarti su piliakalnio savininkais dėl jo nupirkimo³¹¹. Minėtas piliakalnis priklausė aplinkinių kaimų gyventojų nuosavybei ir jie jo parduoti nesutiko³¹². Kadangi piliakalnis buvo naik-

³⁰⁶ 1935 03 28 VAK raštas „Dėl piliakalnio“ LŠS Centro valdybai. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 72, l. 126.

³⁰⁷ 1934 11 12 LŠS viršininko raštas Nr. 4883 ŠM III departamento direktoriui. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 72, l. 127.

³⁰⁸ 1935 03 12 „Pavasario“ federacijos kuopų valdybos prašymas VAK. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 71, l. 136; 1935 03 08 LŠS IX rinktinės (2) Rudaminos šaulių būrio raštas Nr. 37 VAK. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 71, l. 139.

³⁰⁹ 1935 03 15 VAK raštas „Dėl piliakalnio“ LŠS IX rinktinės vadui. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 71, l. 137.

³¹⁰ LŠS X rinktinės (23) Kazliškio būrio raštas Nr. 89 Rokiškio apskrities viršininkui. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 70, l. 112–112k.

³¹¹ 1934 01 10 Rokiškio apskrities valdybos protokolo Nr. 2 nuorašas. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 70, l. 108.

³¹² 1934 06 19 Rokiškio apskrities valdybos protokolo Nr. 10 nuorašas. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 70, l. 105.

namas, Rokiškio apskrities valdyba kreipėsi į VAK dėl jo nusavinimo perduodant LŠS³¹³. Piliakalnių nusavinimui iš fizinių asmenų nebuvo teisinio pagrindo, tad VAK, atsižvelgęs į gautą informaciją, kreipėsi į Rokiškio apskrities viršininką, prašydamas tik sustabdyti piliakalnio naikinimą, neleisti imti žvyro ir daryti bet kokių kasinėjimo darbų. VAK nepritarė, kad piliakalniai gali būti pasipelnymo priemonė organizuojant gegužines ir kitas pramogas, tad tokie Kazliškio šaulių būrio siekimai negalėjo būti pateisinamos ir rimtos priežastys piliakalniams nusavinti. VAK siūlė uždrausti organizuoti piliakalnyje bet kokias pramogas, motyvuodamas tuo, kad praeities paminklai negali būti profanuojami³¹⁴.

Kai kada šauliai piliakalnius panaudodavo ir sunkiai su jų išsaugojimu suderinamai veiklai. Juodonių, Jurbarko, Moškėnų, Paveisininkų piliakalniuose ar jų papėdėse buvo įrengtos šaudyklos, Liškiavos piliakalnyje vykdavo kariniai mokymai³¹⁵.

Realų LŠS santykį su piliakalniais parodo jų paminėjimai sąjungos leidinyje. 1920 m. balandžio 21 d. LŠS centro valdybos posėdyje buvo nuspręsta leisti laikraštį „Trimitas“³¹⁶, kurio tiražas nuo 1936 m. pasiekė 20 tūkstančių egzempliorių³¹⁷. Šaulių sąjungoje 1939 m. buvo apie 60 tūkstančių narių³¹⁸, tad laikraščio informacija galėjo pasiekti kiekvieną šaulį. Kaip pažymi Mindaugas Nefas, „Trimitas“ buvo pagrindinis LŠS ideologijos sklaidos būdas. „Šalia ginklo jis simbolizavo kitą dalį šaulių veiklos – kultūrinę, informacinę, per kurią buvo auklėjami ne tik šauliai, bet ir į laikraščio skaitytojų gretas patekusi visuomenės dalis“³¹⁹. 1920–1940 m. „Trimitas“ buvo paskelbti 176 straipsniai, kuriuose rašoma apie piliakalnius, t. y. apie piliakalnius buvo rašoma kas penktame šeštame numeryje. Publikuoti straipsniai atspindi šaulių santykį su piliakalniais – kokį požiūrį ir vertybines nuostatas jie skleidė propaguodami archeologinio paveldo išsaugojimo svarbą.

Tiriant buvo peržiūrėti 1920–1940 m. 988 „Trimito“ numeriai. Visa identifikuota informacija apie piliakalnius skirstoma į 7 grupes: bendrojo pobūdžio informacija, piliakalnių būklės aprašymas, šaulių renginiai ant piliakalnių, šaulių vykdomas piliakalnių tvarkymas, kvietimai tvarkyti piliakalnius, tyrimų sklaida, organizuojamos ekskursijos (žr. 10 priedą).

³¹³ 1934 06 30 Rokiškio apskrities valdybos raštas Nr. 4642 Savivaldybių departamentui. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 70, l. 104.

³¹⁴ 1934 08 28 ŠM III departamento raštas Nr. 15236 Rokiškio apskrities viršininkui. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 70, l. 101–101k.

³¹⁵ VITKŪNAS, M. Kovos Lietuvos istorinėje atmintyje: piliakalniai, kaip „atminties vieta“. KA, 2016, t. XXXI, p. 295–296.

³¹⁶ NEFAS, M. *Dvasios aristokratai. Lietuvos šaulių sąjungos siekiai ir realybė 1919–1940 m.* V., 2019, p. 261.

³¹⁷ Op. cit. p. 270.

³¹⁸ Op. cit. p. 65.

³¹⁹ Op. cit. p. 271.

Daugiausia straipsnių apie piliakalnius buvo bendrojo pobūdžio – jų per 20 metų paskelbti 73. Daugumoje aprašymų aiškinama, kas tai yra piliakalniai, nurodoma jų lokalizacija, aprašomi istoriniai įvykiai, pateikiami padavimai. Buvo atkreipiamas dėmesys, kad piliakalniai yra mokslo šaltinis, juose vykdomi kasinėjimai, kurie suteikia žinių apie valstybės praeitį. „Tam tikslui žymesnėse senovės istorinėse vietose, kaip pilyse, pilekalniuose, kapinynuose, buvusių miestų vietose ir kt. daroma kasinėjimai ir ieškoma senų daiktų“³²⁰. Minint „Aušros“ 40 metų jubiliejų paskelbtas straipsnis apie J. Basanavičiaus indėlį į piliakalnių pažinimą, jų istorinę reikšmę Lietuvos istorijai ir būtinumą juos saugoti: „Jei Lietuva iki šiai dienai gyva užsiliko, tai tik ačiu mūsų garbingų prosenių stiprybei ir pražilusiems mūsų pilekalniams. Gerbkime savo pilekalnius!“³²¹. Straipsniuose skatinama kuo labiau pažinti savo apylinkėse esančius piliakalnius, juos saugoti, globoti, pateikiami Alytaus apskrities piliakalnių trumpi aprašymai³²².

Šauliai „Trimate“ viešino ant piliakalnių vykstančius renginius. Tokių paskelbta 35. Viename iš jų rašoma apie Veliuonoje vykšančią gegužinę, atvyksiančius svečius. „Atvykstantieji Lietuvon Klaipėdiškiai svečiai žada tą dieną aplankyti Veliunos kalnus kartu ir Gedimino kapą, kuris kalno formoj mūsų prabočių rankomis senovėj supiltas riogso Nemuno pakrantėj, kaip Lietuvos buvusios garbės liudininkas“³²³. Plačiai aprašyta 1927 m. generolo V. Nagevičiaus organizuota Joninių šventė ant Babtų piliakalnio, kurioje dalyvavo ministras pirmininkas Augustinas Voldemaras (1883–1942), finansų ministras J. Tūbelis, žemės ūkio ministras Jonas Pranas Aleksa (1879–1955), Vokietijos, Suomijos, Italijos ministrai, Čekoslovakijos konsulas³²⁴. Skleista informacija apie šaulių būrių organizuotas šventes ant piliakalnių: Kaukoliškių šaulių būrys surengė gegužinę ant Apuolės piliakalnio³²⁵, Liškiavos ir Guobinių šaulių būriai Jonines šventė ant Liškiavos piliakalnio³²⁶, Utenos šauliai ant Utenio (Narkūnų – J. V.) piliakalnio³²⁷, buvo kviečiama per Jonines laužus uždegti ant visų Lietuvos piliakalnių³²⁸.

Apie piliakalnių tvarkymą paskelbta 20 straipsnių. Daugumoje jų dominuoja tvarkymai, susiję su piliakalnių gražinimais apsodinant juos medeliais. „Pašventupio šauliai, matydami, kad be priežiūros nyksta mūsų bočių supiltas pilekalnis, gerb. Marčiulionio sumanymu, nutarė: piliakalnį aptverti ir gegužės 1 dieną medeliais apsodinti“³²⁹. „Griežiant dūdų orkestrui, didelė minia, medelius nešina, traukė sodinimo vieton – senovės Lietuvių Kunigaikščio Žvalgotės pilies kalno linkui, ligi šioliai

³²⁰ Senovės iškasenos. *Trimitas*, 1922 11 04, nr. 43, p. 10.

³²¹ „Aušros“ 40 metų sutiktuvės. *Trimitas*, 1923 03 08, nr. 130, p. 14.

³²² TARASENKA, P. Mūsų senovės liekanos. *Trimitas*, 1927 02 03, nr. 5, p. 145–146.

³²³ K–TIS, J. Veliuona. Gegužinė–vakaras. *Trimitas*, 1922 06 03, nr. 21, p. 12–13.

³²⁴ V. Joninės ant Nevėžio kranto. *Trimitas*, 1927 07 07, nr. 26, p. 841.

³²⁵ OŽEKSNIS, J. Rinktinėse ir būriuose. Kaukoliškės. *Trimitas*, 1930 06 12, nr. 24, p. 481.

³²⁶ EŠERYŠ. Joninės Liškevoj. *Trimitas*, 1930 07 10, nr. 28, p. 590.

³²⁷ Korespondentas D. Pramogos. Utena. *Trimitas*, 1930 07 10, nr. 28, p. 592.

³²⁸ Užkurkim piliakalniuose laužus! *Trimitas*, 1932 06 16, nr. 25, p. 486.

³²⁹ Valdyba. Iš šaulių gyvenimo. Pašventupis. *Trimitas*, 1923 04 26, nr. 136, p. 26.

žagariečių bemaž–ko visai užmiršto ir apleisto³³⁰. 1931 m. metinėje šaulių ataskaitoje pažymima, kad Veliuonos būrio šauliai globoja Veliuonos piliakalnį, kuriame pasodino 50 medelių, planuoja įrengti cementinius laiptus³³¹. Plačiai buvo nušviesta žinia, kad Žemės ūkio ministerija skyrė medienos, kuri bus naudojama šaulių namams statyti ir šaulių būrių globojamiems piliakalniams sutvarkyti bei aptverti³³². 1936 m. „Trimitė“ buvo informuojama, kad suaktyvėjus VAK veiklai yra registruojami kultūriniai paminklai, tarp jų ir piliakalniai, didelė dalis jų apsaugota nuo naikinimo³³³. Nuo tada sumažėjo šaulių piliakalniuose atliekamų ardomųjų veiksmų (medelių sodinimo ir panašiai). Tačiau jų visiškai išvengti nepavyko. Utenos miesto šaulių būrys 1940 m. Narkūnų piliakalnio šlaituose ir aikštelėje pasodino 160 medelių³³⁴. 1936 m. vadovaujantis Šaulių sąjungos statuto 79 punkto 10 straipsniu šaulių būrių tarybos buvo įpareigtos globoti senosios lietuvių kultūros liekanas: piliakalnius, istorinius ir gamtos paminklus. Šaulių sąjungos vado įsakymu, rinktinių vadai buvo įpareigoti pristatyti Šaulių sąjungos štabui žinias apie būrių ribose esančius piliakalnius, nurodyti jų pavadinimus, trumpas istorines žinias, kas rūpinasi jų apsauga ir tvarkymu, kokia jų būklė³³⁵. Vangiai teikiant šaulių rinktinėms informaciją, kiek vėliau pakartotinai buvo reikalaujama neatidėliotinai pateikti žinias, susijusias su būrių globojamais piliakalniais ir kitomis istorinėmis vietomis³³⁶. 1938 m. LŠS metiniame pranešime pristatyta, kad šauliai aktyviai vykdo kultūrinį darbą, pažymima, kad rūpinasi tautos praeitimi: „Registruojami piliakalniai. Piliakalnių pažinimas sustiprina šaulišką pasiryžimą savajai žemei, kuri ruošiamasi ginti. Tinkamas apylinkių pažinimas vykdomas ir saugumo, kariniais sumetimais“³³⁷. 1940 m. paskelbtame straipsnyje šauliai ir toliau planavo globoti, tvarkyti, puošti piliakalnius³³⁸.

Straipsnelių, kuriuose buvo raginama plačiau ištraukti šaulių būriams, visuomenei tvarkyti, globoti piliakalnius, pasirodė 13. Juose kviečiama per bendrą talką tvarkyti istorines vietas, piliakalnius, organizuoti į juos įvairias iškylas: „O kiek gražių progų turime. Darykime iškilas su kastuvais, grėbliais, kirviais į mūs istorines vietas. Mūs piliakalniai dažnai tūno apleisti ir liūdnei laukia gailestingos rankos, kuri pagerbs jų

³³⁰ Piliėtis. Iš šaulių gyvenimo. Žagarė. *Trimitas*, 1923 05 31, nr. 141, p. 26.

³³¹ Rinktinėse ir būriuose. Veliuonos būrio darbai. *Trimitas*, 1931 11 12, nr. 46, p. 909–910.

³³² Pažymėtini įvykiai. Miško medžiaga šaulių namams. *Trimitas*, 1932 03 10, nr. 11, p. 209; KALNĖNAS, J. Mūsų tvirtovės. *Trimitas*, 1932 03 17, nr. 12, p. 225–226.

³³³ NAVARACKAS, Ad. Tautos kultūrinių paminklų saugojimo talka. *Trimitas*, 1936 07 02, nr. 27, p. 637–638.

³³⁴ A. iš K. Šaulių gyvenimas. Utena. *Trimitas*, 1940 05 24, nr. 21, p. 525.

³³⁵ Žinios apie piliakalnius, istorinius ir gamtos paminklus. *Trimitas*, 1936 06 11, nr. 24, p. 552.

³³⁶ Dar negauta žinių apie piliakalnius, istorines vietas ir gamtos paminklus. *Trimitas*, 1936 10 22, nr. 43, p. 1015.

³³⁷ Šaulių S–gos rinktinių atstovų susirinkimas. *Trimitas*, 1938 03 17, nr. 11, p. 267.

³³⁸ ANTANAITIS, A. Medžių sodinimo talką pradėdant. *Trimitas*, 1940 04 25, nr. 17, p. 408.

garsią praeitį³³⁹. Pagrindiniai Šaulių sąjungos tikslai buvo stiprinti tautinį atsparumą ir valstybės gynimo pajėgas, todėl buvo kviečiama telkti ir tvarkyti tautos kultūrinės „liekanas“ piliakalnius ir kitas istorines vietas³⁴⁰.

„Trimitas“ 1929–1934 m. paskelbta 14 straipsnių apie Apuolės, Įpilties, Velikuškių piliakalniuose vykdytus tyrinėjimus. Jie informacinio pobūdžio. Viename jų rašoma, kad prasidėjo Apuolės piliakalnio kasinėjimai, tiriamas piliakalnis, kapinynas, kasinėjimus aplankė ministras pirmininkas J. Tūbelis, svečiai iš Švedijos, Latvijos, Vokietijos³⁴¹, kitame straipsnyje minima, kad kasinėjimais susidomėjo pats prezidentas Antanas Smetona (1874–1944), kuris lankėsi Apuolėje³⁴². Plačiai nušviesti Įpilties piliakalnio tyrinėjimų rezultatai³⁴³.

Šauliai skatino pažinti piliakalnius, keliauti, domėtis savo krašto istorija. Apie tai rašyta 15 straipsnelių. Skaitytojai kviečiami keliauti automobiliais, traukiniais, garlaiviais aplankant Nemuno slėnyje esančius Birštono, Merkinės, Punios, Seredžiaus, Veliunos piliakalnius; Neries slėnio, Trakų krašto, Žemaitijos piliakalnius³⁴⁴. Buvo skelbiamos ekskursijų metu aplankytos žymios Lietuvos vietos, minimi Liškiavos, Merkinės ir kiti piliakalniai³⁴⁵, karių ir šaulių lankomi Girgždutės, Jurbarko, Seredžiaus, Šatrijos, Veliunos piliakalniai³⁴⁶.

Mažiausiai paskelbta informacijos apie piliakalnių būklę – 6. Straipsniuose atkreipiamas dėmesys, kad piliakalniai apleisti. „Gaila žiūrėti į suartus ar griūvančius piliakalnius, iškirstus ažuolų gojus“³⁴⁷, aprašant padavimus apie Bubių piliakalnį, atkreiptas dėmesys, kad piliakalnis apaugęs pušaitėmis³⁴⁸, Kvietinių, Sausdegimų (Gerdūvenų – J. V.) piliakalnyje iškasti karo apkasai, iškirsti medžiai³⁴⁹. Nuo 1931 m. nė viename laikraščio numeryje nebefiksuojama piliakalnių būklė, dažnai apsieinama bendromis frazėmis, kad piliakalnis apleistas, be globos.

Išanalizavus laikraštį „Trimitas“ publikuotus piliakalnius mininčius straipsnius, galima teigti, kad jie šaulių buvo siejami su istoriniais įvykiais, vertinti kaip atminties vietos, stiprybės ir laisvės simboliai, skatinantys šaulių patriotizmą, buvo įvairių švenčių vieta. Į piliakalnius kaip archeologinio paveldo objektus mažai kreiptas dėmesys, nepaisyta pavel-

³³⁹ MARCINKEVIČIENĖ-PUTVINSKAITĖ, S. Moterys šaulės. Šaulių vasaros darbai. *Trimitas*, 1934 06 07, nr. 23, p. 459.

³⁴⁰ DAUDZVARDAS, V. Stiprinkime šaulišką veiklą. *Trimitas*, 1937 08 19, nr. 33, p. 769–770.

³⁴¹ Apuolės piliakalnio kasinėjimai. *Trimitas*, 1931 09 17, nr. 38, p. 743–744.

³⁴² Pažymėtini įvykiai. Nauji radiniai Apuolės piliakalnyje. *Trimitas*, 1932 08 04, nr. 32, p. 630.

³⁴³ MEKAS, K. Impilties piliakalnis. *Trimitas*, 1934 10 25, nr. 39, p. 772–773.

³⁴⁴ Krašto mylėtojas. Gražiosios Lietuvos vietos. *Trimitas*, 1924 12 18, nr. 218, p. 14–16.

³⁴⁵ PUTVINSKAITĖ, E. Varėna. Perloja. Merkinė. Liškiava. *Trimitas*, 1932 06 09, nr. 24, p. 470.

³⁴⁶ Karių ekskursija į pajūrį. *Trimitas*, 1936 05 28, nr. 22, p. 524.

³⁴⁷ BYLĖKAS. Saugokime praeities liekanas. *Trimitas*, 1921 11 26, nr. 46, p. 26.

³⁴⁸ Minties ir kultūros naujienos. Bubių piliakalnis. *Trimitas*, 1930 09 04, nr. 36, p. 758.

³⁴⁹ PLEŠKYS, A. Nuo Gargždų iki Lapių. *Trimitas*, 1927 03 31, nr. 13, p. 404–405.

dosauginių reikalavimų juos tvarkant. Tačiau ir tokia jų konotacija piliakalnius įvardino kaip išskirtinius praeities objektus, kas irgi buvo svarbu jų reikšmei palaikyti.

Kitos organizacijos. Šiek tiek piliakalnių tvarkymu rūpinosi bei įvairias šventes organizavo ir kitos Lietuvoje tarpukariu veikusios organizacijos. Iš jų labiau išsiskyrė lietuvių katalikų jaunimo „Pavasario“ organizacija. Pavasarininkų organizacija įsteigta 1919 m. rugsėjo 12 d. Kaune, kai buvo patvirtintos organizacijos įstatai ir veiklos gairės³⁵⁰. Viena iš organizacijos veiklų buvo kultūrinis visuomenės švietimas, organizuojant paskaitas, gegužines, vaidinimus. Pavasarininkai skatino puošti sodybas, organizavo sodybų tvarkingumo konkursus³⁵¹. Bene pirmąją akciją 1921 m. pagražinti piliakalnius įgyvendino jaunimo Pavasarininkų kuopelė. Besiartinant 500 metų bažnyčios jubiliejui Veliunos Gedimino kapo piliakalnyje, jie išlygino karo apkasus, apšodino gėlėmis³⁵². Taip pat pavasarininkai tradicines šventes šventė Apuolės, Negarbos, Rudaminos piliakalniuose³⁵³.

Su piliakalniais susijusių atskirų epizodų galima aptikti ir kai kurių valstybinių struktūrų veikloje. Čia labiau išskirtinos kariuomenė ir mokykla.

Kariuomenei piliakalniai buvo kovų atminimo vietos, todėl į juos organizuotos ekskursijos³⁵⁴. Pastarųjų pavyzdys yra išpūdinga ekskursija į Medvėgalio piliakalnį, 1924 m. surengta Varniuose dislokuotos Drausmės kuopos kariams. Be kuopos karių, joje dalyvavo, vietos parapijos kunigas, grojo orkestras. Kunigas, Varnių įgulos kapelionas Antanas Juozapavičius (1872–1940) papasakojo Žemaitijos ir Medvėgalio piliakalnio istoriją, kuopos vadas savo patriotinėje kalboje apie praeities pažinimo svarbą nūdienos Lietuvos kariams, be kita ko, pasakė: „Mes šiandien atėjome į tą garbingą ir reikšmingą vietą ne linksmintis ir džiaugtis, bet atėjome, kad įgautume daugiau gyvybingumo, daugiau pasiryžimo ir ištvermės, kad mus šisai senas Lietuvos piliakalnis užgrūdytų ir išmokintų, kaip reikia dirbti ir mylėti savo tėvynę“³⁵⁵.

Kariškiai su piliakalniais turėjo ir kitoki susilietimą. Generolas ir archeologas V. Nagevičius 1932 m. Apuolės tyrimams pasitelkė 16 septintojo pėstininkų Butigeidžio pulko kareivių³⁵⁶, 1934 m. Įpilties piliakalnio tyrimams – 14 šeštojo pėstininkų (Klaipėdos) pulko kareivių³⁵⁷.

³⁵⁰ LEIMONAS, J., MAŽIULIS, A. Pavasarininkai. *Lietuvių enciklopedija*. Boston, 1960, t. XXII, p. 197.

³⁵¹ Op. cit. p. 198.

³⁵² TĖVYNĖS SŪNUS. Raudonės tvirtovė ir Gedimino kalnas. *Pavasaris*, 1921 04 30, nr. 7–8, p. 25.

³⁵³ VITKŪNAS, M. Kovos Lietuvos istorinėje atmintyje: piliakalniai kaip „atminties vieta“. *KA*, 2016, t. XXXI, p. 298.

³⁵⁴ Op. cit. p. 284–291.

³⁵⁵ Op. cit. p. 290.

³⁵⁶ *Apuolė. Kasinėjimai ir radiniai 1928–1932*. Klaipėda, 2021, p. 190.

³⁵⁷ Įpilties (Kretingos raj.) piliakalnio 1933 ir 1934 metų kasinėjimų dienoraštis, *LIIR* f. 1, b. 765, p. 2 (1934 m. kasinėjimų dienyas).

Mokyklų veikloje piliakalniai buvo mokinių ekskursijų vietas, kurias kai kuriais atvejais mokiniai ir tvarkydavo³⁵⁸. Bartkūnų piliakalnyje mokiniai tvirtino irstantį šlaitą, piliakalnį papuošė iš akmenukų ir plytelių sudėliota Vytimi³⁵⁹. Mokiniai turėjo galimybę aplankyti artimiausioje aplinkoje esantį piliakalnį. Kokį tai palikdavo įspūdį, liudija atsiminimai. Romualdas Vytautas Kaminskas (1929–2010) prisiminė, kaip 4 klasės mokinius mokytojas buvo nusivedęs į Galkaičių piliakalnį (Raseinių r.) ir aiškino, kas čia buvo ir ko čia negalima daryti³⁶⁰. Į ugdymo procesą buvo įtraukta kraštotyrimų dalykų, tačiau kiek jie susiję su piliakalniais – neaišku.

Prie piliakalnių reikšmės tarpukario Lietuvos Respublikos visuomeniniame gyvenime įtvirtinimo daugiausiai prisidėjo LPD ir LŠS. Abi organizacijos piliakalniuose matė istorinės atminties vietas, tinkamas panaudoti savo organizuotiems renginiams bei kitai veiklai vykdyti. Tai netiesiogiai kėlė piliakalnių svarbą ir prisidėjo prie dalies jų apsaugos. Epizodiniai kitų valstybinių struktūrų veiksmai piliakalniuose žymesnės įtakos jų sampratai ir apsaugai nepadarė. Visuomeninių organizacijų veikla piliakalniuose galėjo prisidėti prie pagarbės ir atidesnio požiūrio į šį paveldą vėlesniu tarybiniu laikotarpiu.

II.5. Asmenybių indėlis į piliakalnių pažinimą

Jau minėta V. Pryšmanto kaip talentingo organizatoriaus (dabartiniais terminais – vadybininko ar vadovo) veikla rodo atskirų asmenybių indėlį vienai ar kitai gyvenimo sričiai. Archeologiniai tyrimai visuomet yra glaudžiai susiję su tyrinėtojais, o archeologijos istorijos neįmanoma įsivaizduoti neminint didžiųjų atradėjų. Tai susiję su pačia archeologinio šaltinio prigimtimi, kurį prieš paskelbiant būtina interpretuoti. Toliau jau tik nuo asmeninių tyrėjo savybių priklauso, ar turėsime sausą įvardinimą, ar plačią praeities panoramą. Piliakalniai savotiškai yra dvigubas archeologinis šaltinis. Apie juos išvados daromos ne tik archeologinių tyrinėjimų medžiagos pagrindu, bet ir vertinant pačią piliakalnių išvaizdą ir jų vietą aplinkoje. Gal dėl to visuomenei perduodamas jų pažinimas yra svaresnis. Plačiau nesigilinant į asmenybių įtaką istorijos raidai nagrinėjama piliakalnių tema plačiau aptarsime tik labiausiai su piliakalniais susijusius tyrinėtojus. Tokių tarpukario Lietuvoje buvo 3 ir žymiausias iš jų yra Petras Tarasenka³⁶¹.

Petras Tarasenka. Petras Tarasenka gimė 1892 m. gruodžio 19 d. Karališkių kaime (dabar Anykščių rajonas, Kurklių sen.), sentikių Feodulo ir Natalijos (mergautinė

³⁵⁸ VITKŪNAS, M. Kovos Lietuvos istorinėje atmintyje: piliakalniai kaip „atminties vieta“. *KA*, 2016, t. XXXI, p. 300–301.

³⁵⁹ Op. cit. p. 300–301.

³⁶⁰ KAMINSKAS, R. V. *Žmogus ir paminklai. Architektūros ir meno vertybių gelbėjimas Lietuvoje*. V., 2009, p. 49.

³⁶¹ VIRŠILIENĖ, J. Petro Tarasenos indėlis į Lietuvos piliakalnių pažinimą. *Istorija*, 2023, t. 128, nr. 4, p. 33–55.

pavardė Zubrickaja) Tarasovų šeimoje. Kada ir kodėl Petro Tarasovo pavardė pakeista į Tarasenkos, nėra aišku, nors tėvas, brolis, brolio vaikai buvo Tarasovai. Žinoma tik tiek, kad Alantos pradžios mokyklos 1905 m. dokumentuose pažymėta, kad 1905 m. vasario 20 d. pradžios mokyklos baigimo pažymėjimas išduotas mokiniui Tarasenko Piotriui Feudulovičiui – pagal metrikas Tarasovui. 1912 m., baigęs Panevėžio mokytojų seminariją ir jam atvykus dirbti į Alantos pradžios mokyklą mokytoju, Kauno gubernijos mokytojų sąrašuose jau fiksuojama Tarasenkos pavardė³⁶². 1915 m. rugsėjo mėnesį jis buvo pašauktas į Rusijos armiją, 1917 m. demobilizuotas, apsigyveno Pskove, dirbo Pskovo pradžios mokykloje prie Pskovo pedagoginio instituto. Čia jis mokėsi Instituto Istorijos skyriuje, susipažino su archeologine ir istorine literatūra, klausė žymaus XIX a. pabaigos – XX a. pradžios rusų archeologo Aleksandro Spicyno (*Александр Андреевич Спицын*) (1858–1931) paskaitų. 1919 m. liepos mėnesį P. Tarasenka grįžo į Lietuvą ir buvo mobilizuotas į Lietuvos kariuomenę³⁶³, kurioje tarnavo iki 1933 m., kai suteikiant pulkininko laipsnį išleistas į atsargą. 1934–1940 m. P. Tarasenka – karo pensininkas, 1940–1941 m. dirbo Kaune Karo muziejuje ekskursijų vadovu, 1941–1944 m. – kultūros paminklų apsaugos Archeologijos skyriaus vedėju, 1944–1946 m. vadovavo Kauno valstybiniam istorijos muziejui, 1948–1958 m. – M. K. Čiurlionio dailės muziejaus mokslinis bendradarbis, 1958 m. išėjo į senatvės pensiją. P. Tarasenka mirė 1962 m. gegužės 17 d.

Karininką P. Tarasenką 1923 m. VAK pakvietė būti bendradarbiu. Tam pagrindas, matyt, buvo jo 1922 m. pasirodęs straipsnis apie archeologinius paminklus tarp Šventosios ir Neries, kuriame aprašyti 4 piliakalnių – Budelių, Kernavės, Sližių, Totoriškių – struktūra, būklė, tautosakos žinios, atlikti matavimai³⁶⁴. Šis darbas žymėjo naujo nacionalinio piliakalnių pažinimo etapo pradžią. P. Tarasenka kvietė ir visuomenę rinkti žinias apie archeologinius paminklus, įvairiuose periodiniuose leidiniuose skelbė paminklų tyrinėjimo programas. Matyt, jau ne be P. Tarasenkos iniciatyvos 1924 m. parengtas aplinkraštis aukštesniosioms mokykloms, kuriame pagal parengtą klausimyną prašoma mokinių vasaros atostogų metu rinkti duomenis apie archeologinių paveldą (išsiųstas tik 1926 m.)³⁶⁵. Iki 1926 m. VAK nevykdė archeologinių objektų registracijos³⁶⁶ (tarp jų ir piliakalnių), tad P. Tarasenkos veikla organizuojant pirmą archeologinio paveldo apskaitą buvo esminė.

1925 m. pasirodė jo pirmoji knyga „Gimtoji senovė“, kurią galima laikyti pirmuoju archeologijos vadovėliu lietuvių kalba. Knyga skirta kraštotyrininkams, jiems

³⁶² ŠEIKIS, G. Petras Tarasenka ir Alanta. *Pasaulio anykštėnas*, 2013, nr. 2(42), p. 61.

³⁶³ JOKUBAUSKAS, V. Karininko Petro Tarasenkos tarnyba Lietuvos kariuomenėje. *LA*, 2015, t. 41, p. 171.

³⁶⁴ TARASENKA, P. Ieškojimai Šventosios ir Neries santaklyje. *Senovė*. 1922, nr. 4–5, p. 574–597.

³⁶⁵ MISIUS, K. Valstybės archeologijos komisija ir jos veikla. *KP*, 2011, t. 11, p. 15–16.

³⁶⁶ Op. cit. p. 16.

suteikiamos žinios apie archeologinius paminklus ir žinių rinkimo būdus bei metodus. Archeologiniai paminklai vadovėlyje skirstomi į dvi grupes: nejudamus ir judamus. Piliakalniai priskiriami prie pirmųjų. Knygoje autorius piliakalnius skirsto chronologiškai, remdamasis topografiniais vietos savitumais (I–V a.; VI–VIII a.; IX–XIV a.) ir laikosi tokio jų apibrėžimo: piliakalniai „reiškia gyvenamą senovėje sėdybę įvairiai pritaikintą savo gyventojams ir visai šaliai ginti“³⁶⁷. Ypač daug dėmesio knygos autorius skiria piliakalnių išvaizdai, įrengimui, vietai. P. Tarasenka apgailestauja, kad Lietuvos piliakalniai mažai tyrinėjami, pažįstami, naikinami. „Liūdna laimė lemta piliakalniams! Kartais pliki, kartais apaugę medžiais bei krūmais glaudžiasi jie prie aukštesnių kalnų, bet plaujami sraunių upių bangų, draskomi audrų ir žmonių rankų, kartais be gailesčio plėšiami, nyksta mūsų piliakalniai“³⁶⁸. Knygos autorius kviečia Lietuvos visuomenę, organizacijas, švietimo įstaigas burtis ir apsaugoti piliakalnius nuo sunykimo juos globojant, užrašant padavimus, pasakojimus apie juos, sudarant topografinius planus, schemas, fiksuojant jų būklę, fotografuojant. P. Tarasenka atkreipė dėmesį į piliakalnių apsaugą – Lietuvoje turi būti įvesta griežta drausmė ir atsakomybė tiems, kurie naikina ar kitaip žaloja piliakalnius³⁶⁹. Jis turėjo aiškia ir konkrečią viziją, kaip reikia ją užtikrinti. Tikriausiai tai ir lėmė, kad jis 1926 m. buvo pakviestas dirbti VAK nariu, tačiau tų pačių metų pabaigoje VAK veikla iširo. VAK nariu P. Tarasenka vėl buvo 1930–1934 m.

1927 m. P. Tarasenka išleido antrą didesnę reikšmingą darbą „Priešistorinė Lietuva“, skirtą mokykloms. Piliakalniai jame aptariami skyriuje „Aisčių visuomenės ir politinis susitvarkymas“³⁷⁰. Čia pateiktos senovės aisčių pilies rekonstrukcijos, tvirtinama, kad daugelis piliakalnių-pilių davė pradžią tokiems miestams kaip Kaunas, Vilkmėrgė, Vilnius, o kitur pilys prarado savo reikšmę (Apuolė, Gandinga, Įpiltis, Veliuona). Jis išskyrė ir organizuotas gynimosi sritis, kur aplink didesnę piliakalnį aptinkama daug mažesnių. Charakteringais tokių pavyzdžiais nurodo Ariogalos, Bakainių, Kernavės, Punios piliakalnius. Skyriuje „Istorinių laikų pradžia“ P. Tarasenka išskėlė piliakalniuose įrengtų pilių reikšmę kovose su kryžiuočiais. Čia aprašyti piliakalnių įrengimai, ypač jų įtvirtinimai, kurie iliustruoti piešiniais³⁷¹. Paskutiniame, aštuntame knygos skyriuje pateikta praktinių patarimų, kaip labiau pažinti piliakalnius, kviečiama daryti jų modelius, fotografuoti, piešti piliakalnius, braižyti jų planus, organizuoti ekskursijas mokiniams aplankant skirtingų laikotarpių piliakalnius, suieškoti jų įrengimo skirtumus, rinkti padavimus apie juos³⁷².

³⁶⁷ TARASENKA, P. *Gimtoji senovė*. Šiauliai, 1925, p. 25.

³⁶⁸ Op. cit. p. 40.

³⁶⁹ TARASENKA, P. *Gimtoji senovė*. Šiauliai, 1925, p. 99–100.

³⁷⁰ TARASENKA, P. *Priešistorinė Lietuva*. Kaunas, 1927, p. 110–115.

³⁷¹ Op. cit. p. 111, 128.

³⁷² Op. cit. p. 132–140.

Archeologinių paminklų „populiarinimo, pažinimo ir saugojimo klausimais“ tuo metu P. Tarasenka perskaitė „virš dviejų šimtų pranešimų per Kauno radiją“³⁷³. Tokios paskaitos skaitytos ir kariams. 1925 m. vasario 15 d. 7-ojo žemaičių kunigaikščio Butigeidžio pulko kariai klausė jo paskaitą „Piliakalniai ir Lietuvos valstybės vystymasis“³⁷⁴. Tai, matyt, irgi prisidėjo prie piliakalnių sąrašo papildymo sulaukiant žinių iš vietos.

1928 m. P. Tarasenka išleido svarbiausią savo archeologinį darbą – knygą „Lietuvos archeologijos medžiaga“ (kartu atskiru leidiniu išleistas ir žemėlapis)³⁷⁵, kurios parengimą 1926 m. finansavo VAK, skirdama 1500 litų: 1000 litų už žemėlapi ir 500 litų už teksto parašymą ir rodyklės sudarymą³⁷⁶. Tokį darbą padaryti jį paskatino F. Pokrovskio XIX a. pabaigoje išleisti lietuviškų gubernijų archeologiniai žemėlapiai. Apie 10 metų kaupdamas ir sistemindamas duomenis apie archeologinius paminklus P. Tarasenka pastebėjo, kad jo duomenys yra netikslūs ir neišsamūs, pasikeitė ir Lietuvos administracinis padalijimas, tad nemažai paminklų į F. Pokrovskio žemėlapius nepateko. Nors manoma, kad pats P. Tarasenka po kraštą keliavo daug ir pats registravo paminklus³⁷⁷, išsamesnių duomenų apie šias keliones aptikti nepavyko. Tiek to meto spaudoje, tiek knygos 3 skyriuje „Archeologinių paminklų sąrašas“ įžangoje ir pats autorius rašo, kad archeologiniam sąrašui sudaryti panaudoti tik duomenys iš literatūros ir pranešimai iš vietos žmonių, atsiliepusių į jo kvietimą per spaudą rinkti žinias apie senovės paminklus, bei žinios, surinktos 1926 m. ŠM išleistu aplinkraščiu³⁷⁸. P. Tarasenka papildė F. Pokrovskio duomenis, įtraukdamas ir Užnemunės bei Klaipėdos krašto piliakalnius. Piliakalnių sąrašas pasipildė 392 piliakalniais (iš viso minimi 722 piliakalniai). Tais pačiais metais šis piliakalnių sąrašas buvo paskelbtas leidinyje „Medžiaga kariškai Lietuvos istorijai“³⁷⁹.

1925–1936 m. P. Tarasenka tyrinėjo 12 archeologinių paminklų, kurių pirmieji buvo nedidelės apimties naikinami ar žalojami laidojimo paminklai (1925 m. Papilių kapinynas, 1931 m. Paštuvos senkapis)³⁸⁰. Pirmas jo tirtas piliakalnis buvo Kulionyse (Molėtų r.). Remiantis 1931 m. VAK išlaidų blankų įrašais šiuos tyrimus finansavo VAK. P. Tarasenkai Želvos seniūnijos (Utenos apskr., Molėtų vlsč.) ir Pašuvės dvaro

³⁷³ Petras Tarasenka. *Tarybų Lietuvos rašytojai*. V., 1957, p. 468.

³⁷⁴ SURGAILIS, G. *Septintasis pėstininkų žemaičių kunigaikščio Butigeidžio pulkas*. V., 2021, p. 147.

³⁷⁵ TARASENKA, P. *Lietuvos archeologijos medžiaga*. Kaunas, 1928; TARASENKA, P. *Archeologinis Lietuvos žemėlapis*. Kaunas, 1928.

³⁷⁶ VAK 1926 m. išlaidų žiniaraštis. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 11, l. 494.

³⁷⁷ STEPONAVIČIENĖ, D. *Petras Tarasenka*. V., 1996, p. 46.

³⁷⁸ TARASENKA, P. *Lietuvos archeologijos medžiaga*. Kaunas, 1928, p. 89.

³⁷⁹ TARASENKA, P. Piliakalniai – medžiaga kariškai Lietuvos istorijai. *Medžiaga kariškai Lietuvos istorijai*. Kaunas, 1928, d. 1, p. 103–120.

³⁸⁰ KULIKAUSKAS, P., ZABIELA, G. *Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.)*. V., 1999, p. 208.

(Kauno apskr.) piliakalniams tyrinėti skirta 1000 litų, iš kurių panaudoti 463 litai, likusi dalis gražinta į valstybės iždą³⁸¹. Vykdyti šiuos tyrimus P. Tarasenką paskatino gautos žinios, kad Želvos kranto kyšulyje vanduo išplauna žmonių kaulus ir įvairius senovinius daiktus³⁸². Čia jis 1931 m. piliakalnio aikštelėje ištyrė 10 m², rado 50–60 cm storio kultūrinį sluoksnį su keramika, kurį datavo paskutiniais amžiais pr. Kr.³⁸³.

P. Tarasenka beveik be išimties kasinėjo Aukštaitijos piliakalnius. Jų tyrimuose išskirtini buvo 1933 m., kai nuo rugpjūčio 12 d. iki rugsėjo 29 d. jis tyrinėjo net 5 piliakalnius: Mielėnų (Rokiškio r.), Maniuliškių, Pakačinės, Velikuškių ir Vosgėlių (visi Zarasų r.). Per pusantro mėnesio tirtas bendras piliakalnių plotas sudarė net 1806 m². Tyrimų apimtimi per vieną sezoną šie tyrimai yra nepralenkti iki šiol. Plačiausiai tyrinėtas Velikuškių piliakalnis. Čia darbai vyko rugpjūčio 14–28 ir rugsėjo 11–22 dienomis³⁸⁴. Jų metu P. Tarasenka perkasė beveik visą piliakalnio aikštelę, dalį rytinio ir pietinio šlaito, iš viso atidengė 1564 m² plotą. Tyrimai vykdyti VAK lėšomis, tam skiriant 5717 litų³⁸⁵. Tyrimuose rugpjūčio mėnesį dalyvavo profesorius E. Volteris, specialiems geologinio pobūdžio klausimams spręsti rugsėjo mėnesį buvo pakviestas Vytauto Didžiojo universiteto Geologijos katedros asistentas daktaras Česlovas Pakuckas (1898–1965). Per visą tyrinėjimo laiką ekspedicijoje dirbo Kėdainių valstybinės gimnazijos istorijos mokytoja Ona Maksimaitienė (1902–1999), lietuvių visuomenės veikėjas, filosofas Domas Šidlauskas (Visuomis) (1878–1944). Kas dieną dirbo 10–20 darbininkų. Prieš pradėdant kasinėjimo darbus, buvo susipažinta su Velikuškių piliakalnio išorinėmis savybėmis, sudarytas planas 1:500 masteliu ir 1 m žingsnio horizontalėmis, surinkti padavimai apie piliakalnį, atlikti piliakalnio aplinkos žvalgymai, surinkti paviršiniai radiniai. Šie pirminiai darbai padėjo sudaryti tikslesnį tyrinėjimo darbo planą. Buvo nuspręsta ištirti pietinę piliakalnio aikštelės dalį, šlaituose iškasant kelias perkakas. Piliakalnis tyrinėtas kasant 2–6 m pločio net iki 62 m ilgio perkakas, jas suskirstant 2 m ilgio kvadratais (jų plotis atitiko perkastos plotį)³⁸⁶. Kiekvienas perkastos kvadratas buvo pavedamas kasti atskiram darbininkui. Buvo kasama 20 cm storumo sluoksniais. Prieš pradėdant kasti, kiekvienas kvadratas visuomet buvo atidžiai išžvalgomas smaigu. Tas leisdavo aptikti akmenų grindinius ir jų neišardyti kasimo metu. Toliau buvo kasama kastuvu. Iškastą žemę darbininkai smulkino išrinkdami radinius, dar kartą grėbliais ar kastuvu perkratydami išmestą žemę surinko likusius smulkinimo metu nepastebėtus radinius. 4–5 darbininkų darbą

³⁸¹ VAK 1931 m. išlaidų žiniaraštis. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 11, l. 473–473k.

³⁸² TARASENKA, P. Kulionių piliakalnis. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 58, l. 175–176.

³⁸³ STRAZDAS, A. 1991 m. žvalgomosios archeologinės ekspedicijos Molėtų rajone ataskaita. LIIR, f. 1, b. 2329, p. 52–53; TARASENKA, P. Rytų Lietuvos piliakalniai: Ignalinos, Rokiškio, Utenos, Zarasų, Švenčionių, Molėtų, Ignalinos, Anykščių, Ukmergės raj. 1957. LIIR, f. 1, b. 128, p. 10–11.

³⁸⁴ TARASENKA, P. Velykuškių piliakalnis, Zarasų raj., 1933 m. LIIR, f. 1, b. 1598, p. 14.

³⁸⁵ VAK 1933 m. išlaidų žiniaraštis. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 11, l. 469.

³⁸⁶ TARASENKA, P. Velykuškių piliakalnis, Zarasų raj., 1933 m. LIIR, f. 1, b. 1598, p. 14, 32.

priziūrėjo vadovas, kuris rašė dienoraštį, tvarkė rastus radinius. Visi ypatingi kultūrinio sluoksnio įrenginiai, rastos liekanos, radiniai buvo tiksliai aprašomi, matuojami, fotografuojami ar piešiami. Rasti radiniai iš kiekvieno kvadrato kultūrinio sluoksnio, matuojamo kas 20 cm, buvo pažymimi atskiroje kortelėje ir dedami į atskirą krepšelį. Iš viso surinkta 3500 radinių. Kaip ataskaitoje pažymi pats P. Tarasenka: „taip sutvarkytas darbas ėjo sklandžiai ir tiksliai“³⁸⁷. Kultūriniame sluoksnyje surasta daug brūkšniuotosios ir kitokios lipdytos keramikos, akmeninių, kaulinių ir metalinių, sidabrinių ir žalvarinių dirbinių iš I tūkst. pr. Kr. ir pirmųjų amžių po Kr. Ypač sensacingi buvo aikštelėje ir šlaituose aptikti 36, P. Tarasenos nuomone, degintiniai kapai ir vienas dvigubas griautinis kapas, įrengtas moliu išplūktoje duobėje, pačiame aikštelės centre³⁸⁸. Šis kapas buvo atsargiai su žemėmis išimtas ir nuvežtas į Kauną, kur eksponuojamas VDKM. Tokia tyrimo metodika Lietuvos piliakalnių tyrimuose buvo pritaikyta pirmą kartą ir jos pagrindai buvo taikomi ilgą laiką vėliau.

Kituose 1933 m. tyrinėtuose piliakalniuose atlikti mažesnių apimčių tyrimai. Tyrinėtos piliakalnių aikštelės. Manuliškių piliakalnyje ištirtas 28 m² plotas, Mielėnų piliakalnyje – 40 m² plotas, Pakačinės piliakalnyje – 30 m² plotas, Vosgėlių piliakalnyje – 144 m² plotas. Visuose tirtuose piliakalniuose aptiktas I tūkst.–II tūkst. pradžios kultūrinis sluoksnis su brūkšniuotąja keramika, įvairiais atskirais radiniais³⁸⁹.

Didelės apimties ir per ganėtinai trumpą laiką atlikti archeologiniai tyrimai sulaukė J. Puzino kritikos, išsakyto požiūrio į archeologijos problemas to meto spaudoje³⁹⁰. J. Puzinas – jaunas Heidelbergo universiteto (Vokietija) studentas, bebaigiąs archeologijos mokslus, būsimas pirmasis lietuvis archeologas profesionalas, buvo susipažinęs su naujausia to meto tyrinėjimų metodika. Pagrindiniai J. Puzino priekaištai P. Tarasenkai buvo dėl tyrinėjimų metodikos trūkumo ir dėl kai kurių išvadų nepagrįstumo. J. Puziną stebino piliakalnių tyrinėjimų tempas. Jis išsakė nepritarimą ir dėl žalvario (dabar – bronzos) amžiaus išskyrimo kaip atskiro laikotarpio Lietuvoje³⁹¹. P. Tarasenka į šį kritinį straipsnį per spaudą atsakė tik po kelių mėnesių. Atsakymas traktuotinas kaip pasiaiškinimas, ypač dėl tyrinėjimų metodikos. Jame jis nurodė, kaip buvo vedama tyrinėjimų fiksacija, aiškino, kad turi pakankamai duomenų teigti dėl žalvario amžiaus kultūros išskyrimo Lietuvoje, pažymėjo, kad visi duomenys bus paskelbti atskiroje monografijoje³⁹². Yra išlikęs J. Puzino rankraštis, kuriame jis rea-

³⁸⁷ TARASENKA, P. Velykuškių piliakalnis, Zarasų raj., 1933 m. LIIR, f. 1, b. 1598, p. 14, 32.

³⁸⁸ VOLKAITĖ-KULIKAUSKIENĖ, R. Apie Petro Tarasenos ir Jono Puzino polemiką „Lietuvos aidas“ puslapiuose. *LA*, 1992, t. 9, p. 22.

³⁸⁹ KULIKAUSKAS, P., ZABIELA, G. *Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.)*. V., 1999, p. 208.

³⁹⁰ PUZINAS, J. Šių metų archeologiniams tyrinėjimams pasibaigus. *Lietuvos aidas*, 1933 10 27, nr. 244, p. 6.

³⁹¹ Op. cit.

³⁹² TARASENKA, P. Dėl praėjusių metų archeologinių tyrinėjimų. *Lietuvos aidas*, 1934 03 06, nr. 53, p. 6.

gavo į P. Tarasenkos pasisakymą. Jame J. Puzinas dar kartą ir plačiau priekaištavo dėl P. Tarasenkos tyrinėtų piliakalnių darbo tempo, tačiau nenorėdamas veltis į ginčus su P. Tarasenka jis šio antro pasisakymo spaudoje nepaskelbė³⁹³.

Vis dėlto išsamiau 1933 m. tyrinėjimų rezultatai paskelbti nebuvo, išskyrus Mie-lėnų piliakalnį³⁹⁴. Atskiri šių tyrimų duomenys P. Tarasenkos vėliau buvo naudojami apibendrinamojo pobūdžio straipsniuose³⁹⁵.

Prie Aukštaitijos piliakalnių tyrimų P. Tarasenka sugrįžo 1936 m., kai VAK pa-vedimu tyrinėjo dar 3 piliakalnius dabartiniame Ukmergės rajone. 1936 m. birželio 12 d. Lietuvos Respublikos ŠM Kultūros reikalų departamento išduotame leidime pa-žymima, kad pavesta P. Tarasenkai vykti į Ukmergės, Utenos ir Zarasų apskritis vykdyti ten esančių VAK 1936 m. darbų plane numatytų senovės paminklų tyrinėjimus ir esant reikalui atlikti archeologinius kasinėjimus³⁹⁶. Ekspedicija vyko 15 dienų, ją ap-mokėjo VAK: 35 darbininkams sumokėti 88 litai³⁹⁷, už P. Tarasenkos kelionės išlaidas ir dienpinigius sumokėti 235 litai³⁹⁸. Jos metu daugiausia atlikti piliakalnių žvalgymai (Alantos, Antakščių, Bradesių, Buteikių, Dūkšto, Gutaučių, Jasiškio, Kertuojo, Lin-kmenų, Paraudinės, Perkalių, Ukmergės, Vargulių ir kt.). Tyrinėjimai buvo nedidelės apimties: Bartkūnų piliakalnyje 6 m², Berzgainių – 10 m², Paželvių – 16 m²³⁹⁹. Šie tyrimai žymesnių rezultatų nedavė, jų duomenys liko neskelbti.

Žinių apie piliakalnius sklaida buvo bene pagrindinis P. Tarasenkos nuopelnas, nuolat primindavęs visuomenei pastarųjų reikšmę bei svarbą. Ją jis vykdė per visą aktyvią archeologinio pobūdžio veiklą pradedant pirmuoju straipsniu⁴⁰⁰ ir baigiant pasakojimais vaikams⁴⁰¹. P. Tarasenkos vykdytą piliakalnių populiarinimą galima su-skirstyti į 2 dideles dalis: tradicinį mokslo populiarinimą bei naujovišką sklaidą gro-žinės literatūros kūriniams.

³⁹³ VOLKAITĖ-KULIKAUSKIENĖ, R. Apie Petro Tarasenkos ir Jono Puzino polemiką „Lietuvos aid“ puslapiuose. *LA*, 1992, t. 9, p. 26.

³⁹⁴ TARASENKA, P. Mielanų piliakalnis. 1933 m. žvalgymo duomenys. *Gimtasai kraštas*, 1934, nr. 2, p. 85–87.

³⁹⁵ TARASENKA, P. Apeiginiai Lietuvos piliakalniai. *Židinys*, 1934, nr. 11, p. 409–424; TA-RASENKA, P. *Lietuvos piliakalniai*. V., 1956, p. 26–41; ТАРАСЕНКО, П. Ф. Городища Литвы. *КСИИМК*, 1952, т. XLII, с. 86–91.

³⁹⁶ 1936 06 12 ŠM Kultūros reikalų departamento raštas Nr. AK 749 atsargos pulkininkui Petruį Tarasenkai. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 140, l. 248b.

³⁹⁷ Išmokėjimo lapas Aluntos, Jaciškių, Antakščių ir kitų piliakalnių ir senkapių tyrinėjimuo-se dirbusiems darbininkams apmokėti. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 140, l. 249–249b.

³⁹⁸ 1936 06 27 P. Tarasenkos pateikta sąskaita ŠM Kultūros reikalų departamentui. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 140, l. 250.

³⁹⁹ KULIKAUSKAS, P., ZABIELA, G. *Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.)*. V., 1999, p. 208.

⁴⁰⁰ TARASENKA, P. Ieškojimai Šventosios ir Neries santeklyje. *Senovė*. 1922, p. 574–597.

⁴⁰¹ TARASENKA, P. *Čia užaugau*. Kaunas, 1961: Prakalbintas piliakalnis, p. 282–284, Ra-ganų kalnas, p. 359–364, Prie Rambyno, p. 386–390.

Iš mokslo populiarinimo srities didžiausio atgarsio to meto spaudoje sulaukė Velikuškių piliakalnio archeologiniai tyrinėjimai. Duodamas interviu žurnalistams, P. Tarasenska plačiai informavo visuomenę apie tyrinėjimų rezultatus, rašė ir pats. Straipsniai skelbti populiariausioje spaudoje: „Lietuvos aide“⁴⁰², „Ūkininko patarėjyje“⁴⁰³, „Jaunojoje kartoje“⁴⁰⁴, „Zarasų krašte“⁴⁰⁵ ir kituose to meto laikraščiuose. Iš viso apie Velikuškių piliakalnio tyrinėjimus 1933 m. spaudoje pasirodė 29 straipsniai. Šalyje, kur iki šiol plačiai tyrinėtus buvo tik Apuolės piliakalnis ir tiriama Įpiltis, tai prilygo informaciniam sprogamui. Apie kituose piliakalniuose vykdytus tyrimus pasitenkinta trumpomis užuominomis, dažnai Velikuškių piliakalnio tyrimų fone⁴⁰⁶.

P. Tarasenska parašė apie 135 straipsnius, skirtus Lietuvos archeologijai, bei keletą didesnių darbų ir grožinės literatūros kūrinių. Būdamas archeologas pagal potraukį, o ne pagal profesiją, P. Tarasenska jos mokėsi iš jam žinomos literatūros. Jis siekė, kad visuomenė kuo daugiau sužinotų apie Lietuvos archeologinius paminklus, kėlė jų reikšmę ir svarbą istorijai pažinti. Daugiausia dėmesio jis skyrė įvairiems piliakalniams, ženklintiems akmenims, istoriniams įvykiams aprašyti, domėjosi lietuvių kilme⁴⁰⁷. P. Tarasenos didžiausias nuopelnas – archeologijos mokslo populiarinimas.

Apie 50 P. Tarasenos publikacijų skirta piliakalniams. Pirmasis apibendrinamasis P. Tarasenos darbas buvo skirtas iki šiol problemiška piliakalnių paskirčiai – apeiginiams piliakalniams⁴⁰⁸. Kituose piliakalnių populiariančiuose P. Tarasenos straipsniuose jie aprašomi kelionių⁴⁰⁹, kitų archeologinių paminklų⁴¹⁰ fone. Ši informacija neleido užmiršti piliakalnių, skatino juos saugoti.

P. Tarasenos nuopelnas yra sąvokos „piliakalnis“ įtvirtinimas lietuvių grožinėje literatūroje. Iki tol joje buvo pastebimi tik pilių aprašymai, beletrizuotos ar naujai

⁴⁰² GIRČYS, B. Įdomūs Velikuškio piliakalnio kasinėjimo daviniai. *Lietuvos aidas*, 1933 08 25, nr. 191, p. 5; Nuotraukos iš Velikuškių tyrinėjimų. *Lietuvos aidas*, 1933 08 29, nr. 194, p. 1.

⁴⁰³ Lietuviai gyveno dabartinėje vietoje 2500 metų prieš Kristų: Sensacingi Velykuškių piliakalnio kasinėjimai. *Ūkininko patarėjas*, 1933 08 31, nr. 35(205), p. 6.

⁴⁰⁴ VINCİKAS, Z. Lietuvos piliakalniai atskleidžia mūsų istorijos paslaptis. *Jaunoji karta*, 1933 09 03, nr. 34, p. 573–574.

⁴⁰⁵ GIRČYS, B. Ką sako apie Velykuškių piliakalnio iškasenas vietos gyventojai. *Zarasų kraštas*, 1933, nr. 34, p. 1, 4; Įdomūs Velykuškių piliakalnio kasinėjimo daviniai. *Zarasų kraštas*, 1933, nr. 33, p. 4.

⁴⁰⁶ Zarasų kraštas atidengė mūsų senovės paslaptis. *Lietuvos aidas*, 1933 10 07, nr. 227, p. 5.

⁴⁰⁷ KULIKAUSKAS, P., ZABIELA, G. *Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.)*. V., 1999, p. 200–201.

⁴⁰⁸ TARASENKA, P. Apeiginiai Lietuvos piliakalniai. *Židinys*. 1934, nr. 11, p. 409–424.

⁴⁰⁹ TARASENKA, P. Iš kelionės po Žemaitiją. *Klaipėdos kraštas*, 1925 09 11, nr. 209, p. 2; 1925 09 12, nr. 210, p. 2; 1925 09 13, nr. 211, p. 2; 1925 09 15, nr. 212, p. 2; 1925 09 16, nr. 213, p. 2; 1925 09 17, nr. 214, p. 2.

⁴¹⁰ TARASENKA, P. Senovė ir jos pažinimas. *Kultūra*, 1923, nr. 2, p. 115–179; TARASENKA, P. Archeologiškos Lietuvos brangenybės. *Lietuva*, 1927 01 18, nr. 13, p. 4.

sukurtos legendos apie piliakalnius, o patys piliakalniai minėti tik prabėgomis. Ne mažiau svarbu, kad piliakalniai populiarinti jaunimui skirtoje literatūroje. P. Tarasenka žinomas ir kaip rašytojas⁴¹¹. 1935 m. jis parašė pirmąją apysaką „Praeities vartai“, vėliau – „Perkūno šventykloje“ (1939 m.). P. Tarasenkos polinkis beletrizuoti praeitį pastebimas jau 1925 m. kariams skirtoje knygelėje apie nepriklausomybės kovas⁴¹².

Apysakoje „Praeities vartai“ P. Tarasenka skaitytoją supažindino su Velikuškių piliakalniu. Pirmajame knygos skyrelyje „Lietuva – piliakalnių kraštas“ autorius aiškino, kas yra piliakalniai, kad iš juose randamų radinių galima sužinoti apie visą tautos gyvenimą. „Piliakalniai – tikri praeities vartai“⁴¹³, – tokiu sakiniu autorius baigė įžanginį skyrelį. Vėlesniuose skyreliuose glaustai, bet vaizdžiai P. Tarasenka papasakojo apie Velikuškių piliakalnį, jo išvaizdą, supančią aplinką, padavimus, čia vykusius tyrinėjimus. Jis atkreipė dėmesį, kad reikia būti itin atsargiems ir atidiems tyrinėjant: „Kiekviena sauja žemių išžiūrinėjama, kiekviena smulkmena braižoma ar fotografuojama“⁴¹⁴, pateikė tyrinėjimų išvadas, kad piliakalnis įrengtas V a. pr. Kr., apjuostas 4 grioviais ir 3 pylimais, rasta daug šukių, akmeninių kirvukų, įvairių kaulinių, žalvarinių, geležinių daiktelių, gyvulių, paukščių, žvėrių kaulų.

Ši tarsi mokslo populiarinimo informacija knygoje toliau sklandžiai perėjo į tikrą grožinę kūrybą pasakojant kaip 3 Bradesių kaimo mokyklos IV skyriaus mokiniai – Valė, Jonas ir Marius, kartu su mokytoja ir draugais, apžiūrinėdami archeologų kasinėjamą piliakalnį, pasiklydo ir pateko į akmens amžiaus gyvenvietę. Čia ir prasidėjo vaikų nuotykių tolimoje piliakalnio praeityje. Praeityje vaikai sutiko piliakalnyje gyvenusius žmones, susipažino su jų buitimi, kasdienybe, išmoko patys pasirūpinti maistu – medžioti, žvejoti, šeiminkauti, iš titnago pasigaminti darbo įrankius, lydyti geležį, iš jo gaminti papuošalus, įrankius, susipažino ir su čia gyvenusių žmonių pasaulėžiūra, tikėjimu.

Istorinės nuotykių apysakos „Perkūno šventykloje“ siužetas yra neatrastas senovės lietuvių raštas ir šventyklų vietos, tačiau veiksmas vyksta Kernavėje, kurią autorius pavadina „Lietuvos Troja“⁴¹⁵. Knygoje P. Tarasenka sumaniai perpynė tikrus faktus apie Kernavės praeitį, istoriją su vietos gyventojų papasakotais padavimais: „Ant piliakalnio stovėjo bažnyčia su auksiniu Perkūnu, kuri vėliau į žemę nugrimzdo. Piliakalnyje ilgai dar buvo skylė ir iš jos dūmai rūkdavo. Į tą skylę piemenys mėgdavo akmenis mėtyti. Kai mesdavo, jie ilgai krisdavo, kol atsimušę į dugną sudundėdavo“⁴¹⁶. Čia randame bandymą paaiškinti padavimų kilmę apie skyles, esančias piliakalniuose. „Tokiems padavimams atsirasti turėjo pagrindo kurie nors kariniai vėlesniųjų laikų

⁴¹¹ Petras Tarasenka. *Tarybų Lietuvos rašytojai*. V., 1957, p. 467–472.

⁴¹² TARASENKA, P. *Lietuvių kovos dėl nepriklausomybės*. Kaunas, 1925, p. 29, 33, 35, 39 ir kt.

⁴¹³ TARASENKA, P. *Praeities vartai*. Kaunas, 1997, p. 6.

⁴¹⁴ Op. cit. p. 12.

⁴¹⁵ TARASENKA, P. *Perkūno šventykloje*. V., 1994, p. 42.

⁴¹⁶ Op. cit. p. 46.

piliakalnių įrengimai, pavyzdžiui, pylimuose įrengti įėjimai, slapti požeminiai išėjimai, slėptuvės ir kiti panašūs įrengimai⁴¹⁷. Knyga rekomenduota skaityti, „ypač mokykliniam jaunimui“⁴¹⁸.

P. Tarasenka savo įvairialype veikla piliakalnių pažinimo ir išsaugojimo srityje daug prisidėjo prie šios archeologinio paveldo rūšies savotiško išskirtinumo Lietuvos proistorėje formavimo, nes jokie kiti archeologiniai paminklai tokio dėmesio iš niekur nesulaukė.

Vladas Nagevičius. Kitas asmuo, palikęs tam tikrą pėdsaką Lietuvos piliakalnių pažinime, yra V. Nagevičius. Jo veikla smarkiai skyrėsi nuo P. Tarasenkos darbų, panašumų yra tik piliakalnių tyrimų srityje ir juos populiarinant. V. Nagevičius gimė 1881 m. birželio 17 d. Kretingoje, kur baigęs pradžios mokyklą mokėsi Palangos, vėliau Rygos gimnazijose. 1902 m. baigęs pastarąją, jis įstojo į Karo medicinos fakultetą Peterburge⁴¹⁹. Kartu Peterburge 1902–1904 m. V. Nagevičius studijavo Archeologijos institute, kurio baigimas suteikė teisę oficialiai kasinėti⁴²⁰. Pirmieji kasinėjimai atlikti Imperatoriškosios archeologijos komisijos siuntimu 1908–1909 m. atostogų metu Vakarų Lietuvos ardumuose kapinyuose. 1910 m. baigęs studijas, V. Nagevičius pradėjo dirbti kariniame laivyne gydytoju, kur praleido ir I pasaulinį karą. 1918 m. jis grįžo į Lietuvą, įstojo į besikuriančią Lietuvos kariuomenę savanoriu, buvo paskirtas kariuomenės sanitarijos tarnybos viršininku, kuriai vadovavo per visą nepriklausomos Lietuvos laikotarpį. 1920 m. jam buvo suteiktas generolo leitenanto laipsnis. Į archeologinę veiklą Lietuvoje V. Nagevičius įsitraukė 1919 m. Įsteigus VAK jis buvo paskirtas Senovės kultūros (kasinėjimų) skyriaus vedėju⁴²¹, 1921 m. suorganizavo didelės apimties ardomo Pryšmančių kapinyno kasinėjimus⁴²². Dėl didelio užimtumo karinėje tarnyboje V. Nagevičius VAK veikloje dirbo su pertraukomis, galutinai iš jos pasitraukė 1931 m. pabaigoje⁴²³. Tai buvo labai įvairiapusė ir veikli asmenybė. 1921 m. per 24 dienas jis įkūrė Karo muziejų, kuriam vadovavo per visą nepriklausomybės laikotarpį, prisidėjo prie LPD (jai vadovavo 1925–1928 m.)⁴²⁴, globojo karo invalidus, karininkus, aktyviai dalyvavo Lietuvos didžiosios kunigaikštienės Birutės, Suomių–lietuvių, Gyvuliams globoti draugijų, Jūrininkų sąjungos veiklose⁴²⁵. 1940 m. birželį TSRS okupavus Lietuvą, V. Nagevičius

⁴¹⁷ Op. cit. p. 47.

⁴¹⁸ T, Pr. P. Tarasenka. Perkūno šventykloje. *Draugija*. 1939, nr. 13, p. 818.

⁴¹⁹ KULIKAUSKAS, P., ZABIELA, G. *Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.)*. V., 1999, p. 169.

⁴²⁰ Op. cit.

⁴²¹ ZABIELA, G. Vladas Nagevičius – archeologas. *ŽP*, 1994, t. 3, p. 63.

⁴²² KULIKAUSKAS, P., ZABIELA, G. *Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.)*. V., 1999, p. 170.

⁴²³ ZABIELA, G. Vladas Nagevičius – archeologas. *ŽP*, 1994, t. 3, p. 64.

⁴²⁴ DINGELIS, J., POŠKIENĖ, D. Lietuvai pagražinti draugijos vadovai. *Tautos kuriama Lietuva*. Kaunas, 2021, p. 72.

⁴²⁵ KULIKAUSKAS, P., ZABIELA, G. *Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.)*. V., 1999, p. 187.

buvo atleistas iš Karo muziejaus viršininko ir iš Karo sanitarijos valdybos viršininko pareigų. 1941 m. jis grįžo vadovauti Karo muziejui, tačiau vėl artėjant bolševikams 1944 m. pasitraukė į Pietų Austriją, 1949 m. persikėlė į JAV, kur 1954 m. mirė ir buvo palaidotas Klivlendo Marijos kapinėse, iš kur jo palaikai 1995 m. buvo perkelti ir palaidoti Kretingos miesto kapinėse šeimos kape⁴²⁶.

Žinomiauši V. Nagevičiaus tyrimai buvo 4 dešimtmečio pirmoje pusėje vykdyti 2 svarbių Vakarų Lietuvos piliakalnių kasinėjimai. Apuolę V. Nagevičius pradėjo tyrinėti susidomėjęs sėkmingais E. Volterio 1928–1930 m. vykdytais šio piliakalnio tyrimais. Kasinėjimai truko du metus. Prieš tai, 1930 m. V. Nagevičius aplankė švedų vykdomus Gruobinio (*Grobiņa*) (Latvija) tyrimus⁴²⁷, kur, matyt, sutarė dėl kitų metų ekspedicijos. 1931 m. prasidėję bendri lietuvių ir švedų kasinėjimai vyko rugpjūčio 5–rugsėjo 25 d. Be V. Nagevičiaus, iš Lietuvos juose dalyvavo profesorius E. Volteris, konservatorius Karolis Mekas (1906–1993), iš Švedijos – profesorius Birgeris Nermanas (*Birger Nerman*) (1888–1971), konservatorius Erikas Siorlingas (*Erik Sörling*) (1881–1961), filosofijos mokslų kandidatai Elisas Bemeris (*Elis Behmer*) (1904–1981) ir Erikas Belanderis (*Erik Bellander*) (1901–1982) bei studentas Janas Erikas Anderbjorkas (*Jan Erik Anderbjörk*) (1910–1991). V. Nagevičius vadovavo piliakalnio pylimo tyrimo darbams, piliakalnio aikštelėje tyrinėjo E. Volteris ir B. Nermanas, kartu tyrinėjęs ir kapinyną⁴²⁸. V. Nagevičiaus svarbiausias uždavinys buvo padaryti piliakalnio pylimo pjūvius. Lietuvoje piliakalnių pylimų pjūviai buvo atliekami pirmą kartą. V. Nagevičiui pasitarus su didesnę patirtį kasinėjimuose turinčiu Franciu Baluodžiu (*Francis Balodis*) (1882–1947), buvo nuspręsta per 6,5 m aukščio pylimą padaryti pjūvį taip, kad iš abiejų pjūvio šonų būtų po 2 m aukščio ir 1 m pločio terasos, o dugne iki 3 m pločio tranšėja. Tokiu būdu pylimo viršuje pasidarė 9 m pločio perkasa. Per pusantro mėnesio vykusių kasinėjimus buvo perkasta 1300 m³ žemės, tyrinėta 20 cm storio sluoksniais. Radiniai nebuvo gausūs, tačiau įdomūs. Piliakalnio pylimo paviršiuje aptiktos XVI–XVII a. kaimo kapinaitės, ištirti 9 palaidojimai lentiuose karstuose, juose radinių neaptikta⁴²⁹. Pylimo pjūvis parodė, kad jis supiltas mažiausiai per 4 kartus. Trečiajame pylimo aukštutiniame etape jo išorė buvo pastatinta gulsčiais rąstais, juos prie pylimo žemės prikalant 60–80 cm ilgio tašytomis medinėmis vinimis. Ši originali konstrukcija buvo paimta ir eksponuojama Karo muziejuje. Trečiajame pylimo sluoksnyje buvo aptikta apie 70 vienetų geležinių skandinaviškų strėlių antgalių. Tai patvirtino istorinių šaltinių žinias apie 853 m. Apuolės puolimą⁴³⁰.

⁴²⁶ Op. cit. p. 169, 188.

⁴²⁷ NERMAN, B. 1931 m. Apuolės kasinėjimai. *Apuolė. Kasinėjimai ir radiniai 1928–1932*. Klaipėda, 2021, p. 26.

⁴²⁸ Op. cit.

⁴²⁹ ZABIELA, G. Vladas Nagevičius – archeologas. *ŽP*, 1994, t. 3, p. 65.

⁴³⁰ KULIKAUSKAS, P., ZABIELA, G. *Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.)*. V., 1999, p. 190.

1931 m. vykdytų kasinėjimų metu piliakalnio aikštelėje buvo ištirtas ir esantis šulinys. Buvo atkastas gerai išsilaikęs 4,5x4 m dydžio iki 1,5 m aukščio rentinys, šulinio dugne rastos medinės mentės bei medinis samtis⁴³¹. Darbai vyko intensyviai, buvo dirbama nuo 8 val. ryto iki 19.30 val. vakaro su kelių valandų pertrauka, kartais dirbdavo iki 38 darbininkų. Darbininkams už surastus radinius buvo mokama po 5 centus premijos. Pasitaikė atvejų, kad kai kurie radiniai buvo nepastebėti – taip užkasant pjūvį buvo rastas XVII a. bronzinis atspaudas⁴³².

Dėl didelio masto tyrimų ir įvairių organizacinių darbų gausos V. Nagevičius ne visą sukauptą medžiagą tinkamai apdorojo – trūksta kai kurių brėžinių, nuotraukų, tikslių radimvietės nurodymų⁴³³. Tačiau šių tyrimų metu buvo pasitelkta pažangiausia Europos patirtis piliakalnių archeologiniuose tyrinėjimuose, kaip kasinėjimų filmavimas ir aerofotografijos⁴³⁴.

Valstybės požiūris į archeologinius tyrinėjimus Apuolėje buvo labai svarbus, tam buvo skirtas ir nemažas finansavimas. 1931 m. birželio 24 d. VAK kreipėsi į ŠM, prašydama skirti papildomai lėšų (3000 Lt) Apuolės piliakalnio tyrinėjimams. Rašyte pažymima, kad prie kasinėjimų prisidės ir švedų mokslininkai, kurie dirbs neatlygintinai. Taip pat pažymima, kad VAK papildomai gali skirti tam darbui iš savo lėšų iki 1000 litų⁴³⁵. 1931 m. Apuolės piliakalnio kasinėjimams vykdyti buvo paskirta 2596,40 Lt⁴³⁶ (darbininkams 403 Lt, braižytojams 440 Lt, už fotoreikmenis sumokėta 32,50 Lt, už brėžinius 200 Lt ir kt.)⁴³⁷.

1932 m. Apuolės tyrinėtojų grupė susidėjo iš V. Nagevičiaus, pionierių bataliono leitenanto A. Petrulio, Dotnuvos žemės ūkio akademijos laboranto Mečio Žemaičio (1903–po 1941) ir Technikos fakulteto Statybos skyriaus studento įsisūnyto pusbrolio sūnaus Leono Nagevičiaus. Planuoti 3 savaičių trukmės kasinėjimai, atliekami ŠM lėšomis, Krašto apsaugos ministerijai padedant personalu⁴³⁸. Kasinėjimais domėjosi ir vietoje lankė Lietuvos ir užsienio mokslininkai: Latvijos archeologai daktarai Eduardas Šturmas (*Eduards Šturms*) (1895–1959), F. Baluodis, latvių mokslo draugijos pirmininkas profesorius Karlis Straubergas (*Karlis Straubergs*) (1890–1962), Vokietijos archeologas Karlas Engelis (*Carl Engel*) (1895–1947)⁴³⁹, profesorius Vladimiras

⁴³¹ Op. cit. p. 190.

⁴³² Op. cit. p. 189.

⁴³³ ZABIELA, G. Vladas Nagevičius – archeologas. *ŽP*, 1994, t. 3, p. 66.

⁴³⁴ Op. cit.

⁴³⁵ 1931 06 24 VAK raštas Švietimo ministrui. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 95, l. 646.

⁴³⁶ 1931 09 30 generolo Nagevičiaus gautų pinigų iš ŠM Apuolės piliakalnio kasinėjimams apyskaita. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 88, l. 200.

⁴³⁷ 1935 10 18 VAK raštas Nr. 7338 „Dėl Valstybės kontrolės revizijos akto reikalavimų“ prof. E. Volteriui. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 88, l. 45.

⁴³⁸ Į Apuolės kalną. *Lietuvos aidas*, 1932 06 30, nr. 145, p. 6.

⁴³⁹ Iš Apuolės archeologinių kasinėjimų. *Lietuvos aidas*, 1931 08 25, nr. 190, p. 4.

Dubeneckis (1888–1932)⁴⁴⁰. Apuolės kasinėjimus aplankė ministras pirmininkas ir finansų ministras J. Tūbelis, Švedijos ministras Lietuvai Patrikas Roitersvardas (*Patrik Reuterswård*) (1885–1963) ir daug svečių iš Latvijos ir Vokietijos⁴⁴¹.

1932 m. Apuolės kasinėjimai buvo mažesnio masto ir mažiau sensacingi. Tais metais buvo tiriamas mažasis pylimas ir vartų vieta, iš viso ištirtas 472 m² plotas, didžiojo pylimo papėdėje atidengtas 28 m² plotas. Čia aptikta gerai išlikusi sudegusi ir apgriuvusi siena. Mažajame pylime fiksuoti irgi 4 jo rekonstrukcijos etapai, aptikta akmenų grindinių, sudegusių pastatų liekanų vidinėje pylimo pusėje⁴⁴², vartų vietoje rasta 3,5 m pločio senojo kelio į piliakalnį vietą⁴⁴³. Tyrinėjimuose dalyvavo latvių archeologai Valdemaras Ginteris (*Valdemārs Ģinters*) (1899–1979), F. Baluodis. Pastarasis nemažai prisidėjo konsultuodamas stratigrafijos klausimais⁴⁴⁴. Dėl mažesnio finansavimo tyrinėjimams, kuriems 1932 m. skirti 4242 Lt⁴⁴⁵, žemės kasimo darbus daugiausia vykdė kareiviai (jų buvo 16). Darbininkams per dieną mokėta po 5 Lt⁴⁴⁶. Didžioji dalis lėšų buvo panaudota radiniams fiksuoti ir tyrinėti. Tai rodė aukštą tyrinėjimų lygį, kurio nebuvo pasiekta ir daugelyje Europos šalių. Užbaigus kasinėjimus, Stokholme parodoje buvo eksponuojami Apuolėje rasti radiniai, kurie ŠM leidus buvo išvežti į Švediją⁴⁴⁷. Nors 1932 m. finansavimas tyrinėjimams buvo gerokai sumažintas, kasinėjimų rezultatams pristatyti užsienio mokslininkų auditorijai lėšos buvo numatytos. Pirmą kartą taip plačiai tarptautiniu mastu buvo pristatyti Lietuvos piliakalnių tyrinėjimai, kai 1932 m. V. Nagevičius buvo deleguotas į Priešistorinės ir ankstyvosios antropologijos ir archeologijos kongresą Londone. Jame apie Apuolės piliakalnio archeologinius tyrimus skaitytas pranešimas, kuriame aptarti piliakalnio raidos etapai⁴⁴⁸.

Apie Apuolėje vykdytus tyrimus, dalyvavusius specialistus ir konsultantus, atvykusius svečius buvo plačiai rašoma to meto spaudoje – iš viso paskelbta daugiau nei 50 straipsnių. Juose tyrimai nušviesti iš įvairių pusių. Gana plačią apžvalgą ir per kelis metus vykdytų archeologinių tyrinėjimų rezultatus pristatė pats V. Nagevičius. Įvardytas ir tyrimuose dalyvavusių kitų sričių specialistų indėlis – pirmiausia archeologų B. Nermano ir E. Volterio. Paminėtas ir svarbiais patarimais prisidėjęs Dotnuvos žė-

⁴⁴⁰ Kasinėjimai Apuolėj. *Mūsų rytojui*, 1931 09 18, nr. 37, p. 6.

⁴⁴¹ Apuolės piliakalnio kasinėjimai baigiami. *Mūsų rytojui*, 1931 09 04, nr. 35, p. 5.

⁴⁴² ZABIELA, G. Vladas Nagevičius – archeologas. *ŽP*, 1994, t. 3, p. 67.

⁴⁴³ KULIKAUSKAS, P., ZABIELA, G. *Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.)*. V., 1999, p. 193.

⁴⁴⁴ Op. cit. p. 191.

⁴⁴⁵ 1932 m. generolo Nagevičiaus gautų pinigų iš ŠM Apuolės piliakalnio kasinėjimams apyskaita. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 88, l. 208.

⁴⁴⁶ KULIKAUSKAS, P., ZABIELA, G. *Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.)*. V., 1999, p. 193.

⁴⁴⁷ KULIKAUSKAS, P., ZABIELA, G. *Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.)*. V., 1999, p. 193.

⁴⁴⁸ ZABIELA, G. Vladas Nagevičius – archeologas. *ŽP*, 1994, t. 3, p. 67.

mės ūkio akademijos geologas profesorius Viktoras Ruokis (1885–1971), išbuvęs prie kasinėjimų kelias dienas, vėliau palikęs savo pavaduotoją laborantą M. Žemaitį⁴⁴⁹. Prie Apuolės kasinėjimų viešinimo Lietuvos ir Latvijos spaudoje prisidėjo ir F. Balodis⁴⁵⁰. Visuomenė buvo informuota, kad tiriamas piliakalnio pirmas pylimas, šulinys, ieškoma piliakalnio vartų, rasti vartų pamatai. Piliakalnyje lankėsi daug svečių ir ekskursantų. 1932 m. liepos 17 d. piliakalnyje vyko didžiulė šaulių gegužinė, kurioje V. Nagevičius susirinkusiems pasakojo apie vykdomus tyrinėjimus⁴⁵¹. Apuolės archeologiniai kasinėjimai sulaukė plataus atgarsio Lietuvos ir užsienio šalių visuomenėje. „Archeologiniai Apuolės piliakalnio tyrinėjimai savo mastu pokariniam laikotarpiui Pabaltės valstybėse yra, bene, stambiausi ir Pabaltės archeologų mokslininkų tarpe kelia didelio susidomėjimo“⁴⁵². Spaudoje akcentuojami ir draugiški švedų bei lietuvių santykiai, visų tyrinėjimų metu buvo iškeltos Lietuvos bei Švedijos vėliavos⁴⁵³. Platesnis straipsnis apie 1931 m. vykdytus tyrinėjimus Apuolėje paskelbtas „Žemaičių prieteliuje“⁴⁵⁴. Apie pabaigtus 1931 m. darbus rašė „Lietuvos aidas“, pranešama, kad kasinėjimai buvo nufilmuoti⁴⁵⁵, ir kituose spaudos puslapiuose. Apie 1932 m. Apuolės archeologinius tyrinėjimus taip pat buvo nemažai rašyta Lietuvos spaudoje⁴⁵⁶.

Dar vienas tarptautinis kasinėjimų rezultatų pristatymas įvyko 1933 m., kai vasario 14 d. V. Nagevičius lankėsi Švedijoje Stokholmo mieste, kur Istorinių paminklų saugojimo draugijos organizuojamame renginyje skaitė paskaitą apie Apuolės archeologinius tyrinėjimus. Renginyje dalyvavo ir Švedijos sosto įpėdinis⁴⁵⁷. Kelionės išlaidoms padengti buvo skirti 2905 Lt⁴⁵⁸.

⁴⁴⁹ Apuolės piliakalny rasta daug įdomių dalykų. *Lietuvos aidas*, 1932 07 27, nr. 168, p. 5.

⁴⁵⁰ Latwju un Leetuvju senatnes pehtneeku sadarbiba. *Jaunakas zinas*, 1932 07 20, nr. 159, p. 8.; BALODIS, F. Nobeigti izrakumu darbi Apoles pilskalnā. *Latvis*, 1932 07 26, nr. 3214, p. 1; BALODIS, F. Kvieši senajā Kursā sēti jau 5. g. simtenī priekš Kristus: izrakumi Apules pilskalnā. *Brīva zeme*, 1932 07 21, nr. 160, p. 1; V. Nagevičiaus iškaskenos Apuolėje tikrai yra īrašiusios naujū puslapiū senovēs kuršīū istorijojē. *Lietuvos aidas*, 1932 08 24, nr. 191, p. 5.

⁴⁵¹ GENYS, Pr. Apuolēj verda kasinėjimo darbas. *Lietuvos aidas*, 1932 07 16, nr. 159, p. 9.

⁴⁵² Apuolės piliakalnio kasinėjimai baigiami. *Mūsų rytojus*, 1931 09 04, nr. 35, p. 5.

⁴⁵³ Švedų archeologai baigė tyrinėjimus Apuolėj. *Lietuvos aidas*, 1931 09 03, nr. 197, p. 8; Apuolėj vėl pradėti tyrinėjimai. *Lietuvos aidas*, 1931 09 14, nr. 206, p. 4.

⁴⁵⁴ Apuolės piliakalnio tyrinėjimai. *Žemaičių prietelius*, 1931 11 12, nr. 46, p. 3.

⁴⁵⁵ Baigti kasinėjimai Apuolėj. *Lietuvos aidas*, 1931 09 24, nr. 215, p. 6. Išliko šio filmo medžiaga, Lietuvos archeologijos draugijos ir Karo muziejaus pastangomis suskaitmeninta (originalas saugomas Karo muziejuje Kaune).

⁴⁵⁶ TAUTAVIČIUS, A. *Lietuvos archeologijos bibliografija 1782–1998*. V., 2008.

⁴⁵⁷ Rūpinasi istorinėmis vietomis ir liekanomis. *Mūsų rytojus*, 1933 01 31, nr. 15, p. 7; Gen. Nagevičiaus paskaita Stockholme. *Dienos naujienos*. 1933 02 10, p. 3; Švedai gėris gen. Nagevičiaus paskaita. *Dienos naujienos*, 1933 02 27, p. 1.

⁴⁵⁸ 1928 01 20 Karolio Ozolio laiškas Kauno miesto muziejaus direktoriui prof. E. Volterui. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 88, l. 11.

Tarptautiniai tyrimai turėjo ir nenumatytų pasekmių. Kadangi Apuolės piliakalnio kasinėjimai buvo atlikti VAK lėšomis ir iškasenos turėjo būti surašytos į VAK atitinkamas knygas, Valstybės kontrolė, darydama reviziją, konstatavo, kad radiniai neteisėtai išvežti į Švediją, pareikalavo kiek galima greičiau iškasenas atsiimti⁴⁵⁹. 1935 m. vasario 7 d. VAK rašė į Lietuvos pasiuntinybę, kad 1934 m. rugsėjo mėnesį B. Nermanas pranešė E. Volteriui, jog nusiųstieji į Švediją Apuolės piliakalnio radiniai jau esą konservuoti ir padarytos nuotraukos. Už keleto mėnesių radiniai jau galės būti gražinti Kaunan⁴⁶⁰. 1935 m. kovo 9 d. pasiuntinybė pakartotinai atsakė, kad Apuolės piliakalnio iškasenos dar nėra galutinai paruoštos gražinti į Lietuvą. Radinius planuojama gražinti gegužės mėnesį⁴⁶¹. Tikrovėje Apuolės tyrimų metu aptiktų radinių gražinimas užsitęsė daugiau nei 70 metų ir įvyko tik 2009 m.⁴⁶²

Po sėkmingų Apuolės piliakalnio archeologinių tyrinėjimų V. Nagevičius 1933 m. ėmėsi tirti kitą didingą, bet žalojamą sodinant bulves ir sėjant javus⁴⁶³ Vakarų Lietuvos piliakalnį Įpilties kaime. Kasinėjimai vykdyti rugpjūčio 17 d.–rugsėjo 13 d.⁴⁶⁴ Siekis padaryti visą didžiojo pylimo pjūvį, kurio aukštis 10 m ir 40 m plotis ties pagrindu, buvo stebėtinai drąsus užmojis. Dideli kasinėjimų mastai ir galimai rudeniški orai neleido 1933 m. pylimo pjūvio tyrimų atlikti iki galo. Dugne rastas medinis grindinys liko neištirtas⁴⁶⁵, užkonservuotas ir baigtas tirti 1934 m. Kasinėjimo darbai vyko labai intensyviai, buvo dirbama nuo 7 valandos ryto iki saulės nusileidimo su trumpa pietų ir pavakarės pertrauka. Dienos darbus pabaigus buvo iškilmingai nuleidžiama vėliava, sugiedamas himnas, sukalbama malda⁴⁶⁶. Iš pylimo pjūvio iškasta 1200 m³ žemių. Buvo bandyta nustatyti pagrindinius piliakalnio raidos etapus, ką padaryti nebuvo lengva. Pylimą sudarė daugybė skirtingų sluoksnių ir sluoksnelių, kuriuos visus susekti ilgame pylimo pjūvyje visuomet yra iššūkis archeologui. Sluoksnių interpretaciją ir datavimą papildomai sunkino nežymus juose aptinkamų radinių skaičius. Paprastai lengviausia būna nustatyti pirmą ir paskutinį pylimo supylimo etapus. Ankstyviausias pylimas suformuotas iš ant plūkto molio pagrindo kryžmai sudėtų medžių, sudariusių, matyt, medinę sieną. Jis datuotas pirmaisiais amžiais po Kr. Vėliau ant pylimo stovėję

⁴⁵⁹ 1935 10 VAK raštas Nr. 338 „Dėl Valstybės kontrolės revizijos akto reikalavimų“ Lietuvos pasiuntinybei Stokholme. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 113, l. 338.

⁴⁶⁰ 1935 02 07 VAK raštas Nr. 340 Lietuvos pasiuntinybei. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 113, l. 340.

⁴⁶¹ 1935 03 06 Lietuvos pasiuntinybės raštas Nr. 443/10, A, 4. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 113, p. 339.

⁴⁶² BANAITIS, M. Vytauto Didžiojo karo muziejaus 2009 metų kronika. *Vytauto Didžiojo karo muziejus 2009 metais*. Kaunas, 2010, p. 205.

⁴⁶³ Gen. Nagevičius pasakoja apie Impilties piliakalnio kasinėjimą. *Lietuvos žinios*, 1933 09 14, nr. 208, p. 2.

⁴⁶⁴ Impilties piliakalnio archeologinių kasinėjimų darbų sąskaita Nr. 3290. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 85, l. 290k.

⁴⁶⁵ ZABIELA G. Vladas Nagevičius – archeologas. *ŽP*, 1994, t. 3, p. 68.

⁴⁶⁶ ALM, K. Įpilties piliakalnio kasinėjimai. *Lietuvos aidas*, 1934 08 20, nr. 188, p. 6.

įtvirtinimai degė ir buvo atnaujinti jų viršų papildomai užpilant žemėmis bei apkraunant akmenimis⁴⁶⁷. Naujai suformuotame paviršiuje surasti lazdeliniai smeigtukai šį 1,5 m aukščio ir 2,5 m pločio ties pagrindu pločio pylimą datavo III–IV a. Vėliau akmenys buvo užplūkti moliu, o pylimo vidiniame šlaite stovėję mediniai statiniai sudegė. Čia surastas geležinis pentinis siauraašmenis kirvis ir ietigalis lauro lapo plunksna nulaužtu smaigaliu šį pylimo sluoksnį datuoja V a. Dar vėliau pylimas dar ne kartą buvo aukštinamas plečiant jį į išorę, paviršių grindžiant akmenimis ir tvirtinant kuolais. Paskutiniame pilies naudojimo etape, datuojamajame XIII a., jo keteroje suformuotas 60 cm gylis ir 3,3 m pločio griovys – vienintelis toks žinomas Lietuvoje. Viršutiniuose sluoksniuose iš radinių aptikti strėlių antgaliai ir sidabrinio ilgojo dalis⁴⁶⁸.

1934 m. kasinėjimai vyko ir toliau ŠM lėšomis, vadovaujant V. Nagevičiui, dalyvaujant J. Puzinui, M. Žemaičiui, konservatoriui K. Mekui, inžinieriui L. Nagevičiui. Patys tyrinėjimai buvo vykdomi mažesniais apimtimis. Jų metu padarytas mažojo pylimo skersinis pjūvis, kur fiksuota didžiajame pylime aptiktiems sluoksniams analogiška stratigrafija⁴⁶⁹. Buvo ištirta išorėje aiškiai matoma vartų vieta⁴⁷⁰, kur atkastos 8 m ilgio, 3 m pločio ir 1,8 m aukščio medinio tunelio liekanos, akmenimis grįstas kelias į piliakalnį⁴⁷¹.

Įpilties archeologiniams tyrinėjimams buvo skirta 4888,5 litų. V. Nagevičius itin kruopščiai žymėjosi patiriamas išlaidas kasinėjimų metu, vedė darbų apyskaitos lapus. Pagal suplanuotus plačios apimties darbus ir esant nedideliam finansavimui, buvo pasitelkta žemės kasimo darbams 14 šeštojo pėstininkų (Klaipėdos) pulko kareivių. Iš viso dirbo 6 specialistai: archeologas J. Puzinas, Kauno miesto muziejaus konservatorius K. Mekas, geologas, Žemės ūkio akademijos laborantas M. Žemaitis, braižytojai studentai technikas L. Nagevičius ir Binkevičius, preparuotojas ir modelistas, dailininkas Pranas Baleniūnas (1900–1965), fotografas aviacijos viršila Juozas Timukas (1874–1946)⁴⁷². Ekspedicijos vadovybės personalas buvo apsigyvenęs gretimame malūne. Už fotografavimą, fotomedžiagas ir kitas priemones, reikalingas tyrimams, sumokėta 619,3 Lt⁴⁷³, padaryta 150 nuotraukų⁴⁷⁴, specialistui technikai už

⁴⁶⁷ KULIKAUSKAS, P., ZABIELA, G. *Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.)*. V., 1999, p. 194.

⁴⁶⁸ ZABIELA, G. Vladas Nagevičius – archeologas. *ŽP*, 1994, t. 3, p. 69.

⁴⁶⁹ KULIKAUSKAS, P., ZABIELA, G. *Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.)*. V., 1999, p. 194.

⁴⁷⁰ ZABIELA, G. Vladas Nagevičius – archeologas. *ŽP*, 1994, t. 3, p. 69.

⁴⁷¹ KULIKAUSKAS, P., ZABIELA, G. *Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.)*. V., 1999, p. 194.

⁴⁷² ALM, K. Įpilties piliakalnio kasinėjimai. *Lietuvos aidas*, 1934 08 20, nr. 188, p. 6.

⁴⁷³ 1936 10 26 VAK pirmininko raštas Nr. 7379 gen. Nagevičiui „Dėl Valstybės kontrolės revizijos akto reikalavimų“. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 95, l. 617.

⁴⁷⁴ Įpilties piliakalnio archeologinių kasinėjimų darbų sąskaita Nr. 3290. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 85, l. 290k.

braižybos darbus sumokėti 25 litai⁴⁷⁵, už albumą fotografijoms 10 litų⁴⁷⁶. Daugiausia skirta apmokėti išlaidas personalui – 2489 Lt ir darbininkams – 1429,5 Lt⁴⁷⁷. Įpilties piliakalnio kasinėjimus nufilmavo specialiai į kasinėjimus atvykę keli Kauno lietuviškų kronikų gamintojai⁴⁷⁸. Spauldoje buvo paskelbta informacija apie vykdomus tyrinėjimus, paviešinti rezultatų duomenys⁴⁷⁹, akcentuojama, kad rasta mažai archeologinių radinių⁴⁸⁰. 1935 m. Kauno miesto muziejui perduoti radiniai – tik 1 dėželė su 2 daiktai⁴⁸¹. Spauldoje paskelbtos V. Nagevičiaus išvalgos aptariant Įpilties piliakalnio įren-gimo chronologiją⁴⁸², J. Puzino tyrinėjimų apibendrinamieji rezultatai⁴⁸³.

1934 m. archeologiniai tyrinėjimai sulaukė didesnio spaudos dėmesio, paskelbta daugiau nei 20 informacinio pobūdžio straipsnelių, gal todėl, kad Įpiltyje rugpjūčio 7 d. lankėsi pats prezidentas A. Smetona, kuris gyvai domėjosi darbais. V. Nagevičius plačiai nušvietė pasiektus rezultatus ir pateikė kasinėjimų detalių, kruopščiai paruoštą fotografijos albumą. Šiuos kasinėjimus lankė ir pavieniai asmenys, ekskursijos, ypač Palangos vasarotojai⁴⁸⁴.

Po 1934 m. V. Nagevičius daugiau nei piliakalnių, nei kitų archeologinių paminklų nekasinėjo. 1936 m. jis dar dalyvavo antrajame tarptautiniame archeologų kongrese Osle, kur pristatė pranešimą „Lietuvos pajūrio II–XIII a. įtvirtinimų palyginamoji charakteristika (Apuolės ir Įpilties piliakalniai)“⁴⁸⁵. Konferencijoje dalyvavęs J. Puzinas, grįžęs į Lietuvą nepalankiai atsiliepė apie jį, sukritikavo išvalgas apibendrinant tyrimų rezultatus: „Gilesnių moksliskų išvadų nedaryta. Pranešime Įpilties piliakalnio kasinėjimų rezultatai buvo suschematinti ir kai kurie duomenys pakeisti. Iš referato

⁴⁷⁵ 1933 09 13 Impilties piliakalnio archeologinių kasinėjimų darbų sąskaita Nr. 3291. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 85, l. 291.

⁴⁷⁶ 1933 09 08 Impilties piliakalnio archeologinių kasinėjimų darbų sąskaita. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 85, l. 292.

⁴⁷⁷ 1932 07 21 III Departamento raštas Nr. 408 generolui Nagevičiui. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 95, l. 408.

⁴⁷⁸ Nufilmuoti Impilties kasinėjimai. *Lietuvos aidas*, 1933 09 19, nr. 211, p. 8. 1934 m. buvo sukurtas nebylus kino filmas „Impilties archeologiniai tyrinėjimai 1933 m.“, kurio originalas saugomas Vytauto Didžiojo karo muziejaus archyve Kaune.

⁴⁷⁹ Kasinės Impilties piliakalnį. *Lietuvos aidas*, 1933 08 14, nr. 182, p. 7.

⁴⁸⁰ JUODIKIS, S. Impilties pilies kasinėjimo vietoje. *Lietuvos aidas*, 1933 09 01, nr. 197, p. 5.

⁴⁸¹ 1935 10 18 perdavimo–priėmimo aktas nr. 284. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 85, l. 284.

⁴⁸² LEONAVIČIUS, J. Ką parodė šiemetiniai Impilties tyrimai. *Lietuvos aidas*, 1933 09 14, nr. 211, p. 3; J., Š. Gen. Nagevičius pasakoja apie Impilties piliakalnio kasinėjimą. *Lietuvos žinios*, 1933 09 14, nr. 208, p. 2.

⁴⁸³ PUZINAS, J. Šių metų archeologiniams tyrinėjimams pasibaigus. *Lietuvos aidas*, 1933 10 27, nr. 244, p. 6.

⁴⁸⁴ Impilties piliakalnyje atkasė tunelį. *Lietuvos aidas*, 1934 08 24, nr. 192, p. 8.

⁴⁸⁵ KULIKAUSKAS, P., ZABIELA, G. *Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.)*. V., 1999, p. 194.

ir rodomųjų šviesos paveikslų buvo matyti, kad po poros metų kasinėjimų rezultatų kabinetinėse studijose yra padaryta žymių pakeitimų⁴⁸⁶. Pats V. Nagevičius Apuolės ir Įpilties piliakalnių tyrimų rezultatų nepaskelbė, apie Įpilties piliakalnio tyrinėjimų rezultatus plačiau parašė tik J. Puzinas⁴⁸⁷.

Su archeologinių paminklų, ne tik piliakalnių, tyrimais susijusi V. Nagevičiaus veikla nutrūko staiga. Nėra visiškai aiškios priežastys, dėl ko tai atsitiko. Gal tam įtakos turėjo J. Puzino išsakyta kritika arba V. Nagevičiaus konfliktas su VDKM dėl patalpų, reorganizuojant kultūros paminklų apsaugos sistemą 1936 m.⁴⁸⁸

V. Nagevičiaus piliakalnių tyrimai buvo nukreipti į jų įtvirtinimų pažinimą. Jie nepateikė daug radinių, tačiau buvo svarbūs pačiam objektui suvokti, ypač jo paskirčiai ir chronologinei raidai. Tyrimuose panaudota daug inovacijų: aerofotografija, filmavimas, profesionalus dailininkas, įvairių sričių konsultantai. Tyrimų sklaidoje plačiai bendrauta ir su visuomene, įskaitant aukščiausius valstybės pareigūnus ir užsienio svečius. Pačių tyrimų rezultatai ne tik muziejifikuoti (Apuolės pylimo rąstų atvejis), bet ir pristatinėti užsienio archeologų kongresuose⁴⁸⁹. Visu tuo buvo siekiama išpopuliarinti tiek šiuos tyrimus, tiek ir pačius piliakalnius, ir tas V. Nagevičiui pavyko. Tačiau efektas nebuvo tvarus, matyt, visų pirma dėl paties V. Nagevičiaus asmenybės aktyvumo. Po 1936 m. jo veikla buvo visiškai nukreipta į kitas sferas, su archeologija nesusijusias. Visgi jo 1931–1934 m. vykdyti piliakalnių tyrimai aktualizavo jų reikšmę visuomenėje.

Eduardas Volteris. Trečia, mažiausiai įvertinta asmenybė, prisidėjusi prie Lietuvos piliakalnių pažinimo tarpukariu, yra E. Volteris. Jo piliakalnių pažinimas išimtinai susijęs su Apuolės piliakalniu. Greičiausiai tai buvo jo jaunystės dienų darbų pratęsimas. 1886–1887 m. E. Volteris keliavo po Žemaitiją, užrašinėjo padavimus apie žymesnius piliakalnius, kartu su dailininku J. Dioringu lokalizavo 853 m. minimą Apuolės pilį to paties pavadinimo kaimo piliakalnyje⁴⁹⁰. XX a. E. Volterio susidomėjimas Apuolės piliakalnio apsaugos klausimais fiksuojamas jau 1923 m., kai jis, būdamas VAK nariu, kreipėsi į Kretingos apskrities viršininką, prašydamas suteikti žinių apie šiame piliakalnyje ir jo aplinkoje randamus radinius, surinkti juos ir perduoti VAK⁴⁹¹. Apuolės piliakalnį vietos gyventojai kasinėjo ne vienerius metus. 1927 m. Kristupas Ozolis, Apuolės kaimo gyventojas, piliakalnyje kasinėdamas rado keramikos šukių,

⁴⁸⁶ PUZINAS, J. Šis tas iš tarptautinio archeologų kongreso Osloje. *Rinktiniai raštai*. Chicago, 1983, t. 1, p. 378.

⁴⁸⁷ PUZINAS, J. Archeologiniai Įpilties tyrinėjimai. *Tautos mokykla*, 1934, nr. 20, p. 388–391; PUZINAS, J. Įpiltis istorinių šaltinių šviesoje. *Tautos mokykla*, 1934, nr. 19, p. 359–360; PUZINAS, J. Šis tas iš Įpilties tyrinėjimų. *Židinys*. 1934, nr. 10, p. 322–323.

⁴⁸⁸ KULIKAUSKAS, P., ZABIELA, G. *Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.)*. V., 1999, p. 194.

⁴⁸⁹ Op. cit. p. 169, 195.

⁴⁹⁰ Op. cit. p. 121.

⁴⁹¹ 1923 10 05 Kauno miesto muziejaus raštas Nr. 187 Kretingos apskrities viršininkui. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 36, l. 319–319k.

geležinį, kirvį, bronzinių daiktų. Šie daiktai buvo paimti į Kretingos apskrities nuovadą. Lietuvos ūkio banko Klaipėdos skyriaus direktorius Petras Končius (1882–1950) radinius užfiksavo juos perpiešdamas. Už radinius K. Ozoliui buvo pasiūlyti 75 litai⁴⁹². E. Volteris savo pasirinkimą tirti Apuolės piliakalnį motyvavo piliakalnio ardymu vietos gyventojų kasinėjimais. Taip pat jo pasirinkimą nulėmė ir Lietuvos piliakalnių nepažinimas: „Lig šiol archeologai, tyrinėję priešistorinę Lietuvos praeitį, daugiausia dėmesio kreipdavo į kapinynus ir, apskritai, į laidojamąsias vietas“⁴⁹³. Tai susiję ir su Lietuvos pasirengimu paminėti Vytauto mirties 600 metų jubiliejų, nes valstybė tuo metu skyrė lėšų archeologiniams tyrinėjimams, o E. Volteris buvo vienas iš nedaugelio archeologų, galėjusių vykdyti tokius tyrimus⁴⁹⁴. 1928–1929 m. archeologiniai tyrinėjimai Apuolės piliakalnyje buvo nedidelių apimčių. 1928 m. liepos 23–28 d. piliakalnio aikštelėje ištirtas 1,15 m² dydžio šurfas. Apie šiuos tyrinėjimus spaudoje paskelbtas J. Puzino straipsnis⁴⁹⁵. 1929 m. rugsėjo 9–10 d. aikštelėje ištirtas 24 m² plotas⁴⁹⁶. Prie pastarųjų tyrinėjimų prisijungė J. Puzinas, žurnalistas Aleksandras Merkelis (1907–1994), Šiaulių mokytojų seminarijos mokytojas Balys Tarvydas (1897–1980), lankėsi švedų mokslininkai, profesorius Jonas Yčas (1880–1931), V. Nagevičius⁴⁹⁷. Pastarųjų apsilankymo metu buvo sutarta dėl bendrų Lietuvos ir Švedijos kasinėjimų⁴⁹⁸. Pats E. Volteris tuo metu aplankė Gruobinio tyrimus Latvijoje. Archeologinius tyrinėjimus rėmė VAK. Iš viso per šiuos du metus tyrimams buvo skirta 4190,65 Lt. Jų rezultatas – dešimt lentelių su 171 radiniu ir 15 dėželių su 315 daiktų – iš viso 486 daiktai, perduoti Kauno miesto muziejui⁴⁹⁹.

1930 m. vykdyti didesnės apimties tyrimai piliakalnio aikštelėje, ištirtas 478 m² plotas, iškastos 3 išilginės tranšėjos ir greta jų dvi skersinės⁵⁰⁰. Viena 77,5 m ilgio tranšėja kirto piliakalnį skersai⁵⁰¹. Prie 1930 m. Apuolės piliakalnio archeologinių ty-

⁴⁹² 1928 01 20 Karolio Ozolio laiškas Kauno miesto muziejaus direktoriui prof. E. Volteriui. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 88, l. 11.

⁴⁹³ 1930 m. Apuolės piliakalnio tyrinėjimų apyskaita. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 88, l. 117.

⁴⁹⁴ KULIKAUSKAS, P., ZABIELA, G. *Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.)*. V., 1999, p. 197.

⁴⁹⁵ PUZINAS, J. Apuolės piliakalnio senovė. *Lietuvos aidas*, 1928 11 22, nr. 241, p. 7.

⁴⁹⁶ ZABIELA, G. Apuolės archeologinių paminklų komplekso tyrinėjimų rezultatai (Lietuvoje saugomos medžiagos duomenimis). *Apuolė. Kasinėjimai ir radiniai 1928–1932*. Klaipėda, 2021, p. 142.

⁴⁹⁷ Apuolės piliakalnį pradeda kasinėti. *Lietuvos aidas*, 1929 09 07, nr. 203, p. 6.

⁴⁹⁸ NERMAN, B. 1931 m. Apuolės kasinėjimai. *Apuolė. Kasinėjimai ir radiniai 1928–1932*. Klaipėda, 2021, p. 26.

⁴⁹⁹ 1935 11 18 perdavimo–priėmimo aktas Nr. 8088. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 88, l. 44.

⁵⁰⁰ ZABIELA, G. Apuolės archeologinių paminklų komplekso tyrinėjimų rezultatai (Lietuvoje saugomos medžiagos duomenimis). *Apuolė. Kasinėjimai ir radiniai 1928–1932*. Klaipėda, 2021, p. 142.

⁵⁰¹ KULIKAUSKAS, P., ZABIELA, G.. *Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.)*. V., 1999, p. 197.

rinėjimų prisijungė K. Mekas ir J. Puzinas⁵⁰². 1930 m. archeologiniams kasinėjimams Apuolėje VAK skyrė 2936,4 lito⁵⁰³ – 5 darbininkams mokėta po 5 Lt per dieną – per 15 dienų 375 Lt, 3 prižiūrėtojams po 25 Lt per dieną – per 15 dienų 1125 Lt, 2 vedėjams po 40 litų per dieną – per 15 dienų 1200 Lt, kelionės išlaidos nuvažiuoti ir sugrįžti prižiūrėtojams atsiėjo 117,2 Lt, vedėjams 119,20 Lt – iš viso 2936,4 Lt⁵⁰⁴. Papildomai 1930 m. E. Volteriui už Apuolės tyrimus sumokėta dar 1047,95 Lt, iš jų pirktas fotoaparatas su visais priedais, 10 metrų ilgio matuoklė, žemėlapiai ir kiti tyrinėjimams reikalingi daiktai⁵⁰⁵. Kaip matyti iš padarytų išlaidų, tai buvo gerai finansuojami tyrimai. Prieš pradėdant 1930 m. tyrinėjimus, spaudoje pasirodė informacija, kad prie Apuolės tyrinėjimų planuoja prisijungti švedų archeologai, kurie gali išsivežti surastus radinius į Švediją, tačiau E. Volteris užtikrino, kad visi radiniai liks Kauno miesto muziejuje⁵⁰⁶. Pastarieji E. Volterio tyrimai vėliau Lietuvoje buvo taip giliai užmiršti⁵⁰⁷, kad net tyrimų istoriją gerai žinojęs A. Tautavičius teigė, kad jų išvis nėra buvę⁵⁰⁸.

1932 m. įvyko paskutinė E. Volterio ekspedicija prie piliakalnių. Jis lankė Eigulių piliakalnį, kur rado puodų šukių. Ši ekspedicija taip pat apžiūrėjo svarbiausias vietas Kleboniškiuose, tyrinėjo Karmėlavos piliakalnį, iš kur parsivežė įdomių plytų⁵⁰⁹.

E. Volteris nebuvo nei piliakalnių tyrinėtojas, nei jų populiarintojas. Apuolės tyrimus bus paskatinęs jo noras giliau pažinti šią seniausiai rašytiniuose šaltiniuose paminėtą Lietuvos vietą, jo paties kažkada lokalizuotą. Jo tyrimai paskatino vėlesnius V. Nagevičiaus tyrinėjimus šiame piliakalnyje.

Atskirų asmenų indėlis į piliakalnių pažinimą yra reikšmingas ne tik jų tyrinėjimų srityje. Pačių tyrinėjimų populiarinimas buvo gera proga parodyti piliakalniuose slypintį praeities pažinimo potencialą ir tuo paskatinti domėjimąsi jais. Kaip rodo P. Tarasenkos veikla, ne mažiau svarbūs buvo ir paveldosauginiai bei visuomenės švietimo darbai. Jie formavo piliakalnių svarbos supratimą ir skleidė bendro pobūdžio informaciją apie piliakalnius visuose visuomenės sluoksniuose. Greta tradicinių straipsnių spaudoje, piliakalnių reikšmė pradėta aiškinti ir grožinės literatūros kūriniuose. Tas buvo svarbu auklėjant jaunąją kartą bei ugdant pagarbą senovės palikimo išsaugojimui.

⁵⁰² 1930 09 11 ŠM III departamento išduotas pažymėjimas Nr. 15268. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 36, l. 358.

⁵⁰³ 1930 07 02 ŠM raštas Nr. 5097 prof. E. Volteriui. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 85, l. 50.

⁵⁰⁴ 1930 m. Apuolės piliakalnio tyrinėjimų sąmata. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 95, l. 696.

⁵⁰⁵ 1935 10 30 VAK raštas Nr. 7336 „Dėl valstybės kontrolės revizijos akto reikalavimų“ pro. E. Volteriui. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 88, l. 49.

⁵⁰⁶ RINKEVIČIUS, P. Archeologiniai kasinėjimai Lietuvoje. *Lietuvos aidas*, 1930 07 04, nr. 149, p. 7.

⁵⁰⁷ ZABIELA, G. Pamišti piliakalnio tyrinėjimai. *KP*, 2008, t. 13, p. 95–98.

⁵⁰⁸ TAUTAVIČIUS, A. Ar kasinėjo prof. E. Volteris Apuolės piliakalnį 1930 metais? *BA*, 1995, nr. 3(6), p. 29.

⁵⁰⁹ Perspausdintas tekstas iš „Naujoji Romuva“, 1932, nr. 42, KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 10, l. 6.

III.

Piliakalniai pirmųjų okupacijų laikotarpiu 1940–1944 m.

1939 m. rugsėjo 1 d. prasidėjęs II pasaulinis karas ir jo įtakos padaryti pokyčiai Lietuvoje aktualino žymiai svarbesnių klausimų nei rūpinimasis paveldu sprendimus. Esamu paveldosauginiu įdirbiu pasinaudojo jau okupacinė tarybų valdžia, 1940 m. liepos 20 d. priėmusi Kultūros paminklų apsaugos įstatymą⁵¹⁰. Jis buvo papildytas tik naujomis ideologinėmis realijomis. 1940 m. liepos 31 d. laikinai kultūros paminklų apsaugos vykdymas visoje Lietuvoje buvo pavestas VDKM⁵¹¹, tų pačių metų rugpjūčio 9 d. Šiaulių apskrities kultūros paminklų apsauga pavesta ir Šiaulių „Aušros“ muziejui⁵¹². Senovės kultūros paminklų registratoriumi paskirtas istorikas Zenonas Ivinskis (1908–1971)⁵¹³. Kultūros paminklų apsaugos įstatymas numatė įsteigti Kultūros paminklų apsaugos įstaigą (toliau – KPAI), kuri veikė prie Kauno valstybinio kultūros muziejaus (pakeistas Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus pavadinimas⁵¹⁴), viršinku paliekant buvusį muziejaus konservatorių V. K. Jonyną⁵¹⁵. Kultūros paminklų apsau-

---

⁵¹⁰ Lietuvos TSR kultūros paminklų apsauga. Įstatymas ir atsakymai. Kaunas, 1940.

⁵¹¹ 1940 07 31 Švietimo ministro įsakymas Nr. D/119. LLMA, f. 289, ap. 1, b. 1, l. 15.

⁵¹² 1940 08 09 Švietimo ministro įsakymas Nr. D/136. LLMA, f. 289, ap. 1, b. 1, l. 22.

⁵¹³ 1940 09 17 Švietimo liaudies komisaro įsakymas Nr. D/231. LLMA, f. 289, ap. 1, b. 1, l. 90.

⁵¹⁴ 1940 08 09 Švietimo ministro įsakymas Nr. D/136. LLMA, f. 289, ap. 1, b.1, p. 22.

⁵¹⁵ 1940 10 22 Švietimo liaudies komisaro įsakymas Nr. D/302. LLMA, f. 289, ap. 1 b. 1, l. 135–136.

gai užtikrinti 1940 m. buvo priimti ir kiti norminiai teisės aktai: Kultūros paminklams apsaugoti įsakymas⁵¹⁶, Taisyklės kultūros paminklų apsaugai vykdyti⁵¹⁷ ir Kultūros paminklams registruoti įsakymas⁵¹⁸. Taisyklėse kultūros paminklų apsaugai vykdyti piliakalniai buvo priskiriami proistorės laikų kultūros vietų ir kultūros paminklų radinių grupei. Leidimai vykdyti archeologinius tyrinėjimus buvo išduodami Kultūros paminklų apsaugos tarybos asmenims, turintiems šiam darbui atitinkamas kvalifikacijas, radinius su darbo ataskaitomis perduodant KPAĮ nurodytam muziejui. 1941 m. balandžio 1 d. KPAĮ tapo savarankiška institucija. Iki to laiko daugiausia vyko naujų mokslinių ir paminklų apsaugos struktūrų kūrimas, į kurias buvo pasitelkiami senieji kadrai⁵¹⁹. KPAĮ veiklos pobūdį, kryptis apibrėžė skelbti kultūros paminklų teisiniai dokumentai bei vyravusios paveldosaugos nuostatų tendencijos ir visuomenės politinio-socialinio gyvenimo realijos⁵²⁰. Pagrindinė paveldosaugos nuostata, fiksuota Kultūros paminklų apsaugos įstatyme, Švietimo liaudies komisariato įsakymuose, LTSR Liaudies komisarų tarybos nutarime skelbė, kad visi Lietuvos paminklai paimami į valstybės globą. Kultūros paminklų apsaugos gairės, numatytos teisiniuose dokumentuose, buvo apsauga, apskaita ir priežiūra. Veikiama visuomenės gyvenimo realijų, elgesio su kultūros vertybėmis, KPAĮ daugiausia pajėgų skyrė kultūros vertybių registravimui ir „eventualiai priežiūrai“⁵²¹. Daugiausia dėmesio pirmosios tarybinės okupacijos laikotarpiu skirta paveldo registravimui nacionalizuotuose dvaruose ir jo perkėlimui į muziejus⁵²².

Piliakalniais 1940–1941 m. domėtasi itin mažai, kaip ir apskritai archeologija. 1940 m. liepos 11 d. buvo gautas pranešimas apie žalojamą Dabužių (Ažuolpamūšės) piliakalnį⁵²³. Spendžiant šį klausimą, bene pirmą kartą pasinaudota naujai priimto Kultūros paminklų apsaugos įstatymo nuostatomis. 1940 m. rugsėjo 10 d. Kauno valstybinis kultūros muziejus per Pasvalio policijos nuovadą įspėjo Dabužių piliakalnio valdytoją, kad vadovaujantis Kultūros paminklų apsaugos įstatymu nuo piliakalnio kirsti medžius, rauti kelmus, kasti akmenis, atlikti bet kokius žemės judinimo darbus be šio muziejaus leidimo yra griežtai draudžiama⁵²⁴. 1940 m. nebuvo išduotas leidi-

⁵¹⁶ Kultūros paminklams apsaugoti įsakymas. *Tarybų Lietuva*, 1940 10 05, nr. 5, p. 2.

⁵¹⁷ Taisyklės kultūros paminklų apsaugai vykdyti. *Tarybų Lietuva*, 1940 10 30, nr. 26, p. 6.

⁵¹⁸ Kultūros paminklams registruoti įsakymas. *Tarybų Lietuva*, 1940 10 30, nr. 26, p. 6.

⁵¹⁹ KULIKAUSKAS, P., ZABIELA, G. *Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.)*. V., 1999, p. 252.

⁵²⁰ KERŠYTĖ, N. Kultūros paminklų apsaugos įstaiga Lietuvoje. *KP*, 2001, t. 8, p. 79.

⁵²¹ Op. cit. p. 80.

⁵²² PŠIBILSKIS, V. B. Rūpinimasis istorijos ir kultūros paminklų išsaugojimu 1940–1941 metais. *MP*, 1987, t. 8, p. 39–41.

⁵²³ 1940 05 31 LŠS XVIII rinktinės (36) Dagilinės šaulių būrio raportas Nr. 165 LŠS XVIII Biržų šaulių rinktinės vadui. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 18, l. 183.

⁵²⁴ 1940 09 10 Kauno valstybinio Kultūros muziejaus raštas Nr. 543 Pasvalio nuovados viršininkui. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 18, l. 181k.

mas arti Įpilties piliakalnio⁵²⁵. Nors teigta, kad šiuo laikotarpiu KPAĮ pastangomis buvo „saugomi ir globojami piliakalniai“⁵²⁶, daugiau duomenų apie jų konkrečią apsaugą aptikti nepavyko.

KPAĮ rengėsi sparčiai tęsti 1934–1936 m. VAK vykdytą archeologinių paminklų apskaitą, rūpinosi sudaryti jų mokslinį inventorių. Pagal 1940 m. spalio 20 d. priimtas paminklų apsaugos vykdymo taisykles archeologiniais paminklais laikyti proistorės laikų kultūros vietos ir radiniai bei istorinių laikų senovės kultūros palaikai⁵²⁷. Taip archeologinio paveldo supratimas buvo išplėstas į istorinius laikus, tiesa, jų nenurodant konkrečiau.

Vokiečių okupacijos metu didesnių pakitimų bei darbų archeologinio paveldo apsaugos srityje nebuvo. Kadangi karo veiksmai Lietuvos teritorijoje 1941 m. vyko trumpai ir didžiulių nuostolių kraštui nepadarė, stengtasi tęsti darbus ir vadovaujant naujai okupacinei valdžiai. 1941 m. KPAĮ, greta tokių einamųjų darbų kaip be savininkų likusių kultūros paminklų globos organizavimas juos perduodant kultūrinėms įstaigoms, įstaigų žinioje esamų kultūros paminklų administravimas, numatė baigti tvarkyti įstaigos vidaus struktūrą: parinkti apskrityse savo įgaliotinius, paruošti vidaus statutą ir inventorizacijos taisykles, pradėti sisteminti archyvus. Pačią įstaigą sudarė atskiri skyriai: archeologijos, architektūros, meno, tautodailės. KPAĮ turėjo tarybą, į kurią įėjo J. Puzinas, Algirdas Šalkauskis (1903–1979), P. Galaunė, Ignas Končius (1986–1975), K. Jablonskis⁵²⁸. KPAĮ išsikelti uždaviniai dėl kultūros paminklų apsaugos buvo gana didelio masto. Numatyta dirbti dviem kryptimis: prižiūrėti, saugoti ir globoti nekilnojamuosius ir kilnojamuosius kultūros paminklus ir pagal galimybes organizuoti sistemingus visų paminklų mokslinius tyrimus, vykdyti jų inventorizaciją ir konservaciją⁵²⁹. 1942 m. birželio 17 d. išleistos „Kultūros paminklų inventorizavimo taisyklės“ daugiau kartojo panašų 1940 m. dokumentą, tik didesnis dėmesys skirtas paminklo teritorijai ir fotografijos naudojimui paminklo fiksacijai⁵³⁰. Per 1942 m. vasarą ir rudenį buvo tikėtasi surinkti žinių apie 161 archeologinį paminklą. 1942 m. Marija Gimbutienė (1921–1994) siūlė KPAĮ atnaujinti minėtus pasižadėjimus su kultūros paminklų valdytojais⁵³¹.

⁵²⁵ 1939 05 15 VDKM raštas Darbėnų policijos nuovados viršininkui. KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 87, l. 186.

⁵²⁶ PŠIBILSKIS, V. B. Rūpinimasis istorijos ir kultūros paminklų išsaugojimu 1940–1941 metais. *MP*, 1987, t. 8, p. 40.

⁵²⁷ LILEIKĖ, M. Archeologinio paveldo suvokimas ir teisinis reglamentavimas Lietuvoje 1940–1944 m. *KP*, 2017, t. 21, p. 20.

⁵²⁸ Kultūros paminklų įstaigos taryba. *Žemaičių žemė*, 1942 04 11, nr. 15, p. 3.

⁵²⁹ Aktualiausiasieji darbai kultūros paminklams apsaugoti. *Į laisvę*, 1942 05 02, nr. 102, p. 6.

⁵³⁰ LILEIKĖ, M. Archeologinio paveldo suvokimas ir teisinis reglamentavimas Lietuvoje 1940–1944 m. *KP*, 2017, t. 21, p. 22.

⁵³¹ KERŠYTĖ, N. Kultūros paminklų apsaugos įstaiga Lietuvoje. *KP*, 2001, t. 8, p. 86.

Archeologijos skyriaus darbai buvo padaryti piliakalnių brėžinius, inventorizuoti jau išmatuotus Alytaus apskrities piliakalnius (Aniškio, Lepelionių, Merkinės, Obelijos, Punios, Rumbonių), rinkti literatūroje esamas žinias apie piliakalnius, daryti piliakalnių topografines nuotraukas, paruošti naujai parinktiems apskričių įgaliotiniams archeologinių paminklų sąrašus, aplankyti ardomus paminklus⁵³². 1941 m. rudenį P. Tarasenka buvo komandiruotas į Alytaus apskritį, Algirdas Šlapikas – į Kretingos apskritį piliakalnių, pilkapių, kapinynų inventorizavimo klausimais. Su Vilniaus universiteto Humanitarinių mokslų dekanatu (dekanas J. Puzinas) suderinta, kad 1942 m. bus surinktos žinios apie archeologinius paminklus Vilniaus srityje⁵³³.

Nors Lietuvos teritorija 1942–1943 m. buvo gilioje užfrontėje, sąlygos vykdyti archeologinių paminklų tyrimus nebuvo palankios⁵³⁴. Šiek tiek daugiau buvo nuveikta tik tiriant jau esamą medžiagą⁵³⁵. Iš piliakalnių srities žinome vos pora į viešumą patekusių veiksnių vietoje. 1942 m. P. Tarasenka aplankė du Aukštaitijos piliakalnius (Buteikiai, Šeimyniškéliai)⁵³⁶, M. Gimbutienė kartu su J. Puzinu ir Antanu Saliu (1902–1972) lankė Imbarės, Įpilties ir Reketės piliakalnius Kretingos apskrityje⁵³⁷, Raseinių apskrityje suinventorino Agelaičių Ilgašilio pelkyne „supiltus visai žemus piliakalnius: Stungį, Stungiuką, Bagočkalnį ir Šeigės kalniuką“ bei Ročiškės piliakalnį⁵³⁸. Betygalos piliakalnio rytinėje dalyje šlaito apačioje „š. m. rugpjūčio 3–25 d. vokiečių kariai sprogdino šovinius, padarydami gana daug didžiulių duobių. Pačiam piliakalniui didelės žalos nepadarė“⁵³⁹. 1943 m. vasarą Burbiškio pradžios mokyklos vedėjui Antanui Grigui (1904–1989) vadovaujant, buvo kasinėjamas Bijeikių piliakalnis, kurio šiauriniame šlaite iškasta 1,5 m. gylio duobė, aptiktas 2 horizontų kultūrinis sluoksnis, rasta plytelių, puodų šukių, apdegusių kaulų, daug apdegusių akmenų⁵⁴⁰.

1941–1944 m. piliakalnių tvarkymais užsiimta labai mažai. Didesnis dėmesys skirtas Gedimino kalno tvarkymui, kas sietina su rūpesčiu pilies griuvėsiais, o ne piliakalnio liekanomis. Spaudoje pažymima, kad Gedimino kalnas yra svarbus istoriniu, urbanistiniais aspektais. Nuslinkus šiauriniam pilies kalno šlaitui 1941 m. Vilniaus

⁵³² J. R. Kultūros paminklų apsaugos įstaigos pusmetinis darbo planas. *Į laisvę*, 1941 11 22, nr. 130, p. 3.

⁵³³ Paminklų apsaugos įstaigos Archeologijos skyriui pranešimas 1942 09 01. LMAVB, f. 235, b. 367, l. 1k–2.

⁵³⁴ ZABIELA, G., Lithuanian archaeology during the National Socialist occupation. *National–Socialist archaeology in Europe and its legacies*. Cham, 2023, p. 307–308.

⁵³⁵ KULIKAUSKAS, P., ZABIELA, G. *Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.)*. V., 1999, p. 252–255.

⁵³⁶ TARASENKA, P. Vorutos pilis. *Ateitis*, 1943 01 23, p. 3–4.

⁵³⁷ KERŠYTĖ, N. Kultūros paminklų apsaugos įstaiga Lietuvoje. *KP*, 2001, t. 8, p. 83.

⁵³⁸ Paminklų apsaugos įstaigos Archeologijos skyriui pranešimas 1942 09 01. LMAVB, f. 235, b. 367, l. 2.

⁵³⁹ Op. cit. l. 2.

⁵⁴⁰ TYLA, K. Papilio kalnelis. *Ateitis*, 1943 10 15, nr. 240, p. 2.

miesto Dailės muziejus ėmėsi Gedimino piliakalnio sutvarkymo darbų. Šiuo laikotarpiu dėmesys buvo kreiptas ir turizmui plėtoti⁵⁴¹, nes piliakalnis labai lankomas turistų, „jį lanko ne tik gyventojai, bet ir vokiečių kariai bei karinėms pajėgoms priklausą pareigūnai“⁵⁴². Spauldoje buvo rašoma, kad kalnas menkai prižiūrimas – mėtosi daug šiukšlių, plytgaliių, lentgaliių, šakų krūvos. Informuojama apie Gedimino kalno kasinėjimus: „pilies kieme pradėti kasinėjimai sustabdyti, Pilies kiemas apvalytas, sutvarkyti laikini latakai vandeniui nubėgti ir tose vietose, kur vanduo grauzia šlaitus, jie sustiprinami ir velėnuojami“⁵⁴³.

Apie piliakalnių ardyimą, naikinimą skelbta itin mažai. Buvo rašoma, kad Raudonoji armija sužalojo daug piliakalnių įrengdama juose įsitvirtinimus, kasdama smėlį, žvyrą įtvirtinimams įrengti. Taip buvo sužalotas Seredžiaus piliakalnis, kuriame įrengtas požeminis postas. Nukasti Mišučių piliakalnio šiaurinis ir pietinis galai, Raseinių piliakalnį apardė prie jo įrengta šaudykla ir manevriniai apkasai⁵⁴⁴. Pažymima, kad daugiausia piliakalnių nukentėjo Kretingos, Tauragės rajonuose ir kitose pasienio apskrityse, didesnis dėmesys buvo skiriamas Biržų, Gedimino, Gelgaudų, Trakų ir kt. pilių žalojimui⁵⁴⁵. Bolševikai suniokojo Naikių piliakalnį, jame įrengdami ginklų ir parako sandėlį, kurį traukdami susprogdino⁵⁴⁶. 1942 m. spauldoje rašoma, kad „jau eilė metų Salduvės piliakalnis apsodinamas pušaitėmis, tačiau kiekvieną žiemą slidininkai jauniems medeliams padaro žalos“. Išleistas griežtas įspėjimas, kad slidininkai nesilankytų ant Salduvės, o nesilaikantys draudimo bus griežtai baudžiami⁵⁴⁷. Kupiškio piliakalnyje buvo ganomos ožkos, karvės, kurie nugrauzė medelius, ištrypė šlaitus⁵⁴⁸.

Vokiečių okupacijos metais visuomenei akcentuota, kad tebegalioja 1936 m. VAK pasirašyti pasižadėjimai su valdytojais globoti piliakalnius ir kitus archeologinius paminklus, kurie, kaip spauldoje skelbiama, „tebelieka pilnoje galioje“⁵⁴⁹. Nemažas dėmesys kreiptas visuomenei įtraukti į kultūros paminklų priežiūrą. Propaguoti KPAĮ atliekami visų krašto kultūros paminklų surašymo darbai. Pabrėžiama, kad didžio-

⁵⁴¹ Tvarkomas Gedimino kalnas. *Naujoji Lietuva*, 1941 09 02, nr. 56, p. 5.

⁵⁴² Turėtų būti sąžiningiau prižiūrimas Gedimino kalnas. *Naujoji Lietuva*, 1941 10 01, nr. 80, p. 3.

⁵⁴³ Tvarkomas Gedimino kalnas Vilniuje. *Žemaičių žemė*, 1941 10 25, nr. 20, p. 3.

⁵⁴⁴ ZABITIS-NEZABITAUSKAS, A. Lietuvos kultūros ir meno turtų naikinimas. *Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai*. Brooklyn, N. Y. 1952, p. 137.

⁵⁴⁵ Ir istorinius paminklus palietė šiuurkšti bolševikų ranka. *Į laisvę*, 1941 10 03, nr. 88, p. 4.

⁵⁴⁶ Azijatai sunaikino kultūros paminklą. *Žemaičių žemė*, 1942 02 16, nr. 7, p. 6; Suniokotas „Naikių piliakalnis“. *Ateitis*, 1943 07 10, nr. 157, p. 6.

⁵⁴⁷ Salduvės kalne uždrausta čiuožti slidėmis. *Tėviškė*, 1942 02 06, nr. 6, p. 5.

⁵⁴⁸ E. Kupiškis. Piliakalnio grožį naikina ožkos. *Ateitis*, 1943 08 05, nr. 179, p. 5.

⁵⁴⁹ Kultūros paminklų apsaugos įstaigos Archeologijos skyrius. Saugokime senovinius paminklus. *Į laisvę*, 1942 05 09, nr. 108, p. 5; Rūpestingai saugokime senovinius Lietuvos paminklus. *Tėviškė*, 1942 05 15, nr. 20, p. 4; Saugokime senovinius paminklus. *Balsas*, 1942 04 17, nr. 19, p. 5.

ji dalis archeologinių paminklų jau anksčiau buvo suregistruoti, tačiau atlikti darbai netobuli. Renkama ir sisteminama mokslinė ir aprašomoji medžiaga apie Lietuvos archeologinius paminklus, į šį procesą buvo įtraukti ir apskričių įgaliotiniai, pradžios mokyklos inspektorai⁵⁵⁰. Dvasininkai, mokytojai, statybos priežiūros įstaigos, ūkininkai kviešti prisidėti prie paminklų tvarkymo, priežiūros darbų⁵⁵¹.

Piliakalniai minimi ir atskiruose spaudoje pasirodžiusiuose straipsniuose. Juose buvo pažymima, kad Lietuva išsiskiria piliakalnių skaičiumi. „Piliakalnių turime tris kartus daugiau už latvius ir 7 kartus daugiau už estus“⁵⁵². Pabrėžta, kad reikia susirūpinti ir apsaugoti gamtos jėgų žalojamus piliakalnius. P. Kulikauskas, plačiau aprašydamas archeologinius paminklus, piliakalnius apibūdino kaip „didingiausių mūsų praeities paminklus, gražiausių mūsų krašto papuošalus – tikri mūsų praeities vartai“⁵⁵³. Jis išskyrė 4 piliakalnių paskirtis: apsistojimo vietos – sodybos, apeiginiai, gynybiniai ir valdovų rezidencijos, taip pat ir signalinės paskirties⁵⁵⁴. P. Tarasenska, pasitelkęs 1942–1943 m. KPAĮ bendradarbių kultūrtechnikų, matininkų atliktus piliakalnių matavimus ir kitus inventorizavimo duomenis, pateikė jų tipologinį suskirstymą bei įvardino charakteringus sritinius piliakalnių tipus⁵⁵⁵. Išsamesnį straipsnį P. Tarasenska parašė apie aukštaičių piliakalnius. Jame aptarti piliakalnių suskirstymas pagal teritoriją, jų gynybinių įtvirtinimų įrengimo ypatumai, chronologija ir jų paskirtis. „Esminis Aukštaičių piliakalnių kultūros skirtumas yra tas, kad dalis jų buvo rengiami ne gyvenimui ar apsigyvenimui, bet įvairioms religinėms apeigoms“⁵⁵⁶. Atskirai gvildentas ir Vorutos pilies lokalizacijos klausimas, kuri sieta su Šeimyniškių piliakalniu⁵⁵⁷. Apie piliakalnius, kaip architektūros paminklus, jų įrengimo savitumus, konstrukcijas, ant piliakalnių stovėjus pastatus rašė istorikas Jonas Matusas (1899–1962), kuris atkreipė dėmesį, kad pirmieji mediniai pastatai aptinkami ant piliakalnių⁵⁵⁸.

Daugiausia per okupacijos laikotarpį apie piliakalnius rašyti bendro pobūdžio straipsniai, papasakojant padavimus apie juos, akcentuojant žinomus istorinius faktus, įvardinant kitus žymius paminklus piliakalnių aplinkoje. Minimi Džiugo⁵⁵⁹, Gandin-

⁵⁵⁰ Lietuvos kultūros paminklų surašymas. *Į laisvę*, 1942 04 16, nr. 88, p. 4.

⁵⁵¹ NEZABITAUSKAS, A. Senovės paminklų globa. *Žemaičių žemė*, 1943 05 07, nr. 17, p. 2; 1943 05 15, nr. 18, p. 2; 1943 05 29, nr. 20, p. 4.

⁵⁵² Kultūros paminklų apsaugos įstaigos Archeologijos skyrius. Saugokime senovinius paminklus. *Į laisvę*, 1942 05 09, nr. 108, p. 5.

⁵⁵³ KULIKAUSKAS, P. Praeities paminklai Lietuvoje. *Ateitis*, 1943 06 03, nr. 127, p. 4.

⁵⁵⁴ Op. cit. p. 4.

⁵⁵⁵ TARASENKA, P. Nauji piliakalnių pažinimo duomenys. *Ateitis*, 1944 06 14, nr. 137, p. 3; 1944 06 15, nr. 138, p. 3.

⁵⁵⁶ TARASENKA, P. Aukštaičių piliakalniai. *Į laisvę*, 1942 05 18, nr. 115, p. 3.

⁵⁵⁷ TARASENKA, P. Vorutos pilis. *Ateitis*, 1943 01 23, nr. 18, p. 3–4; BŪTĖNAS, P. Vorutos pilies beieškant. *Balsas*, 1943 02 13, nr. 6, p. 4.

⁵⁵⁸ MATUSAS, J. Senieji mūsų pastatai. *Į laisvę*, 1942 10 09, nr. 236, p. 3.

⁵⁵⁹ TREIGŪNAS, A. Prie legendinio Džiugo piliakalnio. *Ateitis*, 1943 06 29, nr. 147, p. 3.

gos⁵⁶⁰, Jurgaičių⁵⁶¹, Veliuonos⁵⁶², Žuklių⁵⁶³, buvusios Karšuvos žemės piliakalniai⁵⁶⁴, siūlyta sutvarkyti Šatrijos kalną: „reikėtų jį dabar papuošti, apsodinti ir sutvarkyti, kad atvykstantiems lankytojams darytų gerą įspūdį, kad kiekvienas galėtų čia ramiai pailsėti ir pajusti, kokia graži ir didinga buvo Žemaičių senovė“⁵⁶⁵. Pasidalinta ketinimais, kad Ukmergės piliakalnyje ateityje reikėtų įrengti poilsio parką miestiečiams ir atvykstantiems svečiams⁵⁶⁶. Adomo Vilainio-Šidlausko (1905–1981) straipsnyje „Laukuvos apylinkėse“ apibūdintas Bilionių piliakalnis ir jo aplinka. Pastebėta, kad jo šlaitai yra ariami, papėdėje žaliuoja nedidelis beržynėlis, prie kurio tyvuliuoja pa- ilgos pilnos vandens duobės. Jose esama durpių, kurias vietiniai gyventojai naudoja kurui. A. Vilainis pastebi, kad žemiau aikštelės šiaurės ir rytų pusėje yra lyguma, kur jaunimas renkasi padainuoti ir pažaisti⁵⁶⁷.

Ne visa su piliakalniais susijusi veikla paliko pėdsakus to meto spaudoje. 1942–1943 m. 4 Lietuvos Žiemgalos piliakalnius (Kalnelį, Lokavą ir abu Žagarės) žvalgė latvių archeologas Peteris Stepinis (*Pēteris Stepinš*) (1914–1999). Jo atlikta piliakalnių fiksacija buvo paskelbta tik po 60 metų⁵⁶⁸.

Karai ir okupacijos niekuomet nestimuliavo paveldo apsaugos bei archeologijos raidos, greičiau – priešingai. Nepaisant besikeičiančių okupantų, teisinė paminklų apsaugos būklė iki II pasaulinio karo pabaigos liko nepakitusi. Piliakalniais kaip ir kitais archeologiniais objektais specialiai nebuvo domimasi. Jų minėjimai spaudoje daugiau susiję su krašto šviesuolių bandymais okupacijos sąlygos priminti šlovingus Lietuvos istorijos puslapius, taip palaikant patriotizmą. Svarbiausias šio laikotarpio žinių apie piliakalnių sklaidos pasiekimas buvo rodomos pastangos jų neužmiršti ir pagal galimybes tęsti nepriklausomoje Lietuvoje pradėti jų išsaugojimo darbai.

⁵⁶⁰ Per atgimstančią Plungę į istorinę Gondingą. *I laisvę*, 1942 05 16, nr. 114, p. 5; Pavasaris ties Gondinga. *Žemaičių žemė*, 1942 06 20, nr. 25, p. 3; VILAINIS, A. Prie išnykusio Gondingos miesto. *Ateitis*, 1943 03 17, nr. 63, p. 3.

⁵⁶¹ BRAIŽYS, B. Kalnas su 380 kryžių. *Tėviškė*, 1942 06 19, nr. 25, p. 5; Kryžių kalnas. *Ateitis*, 1943 05 21, nr. 116, p. 4.

⁵⁶² VILAINIS, A. Istorinės Veliuonos piliakalnio šlaituose. *Ateitis*, 1943 07 16, nr. 162, p. 3.

⁵⁶³ ČIBAS, D. Verknė, Vytautuva, Alkaitis. *Ateitis*, 1944 02 24, nr. 46, p. 4.

⁵⁶⁴ VILAINIS, A. Senosios Karšuvos padangė. *Žemaičių žemė*, 1942 10 24, nr. 43, p. 3.

⁵⁶⁵ GENYS, Pr. Ant aukšto kalno Šatrijos. *Žemaičių žemė*, 1942 04 25, nr. 17, p. 3.

⁵⁶⁶ Mt. S. Ukmergė. Mieste piliakalnis – būsimoji poilsio vieta. *Ateitis*, 1943 09 06, nr. 206, p. 4.

⁵⁶⁷ VILAINIS, A. Laukuvos apylinkėse. *Ateitis*, 1943 09 01, nr. 202, p. 3.

⁵⁶⁸ STEPINŠ, P. Lietuvos Žiemgalos piliakalniai. *LA*, 2003, t. 24, p. 229–240.

IV.

Piliakalnių sampratos įtvirtinimas 1948–1990 m.

Pokariniu tarybiniu Lietuvos istorijos laikotarpiu vykę procesai iki šiol yra tyrinėti nepakankamai, išskyrus kelias sritis. Tarp jų kultūros paveldo klausimai nepateko. Jie nebuvo nagrinėjami ir to laiko labai ideologizuotoje ir politizuotoje istorijoje⁵⁶⁹. Todėl tyrime tenka neišvengiamai bent bendraisiais bruožais aptarti ir žymiai platesnes nei piliakalnių išsaugojimas paveldo apsaugos problemas.

IV.1. Piliakalnių apsaugos formavimasis 1948–1966 m.

1944 m. liepą–1945 m. sausį Raudonoji armija išstūmė Vokietijos kariuomenę iš Lietuvos teritorijos ir prasidėjo antrosios tarybinės okupacijos laikotarpis. Naujos tarybinės valdžios struktūros buvo pradėtos kurti dar 1944 m. pirmąjį pusmetį⁵⁷⁰. Kultūros paveldo sritis pradžioje buvo Švietimo liaudies komisariato žinioje, o 1945 m. spalio 10 d. prie Liaudies komisarų tarybos (nuo 1946 m. kovo 25 d. – Ministrų Tarybos) įsteigus Kultūros-švietimo įstaigų komitetą (toliau – KŠĮK), perėjo jo žinion (apskrietyse, miestuose ir rajonuose – atitinkamuose vykdomųjų komitetų skyriuose)⁵⁷¹. Komitetas įsteigtas TSRS Liaudies komisarų tarybos nutarimu ir jame kultūros paveldas

---

⁵⁶⁹ Pvz. apie kultūros paveldą visiškai nieko neužsimenama laikotarpiu iki 1978 m. apimančioje Lietuvos istorijoje (*История Литовской ССР*. Вильнюс, 1978).

⁵⁷⁰ *Lietuvos TSR istorija*. V., 1975, t. IV, p. 145.

⁵⁷¹ Op. cit. p. 220.

nebuvo kaip nors išskirtas⁵⁷². Tas rodo, kad pirmaisiais pokario metais kultūros paveldo apsauga nebuvo aktuali ir sąjunginiu mastu. Čia lieka netyrinėtas ir neįvertintas 1945 m. vasario 22 – kovo 21 d. Maskvoje įvykęs sąjunginis archeologų pasitarimas, kėlęs daug įvairių archeologinių tyrimų ir archeologinio paveldo apsaugos problemų⁵⁷³. KŠĮK 1953 m. balandžio 23 d. pertvarkytas į KM, kurios reguliavimo sferoje kultūros paveldas išliko visą tarybinį laikotarpį.

Nors KŠĮK struktūra buvo nuspręsta tik 1947 m. rugsėjo 3 d. Lietuvos TSR Ministrų Tarybai patvirtinus jo nuostatus, juose įtvirtintas Muziejų ir senovės paminklų skyrius⁵⁷⁴ veikė jau anksčiau⁵⁷⁵ ir orientavosi į muziejų veiklą. Komitetas 1947 m. balandžio 17 d. patvirtino kraštotyros muziejaus nuostatus, pagal kuriuos vienas iš muziejų veiklos barų buvo „įtraukti visuomenę į revoliucijos, istorijos, archeologijos, gamtos ir kitų paminklų, esamų krašto (valsčiaus, apskrities, respublikos) ribose, apsaugojimo reikalą“⁵⁷⁶. Tai rodo, kad kultūros paveldo srityje buvo bandyta labai nežymiai sekti ikikarine tradicija, kai jais rūpinosi VDKM.

Pirminiu tarybinės paveldosaugos sistemos kūrimo etapu, trukusiu maždaug iki 1952 m., dėl duomenų apie piliakalnius menkumo jų dažnai neįmanoma išskirti iš bendrųjų su kultūros paveldu susijusių darbų, dėl ko labiau akcentuojami patys sistemos kūrimo veiksmai.

Pokario paminklosauga buvo kuriama iš naujo, bet jau pagal tarybinę sistemą ir jos teisinius aktus. Lieka neaišku, kodėl nebuvo atkurta ankstesnė KPAĮ, veikusi ir pirmaisiais tarybiniais metais – 1940–1941 m. Tikriausiai tam turėjo įtakos jos veikla vokiečių okupacijos metu ir vadovo (J. K. Jonyno) pasitraukimas į Vakarus. Nustojo galioti ir 1940 m. priimtas Lietuvos kultūros paminklų apsaugos įstatymas⁵⁷⁷. Pirmaisiais pokario metais krašte turėta žymiai svarbesnių rūpesčių nei paveldosauga, todėl konkrečių duomenų apie ją apskritai iki 1948 m. yra labai mažai, o apie piliakalnius išvis nėra⁵⁷⁸.

Pokariu pirmasis apie paveldo apsaugos būtinybę prabilo muziejininkas Juozas Petrulis (1904–1975). Jis 1944–1946 m. buvo Švietimo liaudies komisariato Muzie-

⁵⁷² *Kultūros – švietimo darbuotojo vadovas*. V., 1948, p. 3.

⁵⁷³ КУЗЬМИНЫХ, С. В., СЕРЫХ, Д. В. Всесоюзное археологическое совещание 1945 года как ключевой фактор послевоенного развития советской археологии. *Советская археология до и после Великой отечественной войны (вторая половина 1930-х – конец 1940-х годов)*. Москва, 2021, с. 36–37.

⁵⁷⁴ *Kultūros – švietimo darbuotojo vadovas*. V., 1948, p. 6.

⁵⁷⁵ J. Petrulis 1946 06 23 laikraštyje „Tiesa“ nr. 55 paskelbtame straipsnyje „Saugokime praeities paminklus“ įvardintas kaip Kultūros-švietimo įstaigų komiteto Muziejų ir senovės paminklų skyriaus viršininkas.

⁵⁷⁶ *Kultūros – švietimo darbuotojo vadovas*. V., 1948, p. 59.

⁵⁷⁷ GLEMŽA, J. R. *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas*. V., 2002, p. 26.

⁵⁷⁸ A. Tautavičius bibliografijoje nurodo tik vieną straipsnį (PETRULIS, J. Saugokime kultūros paminklus. *Komjaunimo tiesa*, 1946 06 23, nr. 55, p. 3) (TAUTAVIČIUS, A. *Lietuvos archeologijos bibliografija. 1782–1998*. V., 2000, p. 225, nr. 5905).

jų ir senovės paminklų apsaugos skyriaus viršininkas. 1945 m. kovo 27 d. J. Petrusis švietimo skyrių politinio švietimo inspektorių seminare skaitė pranešimą „Muziejų atkūrimas ir kultūros paminklų apsaugos organizavimas“, parengtą Felikso Bugailišio (1883–1965)⁵⁷⁹. Pastarasis tuomet buvo Šiaulių „Aušros“ muziejaus vedėjas bei Mokslų akademijos (toliau – MA) LII Etnografijos skyriaus vedėjas. Nors didesnė pranešimo dalis buvo skirta muziejų reikalams, paliesti ir kultūros paminklai, sieti su „krašto bei tautos pažinimu“. „Jų sudėtis yra labai įvairi savo reikšme, paskirtimi, pavidalu, apimti ir išsilaikymu, jų gi sąvoką sudaro kilnojamieji ir nekilnojamieji daiktai, kurie dėl savo mokslinės, meninės ar kitos reikšmės pripažįstami saugotinais. Svarbu yra tų palaiškų kuo daugiau išsaugoti. Jų apsaugos problemą ir sudaro vadinamas kultūros paminklų apsaugos darbas, kurio uždavinys yra nustatyti (čia mašinraštyje yra atliktas teksto redagavimas, tad pati mintis nėra visai sklandi – J. V.) savininką, pobūdį, faktinę būklę apsaugotinių objektų ir juos atitinkamai suregistruoti, aprašyti bei dokumentuoti“⁵⁸⁰. Kadangi pranešimas buvo orientuotas į politinio švietimo inspektorius, kurie apie kultūros paminklus tikriausiai nieko nebuvo net girdėję, dėl apsaugos kreiptasi jiems labiau suprantama kalba. „Turėti progos nepastebėti ir nesutvarkyti reikalo, leidžiant akyse kultūros paminklui sunykti, būtų didelis nusižengimas prieš tautą ir tarybų santvarką“⁵⁸¹. Piliakalniai pranešime paminėti tarp proistorinių paminklų, iškeliant juos į pirmą vietą prieš pylimus, senovės statybų vietas ir kt., kurie visi „turi būti apsaugoti nuo palietimų, kad jų ištyrimas bei atkasimas būtų atliktas žinomų archeologų“⁵⁸².

Pranešime primenama apie 1940 m. tarybų valdžios priimtus kultūros paminklus saugančius įstatymą ir potvarkius, tad, matyt, tuo metu dar orientuotasi į buvusios paveldo apsaugos sistemos atgaivinimą. Kultūros paminklų apsaugą siūlyta vykdyti švietimo skyrių pareigūnams ieškant „geros valios veiklių bei su iniciatyva visuomenininkų“, kuriems Švietimo liaudies komisariatas suteiktų įgaliojimus „vadovauti vietos paminklų apsaugos akcijoje ir vesti jų registraciją“. „Apsaugotinus vietas objektus kaip antai piliakalnius, senus gamtos paminklus (medžius, akmenis...), architektūros pavyzdžius ir pan. aprūpinti apsaugomais ženklais, iškabomis, skelbimais, tvorelėmis, sargyba ir t.t.“⁵⁸³. Vykdamas apsaugą siūlyta bendradarbiauti su valdžios ir ūkinėmis institucijomis. Pranešimo poveikio tolesnei paminklų apsaugai nematyti – matyt, tai buvo tik šauksmas tyruose.

1945 m. rugpjūčio 15–31 d. Vilniuje buvo numatyta surengti 80 valandų trukmės kursas Švietimo liaudies komisariato muziejų darbuotojams – iš viso 60 žmonių. Gana plačioje kursų programoje po 2 valandas buvo numatyta skirti mokslinėms ekspedici-

⁵⁷⁹ Pranešimas „Muziejų atkūrimas ir kultūros apsaugos organizavimas“. Mašinraštis. LCVA, f. R-1016, ap. 1, b. 106, l. 3.

⁵⁸⁰ Op. cit. l. 5.

⁵⁸¹ Op. cit.

⁵⁸² Op. cit. l. 6.

⁵⁸³ Op. cit. l. 7.

joms, kultūros paminklams, senovės paminklų inventorizavimui⁵⁸⁴ ir archeologijai⁵⁸⁵. Neaišku, ar tokie kursai įvyko, nes išlikęs dokumentas nėra pasirašytas.

J. Petručiui priklauso ir pirma pokarinė publikacija apie kultūros paveldo išsaugojimą⁵⁸⁶. Ji orientuota daugiau į kraštotyrinę veiklą, šiam reikalui kviečiant pasitelkti komjaunimą. Kaip viena iš kraštotyros sričių buvo išskirta kultūros paminklų apsauga bei globa. „Senovės lietuvių piliakalniai, alkos, priešistoriniai kapinynai – daugelyje vietų laiko ir žmonių yra ardomi, iš jų imamas žvyras ir pan. <...> Todėl kiekvieno komjaunuolio pareiga – budėti, sekti, kad naikinamasis darbas būtų sustabdytas, būtų gerbiami mūsų istoriniai paminklai“⁵⁸⁷. Tuo metu neseniai atsikūręs komjaunimas turėjo svarbesnių problemų nei kultūros paminklų apsauga, tad ir šis kvietimas liko neišgirstas.

Instituciniu aspektu į paveldo apsaugą atkreiptas dėmesys „iš išorės ir viršaus“ tik 1948 m., kai spalio 14 d. TSRS Ministrų Taryba priėmė nutarimą Nr. 3898 dėl kultūros paminklų apsaugos pagerinimo priemonių⁵⁸⁸. Jame šių paminklų apsauga patikėta autonominių respublikų ministrų taryboms ir žemesnių darinių vykdomiesiems komitetams. Vykdomo kontrolė suskaidyta į 3 dalis: archeologiniams ir istoriniams paminklams patikėta sąjunginių respublikų KŠJK, architektūros ir dailės – atitinkamiems architektūros ir dailės reikalų komitetams prie Ministrų Tarybos. Šios 3 įstaigos per 3 mėnesius turėjo parengti joms priskirtų grupių paminklų apskaitos, registravimo ir laikymo tvarkos instrukcijas (archeologijos ir istorijos paminklams – kartu su MA). Šios įstaigos iki 1949 m. pabaigos privalėjo įvykdyti visų iki tol žinomų paminklų apskaitą, kad juos būtų galima įrašyti į valstybinius paminklų sąrašus. J. Stalino pasirašytas nutarimas kartu buvo papildytas kultūros paminklų apsaugos nuostatais, detalčiau išaiškinančiais kai kuriuos nutarimo punktus. Piliakalniai pateko į gana platų archeologinių paminklų sąrašą, kurį sudarė „senovės pilkapiai, <...> poliniai pastatai, senovės stovyklų ir gyvenviečių liekanos, senovės miestų liekanos, žemės pylimai, grioviai, drėkinimo kanalų ir kelių liekanos, senovinės kapinės, kapinynai, kapai, senoviniai antkapiai, dolmenai, menhirai, kromlechai, akmeninės statulos („bobos“) ir pan.; senoviniai piešiniai ir užrašai, iškalti akmenyse ir uolose, vietos, kur randami iškasamų gyvulių (mamutų, raganosių ir kt.) kaulai; taip pat randami senoviniai daiktai“⁵⁸⁹. Piliakalniai šiame sąrašė įvardyti antroje vietoje (po „senovės pilkapių“).

⁵⁸⁴ Nurodytos 22 valandos greičiausiai yra spausdinimo klaida.

⁵⁸⁵ Švietimo liaudies komisariato muziejų ir darbuotojų kadrams paruošti 1945 m. kursų plano bendrieji nuostatai. LLMA, f. 476, ap. 1, b. 10, l. 4.

⁵⁸⁶ PETRULIS, J. Saugokime kultūros paminklus. *Komjaunimo tiesa*, 1946 06 23, nr. 55, p. 3.

⁵⁸⁷ Op. cit.

⁵⁸⁸ Постановление Совмина СССР от 14 октября 1948 г., nr. 3898 О мерах улучшения охраны памятников культуры. *Охрана памятников истории и культуры. Сборник документов*. Москва, 1973, с. 65–67. Vertimas į lietuvių kalbą – LLMA, f. 476, ap. 1, b. 29, p. 77–78.

⁵⁸⁹ Приложение к постановлению Совмина СССР от 14 октября 1948 г., nr. 3898 Положение об охране памятников культуры. *Охрана памятников истории и культуры. Сборник документов*. Москва, 1973, с. 68.

Šio fakto sureikšminti nereikėtų, kadangi jis pateikia piliakalnių vietą bendroje sąjunginėje archeologinių objektų nomenklatūroje, o patys nuostatai kaip tokie išversti į lietuvių kalbą nebuvo. Nurodoma, kad jie buvo padauginti 200 kopijų ir išsiuntinėti į respublikas⁵⁹⁰. Minėti nuostatai nurodė dvejopą kultūros paminklų reikšmę. Įžymios mokslinės, istorinės ar meninės vertės paminklai sudarė atskirą visasąjunginės reikšmės grupę ir turėjo būti tvirtinami TSRS Ministrų Taryboje sąjunginių respublikų ministrų tarybų ir MA teikimu, neapibrėžtos svarbos respublikinės reikšmės grupė – respublikos Ministrų Taryboje. Archeologinių paminklų ir architektūrinių paminklų teritorijų apsaugos zonų aprėptyje kasinėjimai vykdomi tik su leidimu (atviru lapu), kurį išduoda respublikos MA ir kuris registruojamas kultūros-švietimo komitete. Pastarieji turėjo neleisti archeologinių objektų („pavyzdžiui, senųjų miestų liekanas, piliakalnius, pilkapius, kapinynus ir kt.“) naudoti kaip statybinės medžiagos, arti ir nukasinėti, apie juos nustatyti neliečiamas apsaugos zonas, „ryžtingai nutraukti savavališkus archeologinius tyrimus ir kitokius veiksmus, iššaukiančius archeologinių paminklų suardymą“⁵⁹¹. Šie nuostatai archeologinių paminklų, tarp kurių yra ir piliakalniai, apsaugos ir tyrimų tvarką nustatė visą tarybinį laikotarpį, nors buvo ne kartą tobulinami⁵⁹².

Vienu iš išskirtinių tarybinės epochos bruožų yra atotrūkis tarp valdžios nurodymų ir realių darbų. Minėtų nutarimo ir nuostatų įgyvendinimas tai tik patvirtina. Pradžioje juos implikuoti į respublikos gyvenimą stengtasi gana tiesmukai. Lietuvos TSR Ministrų Taryba vietinius nuostatus ir nutarimą pagerinti kultūros paminklų apsaugą priėmė 1949 m. kovo 10 d.⁵⁹³, t. y. praėjus 5 mėnesiams vietoj reikalautų 3. Juo visi esami Lietuvos TSR teritorijoje kultūros paminklai, turintieji mokslinę, istorinę arba meninę vertę, yra neliečiamas visos liaudies turtas ir yra valstybės apsaugomi⁵⁹⁴. Nutarime pakartotos sąjunginiame nutarime buvusios nuostatos, KŠĮK nurodyta per

⁵⁹⁰ ОСМАНОВА, М. Н., БАБОШИНА, Е. В. Послевоенное законодательство СССР об охране памятников истории, культуры и искусства. *Образование и право*. 2023, nr. 2, с. 401 išnaša 5.

⁵⁹¹ 1949 06 10 Lietuvos TSR Ministrų tarybos Nutarimo Nr. 412 „Dėl „Instrukcijos archeologiniams ir istoriniams paminklams apskaityti bei apsaugoti Lietuvos TSR teritorijoje“ instrukcijos nuorašas. Dalis – Archeologinių paminklų apskaita ir apsauga. LLMA, f. 476, ap. 1, b. 29, l. 70.

⁵⁹² ОСМАНОВА, М. Н., БАБОШИНА, Е. В. Послевоенное законодательство СССР об охране памятников истории, культуры и искусства. *Образование и право*. 2023, nr. 2, с. 398, 401.

⁵⁹³ Lietuvos TSR Ministrų tarybos nutarimas Nr. 184. *Dėl priemonių kultūros paminklų apsaugai pagerinti ir kultūros paminklų apsaugos nuostatai*. V., (1949); GIRDŽIUS, V. Dėl priemonių kultūros paminklų apsaugai pagerinti. *Kultūros – švietimo darbuotojo vadovas*. V., 1951, p. 177–178; GIRDŽIUS, V. Kultūros paminklų apsaugos nuostatai. *Kultūros – švietimo darbuotojo vadovas*. V., 1951, p. 178–185.

⁵⁹⁴ GIRDŽIUS, V. Kultūros paminklų apsaugos nuostatai. *Kultūros-švietimo darbuotojo vadovas*. V., 1951, p. 178 (1 paragrafas).

mėnesį parengti „instrukciją dėl tvarkos archeologiniams ir istoriniams paminklams apskaityti, registruoti bei užlaikyti“⁵⁹⁵, ir ją suderinus su MA, teikti tvirtinti Ministrų Tarybai. Šie kultūros paminklų apsaugos nuostatai buvo tik respublikai pritaikytas pažodinis 1948 m. nuostatų vertimas, vietomis nelabai vykęs. Įvardinant archeologinių paminklų rūšis verčiant buvo praleisti piliakalniai, tačiau palikti Lietuvoje neaptinkami drėkinimo kanalų pėdsakai, dolmenai, mengirai, kromlechai, pilkapiai išversti kaip milžinkapiai, poliniai pastatai – pastatai ant rąstų, gyvenvietės tapo kaimais, akmeninės statulos – akmenų pabaisomis⁵⁹⁶. Visa tai rodo, kad paminklų apsaugai nebuvo skiriama didesnio dėmesio, tik vykdyti nurodymai „iš viršaus“.

Archeologinio paveldo apsaugai svarbesnė yra 1949 m. birželio 10 d. Ministrų Tarybos nutarimu Nr. 412 patvirtinta „Instrukcija archeologiniams ir istoriniams paminklams apskaityti bei apsaugoti Lietuvos TSR teritorijoje“⁵⁹⁷. Joje nurodyta, kad šių paminklų „apskaitą, apsaugą ir užlaikymo priežiūrą“ vykdo miestų ir apskričių kultūros-švietimo darbo skyriai, kurie už tai atsiskaito šių administracinių vienetų vykdomiesiems komitetams bei KŠĮK⁵⁹⁸. Be ankstesniuose dokumentuose buvusių nuostatų (pakartota archeologinių paminklų nomenklatūra irgi be piliakalnių, tačiau nebeminint Lietuvai nebūdingų rūšių), joje įteisinti vietinės reikšmės paminklai⁵⁹⁹, paminklo aprašymo forma. Instrukcija įtvirtintas paminklinių lentų (vadintų memorialinėmis) statymas, paminklų pasų surašymas, radinių perdavimas muziejams, reikalavimas užkasti tyrinėtą vietas. Tyrimų leidimo gavimo ir atsiskaitymo už juos tvarką nustatyti patikėta MA prezidiumui. Atskiru punktu nurodoma, kad „eiliniai archeologiniai paminklai apsaugomi tik iki pilnutinai juos ištyrus“, po to braukiami iš paminklų sąrašų⁶⁰⁰.

Priimtų nutarimų įgyvendinimas pradėtas nuo archeologinių objektų apskaitos. Ji pradžioje buvo patikėta muziejams, kurių 1950 m. buvo 42⁶⁰¹. Per 1949 m. Telšių kraštotyros muziejus „suregistravo 149 archeologinius, istorinius ir revoliucinius paminklus Telšių apskrityje“⁶⁰². Archeologinių paminklų tarp jų buvo 127, iš jų 33 piliakalniai⁶⁰³. Kultūros paminklų apsaugos ir apskaitos srityse darbai pradėti 1949 m.

⁵⁹⁵ GIRDŽIUS, V. Dėl priemonių kultūros paminklų apsaugai pagerinti. *Kultūros-švietimo darbuotojo vadovas*. V., 1951, p. 177 punktas 5.

⁵⁹⁶ GIRDŽIUS, V. Kultūros paminklų apsaugos nuostatai. *Kultūros-švietimo darbuotojo vadovas*. V., 1951, p. 179 punktas 2c.

⁵⁹⁷ GIRDŽIUS, V. Instrukcija archeologiniams ir istoriniams paminklams apskaityti bei apsaugoti Lietuvos TSR teritorijoje. *Kultūros-švietimo darbuotojo vadovas*. V., 1951, p. 186–195.

⁵⁹⁸ Op. cit. p. 187 (3 paragrafas).

⁵⁹⁹ Op. cit. p. 187 punktas c.

⁶⁰⁰ Op. cit. p. 191 punktas 16.

⁶⁰¹ GIRDŽIUS, V. *Tarybų Lietuvos kultūros – švietimo įstaigų darbo laimėjimai*. V., 1950, p. 50.

⁶⁰² Op. cit. p. 54.

⁶⁰³ Telšių apskrityje esančių archeologinių paminklų sąrašas. LLMA, f. 476, ap. 1, b. 42, l. 74–77.

spalio 15 d. organizavus KŠĮK Archeologinių ir istorinių paminklų apsaugos skyrių⁶⁰⁴. 1949 m. priimti aukščiau minėti nutarimas ir instrukcija išsiuntinėti visiems kraštotyros muziejams, sričių ir rajonų kultūros-švietimo darbo skyriams. KŠĮK kreipėsi į MA LII, prašydamas leisti pasinaudoti 1948–1950 m. instituto ekspedicijų metu suregistruotais ir patikslintais archeologinių-istorinių paminklų sąrašais⁶⁰⁵. Tokių ekspedicijų šiuo laikotarpiu institutas buvo atlikęs 2. Šių darbų rezultatas buvo iki 1949 m. gruodžio 31 d. suregistruotas 4631 paminklas, iš jų 10 visasajunginės reikšmės, kurie pagal įstatymo reikalavimą suderinti su LTSR MA⁶⁰⁶. Iš šių paminklų 6 buvo piliakalniai – Apuolės, Įpilties, Kernavės „Mindaugo sosto“, Medvėgalio, Veliuonos ir Vilniaus „Gedimino kalnas su pilimi“⁶⁰⁷. Pokarinei paminklų registracijai nuo pat jos pradžios būdinga netikslūs objektų apskaita. Minėtas 4631 paminklas susideda iš 41 apskrities paminklų ir 300 neaiškių paminklų vietų, kurių visas mašinėle (kaip ir visas sąrašas) išspausdintas skaičius yra 4423, o 4631 parašytas ranka, sąrašą tikslinant. Suskaičiavus paminklus pagal apskritis yra 4127 paminklai, pridėjus 300 neaiškių – 4427, o sudėjus greta pieštuku (irgi tikslinant) pagal apskritis surašytus skaičius – 4406. Kaip matyti, visi skaičiai yra skirtingi ir tokia galutinių skaičių įvairovė aptinkama ir vėlesniuose dokumentuose. Ji didesnės reikšmės nagrinėjamai temai neturi, tik parodo tam tikrą vykdytos apskaitos sąlyginumą.

Miestų ir rajonų darbo žmonių deputatų Tarybų vykdomieji komitetai turėjo užtikrinti kultūros paminklų apsaugą: įpareigoti apylinkės vykdomuosius komitetus ir apylinkių tarybas ar atskiras įstaigas apsaugoti ir prižiūrėti jų apylinkių teritorijose esančius paminklus; uždrausti archeologinius paminklus ardyti, kirsti nuo jų medžius, ganyti gyvulius, arti, „lyginti pylimus apie piliakalnius“ ir nevystyti jokių apželdinimo darbų ant pačių paminklų bei jų apsaugai skirtose zonos ribose, neleisti vykdyti jokių darbų be KŠĮK patvirtintų projektų; uždrausti imti žvyrą ir kitą statybinę medžiagą iš pilių, piliakalnių, senkapių ir apskritai iš šių vietų, kur yra istorinių liekanų; neleisti asmenims, kurie neturi leidimo, savavališkai kasinėti archeologinių paminklų ir įpareigoti darbų vedėjus, jei kasant ar vykdant žemės statybos, melioracijos ar kitokius darbus randama archeologinių radinių, tuojau sustabdyti šių paminklų naikinimą; nustatyti paminklų apsaugos zonas (10–15 m), organizuoti kontrolės bei priežiūros klausimus, statyti lentas su trumpu paminklų apibūdinimu⁶⁰⁸.

⁶⁰⁴ Pranešimas „Kultūros paminklų apskaita ir apsauga“, skaitytas Archeologų ir etnografų ataskaitinėje konferencijoje. Mašinraštis. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 105, l. 16.

⁶⁰⁵ 1950 12 06 KŠĮK prie Lietuvos TSR Ministrų tarybos raštas Nr. L/3336 Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos instituto direktoriui. LLMA, f. 476, ap. 1, b. 73, l. 144.

⁶⁰⁶ 1950 02 20 KŠĮK prie Lietuvos TSR Ministrų tarybos raštas Nr. L/445 Lietuvos TSR Ministrų tarybai. LLMA, f. 476, ap. 1, b. 107, l. 1.

⁶⁰⁷ Lietuvos TSR respublikinės ir visasajunginės reikšmės archeologinių ir istorinių paminklų suvestinis sąrašas. LLMA, f. 476, ap. 1, b. 107, l. 2–3.

⁶⁰⁸ Ataskaita „Kultūros paminklų apskaita ir apsauga“. Mašinraštis. LLMA, f. 476, ap. 1, b. 151, l. 19.

Sajunginės paminklų apsaugos nuostatos buvo įtrauktos ir į KŠĮK naujus nuostatus, patvirtintus Lietuvos TSR Ministrų Tarybos 1951 m. sausio 15 d. Komitetui pridėtas uždaviny „betarpiškai ir per savo vietinius organus“ vadovauti „archeologinių bei istorinių paminklų apskaitai, apsaugai, restauravimui bei panaudojimui“ ir kontroliuoti „tų darbų vykdymą“⁶⁰⁹, ko nebuvo 1947 m. analogiškuose nuostatuose. Naujuose nuostatuose komiteto struktūroje vietoj buvusio vieno muziejų ir senovės paminklų skyriaus suformuoti 2 atskiri skyriai – Muziejų bei Archeologinių ir istorinių paminklų apsaugos⁶¹⁰. Papildytos ir sričių, miestų ir rajonų kultūros-švietimo darbo skyrių veiklos sritys, nurodant, kad jie „vadovauja archeologinių ir istorinių paminklų apskaitai, apsaugai, restauravimui bei panaudojimui ir kontroliuoja šį darbą“⁶¹¹. 1951 m. kovo 14 d. komiteto patvirtintuose rajoninių kraštotyros muziejų nuostatuose detalizuotas jų darbas, kuriame, be kitos veikos, nurodyta, kad šie muziejai „padeda išaiškinti, tyrinėti ir populiarinti kultūros paminklus“⁶¹².

1949 m. rudenį spaudoje pasirodė J. Petrulio straipsnelis, kviečiantis suaktyvinti kraštotyros muziejų (jų tuo metu veikė 25) veiklą⁶¹³. Straipsnelis orientuotas į liaudies kultūros relikvų išsaugojimą, apie archeologiją jame neužsimenama. Kaip vienas iš kraštotyros muziejų darbo trūkumų įvardinta tai, kad jis paliktas savieigai, o KŠĮK „iki šiol dargi nėra išleidęs jokios darbui vykdyti instrukcijos ir literatūros“⁶¹⁴. Svarbiausiame respublikos laikraštyje pasirodęs straipsnis pagal nerašytą tarybinę tvarką iškart įgaudavo direktyvinį pobūdį, todėl tą pačią dieną laikraščio laiškų skyriaus vedėjas (parašas neįskaitomas) kreipėsi į KŠĮK pirmininką Eduardą Načą (1895–1957) su standartiniu (spausdintu spaustuvėje) raštu, kad „buvo išspausdintas straipsnis, kuriame iškelti klausimai lietuvių arba Lietuvos vadovaujamą organizaciją“. Prie rašto pridėta straipsnio iškarpa iš laikraščio ir prašyta informuoti, „kas padaryta iškeltiems trūkumams pašalinti ir kokie rezultatai pasiekti“⁶¹⁵. Gana operatyviai dar spalio mėnesį parengtame atsakyme naujas KŠĮK pirmininkas Vytautas Girdžius (1908–1975) patvirtino kritikos teisingumą, pažymėdamas, kad prie KŠĮK „yra įsteigtas archeologinių ir istorinių paminklų apsaugos skyrius, kuris registruoja ir saugo archeologinius-istorinius bei etnografinius paminklus“⁶¹⁶. Gana greitai „Tiesoje“ pasirodė kitas straipsnelis, kuriame rašoma ir apie ariamą Gandingos piliakalnį⁶¹⁷. Reaguodamas į

⁶⁰⁹ *Kultūros – švietimo darbuotojo vadovas*. V., 1951, p. 9.

⁶¹⁰ Op. cit. p. 11.

⁶¹¹ Op. cit. p. 12.

⁶¹² Op. cit. p. 174.

⁶¹³ PETRULIS, J. Suaktyvinti kraštotyros darbus. *Tiesa*, 1949 10 03, nr. 227, p. 3.

⁶¹⁴ Op. cit.

⁶¹⁵ 1949 10 03 dienraščio „Tiesa“ redakcijos raštas Nr. 763 KŠĮK pirmininkui drg. Načiui. LLMA, f. 476, ap. 1, b. 9, l. 17.

⁶¹⁶ 1949 10 09 KŠĮK raštas Nr. d/1746 dienraščio „Tiesos“ redakcijai. LLMA, f. 476, ap. 1, b. 9, l. 21.

⁶¹⁷ KULIKAUSKAS, P., PETRULIS, J. Apsaugoti kultūros paminklus. *Tiesa*, 1949 11 29, nr. 290, p. 2.

jį, KŠĮK 1949 m. gruodžio 3 d. kreipėsi į Plungės apskrities Kultūros-švietimo darbo skyriaus vedėją, kad kuo skubiau patikrintų minėtą faktą ir uždraustų minėto piliakalnio naikinimą. Drauge raštu skyrius įpareigojamas patikrinti visų archeologinių-istorinių paminklų būklę apskrityje užtikrinant jų apsaugą⁶¹⁸. 1949 m. gruodžio 12 d. KŠĮK Archeologinių-istorinių paminklų apsaugos skyriaus viršininkas P. Paulauskas kraštotyros muziejus raštu įpareigojo sustiprinti paminklų apsaugos darbus. Kaip vienas iš paminklų žalojimo pavyzdžių nurodytas ariamas Gandingos piliakalnis⁶¹⁹. Archeologinius ir istorinius paminklus uždrausta „ardyti, taisyti, perdirbti, perstatyti, užstatyti, pristatyti, perkelti į kitą vietą, kirsti nuo jų medžius, ganyti gyvulius, arti, lyginti pylimus aplink piliakalnius, imti iš jų akmenis ir daryti kitokius veiksmus, kurie galėtų pakenkti paminklų turiniui, formai ir išvaizdai“⁶²⁰. Juos saugant kviesta pasitelkti mokyklas, kraštotyros ratelius, kitas įstaigas ir pavienius piliečius. Taip formavosi tarybinio laikotarpio praktika, kai buvo reaguojama į spaudoje pasirodžiusią kritiką, kuri savo ruožtu buvo „dozuojama“ iš viršaus, kadangi visa spauda pereidavo cenzūrą, žinomą Vyriausios valstybinių paslapčių spaudoje saugojimo valdybos (*Glavlit*) pavadinimu⁶²¹.

Kultūros paminklų registracijos darbas pagal KŠĮK planus turėjo būti baigtas 1949 m. pabaigoje, kai ir buvo pateikti kultūros paminklų sąrašai. Iki to laiko iš dalies apskričių kultūros-švietimo darbo skyrių ir kraštotyros muziejų buvo gauti labai įvairiai sudaryti skirtingo išsamumo šių paminklų sąrašai. Likusios apskritys duomenis pateikė 1950 m. pirmoje pusėje. Matyt, tada pagal vienodą 7 stulpelių lentelės formą pagal valsčius ir buvo sudaryti apskričių „archeologinių ir istorinių paminklų“ sąrašai⁶²². Paminklų apibūdinimo pavadinimas (rūšis), trumpas aprašymas, buvęs ir dabartinis jo adresai (po 2 stulpelius – kaimui ir valsčiui nurodyti). Pastarieji duomenys rodo, kad sąrašai buvo sudaryti žinant apie būsimą administracinę reformą arba jau ją įvykdžius. Jokių datų prie šių sąrašų nėra, tačiau atsižvelgę į aukščiau pateiktus duomenis juos galime tvirtai datuoti 1950 m. ir įvardyti 1950 m. sąrašais. Pagal juos paminklai apskrityje registruoti pagal abėcėlės tvarką nurodytus valsčius, nors vietomis to padaryti nepasisėkė. To paties principo stengtasi laikytis ir priskiriant paminklus kaimams valsčių viduje, tačiau čia pastebima žymiai daugiau nenuoseklumo. Kiekvienoje apskrityje paminklai numeruoti nuo vieneto, neskirstant jų į archeologinius ir istorinius.

⁶¹⁸ 1949 12 03 KŠĮK Archeologinių-istorinių paminklų apsaugos skyriaus viršininko raštas Nr. d/2389 Plungės apskrities Kultūros-švietimo darbo skyriaus vedėjui. LLMA, f. 476, ap. 1, b. 73, l. 142.

⁶¹⁹ 1949 12 12 KŠĮK raštas Nr. d/2457 Kraštotyros muziejaus direktoriui. LLMA, f. 476, ap. 1, b. 10, l. 9.

⁶²⁰ 1949 12 12 KŠĮK raštas Nr. d/2457 Kraštotyros muziejaus direktoriui. LLMA, f. 476, ap. 1, b. 10, l. 10.

⁶²¹ STREIKUS, A. *Minties kolektyvizacija. Cenzūra sovietų Lietuvoje*. V., 2018, p. 206–207.

⁶²² 1948–1950 m. archeologinių-istorinių paminklų sąrašai. LLMA, f. 476, ap.1, b. 40–42.

Informacijos kilmei apie piliakalnius 1950 m. sąrašė nustatyti pasirinkta vieno vėlesnio rajono – Utenos – piliakalnių imtis. Šiame rajone yra didžiausias piliakalnių skaičius (2017 m. – 60⁶²³), jis detalai buvo žvalgytas 1985 m., kai vietoje įvertinta visa ankstesnė informacija apie rajono piliakalnius⁶²⁴. Šie duomenys tapo pagrindu atrenkant tikrus piliakalnius iš VAK ir 1950 m. sąrašų. Tokių yra 45 (žr. 11 priedą). 1950 m. sąrašas papildomai sulyginatas su jo prototipais – iš apskrities Kultūros švietimo darbo skyriaus ir kraštotyros muziejaus gautais sąrašais (po du – datuojami atitinkamai 1950 m. birželio 2 ir rugpjūčio 14 dienomis bei 1948 m. sausio 24 ir 1949 m. spalio 14 dienomis)⁶²⁵. Sąrašai lyginti siekiant įvertinti 1950 m. duomenų originalumą ir reikšmę. Kadangi dauguma duomenų juose yra bendro pobūdžio (situacija, aprašymas) ir galėjo būti surinkti nepriklausomai, siekiant palyginti paimtos 3 duomenų grupės (priede pajuodintos), kurios apskritai galėjo būti tik nurašytos nuo ankstesnės VAK medžiagos. Tai savininkų pavardės (keisti duomenys 1950 m. sąrašė, nes tuo metu žemė jau buvo kolektyvizuota ir atskiram asmeniui nepriklausė), nerealaus objekto matmenys (ypač aukštis) bei rastų radinių įvardinimo pobūdis ir seka. Pagal juos (vieną du kiekvieno objekto požymius) VAK ir 1950 m. sąrašo duomenų sutapimas fiksuotas 34 atvejais (75,5 %). Dar 9 atvejais jis labai galimas, tačiau galutinai neįrodomas dėl lyginamos informacijos skurdumo. Tik po vieną atvejį turime, kai piliakalnis buvo paminėtas VAK, bet į 1950 m. sąrašus nepateko (Užpaliai) ir atvirksčiai (Rukliai). Tai gali būti ir ne visų archyvinių duomenų išlikimo pasekmė ar net elementarios klaidos, kurių 1950 m. sąrašė ne tiek jau mažai (iš 42 lygintų atvejų 7 fiksuoti skirtingi pavardžių variantai). Kad sąrašas buvo „sudarytas pagal archyvinius duomenis ir pagal apsaugos įsipareigojimo lapus jiems saugoti, todėl neabejotina, kad šie paminklai tikrai yra“, nurodoma ir to laiko dokumentuose⁶²⁶. Apibendrinus matyti, kad 1950 m. sąrašų duomenys buvo kone visiškai paimti iš VAK medžiagos. Tokia išvada smarkiai nuvertina pačių sąrašų duomenis, tačiau išryškina VAK įdirbio poveikį pokarinei paveldosaugai, taip pat ir piliakalniams. Kartu vertingesni tampa su šių sąrašų tikslinimu susiję duomenys.

1950 m. sąrašai buvo sudaromi ir Vilniuje saugoto VAK archyvo pagrindu, tik nenurodant paties VAK, kurį kaip tarpukario Lietuvos instituciją tikriausiai draudė minėti tuometinė cenzūra. 1950 m. į Vilkaviškio apskritį išsiųstame KŠĮK Archeologinių-istorinių paminklų skyriaus viršininkės Bulkutės pasirašytame rašte aiškinant

⁶²³ *Lietuvos piliakalniai. Atlasas*. V., 2017, t. IV, p. 223.

⁶²⁴ ZABIELA, G. 1985 metų MMT žvalgomosios archeologinės ekspedicijos Utenos rajone ataskaita. LIIR, f. 1, b. 1376.

⁶²⁵ Utenos apskrities archeologinių ir istorinių paminklų sąrašas. LLMA, f. 476, ap. 1, b. 42, l. 197–236.

⁶²⁶ 1950 06 20 KŠĮK Archeologinių-istorinių paminklų apsaugos skyriaus viršininko raštas Nr. d/1664 Utenos apskrities Kultūros-švietimo darbo skyriaus vedėjui. LLMA, f. 476, ap. 1, b. 73, l. 61.

registruotų paminklų skaičiaus neatitikimą nurodoma, kad „paminklai yra suregistruoti pagal archyvinius duomenis, be to, iš valstiečių, kurių žemėje yra paminklai, yra paimti apsaugos įsipareigojimo lapai“⁶²⁷. Tik pagal archyvinius duomenis sudarytas Vilniaus apskrities archeologinių paminklų sąrašas, kuriame užregistruota 11 piliakalnių, patekusių į ankstesnę literatūrą⁶²⁸.

Tikslinimas vykdytas papildomai renkant duomenis. Pradžioje tai buvo vykdoma daugiau formaliai, siekiant paminklus priskirti naujai suformuotam respublikos administraciniam suskirstymui. Kartu aiškintasis ir pačių objektų buvimo faktas. Matyt, jau tais pačiais 1950 m. išbraukti 25 paminklai, o į kartoteką neįtrauktas 51 piliakalnis iš 1081 visų neįtrauktų archeologinių objektų⁶²⁹.

Pirmoji priemonė archeologiniams ir istoriniams paminklams apskaityti buvo jų patikrinimas vietoje ir jų įrašymas į registracijos sąrašus. Į registracijos sąrašus buvo įtraukiami šie archeologiniai paminklai: „piliakalniai, alkos kalnai, pilkapiai, milžinkapiai, kapinynai, senkapiai, iš akmenų krauti kapai, priešistorinės gyvenvietės, senovinių stovyklų bei kaimų liekanos, sijinės statybos liekanos, žemės pylimai, senovinių kelių ir griuvėsių liekanos, senovinių kanalų ir tiltų liekanos, kūrgrindos, ženkluoti akmenys ir susieti su liaudies padavimais bei tradicijomis, radinių vietovės, senovinių miestų bei pastatų liekanos“⁶³⁰.

Į 1950 m. sąrašus įtraukti 4054 archeologiniai objektai, duomenys apie juos yra labai įvairūs. Dar įvairesnis yra jų priskyrimas konkrečiai rūšiai. Supratimo ir aiškesnių kriterijų apie tai neturėta, tad sutinkami tiek senkapiai, tiek ir kapai, tiek piliakalniai, tiek ir kalnai, vadinami piliakalniais, ir t. t. Yra ir visiško sudarinėtojų nesusigaudymo pavyzdžių. Pvz., Senuosiuose Trakuose įrašytas „kanalas, iškastas apvalia forma“ aplink piliavietę, nors pati piliavietė į sąrašus neįtraukta⁶³¹. Nebandant šioje terminijoje ieškoti didesnės prasmės tyrime orientuotasi į piliakalnių išskyrimą iš visos archeologinių paminklų masės bei duomenų apie juos kilmę.

Kaip piliakalniai 1950 m. sąrašuose skaičiuoti objektai, pavadinimo stulpelyje įvardyti piliakalniais, pylimais ir šių žodžių vediniais lietuvių ir slavų kalbomis (daugiausia *Pilaitė* ar *Zamek*) ir aprašyme įvardyti supiltais kalnais ar kalnais su tokiais pat pavadinimais kaip aukščiau minėti bei šių žodžių vediniais. Iš viso tokių piliakalnių susidarė 1075 ir tai pirmiausia yra netiksliai sudarytų sąrašų pasekmė. Ši problema

⁶²⁷ 1950 06 20 KŠĮK Archeologinių-istorinių paminklų apsaugos skyriaus viršininko raštas Nr. d/1654 Vilkaviškio apskrities Kultūros-švietimo darbo skyriaus vedėjui LLMA, f. 476, ap. 1, b. 73, l. 60.

⁶²⁸ Vilniaus apskrities archeologinių paminklų sąrašas. KPC PB, f. 17, ap. 2, b. 59, l. 154–164.

⁶²⁹ Skaičiuota pagal KPC PB, f. 17 ap. 2, b. 59 Vilniaus apskrities archeologinių paminklų sąrašo duomenis.

⁶³⁰ Ataskaita. „Kultūros paminklų apsauga ir apskaita“. Mašinraštis. LLMA, f. 476, ap. 1, b. 151, l. 16.

⁶³¹ Trakų apskrityje esančių archeologinių ir istorinių paminklų sąrašas. LLMA, f. 476, ap. 1, b. 42, l. 132.

buvo žinoma jau sąrašų sudarymo metu, dėl to vėliau vykdytas jų tikslinimas ir tiek bendras archeologinių paminklų skaičius, tiek ir piliakalnių skaičius mažėjo.

Šios ir kitos čia nepaminėtos problemos jau sąrašų sudarymo metu sunkino naudojimąsi jais, o 1950 m. birželio 20 d. pakeistas Lietuvos administracinis suskirstymas – vietoj apskričių ir valsčių įvestos sritys (panaikintos 1953 m. gegužės 29 d.) ir rajonai – lėmė pakartotinę paminklų registraciją ir turimų duomenų patikslinimą⁶³². Šis darbas buvo nukreiptas į adresų tikslinimą ir turėjo būti užbaigtas iki birželio 31 d. (taip rašte – J. V.)⁶³³. To pasiekti nepavyko ir paminklų registracija ir sąrašų sudarymas užsitęsė iki 1951 m. antrosios pusės⁶³⁴.

Organizaciniai paveldosaugos reikalai lėtai įsibėgėjo ir kituose jos baruose. Architektūros paminklams tirti ir restauruoti skirtų Mokslinių restauracinių gamybinių dirbtuvių nuostatai priimti tik 1951 m. lapkričio 20 d.⁶³⁵ 1951 m., matyt, ir reikėtų laikyti tarybinės paveldosaugos sistemos pagrindų sukūrimo metais. Įdomu, kad šie metai sutampa su marksistinių istorikų deklaruota socializmo pergale Lietuvoje, raštu įtvirtinta LTSR Konstitucijos pakeitimuose 1951 m. gruodžio 26 d.⁶³⁶

Sąrašus tikslinant surinkta ir kai kurios konkrečios informacijos apie piliakalnių būklę. Taip Utenos apskrityje 1950 m. buvo ariami Maneičių ir Vorėnų piliakalniai⁶³⁷, Rokiškio apskrityje „naikinami ar gadinami žemės dirbimu ir panašiai“ Dauliūnų, Jankūnų, Kalnuočių, Mielėnų, Moškėnų, Petrašiūnų ir Papilių piliakalniai, kuriems Rokiškio kraštotyros muziejus „jau uždėjo globą“⁶³⁸. Žemės ūkio kolektyvizacijos laikotarpiu į archeologinį paveldą dėmesio nekreipta. Jie epizodiškai prisiminti tik bendrame socializmo idėjų sklaidos masėse kontekste. Ekskursijas į „istorinių bei archeologinių paminklų vietas“ reikia organizuoti ir ką tik į kolūkius suvarytiems valstiečiams⁶³⁹.

Piliakalnių apsaugoje irgi matyti ryškus žingsnis atgal. Paminklų apsaugos nebuvimas pokariu ir kolektyvizacija vėl atnaujino piliakalnių arimus. Ženklius pėdsakus juose paliko ir praėjęs karas. Fiksuota ir kitokių jų žalojimo atvejų. Nesimatė jokių

⁶³² Pranešimas „Kultūros paminklų apskaita ir apsauga“, skaitytas Archeologų ir etnografų ataskaitinėje konferencijoje. Mašinėraštis. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 105, l. 17.

⁶³³ 1950 09 20 KŠĮK Archeologinių–istorinių paminklų apsaugos skyriaus viršininko raštas Nr. d/2688 Klaipėdos rajono Kultūros-švietimo darbo skyriaus vedėjui. LLMA, f. 476, ap. 1, b. 73, l. 124.

⁶³⁴ Ataskaita. „Kultūros paminklų apskaita ir apsauga“. Mašinėraštis. LLMA, f. 476, ap. 1, b. 151, l. 17.

⁶³⁵ KAMINSKAS, R. *Praeities paminklai ir šiandiena*. V., 1983, p. 7.

⁶³⁶ *Lietuvos TSR istorija*. V. 1975, t. IV, p. 268.

⁶³⁷ 1950 06 20 KŠĮK Archeologinių–istorinių paminklų apsaugos skyriaus viršininko raštas Nr. d/1664 Utenos apskrities Kultūros-švietimo darbo skyriaus vedėjui. LLMA, f. 476, ap. 1, b. 73, l. 61.

⁶³⁸ 1950 04 13 Rokiškio kraštotyros muziejaus raštas KŠĮK paminklų apsaugos skyriaus viršininkui. LLMA, f. 476, ap. 1, b. 73, l. 24.

⁶³⁹ GIRDŽIUS, V. *Masinis – politinis ir kultūrinis darbas kolektyviniame ūkyje*. V., 1949, p. 62.

piliakalnių išskirtinumo bruožų tarp kitų kultūros paminklų, o jie patys kaip ir XX a. pradžioje buvo identifikuojami tik pagal vietos žmonių pavadinimą.

1951 m. liepos 1 d. duomenimis, į patikslintus sąrašus buvo įtraukti 4195 archeologiniai ir revoliuciniai-istoriniai paminklai, iš kurių Šiaulių srityje 1291, Vilniaus – 1059, Klaipėdos – 938, Kauno – 918⁶⁴⁰. 3984 paminklai buvo archeologiniai, 211 – istorinių⁶⁴¹. Nuo 1951 m. rugpjūčio pradėta jų pasportizacija⁶⁴². Kultūros paminklų pasai tapo pagrindiniu jų apskaitos dokumentu⁶⁴³. Pasportizacija vykdyta pagal KŠĮK 1951 m. liepos 26 d. įsakymą Nr. 223 „Dėl istorinių-revoliucinių ir archeologinių paminklų pasportizacijos pravedimo“, kuriuo visi rajonų ir miestų kultūros-švietimo darbo skyriai buvo įpareigoti iki 1951 m. lapkričio 15 d. atlikti kultūros paminklų pasportizaciją ir „nustatyti aplink istorinius-revoliucinius ir archeologinius paminklus, priklausomai nuo jų dydžio ir reikšmės, apsaugos zonas“⁶⁴⁴. Pasportizacijai vykdyti buvo parengta 250 egzempliorių tiražu rotaprintu atspausdinta instrukcija⁶⁴⁵, kurioje numatytos atitinkamos organizacinės priemonės. Ją atliekant turi būti užtikrintas mokslinis vadovavimas, kurį garantuoja prie rajono kultūros-švietimo darbo skyriaus sudaryta komisija, susidedanti iš rajono kultūros-švietimo darbo skyriaus vedėjo, muziejų direktorių ir istorijos skyriaus vedėjų, aukštųjų ir vidurinių mokyklų istorijos dėstytojų, pritraukiant šių muziejų mokslinius bendradarbius, aukštųjų mokyklų istorijos ir filologijos dėstytojus ir studentus, mokytojus, vyresniųjų klasių mokinius, kraštotyrininkus, kultūrtechnikus ir kt.⁶⁴⁶. Instrukcija demonstruoja akivaizdžią siekiamybę pasportizaciją paversti kone visų išsilavinusių žmonių reikalu. Trūkstant tokių, instrukcijoje nemažą dėmesį teko skirti pasui užpildyti. Pats pasas pildytas 2 egzemplioriais „rašalu, lietuvių ir rusų kalbomis“, kurių vienas egzempliorius turėjo likti vietoje, kitas – keliauti į KŠĮK.

Archeologiniams paminklams apibūdinti skirta paso 3 forma (pirmos dvi – istoriniams-memorialiniams paminklams), patvirtinta 1951 m. gegužės 17 d. LTSR Statis-

⁶⁴⁰ Ataskaita „Archeologinių ir istorinių paminklų apsaugos skyrius“. Mašinraštis. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 112, l. 4. Jau aukščiau minėta, kad tarybinio laikotarpio dokumentuose skaičiai yra netikslūs – 4 sričių paminklų suma yra 4206 – 11 didesnė už nurodytą bendrą skaičių tame pačiame dokumente.

⁶⁴¹ Pranešimas „Kultūros paminklų apskaita ir apsauga“, skaitytas Archeologų ir etnografų ataskaitinėje konferencijoje. Mašinraštis. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 105, l. 17.

⁶⁴² Ataskaita „Archeologinių ir istorinių paminklų apsaugos skyrius“. Mašinraštis. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 112, l. 4.

⁶⁴³ Ataskaita „Kultūros paminklų apskaita ir apsauga“. Mašinraštis. LLMA, f. 476, ap. 1, b. 151, l. 24.

⁶⁴⁴ 1951 07 26 KŠĮK prie Lietuvos TSR Ministrų tarybos įsakymas Nr. 223 „Dėl istorinių-revoliucinių ir archeologinių paminklų pasportizacijos pravedimo“. LLMA, f. 476, ap. 1, b. 110, l. 97.

⁶⁴⁵ Istorinių-revoliucinių ir archeologinių paminklų pasportizacijos instrukcija. LLMA, f. 476, ap. 1, b. 29, l. 57–66.

⁶⁴⁶ Op. cit. l. 59.

tikos valdybos (žr. 12 priedą). Pasą sudarė 16 pagrindinių ir 6 vėlesniųjų įrašų klausimai, orientuoti į paminklo tyrimus. Pagrindiniai klausimai: 1. Srities pavadinimas, 2. Paminklo adresas, 3. Tiksli paminklų topografija (ant upės, ežero kranto, nuo kelio į šiaurę ir pan.), 4. Geografijos žemėlapis Nr. ir kvadratas, 5. Paminklo pavadinimas (piliakalnis, kapinynas, sodybvietė ir kt.), 6. Paminklas vietos žmonių vadinamas, 7. Nustatytas paminklo apsaugos dydis, 8. Kada ir kas paminklą atrado bei kuriomis aplinkybėmis, 9. Trumpas paminklo ir jo stovio (būklės) aprašymas (forma, dydis, vienetų skaičius, kurio amžiaus ir kt.), 10. Kam ir kada pavesta paminklo apsauga ir priežiūra, 11. Kada ir kas paminklą tyrinėjo, 12. Tyrinėjimų metu surasti radiniai ir kur jie dabartiniu metu yra, 13. Paminklo bibliografija (nurodyti pagrindinius apie paminklą darbus, kuriuose aprašytas paminklas. Jeigu darbai nepaskelbti, nurodyti kur jie yra), 14. Paminklo fotonuotrauka, 15. Pasą surašiusio pavardė, vardas, tėvo vardas, pareigos, adresas, 16. Paso surašymo data⁶⁴⁷. Vėlesnių įrašų klausimai: 1. Kas ir kada vedė naujus tyrinėjimus, 2. „Atviro lapo“ numeris ir išdavimo data, 3. Kas atrasta naujų tyrinėjimų metu ir paminklo stovis (būklė), 4. Kam ir kur perduoti atrasti radiniai, 5. Kokių priemonių imtasi paminklų apsaugai, 6. Naujai paskelbti darbai apie paminklą (jei nepaskelbti, tai kur saugomi rankraščiai)⁶⁴⁸. Visa tai turėjo padėti surinkti gana išsamius duomenis apie kiekvieną paminklą, nes užpildant pasą reikalauta „nuvykti į vietą, kurioje paminklas yra, ir vietoje apžiūrėti jį iš visų pusių, ir neatliekant jokių kasinėjimų aprašyti, be to, apklausinėti vietos gyventojus, kokius padavimus jie pasakoja apie aprašomąjį paminklą“⁶⁴⁹. Pirmą kartą Lietuvoje turėjo būti pradėta vykdyti nuosekli archeologinių paminklų fotofiksacija, kuriai parengta atskira instrukcija⁶⁵⁰. Galimybių nufotografuoti kiekvieną paminklą, matyt, irgi nebuvo, tad fotografuoti reikia „įžymesnius archeologinius paminklus, pvz., piliakalnius (Apuolės, Įpilties, Veliuonos ir kt.)“⁶⁵¹. Paminklus fotografuoti reikėjo iš tos pusės, kur geriausiai matoma jo struktūra. Negalint fotografuoti bendro paminklo vaizdo, reikia fiksuoti atskiras jo detales (piliakalnių pylimus ir kt.)⁶⁵². Už padarytas nuotraukas buvo mokama. Klaipėdos sričiai nuotraukoms padaryti 1952 m. skirta 2000 rublių, „tačiau ir tokia, palyginti nedidelė, suma yra labai sunkiai išnaudojama“⁶⁵³. 1951 m. rugsėjo 25 d. Kaišiadorių kultūros-švietimo darbo skyrius informavo KŠĮK, kad nufotografavo

⁶⁴⁷ Archeologinio paminklo pasas. LLMA, f. 476, ap. 1, b. 29, l. 51–53.

⁶⁴⁸ Op. cit. l. 54.

⁶⁴⁹ Istorinių-revoliucinių ir archeologinių paminklų pasportizacijos instrukcija. LLMA, f. 476, ap. 1, b. 29, l. 59.

⁶⁵⁰ KŠĮK Archeologinių ir istorinių paminklų apsaugos skyriaus parengta instrukcija „Dėl rajono paminklų nufotografavimo“. LLMA, f. 476, ap. 1, b. 29, l. 26–27.

⁶⁵¹ Istorinių-revoliucinių ir archeologinių paminklų pasportizacijos instrukcija. LLMA, f. 476, ap. 1, b. 29, l. 63.

⁶⁵² Ataskaita „Kultūros paminklų apskaita ir apsauga“. Mašinraštis. LLMA, f. 476, ap. 1, b. 151, l. 28.

⁶⁵³ Op. cit. l. 28.

20 paminklų, už ką sumokėjo 300 rublių. Tarp šių nuotraukų – Bijautonių, Budelių, Kalniškių, Lašinių, Laukagalio, Papartėlių, Sėrių piliakalnių nuotraukos⁶⁵⁴. Rokiškio rajone nufotografuoti Alksnių, Alsetos, Juodonių, Moškėnų piliakalniai⁶⁵⁵. Utenos rajone – abu Norkūnų, Pakalnių, Papirčių, Taurapilio, Utenėlės, Vozgėlių piliakalniai⁶⁵⁶, iš viso 11 paminklų, už ką sumokėti 195 rubliai⁶⁵⁷. Tuo metu vidurinis darbininko ar tarnautojo mėnesinis atlyginimas siekė 520 rublių, o kolūkietis už dieną gaudavo tik 6 kapeikas⁶⁵⁸ (mažiau nei 2 rublius už mėnesį), tad archeologinių paminklų nuotraukų darymas buvo pelningas, kas turėjo skatinti šį procesą.

Su archeologinio paminklo saugotojais (kolūkais, įstaigomis) buvo sudaromi saugotojo įsipareigojimai. Jiems buvo draudžiama archeologinius paminklus arti, vykdyti žemės darbus paminklo teritorijoje ir apsaugos zonoje, savavališkai kasinėti, tyrinėti paminklą, naudoti paminklą statybinei medžiagai ar kitiems ūkiniais tikslams, vykdyti statybas, sodinimus bei želdinimus paminklo apsaugos zonoje, griežtai drausta savavališkai kasinėti paminklą, nusižengusius nurodyta sulaikyti ir perduoti baudžiamojon atsakomybėn, galima leisti kasinėti, tyrinėti archeologinius paminklus asmenims, turintiems leidimus „Atvirus lapus“, sekti, kad kasinėjimų metu būtų imtasi priemonių apsaugoti paminklą nuo išgriovimo, grobstymo, o kasinėjimo darbams pasibaigus, kasinėjimus vykdžiusi ekspedicija turi užlyginti vietą, apie bet kokius paminklo sužalojimus nedelsiant pranešti kultūros-švietimo darbo skyriui, imtis priemonių apsaugoti paminklą nuo tolimesnio griovimo ar naikinimo⁶⁵⁹.

Nepaisant tarsi neblogo pirminio pasirengimo ir skiriamų išteklių, pasportizacija užtruko ir 1951 m. lapkritį, kaip buvo planuota, ne tik neužsibaigė, bet kaip reikiant ir neprasidėjo. 1951 m. pasportizaciją atliko tik Marijampolės, Mažeikių ir Utenos rajonai⁶⁶⁰. Iš viso 1951 m. užpildyta 270 pasų, sudaryti 133 paminklų situaciniai planai, 249 paminklams pasirašyti saugotojų įsipareigojimai⁶⁶¹. Skaičiuojant nuo to paties ne-

⁶⁵⁴ 1951 09 28 Kaišiadorių rajono Kultūros-švietimo darbo skyriaus raštas Nr. 169 KŠĮK. LLMA, f. 476, ap. 1, b. 128, l. 10–11; Rokiškio rajono fotografuojamų archeologinių ir istorinių paminklų sąrašas. LLMA, f. 476, ap. 1, b. 128, l. 67.

⁶⁵⁵ 1951 09 28 Kaišiadorių rajono Kultūros-švietimo darbo skyriaus raštas Nr. 169 KŠĮK. LLMA, f. 476, ap. 1, b. 128, l. 10–11; Rokiškio rajono fotografuojamų archeologinių ir istorinių paminklų sąrašas. LLMA, f. 476, ap. 1, b. 128, l. 67.

⁶⁵⁶ 1951 09 28 Kaišiadorių rajono Kultūros-švietimo darbo skyriaus raštas Nr. 169 KŠĮK. LLMA, f. 476, ap. 1, b. 128, p. 10–11; Utenos rajono nufotografuotų istorinių ir archeologinių paminklų sąrašas. LLMA, f. 476, ap. 1, b. 128, l. 81.

⁶⁵⁷ 1951 09 28 Kaišiadorių rajono Kultūros-švietimo darbo skyriaus raštas Nr. 169 KŠĮK. LLMA, f. 476, ap. 1, b. 128, l. 10–11, 82.

⁶⁵⁸ GRIMALAUSKAITĖ, D., REMECAS, E. *Pinigai Lietuvoje*. V., 2016, p. 428–429.

⁶⁵⁹ Archeologinio paminklo saugotojo įsipareigojimas. LLMA, f. 476, ap. 1, b. 29, l. 31–32.

⁶⁶⁰ Ataskaita. „Archeologinių ir istorinių paminklų apsaugos skyrius“. Mašinraštis. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 112, l. 4.

⁶⁶¹ Pranešimas „Kultūros paminklų apskaita ir apsauga“, skaitytas Archeologų ir etnografų ataskaitinėje konferencijoje. Mašinraštis. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 105, l. 17.

realaus 4630 paminklų skaičiaus, metų pasportizacijos visas įdirbis sudarė tik 14 procentų visų paminklų, o pagal pasus – vos 5,8 procento. Toks darbų tempas garantavo jų pabaigą po 7–14 metų, kas vėliau pasirodė arti tiesos. 1952 m. KŠĮK pasportizaciją geriausiai vykdžiusių rajonų (Marijampolės, Mažeikių) patirties pagrindu parengtos rekomendacijos kitiems rajonams⁶⁶², paaiškinimai, kaip užpildyti archeologinio paminklo pasą⁶⁶³. Pastarajame apibrėžiama, kas laikytina piliakalniu. Tai „senovės sustiprintos gyvenvietės bei gynimosi vietos (3 paskutiniai žodžiai įrašyti pieštuku – J. V.), kurioms būdinga tai, kad dėl apsigynimo tikslų jos buvo sustiprintos žemių pylimais, grioviais, medinėmis ir kitokiomis sienomis ir t. t.“⁶⁶⁴. Pateikta net piliakalnio situacijos aprašymo ir matavimo schema⁶⁶⁵ (žr. 13 priedą), ko nepadaryta kitų archeologinių paminklų atveju. Tas tarsi rodytų piliakalnių išskirtinę svarbą, tačiau tai gali būti ir disertaciją apie piliakalnius rengusio⁶⁶⁶ Mykolo Černiausko (1912–2002) veiklos rezultatas. 1952 m. rugsėjo 29 d. fiksuota, kad surašant paminklų duomenis yra daroma daug netikslumų ir klaidų (netiksli paminklų lokalizacija, nurodomas neteisingas pavadinimas, neskiriama apsaugos zona nuo paminklo teritorijos, netikslus paminklo aprašymas, nepateikiama literatūra)⁶⁶⁷, o didžioji dalis rajonų dar nebuvo užbaigę paminklų pasportizacijos⁶⁶⁸. Viena iš pagrindinių lėtos pasportizacijos ir prisimintų įsipareigojimų nevykdymo priežasčių buvo menkas tą darbą vykdžiusių darbuotojų išsilavinimas. 1951 m. gruodžio mėnesio duomenimis, 50,3 procento visų Lietuvos kultūros-švietimo darbuotojų išsilavinimas buvo tik pradinis⁶⁶⁹. Tokie darbuotojai vargu ar galėjo deramai suprasti net ir išsamiai parengtas instrukcijas ir jas įvykdyti.

Padėtį vietose parodo 1952 m. atlikti pasportizacijos veiklos patikrinimai. 1952 m. kovo 26 d. KŠĮK kolegijos posėdyje aptarta Rokiškio rajono švietimo darbo skyriaus

⁶⁶² „Dėl archeologinių-istorinių paminklų pasportizacijos pravedimo rajone“ ir parengti dokumentų pildymo pavyzdžiai. Mašinraštis. LLMA, f. 476, ap. 1, b. 29, l. 13–28.

⁶⁶³ Paaiškinimai, kaip užpildyti archeologinio paminklo pasą, forma nr. 3. LLMA, f. 476, ap. 1, b. 29, l. 9–11.

⁶⁶⁴ Op. cit. l. 9.

⁶⁶⁵ Piliakalnio situacijos planas Nr. 102/14. LLMA, f. 476, ap. 1, b. 29, p. 24.

⁶⁶⁶ Ji taip ir nebuvo parašyta.

⁶⁶⁷ 1952 09 29 KŠĮK raštas Nr. d/3224 Visoms rajonų Kultūros-švietimo darbo skyrių vedėjams. LLMA, f. 476, ap. 1, b. 29, l. 7–8.

⁶⁶⁸ 1952 11 06 KŠĮK raštas Nr. d/3478 Klaipėdos rajono kraštotyros muziejaus direktoriui, Klaipėdos srities Kultūros-švietimo įstaigų skyriaus vedėjui. LLMA, f. 476, ap. 1, b. 44, l. 30; 1952 11 06 KŠĮK raštas Nr. d/3482 Šilutės rajono kraštotyros muziejaus direktoriui, Klaipėdos srities Kultūros-švietimo įstaigų skyriaus vedėjui. LLMA, f. 476, ap. 1, b. 44, l. 48; KŠĮK raštas Nr. d/439 Kupiškio rajono kraštotyros muziejaus direktoriui, Šiaulių srities Kultūros-švietimo įstaigų skyriaus vedėjui. LLMA, f. 476, ap. 1, b. 44, l. 55; KŠĮK raštas Nr. d/3433 Jurbarko rajono kraštotyros muziejaus direktoriui, Kauno srities Kultūros-švietimo įstaigų skyriaus vedėjui. LLMA, f. 476, ap. 1, b. 44, l. 93.

⁶⁶⁹ Ataskaita „Apie Kultūros-švietimo įstaigų darbą“. Mašinraštis. LLMA, f. 476, ap. 1, b. 23, l. 238.

veikla šioje srityje. Į rajono paminklų sąrašą iki 1951 m. liepos 1 d. buvo įtraukti 74 paminklai, iš jų 65 archeologiniai. Paminklų pasportizacijos komisija buvo sudaryta 1951 m. spalio 24 d. iš 8 asmenų, tačiau nesusirinko nei į vieną posėdį, o pasportizacijos darbus vykdė tik 2 muziejaus darbuotojai. Užpildyti 25 pasai, pasirašyta 15 įsipareigojimų dėl paminklų apsaugos. Pasportizacijos trūkumais pripažinti neteisingai arba ne visai (nėra situacijos planų, fotografijų, apsaugos zonų, informacijos apie saugotojus) užpildyti dauguma archeologinių paminklų pasų, nevykdomi populiarinimo darbai apie kultūros paminklus, nepradėta paminklų fotofiksacija (neišnaudoti tam skirti 190 rublių)⁶⁷⁰. Panašus neveiklumas buvo ir kituose rajonuose.

Susidariusiai padėčiai taisyti buvo imtasi papildomų priemonių. KŠĮS Archeologinių-istorinių paminklų apsaugos skyrius 1952 m. birželio 19–23 d. komandiravo skyriaus specialistę O. V. Navickienę į Kauno valstybinį M. K. Čiurlionio dailės muziejų parvežti iš mokslinio bendradarbio P. Tarasenkos parengtus piliakalnių planus, jų skersinius pjūvius, situacijų planus, atrinkti keletą piliakalnių nuotraukų paminklų apsaugos plakatui rengti⁶⁷¹. Iš viso iš P. Tarasenkos buvo nupirkta 220 piliakalnių planų, tiek pat skersinių pjūvių brėžinių ir situacijos planų⁶⁷². P. Tarasenka ir minėto muziejaus mokslo bendradarbė Rimutė Jablonskytė (Rimantienė) (1920–2023) buvo įtraukti į pasportizacijos procesą, jiems išduodant pažymėjimus archeologinių paminklų pasportizacijai vykdyti⁶⁷³. P. Tarasenka šiuos darbus vykdė ir vėliau. 1954 m. liepos 15 d. sutartimi jis įsipareigojo iki lapkričio 15 d. surinkti 11 Rytų Lietuvos rajonų archeologinių paminklų duomenis ir jais užpildyti 200 „paminklų kartotekos blankų“⁶⁷⁴. 1952 m. rugpjūčio 6 d. KŠĮK įpareigojo sričių kultūros-švietimo įstaigas „nedelsiant“ komandiruoti 30 dienų į rajonus po vieną inspektorių, „pravesti paminklų pasportizaciją“⁶⁷⁵.

Tokie ir panašūs veiksmai davė tam tikrų rezultatų. 1952 m. buvo sudarytos 140 žymesnių paminklų topografinės nuotraukos, užpildyti 452 paminklų pasai, padaryti 92 situaciniai planai, pasirašyta 417 įsipareigojimų su paminklų saugotojais, 2 rajonai paruošė kultūros paminklų žemėlapius⁶⁷⁶. Palyginti su 1951 m., pasportizacija atlikta

⁶⁷⁰ 1952 03 26 KŠĮK kolegijos posėdžio nutarimas Nr. 8. LLMA, f. 476, ap. 1, b. 151, l. 34–37.

⁶⁷¹ 1952 06 27 O. Navickienės ataskaita KŠĮK pirmininkui. LLMA, f. 476, ap. 1, b. 151, l. 39.

⁶⁷² KŠĮK archeologinių-istorinių paminklų sudarytos darbo sutartys, perdavimo–priėmimo aktai dėl piliakalnių planų, situacijos planų, skersinių pjūvių brėžinių parengimo. LLMA, f. 476, ap. 1, b. 152, l. 1–14.

⁶⁷³ 1952 06 30 Archeologinių-istorinių paminklų apsaugos skyriaus raštas Kauno valstybinio M. K. Čiurlionio vardo Dailės muziejaus mokslo bendradarbiui drg. Tarasenkai. LLMA, f. 476, ap. 1, b. 153, l. 26.

⁶⁷⁴ 1954 07 15 Darbo sutartis. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 110, l. 103.

⁶⁷⁵ 1952 08 06 KŠĮK raštas Nr. d/1983 Sričių Kultūros-švietimo įstaigų skyrių vedėjams. LLMA, f. 476, ap. 1, b. 151, l. 45.

⁶⁷⁶ Pranešimas „Kultūros paminklų apskaita ir apsauga“, skaitytas Archeologų ir etnografų ataskaitinėje konferencijoje. Mašinarštis. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 105, l. 17.

jau beveik 24 procentams paminklų, o pasai užpildyti beveik 10 procentų paminklų. Taigi dėl šių administracinių priemonių apskritai darbai per metus paspartėjo beveik dvigubai. Spartintas ir paminklų fotografavimas. 1951 ir 1952 m. nufotografuoti 756 pasportizuoti kultūros paminklai. Iš turimų kultūros paminklų 1766 senų negatyvų padarytos 2957 fotonuotraukos⁶⁷⁷. Dalį jų turbūt sudarė B. Buračo darytos nuotraukos, nes dar 1935 m. 182 piliakalnių negatyvus buvo įsigijusi VAK, o diduma negatyvų saugoma VDKM⁶⁷⁸.

Vėlesniais metais pasportizacija vyko palengva, nors vos ne kasmet buvo planuojama ją baigti. Per 1953 m. buvo užpildyti 349 kultūros paminklų pasai, padaryti 395 situaciniai planai, sudaryti su 353 paminklų saugotojais įsipareigojimai, nufotografuoti 417 paminklų, 7 rajonai paruošė kultūros paminklų žemėlapius⁶⁷⁹. Į šį procesą buvo įtrauktas (ar bandytas įtraukti) ir buvęs VAK pirmininkas V. Prysmanas. 1953 m. rugsėjo mėnesio sutartimi (išlikusi jos tiksliau nedatuota ir nepasirašyta forma) jis iki 1954 m. liepos 1 d. įsipareigojo surinkti ir pagal paso grafas suskirstyti 14 Rytų Lietuvos rajonų archeologinių paminklų duomenis, parengti archeologinius žemėlapius masteliu 1 km:1 cm, sudaryti šių rajonų paminklų sąrašus⁶⁸⁰.

Kultūros paminklų pasportizacijos procesas vietoj planuoto ne viso pusmečio (pirminis terminas buvo iki 1951 m. lapkričio 1 d.) užsitęsė 4 metus ir nebuvo baigtas, nepaisant kasmetinių nurodymų ir planų juos baigti⁶⁸¹. 1954 m. pasportizacija nevykdėta Smėlių ir kai kuriuose kituose rajonuose⁶⁸². 1955 m. tuometinio vyriausiojo inspektoriaus istorinių ir archeologinių paminklų apsaugos reikalams M. Černiausko parengtame istorinių ir archeologinių paminklų apsaugos bei pasportizacijos darbų plane numatyta Lietuvos TSR Ministrų Tarybai tvirtinti paruošti 500 respublikinės reikšmės paminklų sąrašą, nufotografuoti 500 paminklų bei sudaryti kartoteką irgi 500 paminklų⁶⁸³.

1955 m. rugsėjo 6 d. TSRS KM įsakymas Nr. 593 „Dėl priemonių sustiprinti vadovavimą ir kontrolę istorijos, archeologijos ir meno paminklų apskaitai ir apsaugai“ vėl „iš viršaus“ suaktyvino paminklų apsaugą. Šiuo įsakymu pakartota „nenukrypsta- mai vadovautis TSRS Ministrų Tarybos 1948 metų spalio 14 d. nutarimu Nr. 3898“⁶⁸⁴. Juo buvo patvirtintos naujos archeologinių paminklų pasų formos, o senosios neteko

⁶⁷⁷ Op. cit. l. 18.

⁶⁷⁸ GRIZAS, G. Įžangos žodis. *Balys Buračas. Lietuvos piliakalniai*. V., 2011, p. 5–6.

⁶⁷⁹ Pranešimo „Kultūros paminklų apskaita ir apsauga“ mašinraštis, skaitytas Archeologų ir etnografų ataskaitinėje konferencijoje. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 105, l. 18.

⁶⁸⁰ 1955 09 darbo sutarties pavyzdys. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 110, l. 264.

⁶⁸¹ Įsakymai bei reikalavimai ataskaitų su pasiaiškinimais. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 105, l. 136.

⁶⁸² Ataskaita „Kultūros paminklų apsauga“. Mašinraštis. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 105, l. 120.

⁶⁸³ Istorinių ir archeologinių paminklų apsaugos bei pasportizacijos darbų planas 1955 metais. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 105, l. 151.

⁶⁸⁴ 1955 09 06 KM įsakymo Nr. 593 „Dėl priemonių sustiprinti vadovavimą ir kontrolę istorijos, archeologijos ir meno paminklų apskaitai ir apsaugai“ vertimas. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 105, l. 175.

galios⁶⁸⁵. M. Černiauskui per trumpą laikotarpį (iki lapkričio mėnesio) buvo pavesta „paruošti naujas istorijos-revoliucijos ir archeologijos paminklų formas“ (taip dokumente – J. V.), į KM darbuotojų kursus įtraukti paskaitas, kurių vienos 2 valandų trukmės tema yra „Archeologiniai paminklai ir jų pasportizacija“⁶⁸⁶. Archeologinių paminklų pažinimo ir apsaugos klausimais pasitelkta mokslo bendruomenė. 1956 m. vasario 21 d. archeologas Adolfas Tautavičius (1925–2006) parengė paskaitos medžiagą „Lietuvos TSR archeologiniai paminklai ir jų apsauga“⁶⁸⁷. Piliakalniai kaip „stambiausi ir išpūdingiausi respublikos archeologiniai paminklai“ aptariami chronologine seka platesniame visuomenės raidos kontekste⁶⁸⁸. KM 1956 m. vasario 16 d. kolegijos posėdyje dalyvaujant P. Kulikauskui ir M. Černiauskui svarstė archeologinių paminklų apsaugos reikalus⁶⁸⁹. M. Černiauskas kalbėjo „atvirukų albumų ir brošiūrų albumų leidimo serijomis“⁶⁹⁰ klausimu. Nutarta pasitelkiant LTSR MA organizuoti ekspediciją archeologiniams paminklams išaiškinti, aprašyti ir pasportizuoti⁶⁹¹. Po kolegijos KM 1956 m. vasario 28 d. išleido įsakymą Nr. 89 „Dėl priemonių kultūros paminklų apskaitai bei apsaugai pagerinti“⁶⁹². Jame daug dėmesio skirta šių paminklų populiarinimui. Nurodyta iki 1956 m. lapkričio 15 d. užbaigti pasportizaciją, nustatant jų apsaugos zonas, surašant saugojimo išpareigojimus, du kartus per metus (pavasariį ir rudenį) tikrinant paminklus vietoje⁶⁹³. Įvardyti darbai per tokį trumpą laiką buvo neįveikiami, ypač pasikeitus dokumentacijai ir žinant ankstesnę inerciją, tad pasportizacija tęsėsi toliau. Jai pagreitinti 1959 m. KM pavedė rajonų kultūros skyriams pasitelkti kraštotyrininkus, istorijos mokytojus ir kitokius kompetentingus asmenis, už vieno paso užpildymą dviem egzemplioriais mokant 30 rublių, o už vieno paminklo nufotografavimą (1 negatyvas ir 3 pozityvai, nuotraukos dydis 12x9 cm) – 22 rubliai 30 kapeikų⁶⁹⁴.

⁶⁸⁵ 1955 09 06 KM įsakymo Nr. 593 „Dėl priemonių sustiprinti vadovavimą ir kontrolę istorijos, archeologijos ir meno paminklų apskaitai ir apsaugai“ vertimas. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 105, l. 176.

⁶⁸⁶ KM 1955 m. rugsėjo mėn. 6 d. įsakymui Nr. 583 vykdyti priemonių planas. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 105, l. 180.

⁶⁸⁷ Tautavičius A. Lietuvos TSR archeologiniai paminklai ir jų apsauga. 1956 02 04. Mašinarštis. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 42, l. 31–65.

⁶⁸⁸ Tautavičius A. Lietuvos TSR archeologiniai paminklai ir jų apsauga. 1956 02 04. Mašinarštis. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 42, l. 38–44.

⁶⁸⁹ Lietuvos TSR KM kolegijos 1956 02 16 posėdžio dienotvarkė. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 42, l. 69.

⁶⁹⁰ Op. cit. l. 70.

⁶⁹¹ Op. cit. l. 71.

⁶⁹² 1956 02 28 Lietuvos TSR Kultūros ministro įsakymas Nr. 89 „Dėl priemonių kultūros paminklų apskaitai ir apsaugai pagerinti“. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 42, l. 72–78.

⁶⁹³ 1956 02 28 Lietuvos TSR Kultūros ministro įsakymas Nr. 89 „Dėl priemonių kultūros paminklų apskaitai ir apsaugai pagerinti“. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 42, l. 74–76.

⁶⁹⁴ 1959 10 07 KM raštas Nr. 12–1–1133 visų rajonų kultūros skyrių vedėjams. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 808, l. 120.

Nauja archeologinio paminklo paso forma⁶⁹⁵ buvo išversta iš sąjunginio dokumento pavyzdžio, nes jame buvo Lietuvai nebūdingi teritoriniai dariniai (sritis, kraštas, ATSR), o paties paso 2 egzemplioriai (iš viso turėjo būti surašomi 4 egzemplioriai⁶⁹⁶) keliavo į šiuos darinius ir į sąjunginę žinybą (žr. 14 priedą). Paso forma buvo kitaip struktūruota: 7 skyriai su 18 punktų daugiausia atitiko ankstesnių 1951 m. pavyzdžio analogiškų blankų klausimus, nes juose buvo surašyti svarbiausi punktai. Iš jos išnyko reikalavimas nurodyti žemėlapių numerį ir kvadratą (dėl visuotinio žemėlapių išslaptinimo) ir kolūkį (tas sunkiau paaiškinama) bei atsirado reikalavimai nurodyti priemones paminklui išsaugoti (net 2 vietose – V.2 ir VI.4) bei apsaugos įsipareigojimus ir ekspertinės komisijos defektinius aktus – buvo patvirtinti atitinkami jų blankai⁶⁹⁷. Naujos paso formos pildymas reikalavo daugiau dėmesio kreipti į objekto išsaugojimą, tad, matyt, dėl to padaugėjo pranešimų apie archeologinių paminklų, tarp jų ir piliakalnių, būklę.

Archeologinių paminklų žalojimo atvejų fiksavimo intensyvėjimas pastebimas MA Istorijos ir teisės institutui (taip 1952–1955 m. vadinosi LII) pradėjus organizuoti nuolatines žvalgomasias archeologines ekspedicijas. Apie naikinamus ar žalojamus paminklus buvo informuojama KM. Čia iniciatyvos ėmėsi A. Tautavičius⁶⁹⁸. 1955 m. fiksuotas 10 (A. Tautavičius savo rašte nurodė 12) archeologinių paminklų naikinimas (daugiausia pilkapių ir kapinynų), iš jų 3 piliakalniuose: Bražuolės piliakalnio aikštelėje išskirtas sklypas statybai ir pastatytas gyvenamasis namas, Krūminių piliakalnyje moksleiviai iškasė 6x3 m dydžio ir 2 m gylio duobę, Makniūnų piliakalnis buvo ariamas ir apsėtas javais⁶⁹⁹. Atskirais atvejais buvo reaguojama į piliakalnių žalojimą, siekiant sustabdyti jų naikinimą. Vilniaus miesto vykdomasis komitetas buvo įspėtas ir įpareigotas visų tvarkymo darbų projektus archeologinių paminklų teritorijoje derinti su atitinkamomis įstaigomis⁷⁰⁰, Žagarės rajono kultūros skyrius – sustabdyti Žagarės piliakalnio žalojimą⁷⁰¹. 1959 m. rugsėjo 29 d. LII, remdamasis jį pasiekusia informacija, KM informavo, kad ardomi Buivydų, Prelomciškės ir Rudaminos piliakalniai⁷⁰².

⁶⁹⁵ VOLKAITĖ-KULIKAUSKIENĖ, R. *Lietuvos archeologijos paminklai ir jų tyrinėjimai*. V., 1958, p. 169–172.

⁶⁹⁶ Op. cit. p. 172.

⁶⁹⁷ Op. cit. p. 173–176.

⁶⁹⁸ A. Tautavičiaus raštas dėl žalojamų paminklų. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 431, l. 24–25.

⁶⁹⁹ 1955 09 29 Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos ir teisės instituto raštas KM. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 431, l. 21–23.

⁷⁰⁰ 1955 11 23 Vilniaus archeologinių paminklų apžiūros aktas. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 432, l. 13–14.

⁷⁰¹ 1955 02 15 Lietuvos TSR Kultūros ministro pavaduotojo raštas Nr. 12–d–240 Žagarės rajono Kultūros skyriaus vedėjui, Šiaulių etnografinio muziejaus „Aušra“ direktoriui. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 432, l. 4.

⁷⁰² 1959 09 29 Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos instituto raštas Nr. 436 Lietuvos TSR Kultūros ministrui. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 808, l. 130.

Ypač daug archeologinių paminklų buvo žalojama Salantų rajone, kur „iš piliakalnio, vad. Kartuvių kalnu (prie Platelių už 2 km į vakarus kairėj Platelių–Gintališkės vieškelio) jau 2-ji metai kaip Platelių kolūkis veža keliams pilti žvyrą“; „iš Stirbaičių Pilės seniai vežamas žvyras“⁷⁰³, o Gintališkių piliakalnio aikštelė „seniai ariama“⁷⁰⁴. Apie šiuos žalojimus pranešęs J. Žemaitis „galėtų ir daugiau panašių dalykų išvardyti, bet pakaks“⁷⁰⁵. Prelomciškės piliakalnio atveju buvo sudaryta komisija, kuri 1959 m. spalio 21 d. konstatavo, kad piliakalnio aikštelės vidurinė dalis buvo išlyginta nukasant buldozeriu 1 m gylio kultūrinį sluoksnį, įrengiant 30 m ilgio ir 15 m pločio aikštelę jaunimo poilsiui. Šie darbai buvo vykdomi su Lazdijų rajono partijos komiteto sekretoriaus Pelanio žinia, „Dzūkijos“ kolūkio pirmininko Zinkevičiaus iniciatyva⁷⁰⁶. Matyt, dėl šių pareigūnų įsivėlimo į žalojimo skandalą, sužaloto piliakalnio atveju tolesnių konkrečių veiksmų nesiimta, pasitenkinta tik reikalavimu saugoti jo aplinką ir pastatyti informacinę lentą⁷⁰⁷.

Iškart po 1961 m. žvalgomosios ekspedicijos (ji baigėsi gegužės 14 d.) LII gegužės 16 d. informavo KM, kad naujai medžiais apšodinti Betygalos, Gegužių, Pilių, Veršvų piliakalniai, išlyginta Ižiniškių piliakalnio aikštelė, nukastas pylimas ir jame įrengta šokių aikštelė, planuojama šokių aikšteles įrengti Biržų Lauko, Pabalčių, Pagramančio piliakalniuose. „Beveik prie visų piliakalnių nėra apsaugos zonų, jie (taip tekste – J. V.) ariami iki pat papėdės“⁷⁰⁸. Į šią informaciją KM sureagavo labai greitai, 1961 m. birželio 6 d. parašydama atitinkamus raštus rajonams bei Miškų ūkio ministerijai⁷⁰⁹.

Nuo 1956 m. apie piliakalnių žalojimą KM informacijos vis dažniau pradėjo gauti iš atskirų asmenų ar organizacijų. Tikrinti ji buvo siunčiama į vietas. 1956 m. sausio 21 d. laiške P. Savickas atkreipė dėmesį į tai, kad Medvėgalio kalnas vasaromis gausiai lankomas turistų, todėl tikslinga įrengti taką į piliakalnį nuo kelio pusės⁷¹⁰. 1956 m. spalio 15 d. laiške kraštotyrininkas Antanas Stravinskas (1927–2007) nurodė, kad „Pakalnių piliakalnį pradėjo kažkas knaisioti, deginti tose duobėse laužus“,

⁷⁰³ Šis piliakalnis vėliau buvo visai sunaikintas – žr. *Lietuvos piliakalniai. Atlasas*. V., 2005, t. II, p. 208–209.

⁷⁰⁴ 1959 09 19 J. Žemaičio laiškas dėl naikinamų kultūros paminklų Salantų rajone. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 808, l. 132.

⁷⁰⁵ Op. cit. l. 132k.

⁷⁰⁶ 1959 10 21 Prelomciškių piliakalnio apžiūros aktas. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 808, l. 144.

⁷⁰⁷ Op. cit.

⁷⁰⁸ 1961 05 16 Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos instituto raštas Nr. 285 Lietuvos TSR Kultūros ministru. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 1041, l. 147.

⁷⁰⁹ 1961 06 02 KM raštas Nr. 12–d–408 rajonų vykdomųjų komitetų pirmininkams, rajonų Kultūros skyrių vedėjams. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 1041, l. 142–143; 1961 06 06 KM raštas Nr. 12–d–416 Miškų ūkio ir miško pramonės ministru. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 1041, l. 146.

⁷¹⁰ Ataskaita „Istoriniai ir archeologiniai paminklai, jų apsauga ir priežiūra“. Mašinraštis. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 437, l. 12.

rasta puodų šukių. Nors Utenos kraštotyros muziejus rūpinasi paminklais, nei jis, nei „Vykdomasias komitetas dar nepajėgė sudrausti Kartuvių kalno ir Spitrėnų piliakalnio ardytojų“⁷¹¹. Iš kažkokių kitokių šaltinių 1956 m. rugsėjo mėnesį buvo gauta informacija, kad tame pačiame Utenos rajone Pakalnių, Šiaudinių, Vyžuonų piliakalniai kolūkių buvo „išarti arba juose imamas žvyras“⁷¹². Šilalės rajone naikinamas Indijos piliakalnis⁷¹³. Senųjų Trakų piliakalnyje Stalino vardo kolūkio valdyba pastatė klėtį ir įrengė tvartus. Paminklų apsaugos inspekcija įpareigojo minėto kolūkio pirmininką iškelti iš piliakalnio tvartus ir uždrausti galvijų laikymą piliakalnio teritorijoje⁷¹⁴. Ardomas Ramygalos piliakalnio šlaitas kasant žvyrą miesto statybai bei remonto darbams⁷¹⁵. Iš Kerelių piliakalnio buvo kasamas žvyras⁷¹⁶, dėl ko Kupiškio rajono darbo žmonių deputatų tarybos vykdomasis komitetas 1957 m. liepos 25 d. priėmė sprendimą Nr. 261 „Dėl uždraudimo imti žvyrą iš archeologinių paminklų“, kuriuo įpareigojo visų rajono kolūkių valdybų pirmininkus, apylinkių tarybų vykdomųjų komitetų pirmininkus, kad esami archeologiniai paminklai būtų saugomi nuo naikinimo⁷¹⁷.

Fiksuota ir retesnių piliakalnių žalojimo atvejų. 1956 m. tas pats A. Stravinskas nurodė, kad „šiais metais LTSR MA bendradarbiai kasinėję Kauno raj. Žiegydrių piliakalnį sutvarkyti paliko vietos gyventojams. Deja, šie žmonės neužlygino, kaip buvo susitarę, kasinėjimo vietų, bet labiau tas vietas griaua ir ardo“⁷¹⁸. Ši iš ankstesnių laikų paveldėta problema buvo aktuali per visą tarybinį laikotarpį, nors piliakalniuose daugiau nefiksuota.

1957 m. balandžio 24 d. minėtas A. Stravinskas, ką tik iš P. Tarasenos gavęs informacijos, ministerijos Paminklų apsaugos inspekcijos viršininkui M. Černiauskui pranešė, kad „Pakalniškių piliakalnis vėl pradėtas intensyviai griauti. Matyt, yra vėl pasikeitęs „Gintaro“ kolūkio pirmininkas“⁷¹⁹. Laiške kartu pažymėta, kad 1956 m. buvo griauamas Sudargo piliakalnis⁷²⁰. Kartu atsiųstoje nuotraukoje matyti dideli ardymo darbai – nukasta dalis Pa-

⁷¹¹ 1956 10 15 piliečio A. Stravinsko laiškas. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 437, l. 61.

⁷¹² 1956 09 28 Utenos rajono kultūros skyriaus raštas Nr. 354 KM. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 437, l. 57.

⁷¹³ 1956 07 12 LTSR Kultūros ministro pavaduotojo raštas Nr. 12/614 Šilalės rajono kultūros skyriaus vedėjui. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 437, l. 28.

⁷¹⁴ 1961 01 16 Paminklų apsaugos inspekcijos raštas Nr. 12–d–68 Stalino vardo kolūkio pirmininkui. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 563, l. 16.

⁷¹⁵ 1957 06 29 Rokiškio kraštotyros muziejaus raštas Muziejų ir Kultūros paminklų apsaugos skyriui. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 563, l. 74.

⁷¹⁶ 1957 07 18 Lietuvos TSR kultūros ministro pavaduotojo raštas Nr. 12 – d – 875 Kupiškio rajono vykdomojo komiteto pirmininkui, Kupiškio rajono LKP komitetui. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 563, l. 85.

⁷¹⁷ Vilkaviškio rajono darbo žmonių deputatų tarybos vykdomojo komiteto 1957 07 25 sprendimas Nr. 261 „Dėl uždraudimo imti žvyrą iš archeologinių paminklų. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 563, l. 89.

⁷¹⁸ A. Tautavičiaus raštas dėl žalojamų paminklų. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 437, l. 61.

⁷¹⁹ 1957 04 24 A. Stravinsko laiškas Černiauskui. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 564, l. 31.

⁷²⁰ Op. cit.

kalniškių piliakalnio priešpilio⁷²¹ (žr. 15 priedą). Inspekcijai įsikišus žalojimas sustabdytas. 1956 m. gegužės 8 d. Kauno rajono DŽDT VK rašte „duotas griežtas nurodymas „Gintaro“ kolūkio pirmininkui drg. Lebedevui toliau savavališkai ardyti (taip rašte – J. V.) Pakalniškių piliakalnį ir įsakyta užtikrinti šio piliakalnio tolimesnę apsaugą“⁷²².

Informacija apie žalojamus piliakalnius buvo gaunama ir vėlesniais metais. 1959 m. Palėvenės piliakalnyje per jo vidurį numatyta nutiesti kelią⁷²³, Kupiškio rajono vykdomasis komitetas informavo, kad tiesiamas kelias piliakalnio nekliudys ir jį nukastas nebus⁷²⁴. Negarbos piliakalnyje kasami bulviarūsiai, ariami Rūdaičių, Valėnų piliakalniai, iš Auksūdžio piliakalnio kasamas smėlis⁷²⁵. Maštaičių piliakalnio priešpilio arimas sustabdytas Šakių rajono vykdomojo komiteto nurodymais⁷²⁶. Arimas sustabdytas ir ant Kartupėnų piliakalnio. Veliuonos piliakalnio apsauginėje zonoje numatomas statyti namas, reaguodama į tai, KM įpareigojo Vilkijos rajono vykdomojo komiteto pirmininką uždrausti statyti gyvenamąjį namą apsauginėje zonoje⁷²⁷. Černiauskų piliakalnyje buvo kasamas žvyras⁷²⁸, tačiau gavus perspėjimą žvyro kasimas buvo sustabdytas, o žvyroduobė išlyginta⁷²⁹. 1959 m. Varnių rajono Gamtos apsaugos draugijos valdyba kreipėsi į Gamtos apsaugos komitetą (toliau – GAK) ir Kultūros-švietimo Ministerijos (taip tekste – J. V.) Muziejų ir kultūros paminklų skyrių, kad Medvėgalio piliakalnis ilgą laiką ardomas: kasami bulvėms rūšiai, traktoriais ariamas piliakalnio pietų šlaitas, rytų šlaite kasamas žvyras, ganomi gyvuliai, su buldozeriais su šaknimis raunami netoli kalno esantieji miškeliai, ties piliakalniu pradėta statyti nauja kolūkio gyvenvietė⁷³⁰. KM uždraudė naikinti piliakalnį: kasti bulviarū-

⁷²¹ A. Stravinsko atsiųsta Pakalniškių piliakalnio nuotrauka. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 564, l. 30.

⁷²² 1957 05 08 Kauno rajono vykdomojo komiteto raštas Nr. 259 Lietuvos TSR Kultūros ministro pavduotojui. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 563, l. 47.

⁷²³ 1960 05 19 LTSR Kultūros ministro pavduotojo raštas Nr.12 – d – 439 Kupiškio rajono vykdomojo komiteto pirmininkui. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 804, l. 26.

⁷²⁴ 1960 05 26 Kupiškio rajono vykdomojo komiteto raštas Nr. 18–525 KM. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 804, l. 29.

⁷²⁵ 1960 09 21 Muziejų ir kultūros paminklų skyriaus raštas Nr. 12–d–760 GAK. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 804, l. 44–45.

⁷²⁶ 1959 05 05 Šakių rajono darbo žmonių deputatų tarybos Vykdomojo komiteto raštas Nr. 403 Lietuvos TSR Kultūros ministro pavduotojui drg. Jakelaičiui. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 808, l. 21.

⁷²⁷ 1959 04 20 Lietuvos TSR Kultūros ministro pavduotojo raštas Nr. 12–d–376 Jurbarko rajono vykdomojo komiteto pirmininkui. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 808, l. 23.

⁷²⁸ 1959 04 27 Lietuvos TSR Kultūros ministro pavduotojo raštas Nr. 12–d–424 Veisiejų rajono vykdomojo komiteto pirmininkui. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 808, l. 27.

⁷²⁹ 1959 11 17 Anykščių statybos – montavimo valdybos atsakymas Lietuvos TSR Kultūros ministro pavduotojui drg. Jakelaičiui. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 808, p. 116.

⁷³⁰ 1959 04 14 Varnių rajono Gamtos apsaugos draugijos raštas GAK pirmininkui, Kultūros-švietimo ministerijos, Muziejų ir kultūros paminklų skyriaus viršininkui. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 808, l. 29.

sius bei žvyrą, kirsti medžius bei nurodė nutraukti kolūkio gyvenvietės statybą⁷³¹. 1959 m. R. Rimantienė informavo KM, kad kolūkio traktoriais ariami Kalnočių piliakalnio šlaitai ir piliakalnio aikštelė, naikinamas Maniuliškių piliakalnis⁷³². Rokiškio rajono vykdomasis komitetas kartu su Rokiškio kraštotyros muziejumi, abejodamas Kalnočių piliakalnio kultūrine verte, atsisakė uždrausti arti piliakalnį, motyvuodamas tuo, kad kolūkis netektų daug dirbamos žemės⁷³³. Greta akivaizdžių žalojimo atvejų pastebėta ir smulkesnių. „1960 m. vasarą saviveiklininkai Impilties piliakalnio pylime sukasė stulpelius berželiams pritvirtinti“⁷³⁴. Informacijos apie naikinamus piliakalnius pagausėjimą lėmė, matyt, ne tiek šių veiklų skaičiaus išaugimas, kiek padidėjęs visuomenės dėmesys senovės palikimui.

Savotiškai atskiras atvejis yra Jurgaičių piliakalnis (Kryžių kalnas) (Šiaulių r.), kurio apsaugos reikalai buvo persipynę su oficialia valdžios vykdoma ateizmo politika arba pastarosios tikslai maskuoti po rūpinimosi paveldu⁷³⁵. Piliakalnyje kryžiai pradėti statyti nuo 1847 m., tačiau iki XX a. 6 dešimtmečio pabaigos tai nebuvo kažkuo labai išskirtina vieta⁷³⁶. 1959 m. birželio 9 d. Šiaulių rajono vykdomasis komitetas priėmė sprendimą Nr. 9 „Dėl istorinio-etnografinio paminklo Jurgaičių piliakalnio (Kryžių kalno) naudojimo“, kuriame nurodama, kad remiantis gamtos apsaugos įstatymu uždraudžiama: a) savavališkai keisti arba gadinti vietovės būklę bei pobūdį (kirsti medžius, vykdyti bet kokias statybas, kasti žemę ir pan.); b) gadinti, naikinti, bjauruoti piliakalnį ir keisti jo aplinkos pobūdį. Asmenys, tarp jų įmonių, įstaigų ir organizacijų pareigūnai, pažeidę šį įstatymą, baudžiami administracine bauda iki 500 rublių, jeigu jie už tą patį pažeidimą kitais įstatymais nėra griežčiau baudžiami. Jei tie patys asmenys pakartotinai pažeidė šį įstatymą arba padarę šiuo pažeidimu didelę žalą, teismo baudžiami laisvės atėmimu nuo 3 mėnesių iki 2 metų⁷³⁷ (žr. 16 priedą). Šis draudimas buvo pakabintas stende prie Jurgaičių piliakalnio. 1959 m. fiksuota, kad ant Jurgaičių piliakalnio ir toliau kasamos duobės ir statomi kryžiai. Kultūros ministras įpareigojo Šiaulių ra-

⁷³¹ 1959 04 23 Lietuvos TSR Kultūros ministro pavaduotojo raštas Nr. 12–d–401 Varnių rajono vykdomojo komiteto pirmininkui. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 808, l. 28.

⁷³² 1959 08 03 Lietuvos TSR Kultūros ministro pavaduotojo raštas Nr. 12–d–995 Rokiškio rajono vykdomojo komiteto pirmininkui, Rokiškio rajono Ždanovo vardo kolūkio pirmininkui. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 808, l. 89–90.

⁷³³ 1959 09 12 Rokiškio rajono darbo žmonių deputatų tarybos Vykdomojo komiteto raštas Nr. 693/9 Lietuvos TSR Kultūros ministro pavaduotojui drg. V. Jakelaičiui. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 808, l. 88.

⁷³⁴ 1960 09 21 Muziejų ir kultūros paminklų skyriaus raštas Nr. 12–d–760 GAK. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 804, l. 45.

⁷³⁵ MAČIULIS, D. Kryžių kalno ir jį supančio kraštovaizdžio istorinė raida. *KP*, 2000, t. 6, p. 71–88.

⁷³⁶ MAČIULIS, D. Kryžių kalno ir jį supančio kraštovaizdžio istorinė raida. *KP*, 2000, t. 6, p. 72–75.

⁷³⁷ Jurgaičių piliakalnio (Kryžių kalno) stendo nuotrauka. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 807, l. 80.

jono vykdomojo komiteto pirmininką organizuoti tinkamą piliakalnio apsaugą⁷³⁸. Nuo rugsėjo mėnesio prie piliakalnio „įvestas deputatų bei aktyvo dežuravimas“⁷³⁹. Jam bandyta suteikti revoliucinę konotaciją. Nors istoriko Vytauto Merkio (1929–2012) parengtoje pažymoje buvo nurodyta, kad šis archeologinis paminklas „nėra sukilėlių palaidojimo vieta ir su kokiomis nors revoliucinėmis tradicijomis nėra surištas“⁷⁴⁰, vis viena „būtų tikslinga kokiu nors paminklu įtvirtinti to kalno revoliucinę tradiciją ir tuo pačiu padėti demaskuoti ir išsklaidyti su ta vieta siejamų religinių prietarų tinklą“⁷⁴¹. 1960 m. Šiaulių rajono vykdomasis komitetas ir Lietuvos komunistų partijos Šiaulių rajono komitetas priėmė nutarimą dėl Jurgaičių piliakalnio sutvarkymo⁷⁴², dėl to GAK kreipėsi į Lietuvos TSR Ministrų Tarybą dėl atitinkamo potvarkio parengimo piliakalniui sutvarkyti, kuris „religingai nusiteikusių žmonių paverstas kryžių statymo vieta. Pirmieji kryžiai piliakalnyje pastatyti žuvusiems 1831 m. sukilėliams pagerbti, jų skaičius žymiai padaugėjo po 1863 m. sukilimo. Buržuazijos viešpatavimo metais bažnyčia, norėdama pasipelninti iš maldininkų, pradėjo populiarinti Jurgaičių piliakalnį kaip šventą kalną. Tuomet ir prasidėjo intensyvus kryžių statymas ant piliakalnio“⁷⁴³. Kreipimusi pažymima, kad piliakalnis paliktas be priežiūros, netvarkomas, toliau žalojamas, skatina tikinčiųjų žmonių prietarus. GAK pasiūlė paskelbti Jurgaičių piliakalnį gamtiniu-istoriniu paminklu, taip uždraudžiant statyti kryžius, sutvarkyti paminklo aplinką bei paskirti žmogų, kuris prižiūrėtų piliakalnį⁷⁴⁴. Tas buvo padaryta 1961 m. sausio 18 d.⁷⁴⁵ Tai buvo vienintelis tokio pobūdžio paminklas Lietuvoje. Piliakalnyje ir jo teritorijoje buvo uždrausta žaloti, gadinti ar savavališkai keisti vietovės gamtinį pobūdį (savavališką paminklų statymą ar kitokias statybas, žemės kasinėjimus, šlaitų griovimą, gyvulių ganymą, teršimą ir kt.)⁷⁴⁶. GAK kreipėsi į Valstybinę statybos ir architektūros reikalų komitetą, prašydami parengti Jurgaičių piliakalnio aplinkos sutvarkymo projektą⁷⁴⁷. Projektinėje užduotyje buvo numatyta: suprojektuoti akmeninį

⁷³⁸ 1959 08 25 Lietuvos TSR Kultūros ministro pavaduotojo raštas Nr. 12–d–963 Šiaulių rajono vykdomojo komiteto pirmininkui. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 808, l. 86.

⁷³⁹ 1959 09 11 Šiaulių rajono vykdomojo komiteto raštas KM. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 808, l. 87.

⁷⁴⁰ 1959 11 02 pažyma dėl Kryžių kalno. LCVA, f. R-1016, ap. 1, b. 152, p. 24.

⁷⁴¹ 1962 07 12 raštas LKP CK Kultūros, mokslo ir mokyklų skyriaus vedėjui. LCVA, f. R-1016, ap. 1, b. 152, p. 23.

⁷⁴² 1960 12 15 Šiaulių rajono DŽDT vykdomojo komiteto protokolo Nr. 189 nutarimas „Dėl Jurgaičių piliakalnio sutvarkymo“. LCVA, f. R-649, ap. 1, b. 77, l. 149.

⁷⁴³ 1960 12 26 GAK raštas Nr. 4/2959 Lietuvos TSR ministrų tarybai. LCVA, f. R-649, ap. 1, b. 77, l. 145.

⁷⁴⁴ Op. cit.

⁷⁴⁵ 1961 01 18 GAK įsakymas Nr. 5. LCVA, f. R-649, ap. 1, b. 77, l. 147; Gamtiniai istoriniai paminklai. *Gamtos apsauga. Normatyvinių aktų rinkinys*. V., 1976, p. 185.

⁷⁴⁶ 1961 01 18 GAK įsakymas Nr. 5. LCVA, f. R-649, ap. 1, b. 77, l. 147.

⁷⁴⁷ 1961 03 03 GAK raštas Nr. 4/306 Valstybinei statybos ir architektūros reikalų komiteto prie LTSR ministrų tarybos mokslinių restauracinių gamybinių dirbtuvių direktoriui. LCVA, f. R-649, ap. 1, b. 77, l. 142.

paminklą su užrašu „1862–1864 m.“; takų, priėjimų bei privažiavimų tinklą; suolus ir jų pastatymo vietas; stendą su informacija apie piliakalnį; sudaryti apželdinimo projektą, numatant piliakalnio apšalinimą dekoratyviniais medžiais ir krūmais⁷⁴⁸. 1961 m. kovo 27 d. LKP CK biuras priėmė nutarimą, kuriuo Kryžių kalno svarbą pradėta sieti su 1861–1864 m. valstiečių judėjimo šimtmečio įamžinimu⁷⁴⁹. Iškart po to 1961 m. balandžio 5 d. nuo piliakalnio pašalinti visi kryžiai – iš viso 2179, piliakalnis užsėtas žole, apšodintas krūmais ir jame padėtas 1863 m. sukilimą žymintis akmuo⁷⁵⁰. Netrukus kryžiai jame vėl buvo pradėti statyti, todėl vėl griauti 1973 m. balandį, 1974 m. lapkritį, 1975 m. (spalio ar lapkričio mėnesį, nurodoma, kad trečią kartą)⁷⁵¹ ir 1985 m. kovo 15 d.⁷⁵² 1975 m. Birutei Salatkienei (1951–2018) siūlyta Kryžių kalną iširti, kad po to jį būtų galima išbraukti iš paminklų sąrašų⁷⁵³. 1977 ir 1982 m. rengti projektai (nerealizuoti) užtvindyti aplinką ir piliakalnį palikti nepasiekiamą salą⁷⁵⁴. Taip nuo 6 dešimtmečio Jurgaičių piliakalnis tapo savotiška opozicijos esamai valdžiai išraiška. Tas jį padarė žinomą objektu, tačiau kartu labai sumenkino jo kaip piliakalnio vertę. Kryžių kalnas visuomenėje pasidarė pasipriešinimo vykdomai ateistinei politikai, o per ją ir visai tarybinei sistemai vieta⁷⁵⁵.

6 dešimtmetį piliakalniai susidūrė ir su žymiai didesnėmis grėsmėmis, sukeltomis kartais nelabai pamatuotų ūkio plėtros planų. Į Kauno HES statybos zoną pakliuvę piliakalniai (Dovainonys, Rumšiškės, Žiegdriai) buvo tyrinėti LII jėgomis ir palikti likimo valiai, dėl to vėliau nuplauti (išskyrus Dovainonis). Jokių veiksmų jiems išsaugoti neplanuota. Būsima Birštono HES turėjo ardyti 15 piliakalnių⁷⁵⁶. 1959 m. projektuojant tolesnę Jurbarko HES užtvanką ant Nemuno (Jurbarko HES), iškilo grėsmė Pajiesio (Napoleono kalno), Pyplių, Seredžiaus, Veliuonos ir Žemosios Panemunės piliakalniams⁷⁵⁷. Numatyta, kad pakilęs vanduo sieks šių piliakalnių papėdes ir plaudamas griaus šlaitus.

⁷⁴⁸ Jurgaičių piliakalnio (Šiaulių raj.) ir jo aplinkos sutvarkymo projektinė užduotis. LCVA, f. R-649, ap. 1, b. 77, l. 143.

⁷⁴⁹ MAČIULIS, D. Kryžių kalno ir jį supančio kraštovaizdžio istorinė raida. *Kryžių kalno istorinė raida ir jo išlikimo problemos*. Šiauliai, 2000, p. 46.

⁷⁵⁰ MAČIULIS, D. Kryžių kalno ir jį supančio kraštovaizdžio istorinė raida. *KP*, 2000, t. 6, p. 77.

⁷⁵¹ *Lietuvos katalikų bažnyčios kronika. 1975–1976*. Chicago, 1976, p. 21, 320–321.

⁷⁵² VALIULIS, S., ŽVIRGŽDAS, S. Kryžių kalnas ir jo fiksavimo vaizdais istorija. *Kryžių kalnas ir jo fiksavimo vaizdais istorija*. Šiauliai, 2008, p. 7.

⁷⁵³ SALATKIENĖ, B. Jurgaičių piliakalnio archeologiniai tyrinėjimai. *Kryžių kalno istorinė raida ir jo išlikimo problemos*. Šiauliai, 2000, p. 17.

⁷⁵⁴ MAČIULIS, D. Kryžių kalno ir jį supančio kraštovaizdžio istorinė raida. *Kryžių kalno istorinė raida ir jo išlikimo problemos*. Šiauliai, 2000, p. 48.

⁷⁵⁵ STREIKUS, A. Sovietų valdžios antireliginė politika Lietuvoje ir Kryžių kalnas. *Kryžių kalno istorinė raida ir jo išlikimo problemos*. Šiauliai, 2000, p. 66–75.

⁷⁵⁶ RIMANTIENĖ, R. Kraštotyrininkų archeologų laukia darbai. *Kraštotyra*. V., 1963, p. 131.

⁷⁵⁷ 1959 10 17 KM, GAK raštas Nr. 12–d–1188 Miestų ir kaimų statybos projektavimo instituto Kauno filialui. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 804, l. 3.

Piliakalnius gelbėti griebėsi 2 institucijos: KM ir GAK. Jos nurodė Miestų ir kaimų statybos projektavimo instituto Kauno filialui, kad norint apsaugoti piliakalnius nuo sunaikinimo, būtina jų plaunamus šlaitus betonuoti, o planuojant piliakalnių rajonuose gyvenvietes, reikalinga numatyti neužstatytas apsaugines zonas nuo 100 iki 300 m pločio, kurios užtikrintų piliakalnių ir jų įrenginių bei šalia buvusių gyvenviečių apsaugą, matomumą ir prieinamumą⁷⁵⁸. Pagal R. Rimantienę, nukentėti turėjo net 10 piliakalnių (be trijų aukščiau paminėtų ir Altoniškių, Kartupėnų, Maštaičių–Narkūnų, Mikytų, Morkų–Dulinčiškių, Šėtijų ir Vikūnų)⁷⁵⁹. Šio projekto realizavimas būtų sukėlęs nepataisomą žalą ar net sunaikinęs kone visus Nemuno krantuose tarp Kauno ir Jurbarko esančius piliakalnius⁷⁶⁰. Laimė, keičiantis vidaus ekonominei situacijai jis nebuvo realizuotas.

6 dešimtmetį Lietuvoje suaktyvėjo Joninių šventimas. Kai kada šiems renginiams buvo pasirenkami piliakalniai. 1957 m. organizuojant Jonines Liškiavos piliakalnyje buvo sužaloti čia esančios pilies griuvėsiai. 1958 m. organizuojant Jonines Punios piliakalnyje aikštelės elektrifikacijai iškastos 4 duobės po 1–1,5 m gylio, 15 duobių po 50 cm gylio ir duobės estradai įrengti. 1959 m. organizuojant Utenos rajono dainų šventę sužaloti Narkūnų piliakalnio gynybiniai įrenginiai⁷⁶¹. Prieš 1959 m. Jonines KM visų rajonų ir miestų vykdomųjų komitetų pirmininkus birželio 6 d. įpareigojo uždrausti be KM leidimo atlikti žemės judinimo, apželdinimo ir tvarkymo darbus piliakalnių ir kitų paminklų teritorijoje⁷⁶². Šiuo atveju galima įžvelgti ne tik rūpestį piliakalniais, tačiau ir siekį prisidengiant jais kontroliuoti nevalstybinę šventę.

6 dešimtmetį pastebimas ir padidėjęs žmonių susidomėjimas piliakalniais, bent populiariausiais. Piliakalnių lankymo tendencijoms nustatyti pasitelkta atvejo studija kaip tiriamą objektą paimant Šeimyniškių piliakalnį (Anykščių r., Anykščių sen.). 1990–2006 ir 2016 m. G. Zabiela tyrinėtas piliakalnis yra plačiausiai tirtas piliakalnis Lietuvoje⁷⁶³. Jo tyrimuose nuo 1992 m. buvo naudojamas metalo detektorius⁷⁶⁴,

⁷⁵⁸ 1959 10 17 KM, GAK raštas Nr. 12–d–1188 Miestų ir kaimų statybos projektavimo instituto Kauno filialui. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 804, l. 3.

⁷⁵⁹ RIMANTIENĖ, R. Kraštotyrininkų archeologų laukia darbai. *Kraštotyra*. V., 1963, p. 132.

⁷⁶⁰ Sprendžiant pagal R. Rimantienės sąrašą (jeigu tai ne sąrašo klaida) užliejamas turėjo būti ir Nevėžio slėnis jo žemupyje, nes jame yra Vikūnų piliakalnis, esantis 26 m virš jūros lygio (Nemuno vandens lygis ties Jurbarku yra maždaug 10 m virš jūros lygio).

⁷⁶¹ 1959 06 06 KM raštas Nr. 12–d–650 visų rajonų ir miestų Vykdomųjų komitetų pirmininkams, visų rajonų ir miestų Kultūros skyrių vedėjams. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 808, l. 64–65.

⁷⁶² 1959 06 06 KM raštas Nr. 12–d–650 visų rajonų ir miestų Vykdomųjų komitetų pirmininkams, visų rajonų ir miestų Kultūros skyrių vedėjams. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 808, l. 65.

⁷⁶³ ZABIELA, G. The 1990–2010 investigations of Šeimyniškių hillfort. *Archaeological investigations in independent Lithuania 1990–2010*. V., 2012, p. 69–75.

⁷⁶⁴ Be tyrimų vadovo juo 1994 m. dirbo Gintautas Vėlius (ZABIELA, G. Anykščių rajono 1994 m. archeologinės ekspedicijos ataskaita. LIIR, f. 1, b. 2317, p. 4), 2016 m. – asociacijos MINK nariai (ZABIELA, G. Šeimyniškių piliakalnio (1886), Anykščių r., Anykščių sen. 2016 m. archeologinių žvalgymų ataskaita. LIIR, f. 1, b. 8656, p. 6).

kas leido surinkti daugybę metalinių dirbinių, tarp jų ir tarybinių kapeikų. Jos buvo pamestos piliakalnį per visą tarybinį laikotarpį lankusių žmonių. Dauguma kapeikų (iš viso – 276) buvo identifikuotos ir registruotos tyrimų ataskaitose (žr. 17 priedą). Kapeikose yra nukaldinimo metai, kad leidžia remiantis jomis pabandyti pasekti piliakalnio lankymo tendencijas. Monetos reiškinių gali datuoti tik pagal anksčiausią datą – t. y. jis galėjo vykti tik monetos nukalimo metais ir vėliau, tačiau jokių būdu ne anksčiau. Šiek tiek patikslinti vėlesnius reiškinius padeda svarbiausių to laiko smulkių pinigų apyvartos bruožų įvertinimas⁷⁶⁵.

Šeimyniškėlių piliakalnis į mokslo ir visuomenės dėmesio orbitą pakliuvo gana vėlai – 1935 m.⁷⁶⁶ Nuo to laiko piliakalnį uždrausta arti – pradžioje aikštelę, nuo 1963 m. – ir šlaitus⁷⁶⁷. Nedirbamą piliakalnį (po kiek laiko jis pradėjo užaugti krūmais ir medžiais, nuo kurių 1988 m. anykštėnams teko piliakalnį vadauti) jau galėjo lankyti žmonės, kurie čia organizuodavo renginius (ant pylimo buvo sumūrytas „aukuras“, aikštelėje įkastas stulpas). Pagal kapeikas iki 1953 m. piliakalnio lankomumas buvo nežymus (1–3 monetos per metus). Po 1953 m. jis išauga 2–3 kartus (iki 6–7 monetų) ir ši tendencija išsilaikė visą likusį laikotarpį⁷⁶⁸. Tas turėtų būti susiję su piliakalnio naudojimo viešiesiems renginiams pradžia (šventės, šokiai, ką liudytų jau minėti aukuro ir stulpo buvimo faktai), kas į spaudą nepateko.

Daugėjant informacijos apie paminklų žalojimą ir tęsiantis jų pasportizacijos procesui KM ėmėsi kai kurių kitų priemonių jiems apsaugoti. Pagal išlikusį nenurodyto autoriaus kalbos tekstą pagrindinis akcentas kreiptas į platesnių visuomenės sluoksnių švietimą ir įtraukimą į šį procesą. Konstatavus faktą, „kad dar yra nemaža dalis kultūros darbuotojų, nežinančių, kaip atrodo piliakalnis ir kodėl jis saugomas“⁷⁶⁹, siūlytos įvairios informacijos apie kultūros paminklus sklaidos priemonės⁷⁷⁰. Veikta daugiau administraciniais metodais, priimant atitinkamus nutarimus⁷⁷¹. Iš jų piliakalnių ap-

⁷⁶⁵ GRIMALAUSKAITĖ, D., REMECAS, E. *Pinigai Lietuvoje*. V., 2016, p. 425–441.

⁷⁶⁶ VOLTERIS, E. Kur reikėtų ieškoti Mindaugo sostinės? *Židinys*, 1935, t. 22, nr. 11(131), p. 413–416.

⁷⁶⁷ BARANAUSKAS, T. Vorutos pilis. *Mūsų praeitis*. V., 2001, t. 7, p. 63.

⁷⁶⁸ 1958–1960 m. laikotarpis, kai kapeikos su tų metų datomis nebuvo kaldintos, bei 1961 m., kai dėl piniginės reformos į apyvartą buvo paleista daug monetų, cirkuliuusių visą likusį tarybinį laikotarpį, yra perskaičiuoti pagal laikotarpių vidurkius.

⁷⁶⁹ Ataskaita „Dėl kultūros paminklų apsaugos“. Mašinraštis. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 1036, l. 49.

⁷⁷⁰ Ataskaita „Dėl kultūros paminklų apsaugos“. Mašinraštis. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 1036, l. 44a–50; Ataskaita „Kultūros paminklai“. Mašinraštis. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 1036, l. 58–60.

⁷⁷¹ 1961 m. KM, Kultūros darbuotojų profsąjungos respublikinio komiteto nutarimas „Dėl Lietuvos TSR Kultūros-švietimo įstaigų darbo nuolatinės apžiūros nuostatų“. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 1036, l. 71–84; 1961 11 29 ŠM kolegijos ir LJKJS CK biuro nutarimas Nr. 90–37/4 „Dėl turizmo, kraštotyros ir ekskursijų darbo mokyklose“. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 1036, l. 173–181.

saugai svarbesnis 1961 m. birželio 2 d. KM raštas Nr. 12–01–408, adresuotas rajonų vykdomųjų komitetų pirmininkams ir kultūros skyrių vedėjams, skirtas archeologinių paminklų apsaugai⁷⁷². Nors jis orientuotas į visą archeologinį paveldą, problemos iliustruojamos daugiausia piliakalnių pavyzdžiais, konstatuojant, kad „piliakalniai iki šiol saugojami nepakankamai, jie ir toliau ardomi ir naikinami“⁷⁷³. Rašte prašoma be KM leidimo „neleisti piliakalnių, alkakalnių, senkapių ir kitų paminklų teritorijoje arti, ganyti gyvulius, sodinti medžius, kurių šaknys ardo kultūrinį sluoksnį, ruošti šokiams aikštelės ir vykdyti kitus žemės judinimo darbus“⁷⁷⁴. Dėl medžių sodinimo archeologiniuose paminkluose, remiantis jau minėtų Betygalos, Gegužių, Pilių, Veršvų piliakalnių pavyzdžiais, kreiptasi į Miškų ūkio ir miško pramonės ministeriją su prašymu „uždrausti vietos miškų ūkiams apsodinti ir apželdinti medžiais piliakalnius“ ir kitų paminklų teritorijas⁷⁷⁵.

Šios administracinės priemonės davė tam tikrą rezultatą. Nuo 1961 m. piliakalnių apsaugos srityje pastebimos tendencijos, kad vykdant melioracijos, kelių tiesimo ir kitus darbus šalia piliakalnių, projektiniai sprendiniai pradedami derinti su KM. Vykdamas Rašės upelio žemupio baseino nusausinimo darbus, projekte buvo numatyta nužeminti Veprių piliakalnio pylimą 1–2 m nuskutant jį buldozeriu⁷⁷⁶. Komisija, susidedanti iš Kultūros-švietimo įstaigų valdybos Muziejų ir kultūros paminklų skyriaus, LTSR KM, Ukmergės rajono kultūros skyriaus, GAK atstovų, nepritarė šiems projektiniams sprendimams, siūlydami kitus sprendinius, o upės gilinimo darbų vykdytojus įpareigojo upelio krantą nuo pylimo pusės sustiprinti 2 m aukščio akmens grindiniu, o aukščiau velėnomis⁷⁷⁷. Šilėnų piliakalnyje žvyro karjeras buvo įrengtas dar tarpukariu, pasirašytas pasižadėjimas saugoti žvyro kasimo piliakalnyje nesustabdė, kuris ypač suaktyvėjo 6 dešimtmečio pabaigoje – 7 dešimtmečio pradžioje. 1961 m. Lietuvos TSR Ministrų Tarybos rugsėjo 26 d. potvarkiu Nr. 1218–p buvo sudaryta komisija Šilėnų piliakalnio istorinei-kultūrinei vertei nustatyti, kurią sudarė 10 narių iš įvairių institucijų⁷⁷⁸. Komisija nustatė, kad Šilėnų piliakalnis tokią vertę turi ir nutarė už-

⁷⁷² 1961 06 02 KM raštas Nr.12–d–408 rajonų Vykdomųjų komitetų pirmininkams, rajonų Kultūros skyrių vedėjams. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 1041, l. 142–143.

⁷⁷³ Op. cit. l. 143.

⁷⁷⁴ Op. cit.

⁷⁷⁵ 1961 06 06 Lietuvos TSR Kultūros ministro pavaduotojo raštas Nr. 12–d–416 Miškų ūkio ir miško pramonės ministrui. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 1041, l. 146.

⁷⁷⁶ 1961 01 10 Lietuvos TSR Ukmergės rajono Vykdomojo komiteto raštas Nr. 7/27 KM Kultūros paminklų apsaugos skyriui. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 1041, l. 13.

⁷⁷⁷ 1961 01 31 Muziejų ir kultūros paminklų skyriaus raštas Nr. 12–d–94 Ukmergės rajono Vykdomojo komiteto pirmininkui. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 1041, l. 12; 1961 01 17 Veprių piliakalnio apžiūros aktas. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 1041, l. 15.

⁷⁷⁸ Lietuvos TSR Ministrų tarybos 1961 m. rugsėjo mėn. 26 d. potvarkiu Nr. 1218–p sudarytos komisijos Kuršėnų raj. Esančio Šilėnų piliakalnio istorinei-kultūrinei vertei nustatyti ir tinkamiems eksploatavimui žvyro telkiniams rajono teritorijoje numatyti pasitarimo,

drausti eksploatuoti jame žvyro karjerą, kasti bulviarūsius, pastiprinti žilvičių kuolais griūvančius piliakalnio šlaitus ir sutvarkyti jo teritoriją⁷⁷⁹.

1961 m. sausio 25 d. KM įsakymu Nr. 47 sudaryta Kultūros-švietimo įstaigų valdybos kultūros paminklų apsaugos taryba, į kurią įėjo 23 įvairių sričių specialistai, tarp jų 4 archeologai⁷⁸⁰. Jos tikslas buvo pagerinti ir koordinuoti kultūros paminklų apsaugos darbą. Kiek veiksminga buvo ši komisija, neaišku, nes rašytinių dokumentų apie jos veiklą nerasta.

Viena iš archeologinių paminklų, tarp jų ir piliakalnių, populiarinimo priemonių buvo jų vaizdų leidyba. „Respublikos meno, istorijos ir archeologijos paminklų atvirukų“ serijos paruošimas buvo numatytas 1956 m. vasario 28 d. KM įsakyme⁷⁸¹. Jį vykdant ir buvo pradėta leisti „Lietuvos piliakalnių“ atvirukų serija. Iš viso išėjo jos 3 serijos: 1958, 1967 ir 1969 m.⁷⁸². 10 000 (I ir III serijos)–15 000 (II serija) egzempliorių tiražu išspausdinti 42 atvirukai (po 16 pirmą ir trečią laidas (iš jų 3 ant aplanko) ir 17 antrą (iš jų 4 ant aplanko) laidą) pradžioje buvo gana pigūs, vienas kainavo 10 kapeikų kainomis iki 1961 m. II laidos atvirukų serija kainavo 32 kapeikas, III – 33 kapeikas. Serijos šiek tiek skyrėsi savo parengimu ir apipavidalinimu. I serijoje rusų kalbos tekste žodis „piliakalnis“ nebuvo verčiamas, rašyta „пилякальнис“, II serijoje trumpi teksteliai apie piliakalnius, be lietuvių ir rusų kalbų (jau „городище“), pateikti vokiškai (*Burgwalle*) ir anglų (*Castle-hills*) kalbomis, III serijoje vėl lieka vien lietuviški ir rusiški pavadinimai. 2 kartus skelbti Medvėgalio ir Šatrijos vaizdai (dubliuojasi II serijoje, tačiau vaizdai kiti). Didesnis II serijos išskirtinumas įgalina spėti, kad ji buvo skirta piliakalnių propagandai ir užsienyje. Bet kuriuo atveju 40 skirtingų piliakalnių vaizdų, pasklidusių bendru 485 000 egzempliorių tiražu (su aplankais – daugiau nei pusė milijono), buvo nemaža piliakalnių reklama.

Vidinė piliakalnių reklama buvo jų atvaizdų serija ant degtukų dėžučių etikečių⁷⁸³. Joje grafiškai pavaizduoti 9 piliakalniai (Bubiai, Įpiltis, Jurbarkas, Juodonys, Narkūnai, Punia, Rumbonys, Serežius, Šatrija) su užrašu „Saugokime archeologinius paminklus“ (žr. 18 priedą). Nors serija nedatuota, pagal atlikimo techniką ji gali būti datuojama 6–7 dešimtmečiais. Užrašytas sūkis rodytų, kad piliakalniai tuomet atstovavo visam archeologiniam paveldui.

įvykusio Kuršėnuose 1961 m. rugsėjo mėn. 13 d. protokolas. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 1041, l. 237–238.

⁷⁷⁹ Lietuvos TSR Ministrų tarybos 1961 m. rugsėjo mėn. 26 d. potvarkiu Nr. 1218–p sudarytos komisijos Kuršėnų raj. esančio Šilėnų piliakalnio istorinei-kultūrinei vertei nustatyti ir tinkamiems eksploatavimui žvyro telkiniams rajono teritorijoje numatyti pasitarimo, įvykusio Kuršėnuose 1961 m. rugsėjo mėn. 13 d. protokolas. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 1041, l. 238.

⁷⁸⁰ 1961 01 25 KM įsakymas Nr. 47. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 1036, l. 6–7.

⁷⁸¹ 1956 02 28 Lietuvos TSR Kultūros ministro įsakymas Nr. 89 „Dėl priemonių kultūros paminklų apskaitai ir apsaugai pagerinti“. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 42, l. 77.

⁷⁸² *Lietuvos piliakalniai (atvirukų rinkinys)*. V., 1958; II serija. V., 1967; III serija. V., 1969.

⁷⁸³ Dėkoju Z. Bauboniui, supažindinusiui su šiuo šaltiniu iš asmeninės kolekcijos.

Kita propagandos rūšis buvo paskaitos kultūros paminklų apsaugos klausimais. Tai bene sunkiausiai šiandien apčiuopiama veiklos rūšis, nes paskaitos buvo žodinės, kitokiais būdais (įrašais, stenogramomis ir panašiai) nefiksuotos. Geriausiu atveju žinomi patys jų skaitymo faktai arba likę šių paskaitų tekstai ar medžiaga. Taip 1958 m. Respublikiniame mokytojų, turizmo-kraštotyros sekcijų vadovų seminare buvo skaitomi pranešimai gamtos apsaugos (Viktoras Bergas (1906–1983)) ir kultūros paminklų apsaugos klausimais (M. Černiauskas)⁷⁸⁴. A. Tautavičius lektoriams buvo parengęs paskaitos medžiagą „Lietuvos TSR archeologiniai paminklai ir jų apsauga“⁷⁸⁵.

Negerėjant paminklų apsaugos padėčiai 7 dešimtmčio pradžioje įvykdyta vidinė jų apsaugą kuravusių institucijų reorganizacija ir pradėtas rengti paminklų apsaugos įstatymas. Tokio nebuvo visoje TSRS, o 1948 m. Ministrų Tarybos nutarimo nuostatos jau buvo pasenusios. Padėtį sunkino tai, kad tuometinis TSRS vadovas Nikita Chruščiovas (1894–1971) iš esmės pasisakė prieš kultūros paminklų restauravimą paminėdamas Lietuvos atvejį⁷⁸⁶. 1957 m. įvykdyta dalinė TSRS valdymo decentralizacija, pasireiškusį per iki 1965 m. veikusių teritorinių-šakinių Liaudies ūkio tarybų veiklą, respublikoms suteikė daugiau savarankiškumo, tame tarpe ir kultūros srityje. Pirmoji iš TSRS respublikų atskirą kultūros paminklų įstatymą 1961 m. birželio 8 d. priėmė Estijos TSR⁷⁸⁷. Matyt, tai buvo stimulus šių veiklų suaktyvinti ir Lietuvoje. LTSR KM Kultūros-švietimo įstaigų valdybos Muziejų ir kultūros paminklų skyrius nuo 1963 m. sausio 1 d., remiantis Lietuvos TSR Ministrų Tarybos 1962 m. gruodžio 30 d. nutarimu Nr. 796, buvo sujungtas su LTSR Ministrų Tarybos Statybos ir architektūros reikalų komiteto Architektūros paminklų apsaugos inspekcija. Taip buvo panaikintas 1948 m. nutarimo įvestas paveldo administravimo dvilypumas. Šių dviejų įstaigų pagrindu buvo sukurta LTSR KM Muziejų ir kultūros paminklų apsaugos valdyba, kuriai buvo priskirta vadovauti muziejams ir visai kultūros paveldo apsaugai⁷⁸⁸. Valdybos viršininku paskirtas architektas Jonas Glemža⁷⁸⁹. Iš 7 valdybos vyresniųjų mokslinių ir mokslinių darbuotojų, kuriems buvo priskirtos inspektorių teisės, 2 (M. Černiauskas ir Vilgelmina Deimantienė (1928–2023)) turėjo rūpintis archeologinių

⁷⁸⁴ 1958 01 03 Mokytojų turizmo-kraštotyros sekcijų vadovų respublikinio seminaro dienotvarkė. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 563, l. 3.

⁷⁸⁵ TAUTAVIČIUS, A. Lietuvos TSR archeologiniai paminklai ir jų apsauga. 1956 02 04. Mašinraštis. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 42, l. 31–65. Kiek patobulintas variantas publikuotas rotaprintiniu leidiniu: TAUTAVIČIUS, A. *Lietuvos archeologiniai paminklai ir jų apsauga*. V., 1967, 19 p. 500 egz.

⁷⁸⁶ ХРУЩЕВ, Н. С. *Строительство коммунизма в СССР и развитие сельского хозяйства*. Москва, 1963, т. 4, с. 374.

⁷⁸⁷ PUUSTAK, Ü. The development of heritage protection in Estonia. *Estonian cultural heritage. Preservation and conservation. 2005–2012*. Tallinn, 2013, vol. 1, p. 6.

⁷⁸⁸ Svarbiausi Muziejų ir kultūros paminklų apsaugos valdybos pasiekimai po TSKP XXII suvažiavimo. Mašinraštis. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 1247, l. 88.

⁷⁸⁹ 1963 01 15 KM įsakymas Nr. 20. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 1247, l. 33.

paminklų reikalais⁷⁹⁰. Pagrindiniai valdybos veiklos uždaviniai turėjo būti kultūros paminklų apsaugos įstatymo ir sąrašo rengimas. Kultūros paminklų apsaugos įstatymo projektas jau buvo parengtas 1963 m.⁷⁹¹ Greitai, 1963 m. kovo 30 d., „Kultūros paminklų apsaugos darbui pagerinti“ prie KM sudaryta net iš 40 asmenų susidedanti Mokslinė kultūros paminklų apsaugos taryba (pirmininkas istorikas Juozas Jurginis (1909–1994)), į kurios sudėtį paskirti 4 archeologai (A. Tautavičius, P. Kulikauskas, M. Černiauskas, R. Rimantienė)⁷⁹². Kaip tokia gremėzdiška taryba turėjo veikti ir kaip veikė, neaišku. 1965 m. KM pažymėjo, kad įsteigus Muziejų ir kultūros paminklų apsaugos valdybą, kultūros paminklų apsauga pagerėjo, tačiau moksliniam paminklų tyrimui, medžiagos apie juos rinkimui, paminklų mokslinių pasų sudarymui, apžiūros aktų surašymui KM trūksta specialistų. „Archeologinių paminklų apsauga vis dar nėra reikiamo lygio... Vis dar ariami atskiri piliakalniai, pilkapiai, jie apsodinami, rengiamos įvairios masinės šventės, nusiaubiančios šiuos paminklus“⁷⁹³. Buvo pasiūlyta sudaryti etatinę Mokslinę-metodinę kultūros paminklų apsaugos tarybą, susidedančią iš aukštos kvalifikacijos specialistų – archeologų, istorikų, architektų bei dailės istorikų⁷⁹⁴. 1966 m. vasario 24 d. Lietuvos TSR kultūros ministro įsakymu Nr. 68 Mokslinė kultūros paminklų apsaugos taryba buvo perorganizuota į Mokslinę-metodinę kultūros paminklų apsaugos tarybą (toliau – MMT), ją išplečiant iki 47 narių ir suskirstant į 4 sekcijas pagal paminklų rūšis ir paliekant tą patį pirmininką⁷⁹⁵. Gausiausia buvo architektūros sekcija (16 narių). Mažiausią archeologijos paminklų sekciją sudarė 8 nariai, pirmininke paskirta R. Rimantienė⁷⁹⁶. Greitai paaiškėjo šios iš kitų institucijų žmonių sudarytos visuomeninės tarybos efemerškumas ir 1967 m. sausio 1 d. prie KM sudaryta etatinė tokio pat pavadinimo taryba⁷⁹⁷, pirmininku paskiriant istoriką Romą Batūrą (1937–2021). Su jos įkūrimu prasidėjo naujas paminklų apsaugos etapas, savo žymes palikęs ir piliakalnių apsaugoje bei pažinime.

Tarybinės paveldosaugos sistemos sukūrimas Lietuvoje užtruko porą dešimtmečių. Užsitęsusių procesą visų pirma sąlygojo pati TSRS vyraujanti ideologija, kurioje vertin-

⁷⁹⁰ 1963 01 23 KM įsakymas Nr. 2/31. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 1247, l. 35.

⁷⁹¹ Kultūros paminklų apsaugos įstatymo projektas. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 1247, l. 94.

⁷⁹² 1963 03 30 Lietuvos TSR Kultūros ministro įsakymas Nr. 147. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 1247, l. 61–62a.

⁷⁹³ JAKELAITIS, V. LTSR Kraštotyros draugijos tarybos prezidiumo ataskaita antrajam suvažiavimui. *Kraštotyra*. V., 1966, p. 17.

⁷⁹⁴ 1966 08 08 Lietuvos TSR Kultūros ministro pavaduotojo raštas Nr. 7/1563 Lietuvos TSR Finansų ministrui. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 1584, l. 43.

⁷⁹⁵ 1966 02 24 Lietuvos TSR Kultūros ministro įsakymas Nr. 68. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 1584, l. 95.

⁷⁹⁶ Op. cit. l. 95–96.

⁷⁹⁷ 1966 08 08 Lietuvos TSR Kultūros ministro įsakymas Nr. 242a. KPC PB, f. 27, ap. 2, b. 1, p. 1. Literatūroje yra išgalėjęs teiginys, kad MMT įkurta balandžio 1 d. – pvz., *1967–1987 m. istorijos ir kultūros paminklų tyrinėjimai*. V., 1987, p. 1.

gas buvo tik revoliucinio judėjimo paveldas, o visa kita daugiau tik toleruota. Paminklų apsaugos sistemos perimti iš TSRS Lietuva negalėjo, nes ten jos nebuvo. 1948 m. nutarimas buvo daugiau laikino pobūdžio, neorientuotas į ilgalaikę perspektyvą. Saugant atskirus objektus šiek tiek gelbėjo egzistavusi komandinė sistema ir nurodymai iš aukščiau, tačiau tokia praktika neformavo sistemos. Nacionalinės paveldosaugos sistemos kūrimu susirūpinta tik 7 dešimtmečio pradžioje. Piliakalniai KM sistemoje nebuvo išskirtinis objektas ir nuo visokių išorinių poveikių kentėjo lygiai taip pat, kaip ir kitas archeologinis paveldas. Jų apsaugos padėtį truputį lengvino kiek didesnis visuomenės dėmesys jiems ir dar VAK laikais atlikta išsamesnė piliakalnių apskaita.

IV.2. Gamtos apsaugos komiteto veiksmai piliakalnių atžvilgiu 1957–1963 m.

Atskiras ir išskirtinis epizodas valstybinėms institucijoms įsitraukiant į piliakalnių apsaugą yra GAK veikla pradiniu jo gyvavimo etapu. 1957 m. liepos 26 d. Lietuvos TSR Ministrų Tarybos nutarimu Nr. 371 „Dėl Gamtos apsaugos komiteto prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos organizavimo“ patvirtintas GAK⁷⁹⁸, kuriam pavesta vykdyti žuvies ir medžiojamųjų gyvulių apsaugą⁷⁹⁹. Tų pačių metų rugpjūčio 20 d. V. Bergui pavesta laikinai eiti pirmininko pareigas⁸⁰⁰, o rugsėjo 4 d. jis buvo patvirtintas pirmininku⁸⁰¹. 1959 m. balandžio 22 d. Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba priėmė Gamtos apsaugos įstatymą⁸⁰². GAK veikla ir įstatymas buvo išimtinai nukreipti į gamtos išteklių ir paveldo išsaugojimą, tačiau piliakalniai buvo išskirti iš kitų archeologinių objektų ir saugojami laikantis šio įstatymų nuostatų. Jau pirmajame įstatymo straipsnyje „Gamtos apsaugos objektai“ piliakalniai priskiriami prie „vietovių, susijusių su istoriniais įvykiais, taip pat vietovių, tinkančių panaudoti darbo žmonių patriotiniam ir internacionaliniam auklėjimui (mūšių vietos, piliakalniai, Didžiojo tėvynės karo partizanų laikymosi vietos ir kt.)“⁸⁰³. Sunku pasakyti, kas lėmė tokį archeologinio paveldo apsaugos padalinimą tarp dviejų žinybų, tačiau piliakalniams tai išėjo į naudą, taip į jų apsaugą įtraukiant ryškią lietuvišką specifiką. Čia, matyt, bus neapsieita ir be paties V. Bergo domėjimosi piliakalniais, todėl juos per kraštovaizdį buvo lengviau

⁷⁹⁸ 1957 07 26 Lietuvos TSR Ministrų tarybos nutarimas Nr. 371 „Dėl Gamtos apsaugos komiteto, prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos, organizavimo“. LCVA, f. R-649, ap. 1, b. 2, l. 1.

⁷⁹⁹ Op. cit.

⁸⁰⁰ 1957 08 20 Lietuvos TSR Ministrų tarybos potvarkis Nr. 1271–p. LCVA, f. R-649, ap. 1, b. 2, l. 12.

⁸⁰¹ 1957 09 04 Lietuvos TSR Ministrų tarybos nutarimas Nr. 453 „Dėl drg. Bergo Viktoro, Augusto s., patvirtinimo Gamtos apsaugos komiteto, prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos, pirmininku“. LCVA, f. R-649, ap. 1, b. 2, l. 16.

⁸⁰² Gamtos apsaugos įstatymas. *Gamtos apsauga. Normatyvinių aktų rinkinys*. V., 1976, p. 5.

⁸⁰³ Op. cit.

susieti su gamta⁸⁰⁴. Jo dukra Saulė Šuksterienė (1934–2006) prisimena, kad „tėvas gerai žinojo ir pats buvo aplankęs visus svarbiausius Lietuvos piliakalnius – dienoraščiuose aprašyta kiekvieno jų istorija, vertė, pastabos apie priemones, kurių reikėtų imtis norint apsaugoti nuo sunaikinimo“⁸⁰⁵. V. Bergo bibliografijoje yra 2 piliakalniams skirti straipsniai⁸⁰⁶. GAK akiratyje piliakalniai išliko per visą V. Bergo vadovavimo jam (iki 1970 m. lapkričio 27 d.) laikotarpį, nes dar 1967 m. pažymima, kad „iš dalies piliakalnių apsauga rūpinasi gamtos apsaugos draugija“⁸⁰⁷.

Gamtos apsaugos įstatymu rėmėsi ir KM, siekdama apsaugoti kultūros paminklus⁸⁰⁸. Juo remtasi draudžiant be KM leidimo atlikti žemės judinimo, apželdinimo ir tvarkymo darbus piliakalnių ir kitų paminklų teritorijoje⁸⁰⁹. GAK nariai buvo įtraukiami į probleminių atvejų sprendimus⁸¹⁰. GAK atstovas Visvaldis Bronušas (1938–2003) 1966 m. įėjo į KM MMT archeologijos paminklų sekciją⁸¹¹.

Piliakalniai GAK veikloje nebuvo vien popierinė eilutė. Iškart išryškėjo pagrindinė jo veikla – piliakalnių apsauga. Jau savo veiklos pradžioje, 1958 m., GAK kreipėsi į visus rajonų vykdomuosius komitetus, kad jie sudarytų griūvančių, slenkančiais šlaitais piliakalnių sąrašus ir juos atsiųstų GAK, atkreipdamas dėmesį, kad daugelis piliakalnių yra ardomi gamtos jėgų: kritulių, upių, upelių⁸¹². 12 rajonų (Ariogalos, Joniškėlio, Joniškio, Kalvarijos, Kupiškio, Naumiesčio, Švenčionėlių, Tauragės, Troškūnų, Vabalninkų, Varėnos, Vilkaviškio) atsakė, kad pas juos gamtos jėgų žalojamų piliakalnių nėra. Jiezno rajonas pateikė informaciją apie Aukštadvarį ir Punią⁸¹³, Lazdijų rajonas – apie 5 piliakalnius (Giraitės, Gumbelių, Liškiavos, Papalazdijų, Rudaminos, Žilvičių) su griūvančiais šlaitais⁸¹⁴, Mažeikių rajonas – kad slenka Daubarių

⁸⁰⁴ ŠUKSTERIENĖ, S. Tėvo dienoraščius pavarčius. *Gamtos riterio lobiai*. V., 2007, p. 190.

⁸⁰⁵ Op. cit.

⁸⁰⁶ Viktoro Bergo bibliografijos sąrašas. *Gamtos riterio lobiai*. V., 2007, p. 216.

⁸⁰⁷ TAUTAVIČIUS A. *Lietuvos archeologiniai paminklai ir jų apsauga*. V., 1967, p. 15.

⁸⁰⁸ 1961 KM raštas Nr. 12–d–408 rajonų Vykdomųjų komitetų pirmininkams, rajonų Kultūros skyrių vedėjams. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 1041, l. 143; 1961 06 06 Lietuvos TSR Kultūros ministro pavaduotojo raštas Nr. 12–d–416 Miškų ūkio ir miško pramonės ministrui. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 1041, l. 146.

⁸⁰⁹ 1959 06 06 KM raštas Nr. 12–d–650 rajonų ir miestų vykdomųjų komitetų pirmininkams, rajonų Kultūros skyrių vedėjams. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 808, l. 65.

⁸¹⁰ 1961 01 31 Muziejų ir kultūros paminklų skyriaus raštas Nr. 12–d–94 Ukmergės rajono Vykdomojo komiteto pirmininkui. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 1041, l. 12; 1961 01 17 Veprių piliakalnio apžiūros aktas. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 1041, l. 15.

⁸¹¹ 1965 02 24 Lietuvos TSR Kultūros ministro įsakymas Nr. 68 „Kultūros paminklų apsaugos darbai pagerinti“. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 1584, l. 95.

⁸¹² 1958 11 12 GAK raštas Nr. 2407 rajonų Vykdomiesiems komitetams. LCVA, f. R-649, ap. 1, b. 77, l. 217.

⁸¹³ 1958 12 07 Jiezno rajono Kultūros skyriaus raštas Nr. 305 GAK. LCVA, f. R-649, ap. 1, b. 77, l. 237.

⁸¹⁴ 1958 12 26 Lazdijų rajono Kultūros skyriaus raštas Nr. 638 GAK, Lazdijų rajono Vykdo-

piliakalnio pietvakarinis kampas⁸¹⁵, Ramygalos rajonas – apie Ramygalos piliakalnio slenkančius šlaitus. Jis taip pat informavo, kad piliakalnis nukentėjo karo metais, iškasus apkasus, vakarinis šlaitas suardytas kasant smėlį⁸¹⁶. Širvintų rajonas informavo apie Kernavę, kurios neįvardytas piliakalnis „turi šlaitus, kuriuos reikia sutvirtinti“⁸¹⁷, Žagarės rajonas – kad griūna Žvelgaičio piliakalnio vakarinis šlaitas⁸¹⁸. Tais pačiais metais buvo užsakytos Gandingos, Kernavės, Nemenčinės ir Punios piliakalnių toponuotraukos ir jų šlaitų sustiprinimo projekto parengimas⁸¹⁹. Šie darbai buvo vykdomi iš GAK biudžeto⁸²⁰. Pirmiausia imtasis rengti Punios piliakalnio projektą, kurį GAK užsakymu rengė Respublikinio vandens ūkio projektavimo institutas⁸²¹. Projekte numatyta nukelti Puneles upelio vagą nuo piliakalnio papėdės, mechanškai sustiprinti šlaitus ir juos apšodinti augalais⁸²². Šie planuojami projektiniai sprendimai buvo derinami su LII, kuris pritarė šlaitų apželdinimui, išgrindimui akmenimis, išpynimui velėnomis, tačiau pageidavo, kad kiekvieno piliakalnio situacija būtų įvertinta vietoje, surašomas atitinkamas aktas, dalyvaujant ir LII atstovams⁸²³.

KM ir GAK nurodė Miestų ir kaimų statybos projektavimo instituto Kauno filialui, kad norint apsaugoti piliakalnius nuo sunaikinimo būtina jų plaunamus šlaitus betonuoti. Planuojant piliakalnių rajonuose gyvenvietes, reikalinga numatyti neužstatytas apsaugines zonas, kurios užtikrintų piliakalnių ir jų įrenginių bei šalia buvusių gyvenviečių apsaugą. Pažymima, kad piliakalniai turi būti gerai matomi ir prieinami, o apsaugines zonas tikslinga numatyti nuo 100 iki 300 m pločio⁸²⁴.

---

mojo komiteto pirmininkui. LCVA, f. R-649, ap. 1, b. 77, l. 248; Lazdijų rajono piliakalnių su slenkančiais šlaitais sąrašas. LCVA, f. R-649, ap. 1, b. 77, l. 249.

⁸¹⁵ Mažeikių kraštotyros muziejaus direktoriaus laiškas: Daubarių piliakalnio charakteristika. LCVA, f. R-649, ap. 1, b. 77, l. 226.

⁸¹⁶ 1958 12 17 Ramygalos rajono Vykdomojo komiteto raštas Nr. 23–704 GAK. LCVA, f. R-649, ap. 1, b. 77, l. 227.

⁸¹⁷ 1958 11 25 Širvintų rajono Vykdomojo komiteto raštas GAK. LCVA, f. R-649, ap. 1, b. 77, l. 233.

⁸¹⁸ 1959 04 03 Žagarės rajono Kultūros skyriaus raštas Nr. 544 GAK. LCVA, f. R-649, ap. 1, b. 77, l. 239.

⁸¹⁹ 1958 10 30 GAK raštas Nr. 1354 Respublikinio vandens ūkio projektavimo institutui. LCVA, f. R-649, ap. 1, b. 77, l. 223.

⁸²⁰ Op. cit.

⁸²¹ 1958 10 07 GAK raštas Nr. 2191 Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos institutui. LCVA, f. R-649, ap. 1, b. 77, l. 222; 1958 10 30 GAK raštas Nr. 1354 Respublikinio vandens ūkio projektavimo institutui. LCVA, f. R-649, ap. 1, b. 77, l. 223.

⁸²² 1958 12 19 GAK raštas Nr. 2645 Jiezno rajono Kultūros skyriaus vedėjui. LCVA, f. R-649, ap. 1, b. 77, l. 221.

⁸²³ 1958 10 10 Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos instituto raštas GAK. LCVA, f. R-649, ap. 1, b. 77, l. 220.

⁸²⁴ 1959 10 17 KM, GAK raštas Nr.12–d–1188 Miestų ir kaimų statybos projektavimo instituto Kauno filialui. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 804, l. 3.

Kartu rinkti duomenys apie piliakalnių būklę. GAK archyve aptinkama 17 anketų apie Raseinių rajono piliakalnius, užpildytų 1959 m., kuriose fiksuota piliakalnių būklė ir siūlymai jų priežiūrai bei apsaugai⁸²⁵. 3 piliakalnius (Naukaimio, Palendrių, Raseinių) siūloma apšodinti ąžuolais, Gėluvos piliakalnį saugoti nuo šlaitų griuvimo, sustiprinant šlaitus, 9 piliakalnius saugoti taip, kad nebūtų žalojamas jų vizualinis vaizdas (Antvejų, Bažavalės, Bielskio kalnas, Betygalos, Ižiniškių, Juokų kalnelis, Padubysio, Šiaulelių, Volų), 4 piliakalniuose uždrausti kasti žvyrą ir bulviarūsius (Blinstrubiškių, Lyduvėnų, Pakapurnio, Vilkyčių). Visų piliakalnių saugojimą siūloma patikėti rajonų kolūkių valdyboms, išskyrus Ižiniškių piliakalnį, kurio saugojimą siūloma patikėti Ižiniškių mokytojų kolektyvui, nes piliakalnis dažnai lankomas mokinių⁸²⁶.

Svarbus GAK žingsnis saugant piliakalnius buvo landšaftinių-istorinių draustinių įsteigimas. 1960 m. rugsėjo 27 d. Lietuvos TSR Ministrų Tarybos nutarimu Nr. 517 buvo įkurti 27 landšaftiniai-istoriniai draustiniai, iš kurių 22 buvo archeologinio pobūdžio (20 piliakalnių ir 2 pilkapynai)⁸²⁷ (žr. 19 priedą). Jų tikslas buvo šiose vietose riboti ūkinę veiklą akcentuojant jų „mokslinę, estetinę, turistinę ar poilsinę reikšmę“⁸²⁸.

GAK reaguodavo ir į žmonių vykdomus piliakalnio žalojimo atvejus. Dusios ežero pakrantėje išlyginta aikštelė šokiams, Dusios kolūkio pirmininkas įpareigotas aikštelę užsėti žole⁸²⁹. Dėl Prelomciškės piliakalnio žalojimo 1959 m. spalio 21 d. sudaryta komisija, susidedanti iš KM, GAK ir Kultūros skyriaus atstovų, kurie konstatavo, kad piliakalnio aikštelės vidurinė dalis buvo išlyginta nukasant buldozeriu 1 m gylio kultūrinį sluoksnį, įrengiant 30 m ilgio ir 15 m pločio aikštelę jaunimo poilsiui, darbai buvo vykdomi su Lazdijų rajono partijos komiteto sekretoriaus žinia, „Dzūkijos“ kolūkio pirmininko iniciatyva⁸³⁰. Spauloje taip pat buvo skelbiama apie žalojamus piliakalnius, pabrėžiama, kad nesilaikoma Gamtos apsaugos įstatymo, kuris įpareigoja saugoti gamtos ir archeologinius paminklus⁸³¹.

1960 m. reaguojant į spaudoje pasirodžiusius pranešimus, kad Šatrijos piliakalnyje iškasta žvyro duobė, gamtos apsaugos inspektorius patikrino informaciją vietoje ir jai pasitvirtinus, įpareigojo „Šatrijos“ kolūkio pirmininką užlyginti duobę bei užtikrinti piliakalnio tolimesnę priežiūrą bei apsaugą⁸³². Kelmės rajono gamtos apsaugos inspektoriumi nurodyta sustabdyti rūsių kasimą Burbaičių ir Pažvarkulio piliakalniuo-

⁸²⁵ Raseinių rajono gamtos paminklų anketos nr. 1–27. LCVA, f. R-649, ap. 1, b. 77, l. 174–194.

⁸²⁶ Raseinių rajono gamtos paminklų anketa nr. 13. LCVA, f. R-649, ap. 1, b. 77, l. 180.

⁸²⁷ *Gamtos apsauga (normatyvinių aktų rinkinys)*. V., 1976, p. 131–138.

⁸²⁸ Op. cit. p. 132.

⁸²⁹ 1959 10 21 aktas. LCVA, f. R-649, ap. 1, b. 77, l. 195.

⁸³⁰ Op. cit.

⁸³¹ JAGMINAS, P. Sudrausti archeologinių paminklų naikintojus. *Komunistinis žodis* (Kelmė), 1959 10 28, nr. 85, p. 3.

⁸³² 1960 01 GAK raštas Nr. 1156 „Šluotos“ redakcijos laišku skyriaus vedėjui, pilietei P. Vasiiliauskienei, Valstybiniam gamtos apsaugos inspektoriumi drg. St. Pulkiui. LCVA, f. R-649, ap. 1, b. 128, l. 131.

se⁸³³. Punios piliakalnio atveju konstatuoti kiek kitokio pobūdžio pažeidimai. Komisija 1961 m. kovo 24 d. konstatavo, kad Vilniaus universiteto archeologų tyrinėjimo vietose neatlikus atkastų mūrų konservavimo jie irsta piliakalnio rytiniame pylime, kur nuslinko apie 20 m² ploto, ir vakarinėje dalyje⁸³⁴. Punios piliakalnį 1958–1961 m. tyrinėjo R. Kulikauskienė „visų pirma dėl to, kad labai smarkiai ėmė irti piliakalnio šlaitai“⁸³⁵. Kadangi piliakalnio aikštelėje XVI–XVIII a. stovėjo Punios valdytojų rūmai⁸³⁶, tyrimų metu buvo atkasti jų mūriniai pamatai, kas šiaip Lietuvos piliakalniams nėra būdinga.

1962 m. gauta informacija, kad pradėti Rociškės piliakalnio miško apželdinimo darbai, GAK sustabdė miško apsodinimo darbus, įpareigojo rajono gamtos apsaugos inspektorių kontroliuoti piliakalnio būklę⁸³⁷.

Konkreči GAK veikla neblogai atsiskleidžia per Medvėgalio atvejį. Įkūrus Medvėgalio landšaftinį-istorinį draustinį siekta apsaugoti vieną aukščiausių Žemaitijos aukštumos viršūnių, pasižyminčių gražiausiais gamtovaizdžiais bei vertingą mokslui paskutiniojo ledynmečio sukurtomis reljefo formomis; išsaugoti sąjunginės reikšmės archeologinį X–XV a. paminklą – piliakalnį su gretimomis kalvomis bei kūlgrinda, buvusį stambų Žemaitijos kultūrinį ir gynybinį centrą, gerai išlaikiusį gynybinių įrengimų formas, turinčias svarbią mokslinę, kultūrinę bei turistinę vertę. 1961 m. buvo nustatytos draustinio, kurio plotas užėmė 39 ha, ribos, uždrausta jame arti, kasti, vykdyti statybas be KM ir GAK leidimo, kirsti medžius, ganyti gyvulius, važinėti ne kečiais, stovyklauti, kurti laužus, statyti automobilius, šiukšlinti draustinio teritorijoje⁸³⁸.

Medvėgalio piliakalnio apsaugai užtikrinti ir pritaikyti lankymui buvo parengtas vienas pirmųjų piliakalnio tvarkybos projektų. Nors jis liko neįgyvendintas, projektas yra svarbus to meto paveldosauginės minties piliakalnių aspektu dokumentas. 1960 m. Medvėgalio piliakalnio apsaugos ir sutvarkymo projektą parengė Mokslinės-restauracinės gamybinės dirbtuvės, projekto autorė Elena Urbonienė⁸³⁹. Projektui kelti du tikslai: apsaugoti istorinį ir kultūrinį paminklą ir sudaryti galimybę jį apžiūrėti turistams ir kitiems besidomintiems kultūros ir gamtos paminklais bei panaudoti kaip vietą

⁸³³ 1960 08 31 GAK raštas Nr. 4/1459 Kelmės rajono gamtos apsaugos inspektoriui. LCVA, f. R-649, ap. 1, b. 77, l. 171.

⁸³⁴ 1961 03 24 aktas. LCVA, f. R-649, ap. 1, b. 77, l. 140.

⁸³⁵ VOLKAITĖ-KULIKAUSKIENĖ, R. *Punios piliakalnis*. V., 1974, p. 7.

⁸³⁶ VOLKAITĖ-KULIKAUSKIENĖ, R. Punios piliakalnio (Jiezno raj.) 1958–1959 m. tyrinėjimų rezultatai. *ILKI*, 1961, t. III, p. 64–65.

⁸³⁷ 1962 08 23 GAK raštas Nr. 4/812 drg. A. Aleknai. LCVA, f. R-649, ap. 1, b. 77, l. 28.

⁸³⁸ Landšaftiniai istoriniai draustiniai. *Gamtos apsauga. Normatyvinių aktų rinkinys*. V., 1976, p. 134.

⁸³⁹ LCVA, f. R-649, ap.1, b.77, p. 112; VIDUGIRYTĖ-URBONIENĖ, E. Restauratorės laimė (1958–1984). *Kaminskas R. V. Žmogus ir paminklai. Architektūros ir meno vertybių gelbėjimas Lietuvoje*. V., 2009, p. 119.

masinėms liaudies šventėms (Joninėms, derliaus šventėms ir kitiems renginiams)⁸⁴⁰. Projektą recenzavo sudaryta architektų ekspertų komisija, kuri buvo nuvykusi į vietą ir pateikė pastabų, ypač atkreipdama dėmesį į Medvėgalio aplinkos išsaugojimą. Komisija pasiūlė nustatyti Medvėgalio piliakalniui 2 pozonius. Pirmajam pozoniui nustatyti 1000 m pločio juostą, joje uždrausti ganyti gyvulius, žaloti augmeniją, kasti žvyrą ir atlikti kitus darbus, kurie galėtų pakenkti esamam peizažui arba gadinti saugomą Medvėgalio teritorijos vaizdą. Antrąjį pozonį buvo pasiūlyta nustatyti 3000 m pločio, jame drausti bet kokius veiksmus, kurie darytų esminius peizažo pakeitimus: miško kirtimą, naują kapitalinę statybą⁸⁴¹. Taip pat buvo pasiūlyta iškelti Pilies kalno pietinėje papėdėje esančią sodybą, o Piliorių kalno papėdėje esančią sodybą rekonstruoti į seną žemaitišką etnografinę sodybą⁸⁴². Projekte buvo numatyta įrengti takus (plūkto žvyro maišytą su granitu, kad geriau susijungtų su aplinka, vietomis grįsti akmenimis), suolelius, standus, mašinų stovėjimo aikšteles, vėliavų stovus ir šiukšlines siūloma naudoti ne stacionarias, o iš surenkamų konstrukcijų švenčių metu, apšvietimui siūloma nutiesti požeminį kabelį, elektros oro liniją būtina pašalinti, nes ji labai darko aplinką⁸⁴³. Komisija rekomendavo projekto rengėjams konsultuotis su archeologais, juos įtraukiant į projekto rengimą kaip konsultantus⁸⁴⁴. Išvadoje pateikta, kad projekte trūksta apželdinimo, teritorijos inžinerinio parengimo, radiofikacijos, elektrifikacijos projektų ir apsaugos zonos ribų nustatymo⁸⁴⁵. Daugelis šių sprendinių buvo labai šiuolaikiški, vėliau realizuoti tik iš trečio karto⁸⁴⁶, 2005–2008 m. komplekso tvarkymo metu⁸⁴⁷.

KM 1963 m. įsteigus Muziejų ir kultūros paminklų apsaugos valdybą ir taip sujungus pokariu sudvejintą paminklų apsaugą, GAK irgi atsisakė piliakalnių apsaugos reikalų, patikėdama juos KM. Tas buvo padaryta ne iš karto ir gana atsargiai. GAK posūkį nuo piliakalnių gerai iliustruoja pora to laiko pavyzdžių.

1963 m. spalio 20 d. Salduvės piliakalnio teritorijoje ir aplinkoje vyko TSRS stipriausių motokroso komandų lenktynės. Po varžybų, kurias stebėjo apie 6–7 tūkst. žmonių, „pačiame piliakalnyje lenktynininkų yra padaryti du pravažiavimo keliai“, kuriais važinėjant „žalos nėra padaryta, tik kai kur keliukai yra pakapstyti žemės“, kurią

⁸⁴⁰ Medvėgalio piliakalnio apsaugos ir sutvarkymo projekto recenzija. LCVA, f. R-649, ap. 1, b. 77, l. 112.

⁸⁴¹ Op. cit. l. 113.

⁸⁴² Op. cit. l. 114.

⁸⁴³ Op. cit. l. 117.

⁸⁴⁴ Op. cit. l. 118.

⁸⁴⁵ Op. cit. l. 118.

⁸⁴⁶ Antrą kartą Medvėgalis tvarkytas 1983–1985 m. (VIRŠILIENĖ, J. Medvėgalio piliakalnis XX amžiuje. *Medvėgalio archeologinio komplekso naujausių tyrimų duomenys*. Klaipėda, 2020, p. 72).

⁸⁴⁷ ZIMBLIENĖ, I. Medvėgalio kalvyno tvarkymo darbai. *Medvėgalio archeologinio komplekso naujausių tyrimų duomenys*. Klaipėda, 2020, p. 226–233.

pavasarij reikės palyginti⁸⁴⁸. Kitaip pažiūrėta į poveikį gamtai. Salduvės kalno lygesnė apie 3–4 ha teritorija 1959 m. buvo apsodinta pušaitėmis, kurios renginio metu buvo nulaužytos. 1964 m. sausio 10 d. GAK inicijuotos komisijos patikrinimo akte pažymima, „kad Salduvės piliakalnyje ir jo teritorijoje daryti moto kroso lenktynės yra ne vieta, dėl to, kad nuo panašių lenktynių nukenčia kalno teritorijos želdiniai“⁸⁴⁹. Piliakalnis kaip archeologinis paveldas pastebėtas tik tiek, kad jame esančius apkasus „reikėtų rankiniu būdu palyginti ir dasodinti medelius tuščias duobutes (taip tekste – J. V.)“⁸⁵⁰. Nors komisijoje dalyvavo ir Šiaulių „Aušros“ muziejaus atstovas Vincentas Vaitiekūnas (1908–1987), piliakalnyje svarbios liko tik pušelės.

1964 m. kovo mėnesio žurnale „Mūsų girios“ A. Tautavičius rašė apie upių ardomus piliakalnius. Paminėti Andulių, Dapkiškės, Dovainonių, Genaičių, Guogų, Indijos, Merkinės, Meškučių, Paverknių, Ročkų–Turčinių, Stankaičių, Vedrių, Veliuonos pilaitės ir kiti vandens poveikio žalojami piliakalniai⁸⁵¹. Pagal tuometinę tvarką apie tai žurnalas informavo problemai spręsti artimiausią instituciją – GAK. Atsakyme redakcijai pažymėta, kad, nors piliakalniai, vadovaujantis Gamtos apsaugos įstatymu, saugomi GAK, „kadangi labai daug upių ardomų piliakalnių, visus juos sutvarkyti nėra galimybės. Pirmiausia tvarkomi piliakalniai, esantieji landšaftinių-istorinių draustinių ribose“⁸⁵². GAK pažymėjo, kad jų pastangomis buvo sutvarkytas Punios piliakalnis, ruošiamas tvarkyti Ažuolpamūšės, sudarinėjamas Gandingos šlaito sutvirtinimo projektas. Atsakymas baigiamas nuomone, kad „šlaitų tvirtinimu daugiau turėtų rūpintis rajonų kultūros skyriai“ ir visuomeninės organizacijos per talkas⁸⁵³.

Bene paskutinis GAK dėmesys piliakalniams buvo 1966 m. išleistas nuotraukų albumas „Lietuvos gamta“. Jame konsultuojant A. Tautavičiui tarp įvairių gamtos vaizdų paskelbtos 14 piliakalnių nuotraukos⁸⁵⁴, darytos ir archeologų V. Daugudžio, P. Kulikausko ir Algimanto Merkevičiaus (1933–2014)⁸⁵⁵. 15 000 egzempliorių tiražu išleistas leidinys šiek tiek prisidėjo prie piliakalnių sklaidos, kurią menkino faktas, kad piliakalniai jame liko neįvardyti ir eiliniam žmogui išvis buvo sunku atskirti paprastą kalną nuo piliakalnio⁸⁵⁶. Piliakalniai nesulaukė ir spalvotų nuotraukų, nors leidinyje jų buvo⁸⁵⁷.

⁸⁴⁸ 1964 01 10 aktas. LCVA, f. R-649, ap. 1, b. 77, l. 3.

⁸⁴⁹ Op. cit.

⁸⁵⁰ Op. cit.

⁸⁵¹ TAUTAVIČIUS, A. Piliakalnis gali išnykti. *Mūsų girios*, 1964, nr. 3, p. 14–15.

⁸⁵² 1964 04 13 GAK raštas Nr. 4/433 žurnalo „Mūsų girios“ redakcijai. LCVA, f. R-649, ap. 1, b. 77, l. 2.

⁸⁵³ Op. cit.

⁸⁵⁴ *Lietuvos gamta*. V., 1966, p. 35, 77, 95, 113, 172, 176, 198, 213, 219, 227, 274–277.

⁸⁵⁵ Op. cit. p. 319.

⁸⁵⁶ Palyginus pvz.: *Lietuvos gamta*. V., 1966, p. 91 ir 198.

⁸⁵⁷ Vienintelė spalvota kultūros paveldo objekto nuotrauka yra Trakų salos pilies (*Lietuvos gamta*. V., 1966, p. 37).

Tolesniuose GAK veiksmuose piliakalnių nebematyti. Derinant būsimą Lietuvos TSR nacionalinio parko principinio išplanavimo schemą KM turėjo atkreipti prie jo ištakų stovėjusio GAK ir projektuotojų dėmesį, kad joje mažai akcentuoti archeologiniai paminklai⁸⁵⁸. Vienas iš 1974 m. įsteigto Lietuvos TSR nacionalinio parko tikslų buvo saugoti ne tik gamtos vertybes, bet ir kultūros paminklus⁸⁵⁹. Nacionalinio parko teritorijoje buvo 13 piliakalnių⁸⁶⁰, tačiau jie liko visiškose saugomų objektų paraštėse. To padarinius matome ir dabar.

Ir vėliau GAK rūpinosi tik gamta, taip pat ir želdiniais ant piliakalnių, bet ne pačiais piliakalniais. 1977 m. patikrinus Jiesios piliakalnio aplinką nustatyta, kad rytinėje piliakalnio pusėje dėl pro čia einančios elektros linijos išpjautos ir paliktos vietoje šakos, o vakarinėje pusėje išpjautos 8 drebulės⁸⁶¹.

Trumpas pradinis 1958–1962 m. GAK gyvavimo laikotarpis yra išskirtinis piliakalnių išsaugojimo ir propagavimo istorijoje. Jis užpildė susidariusį tam tikrą konkrečių veiksmų vakuumą šioje srityje. Saugant piliakalnius remtasi įstatymu. GAK inicijavo naujas piliakalnių svarbos didinimo kryptis kaip žalojamų piliakalnių tvarkymo projektus ir landšaftinių-istorinių draustinių kūrimą. Pirmoji veiklos kryptis dėl greitai pasikeitusios padėties paveldo apsaugoje deramo tęsinio neįgavo, o antroji buvo neabejotina pažanga ir inovacija ne tik Lietuvoje. Nors 20 piliakalnių su aplinka saugojimas vėliau buvo gerokai primirštas, patys landšaftiniai-istoriniai draustiniai panaikinti nebuvo ir jau nepriklausomos Lietuvos laikais tapo regioninių parkų branduoliais.

IV.3. Piliakalniai Kultūros ministerijos reguliavimo sferoje 1967–1990 m.

1967 m. įsteigta etatinė MMT buvo atsakinga už kultūros paminklų apskaitą, inventorizavimą, dokumentacijos kaupimą ir metodinį darbą. Jos vadovais buvo istorikas Romas Batūra (1967–1972), menotyrininkas Stasys Pinkus (1925–1992, 1972–1974), menotyrininkė Zita Žemaitytė (1926–2009, 1975–1980), architektė Irma Barauskaitė-Klimkienė (1980–1991). Neetatinė didžioji taryba liko, tapusi išplėstine⁸⁶². MMT buvo

⁸⁵⁸ 1972 01 25 KM raštas 7–202 Valstybiniam statybos reikalų komitetui, Statybos ir architektūros institutui, GAK. LCVA, f. R-649, ap. 1, b. 294a, l. 139.

⁸⁵⁹ Dėl Lietuvos TSR nacionalinio parko steigimo. *Gamtos apsauga. Normatyvinių aktų rinkinys*. V., 1976, p. 181.

⁸⁶⁰ Gamtos parko „Aukštaitija“ teritorijoje esantys žymesni archeologiniai paminklai. KPC PB, f. 27, ap. 2, b. 33, p. 6–12.

⁸⁶¹ 1977 05 27 Lietuvos TSR Kauno miesto Požėlos rajono prokuroro teikimas Nr. 115 „Dėl gamtos apsaugos įstatymo pažeidimų Kauno miesto apželdinimo treste“ Kauno miesto apželdinimo tresto valdytojui drg. B. Baranauskui. LCVA, f. R-649, ap. 1, b. 730, l. 33.

⁸⁶² GLEMŽA, J. Paveldosaugos raidos fragmentai (atsiminimai). *KP*, 2015, t. 19, p. 154.

pavaldi ministerijos Muziejų ir kultūros paminklų apsaugos valdybai⁸⁶³, kuravusiai jos pavadinime nurodytas sritis. Valdybai vadovavo architektai J. Glemža (1963–1979) ir Edmundas Misiulis (1979–1990). MMT sukūrimas buvo kokybiškai naujas žingsnis Lietuvos paveldosaugoje, nes atsirado vieninga paveldo apskaita užsiimanti institucija. Taryba turėjo Archeologijos skyrių (pradžioje – grupę), kuris užsiėmė archeologiniu paveldu. Skyriaus vedėjais buvo archeologai V. Daugudis (1967–1972), Juozas Markelevičius (1972–1977), Petras Romas Olišauskas (1946–2021⁸⁶⁴, 1977–1984), Bronius Dakanis (1984–1991). Skyriuje skirtingais laikotarpiais dirbo 2–4 archeologai.

MMT įkūrimo laikas sutapo su kito Lietuvos paveldosaugai svarbaus įvykio – kultūros paminklų apsaugos įstatymo priėmimu. Tokio nebuvo visoje TSRS, dėl to paveldosaugos klausimai spręsti remiantis žemesnio lygio juridiniais dokumentais ir organizacinėmis priemonėmis. Įstatymo projektas jau buvo parengtas 1961 m.⁸⁶⁵, o pats įstatymas priimtas 1967 m. balandžio 15 d. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos 7 šaukimo pirmoje sesijoje. Priėmimas, kuriame pasisakė 12 deputatų, buvo persunktas revoliucine ideologine dvasia⁸⁶⁶. Apie piliakalnių užsiminta trumpai. „Didžiules paslaptis apie praeities kartų gyvenimą saugo gausūs mūsų piliakalniai, kurie būdami praeities kartų kovos už laisvę liudininkais, kartu yra ir graži mūsų krašto landšafto puošmena“⁸⁶⁷. Diskusijose paminėta ir pora konkrečių atvejų. Gruzdzlių (Šiaulių r.) rinkimų apygardos deputatas A. Bironas siūlė, kad „reikėtų atitinkamoms organizacijoms atlikti tyrinėjimus Bubių piliakalnyje, kuris yra ant Dubysos kranto, nes būsimoji Šiaulių jūra gali jį užlieti“⁸⁶⁸. Šeimyniškėlių piliakalnis įvardytas tarp Anykščių J. Biliūno vidurinės mokyklos moksleivių tvarkomų objektų⁸⁶⁹. Įstatymo 2a straipsnis apibrėžė archeologinius paminklus. Jais laikyti „senovės sodybvietsės, gyvenamosios bei gynybinės vietos ir jų įrenginių liekanos; piliakalniai, senovės gamybos, kulto ir laidojimo vietos ir jų įrenginių liekanos; senovės įrašai ir ženklai; senovės daiktai“⁸⁷⁰. TSSR Aukščiausiajai Tarybai 1976 m. spalio 29 d. priėmus sąjunginį Kultūros paminklų apsaugos įstatymą (Nr. 4692–IX) Lietuvai teko keisti savąjį ir 1977 m. gruodžio 22 d. priimti naują⁸⁷¹. Juridškai sąjunginis ir respublikinis įstatymai funkcionavo ly-

⁸⁶³ 1966 08 08 Lietuvos TSR Kultūros ministro įsakymas Nr. 242a. KPC PB, f. 27, ap. 2, b. 1, l. 1.

⁸⁶⁴ OSTAŠENKOVIENĖ, V., BALZA, R. Petras Romas Olišauskas (1946 05 01 – 2021 07 08). *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2020 metais*. V., 2021, p. 730–733.

⁸⁶⁵ Kultūros paminklų apsaugos įstatymo projektas. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 1041, l. 69.

⁸⁶⁶ *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos (septintojo šaukimo) pirmoji sesija. 1967 m. balandžio 14 ir 15 d. Stenogramos*. V., 1967, p. 5–39, 41–50, 53–75.

⁸⁶⁷ Op. cit. p. 18 (Ministrų tarybos pirmininko pavaduotojos L. Diržinskaitės kalba).

⁸⁶⁸ Op. cit. p. 39.

⁸⁶⁹ Op. cit. p. 59 (deputato V. Morkūno kalba).

⁸⁷⁰ Kultūros paminklų apsaugos įstatymas. *Kraštotyra*. V., 1967, p. 5.

⁸⁷¹ Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymas. *MP*, 1980, t. 2, p. 3–21.

giagrečiai (1976 m. įstatymo 3 straipsnis). 1976 m. įstatyme archeologinių paminklų nomenklatūra platesnė, pradėta nuo piliakalnių, vėliau atskirai paminėtos įtvirtinimų liekanos (5 straipsnis). Naujasis Lietuvos įstatymas, palyginti su 1967 m. įstatymu, buvo papildytas 15 naujų straipsnių ir galiojo iki 1995 m. Archeologinių paminklų nomenklatūra (5 straipsnis) jame išversta iš sąjunginio įstatymo praleidžiant tik uolų piešinius kaip neaktualius Lietuvai⁸⁷².

Pirmaeilis MMT uždavinys buvo sudaryti ir patvirtinti kultūros paminklų sąrašus juos suskirstant į respublikinės ir vietinės reikšmės paminklus. Įstatyme numatyti sąjunginės reikšmės paminklai buvo centrinių TSRS žinybų reikalas. Pagal 1964 m. kovo 6 d. TSRS KM patvirtintą instrukciją į juos turėjo būti įtraukiami svarbiausi priešistoriniai objektai su gera daugiasluoksne stratigrafija, reikšmingi visų TSRS tautų raidai atskleisti, istoriškai svarbios gyvenvietės ir kapinynai, didelės meninės vertės paminkai bei kaip išimtis – objektai, suteikę pavadinimą archeologinėms kultūroms⁸⁷³. 1967 m. šiame sąraše buvo Apuolės, Įpilties, Kernavės, Medvėgalio, Punios, Veliuonos piliakalniai ir Gedžiūnėlių pilkapynas⁸⁷⁴. 1968 m. gegužės 8 d. MMT išsiuntė į Maskvą raštą su patikslinta (originale nesuprantamas žodis „пропоррегированный“ – J. V.) informacija apie juos⁸⁷⁵. 1979 m. sąjunginės reikšmės paminklais buvo laikomi 54 objektai⁸⁷⁶, tačiau jų sąrašai nebuvo skelbti ir lieka neaišku, kokie daugiau nei aukščiau minėti piliakalniai į juos buvo įrašyti. Iki įsteigiant MMT buvo tik darbiniai paminklų sąrašai⁸⁷⁷. Archeologinių paminklų sąrašus rengė V. Deimantienė ir M. Černiauskas⁸⁷⁸. KPC Vietų skyriuje yra išlikusios 4 storos nenumeruotos bylos – po dvi respublikinės ir vietinės reikšmės⁸⁷⁹. Puslapiai jose nenumeruoti, suformuoti žirklemis ir kljais iš įvairių ankstesnių 7 dešimtmečio sąrašų, greičiausiai V. Deimantienės. Greičiau buvo parengti respublikinės reikšmės sąrašai, į kuriuos pateko ir dauguma piliakalnių. Dėl pastarųjų parengti sąrašai užsigulėjo Ministrų Taryboje bijant Maskvos reakcijos⁸⁸⁰. Padėtį išsprendė 1969 m. liepos 15 d. Ministrų Tarybos pavedimas šį 1515 objektų sąrašą tvirtinti KM. Objektai, kurių paminkliškumui nustatyti nebuvo pakankamai medžiagos, buvo įrašyti į aiškintinų objektų sąrašą. Vėliau

⁸⁷² Op. cit. p. 6.

⁸⁷³ Инструкция о принципах выделения памятников археологии всесоюзного значения. *Сообщения. Выпуск III. Материалы по охране памятников археологии.* Москва, 1967, с. 6.

⁸⁷⁴ *Сообщения. Выпуск III. Материалы по охране памятников археологии.* Москва, 1967, с. 56–57.

⁸⁷⁵ 1968 05 21 raštas Nr. 154 TSRS Kultūros ministerijos Mokslinės-metodinės tarybos pirmininko pavaduotojui. KPC PB, f. 27, ap. 2, b. 6, p. 7–9 (rusų kalba).

⁸⁷⁶ *300 kultūros paminklų.* V., 1980, p. 6.

⁸⁷⁷ Jų archyvuose rasti nepavyko. Tokius sąrašus buvus liudija numeriai ant paminklų pasų.

⁸⁷⁸ GLEMŽA, J. Paveldosaugos raidos fragmentai (atsiminimai). *KP*, 2015, t. 19, p. 154.

⁸⁷⁹ Dėkoju buvusiam šio skyriaus vedėjui Arūnui Strazdui už galimybę pasinaudoti jomis.

⁸⁸⁰ GLEMŽA, J. Paveldosaugos raidos fragmentai (atsiminimai). *KP*, 2015, t. 19, p. 155.

dauguma jų buvo įtraukti į vietinės reikšmės archeologinių objektų sąrašą⁸⁸¹. Sudarant sąrašą 1971 m. lapkričio 1 d. buvo kreiptasi į Išplėstinės MMT archeologijos sekcijos narius archeologus P. Kulikauską, R. Kulikauskienę, R. Rimantienę, A. Tautavičių dėl vietinės reikšmės archeologinių paminklų sąrašo patikslinimo, kadangi šie objektai žvalgomųjų ekspedicijų metu nebuvo lankyti. Šis sąrašas buvo sudarytas VAK archyvo sukauptų duomenų pagrindu⁸⁸². Taigi sudarant vietinės reikšmės archeologinių paminklų sąrašą buvo remtasi ne tik archyviniais duomenimis, bet ir mokslo žiniomis. Archeologai patikslino 16 piliakalnių duomenis⁸⁸³. Pagrindinės mokslininkų pastabos buvo dėl netikslios lokalizacijos. Siūlyta sąrašus papildyti konkrečiais piliakalniais: 1948 m. žvalgomosios ekspedicijos metu aprašytu Pavėžio piliakalniu⁸⁸⁴, vietinės reikšmės sąrašus – piliakalniais, kuriuose yra įrengtos kapinės (Kurtuvėnai, Žagarė)⁸⁸⁵. Vietinės reikšmės archeologinių paminklų sąrašą sudarė 1852 objektai, absoliuti dauguma – senkapiai. Piliakalnių tarp jų buvo nedaug – tik 38 (2 %). Daugumą jų sudarė pokariu nelankyti arba neaiškūs objektai. Iš šio skaičiaus matyti, kad visi neabejotini piliakalniai pateko į respublikinės reikšmės sąrašą, tuo išgašdindami tuometinę ministrų tarybos pirmininko pavaduotoją Leokadiją Diržinskaitę-Piliušenko (1921–2008)⁸⁸⁶. Abu archeologinių paminklų sąrašai buvo patvirtinti 1972 m. kovo 30 d. KM kolegijos nutarimu Nr. 17⁸⁸⁷. Skirtingoms reikšmėms jie turėjo atskirą iš-tisinę numeraciją. Net 34 piliakalniai (Alytus, Apuolė, Birštonas, Bubiai, Dubingiai, Ginučiai, Gegužės, Griežė, Jaučakiai, Kalnelis, Kalnėnai, 4 Kernavės piliakalniai⁸⁸⁸, Maišiagala, Medvėgalis, Merkinė, Narkūnai, Padievaitis, Punia, Senieji Trakai, Senoji Įpiltis, Seredžius, Šeimyniškiei, Tauragnai, Ukmergė, 5 Veliuonos piliakalniai⁸⁸⁹ ir 2 Žagarės piliakalniai) buvo įrašyti ir į vietinės reikšmės istorijos paminklų sąrašus kaip kovų su kryžiuočiais vietos⁸⁹⁰. 1973 m. šie sąrašai buvo išleisti atskira knyga 3500 egzempliorių tiražu⁸⁹¹. Sąrašus dėl religinės paskirties paminklų gausos tarybinė cenzūra (Glavlitas) publikuoti leido tik su grifu „Tarnybiniam naudojimui“, tačiau

⁸⁸¹ DAKANIS, B. Archeologijos paminklų apskaita Lietuvoje. *Aktualūs kultūros paminklų tyrinėjimų uždaviniai*. V., 1988, p. 101.

⁸⁸² 1971 11 24 MMT raštas Nr. 225 KM išplėstinės MMT archeologijos sekcijos pirmininkui ir nariams. KPC PB, f. 27, ap. 2, b. 26, l. 105–106.

⁸⁸³ 1971 12 10 A. Tautavičiaus raštas MMT pirmininkui. KPC PB, f. 27, ap. 2, b. 26, l. 108–114.

⁸⁸⁴ Op. cit. l. 112.

⁸⁸⁵ 1971 12 20 V. Deimantienės raštas MMT pirmininkui. KPC PB, f. 27, ap. 2, b. 26, l. 127a.

⁸⁸⁶ GLEMŽA, J. Paveldosaugos raidos fragmentai (atsiminimai). *KP*, 2015, t. 19, p. 154.

⁸⁸⁷ *Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas*. V., 1973, p. 95. Kitur nurodoma žymiai ankstesnė – 1969 m. spalio 27 d. data (Kronika. *MP*, 1970, p. 128).

⁸⁸⁸ *Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas*. V., 1973, p. 83.

⁸⁸⁹ Op. cit. p. 57.

⁸⁹⁰ *Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas*. V., 1973, p. 50–92. Čia, matyt, pasistengė R. Batūra, jau kuris laikas domėjęsis Lietuvos viduramžių pilimis.

⁸⁹¹ *Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas*. V., 1973, p. 95–332.

knygos nebuvo numeruotos ir išplatintos bibliotekose bei kitose su paveldu susijusiose valstybinėse institucijose⁸⁹² (jų nebuvo galima tik pardavinėti). Taip buvo panaikinta galimybė ardyti paveldo objektus iš nežinojimo.

Vėliau paminklų sąrašai buvo koreguojami pagal žvalgomųjų ekspedicijų duomenis bei keičiantis archeologinio paminklo sampratai⁸⁹³. 1977 m. į sąrašus įtraukta 12 piliakalnių, nepatekusių į ankstesnį sąrašą⁸⁹⁴. 1976–1981 m. laikotarpiu išaiškinta 11 piliakalnių⁸⁹⁵. Dėl šių ir vėlesnių sąrašų korekcijų⁸⁹⁶ tarybinio laikotarpio pabaigoje archeologinių paminklų labai sumažėjo. 1973 m. sąrašė buvo 3367 archeologiniai paminklai. 1991 m. jų liko 2175 (65 % buvusio)⁸⁹⁷. Sumažėjimas beveik trečdaliu su piliakalniais susijęs nežymiai, nes labiausiai koreguotas buvo vietinės reikšmės sąrašas, iš kurio išbraukti jau anksčiau sunaikinti, nerasti, netikslūs adresus turintys objektai, kaimo kapinės⁸⁹⁸. Tikslinami sąrašai buvo svarstomi LII Archeologijos skyriuje ir į mokslininkų nuomonę buvo įsiklausoma. 1987 m. gruodžio 2 d. posėdyje V. Daugudis pasisakė prieš Viliošių piliakalnio išbraukimą. „Jis vadinamas Pilale, tam, matyt, yra kažkoks pagrindas. O braukti pagrindo nėra, niekas jo nekasinėjo, todėl jei abejojama, siūlo perkelti į vietinės reikšmės paminklų sąrašą“⁸⁹⁹. Viliošių piliakalnis, nors ir neturintis piliakalnio požymių⁹⁰⁰, sąrašuose liko. Piliakalnių vietą sąrašė parodo 1987 m. padėties duomenys. Tuomet archeologinių paminklų sąrašą sudarė 2105 objektai, iš jų 1578 – respublikinės reikšmės, 527 – vietinės reikšmės. Pagal archeologinių paminklų rūšis piliakalnių buvo daugiausia – 695⁹⁰¹ (trečdalis

⁸⁹² GLEMŽA, J. Paveldosaugos raidos fragmentai (atsiminimai). *KP*, 2015, t. 19, p. 155–156.

⁸⁹³ Juridiniai koregavimo dokumentai publikuoti: *Lietuvos Respublikos istorijos ir kultūros paminklų sąrašas*. V., 1993, t. I, p. 4–26.

⁸⁹⁴ ŠILINIENĖ, B., PIVORIŪNIENĖ, E., OLŠAUSKAS, R., INDRIULAITIS, A. Papildymai istorijos ir kultūros paminklų sąrašė. *MP*, 1980, t. 2, p. 48.

⁸⁹⁵ ŠILINIENĖ, B., OLŠAUSKAS, R., PIVORIŪNIENĖ, E., INDRIULAITIS, A. Istorijos ir kultūros paminklų sąrašo papildymai (1976–1981). *MP*, 1983, t. 5, p. 27.

⁸⁹⁶ Saugomų kultūros paminklų sąrašų pakitimai publikuoti: *Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas (tęsinys)*. V., 1977 (archeologijos paminklai p. 11–28, 69–78); *Lietuvos Respublikos istorijos ir kultūros paminklų sąrašas*. V., 1993, t. I–II (archeologijos paminklai, t. I, p. 27–144).

⁸⁹⁷ BARAUSKAITĖ, I. Istorijos ir kultūros paminklų sąrašo duomenys. *MP*, 1991, t. 9, p. 84. Skaičiuojant pagal neaiškiai sumaketuotą lentelę jų buvo 2046 – tikslaus skaičiaus nustatymas nėra šio darbo tikslas.

⁸⁹⁸ BARAUSKAITĖ, I. Istorijos ir kultūros paminklų sąrašo duomenys. *MP*, 1991, t. 9, p. 84; GLEMŽA, J. Paveldosaugos raidos fragmentai (atsiminimai). *KP*, 2015, t. 19, p. 154.

⁸⁹⁹ Lietuvos TSRS MA Istorijos institutas, Archeologijos skyrius. Protokolas. Nr. 15, LCVA, f. R-1016, ap. 1, b. 646a, p. 52.

⁹⁰⁰ *Lietuvos TSRS archeologijos atlasas*. V., 1975, t. II, p. 182.

⁹⁰¹ DAKANIS, B. Archeologijos paminklų apskaita Lietuvoje. *Aktualūs kultūros paminklų tyrinėjimų uždaviniai*. V., 1988, p. 107.

visų). Per metus nežinomų piliakalnių buvo identifikuojama 2–3⁹⁰², tad jų skaičius augo nežymiai.

Sąrašą lydėjo nauja apsaugos dokumentacija. 1974 m. balandžio 5 d. kultūros ministro įsakymu nustatyta nauja paminklo paso forma bei kiti dokumentai⁹⁰³ – jau trečia tarybiniu laikotarpiu (žr. 20 priedą). Kartu prasidėjo ir trečioji archeologinių pasų surašymo banga, kuri tęsėsi iki pat tarybinio laikotarpio pabaigos. 1984 m. apsaugos zonos nustatytos 50,4 % archeologinių paminklų, pasportizuota 19,7 %⁹⁰⁴. Tuo pat metu archeologiniams paminklams buvo surašomi išpareigojimai, nustatytos apsauginės zonos, prie jų statomi saugomą objektą žymintys individualiai padaryti ženklai. Šiame procese piliakalniai niekuo neišsiskyrė iš kitų archeologinių paminklų rūšių. Baigiantis socializmo epochai 9 dešimtmečio antroje pusėje vėl pradėjo stiprėti sąjunginės archeologinio paveldo apsaugos tendencijos⁹⁰⁵, tačiau jos Lietuvoje susiklosčiusios tvarkos jau nebeįveikė.

Paminklų žinomumui svarbūs ir juos žymintys ženklai vietoje. Žymesniems kultūros paminklams propaguoti, turizmui vystyti 1967 m. LTSR KM, Respublikinės turizmo tarybos ir GAK prie LTSR Ministrų Tarybos iniciatyva paruošta vieninga visai respublikai kelio rodyklių į lankytinas vietas sistema⁹⁰⁶. Respublikos lankytinų vietų stendų-schemų ir rodyklių įrengimo instrukcija⁹⁰⁷, rodyklių brėžiniai buvo suderinti su Valstybine autoinspekcija, Automobilių transporto ir plentų ministerija, Valstybiniu statybos reikalų komitetu⁹⁰⁸. 1967 m. liepos 19 d. KM raštu Nr. 7–1576 patvirtino instrukciją dėl kultūros paminklų pažymėjimo paminklinėmis lentomis⁹⁰⁹. 1967 m. Vilniaus „Dailės“ kombinatas pagamino pirmąsias 21 piliakalnio paminklines lentas⁹¹⁰ (žr. 21 priedą). Iki 1969 m. gegužės 1 d. jau buvo pagaminta 541 archeologinių

⁹⁰² ZABIELA, G. *Lietuvos medinės pilys*. V., 1995, p. 223.

⁹⁰³ JOVAIŠA, E., MARKELEVIČIUS, J. *Lietuvos TSR archeologijos paminklai ir jų apsauga*. V., 1976, p. 66, 76–91.

⁹⁰⁴ 1984 09 27 MMT pažyma Nr. 153 „Dėl Mokslinės metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos darbo“. KPC PB, f. 27, ap. 2, b. 83, l. 50.

⁹⁰⁵ *Nekilnojamųjų istorijos ir kultūros paminklų apskaitos, saugojimo, priežiūros, naudojimo ir restauravimo tvarkos instrukcija*. V., 1986.

⁹⁰⁶ 1967 08 31 KM, Respublikinės turizmo tarybos, GAK raštas Lietuvos TSR Ministrų tarybai. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 1704, l. 63.

⁹⁰⁷ 1967 08 18 KM, Respublikinės turizmo tarybos, GAK patvirtinta Respublikos lankytinų vietų stendų-schemų ir rodyklių įrengimo instrukcija. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 1695, l. 13–17.

⁹⁰⁸ 1967 08 31 KM, Respublikinės turizmo tarybos, GAK raštas Lietuvos TSR Ministrų tarybai. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 1704, l. 63.

⁹⁰⁹ 1967 07 19 KM raštas Nr. 7–1576 „Instrukcija dėl kultūros paminklų pažymėjimo paminklinėmis lentomis“ Lietuvos KP miestų, rajonų komitetams. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 1704, l. 20–25.

⁹¹⁰ 1967 12 21 Lietuvos TSR Kultūros ministro pavaduotojaus ir vyr. buhalterio raštas Nr. 7/885 Vilniaus „Dailės“ kombinatui. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 1703, l. 106; Archeologijos paminklų lentų tekstai. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 1703, l. 107.

paminklų lenta⁹¹¹. Ant piliakalnių paminklines lentas įrengti buvo draudžiama, kad nebūtų žalojamas kultūrinis sluoksnis, jos buvo įrengiamos šalia paminklo gerai matomoje vietoje arčiau kelio ar pagrindinio priėjimo prie objekto⁹¹².

Tolesnis MMT darbo su archeologiniais paminklais etapas buvo jų paminkliškumo pagrindimas, objekto lokalizavimas ir jo teritorijos nustatymas vietoje. „Piliakalnio“ sąvokos turinys visiems buvo tiek aiškus, kad jo specialiai nesistengta apibrėžti. Piliakalniams skirtame atlaso tome nurodomos tik jų pažintinės savybės (įspūdingiausi, didžiausi, žinomiausi) ir tikrinis pavadinimas⁹¹³, aptariant visus archeologinius paminklus – įtvirtintas senovės gyvenvietės pobūdis⁹¹⁴. Vėliau MMT nusistovėjo toks piliakalnio suvokimas: „Tai kalvos bei krantų kyšuliai su šlaitais, kur buvo įrengtos įtvirtintos gyvenvietės arba medinės pilys, turinčios išlikusius kultūrinius sluoksnius, aikšteles, gynybinius įrengimus (pylimus, terases, griovius) bei jų liekanas ar šalia esančias gyvenvietes (papilius)“⁹¹⁵. Kitur piliakalniai apibrėžti trumpiau – kaip „kalvos su įtvirtintų gyvenviečių ar medinių pilių liekanomis, išlikusiais kultūriniais sluoksniais, priešpiliais ir papiliais“⁹¹⁶.

Anksčiau archeologiniai paminklai nebuvo žymimi žemėtvarkos planuose bei įvairiuose projektuose, dėl to vykdant žemės melioraciją, statybos ir kitus darbus buvo dažnai naikinami. Nuo 1971 m. MMT pradėjo archeologinių paminklų kartografavimo ir žymėjimo žemėlapiuose darbus⁹¹⁷. Žvalgymai vykdyti pagal rajonus, o pačius paminklus kartografavo Respublikinio žemėtvarkos projektavimo instituto Kauno skyriaus ir Visasąjunginio aerofotogeodezinių tyrinėjimų instituto Vakarų filialo (VISCHAGI) (sąjunginis to paties profilio institutas) (įsitraukė nuo 1979 m.) darbuotojai. Iki 1980 m. archeologiniai paminklai vietoje buvo žymimi planuose masteliu 1:25 000, nurodant tik paminklų vietas, nuo 1980 m. – masteliu 1: 10 000, nurodant jų teritorijas. Po ekspedicijų buvo sudaromi ūkių žemėlapiai (šviesoraščiai) (1:10 000) bei paminklų katalogai. 1984 m. paminklų kartografavimas buvo užbaigtas visuose rajonuose⁹¹⁸. 1971–1994 m. MMT (nuo 1991 m. – Kultūros paveldo moks-

⁹¹¹ Kultūros paminklų apsaugos ir muziejininkystės kronika. *MP*, 1969, p. 145.

⁹¹² 1967 07 19 KM raštas Nr. 7–1576 „Instrukcija dėl kultūros paminklų pažymėjimo paminklinėmis lentomis“ Lietuvos KP miestų, rajonų komitetams. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 1704, l. 23.

⁹¹³ *Lietuvos TSR archeologijos atlasas*. V., 1975, t. II, p. 3, 5.

⁹¹⁴ JOVAIŠA, E., MARKELEVIČIUS, J. *Lietuvos TSR archeologijos paminklai ir jų apsauga*. V., 1976, p. 8.

⁹¹⁵ DAKANIS, B. Archeologijos paminklų apskaita Lietuvoje. *Aktualūs kultūros paminklų tyrinėjimų uždaviniai*. V., 1988, p. 102–103.

⁹¹⁶ DAKANIS, B. Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklai. Archeologijos paminklai. *Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas*. V., 1988, t. 1, p. 13.

⁹¹⁷ DAKANIS, B. Archeologijos paminklų kartografavimas Lietuvos TSR. *1967–1968 m. istorijos ir kultūros paminklų tyrinėjimai*. V., 1987, p. 38.

⁹¹⁸ Op. cit. p. 41.

linis centras) suorganizavo 90 ekspedicijų, kurių metu žvalgyta virš 4000 objektų, kartografuoti 2272 archeologiniai paminklai⁹¹⁹. Paminklų kartografavimas parodė, kad prie piliakalnių dažnai yra išlikusios jų papėdės gyvenvietės⁹²⁰, kuriomis buvo papildomi paminklų sąrašai. Iki 1988 m. tokių gyvenviečių į sąrašus įrašytos 108⁹²¹.

Žvalgomosios ekspedicijos leido geriau įvertinti piliakalnių būklę, išplėtė jų pažinimą. Fiksavus archeologinių paminklų žalojimo atvejus informacija buvo perduodama KM Kultūros paminklų apsaugos valdybai, jau kuri turėjo imtis veiksmų juos sustabdyti. Informacija plaukė iš 2 skirtingų šaltinių: MMT žvalgomųjų ekspedicijų bei iš kitų asmenų ar organizacijų.

Apie pažeidimus labiausiai informuodavo MMT archeologinės ekspedicijos. 1972 m. Kauno ir Vilkaviškio rajonuose aptikti 4 ardomi piliakalniai: Dubravai (karo apkasai), Guogai (slenka šlaitas), Kaupiškiai (netoli įrengtas žvyro karjeras)⁹²². KM gana operatyviai Vilkaviškio rajono vykdomąjį komitetą įpareigojo šį karjerą uždaryti⁹²³. 1975 m. Akmenės rajono kultūros skyriaus prašoma uždrausti Lokavos piliakalnio aikštelėje kūrenti laužus, daužyti butelius, šiukšlinti, šlaitais važinėti dviračiais ir motociklais⁹²⁴. 1976 vėl kreiptasi dėl Vilkaviškio rajone Piliakalnių piliakalnio priešpilio teritorijoje „Taikos“ kolūkio pastatytų suolų ir stulpų, suartų apsauginio griovio ir senovės gyvenvietės⁹²⁵. 1982 m. pastebėti ariami Sudargo piliakalnio V aikštelė ir apsaugos zona (teritorija buvo pažymėta riboženkliais), Kukarskės piliakalnio gynybinis griovys ir gyvenvietė, Maštaičių piliakalnio priešpilis⁹²⁶. 1985 m. žvalgomosios ekspedicijos Utenos rajone metu Antalgės piliakalnyje užfiksuota tarybinio ūkio karvių ganykla, dėl to dalis šlaitų erodavo, ariami Kubilių piliakalnio šiaurinis šlaitas, Šiaudinių piliakalnio papilys, Vaikutėnų piliakalnyje įrengtas kelias⁹²⁷.

⁹¹⁹ DAKANIS, B. Archeologinių vietų kartografavimas. *Lietuvos kultūros paveldo kartografiniai tyrimai: raida, būklė, perspektyva*. V., 2001, p. 70.

⁹²⁰ DAKANIS, B. Archeologijos paminklų kartografavimas Lietuvos TSR. 1967–1968 m. istorijos ir kultūros paminklų tyrinėjimai. V., 1987, p. 41.

⁹²¹ DAKANIS, B. Archeologijos paminklų apskaita Lietuvoje. *Aktualūs kultūros paminklų tyrinėjimų uždaviniai*. V., 1988, p. 107.

⁹²² KM MMT 1972 06 12–30 vykdytos archeologinės žvalgomosios ekspedicijos metu aptiktų sunaikintų bei ardomų archeologinių paminklų sąrašas. KPC PB, f. 27, ap. 2, b. 33, l. 70–73.

⁹²³ 1972 07 18 Lietuvos TSR Kultūros ministro pavaduotojus raštas Nr. 7–1890 Vilkaviškio rajono DŽDT vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotojui, Vilkaviškio rajono kultūros skyriui, Kapsuko kraštotyros skyriui. KPC PB, f. 27, ap. 2, b. 33, l. 85.

⁹²⁴ 1975 04 01 MMT raštas 59 Akmenės rajono Kultūros skyriaus vedėjui, Muziejų ir kultūros paminklų apsaugos valdybai. KPC PB, f. 27, ap. 2, b. 47, l. 14.

⁹²⁵ 1967 10 12 MMT raštas Nr. 184 Muziejų ir kultūros paminklų apsaugos valdybai. KPC PB, f. 27, ap. 2, b. 52, l. 30.

⁹²⁶ 1982 03 26 MMT raštas Nr. 59 Muziejų ir kultūros paminklų apsaugos valdybai. KPC PB, f. 27, ap. 2, b. 75, l. 5.

⁹²⁷ 1986 09 30 MMT raštas Nr. 133 Muziejų ir kultūros paminklų apsaugos valdybai. KPC PB, f. 27, ap. 2, b. 91, l. 18–19.

Vienu atveju žalojimus pastebėjo MMT istorijos ekspedicija. 1971 m. ji Padievaičio piliakalnio (Šilalės r.) papilio šlaite fiksavo aptvertus ganomus arklius bei siūlė organizuoti kraštotyrininkų talką praardant užtvanką Jūros upėje ties piliakalniu ir srovę nukreipiant pagal dešinįjį krantą, užpilant jos vagą palei kairįjį krantą ir taip apsaugant piliakalnio šlaitus. Pateikti siūlymai, kad reikia uždrausti arti ir kasti bulviarūsius Medvėgalio piliakalnio papėdėje⁹²⁸.

Be žvalgomųjų ekspedicijų teikiamos medžiagos, MMT specialistai stengėsi reaguoti ir į įvairiais kitais būdais gaunamą informaciją. 1967 m. prieštarauta Užbalių piliakalnio (Kauno r.) likučių sulyginimui buldozeriu, ką ketino daryti „Draugystės“ kolūkis, remdamasis tų pačių metų LII žvalgomosios ekspedicijos duomenimis⁹²⁹. Nors raštą pasirašė net 3 institucijų atstovai, buldozerio sustabdyti nepavyko ir piliakalnis buvo galutinai sunaikintas⁹³⁰. 1967 m. rugpjūčio 5–6 d. pats MMT pirmininkas R. Batūra Birštono piliakalnyje pastebėjo iškastą griovį⁹³¹, rugpjūčio 19 d. pranešė apie ant Derežnyčios planuojamos statyti užtvankos pavojų Girežerio piliakalniui⁹³². Kita rengiama užtvanka 1971 m. grėsė Eketės piliakalniui⁹³³. MMT Prienų rajono vykdomąjį komitetą įpareigojo Paverknių piliakalnio slenkantį šlaitą nuo Verknės pusės sutvirtinti sukaltais kuoleliais, išpinti karklais, velėnuoti, į piliakalnį įrengti medinius laiptelius⁹³⁴. 1970 m. Utenos kraštotyros muziejus kreipėsi dėl ūkinės veiklos apribojimo Utenos rajono abiejuose Garnių, Lygamiškio, Maneičių, Ruklių, Anykščių rajone – Andrioniškių, Bijeikių, Svirnų, Varniškių, Molėtų rajone – Čiulėnų, Klabinių, Želvų piliakalniuose⁹³⁵. 1973 m. siūlyta Birštono piliakalnyje ketinamą įrengti panoraminį bokštą perkelti ant kurios nors gretimos kalvos⁹³⁶.

⁹²⁸ 1971 10 01 MMT raštas Nr. 105 Muziejų ir kultūros paminklų apsaugos valdybai. KPC PB, f. 27, ap. 2, b. 26, l. 73.

⁹²⁹ 1967 09 07 raštas 28 1967 08 13 MMT raštas Nr. 15 Muziejų ir kultūros paminklų apsaugos valdybai. KPC PB, f. 27, ap. 2, b. 2, l. 10.

⁹³⁰ *Lietuvos piliakalniai. Atlasas*. V., 2017, t. IV, p. 207 (Pabalčiai).

⁹³¹ 1967 08 13 MMT raštas Nr. 15 Muziejų ir kultūros paminklų apsaugos valdybai. KPC PB, f. 27, ap. 2, b. 2, l. 1.

⁹³² 1967 08 23 MMT raštas Nr. 25 Muziejų ir kultūros paminklų apsaugos valdybai. KPC PB, f. 27, ap. 2, b. 2, l. 7.

⁹³³ 1971 10 07 MMT pirmininko, MMT archeologijos grupės vadovo, Mokslų akademijos Istorijos instituto Archeologijos sektoriaus vadovo raštas Nr. 221 Lietuvos TSR Kultūros ministro pavaduotojui, Muziejų ir kultūros paminklų apsaugos valdybai. KPC PB, f. 27, ap. 2, b. 26, l. 101–102.

⁹³⁴ 1968 m. MMT raštas Prienų rajono vykdomajam komitetui, Nemaniūnų kolūkio pirmininkui, Birštono muziejaus direktoriui. KPC PB, f. 27, ap. 2, b. 6, l. 33–34.

⁹³⁵ 1970 06 29 Utenos kraštotyros muziejaus raštas Nr. 56 MMT. KPC PB, f. 27, ap. 2, b. 20, l. 48.

⁹³⁶ 1973 03 15 MMT raštas Nr. 45 Muziejų ir kultūros paminklų apsaugos valdybai. KPC PB, f. 27, ap. 2, b. 37, l. 8.

Visi šie tegul ir nelabai sisteminiai veiksmai davė tam tikrų rezultatų. Nuo 9 dešimtmečio piliakalniai jau beveik nustoti ardyti juos ariant, tačiau artos jų papėdžių gyvenvietės. Utenos rajone tokių fiksuota 10⁹³⁷, Telšių – 5⁹³⁸.

Ribojant ūkinę veiklą piliakalniuose jau nuo 6 dešimtmečio prasidėjęs jų intensyvesnis lankymas vyko ir toliau. Įvertinant jo galimus mastus vėl remtasi Šeimyniškių piliakalnyje aptiktų monetų statistika (žr. 17 priedą). Didesnis (10 ir daugiau) monetų skaičius pastebimas tik tam tikrais metais (1970, 1980, 1982, 1985). Šių tendencijų palyginimas su svarbiausiais žinomais piliakalnio istorijos faktais⁹³⁹ rodo, kad akivaizdžios koreliacijos tarp jų nėra. Galbūt tam tikro ryšio būta tarp 1980 m. išpopuliarinto piliakalnio ir lankytojų pagausėjimo („populiaraus pobūdžio leidinys, skiriamas plačiajai visuomenei“ su piliakalnio aprašymu pasirodė 1980 m. pradžioje⁹⁴⁰, nuo tada per kelerius metus monetų žymiau padaugėjo), tačiau tą įrodyti būtų galima tik atlikus panašius tyrimus kituose piliakalniuose.

Piliakalnius stengtasi apsaugoti nuo pernelyg aktyvios žmonių veiklos juose. 1971 m. MMT Archeologijos sekcijos posėdžio metu buvo nutarta, kad negalima leisti organizuoti masinių renginių, išskyrus ekskursijas bei atskirų kolektyvų kultūringas išvykas, dalyvaujant zonų kultūros paminklų inspektoriams⁹⁴¹, pasisakyta prieš įvairių įrenginių statymą juose⁹⁴².

MMT archeologai tyrė neaiškius arba labai suardytus objektus, kuriems grėsė sunykimas. Archeologinius tyrinėjimus MMT pradėjo 1968 metais, juos vykdė Archeologijos ir Koordinacijos skyriai⁹⁴³. Pradžioje nuo 1968 m. (1971 m. tyrinėjimai nevykdyti) daugiausia buvo tyrinėjami gamtos ardomi Bradeliškių, Bražuolės, Imbarės, Kumelionių, Meškučių, Punios piliakalniai (tyrimus vykdė skyriaus vedėjas V. Daugudis). Iš viso 1968–1986 m. MMT tyrinėjo virš 100 objektų, kai kuriuos po kelis metus. Virš trečdaliao tyrinėtų objektų sudarė senkapiai, beveik ketvirtadalį – ne-

⁹³⁷ 1986 09 30 MMT raštas Nr. 133 Muziejų ir kultūros paminklų apsaugos valdybai. KPC PB, f. 27, ap. 2, b. 91, l. 18–19.

⁹³⁸ 1984 11 06 MMT raštas Nr. 159 Muziejų ir kultūros paminklų apsaugos valdybai, Telšių rajono Vykdomojo komiteto kultūros skyriui. KPC PB, F. 27, ap. 2, b. 91, l. 23.

⁹³⁹ 1960 m. jis tapo gamtiniu-landšaftiniu draustiniu (*Gamtos apsauga (normatyvinių aktų rinkinys)*. V., 1976, p. 131), 1980 m. piliakalnio pristatymas leidinyje „300 kultūros paminklų“ – DAUGUDIS, V. Šeimyniškių piliakalnis. *300 kultūros paminklų*. V., 1980, p. 122–123), 1988 m. pradėtas tvarkyti (BARANAUSKAS, T. Vorutos pilis. *Mūsų praeitis*. V., 2001, t. 7, p. 43).

⁹⁴⁰ *300 kultūros paminklų*. V., 1980, p. 19, 255.

⁹⁴¹ 1971 02 26 MMT Archeologijos sekcijos posėdžio protokolas. KPC PB, f. 27, ap. 2, b. 31, l. 2.

⁹⁴² 1973 03 15 MMT raštas Nr. 45 Muziejų ir kultūros paminklų apsaugos valdybai. KPC PB, f. 27, ap. 2, b. 37, l. 8.

⁹⁴³ BALČIŪNAS, J. Mokslinės metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos archeologiniai tyrinėjimai 1967–1986 metais. *1967–1986 m. istorijos ir kultūros paminklų tyrinėjimai*. V., 1987, p. 31.

aiškaus pobūdžio objektai. Piliakalnių jų tarpe buvo 15. Tyrinėjimai padėjo surinkti dar išlikusią archeologinę medžiagą iš ardomų ar beveik suardytų objektų. Tai buvo tam tikras indėlis į piliakalnių pažinimą ir apsaugą.

Piliakalniams kaip ir visam kultūros paveldui populiarinti turėjo pasitarnauti didžiulis sąjunginis projektas, inicijuotas Maskvoje. 1967 m. spalio 2 d. TSRS KM kolegija ir TSRS MA prezidiumas priėmė nutarimą leisti daugiatomį TSRS istorijos ir kultūros paminklų sąvadą. Jame turėjo būti pateikti pagrindiniai duomenys apie šiuos paminklus, o patys sąvado tomai leidžiami vietose nacionalinėmis kalbomis ir lygiagrečiai rusų kalba. Iš viso planuota išleisti virš 250 didelės apimties šio Sąvado tomų⁹⁴⁴. 1968 m. gegužės 31 d. Lietuvoje tarpžinybinio pasitarimo metu nuspręsta medžiagą rinkti atskiroms žinyboms po paminklų sąrašo išleidimo 1971–1972 m.⁹⁴⁵. Į medžiagos apie archeologinius paminklus rinkimą buvo įtrauktas LII ir MMT. MMT ją rinkti buvo numaćiusi iki 1980 m.⁹⁴⁶ Vėliau šie planai buvo ne kartą koreguoti⁹⁴⁷, darbai užsitęsė. Nuo 1971 m. pasitelkus 1969 m. Vilniaus universitete įkurtą fotogrametrijos laboratoriją pradėtos daryti piliakalnių toponuotraukos masteliu 1:500. Pirmieji apmatuoti Ukmergės rajono abu Antatilių, Berzgainių ir Sukinių piliakalniai⁹⁴⁸. Iki XXI a. pradžios padarytos 78 archeologinių objektų toponuotraukos, kurių didžioji dalis buvo „ypač vertingi arba intensyviai ardomi piliakalniai“⁹⁴⁹ ir pilkapynai.

Lietuvos istorijos ir kultūros paminklų sąvadą turėjo sudaryti 5 tomai⁹⁵⁰. Pirmuoju leidiniu iš Sąvado projekto laikoma 1980 m. išleista knyga „300 kultūros paminklų“⁹⁵¹. Piliakalniai jame užėmė deramą vietą⁹⁵². Iš viso leidinyje aprašyta 30 piliakalnių, pateikiant ir jų juodai baltas nuotraukas (leidinyje yra ir spalvotų įklijų) ir dar mini mi bent 25⁹⁵³. Recenzentai iškart pastebėjo šios knygos populiarų pobūdį, o didžiulis 50 000 egzempliorių tiražas „knygynuose tirpte ištirpo“⁹⁵⁴. Iš numatyto 5 tomų sąvado

⁹⁴⁴ БРОМЛЕЙ, Ю. В. Роль советской науки в изучении, сохранении и распространении культурного наследия народов Европы. *Советская наука. 70 лет развития*. Москва, 1987, с. 302.

⁹⁴⁵ 1971 06 21 MMT raštas Nr. 76 Vilniaus valstybinio V. Kapsuko universiteto Istorijos fakulteto dekanui. KPC PB, f. 27, ap. 2, b. 26, l. 46.

⁹⁴⁶ 1971 09 18 MMT raštas Nr. 100 Muziejų ir kultūros paminklų apsaugos valdybai. KPC PB, f. 27, ap. 2, b. 26, l. 70.

⁹⁴⁷ 1977 01 21 KM įsakymas Nr. 30. KPC PB, f. 27, ap. 5, b. 2, p. 2; 1980 05 27 LTSR istorijos ir kultūros paminklų sąvado koordinacinės komisijos pirmininko J. Glemžos raštas LII Nr. 7–1778. KPC PB, f. 27, ap. 5, b. 2, p. 10.

⁹⁴⁸ PILYPAITIS, A. Archeologijos paminklų kartografavimas. *BA*, 1994. Gruodis, nr. 3, p. 16.

⁹⁴⁹ PILYPAITIS, A. Kartografinio fenomeno raiška Lietuvos paminklosaugoje. *Lietuvos kultūros paveldo kartografiniai tyrimai: raida, būklė, perspektyva*. V., 2001, p. 5.

⁹⁵⁰ Sąvado išleidimo perspektyvinis planas. KPC PB, f. 27, ap. 5, b. 2, p. 21.

⁹⁵¹ TYLA, A., TAUTAVIČIUS, A. 300 kultūros paminklų. *MP*, 1982, t. 4, p. 79.

⁹⁵² *300 kultūros paminklų*. V., 1980, p. 7.

⁹⁵³ TYLA, A., TAUTAVIČIUS, A. 300 kultūros paminklų. *MP*, 1982, t. 4, p. 80.

⁹⁵⁴ Op. cit. p. 82.

tarybinio laikotarpio pabaigoje Vyriausioji enciklopedijų redakcija suspėjo išleisti tik Vilniui skirtą tomą⁹⁵⁵. Jame aprašyti du mieste buvę piliakalniai (Pilies kalnas ir Pūčkorių piliakalnis)⁹⁵⁶. Antrajam tomui skirta medžiaga vėliau transformuota į enciklopedinio tipo leidinį, išleistą jau nepriklausomoje Lietuvoje⁹⁵⁷.

Nuo pat Sąvado projekto pradžios buvo susidurta su tam skiriamų išteklių stoka⁹⁵⁸, nes papildomų asignavimų jam skirta nebuvo. Projekte dalyvaujančios organizacijos tą darė iš savų išteklių, kas šį projektą Lietuvoje galiausiai ir sužlugdė. Baltarusiai 1984–1988 m. nacionaline kalba spėjo išleisti visus numatytus sąvado tomus (iš viso – 8)⁹⁵⁹, o vieną dar ir išversti į rusų kalbą⁹⁶⁰.

1967 m. suformuota paminklų apsaugos sistema jau rėmėsi įstatymu ir veikė jį įgyvendinant. Pradžioje paveldo objektas buvo identifikuojamas ir įtraukiamas į respublikos lygiu patvirtintus sąrašus ir tik po to pradėdama saugoti. Pagrindinė institucija, kuri apsaugą realizavo, buvo MMT. Ją patronuojanti KM saikingai taikė sankcijas pažeidėjams. Piliakalnių atveju tokia sistema buvo gana efektyvi, nes didžioji jų dalis, remiantis ankstesniu įdirbiu, pateko į pradinį sąrašą. 8 dešimtmetį jų atžvilgiu liko taikyti taškines priemones stabdant žalojimo atvejus. 9 dešimtmetį piliakalniai iš esmės jau buvo apsaugoti, žmonių sukelti jų žalojimo atvejai tapo pavieniais.

IV.4. Piliakalnių tvarkymo darbų pradžia 1969–1988 m.

Pokario paveldosaugoje renkant duomenis apie piliakalnius išryškėjo viena jų specifinė problema – ardomasis gamtos jėgų (ypač tekančio vandens) poveikis šiai archeologinio paveldo rūšiai. Didžioji Lietuvos piliakalnių dalis dėl žmogaus ar gamtos žalojančių veiksnių yra apardyti ir praradę pirminę išvaizdą, dėl to kai kur smarkiai sunyko jų „piliakalniška“ išvaizda, piliakalniai net specialistams tapo sunkiai išskiriami iš aplinkinio landšafto. Įgyvendintos įvairios piliakalnių apsaugos priemonės nutraukė daugumą žmogaus veiklos sukeltų žalojimo atvejų, tačiau liko gamtos jėgų (ypač vandens) ardomi piliakalniai. Gamtos jėgų sukeltų žalojimo atvejų pašalinimo darbai reikalauja nemažai finansinių išteklių, profesionaliai ir kryptingai parengtų tvarkybos projektų. Supratimo, kad piliakalnį galima išgelbėti taip pat, kaip, pvz., griūvantį architektūrinį objektą, nebuvimas labai sunkino šios problemos sprendimą ir sąlygojo gana vėlyvą piliakalnių tvarkymo proceso pradžią. Pirmieji piliakalnių

⁹⁵⁵ Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas. V., 1988, t. 1. Vilnius.

⁹⁵⁶ Op. cit. p. 45, 53–54, 398.

⁹⁵⁷ Kultūros paminklų enciklopedija. Rytų Lietuva. V., 1996, t. I; 1998, t. II.

⁹⁵⁸ Pabaltijo respublikų pasitarimo kultūros paminklų apsaugos klausimais rezoliucija. MP, 1970, p. 79.

⁹⁵⁹ САМУЭЛЬ, С. „Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі“. ЭГБ, 1996, т. 3, с. 428–429.

⁹⁶⁰ Свод памятников истории и культуры Беларуси. Бресткая область. Минск, 1990.

projektų parengimai ir jų įgyvendinimas buvo nukreipti į piliakalnių avarinės grėsmės pašalinimą: slenkančių, eroduojančių šlaitų stabilizavimą, kartu numatant sutvarkyti ir pačius piliakalnius ir pritaikyti juos visuomenės poreikiams. 1969–1986 m. laikotarpiu buvo parengti 25 piliakalnių šlaitų sutvirtinimo ir aplinkos sutvarkymo techniniai darbo projektai: 1969 m. – Bražuolės ir Punios, 1971 m. – Bradeliškių, Maišiagalos, 1972 m. – Kernavės (1980 ir 1985 m. – Kernavės Mindaugo sosto piliakalnio), Merkinės, 1973 m. – Apuolės, Medvėgalio, Žvaginių, 1974 m. – Liškiavos, 1976 m. – Birštono, Cirkliškių⁹⁶¹, Ginučių, Papiliakalnės, 1978 m. – Narkūnų, Šiaulių, Veliuonos (1988 m. parengtas Veliuonos piliakalnio tęstinis projektas⁹⁶²), Velžių (projektiniai sprendiniai), 1979 m. – Palangos Birutės kalno, Ukmergės⁹⁶³, 1980 m. – Seredžiaus, 1981 m. – Alytaus, 1983 m. – Pakalniškių, 1984 m. – Gandingos, 1986 m. – Skomantų (žr. 22 priedą). 8 dešimtmetį tvarkymo darbai atlikti Bubių (pašalintos griovos šlaituose) ir Šilėnų (pašalintos įgriuvos) piliakalniuose. Šie piliakalniai tvarkyti visuomeniniais pagrindais⁹⁶⁴, tad atskirų projektų, matyt, nebuvo. Projektai daugiausia buvo rengiami KM užsakymu Pramonės statybos projektavimo institute, Paminklų konservavimo institute ir Respublikiniame vandens ūkio projektavimo institute.

Piliakalnių tvarkymo iniciatyva kilo iš MMT. Jau 1967 m. gruodžio 21 d. KM užsakė Pramonės statybos projektavimo institutui 1968 m. atlikti Bražuolės, Kreivėnų–Kulmėnų, Merkinės ir Punios piliakalnių tvarkymo projektavimo darbus už Valsybės plano komisijos išskirtą 10 000 rublių sumą piliakalnių šlaitams sustiprinti ir aplinkai sutvarkyti⁹⁶⁵. Projektavimo sąlygose nurodyta panaudoti akmenis, velėną bei kitas natūralias medžiagas, griūvančius šlaitus numatyta apželdinti krūmais, o laiptus projektuoti nekasant žemės⁹⁶⁶.

Piliakalnių tvarkybos projektuotojų ieškota ir kitur. 1968 m. lapkričio 5 d. MMT kreipėsi į Lietuvos TSR KM dėl Lietuvos TSR Melioracijos ir vandens ūkio ministerijos įsitraukimo į piliakalnių šlaitų erozijos šalinimo darbus⁹⁶⁷. Rašte pridėtas ir KM kreipimosi į minėtą ministeriją projektas bei 28 vandens erozijos ardomų piliakalnių sąrašas⁹⁶⁸. Neaišku, ar toks raštas buvo išsiųstas, tačiau 1969 m. sausio 17 d. MMT

⁹⁶¹ JOVAIŠA, E.; MARKELEVIČIUS, J. *Lietuvos TSR archeologijos paminklai ir jų apsauga*. V., 1976, p. 70.

⁹⁶² ZABIELA, G. *Išsaugokime piliakalnius*. V., 2001, p. 16–17.

⁹⁶³ Mūsų uždaviniai ir problemos. *MP*, 1979, t. 1, p. 7.

⁹⁶⁴ VAITKUVIENĖ, A., BAUBONIS, Z. Lietuvos piliakalnių išsaugojimo programa. *KP*, 2004, t. 11, p. 54.

⁹⁶⁵ 1967 12 21 KM raštas Nr. 7–2450 Pramonės statybos projektavimo instituto direktoriui. KPC PB, f. 38, ap. 1, b. 18, l. 5–6.

⁹⁶⁶ Op. cit. l. 5.

⁹⁶⁷ 1968 11 05 MMT raštas Nr. 240 Lietuvos TSR Kultūros ministro pavaduotojui. KPC PB, f. 27, ap. 2, b. 6, l. 29.

⁹⁶⁸ 1968 m. erozijos veikiamų upių bei ežerų pakrantėse esančių piliakalnių sąrašas. KPC PB, f. 27, ap. 2, b. 6, l. 30–32.

respublikiniam Vandens ūkio projektavimo institutui pateikė duomenis apie 13 vandens ardomų piliakalnių su jų esamos situacijos apibūdinimu, schemelėmis „su pažymėtomis šlaitų tvirtinimo vietomis“⁹⁶⁹.

1969 m. gegužės mėnesį buvo parengtas Punios, birželio mėnesį Bražuolės piliakalnio šlaitų sutvirtinimo projektai. Pirmasis tvarkytas piliakalnis pagal parengtą techninį projektą buvo Bražuolė (Trakų r.), todėl jo tvarkymui numatytų darbų koncepcija, metodika ir sprendimai analizuojami plačiau. Bražuolės piliakalnis buvo labai nukentėjęs nuo žmonių ir gamtos ardymo. Ant piliakalnio prie jo rytinio šlaito greičiausiai dar tarpukariu buvo pastatyta sodyba. 1972 m. ten gyvenęs pilietis pasakojo, kad šioje sodyboje gyveno ir jo tėvai, kurie arė piliakalnio aikštelę⁹⁷⁰. Šiaurinė bei šiaurės vakarinė piliakalnio šlaitų dalys buvo jau nuslinkusios į pelkėtą Bražuolės upelio slėnį. Fiksuota, kad kai kuriose minėtų šlaitų vietose kasmet į piliakalnio papėdę nuvirsta po keletą metrų jo aikštelės pakraščio⁹⁷¹. Dėl grėsmės, kad piliakalnis gali sunykti, buvo nuspręsta atlikti avarinės grėsmės šalinimo darbus. Pirminiai 1967 m. projektiniai sprendimai buvo pakoreguoti, įtraukta daugiau priemonių piliakalnio aplinkai tvarkyti bei tolimesniam šlaitų irimui stabdyti. Turėjo būti įrengti laiptai vakariniame ir rytiniame piliakalnio šlaituose, apžvalgos aikštelės, sutvarkyti esami takai, nugriauta sodyba, pašalinti nevertingi medžiai nuo piliakalnio šlaitų. Šlaitų irimui sustabdyti buvo numatyta centrinėje piliakalnio dalyje įrengti vertikaliųjų drenažą, kuris pašalintų susirenkantį vandenį iš žemumos prie vakarinio šlaito ir piliakalnio viduje esančių laidžių grunto sluoksnių, sutvirtinti nuošliaužas ir galinčias nušliaužti vietas rytiniame ir vakariniame piliakalnio šlaituose⁹⁷². Takus nuspręsta įrengti rytiniame ir vakariniame šlaituose, žemutinėse tako dalyse numatytos dekoratyvinės atraminės medinės sienutės, padaromos sukalandant rąstus į žemę. Laiptų poliai, prie kurių tvirtinamos pakopos, taip pat sukalami į žemę. Numatytos dvi panoraminės aikštelės: apžvalgos ir poilsio. Piliakalnio šlaitų griuvimui sustabdyti priimtas sprendimas, kuris piliakalnių tvarkymo darbuose buvo taikytas vienintelį kartą – įrengti vertikaliųjų drenažą. Tokį sprendimą lėmė piliakalnio geologinės sąlygos ir nusausinimo galimybės. Prieš pradėdant projektinius darbus buvo atlikti piliakalnio geologiniai tyrinėjimai. Jų metu buvo išgręžti 23 gręžiniai iki 7–20 m gylio, iš įvairių gylių paimti pavyzdžiai laboratoriniams tyrimams atlikti⁹⁷³. Nustatyta gana sudėtinga geologinė piliakalnio struktūra. Po moreninių priesmėlių sluoksniu aptiktas žvyras ir smėlis – pirmasis vandeningas

⁹⁶⁹ 1969 01 17 MMT raštas Nr. 4 Vandens ūkio projektavimo instituto direktoriui (priedas 11 lapų). KPC PB, f. 27, ap. 2, b. 13, p. 1–12. Schemų prie raštų nėra.

⁹⁷⁰ DAUGUDIS, V. 1972 07 10–08 12 Bražuolės piliakalnio, Trakų r., tyrinėjimų ataskaita. LIIR, f. 1, b. 360, p. 3.

⁹⁷¹ Op. cit. p. 6.

⁹⁷² 1969 06 Bražuolės piliakalnio šlaitų sutvirtinimo projekto hidrotechninė ir statybos darbų organizavimo dalis. KPC PB. f. 38, ap. 1, b. 18, l. 7.

⁹⁷³ Op. cit. l. 9.

horizontas⁹⁷⁴. Giliau buvo 1,2–8 m storio moreninių priemolių sluoksnis, susiformavęs su nuolydžiais į piliakalnio vidurį, sudarydamas piliakalnio centre muldą (uždara apskrita sluoksnių įduba – J. V.). Po ja 12–15 m gylyje vėl buvo smėlingi sluoksniai – antras vandeningas horizontas⁹⁷⁵. Sniego tirpimo bei rudens liūčių laikotarpiu mulda pilnai užsipildavo vandeniu. Jo perteklius nutekėdavo žemiausioje priemolio vietoje per rytinį muldos pakraštį išsikraudamas į rytinį piliakalnio šlaitą ir čia formuodamas nuošliaužas⁹⁷⁶. Esant tokiai geologinei struktūrai vandeniui nudrenuoti iš viršutinio vandeningo horizonto projekte dėl didelio drenavimo gylio (6–7 m) pasirinktas vertikalusis drenažas. Juo vanduo gręžiniais turėjo būti nukreipiamas į apatinį vandeningąjį horizontą, esantį 11–15 m gylyje. Pastarasis be spaudimo turėjo išsikrauti piliakalnio papėdėje kaip pelkę maitinantys šaltiniai, neardydamas šlaitų. Numatyta įrengti dvi vertikalojo drenažo linijas – vieną iš muldos centre, ties pelkėtos piliakalnio daubos šiaurės rytiniu pakraščiu, kitą – 25 m į šiaurės rytus nuo jos, aikštelės rytinėje pusėje⁹⁷⁷. Gręžiniai turėjo būti įrengiami mechanizuotai.

Vakariniam, šiauriniam ir rytiniam šlaitams sutvirtinti numatyta panaudoti medinių kuolų konstrukcijas, daugiausia paslėptas žemėje⁹⁷⁸. Tvirtinimai numatyti 3 tipų. Viršutinę šlaito dalį numatyta tvirtinti kuolus perpinant žabais ir perrišant viela. Apatinėje šlaito dalyje tvirtinimo būdas buvo analogiškas, tik naudojami gluosnio ir karklo kuolai, kurie paliekami per 60 cm iškišti virš žemės paviršiaus. Kuolus siūlyta naudoti tik ką iškirstų medžių, kad šie išleistų šaknis ir sužaliuotų. Jie, būdami žemutinėje dalyje, neturėjo gožti piliakalnio bendro vaizdo. Visa konstrukcija užpilama augalinio grunto sluoksniu ir tuo būdu paslepama. Užpiltas juodžemis užsėjamas paprastuoju varpučiu⁹⁷⁹. Negriūvantiems, tačiau galintiems pradėti slinkti šlaitams sutvirtinti siūlyta naudoti nužievintų, impregnuotų spygliuočių medžių sukaltus į gruntą tarp savęs neperristus kuolus. Čia menkos velėnos plote (mažiau negu 50 procentų paviršiaus padengimo) taikytinas grunto užpylimas ir apsėjimas⁹⁸⁰. Šiaurės rytinis griūnantis šlaitas papildomai sustiprinamas užpiltą žemių sluoksnį laikančių sukaltų kuolų eiles papildomai sutvirtinant iš metalinių vielų padarytais lynais, piliakalnio viršuje pritvirtintais prie įleistų į žemę inkarinių kuolų. Netoli nuo griūvančio rytinio šlaito buvusią sodybą numatyta iškelti, nuo šlaitų krūmus ir menkaverčius medžius iškirsti, paliekant tik atskirus vertingesnius medžius. Projekte numatyta, kad taip neuždengtas augmenijos piliakalnis atgaus pirmąją savo išvaizdą⁹⁸¹.

⁹⁷⁴ Op. cit.

⁹⁷⁵ Op. cit.

⁹⁷⁶ Op. cit. l. 10.

⁹⁷⁷ Op. cit. l. 11.

⁹⁷⁸ Op. cit. l. 15.

⁹⁷⁹ Op. cit.

⁹⁸⁰ Op. cit. l. 16.

⁹⁸¹ Op. cit.

Parengtas projektas 1969 m. birželio 27 d. buvo svarstomas Išplėstinės MMT koordinacijos grupėje, dalyvaujant MMT (R. Batūra, M. Černiauskas, V. Daugudis, R. Olišauskas), LII (A. Tautavičius), KM (V. Deimantienė), GAK (P. Kanapienis), Pramonės statybos projektavimo instituto (A. Šliavas) atstovams ir projektą rengusiam architektui (A. Šipaila). Posėdžio metu buvo išsakyti keli neesminiai taisytini piliakalnio tvarkymo sprendiniai ir projektui pritarta⁹⁸². Apie archeologinius tyrimus kalbama nebuvo, kas projekto vykdymo metu sukėlė problemų. Tvarkymo darbai numatyti 1970 m., pabaiga – 1971 m.

Priimto projekto sprendimai paviešinti spaudoje, tačiau tik Kaune⁹⁸³. Straipsnyje buvo paaiškintos priežastys, kodėl būtini tvarkymo darbai, kurių vertė sieks iki penkiasdešimt tūkstančių rublių. Apskritai piliakalnių tvarkymo darbai 8 dešimtmetį kažkodėl nebuvo afišuojami⁹⁸⁴.

1972 m. liepos 10 – rugpjūčio 12 d. su nedidelėmis pertraukomis MMT archeologai V. Daugudis ir R. Olišauskas atliko archeologinius tyrimus piliakalnio pietrytiniame krašte esančiame pylime, jį kirtusio siauro keliuko vietoje, kuris turėjo būti ištiesinamas ir išplatinamas, norint į aikštelę įvežti sunkią gręžimo techniką. Tyrimams finansavimas nebuvo skirtas, todėl 3 kartus keitėsi darbininkai⁹⁸⁵. Piliakalnio pylimo bei jo šlaito dalyje ištirtas apie 100 m² plotas, kultūrinio sluoksnio storis vietomis siekė iki 3 m⁹⁸⁶. Atvykus archeologams paaiškėjo, kad inkarai iki 70 m ilgio pylimo atkarpoje šiaurės bei šiaurės vakarų piliakalnio aikštelės pakraščiuose įrengti dar 1971 m. žiemą ir 1972 m. pavasarį. Šioje vietoje kas 1 m buvo prikalta apie 10 cm skersmens ir 1,4 m ilgio kuolų⁹⁸⁷.

1979 m. KM buvo vėl užsakiusi Bražuolės piliakalnio slenkančio šlaito sutvirtinimo projektą⁹⁸⁸, tačiau duomenų apie parengtą projektą neaptikta.

Tuo pačiu laikotarpiu buvo parengtas ir Punios piliakalnio (Alytaus r.) šlaitų slinkimo ir teritorijos sutvarkymo projektas, kurio sprendiniai buvo šiek tiek kitokie. Projekte buvo numatyta sutvirtinti požeminių šaltinių bei Nemuno ir Punelės potvynių griaunamus piliakalnio šlaitus, sutvarkyti takus, teritoriją, įrengti panoraminę aikštelę. Prieš projektavimą buvo atlikti geologiniai, hidrogeologiniai tyrimai šlaitų nepastovumo priežasčiai nustatyti⁹⁸⁹. Mechaniniu gręžimo būdu ant piliakalnio išgręžta

⁹⁸² 1969 06 27 KM Išplėstinės MMT koordinacinės grupės posėdžio protokolas Nr. 1. KPC PB, f. 27, ap. 2, b. 14, l. 1–2.

⁹⁸³ NAGLIS, B. Žmogaus ranka globoja piliakalnius. *Kauno tiesa*, 1969 11 27, nr. 277, p. 6.

⁹⁸⁴ TYLA, A., TAUTAVIČIUS, A. 300 kultūros paminklų. *MP*, 1982, t. 4, p. 81.

⁹⁸⁵ DAUGUDIS, V. 1972 07 10–08 12 Bražuolės piliakalnio, Trakų r., tyrinėjimų ataskaita. LIIR, f. 1, b. 360, p. 8–11.

⁹⁸⁶ Op. cit. p. 48.

⁹⁸⁷ Op. cit. p. 7.

⁹⁸⁸ 1980 m. Seredžiaus piliakalnio sutvarkymo techninis darbo projektas. VRVA, f. 1019, ap. 12, b. 18583, l. 5.

⁹⁸⁹ 1969 05 Punios piliakalnio šlaitų sutvirtinimo projekto inžinerinė-geologinė dalis. KPC PB, f. 38, ap. 1, b. 23, l. 8–9.

10 gręžinių (kiekvienas – 28–45 m gylio) ir 5–8 m gylio 8 gręžiniai rankiniu gręžimo būdu papėdėje⁹⁹⁰. Pagrindiniai sutvirtinimo darbai buvo numatyti šiauriniame šlaite, kuris buvo ardomas gruntinio vandens. Takus į piliakalnį buvo nuspręsta palikti senus, tik vietomis užpilant atvežtomis žemėmis ir sutvirtinant smėlio bei molio mišiniu ir suplakant. Laiptams naudoti siūlyti tašyti medžių rąstai, o šlaitams sutvirtinti prie takų – apvalūs rąstai. Tako viršutinėje dalyje suplanuota įrengti aikštelę. Drenų sistemos naudojami akmenys, žvyras ir žemės, šlaitams sustiprinti – velėnos, krūmų želdinimas⁹⁹¹.

Parengtas projektas Išplėstinės MMT koordinacijos grupėje kažkodėl svarstytas du kartus. Pirmą kartą tai padaryta 1969 m. birželio 27 d., kai jam pastabų neturėta⁹⁹². Panašu, kad tuo metu projektas dar nebuvo parengtas ir šis svarstymas buvo daugiau formalus veiksmas. Antrą kartą projektas svarstytas 1969 m. spalio 4 d. iš MMT atstovaujant R. Batūrai, M. Černiauskui, J. Leskevičiui, iš LII – R. Kulikauskienei, R. Rimantienei, iš VU – P. Kulikauskui, iš KM – V. Deimantienei, E. Misiuliui, iš GAK – Kęstučiui Balevičiui (1935–2002), iš Pramonės statybos projektavimo instituto – A. Šliavui⁹⁹³. R. Kulikauskienė atkreipė dėmesį, kad nenumatyti piliakalnio pylimo sutvirtinimo darbai, o prieš vykdant tako tvarkymo darbus būtina atlikti archeologinius tyrinėjimus⁹⁹⁴. Juos finansavo Trakų istorijos muziejus, „į kurio teritoriją įėjo piliakalnis (muziejaus archeologinė zona)“⁹⁹⁵. Jų metu buvo iširta vakarinė piliakalnio aikštelės dalis, kur buvo planuojama įrengti panoraminę aikštelę⁹⁹⁶. Punios piliakalnyje tvarkymo darbai vykdyti tik 1978 metais⁹⁹⁷.

1970 m. PRPI Muziejų ir kultūros paminklų valdybos užsakymu parengė tipinį projektą laiptams įrengti piliakalniuose⁹⁹⁸. Buvo suprojektuoti 4 laiptų tipai. Pirmam laiptų tipui buvo numatyta panaudoti medį ir akmens skaldą, kad piliakalniams suteik-

⁹⁹⁰ 1967 12 21 KM raštas Nr. 7–2450 Pramonės statybos projektavimo instituto direktoriui. KPC PB, f. 38, ap. 1, b. 23, l. 3.

⁹⁹¹ 1969 05 Punios piliakalnio šlaitų sutvirtinimo projekto inžinerinė-geologinė dalis. KPC PB, f. 38, ap. 1, b. 23, l. 10–14.

⁹⁹² 1969 06 27 KM Išplėstinės MMT koordinacinės grupės posėdžio protokolas Nr. 1. KPC PB, f. 27, ap. 2, b. 14, l. 1.

⁹⁹³ 1969 10 04 KM Išplėstinės MMT koordinacinės grupės posėdžio protokolas Nr. 2. KPC PB, f. 27, ap. 2, b. 14, l. 4.

⁹⁹⁴ 1969 10 04 KM Išplėstinės MMT koordinacinės grupės posėdžio protokolas Nr. 2. KPC PB, f. 27, ap. 2, b. 14, p. 6.

⁹⁹⁵ MARKELEVIČIUS, J. Punios piliakalnio (Alytaus raj.) archeologinių tyrinėjimų dienoraštis. 1972.07.03 – 1972.07.28. LIIR, f. 1, b. 330, p. 3.

⁹⁹⁶ Op. cit. p. 4–8.

⁹⁹⁷ 1978 09 15 GAK raštas Nr. 4–1817 „Tiesos“ laikraščio redakcijai, piliečiui A. Tamošiūnui. LCVA, f. R-649, ap. 1, b. 730, p. 7.

⁹⁹⁸ 1970 m. Laiptai piliakalniams. Architektūrinė-statybinė dalis. Tipinis projektas. VRVA, f. 1019, ap. 12, b. 38, l. 1.

tų „etnografinį charakterį“⁹⁹⁹. Šis laiptų tipas buvo rekomenduojamas taikyti įrengiant tiesius laiptus ar atskiras pakopas. Antras suprojektuotas laiptų tipas – mediniai, pinti laiptai su velėnuotu pakopų paviršiumi. Šis laiptų tipas turėjo geriausiai susisieti su kraštovaizdžiu ir piliakalnio šlaitu. Trečiojo laiptų tipo konstrukcija buvo paprasčiausia – ant šlaito dedamos kopėčios, tvirtinamos į gruntą įkaltais kuoleliais. Šis variantas, pasak projektuotojų, turėjo mažiausiai pažeisti kultūrinį sluoksnį. Ketvirtas tipas buvo gelžbetonio monolito maršai, nuo šlaito paviršiaus pakeliami ant metalo atramų – vamzdžių – dviejuose taškuose¹⁰⁰⁰. Kurį laiptų tipą parinkti ir įrengti konkrečiam piliakalniui buvo palikta Muziejų ir kultūros įstaigų valdybos kompetencijai, atsižvelgus į piliakalnio formą bei dydį. Kiekvienam laiptų tipui buvo parengti eskizai, bendra projekcija, darbo brėžiniai, detalės ir pastabos¹⁰⁰¹.

Apie Maišiagalos piliakalnio (Vilniaus r.) tvarkymo projektą žinoma labai mažai. 1971–1973 m. dėl būsimų jo ir jo aplinkos tvarkymo darbų vykdyti piliakalnio tyrinėjimai. Iš piliakalnio tvarkymo darbų buvo numatyta iškirsti menkaverčius medžius ir krūmus, išlyginti grioviais iškasintą piliakalnio aikštelę, nukelti nuo piliakalnio priešpilio ir pylimo esančius tvartus¹⁰⁰². Grioviai piliakalnio aikštelėje yra ir dabar, tad sunku pasakyti, koku laipsniu šis projektas buvo įgyvendintas ir ar išvis buvo įgyvendintas, nes apie tai duomenų neaptikta.

1972 m. parengtas Merkinės piliakalnio (Varėnos r.) šlaitų sutvirtinimo ir aplinkos tvarkymo projektas, kuriame numatyta sutvirtinti griūvančius piliakalnio šlaitus, įrengti drenavimo sistemas, pakeisti Stangės upelio vagą, kad jis neardytų piliakalnio šlaitų, įrengti takus, vakariniame piliakalnio šlaite laiptus¹⁰⁰³. Pagal parengtą projektą, keičiant upelio vagą, buvo reikalinga atvežtinės žemės upelio krantams sutvirtinti. Tuo metu buvo nuspręsta panaudoti greta esantį žemės sluoksnį iš vakarinės piliakalnio papėdės. Tuo tikslu 1972 m. buvo vykdomi archeologiniai žvalgymai vakarinėje piliakalnio papėdės dalyje¹⁰⁰⁴. Žvalgymų metu aptiktas intensyvus kultūrinis sluoksnis, todėl bet kokie darbai piliakalnio vakarinėje papėdėje, susiję su žemės nukasimu, keičiant Stangės upelio vagą ar stiprinant jo krantus, buvo uždrausti¹⁰⁰⁵. Taip pat buvo vykdomi žvalgomieji vakarinės piliakalnio pylimo dalies tyrinėjimai, nes šioje dalyje buvo suprojektuotas laiptų įrengimas.

⁹⁹⁹ Op. cit.

¹⁰⁰⁰ Op. cit.

¹⁰⁰¹ Op. cit. l. 2–9.

¹⁰⁰² VOLKAITĖ-KULIKAUSKIENĖ, R. Maišiagalos piliakalnio, Vilniaus raj., 1971–1972–1973 m. kasinėjimų ataskaita. *LIIR*, f. 1, b. 399, p. 2.

¹⁰⁰³ 1971 m. Merkinės piliakalnio šlaitų sutvirtinimo projekto hidrotechninė dalis. KPC PB, f. 38, ap. 1, b. 24, l. 5–6.

¹⁰⁰⁴ BALČIŪNAITĖ, D. Merkinės piliakalnio, Varėnos raj., žvalgomųjų tyrinėjimų, pravestų 1971 m. rugpjūčio – rugsėjo mėn. ataskaita. *LIIR*, f. 1, b. 1597, p. 2.

¹⁰⁰⁵ Op. cit. p. 3.

1965 m. žvalgomosios archeologinės ekspedicijos metu LII užfiksavo, kad slenka Bradeliškių piliakalnio (Vilniaus r.) rytinis šlaitas, grasindamas pakenkti jo aikštelei ir pylimui. 1970 m. Vilniaus Istorijos-etnografijos muziejaus iniciatyva buvo pradėtas rengti šio piliakalnio šlaitų sutvirtinimo projektas¹⁰⁰⁶. Prieš sutvirtinant piliakalnio šlaitus buvo atliekami archeologiniai tyrinėjimai griūvančiame rytiniame aikštelės pakraštyje. Dėl įvairių projekto rengimo nesklandumų (archeologinių tyrimų metu, lankantis įvairioms komisijoms, kelis kartus keitėsi šlaitų sutvirtinimo techniniai sprendimai ir pobūdis), šis pakraštys visiškai ištirtas nebuvo¹⁰⁰⁷, tačiau sutvirtintas tarp sukaltų medinių stulpelių išpinant medžių šakomis. 1970 m. piliakalnio šlaitai liko nestabilizuoti¹⁰⁰⁸. 1971 m. buvo nuspręsta pakeisti upelio vagą piliakalnio šiaurės rytinėje papėdėje, iš čia gruntą stumti prie pat piliakalnio papėdės ir taip jį sutvirtinti. Dūkštos vaga buvo atitraukta nuo piliakalnio, o performavimui skirtoje teritorijoje atlikti archeologiniai tyrimai. Ištyrus bendrą 133 m² plotą numatomoje grunto paėmimo vietoje kultūrinio sluoksnio neaptikta¹⁰⁰⁹.

1970 m. KM užsakė Pramonės statybos projektavimo institutui parengti visų 4 Kernavės piliakalnių (Širvintų r.) sutvarkymo projektus. Pilies kalne turėjo būti nusausintos šaltiniuotos vietos, užpiltos esamos duobės, sutvarkyti takai, praretinti krūmai, užvelėnuotos ir užsėtos žolėmis erozijos vietos. Mindaugo Sosto piliakalnyje numatyta sustiprinti griūvančius šiaurinį ir rytinį šlaitus, sutvarkyti upelio vagą, taką, įrengti laiptus. Barščių (Aukuro) kalne reikėjo užvelėnuoti griaunamus šlaitus, išlyginti duobes, sutvarkyti taką. Kriveikiškių (Lizdeikos) kalne numatyta užlyginti prie pylimo ir piliakalnio papėdėje esančias griovas, sutvarkyti esamus ir įrengti naujus takus, išretinti krūmus¹⁰¹⁰. 1972 m. parengtame projekte buvo numatyta nudrenuoti piliakalnių aplinkoje besikaupiančius vandenius¹⁰¹¹. Projektas buvo įgyvendintas, tačiau 1979 m. dėl nepalankių gamtinių sąlygų (lietingas 1978 m. ruduo ir labai šalta 1978–1979 m. žiema) paplautas upelio nuslinko beveik visas rytinis Mindaugo Sosto piliakalnio šlaitas nuo viršaus iki papėdės. Nuošliaužos susidarymą paspartino blogai realizuotas 1972 m. piliakalnių sutvarkymo projektas, kai iškirtus visus medžius šlaituose, nesusidarė velėna. 1979 m. Paminklų konservavimo institutas (Sigitas Lasavickas (1926–1998)) pradėjo ruošti naują šio piliakalnio tvarkymo projektą, o archeologai piliakalnio aikštelėje pradėjo tyrimus, kurie truko iki 1982 m. imtinai. 1980 m. projektas jau buvo parengtas¹⁰¹².

¹⁰⁰⁶ DAUGUDIS, V. 1970.07.03–28 Bradeliškių piliakalnio, Vilniaus raj., kasinėjimų ataskaita. LIIR, f. 1, b. 309, p. 2.

¹⁰⁰⁷ Op. cit. p. 3.

¹⁰⁰⁸ Op. cit. p. 2–3.

¹⁰⁰⁹ BUTĖNIENĖ, E. Bradeliškių piliakalnio, Vilniaus rajono, aplinkos bandomųjų kasinėjimų 1971 metais gegužės 26 – birželio 5 d. dienoraštis. LIIR, f. 1, b. 406.

¹⁰¹⁰ 1970 10 29 KM raštas Nr. 2154 Pramonės statybos projektavimo instituto direktoriui. KPC PB, f. 38, ap. 1, b. 25, l. 3–4.

¹⁰¹¹ 1972 11 Kernavės piliakalnių sutvarkymo hidrotechninė dalis. KPC PB, f. 38, ap. 1, b. 25, l. 9.

¹⁰¹² *Architektas Sigitas Lasavickas*. V., 2014, p. 281. Pats projektas LLMA, f. 650 ap. 1, b. 367–370.

Kasinėjant tarp nuošliaužos ir tiriamos vietos buvo paliktas 2–3 m pločio tarpas¹⁰¹³. 1981 m. ir 1982 m. pavasariais vėl įvyko piliakalnio griūtys, kurių metu išvirto didelis pylimo plotas išorinėje šiaurės vakarinėje dalyje ir gana žymiai įskilo piliakalnio vakarinio šlaito pietinė dalis, dėl ko susidarė nežymi nuošliauža. 1985 m. balandį atlikti geologiniai tyrimai, kurie nustatė, kad šlaito griūtį sukėlė daug faktorių: didelis šlaito kampas, atmosferos reiškiniai, augmenijos sunaikinimas, vibracija kalant polius, ištekantis požeminis vanduo, papėdėje tekantis vanduo¹⁰¹⁴.

1983–1984 m. Mindaugo Sosto piliakalnių tvarkymo projektas buvo pradėtas realizuoti nusauginant papėdėse buvusius upelius ir atpilant nugriuvusius šlaitus. Darbai vykdyti archeologams nedalyvaujant¹⁰¹⁵. Kanalizuojant rytinėje papėdėje tekėjusią upelį nesuderinti įrengiamų ir buvusių vamzdžių skersmenys, dėl to rudens liūtys smarkiai išplovė jo vietą¹⁰¹⁶. Naują projekto korekciją 1985 m. parengė LTSR melioracijos ir vandens ūkio ministerijos Respublikinio vandens ūkio projektavimo institutas (Juozas Lukošius). Jame numatyta nusauginoti visas piliakalnio papėdes įrengiant lietaus kanalizaciją. Projektą derinant KM, žemės kasimo darbų vietose buvo numatyta tik archeologinė priežiūra, tam neskiriant lėšų¹⁰¹⁷. 290 m bendro ilgio 2 m pločio iki 1,4 m gylio (vietomis net iki 3 m) trasos¹⁰¹⁸ buvo iškastos beveik be tyrimų. Šių darbų metu sunaikintas tarp Mindaugo Sosto ir Aukuro kalno buvęs apie 2 m aukščio pylimas, skirtas vandens lygiui tarp piliakalnių palaikyti¹⁰¹⁹, apie 16 m ilgio iki 2 m aukščio buvo nustumtas Aukuro kalno šlaitas¹⁰²⁰. Papėdėje tarp Mindaugo Sosto ir Aukuro kalno piliakalnių suspėta iširti tik 15 m² plotelį, kuriame aptikti radinių labai turtingi (surinkta apie 300 kg kaulų, 668 puodų šukės, 4 stikliniai, 3 metaliniai ir 2 kauliniai dirbiniai¹⁰²¹) iki 2,2 m storio XIII–XIV a. sluoksniai su 3 akmenų grindiniais¹⁰²². Šio tvarkymo projekto aptikti nepavyko. Išliko tik 1986 m. balandžio mėnesį Kernavės

¹⁰¹³ KULIKAUSKAS, P., LUCHTANAS, A. „Mindaugo sosto“ piliakalnio tyrinėjimai 1979 m. Dienoraštis. Kernavė, Širvintų raj. LIIR, f. 1, b. 700, p. 1–3.

¹⁰¹⁴ 1985 m. Kernavės piliakalnio „Mindaugo sostas“ šlaitų atstatymo projekto hidrogeologinių, inžinerinių-geologinių tyrinėjimo ataskaita. KPC PB, f. 31, ap. 2, b. 1. 9–10.

¹⁰¹⁵ LUCHTANAS, A. Kernavės (Širvintų raj.) „Mindaugo sosto“ piliakalnio šlaitų atstatymo ir vandens sutekėjimo trasos mechanizuotų žemės darbų, vykdytų 1985 m. archeologinės priežiūros ataskaita. LIIR, f. 1, b. 1232, p. 13.

¹⁰¹⁶ Op. cit. p. 2.

¹⁰¹⁷ Op. cit. p. 3.

¹⁰¹⁸ Op. cit. p. 4.

¹⁰¹⁹ LUCHTANAS, A. Kernavės Pilies kalno tyrinėjimai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1984 ir 1985 metais*. V., 1986, p. 34.

¹⁰²⁰ LUCHTANAS, A. Kernavės (Širvintų raj.) „Mindaugo sosto“ piliakalnio šlaitų atstatymo ir vandens sutekėjimo trasos mechanizuotų žemės darbų, vykdytų 1985 m. archeologinės priežiūros ataskaita. LIIR, f. 1, b. 1232, p. 13.

¹⁰²¹ Op. cit. p. 14, 18–20, 40.

¹⁰²² Op. cit. p. 5–10.

kolūkio užsakyму parengti piliakalnių teritorijos tvarkymo visuomeninių talkų metu metodiniai nurodymai¹⁰²³.

1973 m. parengtas Apuolės piliakalnio (Skuodo r.) sutvarkymo techninis darbo projektas, kurio metu numatyta įrengti takus, sutvirtinti eroduojančius šlaitus, sureguliuoti Brukio upelio vandens srautus, įrengiant slenkstines užtvankas, įrengti privažiavimą prie piliakalnio¹⁰²⁴. Apie Apuolės piliakalnyje numatomus vykdyti darbus rašė Lietuvos architektai, atkreipdami dėmesį, kad rengiant projektą stengtasi išlaikyti kuo daugiau autentiškų kraštovaizdžio elementų: iškertant menkaverčius krūmus, sausuolius, paliekant tik ažuolus, atsisakyta aikštelėje įrengti takus, kurie keistų piliakalnio vizualinę išvaizdą, projekte numatyta sutvirtinti eroduojančius šlaitus¹⁰²⁵. Realizuojant jį projektas patyrė bent 2 korektūras (1979 m.¹⁰²⁶ ir 1983 m.¹⁰²⁷) dėl vėliau atsiradusių nuošliaužų bei siekiant „pataisyti neišbaigtus ar nekokybiškai atliktus darbus“¹⁰²⁸. Jų metu pakeistas patekimo prie piliakalnio takų tinklas ir privažiavimo vieta, atsisakyta gynybinio griovio išvalymo, naujai suprojektuoti atsiradusių nuošliaužų ir išgraužų sutvarkymo darbai. Siūlyta „numatyti lėšas archeologiniams tyrimams šlaitų tvirtinimo vietose“¹⁰²⁹. 1986 m. projektas įvykdytas be archeologinių tyrimų, įrengiant kelią statybinėms medžiagoms privežti į piliakalnio aikštelę, apardytas pylimas išplatinant per jįėjusį senąjį kelią¹⁰³⁰.

XX a. 8 dešimtmetį Medvėgalio teritorija pradėta tvarkyti siekiant pritaikyti lankyti. 1973 m. PRPI parengė Medvėgalio landšaftinio draustinio sutvarkymo ir pritaikymo lankyti darbų techninį projektą. Jo parengimą finansavo Šilalės rajono Laukuvos apylinkė¹⁰³¹. Projektas 1974 m. suderintas su KM Muziejų ir kultūros paminklų apsaugos valdyba. Projekte, kurio sąmatinė vertė 97 271 rublis, buvo numatyta pastatyti informacinį stendą, rodykles, suoliukus, lieptelius, tualetą, sudaryti komplekso apžiūros maršrutą. 1983 m. Medvėgalio komplekse įrengti laiptai į piliakalnį, nutiesti takai,

¹⁰²³ Resp. R. archeol. pam. Kernavės piliakalnių (reg. nr. 1131–1134a) Širvintų raj. teritorijos sutvarkymas. Metodiniai nurodymai piliakalnių teritorijos tvarkymo darbams visuomeninių talkų metu. VRVA, f. 1019, ap. 12, b. 8495.

¹⁰²⁴ 1973 m. Apuolės piliakalnio sutvarkymo techninio darbo projekto išplanavimų, statinių ir įrenginių dalis. KPC PB, f. 5, ap. 2, b. 1156, l. 38–43.

¹⁰²⁵ NAIVYS, E. Tvarkomas Apuolės piliakalnis. *Statyba ir architektūra*, 1973, nr. 6, p. 31.

¹⁰²⁶ Apuolės piliakalnio sutvarkymas. Apuolės piliakalnio sutvarkymo korektūra. Techninis darbo projektas. Architektūrinė – statybinė dalis. VRVA, f. 1019, ap. 12, b. 507.

¹⁰²⁷ Skuodo rajono Apuolės piliakalnis. Nuošliaužų sutvirtinimas. Architektūrinė–statybinė dalis. VRVA, f. 1019, ap. 12, b. 509.

¹⁰²⁸ Op. cit. p. 5.

¹⁰²⁹ Op. cit. p. 4.

¹⁰³⁰ G. Zabiėlos informacija autorei.

¹⁰³¹ PRPI, Medvėgalio landšaftinis draustinis. Architektūrinė–statybinė dalis (mažosios architektūros formos). V., 1973, l. 4. Byla saugoma Šilalės rajono savivaldybės administracijos Švietimo, kultūros ir sporto skyriuje.

iškirsti menkaverčiai krūmai ir medžiai. Šiuos darbus finansavo LTSR KM. 1985 m. pastatyti informaciniai stendai ir mediniai suoleliai¹⁰³².

1973 m. buvo parengtas Žvaginių piliakalnio (Klaipėdos r.) su Ablingos liaudies skulptūrų ansamblio sutvarkymu techninis darbo projektas. Piliakalnio ir jo aplinkos sutvarkymo darbai buvo sietini su Ablingos liaudies skulptūrų ansamblio įrengimu, kuris skirtas 1941 m. birželio 23 d. sušaudytų 43 Ablingos ir Žvaginių kaimų gyventojams atminti. 1972 m. visuomeniniais pagrindais piliakalnio aplinkoje buvo pastatyta 30 skulptūrų, o šiuo naujai parengtu projektu buvo numatyta toliau vystyti skulptūrų ansamblio idėją. Pagrindinis dėmesys buvo skiriamas ansamblio infrastruktūrai vystyti: pastatyti lankytojų aptarnavimo pastatą, įrengti takus, stovėjimo aikštelę. Numatyta atstatyti piliakalnio šiaurinį šlaitą, kuris buvo sunaikintas įrengiant žvyro karjerą¹⁰³³. Šis projektinis sprendimas liko neįgyvendintas.

1974 m. suprojektuotas Liškiavos piliakalnio (Varėnos r.) tvarkymo projektas, kuriame didžiausias dėmesys kreiptas šlaitams sutvirtinti, tačiau taip pat buvo numatytas piliakalnio teritorijos ir jo aplinkos tvarkymas, įrengiant laiptus, atnaujinant takus, įrengiant ugniavietę ir stovyklavietę Nemuno krante, sutvarkant netoli esantį šaltinį¹⁰³⁴. Projektinius siūlymus dėl Liškiavos piliakalnio ir jo aplinkos tvarkymo teikė MMT. Pasiūlymuose buvo pabrėžiamas piliakalnį žalojančių veikslių stabdymas: piliakalnio ir alkakalnio slenkančių šlaitų sutvirtinimas, krūmų išskirtimas, medžių išretinimas, kelio į piliakalnį likvidavimas, duobių užpylimas. Rekomenduota ant piliakalnio nestatyti suolų¹⁰³⁵.

1976 m. pradėti tvarkyti Aukštaitijos nacionalinio parko Ginučių ir Papiliakalnės piliakalniai (Ignalinos r.). Ginučių piliakalnio tvarkymo projekte numatyta įrengti laiptus, vietą paminklinei lentai, pašalinti menkaverčius želdinius piliakalnio aikštelėje ir šlaituose, užlyginti esamas duobes, panaikinti nereikalingus takus¹⁰³⁶. Papiliakalnės piliakalnyje numatyta įrengti laiptus, paminklinę lentą ir užsėti žole senovės gyvenvietę¹⁰³⁷.

¹⁰³² VIRŠILIENĖ, J. Medvėgalio piliakalnis XX amžiuje. *Medvėgalio archeologinio komplekso naujausių tyrimų duomenys*. Klaipėda, 2020, p. 72.

¹⁰³³ 1973 m. Žvaginių piliakalnio su Ablingos liaudies skulptūrų ansambliu techninio darbo projekto ansamblio išplanavimo ir teritorijos sutvarkymo dalis. VRVA, f. 1019, ap. 12, b. 67, l. 6.

¹⁰³⁴ 1974 m. Liškiavos piliakalnio sutvarkymo techninio darbo projekto hidrotechninė dalis. KPC PB, f. 38, ap. 1, b. 26, l. 1.

¹⁰³⁵ 1973 10 23 MMT raštas Nr. 218 Muziejų ir kultūros paminklų apsaugos valdybai. KPC PB, f. 27, ap. 2, b. 37, l. 23.

¹⁰³⁶ 1976 m. Ignalinos raj. Ginučių piliakalnio šlaitų sutvirtinimo ir aplinkos sutvarkymo techninio darbo projekto architektūrinė, hidrotechninė dalis. KPC PB, f. 38, ap. 1, b. 29, l. 3–9.

¹⁰³⁷ 1976 m. Ignalinos rajono Papiliakalnio piliakalnio šlaitų sutvirtinimo ir aplinkos sutvarkymo techninio darbo projekto statybos organizacijos darbo dalis. KPC PB, f. 38, ap. 1, b. 30, l. 1–4.

1977 m. Lietuvos KP Centro komitetas ir Lietuvos TSR Ministrų Taryba įpareigojo Šiaulių miesto tarybos vykdomąjį komitetą parengti Šiaulių (Salduvės) piliakalnio tvarkymo projektą, kadangi šalia piliakalnio tuo metu buvo statomas monumentas „Didvyriškiems tarybinės armijos kariams, išvadavusiems Šiaulius iš hitlerinės okupacijos Didžiajame Tėvynės kare 1941–1945 m.“¹⁰³⁸. Įvertinus esamą piliakalnio būklę bei jo kraštovaizdinį santykį su kuriamu monumentu buvo parengtas kompleksinis piliakalnio tvarkymo projektas. Į piliakalnį kaip archeologinį paminklą atsižvelgta minimaliai, jis buvo panaudojamas kaip aikštelė monumentui ir miesto panoramai apžvelgti. Projekte numatyta vakariniame ir rytiniame piliakalnio šlaituose įrengti laiptus, aikštelėje takus, 3 poilsio zonas, išlyginti karo apkasų iškasinėtus griovius. Taip pat buvo numatyta pašalinti želdinius šiauriniame piliakalnio šlaite juos išraunant. Visi darbai turėjo būti vykdomi archeologams prižiūrint¹⁰³⁹. Projektas 1978 m. lapkričio 15 d. buvo pristatytas LII Archeologijos skyriaus posėdyje, kuriame rekomenduota, kad „iki išlyginimo aikštelę būtina ištirti“¹⁰⁴⁰, o želdinių šalinimui pritarta. Apie projekto apimtį ir jo realizavimą duomenų nėra, tačiau laiptai į piliakalnį buvo įrengti.

1977 m. KM užsakymu¹⁰⁴¹ parengtas Veliuonos piliakalnio tvarkymo techninis darbo projektas¹⁰⁴². Projektavimo užduotyje nurodyta sutvirtinti piliakalnio slenkančius šlaitus, įrengti laiptus, sutvarkyti upelio vagą, kad jis neardytų šlaitų, užpilti duobes, pašalinti menkaverčius želdinius, numatyti vietą informacijos stendui¹⁰⁴³. Prieš rengiant projektą buvo atlikti istoriniai ir želdinių įvertinimo tyrimai. Istorinių tyrimų išvadoje pažymima, kad Veliuonos gynybinių įrenginių komplekso tvarkymas turi būti sprendinamas kompleksiskai su gausia Veliuonos paminklų visuma: atsižvelgti į jų tarpusavio sąsajas, lankymo organizavimo aspektus. Didelis dėmesys skirtas slenkančio šlaito erozijai stabdyti, infrastruktūrai įrengti, želdiniams šalinti per kelis etapus¹⁰⁴⁴. Projektai buvo svarstomi PRPI techninės tarybos¹⁰⁴⁵ ir Išplėstinės MMT archeologijos

¹⁰³⁸ 1977 02 18 Šiaulių miesto vykdomojo komiteto raštas Nr. 3/96 PRPI. VRVA, f. 1019, ap. 12, b. 19041, p. 4.

¹⁰³⁹ 1978 m. Salduvės piliakalnio Šiauliuose teritorijos išplanavimo ir mažosios architektūrinės formos techninis darbo projektas. VRVA, f. 1019, ap. 12, b. 19041, l. 10–12.

¹⁰⁴⁰ Archeologijos sektoriaus posėdžio, įvykusio 1978 m. lapkričio 15 d. protokolai Nr. 15. LCVA, f. R-1016, ap. 1, b. 449, p. 43.

¹⁰⁴¹ 1977 06 03 KM raštas Nr. 7–1876 PRPI. VRVA, f. 1019, ap. 12, b. 21917, l. 5.

¹⁰⁴² 1978 m. Archeologijos paminklų nr. 268a, nr. 269a, nr. 270a., Jurbarko raj. Veliuonos piliakalnių šlaitų sutvirtinimo ir aplinkos sutvarkymo techninis darbo projektas. VRVA, f. 1019, ap. 12, b. 21917.

¹⁰⁴³ 1978 m. Archeologijos paminklų nr. 268a, nr. 269a, nr. 270a., Jurbarko raj. Veliuonos piliakalnių šlaitų sutvirtinimo ir aplinkos sutvarkymo projektinei-techninei dokumentacijai paruošti užduotis. VRVA, f. 1019, ap. 12, b. 21917, l. 6.

¹⁰⁴⁴ 1978 m. Archeologijos paminklų nr. 268a, nr. 269a, nr. 270a., Jurbarko raj. Veliuonos piliakalnių šlaitų sutvirtinimo ir aplinkos sutvarkymo techninis darbo projektas. Istorijos tyrimai ir fortifikacija. VRVA, f. 1019, ap. 12, b. 4310, l. 72.

¹⁰⁴⁵ 1978 02 17 Išplėstinės MMT Archeologijos sekcijos posėdžio nutarimas. VRVA, f. 1019, ap. 12, b. 21917, l. 15.

sekcijos¹⁰⁴⁶ posėdžiuose. Parengtame projekte buvo numatyta mašinų stovėjimo aikštelę įrengti toliau nuo piliakalnio aplinkos, suprojektuotas takų tinklas, informacinio stendo vieta. Piliakalnyje suprojektuoti laiptai, priimti sprendimai išsaugoti paminklą Gediminui ir vakarinėje aikštelės dalyje esančių kryžių: atnaujinant granitinį paminklą Gediminui ir medinį kryžių – jį nuvalant ir antiseptuojant¹⁰⁴⁷, aikštelėje esančią duobę ir erozijos pažeistą šlaitą užpilti gruntu, išgraužos kraštus sutvirtinant „pinučiais ir užsėti žole“¹⁰⁴⁸. Veliuonos piliakalnio papilyje numatyti želdinių sutvarkymo darbai ir ūkinių pastatų iškėlimas¹⁰⁴⁹. Projektas realizuotas 1988–1993 m. ir baigtas jau nepriklausomoje Lietuvoje¹⁰⁵⁰. Tai buvo paskutinis tarybinio laikotarpio piliakalnių tvarkymo projektas.

1977 m. Radviliškio rajono vykdomojo komiteto Kultūros skyrius PRPI užsakė pateikti projektinius siūlymus Velžių piliakalnio šlaitams ir pylimui sustiprinti¹⁰⁵¹. 1978 m. PRPI įvertino archeologinio paminklo būklę vietoje, sudarė darbų defektinį aktą ir pateikė projektinius sprendimus: pylimo šlaitams sutvirtinti, šlaito išgrindimo akmenimis bei sutvirtinimo velėna, medinių laiptų įrengimo brėžinius, numatė vietą jiems įrengti, apsaugant šlaitą nuo tolesnės erozijos¹⁰⁵².

Drenažui ir slenkantiems šlaitams stabilizuoti KM užsakymu 1979 m. parengtas Narkūnų piliakalnio (Utenos r.) techninis darbo projektas. Prieš projektavimo darbus buvo atlikti inžineriniai-geologiniai tyrimai. Projekte numatyti keli pagrindiniai darbai: šlaitus tvirtinti mediniais kuolais su pinučiais ir lauko akmenimis, išorinius griovių šlaitus tvirtinti kuolais su pinučiais, šaltiniuose vietose įrengti drenažą¹⁰⁵³.

1980 m. parengtas Seredžiaus piliakalnio aplinkos tvarkymo techninis darbo projektas, kurį 1978 m. pabaigoje užsakė KM¹⁰⁵⁴. Piliakalnio priežiūra sistemiskai nebuvo rūpinamasi, todėl projekte pagrindinis dėmesys buvo skiriamas želdiniams tvarkyti, pritaikyti lankymui (įrengti takus, standus, laiptus). Numatyta išlyginti karo apkasų vietas. Dėmesys skirtas ir greta piliakalnio esančių fizinių asmenų sklypų, kurie patenka į piliakalnio teritoriją, priežiūrai – skatinti gyventojus sutvarkyti sodybų

¹⁰⁴⁶ 1977 12 13 PRPI techninės tarybos posėdžio protokolas nr. 10. VRVA, f. 1019, ap. 12, b. 21917, l. 12.

¹⁰⁴⁷ 1978 m. Archeologijos paminklų nr. 268a, nr. 269a, nr. 270a., Jurbarko raj. Veliuonos piliakalnių šlaitų sutvirtinimo ir aplinkos sutvarkymo techninis darbo projektas. VRVA, f. 1019, ap. 12, b. 21917, l. 21.

¹⁰⁴⁸ Op. cit. l. 23.

¹⁰⁴⁹ Op. cit. l. 21.

¹⁰⁵⁰ ZABIELA, G. *Išsaugokime piliakalnius*. V., 2001, p. 16–17.

¹⁰⁵¹ 1978 m. Velžių piliakalnio projektinis sprendimas. VRVA, f. 1019, ap. 12, b. 21929, l. 4.

¹⁰⁵² Op. cit. l. 8–14.

¹⁰⁵³ 1979 m. Narkūnų piliakalnis AR nr. 1315A. Drenažo ir šlaitų tvarkymo techninis darbo projektas. Architektūrinė statybinė dalis. VRVA, f. 1019, ap. 12, b. 14022, l. 5.

¹⁰⁵⁴ 1980 m. Seredžiaus piliakalnio sutvarkymo techninis darbo projektas. VRVA, f. 1019, ap. 12, b. 18583, l. 5.

kiemus, daržus ir sodus, pasiūlyta pašalinti vizualinės taršos objektus: greta stovėjimo aikštelės esančius ūkinius pastatus, į aikštelės kampą perkelti tualetą¹⁰⁵⁵.

1979 m. Alytaus miesto vykdomojo komiteto Kultūros skyrius kreipėsi į PRPI, kad paruoštų techninę dokumentaciją Alytaus piliakalniui sutvarkyti. Projektavimo užduotyje nurodoma, kad reikalinga sutvarkyti piliakalnio aplinką, suprojektuoti mašinų stovėjimo aikštelę, pėsčiųjų takus, poilsio aikšteles, anotacinę lentą ir kitus mažosios architektūros statinius¹⁰⁵⁶. Alytaus miesto kultūros skyrius įsipareigojo 1980 m. organizuoti talkas krūmams išretinti bei paminklinei lentai pastatyti¹⁰⁵⁷. Šiems darbams atlikti PRPI parengė atskirą želdinių tvarkymo projektą. Juo vadovaujantis Alytaus miesto kultūros skyrius 1980 m. atliko želdinių šalinimo darbus¹⁰⁵⁸. 1981 m. parengtas Alytaus piliakalnio sutvarkymo techninis darbo projektas piliakalnio aplinkai tvarkyti.

1981 m. Lietuvos miškų ūkio mokslinio tyrimo institutas PRPI užsakė parengti kompleksinį darbo projektą Pakalniškių piliakalnio (Kauno r.) aplinkos ir su juo besiribojančio Pakalniškių (Girionių) parko ir arboretumo teritorijos (iš viso – 180 ha) sutvarkymo projektą¹⁰⁵⁹. Poilsiautojų trauka buvo numatyta Kauno marios ir piliakalnis, atsižvelgiant į šiuos traukos centrus buvo projektuojami privažiavimai, mašinų stovėjimo aikštelės. Piliakalnio zonoje numatyti želdinių retinimai per kelis etapus, „kad nesukeltų erozijos“¹⁰⁶⁰.

1982 m. KM užsakė Paminklų konservavimo institutui parengti 3 techninius darbo projektus Gandingos, Punios ir Skomantų piliakalnių šlaitams tvirtinti¹⁰⁶¹. Pirmas 1984 m. buvo parengtas Gandingos piliakalnio (Plungės r.) šlaitų tvirtinimo ir teritorijos sutvarkymo projektas. Tai buvo kompleksinis projektas, susidedantis iš 6 tomų: toponuotraukos, istorinės apybraižos, architektūrinių, dendrologinių, geologinių tyrimų ir fotofiksacijos¹⁰⁶². Architektūrinės dalies autorius Ričardas Stulpinas atliko Gandingos piliakalnio geologinių procesų, esamų transporto ir pėsčiųjų srautų ir erdvių analizes. Tas padaryta remiantis objekto bei atitinkamų paruošiamųjų darbų tyrimais, specialistų konsultacijomis ir vietinių žmonių pasakojimais¹⁰⁶³. Svarbiausias metodi-

¹⁰⁵⁵ Op. cit. l. 10.

¹⁰⁵⁶ 1981 m. Alytaus piliakalnio teritorijos sutvarkymo techninis darbo projektas. VRVA, f. 1019, ap. 12, b. 215, l. 10.

¹⁰⁵⁷ Op. cit. l. 4.

¹⁰⁵⁸ Op. cit. l. 9.

¹⁰⁵⁹ 1981 06 30 Lietuvos miškų ūkio Mokslinio tyrimo instituto raštas Nr. 738 PRPI. VRVA, f. 1019, ap. 12, b. 14305, l. 3.

¹⁰⁶⁰ 1983 m. Pakalniškių piliakalnių, parkų ir arboretiumo eskizinis projektas, techninis projektas. Architektūrinė statybinė dalis. VRVA, f. 1019, ap. 12, b. 14305, l. 9.

¹⁰⁶¹ 1982 09 KM raštas Nr. 7–3654 Paminklų konservavimo institutui. KPC PB. f. 5, ap. 1, b. 2516, l. 2.

¹⁰⁶² 1984 m. Gandingos piliakalnio šlaitų tvirtinimo ir teritorijos sutvarkymo Plungės raj. paruošiamųjų darbų stadijos architektūrinių tyrimų dalis. KPC PB, f. 5, ap. 1, b. 2516, l. 3.

¹⁰⁶³ Op. cit. l. 5.

nis Gandingos projekto aspektas buvo piliakalnio kaip viso Gandingos istorinio-landšaftinio draustinio komplekso dalies traktavimas. Apskritai priimant viso projekto sprendimus stengtasi išlaikyti kompleksiško požiūrį. Šiuo projektu buvo sukurta kokybiškai nauja piliakalnių tvarkymo projektų rengimo metodika¹⁰⁶⁴.

Ji R. Stulpino buvo išbandyta 1986 m. Skomantų piliakalnio ir papėdės gyvenvietės (Klaipėdos r.) šlaitų ir teritorijos tvarkymo darbų projekte. Kadangi ši metodika buvo paskelbta¹⁰⁶⁵, dažnai laikoma, kad šio piliakalnio projektavimas ją ir suformavo. Į metodikos pagrindą padėtas tyrimų ir projektavimo darbų proceso neskaidomumas. „Kadangi piliakalnis yra savita gamtinė struktūra, žmogaus veiklos pakeista tikslinei socialinei funkcijai realizuoti, tenka nagrinėti dvi tarpusavyje glaudžiai susijusias sistemas: gamtinę ir socialinę“¹⁰⁶⁶. Objektai, būdami sąlygiškai pastovūs erdvės požiūriu, yra kintantys laiko atžvilgiu, todėl reikia suprasti objektų ir sistemos, kurioje jie egzistuoja buvusiu, esamu ir būsimu laikais ryšį¹⁰⁶⁷. Remiantis šia metodika Skomantų atveju jo avarinės grėsmės likvidavimo projektas buvo realizuotas minimaliausiomis sąnaudomis – užpylus sunkvežimį molio užkirstas kelias patekti vandeniui į besiplečiančią griovą papėdės gyvenvietės teritorijoje visiškai šalia piliakalnio.

1990 m. R. Stulpinas parengė „Lietuvos piliakalnių išsaugojimo kompleksinės programos darbų planą“¹⁰⁶⁸. Šiame plane išanalizuoti veiksmai ir pateiktos rekomendacijos piliakalnių apsaugai: žalojimo fiksavimas, tvarkymas, priežiūra. Programa turėjo apimti 100–150 avarinės būklės piliakalnių (spėta, kad tiek tuo metu jų būta) ir vykdoma 5 etapais: nagrinėjama piliakalnių būklė, jų fizinės būklės ir kultūrinės vertės įvertinimas respublikiniu mastu, atrinktų nykstančių piliakalnių žvalgomieji tyrimai, tų tyrimų apibendrinimas ir galiausiai planuojami tyrimų, projektavimo ir tvarkymo darbai piliakalniuose¹⁰⁶⁹. Programa, esmingai pasikeitus krašto ekonominei-politinei situacijai, realizuota nebuvo, tačiau pats darbų planas pritaikytas 1993 m., kada buvo pradėta rinkti informacija apie avarinės būklės piliakalnius.

Iš 25 per porą dešimtmečių parengtų piliakalnių tvarkymo projektų vienaip ar kitaip realizuoti buvo 15. Dėl finansinių ar organizacinių priežasčių (Kernavės Mindaugo Sosto atveju – dėl blogo projektavimo ar įgyvendinimo) užsitęsęs projekto realizavimui kartais buvo keičiami projektiniai sprendiniai (Apuolės – net 2 kartus). 10 atvejų projektai nebuvo įgyvendinti arba atlikti juose darbai nepaliko žymių. Apie pačius šių projek-

¹⁰⁶⁴ STULPINAS, R. Piliakalnių tyrimo ir projektavimo metodika (respublikinės reikšmės archeologijos paminklo Skomantų piliakalnio pavyzdžiu). *Architektūros paminklai*. V., 1994, t. 13, p. 19.

¹⁰⁶⁵ Op. cit. p. 19–28.

¹⁰⁶⁶ Op. cit. p. 19.

¹⁰⁶⁷ Op. cit. p. 19–20.

¹⁰⁶⁸ STULPINAS, R. Lietuvos piliakalnių išsaugojimo kompleksinė programos parengimo darbų planas. 1993, KPC PB. f. 5, b. 6609.

¹⁰⁶⁹ VAITKUVIENĖ, A., BAUBONIS, Z. Lietuvos piliakalnių išsaugojimo programa. *KP*, 2004, t. 11, p. 54.

tų realizavimo darbus išliko labai mažai medžiagos (daugiausia tik atskiri straipsneliai spaudoje). Apie juos būtų galima spręsti iš natūros, tačiau realizuotų projektų naudojimo laikas trumpas (medinių laiptų atveju apie 10 metų), po kurio jau sunku identifikuoti įgyvendintus sprendinius. Pastarųjų projektas ir jo įgyvendinimas dažnai skiriasi, kartais tegu ir nedaug. Dalis tarybiniu laikotarpiu tvarkytų piliakalnių (pvz., Kernavė, Medvėgalis, Merkinė) pakartotinai buvo tvarkomi jau nepriklausomos Lietuvos laikais ir šių tvarkymų metu ankstesnių tvarkymų liekanos pašalintos arba pakeistos.

Nuo 1971 m. pradėti realizuoti piliakalnių tvarkymo projektai buvo išskirtinis reiškinys archeologinio paveldo apsaugoje. Nors dėmesį į avarinės būklės piliakalnius dar 6 dešimtmečio pabaigoje atkreipė GAK, tuomet jų įgyvendinti nepavyko ir toliau negu projektinė stadija nenužengta. KM perėmus užsakovo funkcijas per porą dešimtmečių buvo įgyvendinama beveik po projektą kasmet. Projektiniai sprendimai buvo orientuojami į objektą, dažnai paremti geologinių tyrimų rezultatais. Ir nors pats piliakalnių tvarkymo procesas nebuvo sklandus ir tolygus, su tam tikra laiko distancija tarp projekto parengimo ir jo realizavimo, tai buvo nebejotinas Lietuvos paveldosaugos pasiekimas, leidęs išgelbėti ne vieną svarbų Lietuvos piliakalnį. Lygia greta šie piliakalniai buvo pritaikomi ir lankyti, o tvarkymo darbus dažnai lydėjo archeologiniai tyrimai. Laikotarpio pabaigoje sukaupus atitinkamą patirtį projektavimo lygis pakilo į kokybiškai naują lygmenį – buvo sukurta kompleksinės prieigos prie objekto metodika (R. Stulpinas). Ir nors jos nespėta kaip reikiant įsisavinti (tuo pačiu metu projektavimas vykdytas ir senais pagrindais – Kernavės 9 dešimtmečio pradžios atvejais), ši prieiga prie tvarkomo objekto nepaseno ir gali būti taikoma. Kaip neišspręstą šių tvarkymų problemą reikia įvardyti deramos sąveikos tarp projektus įgyvendinančių statybinių organizacijų ir paveldosaugininkų nebuvimą. Dėl to piliakalniai kartais buvo ne tik tvarkomi, bet ir žalojami (Apuolės, Bražuolės, Kernavės atvejai). Visgi šių projektų įgyvendinimas leido išsaugoti nepalyginamai daugiau, nei buvo prarasta. Dar viena, niekur neatsispindėjusi šių projektų poveikio piliakalnių svarbos sklaidai dalis buvo į piliakalnių tvarkymo darbus įtraukti ar ištraukę platesni visuomenės sluoksniai (darbininkai, projektuotojai, įvairūs derintojai, net žurnalistai). Valstybės vykdomi piliakalnių gelbėjimo ir pritaikymo darbai buvo geriausia agitacinė priemonė juos saugoti.

IV.5. Piliakalnių tyrimų atnaujinimas pokariniu laikotarpiu

Svarbi piliakalnių aktualizavimo kryptis yra jų mokslinis pažinimas ir to pažinimo platesnė recepcija. Pokario laikotarpiu ji vystėsi per vieningą ir centralizuotą MA sistemą. Sukurta dar pirmosios tarybinės okupacijos laikotarpiu, 1941 m. sausio 16 d., ji buvo atkurta vos tik nuo vokiečių išvaduotame Vilniuje 1944 m. liepos 16 d.¹⁰⁷⁰ Jos sudėtyje jau 1944 m. rugpjūčio 16 d. atkurtas LII, į direktoriaus pareigas paskiriant dar nuo 1941 m. buvusį šio

¹⁰⁷⁰ LIEKIS, A. *Lietuvos Mokslų Akademija. 1941–1990*. V., 2001, p. 181.

instituto direktorių Konstantiną Jablonskį (1992–1960)¹⁰⁷¹. Pirmus kelis pokario metus archeologijai dėmesio neskirta. Pirmasis archeologas – P. Kulikauskas – jame pradėjo dirbti tik 1948 m. sausio 16 d.¹⁰⁷². To priežastys neaiškios, atsiminimuose įvardinamas tuometinio instituto direktoriaus Povilo Pakarklio (1902–1955) atsainus požiūris į ją¹⁰⁷³. 1948 m. balandžio 10 d. paskirtas naujas direktorius Juozas Žiugžda (1893–1979) archeologijai buvo palankesnis, ką rodo visa tolesnė instituto veikla šioje srityje.

Piliakalniai buvo pirmasis instituto archeologinių tyrimų objektas. 1947 m. LII į aspirantus (dabartiniais terminais – doktorantūrą) priimtas M. Černiauskas, kurio tema buvo „Lietuvos piliakalniai“. Ką jis šioje tyrimų srityje nuveikė – nežinoma, nes disertacijos neparašė, rinko medžiagą Maskvoje, braižė planelius¹⁰⁷⁴, dalyvavo abiejose pirmosiose žvalgomosiose ekspedicijose.

Pirmas instituto žingsnis archeologijoje, svarbus piliakalniams pažinti, buvo 1948 m. mokslininkų organizuota žvalgomoji archeologinė ekspedicija. Archeologijoje ir paveldosaugoje tai buvo naujovė. Paveldosauginio pobūdžio ekspedicijas su tikslu fiksuoti įvairius paveldo objektus 1935–1936 m. buvo organizavęs V. Pryšmantas, tačiau ši patirtis pokario metais liko nežinoma. Vien tik archeologinių žvalgomųjų ekspedicijų Lietuvoje nerengta, tad, kaip pripažino jos vadovas P. Kulikauskas, „neturėjau supratimo, ką tokių ekspedicijų metu veikti“¹⁰⁷⁵. Ekspedicija organizuota per Lietuvos TSR MA LII Istorinį muziejų. Pačios ekspedicijos poreikis irgi atsirado „iš šalies“, TSRS MA Materialinės kultūros instituto iniciatyva. Surinkus gana margą ir skirtingus tikslus turėjusį kolektyvą (minėto instituto atstovas Georgijus Fiodorovas (*Георгий Фёдоров*) (1917–1993), LII direktoriaus pavaduotojas Stasys Jaskėnas (1913–1975) ir Istorinio muziejaus direktorius J. Petrulis, archeologas aspirantas M. Černiauskas, studentai archeologai A. Tautavičius ir Kazimiera Gabriūnaitė (1916–1990), fotografas Vladas Barzdžius (1915–1998), Šiaulių „Aušros“ muziejaus mokslinis bendradarbis Stasys Daunys (1922–2011)), 1948 m. liepos 24 – rugpjūčio 24 d.¹⁰⁷⁶ įvyko archeologinė žvalgomoji ekspedicija į vakarines Lietuvos apskritis. Ekspedicijos pagrindinis tikslas buvo surinkti visus reikalingus duomenis apie paminklus pajūrio regione, „juos aprašyti, nufotografuoti, surinkti apie juos žmonių turimus padavimus, pasakojimus, o taip pat ir turimus archeologinius dirbinius“¹⁰⁷⁷. Orientuotasi į Kretingos apskritį kaip vieną gausiausių archeologinių paminklų regionų. Dėl

¹⁰⁷¹ Op. cit. p. 243.

¹⁰⁷² TAUTAVIČIUS, A. *Iš archeologo užrašų*. V., 2016, p. 27.

¹⁰⁷³ KULIKAUSKAS, P. Archeologijos mokslas Istorijos institute pokario metais. *LIM 2000*. V., 2001, p. 380–381; KULIKAUSKAS, P. *Kelias į archeologiją*. V., 2003, p. 134–137.

¹⁰⁷⁴ TAUTAVIČIUS, A. *Iš archeologo užrašų*. V., 2016, p. 27.

¹⁰⁷⁵ KULIKAUSKAS, P. *Kelias į archeologiją*. V. 2003, p. 165.

¹⁰⁷⁶ TAUTAVIČIUS, A. *Iš archeologo užrašų*. V., 2016, p. 28–29.

¹⁰⁷⁷ KULIKAUSKAS, P. Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Lietuvos Istorijos Instituto archeologinės ekspedicijos, įvykusios nuo 1948 m. liepos 20 d. iki rugpjūčio 26 d. dienoraštis. LIIR, f. 1, b. 1, p. 2.

kelių būklės ir senųjų vietos gyventojų nebuvimo Klaipėdos apskrityje maršrutą teko koreguoti ir lankyti Mažeikių, Kretingos, Telšių, Plungės, Salantų, Skuodo rajonų archeologinius paminklus¹⁰⁷⁸. Į žvalgymų regioną vykstant pro Ukmergę ir Panevėžį pirmas aplankytas piliakalnis buvo Raginėnuose, kuris labai netiksliai aprašytas. „Piliakalnis įrengtas natūralaus kalno ... (praleistas žodis – J. V.), gana aukštas, pailgas, aikštelės dydis apie 50x20 m, pylimų ar ... (vėl praleistas žodis – J. V.) nematyti. Aukštis apie 15, iš vakarų pusės tik 8, rytų šlaitas apie 60° statumo. Apie piliakalnį turima daug padavimų, pasakojimų. Piliakalnio planas yra Kauno dailės muziejuje. Lankęs ir padavimus aprašęs yra Liudvik Krzywichi, plg. jo žmodz Starożytna, Warszawa, 1906 m. Piliakalnis greičiausiai yra buvęs apeiginis“¹⁰⁷⁹. Palyginti su esamu piliakalnio vaizdu, kuris nuo šios ekspedicijos laikų iki mūsų dienų labiau nepasikeitė¹⁰⁸⁰, matyti, kad nepastebėti liko gana aiškūs (iki 3 m aukščio ir gylio) piliakalnio pylimai ir grioviai, beveik 2 kartus paaukštinti ir iki sunkiai įmanomo statumo pastatinti piliakalnio šlaitai, 3 L. Kšivickio pateikiami padavimų siužetai¹⁰⁸¹ virto į „daug padavimų“. Toks piliakalnio pažinimas buvo būdingas ir kitiems tiek šios, tiek ir vėlesnių ekspedicijų lankytiems piliakalnimis, nors su laiku po truputį ir tobulėjo. Ekspedicija numatė, kuriuos archeologinius paminklus artimiausiu laiku reikalinga bus tyrinėti, kad jie nežūtų sunaikinti¹⁰⁸². Per mėnesio trukmės ekspediciją aplankyti 146 objektai, iš kurių 55 buvo piliakalniai. Iš jų 29 pripažinti tikrais, o 26 laikyti tik piliakalniais vadinamais kalnais ir priskirti prie neaiškių archeologinių paminklų. Visuose tikruose piliakalniuose buvo pastebėtas kultūrinis sluoksnis, kas ir nulėmė jų patvirtinimą piliakalniais. Dideliam neaiškių piliakalnių skaičiui įtakos turėjo, be jau Raginėnų pavyzdžių parodytos patirties įvardinant piliakalnių požymius stokos, ir didžiosios dalies piliakalnių išvaizdos pokyčiai per daugelį metų juos nuolat ariant ar atliekant kitus ūkio darbus. Šis metodinis piliakalnių vertinimo trūkumas labai trukdė jų suvokimui per visą tarybinį laikotarpį ir net vėliau. Patys ekspedicijos dalyviai pažymėjo, „kad viena iš ekspedicijos klaidų tai, kad nebuvo tiriamas kultūrinis sluoksnis“¹⁰⁸³, todėl liko neišsiaiškinta daugelio kalnų, vadinamų piliakalniais, archeologinė reikšmė¹⁰⁸⁴.

¹⁰⁷⁸ KULIKAUSKAS, P., TAUTAVIČIUS, A. 1948–1949 ir 1953 metų archeologinės žvalgosios ekspedicijos. V., 1953 m. LIIR, f. 1, b. 135, p. 27.

¹⁰⁷⁹ KULIKAUSKAS, P. Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Lietuvos Istorijos Instituto Archeologinės ekspedicijos, įvykusios nuo 1948 m. liepos 20 d. iki rugpjūčio 26 d. dienoraštis. LIIR, f. 1, b. 1, p. 5–6.

¹⁰⁸⁰ *Lietuvos piliakalniai. Atlasas*. V., 2005, t. II, p. 274.

¹⁰⁸¹ KŠIVICKIS, L. *Žemaičių senovė*. Kaunas, Marijampolė, 1928, p. 14.

¹⁰⁸² KULIKAUSKAS, P. Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Lietuvos Istorijos Instituto Archeologinės ekspedicijos, įvykusios nuo 1948 m. liepos 20 d. iki rugpjūčio 26 d. dienoraštis. LIIR, f. 1, b. 1, p. 2.

¹⁰⁸³ Op. cit. p. 93.

¹⁰⁸⁴ KULIKAUSKAS, P., TAUTAVIČIUS, A. 1948–1949 ir 1953 metų archeologinės žvalgosios ekspedicijos. V., 1953 m. LIIR, f. 1, b. 135, p. 29.

Detalesni tyrimai buvo atlikti tik ardomuose kapinyuose (6 atvejai), nors kultūrinis sluoksnis buvo matomas ir iškasose piliakalnių pylimuose (Griežė, Puodkaliai, Šatrija). 1948 m. ekspedicija surinko informaciją apie esamą piliakalnių būklę, paviršinius radinius, padarė 17 piliakalnių nuotraukas. 16 piliakalnių fiksuoti žmogaus ar gamtos jėgų žalojimai, daugiausia praėjusio karo apkasai (Gandinga, Kartena), bulviarūsiai (Griežė, Sauseriai), duobės (Džiuginėnai, Kungiai, Seredžius, Šatrija), arimai (Burbiščiai, Ginteliškės, Puodkaliai). P. Kulikauskas atsiminimuose nurodo, kad Kaltinėnų (Pilių) ir Gegužės piliakalniuose buvo atlikti simboliniai piliakalnių tvarkybos darbai – išrauti ką tik pasodinti želdiniai¹⁰⁸⁵, nors šių piliakalnių minėta ekspedicija nelankė (tas buvo padaryta gerokai vėliau – 1961 m.¹⁰⁸⁶).

Panašių rezultatų siekė antroji LII P. Kulikausko vadovaujama žvalgomoji ekspedicija, 1949 m. liepos 15 d. – rugpjūčio 9 d.¹⁰⁸⁷ dirbusi šiaurės rytų Lietuvoje – Zarasų ir Rokiškio apskrityse. Jos metu žvalgyta 120 objektų, iš jų 50 piliakalnių: 24 laikyti tikrais ir 20 buvo piliakalniais vadinami kalnai, priskirti prie neaiškių archeologinių paminklų, nes juose nefiksuotas kultūrinis sluoksnis¹⁰⁸⁸. Čia „piliakalniais dažnai laikomi ir vadinami kalnai be jokių įrengimų šiandieną, gal anksčiau ir turėję, kuriuose yra išlikę kultūrinis sluoksnis. Tokie paprastos išvaizdos kalnai dažnai neišlaikė iki mūsų dienų kokių nors įrengimų, kas atsitiko greičiausiai todėl, kad jie buvo ilgą laiką ariami (Zabičiūnai, Kalnočiai, Skineikiai)“¹⁰⁸⁹. Ekspedicijos metu konstatuota, kad „beveik visi piliakalniai yra toliau ariami“¹⁰⁹⁰, 6 fiksuoti apkasai (Asavitai, Jankūnai, Verslava, Zabičiūnai ir kt.), kituose iškastos duobės, bulviarūsiai, žvyroduobės ir kt. Piliakalnius ardė ir savavališki kasinėtojai (Rokiškio muziejaus direktorius Krasauskas kasinėjo Kalnočių piliakalnį¹⁰⁹¹). Daugiau dėmesio skirta piliakalnių planams – jų padaryta 30. Šiuo tikslu į ekspediciją buvo priimtas kretingiškis inžinierius Ignas Jablonskis (1911–1991), kuris buvo prisijungęs ir prie 1948 m. ekspedicijos. Nufotografuoti 26 piliakalniai¹⁰⁹².

¹⁰⁸⁵ KULIKAUSKAS, P. *Kelias į archeologiją*. V. 2003, p. 171.

¹⁰⁸⁶ TAUTAVIČIUS, A. 1961 m. gegužės mėnesio 5–14 dienomis vykdytos žvalgomosios archeologinės ekspedicijos į Vilkijos, Ariogalos, Raseinių, Skaudvilės, Varnių, Šilalės, Tauragės ir Jurbarko rajonus ataskaita. LIIR, f. 1, b. 101.

¹⁰⁸⁷ TAUTAVIČIUS, A. *Iš archeologo užrašų*. V., 2016, p. 32–33.

¹⁰⁸⁸ KULIKAUSKAS, P., TAUTAVIČIUS, A. 1948–1949 ir 1953 metų archeologinės žvalgomosios ekspedicijos. V., 1953 m. LIIR, f. 1, b. 135, p. 31.

¹⁰⁸⁹ KULIKAUSKAS, P. 1949 m. žvalgomosios archeologinės ekspedicijos dienoraštis. LIIR, f. 1, b. 3, p. 90.

¹⁰⁹⁰ KULIKAUSKAS, P. Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Lietuvos Istorijos Instituto archeologinės ekspedicijos, įvykusios nuo 1948 m. liepos 20 d. iki rugpjūčio 26 d. dienoraštis. LIIR, f. 1, b. 1, p. 89–90.

¹⁰⁹¹ KULIKAUSKAS, P. 1949 m. žvalgomosios archeologinės ekspedicijos dienoraštis. LIIR, f. 1, b. 3, p. 90.

¹⁰⁹² Op. cit. p. 5.

Žvalgomųjų ekspedicijų rezultatus pagal galimybes stengiasi viešinti. Apie jas skelbta „Tiesoje“¹⁰⁹³, „Sovietskaja Litva“¹⁰⁹⁴, trumpą informaciją per Vilniaus radiją parengė Elta¹⁰⁹⁵.

LII pokariu buvo silpna mokslinė organizacija, kurioje 1952 m. pradžioje dirbo apie 30 darbuotojų, daugelis kurių – nepagrindinėse pareigose¹⁰⁹⁶. Archeologų 1952 m. jame buvo tik 4¹⁰⁹⁷. Labiau koncentruotis į mokslines problemas trukdė iš šono primetamų ideologinių temų nagrinėjimas. 1951 m. lapkričio 28 d. MA prezidiumas svarstė LII darbą, reaguodamas į visoje TSRS nuvilnijusią diskusiją kalbotyros klausimais, skelbtą pagrindiniame šalies laikraštyje „Pravdoje“ 1950 m. gegužės 9 – liepos 4 dienomis¹⁰⁹⁸. Išskirtinę svarbą šiai diskusijai suteikė TSRS vadovo Josifo Stalino (1879–1953) net 3 pasisakymai šia tema, kurie vėliau išleisti atskiru leidiniu¹⁰⁹⁹. Jo pasirodymo metinėms 1951 m. birželio 15–16 dienomis Vilniuje įvyko jungtinė mokslininkų sesija, kurioje P. Kulikauskas, įvertindamas archeologijos padėtį, pastebėjo, kad „nepradėti tyrinėti ir mūsų piliakalniai“¹¹⁰⁰.

Pirmųjų dviejų žvalgomųjų ekspedicijų rezultatai parodė, kad mokslinis piliakalnių pažinimas yra menkas ir nesisteminis, remiasi ankstesniais tyrimais, kurių medžiaga iki tol nebuvo plačiau analizuota. Didesnių skirtumų tarp Žemaitijos ir Aukštaitijos piliakalnių nepastebėta, gal šiek tiek labiau skyrėsi tik jų inventoriūs (dirbiniai). „Esamieji skirtumai priklauso nuo skirtingo reljefo, chronologijos ir dalinai užsiėmimo“¹¹⁰¹. Išryškėjo poreikis vykdyti mokslinę piliakalnių fiksaciją, juos aprašant, fotografuojant ir darant planus. Visa tai jau buvo atliekama tarpukariu, tačiau dėl politinių priežasčių pokariu minėti VAK įdirbio nebuvo galima ir šie darbai dirbti daug kur tarsi iš naujo, išimti padarant tik tyrinėtiems piliakalniais.

Pirmasis plačiai tyrinėtas piliakalnis pokario metais buvo Nemenčinė (Vilniaus r.). Tai buvo moksliniai tyrimai, LII vykdyti kartu su VU (nuo 1955 m. jam buvo suteiktas V. Kapsuko vardas). Tyrimams vadovavo šiose organizacijose dirbę sutuoktiniai

¹⁰⁹³ Archeologiniai tyrinėjimo darbai. *Tiesa*, 1948 09 08, nr. 213, p. 4.

¹⁰⁹⁴ Археологические раскопки в Жемайтии. *Советская Литва*, 1948 09 04, nr. 210, c. 4; Археологические раскопки в Литве. *Советская Литва*, 1949 10 05, nr. 235, c. 1.

¹⁰⁹⁵ DAUGUDIS, V., JASKĖNAS, S., BERNOTAITĖ, A., NAVICKAITĖ, O. Archeologinių ekspedicijų dokumentinė medžiaga. 1949–1957 m. LIIR, f. 1, b. 225, p. 7.

¹⁰⁹⁶ LIEKIS, A. *Lietuvos Mokslų Akademija. 1941–1990*. V., 2001, p. 243.

¹⁰⁹⁷ TAUTAVIČIUS, A. *Iš archeologo užrašų*. V., 2016, p. 47.

¹⁰⁹⁸ ХАНСКИЙ, А. О. Сталин, марксизм и вопросы языкознания. *Вестник Тверского государственного университета. Серия Филология*. 2011, No 4, выпуск 2, c. 267.

¹⁰⁹⁹ СТАЛИН, И. В. *Марксизм и вопросы языкознания*. Москва, 1950.

¹¹⁰⁰ KULIKAUSKAS, P. Lietuvos archeologijos mokslo klausimai draugo Stalino darbų kalbos mokslo klausimais šviesoje. *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos žinynas, t. IX. Sesija, skirta J. V. Stalino darbams kalbos mokslo klausimais*. V., 1952, p. 178.

¹¹⁰¹ KULIKAUSKAS, P. Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Lietuvos Istorijos Instituto archeologinės ekspedicijos, įvykusios nuo 1948 m. liepos 20 d. iki rugpjūčio 26 d. dienoraštis. LIIR, f. 1, b. 1, p. 91.

Kulikauskai. Nemenčinės piliakalnis pasirinktas todėl, kad jo medžiaga galėjo padėti spręsti etnogenezės klausimus, ko reikėjo vyriausybei įpareigojus LII parašyti marksistinę Lietuvos istoriją¹¹⁰². P. Kulikauskui buvo pavesta parašyti skyrių „Pirmąsą bendruomeninę santvarką Lietuvoje“. Ten labai aktuali buvo ryšių su rytų slavais tema, o duomenų apie tai beveik jokių nebuvo¹¹⁰³. Patirties tyrinėti piliakalnius Kulikauskai neturėjo, tad jos semtasi iš prieškarinių P. Tarasenkos tyrimų medžiagos, remtasi TSRS materialinės kultūros instituto patyrimu (ypač Piotro Tretjakovo (*Илья Николаевич Третьяков*) (1909–1976) tyrimais¹¹⁰⁴), skelbta latvių tyrinėtų piliakalnių medžiaga¹¹⁰⁵. Piliakalnyje pasirinktos tirti vietos su geriausiai išlikusiu kultūriniu sluoksniu bei užsimota padaryti pylimo pjūvį¹¹⁰⁶. Orientuotasi į gerą tyrimų fiksaciją, kruopštų tyrimų planų sudarymą¹¹⁰⁷. Pritaikyta nauja tyrimų metodika, paremta didelių plotų tyrimais. Prieš tyrimus visas piliakalnis buvo padalytas 100 m² plotais, paliekant tarp jų 0,5 m pločio kontrolines juostas. Tyrimai vykdyti kasant 20 cm storio sluoksniais, kiekvieną sluoksnį skutant plonais sluoksniais, ant „pastovėlių“ paliekant aptiktus radinius bei statybos detales (daugiausia akmenis). Kultūrinis sluoksnis buvo fiksuojamas kas 20 cm, planai, skersiniai pjūviai sudarinėti milimetriniame popieriuje ir vatmane spalvotai. Kasinėjimų procesas buvo fotografuojamas ir filmuojamas¹¹⁰⁸. 1952 m. ištirti 2 plotai aikštelės pietinėje dalyje, atskiras 15x10 m dydžio plotas vakariniame šlaite, padarytas 25x5 m dydžio pylimo skersinis pjūvis, kasant iki 5,5 m gylio¹¹⁰⁹. 1953 m. birželio 25 d. – rugsėjo 8 d. aikštelėje ištirti 400 m² aikštelės vakariniame pašlaitėje buvęs pakilimas, užkastos 1952 m. šlaite ir pylime iškastos perkastos. 400 m² plotas atidengtas iki 50 cm gylio. Nespėjus pabaigti tyrinėjimų, atidengtas grindinys 50 cm gylyje žiemą buvo uždengtas toliumi ir lentomis¹¹¹⁰. Piliakalnio tyrinėjimai buvo tęsiami ir 1954 m. Per visus 3 tyrinėjimo metus ištirtas 1079 m²

¹¹⁰² KULIKAUSKAS, P. *Kelias į archeologiją*. V., 2003, p. 182.

¹¹⁰³ Op. cit. p. 182.

¹¹⁰⁴ 1934–1935 m. jis visiškai ištyrė vėlyvosios Džakovo kultūros (IV–VI a.) Berežniakų piliakalnį Sachnotos upės žiotyse (Rusija, Jaroslavl'io sritis) (ТРЕТЬЯКОВ, П. Н. Березняки. *Советская историческая энциклопедия*. Москва, 1962, т. 2. Баал – Вашингтон, с. 346).

¹¹⁰⁵ KULIKAUSKAS, P. *Kelias į archeologiją*. V., 2003, p. 182.

¹¹⁰⁶ KULIKAUSKAS, P., KULIKAUSKIENĖ, R. Piliakalnio km., Nemenčinės raj., Vilniaus raj. 1952–1954 m. piliakalnio tyrinėjimų dienoraštis. LIIR, f. 1, b. 26, p. 5. Piliakalnio pylimu tuo metu buvo laikomas jo priešpilio pylimas (žr. *Lietuvos piliakalniai. Atlasas*. V., 2005, t. III, p. 376).

¹¹⁰⁷ KULIKAUSKAS, P. *Kelias į archeologiją*. V., 2003, p. 182.

¹¹⁰⁸ KULIKAUSKAS, P. Nemenčinės piliakalnis. *ILKI*, 1958, t. I, p. 22.

¹¹⁰⁹ DAUGUDIS, V., JASKĖNAS, S., BERNOTAITĖ, A., NAVICKAITĖ, O. Archeologinių ekspedicijų dokumentinė medžiaga, 1949–1957 m. LIIR, f. 1, b. 225, p. 17.

¹¹¹⁰ DAUGUDIS, V., JASKĖNAS, S., BERNOTAITĖ, A., NAVICKAITĖ, O. Archeologinių ekspedicijų dokumentinė medžiaga, 1949–1957 m. LIIR, f. 1, b. 225, p. 33.

plotas, ištirta 35 % piliakalnio aikštelės, 300 m² tirta už aikštelės ribų¹¹¹¹. Šie tyrimai gerokai skyrėsi nuo prieškarinių piliakalnių tyrimų. Jie suformavo kompleksinių piliakalnių tyrimų metodiką, tyrimus plačiais plotais jungiant su pylimų pjūviais. Taip atsirado galimybė žymiai išsamiau pažinti piliakalnį.

Piliakalnio tyrimai pateikė gausią archeologinę medžiagą. Kultūrinis sluoksnis aikštelėje siekė nuo 40 cm iki 1,5 m storio, vakarinio šlaito viršuje buvo virš 2 m storio. Fiksuoti gausūs akmenų grindiniai, rasta stulpaviečių, metalo lydymo krosnelių. Gana gausiai rasta įvairių ypačiųjų radinių, keramikos šukių, gyvulių kaulų, grūdų, geležies gargažių, deginto molio gabalų, degėsių¹¹¹². Pylimas rekonstruotas mažiausiai 3 kartus. Visa surinkta medžiaga datuota I–IV a. ir II tūkstantmečio pradžia – XIV a.¹¹¹³. Praėjus 4 metams po tyrimų pasirodė jos trumpa publikacija¹¹¹⁴, kuri toli gražu neatskleidė visų piliakalnyje padarytų atradimų.

Tyrinėjimus gausiai lankė kolūkiečiai, moksleiviai ir kiti piliečiai. Jiems buvo ne tik plačiai aiškinama apie juos, tačiau pagal to meto reikalavimus iškeliami tarybinio mokslo laimėjimai, rūpinamasis paminklų apsauga¹¹¹⁵. Dalis ekspedicijos dalyvių vykdytos veiklos išvis nebuvo susijusi su tyrimais. Taip VU studentė, būsimoji archeologė Ona Navickaitė (Kuncienė) (1926–1999) Grybiškių ir Michališkių kaimuose skaitė paskaitą kolūkio statybos klausimais: „Naujųjų Michališkių“ kolūkyje – pranešimą „TSRS – taikos, demokratijos ir socializmo tvirtovė“¹¹¹⁶. Nemenčinės piliakalnio tyrinėjimus gausiai lankė ekskursijos ir pavieniai mokslininkai: MA, VU darbuotojai, Kauno dailės muziejaus archeologai, Politinių ir mokslinių žinių skleidimo draugijos darbuotojai, Laurų vaikų namų auklėtiniai ir net svečiai iš Latvijos TSR istorijos ir materialinės kultūros instituto¹¹¹⁷. Ekspedicijai pasibaigus Nemenčinės rajono kultūros namuose buvo suorganizuota mokslinė konferencija ir tyrinėjimų paroda. Apie vykdytą ekspediciją trumpomis informacinėmis žinutėmis skelbta „Tiesoje“¹¹¹⁸, „Lietuvos pionieriuje“¹¹¹⁹, „Komjaunimo tiesoje“¹¹²⁰. Plačiau tyrinėjimai aprašyti „Litera-

¹¹¹¹ ZABIELA, G. Lietuvos piliakalniai: tyrinėjimų aspektas. *LA*, 2003, t. 24, p. 37–43.

¹¹¹² KULIKAUSKAS, P., TAUTAVIČIUS, A. 1948–1949 ir 1953 metų archeologinės žvalgomosios ekspedicijos. *LIIR*, f. 1, b. 135, p. 2.

¹¹¹³ *Lietuvos piliakalniai. Atlasas*. V., 2005, t. III, p. 376.

¹¹¹⁴ KULIKAUSKAS, P. Nemenčinės piliakalnis. *ILKI*, 1958, t. I, p. 20–43.

¹¹¹⁵ DAUGUDIS, V., JASKĖNAS, S., BERNOTAITĖ, A., NAVICKAITĖ, O. Archeologinių ekspedicijų dokumentinė medžiaga, 1949–1957 m. *LIIR*, f. 1, b. 225, p. 17.

¹¹¹⁶ Op. cit. p. 18.

¹¹¹⁷ Op. cit. p. 33.

¹¹¹⁸ NAVICKAITĖ, O. Ekspedicija būsimosios Kauno jūros vietovėse. *Tiesa*, 1953 10 04, nr. 235, p. 3.

¹¹¹⁹ KULIKAUSKAS, P. Tolimos praėties pėdsakai. *Lietuvos pionierius*, 1953 06 27, nr. 24, p. 2.

¹¹²⁰ NAVICKAITĖ, O. Archeologijos ekspedicija. *Komjaunimo tiesa*, 1952 08 23, nr. 166, p. 3.

tūroje ir mene“, kur apžvelgti tyrinėjimų rezultatų duomenys, piliakalnio gyvavimo chronologinės ribos, įrengimo laikotarpiai, bendrais bruožais pristatyti gausiai rasti radiniai¹¹²¹ bei per radiją transliuotas pranešimas vaikams.

Per pirmąjį pokarinį dešimtmetį Lietuvoje atkurtas piliakalnių mokslinis pažinimas tiek per jų archeologinius tyrinėjimus, tiek renkant duomenis žvalgomųjų ekspedicijų metu. Apskritai piliakalnių tyrimų srityje buvo pasiekta panaši padėtis, buvusi prieš porą dešimtmečių. Tolesnių jų tyrimų metu buvo renkama ir gausinama medžiaga, reikalinga įvairioms praeities problemoms spręsti.

IV.6. Piliakalnių populiarinimas spaudoje

1948 m. TSRS Ministrų Tarybai priėmus nutarimą dėl kultūros paminklų apsaugos gerinimo priemonių, tais pačiais metais LII mokslininkams pradėjus organizuoti žvalgomąsias archeologines ekspedicijas bei 1949 m. Lietuvos TSR Ministrų Tarybai patvirtinus vietinius nuostatus ir priėmus nutarimą pagerinti kultūros paminklų apsaugą, respublikinėje bei rajoninėje spaudoje padaugėjo archeologinių paminklų sklaidai ir apsaugai skirtų straipsnių. Po karo vėl išsiplėtusioje spaudoje ir ypač suklestėjusioje vietinėje (rajoninėje) spaudoje visų šios tematikos straipsnelių sužiūrėti tiesiog fiziškai neįmanoma, tuo labiau kad Lietuvoje faktiškai neegzistuoja pilni šios spaudos komplektai. Dėl to atliekant tyrimą remtasi A. Tautavičiaus sudaryta nuo 1948 m. iki 1975 m. skelbtų Lietuvos spaudoje straipsnių, skirtų archeologinio kultūros paveldo objektų ir piliakalnių apsaugos, tyrimų ir sklaidos temoms aktualizuoti, bibliografija¹¹²². Problemai atskleisti straipsniai buvo klasifikuoti pagal 7 kriterijus: 1. bendro pobūdžio paveldosauginiai ar žvalgymų straipsniai respublikinėje spaudoje; 2. bendro pobūdžio paveldosauginiai ar žvalgymų straipsniai rajoninėje spaudoje; 3. piliakalnių apsaugai skirti straipsniai respublikinėje spaudoje; 4. piliakalnių apsaugai skirti straipsniai rajoninėje spaudoje; 4. piliakalnių tyrimams ar žvalgymams skirti straipsniai respublikinėje spaudoje; 5. piliakalnių tyrimams ar žvalgymams skirti straipsniai rajoninėje spaudoje; 6. piliakalnių populiarinimas respublikinėje spaudoje; 7. piliakalnių populiarinimas rajoninėje spaudoje. Iš viso per tiriamą 27 metų laikotarpį buvo paskelbti 767 su piliakalniais siejami (jiems skirti ar juos minintys) straipsniai (žr. 23 priedą). Daugiausia jų skirta piliakalniais populiarinti rajoninėje ir respublikinėje spaudoje. Itin menkas dėmesys buvo skiriamas informacijos sklaidai piliakalnių apsaugos užtikrinimo klausimais.

Piliakalnių sklaidą periodinėje spaudoje galima suskirstyti į kelis chronologinius etapus, sąlygotus pačių piliakalnių pažinimo. Pirmasis jų apima laikotarpį, kuriame

¹¹²¹ KULIKAUSKIENĖ, R. Archeologiniai tyrinėjimai Vilniaus srityje. *Literatūra ir menas*, 1952 09 21, nr. 38, p. 4.

¹¹²² TAUTAVIČIUS, A. *Lietuvos archeologijos bibliografija (1782–1998)*. V., 2000, p. 225–377.

dar nebuvo vykdomi piliakalnių tyrimai. Priėmus visasajunginį respublikinį nutarimą archeologinių paminklų apsaugai užtikrinti didesnis dėmesys spaudoje buvo skiriamas viso archeologinio paveldo apsaugai stiprinti bei LII pradėtų vykdyti žvalgomųjų ekspedicijų sklaidai, neišskiriant arba nežymiai paliečiant atskiras paminklų rūšis kaip piliakalnius, kapinynus, pilkapius ir kt. objektus. 1948 m. visuomenę pasiekė informacija, kad apskričių kultūros-švietimo skyriai nevykdo Kultūros paminklų apsaugos įstatymo, buvo atkreiptas dėmesys į žalojamus piliakalnius, jų mokslinės vertės praradimą: „Rubinavo, vad. Šarūnkalniu, piliakalnyje kasamas žvyras, todėl nuo piliakalnio viršaus pradėjo griūti medžiai, piliakalnis keičia savo formą“¹¹²³. Burbaičių piliakalnį kasinėjo lobių ieškotojai¹¹²⁴. Salduvės piliakalnis spaudoje pristatytas kaip didelę vertę istorijos mokslui turintis objektas, kuris yra Šiaulių miesto mokyklų mokomųjų ekskursijų objektas: „piliakalnis yra vaizdingoje vietoje, nuo kurio atsiveria puikūs miesto ir apylinkių vaizdai, taip pat tai didelė dovana vasaros poilsiautojui ir žiemos sportininkui – slidininkui vienintelė vieta. Tačiau piliakalnis sužalotas karo metu – iškasti apkasai, kuriais bėgdamas vanduo griaua jo šlaitus, taip pat trukdo ir sportininkams“¹¹²⁵. 1948 m. skelbtos trumpos bendro pobūdžio žinutės apie vykdytą archeologinę žvalgomąją ekspediciją Vakarų Lietuvoje¹¹²⁶. 1949–1951 m. spaudoje paskelbti 25 straipsniai, susiję su archeologiniais paminklais, tik 1 iš jų skirtas piliakalniams pažinti¹¹²⁷. Didžiąja dalimi (19 straipsnių) vietos kraštotyros muziejai rajoninėje spaudoje informavo visuomenę apie archeologinių paminklų rūšis, pradėtą paminklų registraciją, vietos vykdomųjų komitetų pareigą juos saugoti¹¹²⁸, kviečiami visi piliečiai, pastebėję, kad paminklams kyla grėsmė sunykti arba būti sunaikintiems, informuoti rajono vykdomąjį komitetą, kultūros-švietimo skyrių ar kraštotyros muziejų¹¹²⁹. Apie pradėtą vykdyti archeologinių paminklų išaiškinimą, registraciją, apsaugą respublikinėje spaudoje per šį laikotarpį paskelbti 4 straipsniai, atkreiptas dėmesys į naikinamus paminklus (ardomos Kauno, Liškiavos pilys, ariami Gandingos pilia-

¹¹²³ ŠETRA, V. Reikia apsaugoti kultūrinius paminklus. *Literatūra ir menas*, 1948 12 17, nr. 47, p. 3.

¹¹²⁴ Op. cit.

¹¹²⁵ VAITEKŪNAS, V., DAUNYS, S. Apsaugokime Salduvės piliakalnį. *Raudonoji vėliava* (Šiauliai), 1948 09 16, nr. 112, p. 3.

¹¹²⁶ Археологические раскопки в Жемайтии. *Советская Литва*, 1948 09 04, nr. 210, c. 4; Archeologiniai tyrinėjimo darbai. *Tiesa*, 1948 09 08, nr. 213, p. 4.

¹¹²⁷ MUSTEIKYTĖ, A. Pyplių piliakalnis. *Lietuvos pionierius*, 1951 07 19, nr. 27, p. 3.

¹¹²⁸ JONAITIS, M. Istorinių paminklų registracija. *Šilutės tiesa*, 1949 09 19, nr. 68, p. 4; JONAITIS, M. Saugokime istorinius paminklus. *Šilutės tiesa*, 1949 12 25, nr. 120, p. 4.

¹¹²⁹ NARGĖLA, S. Kultūros paminklai ir jų apsauga. *Tarybinis kelias* (Kėdainiai), 1949 12 29, nr. 95, p. 3; SAVICKAS, A. Saugoti kultūros paminklus. *Tarybinis žodis* (Tauragė), 1950 01 08, nr. 3, p. 3; ŽUKAUSKAS, A. Istorinių revoliucinių ir archeologinių paminklų pasportizaciją vykdanč. *Stalino keliu* (Kupiškis), 1951 10 24, nr. 82, p. 3.

kalnis, Berčiūnų pilkapiai, Laivių senkapis, ardomas Jurgaičių piliakalnis)¹¹³⁰, buvo informuojama apie pradėtą archeologinių paminklų pasportizaciją¹¹³¹.

Tolesnis laikotarpis pasižymi piliakalnių tyrimų suintensyvėjimu, kas iš esmės turėjo įtakos ir atitinkamam jų rezultatų viešinimui. 1952–1960 m. laikotarpiu iš viso paskelbti 195 straipsniai, per 1 metus – 21,66 straipsnio, tačiau išliko ankstesniu laikotarpiu pastebėta tendencija juose pateikti bendro pobūdžio archeologinių objektų apsaugos informaciją¹¹³². Šio laikotarpio straipsniuose nušviesti ir LII vykdyti archeologiniai žvalgymai, kuriuose nemažai dėmesio buvo skiriama ir piliakalniams¹¹³³. Apie archeologinių paminklų apsaugą ir žvalgomąsias ekspedicijas spaudoje viešinta 58 kartus. Nuo 1952 m. daugėja straipsnių, informuojančių apie piliakalnių apsaugą¹¹³⁴. 1958 m. rašyta apie Liškiavos piliakalnio žalojimą: „piliakalnyje gamos gyvulių bandos, o vaikai dažnai „žaidžia“ ritindami akmenis nuo pilies į Nemuną. Prie pilies nėra net lentelės, rodančios, kad čia yra istorinis paminklas ir kad jo žalojimas draudžiamas“¹¹³⁵. Pažymima, kad piliakalnis griūva, juo niekas nesirūpina¹¹³⁶. Informuojama, kad iš Flerijoniškių, Gauciškės piliakalnių kasamas žvyras¹¹³⁷, Černiauskų piliakalnyje išlyginta aikštelė ją pritaikant šokiams¹¹³⁸. Per 1952–1960 m. Lietuvoje

¹¹³⁰ KULIKAUSKAS, P., PETRULIS, J. Apsaugoti kultūros paminklus. *Tiesa*, 1949 11 29, nr. 280, p. 2.

¹¹³¹ MERKYS, V. Istorinių ir archeologinių paminklų pasportizacija. *Tiesa*, 1951 12 12, nr. 290, p. 3.

¹¹³² KRIAUCIŪNAS, J. Kruopščiai saugokime istorinius ir archeologinius paminklus. *Po Spalio vėliava* (Jurbarkas), 1955 05 01, nr. 32, p. 4; DREVINSKIENĖ, R. Saugoti istorinius paminklus. *Raudonasis artojas* (Biržai), 1956 04 15, nr. 46, p. 3.

¹¹³³ KULIKAUSKAS, P. Būsimosios jūros dugne. *Literatūra ir menas*, 1953 08 09, nr. 32, p. 3; NAVICKAITĖ, O. Archeologinės ekspedicijos. *Komjaunimo tiesa*, 1953 08 28, nr. 169, p. 1; Научные экспедиции. *Советская Литва*, 1953 06 26, nr. 149, c. 3; KULIKAUSKAS, P. Archeologiniai kasinėjimai Lietuvoje. *Tarybinė Klaipėda*, 1954 10 10, nr. 201, p. 1; KULIKAUSKAS, P. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje. *Žvaigždė* (Švenčionys), 1954 10 13, nr. 81, p. 4; JUODELIS, S. Globokime kultūros paminklus. *Kolektyvinis darbas* (Anykščiai), 1957 05 23, nr. 41, p. 3; LIZDENIS, H. Saugokime istorinius-archeologinius paminklus. *Tarybinis balsas* (Varėna), 1957 09 06, nr. 72, p. 4; TAUTAVIČIUS, A. Šių metų archeologiniai kasinėjimai. *Komjaunimo tiesa*, 1958 07 11, nr. 135, p. 3; TAUTAVIČIUS, A. Šių metų archeologiniai kasinėjimai. *Tarybinis mokytojas*, 1958 10 23, nr. 85, p. 4.

¹¹³⁴ BALČIUS, A. Nesaugomi istoriniai paminklai. *Komjaunimo tiesa*, 1958 12 03, nr. 236, p. 3; VASILIAUSKAS, P. Susirūpinkime Medvėgalio likimu. *Tiesa*, 1959 03 21, nr. 66, p. 3.

¹¹³⁵ GRIGELIS, A. Nesirūpinama istoriniais paminklais. *Komjaunimo tiesa*, 1954 08 27, nr. 169, p. 3.

¹¹³⁶ BALČIUS, A. Dėl Liškiavos piliakalnio. *Tiesa*, 1958 03 26, nr. 72, p. 3.

¹¹³⁷ JAGMINAS, P. Sudrausti archeologinių paminklų naikintojus. *Komunistinis žodis* (Kelmė), 1959 10 28, nr. 85, p. 3.

¹¹³⁸ MASILIŪNAS, L. Sudrausti žalotojus. *Valstiečių laikraštis*, 1959 12 25, nr. 153, p. 4.

tyrinėta 12 piliakalnių¹¹³⁹, daugumą jų – Kauno HES statybos rajone. Nuo to laiko piliakalnių tyrimai tapo nuolatiniai¹¹⁴⁰. Skelbti straipsniai apie Aukštadvario¹¹⁴¹, Nemėnčinės¹¹⁴², Punios¹¹⁴³, Žvelgaičio¹¹⁴⁴ piliakalnių archeologinius tyrinėjimus. A. Tautavičius, P. Kulikauskas rajoninėje ir respublikinėje spaudoje apžvelgė Aukštadvario, Piliuonos, Punios, Žiegdrių piliakalnių tyrinėjimus, pateikė tirtų piliakalnių chronologiją, supažindino su tyrimų rezultatais¹¹⁴⁵. Vis dažniau piliakalniai pristatomi kaip turistinės vietos¹¹⁴⁶, skaitytojai kviečiami aplankyti Girgždutės¹¹⁴⁷, Gandingos¹¹⁴⁸, Medvėgalio, Merkinės¹¹⁴⁹, Lopaičių, Šatrijos ir kitus piliakalnius. Daugiausia straipsnių apie piliakalnius skelbta jiems pažinti, populiarinti (74), dažnu atveju juos tik aprašant, paminint kelis istorinius faktus ar įvykius, susijusius su jais, padavimus¹¹⁵⁰.

¹¹³⁹ Skačiuota pagal ZABIELA, G. Lietuvos piliakalniai: tyrinėjimų aspektas. *LA*, 2003, t. 24, p. 37–43 1 lentelė.

¹¹⁴⁰ ZABIELA, G. Lietuvos piliakalniai: tyrinėjimų aspektas. *LA*, 2003, t. 24, p. 45.

¹¹⁴¹ Nerašytinės istorijos liudininkai kalba. *Valstiečių laikraštis*, 1957 08 21, nr. 99, p. 4; DAUGUDIS, V. Piliakalnis atskleidžia žilos senovės paslaptis. *Tarybinė Klaipėda*, 1960 07 28, nr. 167, p. 4; PILIPAVIČIUS, P. Archeologinė ekspedicija Aukštadvario piliakalnyje. *Lenino keliu* (Jieznas), 1960 07 27, nr. 58, p. 3–4; PILIPAVIČIUS, P. Aukštadvaryje nauji archeologiniai radiniai. *Lenino keliu* (Jieznas), 1960 09 21, nr. 74, p. 2; PILIPAVIČIUS, P. Ką pasakoja paskutinis šių metų radinys Aukštadvaryje. *Lenino keliu* (Jieznas), 1960 10 30, nr. 85, p. 4.

¹¹⁴² Archeologijos ekspedicija. *Komjaunimo tiesa*, 1952 08 23, nr. 166, p. 3; KULIKAUSKIENĖ, R. Archeologiniai tyrinėjimai Vilniaus srityje. *Literatūra ir menas*, 1952 09 21, nr. 38, p. 4; KULIKAUSKAS, P. Archeologiniai kasinėjimai Lietuvoje. *Tarybinė Klaipėda*, 1954 10 10, nr. 201, p. 1.

¹¹⁴³ GINEITIS, R. Punios kalno tyrinėjimai. *Komjaunimo tiesa*, 1958 08 13, nr. 158, p. 3; ŠALŪGA, R. Ant Margio kalno. *Jaunimo gretos*, 1958 08, nr. 8, p. 16; Grįžo archeologinė ekspedicija. *Vakarinės naujienos*, 1959 08 04, nr. 182, p. 3.

¹¹⁴⁴ Pradėtas tyrinėti Žvelgaičio kalnas. *Komunizmo aušra* (Žagarė), 1956 09 12, nr. 73, p. 3; В Шяуляйском этнографическом музее. *Советская Литва*, 1957 01 03, nr. 2, с. 3.

¹¹⁴⁵ TAUTAVIČIUS, A. Archeologiniai kasinėjimai padeda pažinti praeitį. *Valstiečių laikraštis*, 1956 10 03, nr. 119, p. 4; Archeologinė ekspedicija. *Tarybinis studentas*, 1957 10 10, nr. 26, p. 2, 4; Nerašytinės istorijos liudininkai kalba. *Valstiečių laikraštis*, 1957 10 21, nr. 99, p. 4; KULIKAUSKAS, P. Kalnai kalneliai pasakoja. *Jaunimo gretos*, 1958 12, nr. 12, p. 18.

¹¹⁴⁶ MIKALAUSKAS, P. Jaučakių piliakalnis. *Komunizmo vėliava* (Vilkija), 1956 12 09, nr. 97, p. 4; UBYS, J. Pažinkime savo apylinkės vietas. *Tarybinis mokytojas*, 1957 01 31, nr. 3, p. 3.

¹¹⁴⁷ TARVYDAS, S. Medvėgalis. *Tiesa*, 1954 08 15, nr. 193, p. 3.

¹¹⁴⁸ BERGAS, V. Aplankykime Godingą. *Mūsų girios*, 1958 01, nr. 1, p. 42.

¹¹⁴⁹ ŠREIBERIS, V. Istorinėmis vietomis. *Komjaunimo tiesa*, 1953 08 06, nr. 153, p. 3.

¹¹⁵⁰ NAGIUS, J. Griežės piliakalnių grupė. *Komunistinis rytojus* (Mažeikiai), 1956 10 20, nr. 126, p. 4; NAGIUS, J. Studijuokime mūsų rajoną. Piliakalniai. *Komunistinis rytojus* (Mažeikiai), 1956 10 04, nr. 119, p. 4; 1956 10 11, nr. 122, p. 4; UBYS, J. Pažinkime savo apylinkės vietas. *Tarybinis mokytojas*, 1957 01 31, nr. 3, p. 3; ELERTIENĖ, B. Klaipė-

Nuo 1961 m. prasideda nemažos apimties piliakalnių tyrimai Užnemunėje, vadovaujant P. Kulikauskui¹¹⁵¹, tačiau tas nepadidina šiuos tyrimus nušviečiančių visuomenei skirtų straipsnelių skaičiaus. Vietinėje spaudoje apie šiuos tyrimus išvis beveik nerašyta, žinomas vos vienas straipsnelis¹¹⁵². Išskirtinai mažai publikacijų spaudoje paskelbta 1961–1963 m., iš viso per 3 metus – 28 straipsniai, per 1 metus – 9,3 straipsnio. Tokio sklaidos sumenkimo priežastys neaiškios, nes archeologiniai tyrinėjimai vyko ir po 1960 m. pabaigoje Lietuvos paveldosaugai iš Maskvos suduoto bene didžiausio per visą tarybinį laikotarpį smūgio, pretekstu kuriam tapo Trakų salos pilies restauravimo reikalai¹¹⁵³. Archeologinio paveldo apsaugai ir vykdytiems žvalgymams nušviesti pasirodė tik 2 straipsneliai, nors tais metais LII vykdė bent 4 žvalgomasias archeologines ekspedicijas: 2 Vakarų Lietuvoje, Užnemunėje ir Nemuno vidurupyje planuotos Birštono HES regionuose. Piliakalnių archeologiniams tyrimams skirtas tik 1 straipsnelis, kuriame aptariami Liškiavos piliakalnio tyrinėjimo rezultatai¹¹⁵⁴, nors šiuo laikotarpiu tyrinėti 4 piliakalniai: Liškiavos (1962 m.), Paveisininkų (1962 m.), Piliakalnio (1961 m.), Punios (1961–1962 m.). Nors ir negausiai, vis didesnis dėmesys kreipiamas piliakalnių apsaugai, kai kuriais atvejais tai panaudota antireliginei propagandai (Jurgaičių Kryžių kalno atvejais).

Iš su piliakalniais susijusių straipsnių šiuo laikotarpiu išsiskiria du. 1961 m. GAK pirmininko V. Bergo parengtame straipsnyje apie Jurgaičių piliakalnį informuojama, kad plačiai žinomas piliakalnis yra geologinis, istorinis objektas, turintis archeologinę vertę, tačiau jis žalojamas statomais kryžiais, informuojama, kad kryžiai pašalinti: „negalima buvo leisti, kad jis (Jurgaičių piliakalnis – J. V.) būtų darkomas, kad būtų iškraipoma istorinė tiesa. Štai kodėl jis paimtas valstybės apsaugon, dabar tarybinių įstatymų saugojamas. Kalnas apvalytas ir gražiai medeliais apsodintas“¹¹⁵⁵.

A. Tautavičius gvildeno piliakalniuose augančių medžių problemą. Remdamasis tuo, kad 1960–1961 m. medžiais apsodinti Betygalos, Gegužkalnio, Pilių, Veršvų piliakalniai, jis siekė informuoti visuomenę apie piliakalnių archeologinę vertę, jų sandaros, struktūros, kultūrinio sluoksnio reikšmę. Taip pat atkreiptas dėmesys, kad: „visi piliakalniai, kada ant jų stovėjo sodybos – pilys, turėjo nuogus, stačius šlaitus ir pylimus, kad priešui būtų sunkiau įkopti, o pilies gynėjai iš viršaus galėtų matyti kiekvieną aukštyn ropojantį priešą karį ar galėtų nublokšti jį iš viršaus ridenamais

---

dos krašto istoriniai ir archeologiniai paminklai. *Tarybinė Klaipėda*, 1959 05 17, nr. 97, p. 3–4; PAUNKSNIS, K. Moškėnų piliakalnis. *Po Spalio vėliava* (Rokiškis), 1956 11 18, nr. 92, p. 3.

¹¹⁵¹ KULIKAUSKAS, P. *Užnemunės piliakalniai I–XIII amžiuje*. V., 1982, p. 13.

¹¹⁵² BUTNORIUS, F. Ekspozitai apie senovę. *Pergalė* (Vilkaviškis), 1963 08 20, nr. 98, p. 2.

¹¹⁵³ ČEPAITIENĖ, R. *Laikas ir akmenys*. V., 2005, p. 198–202.

¹¹⁵⁴ DAUGUDIS, V. Nauji duomenys apie Liškiavos pilies kalną. *Švyturys*, 1962 11, nr. 21, p. 23.

¹¹⁵⁵ BERGAS, V. Jurgaičių piliakalniui priderama pagarba. *Tarybinis balsas* (Joniškis), 1961 04 22, nr. 48, p. 4.

rąstais, akmenimis, strėlėmis. Medžiai piliakalnių šlaituose būtų dengę priešus, palengvinę jiems kopti aukštyn¹¹⁵⁶. Straipsnyje akcentuojama, kad sodinant medžius ne tik mažėja piliakalnių apžvalga ar matomumas nuo jų, bet taip pat žalojamas jų kultūrinis sluoksnis, prarandama mokslinė informacija praeičiai pažinti, akcentuojama, kad tokiu būdu yra laužomi Vyriausybės nutarimai, kurie draudžia „archeologinius paminklus, jų tarpe ir piliakalnius, naudoti kaip statybinę medžiagą, o taip pat arti arba kasti bet kuriais ūkiniais tikslais“¹¹⁵⁷.

Dauguma kitų straipsnių skirti piliakalnių apsaugai, viešinant jų žalojimo faktus. 1962 m. spaudoje pažymima, kad „tarybinė vyriausybė skiria didelį dėmesį piliakalnių apsaugai. Pavyzdžiui, prieš kelerius metus buvo sutvirtinti Punios piliakalnio šlaitai. Dabartiniu metu vyksta Ažuolpamūšio piliakalnio (Pasvalio raj.) stiprinimo darbai“¹¹⁵⁸. Tačiau atkreiptas dėmesys ir į piliakalnių bei jų aplinkos žalojimą. Minima, kad Aukštadvario piliakalnio senovės gyvenvietė sunaikinta, nes Aukštadvario hidroelektrinės ir apylinkės vadovai vežė kultūrinį sluoksnį savo sodams ir daržams tręšti, Rociškės piliakalnį žaloja Ariogalos rajono „Jaunosios gvardijos“ kolūkis, kuriame atidarytas žvyro karjeras, nukastas piliakalnio pylimas. Rociškės piliakalnį buvo ketinama apsodinti medžiais, teritorija buvo išarta traktoriais, ruošiant žemę medžiams sodinti, tačiau apylinkės gyventojų dėka piliakalnio apsodinimas buvo sustabdytas¹¹⁵⁹. Kitu atveju apgailestauja, kad 1963 m. ant Salduvės piliakalnio vykęs tarprespublikinis motokrosas išlaužė prieš metus apsodintus medelius, pažymima, kad trasa ėjo „per kalno viršų: piliakalnis liko lyg išartas, sugadintas ir sužalotas jo kultūrinis sluoksnis“¹¹⁶⁰.

Nuo 1964 m. piliakalniams skirtų straipsnių skaičius periodinėje spaudoje vėl padidėja. 1964–1975 m. paskelbta 512 straipsnių, per 1 metus – 42,66 straipsnio. Per šį laikotarpį daugiausia straipsnių publikuota piliakalniams populiarinti rajoninėje (177) ir respublikinėje (127) spaudoje. Piliakalnių populiarinimas spaudoje ryškiai suintensyvėjo, kai 1964 m. kraštotyrininkas Adolfas Nezabitauskas (1901–1968) pradėjo publikuoti įvairaus pobūdžio su archeologine tematika susijusius straipsnelius. 1964–1968 m. piliakalnių tematika jis paskelbė 131 straipsnį. Apie piliakalnius rašė ir daugiau kraštotyrininkų bei muziejininkų, iš jų paminėtini A. Navarackas, Vladas Statkevičius (1911–1999), Vladas Šaulys (1902–1977) ir kt. Šiuose straipsniuose piliakalniai pristatomi kaip istorijos liudininkai kovų su kryžiuočiais metu, skaitytojai supažindami su jų chronologija, randamais radiniais, jų moksline verte, padavimais, buvo kreipiamas dėmesys ir į piliakalnių būklę, ypač jų žalojimą XX a. ketvirtąjį dešimtmetį. Tačiau dauguma straipsnelių sudaro trumpos žinutės, kuriose aprašoma piliakalnių vieta, juos supanti aplinka, apibūdinama jų išvaizda. Populiariai pristatomi

¹¹⁵⁶ TAUTAVIČIUS, A. Tai ne puošimas – žalojimas. *Mūsų girios*, 1962, nr. 4, p. 19.

¹¹⁵⁷ TAUTAVIČIUS, A. Tai ne puošimas – žalojimas. *Mūsų girios*, 1962, nr. 4, p. 20.

¹¹⁵⁸ MASILIŪNAS, L. Neardykite piliakalnių. *Valstiečių laikraštis*, 1962 08 31, nr. 105, p. 4.

¹¹⁵⁹ Op. cit.

¹¹⁶⁰ NARUTIS, J. Salduvės kalnui nesaldū. *Tiesa*, 1963 10 26, nr. 252, p. 4.

piliakalniai buvo ir archeologų A. Tautavičiaus, V. Daugudžio, mažiau rašė P. Kuli-
kauskas, A. Merkevičius.

Šiuo laiku sumažėja dėmesys piliakalnių apsaugai. Rajoninėje spaudoje fiksuoti 24 šios tematikos straipsniai, respublikinėje – 20. Rajoninėje spaudoje skelbiami straipsneliai, kuriuose rašoma, kad piliakalniai neprižiūrimi, ganomi gyvuliai, šiukšlinama, taip pat fiksuojamas ir piliakalnių naikinimas, juose įrengiant žvyro karjerus – taip buvo ardomi Skroblų¹¹⁶¹, Želvų¹¹⁶², Žvaginių¹¹⁶³ piliakalniai. Dėmesys buvo kreipiamas ir į piliakalnių aplinką, užfiksuota, kad ariama ir vykdomi melioracijos darbai Kernavės teritorijoje¹¹⁶⁴. Utenos rajone pažymima, kad ypač blogai saugomi piliakalniai, ant Uželiškių piliakalnio ganomi gyvuliai, iš Rėliškių piliakalnio kasamas žvyras¹¹⁶⁵. Taip pat buvo kreipiamas dėmesys ir į piliakalnių lankytojus, kurie juose įsirengia stovyklavietes, degina laužus, stato palapines. Pavyzdžiui, 1969 m. ant Šatrijos piliakalnio stovyklavo apie 200 respublikinio sąskrydžio dalyvių¹¹⁶⁶. Siūlyta spaudoje skelbti paminklų naikintojų pavardes: „paskelbkime ir kaltininko pavardę, pareigas. Tai tikriausiai paveiks daugiau negu simboliška bauda“¹¹⁶⁷. Informuota ir apie pirmojo tarybinio laikotarpio ketinamo įgyvendinti Bražuolės piliakalnio tvarkymo, avarinės grėsmės šalinimo darbus¹¹⁶⁸. Avarinės grėsmės šalinimo darbų projektai parengti Merkinės ir Punios piliakalniams, pradėtas jų įgyvendinimas¹¹⁶⁹. Bradeliškių piliakalnio slenkančius šlaitus tvarkė vietos kraštotyrininkai¹¹⁷⁰. Dalyje straipsnių ir toliau viešinti piliakalnių žalojimo atvejai. Merkinės piliakalnis buvo gausiai lankomas turistų, rengiami tvarkymo projektai, tačiau prie jo nebuvo įrengta stendų, rodyklių, ant jo ganėsi gyvuliai¹¹⁷¹. Turgelių tarybinio ūkio gyvuliai buvo ganomi ir ant Turgelių piliakalnio: „nejau šio ūkio vadovai nežino, kad gyvuliai nuėsdami žolę, ardydami statesnius šlaitus, sukelia jų eroziją?“¹¹⁷².

Šiuo laiku pradėta propaguoti idėja apie piliakalnius kaip kultūrinio kraštovaizdžio dalį. Į piliakalnių tvarkymą pradėta žiūrėti vis plačiau, atkreiptas dėmesys į piliakalnius

¹¹⁶¹ PARKAČINSKAITĖ, M. Piliakalnyje – karjeras. *Valstiečių laikraštis*, 1966 07 01, nr. 78, p. 4.

¹¹⁶² ANTANAVIČIUS, S. Ar piliakalnius ir ateityje arsime. *Pirmyn* (Molėtai), 1968 10 15, nr. 121, p. 2.

¹¹⁶³ ILGINIS, K. Ardo Žvaginių kalną. *Mūsų gamta*, 1967, nr. 11, p. 33.

¹¹⁶⁴ YLEVIČIUS, V. Žalojamas piliakalnis. *Literatūra ir menas*, 1967 10 28, nr. 43, p. 8.

¹¹⁶⁵ ŽILĖNAS, A. Avižos ant piliakalnių. *Tarybinė žemė* (Zarasai), 1969 10 23, nr. 125, p. 3.

¹¹⁶⁶ BLAŽYS, K. Šatriją būtina išsaugoti. *Komunizmo švyturys* (Telšiai), 1969 08 14, nr. 98, p. 3.

¹¹⁶⁷ MIKALAUSKAS, Z. Skelbkime pavardes. *Švyturys*, 1971, birželis, nr. 11, p. 26.

¹¹⁶⁸ NAGLIS, B. Žmogaus ranka globoja piliakalnius. *Kauno tiesa*, 1969 11 27, nr. 277, p. 6.

¹¹⁶⁹ Op. cit.

¹¹⁷⁰ JURŠĖ, B. Piliakalnių jaunystė. *Komjaunimo tiesa*, 1971 05 29, nr. 102, p. 3.

¹¹⁷¹ ČERNIAUSKAS, P. Užmirštas milžinkapis. *Valstiečių laikraštis*, 1972 05 20, nr. 61, p. 4.

¹¹⁷² DANILEVIČIUS, E. Piliakalnis ar ganykla? *Valstiečių laikraštis*, 1973 06 12, nr. 70, p. 4.

kaip svarbius ir reikšmingus Lietuvos kultūrinio kraštovaizdžio objektus, tai išskėlė aktualią piliakalnių tvarkymo problemą. Lietuvos statybos ir architektūros mokslinio tyrimo instituto bendradarbis Giedrius Daniulaitis rašė, kad neužtenka išsaugoti vien piliakalnį, jo tvarkymas neatsiejamas nuo kraštovaizdžio, itin svarbu išsaugoti kuo autentiškesnę piliakalnius supančią aplinką. Straipsnyje rašoma, kad „piliakalnių aplinkos vaizdas istorijos bėgyje keitėsi daugiau nei pačių piliakalnių, vienų piliakalnių, kaip Punios, vaizdas į Nemuno slėnį panašus į tą, kuris buvo matomas iš čia anksčiau stovėjusios pilies. Kiti piliakalniai atsidūrė tarp plynų dirbamų laukų (Kumelionių, Pyplių), dar kitų papėdėse išaugo miestai, miesteliai (Seredžius, Veliuona, Vilnius)“¹¹⁷³. Piliakalnių aplinkoje atsiranda įvairių pastatų, jie savo dydžiu dažnai pradedantys konkuruoti su piliakalniais, menkinti šių, kaip kraštovaizdžio komponento, reikšmę. Todėl siūloma išsaugoti bent dalį piliakalnių istorinės aplinkos fone: „tvarkant piliakalnius būtina galvoti ir apie apylinkių – tiesioginės piliakalnio įtakos zonos – tvarkymą“¹¹⁷⁴. Siūloma įvertinti piliakalnio istorinę reikšmę, jo dabartinę būklę, kraštovaizdžio pobūdį, galimus jo pakitimus. Taip siūloma išsaugoti nesukultūrintuose upių slėniuose stūksančių piliakalnių aplinką. Piliakalnių aplinkos kraštovaizdį įvertinti rajoninio išplanavimo schemose, reglamentuoti piliakalnių aplinkoje augančias gyvenvietes, žemės ūkio teritorijų tvarkymą¹¹⁷⁵.

Spaudoje visuomenei buvo pristatomi ir pasitaikę pavieniai atvejai, kai piliakalnius tvarkydavo, globodavo moksleiviai. Taip Kauno J. Jablonskio vidurinės mokyklos moksleiviai, jaunieji kraštotyrininkai, globojo Pajiesio piliakalnį: per keletą metų nukirto nuo piliakalnio šlaitų augusius krūmus, talkino archeologams šlaitų stiprinimo, takų įrengimo darbams, rinko istorinę medžiagą, padavimus apie piliakalnį¹¹⁷⁶. Savo globėjus turėjo ir Eigulių piliakalnis – Kauno 24-osios vidurinės mokyklos kraštotyrininkus. Kauno miesto vykdomojo komiteto posėdyje buvo pažymėta, kad piliakalnių aplinkoje trūksta švaros ir tvarkos. Nuo laipiojimo ir vandens srovių šlaituose atsiranda nuošliaužų. Visgi daugelis piliakalnių tvarkymo darbų buvo siejami su valstybinių institucijų veikla ar jų vykdomi. Numatyta prie turistinių požiūrių įdomesnių piliakalnių įrengti laiptus ir informacinius stendus. Kauno vykdomojo komiteto posėdžio metu nutarta sustiprinti piliakalnių šlaitus, užpilti smėliu duobes ir nuvelėnuoti, daugiau dėmesio skirti piliakalnių želdinimui ir želdinių priežiūrai, nustatyti apsaugos zonas. Projektavimo organizacijos buvo įpareigosos projektuodamos statinius bei komunikacijas Nemuno ir Neries pašlaitėse derinti projektus su kultūros paminklų apsaugos inspekcija, įstaigos, kurios nori piliakalniuose rengti šventes taip pat įpareigosos gauti šios inspekcijos sutikimą¹¹⁷⁷. Apie sprendimus, kaip gerinti ar-

¹¹⁷³ DANIULAITIS, G. Piliakalniai Lietuvos kraštovaizdyje. *Statyba ir architektūra*. 1975, nr. 6, p. 31.

¹¹⁷⁴ Op. cit. p. 32.

¹¹⁷⁵ Op. cit.

¹¹⁷⁶ TAMASŠAUSKAS, M. Piliakalnių globėjai. *Vakarinės naujienos*, 1970 03 28, nr. 73, p. 3.

¹¹⁷⁷ Piliakalnius reikia saugoti. *Vakarinės naujienos*, 1971 10 11, nr. 240, p. 2.

cheologinių paminklų apsaugą, paskelbė ir Klaipėdos rajono vykdomasis komitetas. Posėdyje, kuriame buvo sprendžiami klausimai dėl archeologinių paminklų apsaugos, dalyvavo ūkių pirmininkai, jų pavaduotojai, apylinkių tarybų vadovai. Klausimą pristatė vykdomojo komiteto pirmininkas Damijonas Karečka (1926–1994), kuris informavo: „vos tapęs Dumpių tarybinio ūkio direktoriumi, J. Jurkšas pasirašė įsipareigojimą saugoti ūkio teritorijoje esančius Žardės ir Laistų piliakalnius, kitus paminklus. Tai buvo rimtas įsipareigojimas mūsų praeičiai, dabarčiai ir ateičiai, ir vykdyti jį derėjo su didele atsakomybe, bet atsitiko kitaip. Patikrinus, kaip saugomi šie paminklai, rasti rimti pažeidimai. Laistų piliakalnio apsauginę zoną ūkis užsėjo vasarojumi, Žardės viršūnėje iškastos duobės. Su komisijos nariais, iškėlusiais šiuos pažeidimus, J. Jurkšas nepanoro kalbėtis, neparašė pasiaiškinimo, kodėl leido žaloti archeologinius paminklus“¹¹⁷⁸. Straipsnyje paskelbti ir „Veiviržos“ kolūkio pirmininko V. Daugėlos pažeidimai dėl Veiviržėnų piliakalnio saugojimo, kai apsauginėje zonoje sėjo javus, o piliakalnio aikštelėje buvo ganomi gyvuliai. Šie kolūkių pirmininkai ne kartą buvo įspėti kultūros skyriaus, Paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos atstovų, apie jų pažeidimus rašyta laikraščiuose, svarstė juos ir administracinė komisija, kol šis klausimas buvo įtrauktas į rajono vykdomojo komiteto posėdžio darbotvarkę. Kolūkių pirmininkai buvo įpareigoti iki lapkričio 1 d. sutvarkyti archeologinius paminklus. Prasidėjus pavasario darbams spaudoje atkreiptas dėmesys, kad daugelio kolūkių ir tarybinių ūkių teritorijose yra piliakalnių. Pažymima kad „siekiant išsaugoti piliakalnius ir prie jų esančias gyvenvietes mokslui ir ateitiems kartoms, yra nustatomos apsauginės zonos“¹¹⁷⁹. Straipsnyje pateikiami Alytaus, Obelytės–Kaukų, Punios, Rumbonių, Žilvės piliakalnių apsaugos zonų užimamas plotas, aprašyti piliakalnių saugotini elementai (pylimai, grioviai, šlaitai ir kt.), piliakalnių ir apsaugos zonoje draudžiama veikla: ūkinės veiklos apribojimas, kasti žvyrą bei vykdyti kitus žemės kasimo darbus, rinkti akmenis, ganyti gyvulius¹¹⁸⁰.

Nemažas dėmesys skirtas piliakalnių tyrinėjimams, žvalgymams ir informacijos paskelbimui apie tyrimų rezultatus visuomenei, rajoninėje spaudoje paskelbti 28, respublikinėje – 46 straipsniai, kai per šį laikotarpį tyrinėti 25 piliakalniai. Plačiai spaudoje buvo nušviesti V. Daugudžio 1964–1965 m. tyrinėto Norkūnų piliakalnio archeologiniai duomenys, publikuoti rasti radiniai, jų fotografijos¹¹⁸¹. Apie Bradeliš-

¹¹⁷⁸ URNELIS, E. Išsaugant būsimoms kartoms. Iš Klaipėdos rajono vykdomojo komiteto posėdžio. *Tiesa*, 1975 10 10, nr. 238, p. 2.

¹¹⁷⁹ ŽILINSKAS, A. Piliakalnių apsauginės zonos. *Komunistinis rytojus* (Alytus), 1973 04 17, nr. 45, p. 3.

¹¹⁸⁰ Op. cit.

¹¹⁸¹ DAUGUDIS, V. Norkūnų archeologinių paminklų tyrinėjimai. *Naujas gyvenimas* (Prienai), 1964 08 11, nr. 95; NAVARACKAS, A. Žemė atskleidžia paslaptis. *Komjaunimo tiesa*, 1964 11 22, nr. 231, p. 3; DAUGUDIS, V. Nauji radiniai Norkūnuose. *Švyturys*, 1965, nr. 20, p. 28; DAUGUDIS, V. Radiniai Užnemunėje. *Švyturys*, 1965, nr. 5, p. 28; MERKEVIČIUS, A. Archeologiniai radiniai Norkūnuose. *Komjaunimo tiesa*, 1965 09 05, nr. 174,

kių piliakalnio archeologinius tyrinėjimus paskelbti net 8 straipsniai. Viename iš jų rašoma, kad piliakalnis stipriai ardomas Dūkštos upės, numatyta ateityje sutvirtinti slenkantį šlaitą, todėl archeologai tiria ardomas vietas¹¹⁸².

Rašyta apie Rudaminos piliakalnio archeologinių tyrinėjimų rezultatus¹¹⁸³, paskelbti Bražuolės¹¹⁸⁴, Dapšių¹¹⁸⁵, Daubarių¹¹⁸⁶, Kaukų¹¹⁸⁷, Liškiavos¹¹⁸⁸, Maišiagalos¹¹⁸⁹, Punios¹¹⁹⁰, Renavo¹¹⁹¹, Sauginių¹¹⁹² tyrinėjimų duomenys. Straipsniuose buvo skelbiami ne tik tyrinėjimų duomenys, rezultatai, bet ir dažnai tyrimams talkinę asmenys, mokslo ar kitos įstaigos.

Per 1948–1973 m. laikotarpį suorganizuotos 23 žvalgomosios ekspedicijos (žr. 24 priedą). Apie jas ir archeologinius tyrinėjimus piliakalniuose rašė vietos kraštotyrininkai, muziejų darbuotojai, tačiau daugiausia spaudoje paskelbta šiuos darbus vykdžiusių archeologų V. Daugudžio, A. Merkevičiaus, M. Michelberto, A. Tautavičiaus straipsnių, kiek mažiau informacijos sklaida užsiėmė bene daugiausiai piliakalnius tyrinėję R. ir P. Kulikauskai. Apie žvalgomąsias ekspedicijas daugiausia skelbti trumpi bendro pobūdžio straipsneliai, pažymint, kokie rajonai buvo lankyti, kiek archeologinių paminklų žvalgyta, trumpi duomenys apie naujai surastus piliakalnius¹¹⁹³.

p. 2; NAVARAUSKAS, A. Kur stūksojo Norkūnų pilis. *Valstiečių laikraštis*, 1965 02 03, nr. 14, p. 4.

¹¹⁸² DAUGUDIS, V. Archeologų radiniai. *Vakarinės naujienos*, 1970 07 23, nr. 170, p. 4.

¹¹⁸³ KULIKAUSKIENĖ, R. Žemės archyvo paslaptys. *Moksleivis*, 1966, nr. 1, p. 30–31.

¹¹⁸⁴ DAUGUDIS, V. Ten, kur stovėjo pilis. *Vakarinės naujienos*, 1972 08 16, nr. 191, p. 2.

¹¹⁸⁵ TAUTAVIČIUS, A. Amžiai byloja apie senovę. *Literatūra ir menas*, 1974 09 21, nr. 38, p. 15; DAUGUDIS, V. Ateities kartoms. *Vakarinės naujienos*, 1974 08 16, Nr. 191, p. 2; DAUGUDIS, V. Radiniai Dapšių kaime. *Pergalės vėliava* (Mažeikiai). 1975 07 01, nr. 77, p. 3; 1975 07 03, nr. 78, p. 3; 1975 07 08, nr. 80, p. 3.

¹¹⁸⁶ NAGIUS, J. Keturios archeologinės ekspedicijos. *Pergalės vėliava* (Mažeikiai), 1975 06 03, nr. 65, p. 3; ŠEŠNICKIENĖ, S. Archeologų tyrinėjimai. *Pergalės vėliava* (Mažeikiai), 1975 07 31, nr. 90, p. 3.

¹¹⁸⁷ NAVARACKAS, A. Archeologai pažįsta protėvių buitį ir kultūrą. *Tiesa*, 1967 07 15, nr. 163, p. 4.

¹¹⁸⁸ MARKELEVIČIUS, J. Dideli įvykiai Liškiavoje. *Mūsų gamta*, 1975, nr. 11, p. 8–9.

¹¹⁸⁹ KULIKAUSKIENĖ, R. Žengti pirmieji žingsniai. *Tarybinis pedagogas*, 1971 10 29, nr. 32, p. 2; ŠAULYS, V. Piliakalnis atveria paslaptis. *Vakarinės naujienos*, 1972 05 22, nr. 117, p. 2; SAVICKAS, G. Piliakalnio kronika. *Komjaunimo tiesa*, 1973 09 01, nr. 173, p. 4.

¹¹⁹⁰ MARKELEVIČIUS, J. Archeologai Punioje. *Komunistinis rytojus* (Alytus), 1972 05 05, nr. 92, p. 3; MARKELEVIČIUS, J. Tyrinėjant Punios piliakalnį. *Komunistinis rytojus* (Alytus), 1973 01 16, nr. 7, p. 3.

¹¹⁹¹ NAGIUS, J. Naudingai prabėgo vasara. *Pergalės vėliava* (Mažeikiai), 1972 08 31, nr. 104, p. 3; VALATKA, V. Iš Renavo ekspedicijos sugrįžus. *Komunizmo švyturys* (Telšiai), 1972 08. 11, nr. 62, p. 3.

¹¹⁹² SAVICKAS, G. Archeologų kasinėjimai. *Vakarinės naujienos*, 1973 07 28. nr. 175, p. 4.

¹¹⁹³ DAUGUDIS, V. Archeologų paieškos. *Vakarinės naujienos*, 1970 06 27, nr. 148, p. 1; DAUGUDIS, V. Archeologų radiniai. *Vakarinės naujienos*, 1970 11 05, nr. 260, p. 4.

Kiek plačiau buvo aprašytas naujai atrastas Nevieriškių piliakalnis: „tai be žymesnių išorinių įtvirtinimų pėdsakų, tarp pelkėtų pievų esanti kalva, kur iki šiol aptikta net keliolika įvairių akmeninių kirvių, lipdytų puodų šukių bei kitų senienų“¹¹⁹⁴. Kai kuriais atvejais, įvertinus objektus vietoje, buvo informuojama apie planuojamus tyrinėti piliakalnius – Daubarių, Jautakių ir kt.¹¹⁹⁵. Visuomenei pristatytas sudarytas ir išleistas „Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas“, kuriame paskelbta daugiau nei 10000 istorijos, archeologijos, architektūros ir dailės paminklų¹¹⁹⁶. Jame buvo apie 3500 archeologinių paminklų. Pažymima, kad dar dažnai aptinkama ir iki tol neužregistruotų paminklų, todėl sąrašas ilgėja¹¹⁹⁷.

Atsakant į 1966 m. „Tiesoje“ pasirodžiusį straipsnelį¹¹⁹⁸, paskelbta platesnė Lietuvos piliakalnių tyrinėjimų apimčių, rezultatų apžvalga¹¹⁹⁹, atkreiptas dėmesys, kad iki 1935 m. Lietuvoje nebuvo tyrinėta nė vieno archeologo, turinčio specialų teorinį ir praktinį pasiruošimą: „per visą buržuazinės santvarkos laikotarpį buvo plačiau tyrinėti vos trys piliakalniai“¹²⁰⁰. Straipsnyje teigiama, kad pokariniu laikotarpiu skiriamas didelis dėmesys piliakalnim, pokariniu laikotarpiu jų jau tirta daugiau kaip 20, kurių archeologiniai duomenys suteikė vertingų duomenų Lietuvos gyventojų materialinei kultūrai, gynybiniams įtvirtinimams nuo I tūkstantmečio prieš mūsų erą pabaigos iki mūsų eros II tūkstantmečio pažinti¹²⁰¹.

1975 m. pasirodęs piliakalnim skirtas „Lietuvos TSR archeologijos atlaso“ II tomas užbaigė pirminį žinių apie piliakalnius sklaidos etapą Lietuvoje. Jame aprašyti 855 piliakalniai¹²⁰² – visi žinomi iki 1973 m. pabaigos¹²⁰³. Aprašus rengė pagrindiniai piliakalnių specialistai, dirbę tuometiniame LII Archeologijos sektoriuje (V. Daugudis, Elena Grigalavičienė (1933–2005), Algimantas Merkevičius, A. Tautavičius)¹²⁰⁴, tad šie aprašai įgavo tam tikrą kanoninį pobūdį ir 3 vėlesnius dešimtmečius buvo naudojami tiek mokslinėje, tiek populariojoje spaudoje. R. ir P. Kulikauskai prie šio atlaso rengimo neprisidėjo, tačiau, matyt, turėjo savo viziją dėl jo¹²⁰⁵. Knyga iškart tapo tam

¹¹⁹⁴ DAUGUDIS, V. Archeologai baigė darbą. *Vakarinės naujienos*, 1971 09 27, nr. 228, p. 1.

¹¹⁹⁵ DAUGUDIS, V. Radome įdomių archeologinių paminklų. *Pergalės vėliava* (Mažeikiai), 1971 06 03, nr. 66, p. 4.

¹¹⁹⁶ *Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas*. V., 1973.

¹¹⁹⁷ MARKELEVIČIUS, J. Saugomas praeities turtas. *Gimtasis kraštas*, 1975 10 02, nr. 40, p. 2–3.

¹¹⁹⁸ A., S. Dienos aidai. *Tiesa*, 1966 02 25, nr. 47, p. 4.

¹¹⁹⁹ MICHELBERTAS, M. Lietuvos archeologija šiandien. *Tiesa*, 1966 05 26, nr. 121, p. 4.

¹²⁰⁰ Op. cit.

¹²⁰¹ Op. cit.

¹²⁰² Atlase rašomas (p. 3) ir pagal objektų numeraciją jų yra 860 (p. 189), tačiau numeruojant buvo suklysta (ZABIELA, G. *Lietuvos medinės pilys*. V., 1995, p. 222).

¹²⁰³ *Lietuvos TSR archeologijos atlasas*. V., 1975, t. II, p. 3.

¹²⁰⁴ Op. cit. p. 227.

¹²⁰⁵ TAUTAVIČIUS, A. *Iš archeologo užrašų*. V., 2016, p. 106.

tikra bibliografinė retenybe, nes dėl paprasto nesusipratimo išleista 800 egzempliorių mažesniu tiražu (atlasas – iš viso 4 tomai – leistas 2000 egzempliorių tiražu¹²⁰⁶). Atlasas sulaukė vos 2 recenzijų, iš kurių viena buvo Latvijos mokslinėje spaudoje¹²⁰⁷, kita – rajoniniame laikraštyje¹²⁰⁸. Po jo pasirodymo periodikoje reikšmingesniais liko tik negausūs straipsniai apie piliakalnių tyrimus ir naujai surastus piliakalnius bei mažėjančius jų žalojimo atvejus.

1976–1989 m. laikotarpiu 26 Lietuvos piliakalniuose vykdyti archeologiniai tyrinėjimai (žr. 25 priedą). 9 piliakalnių archeologinių tyrinėjimų priežastis lėmė su piliakalnių tvarkymu ir apsauga susiję veiksniai, 17 piliakalnių tirti mokslinio pažinimo tikslais. Apie 17 tirtų piliakalnių paskelbti straipsneliai rajoninėje ir respublikinėje spaudoje, 5 tirtų piliakalnių paskelbtos mokslinės publikacijos, 3 piliakalnių tyrimų medžiaga publikuota iš dalies (ne visų tyrimų metų, ne visos apimties).

Trijuose šiuo laikotarpiu tirtuose piliakalniuose ištirta 100 procentų aikštelės (Antalgė Kereliai, Vaitiekūnai). 1977–1978 m. Vaitiekūnų piliakalnio (Radviliškio r.) archeologiniai tyrinėjimai vykdyti todėl, kad ant Šušvės upelio, kurio krante įrengtas piliakalnis, buvo nuspręsta statyti užtvanką. Statybų metu piliakalnio šlaitus buvo numatyta sutvirtinti, išvalyti juos nuo augančių medžių ir krūmų. Pastačius užtvanką, piliakalniui iškilo grėsmė atsidurti pusiasalyje, iš trijų pusių apsuptam vandens. Pripildžius tvenkinį vandeniui, buvo numatyta, kad vandens paviršius bus 4–6 m žemiau negu Vaitiekūnų piliakalnio aikštelė¹²⁰⁹. Vėliau piliakalnio šlaitai buvo apsaugoti betonu. Per dvejus archeologinių tyrinėjimų metus ištirta visa piliakalnio aikštelė – 413 m² plotas. Apie vykdomus tyrinėjimus ir jų rezultatus spaudoje skelbta nebuvo (išskyrus straipsnelius mokslinėje-informacinėje literatūroje). Kerelių piliakalnis (Kupiškio r.) 1984–1985 m. tirtas moksliniais tikslais, per dvejus metus ištirtas visas 568 m² aikštelės plotas, paskelbta viena mokslinė publikacija¹²¹⁰, periodinėje spaudoje apie tyrimų rezultatus neskelbta. 1986 m. archeologiniai tyrinėjimai vykdyti Antalgės piliakalnyje (Utenos r.), tyrinėjimus lėmė sistemingi piliakalnio ardymai, grasinę visiškai sunaikinti paminklą¹²¹¹. Tyrinėjimų metu ištirtas visas 80 m² piliakalnio aikštelės plotas. XX a. vykdytų žemės judinimo darbų metu buvo sunaikintas piliakalnio kultūrinis

¹²⁰⁶ Pagal A. Tautavičiaus pasakojimą G. Zabeliai įteikus tomą leidyklai, iš jos buvo paskambinta teiraujantis, kokių tiražu ją reikia leisti. A. Tautavičius atsakęs, kad kaip ir ankstesnį leidinį, turėdamas omenyje atlaso I tomą. Leidyklą supratusi, kad kaip prieš tai jų išleistos knygos...

¹²⁰⁷ GRAUDONIS, J. Lielā darba pirmie soļi. *Latvijas PSR zinātņu akadēmijas vēstis*. Rīga, 1976, nr. 4, p. 149–151.

¹²⁰⁸ ŠIDLAUSKAS, A. Piliakalniai pasakoja. *Artojas* (Šilalė), 1975 12 11, nr. 144, p. 3.

¹²⁰⁹ MERKEVIČIUS, A., STANKUS, J. Vaitiekūnų km. piliakalnio ir gyvenvietės, Grinkišio apyl., Radviliškio raj., 1977 m. tyrinėjimų ataskaita. LIIR, f. 1, b. 612, p. 1.

¹²¹⁰ GRIGALAVIČIENĖ, E. Kerelių piliakalnis. *LA*, 1992, p. 85–105.

¹²¹¹ ZABIELA, G. Antalgės piliakalnio (Utenos raj., Leliūnų ap.) tyrinėjimų 1986 metais ataskaita. LIIR, f. 1, b. 1278, p. 3.

sluoksnis, todėl tyrinėjimai didesnių rezultatų piliakalniui pažinti nedavė, tik aukščiausioje jo vietoje po velėna aptiktas akmenų grindinėlės fragmentas be archeologinių radinių. Nors piliakalnio paskirtis liko neišaiškinta, tačiau rajoninėje spaudoje paskelbtas straipsnelis apie vykdytus tyrinėjimus, kuris puikiai iliustruoja piliakalnyje vykdytus žalojimus, kas lėmė mokslinių žinių praradimą¹²¹².

Didelės apimties, daugiau kaip 100 m² ploto, archeologiniai tyrinėjimai vykdyti 13 piliakalnių: Antatilčių II, Imbarės, Jautakių, Juodonių, Kernavės (Mindaugo Sosto), Kernavės (Pilies kalno), Kudirkos Naumiesčio, Kurmaičių, Narkūnų, Nevieriškės, Palangos, Sokiškės, Vaitiekūnų piliakalniuose. 5 piliakalniuose vykdyti tyrimai susiję su tvarkymu ir apsauga (Antatilčiai II, Kernavė (Mindaugo Sostas), Vaitiekūnai, Kudirkos Naumiestis, Kurmaičiai), 8 piliakalniai tirti mokslinio pažinimo tikslais (Imbarė, Jautakiai, Juodonys, Kernavė (Pilies kalnas), Narkūnai, Nevieriškės, Palanga, Sokiškės). Mokslinės publikacijos paskelbtos 5 tirtų piliakalnių (Juodonys, Kudirkos Naumiestis, Nevieriškės, Palanga, Sokiškės), 3 iš dalies (Antatilčiai II, Imbarė, Narkūnai). Moksliniais tikslais tirtų Jautakių, Kernavės (Pilies kalno), Kurmaičių piliakalnių mokslinių publikacijų nepaskelbta, Kurmaičių ir Vaitiekūnų tyrinėjimų duomenys paviešinti nebuvo ir periodinėje spaudoje.

Periodinėje spaudoje buvo paskelbtos 8 publikacijos apie Antatilčių II, Jautakių, Imbarės, Kernavės Mindaugo Sosto, Kernavės (Pilies kalno), Kudirkos Naumiesčio, Narkūnų, Palangos piliakalnių tyrinėjimus. 1975 m. per Narkūnų piliakalnio senovės gyvenvietės plotą buvo numatyta tiesti geležinkelį Utena–Panevėžys, tuomet ir pradėti minėtos gyvenvietės archeologiniai tyrinėjimai. 1976 m. nuspręsta tirti ir Narkūnų Didįjį piliakalnį, kurio tikslas buvo atskleisti ryšį tarp jo ir tyrinėtiosios gyvenvietės¹²¹³. 1976 m. lokalizavus Narkūnų kapinyną, nuspręsta tirti kompleksiskai, atliekant archeologinius tyrinėjimus ir kapinyne. 1976–1978 m. Narkūnų piliakalnio vakarinėje aikštelės dalyje ištirtas 660 m² plotas, aptiktas iki 3,3 m storio kultūrinis sluoksnis su 3 išsiskiriančiais piliakalnio apgyvendinimo etapais. Tyrinėjimų metu surasta daugiau kaip 800 ypačiųjų radinių: kovos ginklų, metalinių, kaulinių, akmeninių darbo ir buities dirbinių, papuošalų, brūkšniuotos, lygios, gludintos ir žiestos keramikos šukių ir kt. radinių. 1978 m. ištirtas piliakalnio priešpilio 62 m² plotas, padarytas pylimo pusinis pjūvis, nustatyta, kad pylimas supiltas per vieną kartą XIV a., surasti akmeninio kirvio dalis, geležinis smeigtukas, molinio tiglio dalis, angliukai, lipdyta keramika brūkšniuotu paviršiumi, akmenų grindinys, stulpavietės, 1975–1976 m. ištirtas apie 580 m² gyvenvietės plotas, surasta lipdytos keramikos lygiu ir brūkšniuotu paviršiumi, žiestos keramikos, kaulų, metalinių dirbinių, Djakovo tipo svarelis, tiglio fragmentas, gargažės. 1976–1977 m. kapinyne ištirtas 250 m² plotas, rasta 11 kapų su įkapėmis, kapinynas datuojamas XIV–XV a.

¹²¹² ZABIELA, G. Kai piliakalnis neprabyla. *Lenino keliu* (Utena), 1987 05 21, nr. 61, p. 3.

¹²¹³ KULIKAUSKIENĖ, R. Narkūnai, Utenos raj., 1976 m. Utenio piliakalnio (Didžiojo) tyrinėjimai ir 1977 m. LIIR, f. 1, b. 672, p. 1.

Apie Narkūnų archeologinio komplekso tyrinėjimų rezultatus buvo skelbiama respublikinėje ir rajoninėje spaudoje. Straipsniuose buvo atkreiptas dėmesys, kad tyrinėjimai sudarė pagrindą naujiems moksliniams teiginiams apie piliakalnių susidarymo raidos etapus, žalvarinių dirbinių gamybą¹²¹⁴, gamybinių jėgų ir visuomeninių santykių problemas¹²¹⁵, apie piliakalniuose gyvenusios bendruomenės verslus, pagrindinius darbo įrankius, statybos ypatumus, pabrėžiama, kad „tai pirmasis ir vienintelis Lietuvoje tyrinėtas toks ankstyvas piliakalnis, davęs duomenų apie rytinių baltų buitį žalvario amžiuje“¹²¹⁶.

Itin didelės apimties moksliniai tyrinėjimai vykdyti Nevieriškės piliakalnyje, kai per trejus tyrinėjimo metus (1976–1978 m.) ištirtas 1486 m² piliakalnio plotas, tai sudarė 67,5 % viso aikštelės ploto. Atgarsio apie šiuos archeologinius tyrinėjimus spaudoje sulaukta tik porą kartų, apibendrinus dviejų metų tyrinėjimų rezultatus¹²¹⁷.

Visuomenė buvo informuojama apie Kernavės piliakalnių Mindaugo Sosto (1979–1982 m.) ir Pilies kalno (1983, 1985 m.) tyrinėjimus, kurie pradėti dėl Kernavės piliakalnio Mindaugo Sosto rytinio pylimo galo ir šlaito griūties. Rajoninėje ir respublikinėje spaudoje skelbti apibendrinamieji tyrinėjimų duomenys, taip pat buvo atkreiptas dėmesys, kad apie Kernavės piliakalnius iki tol žinių turėta tik iš rašytinių šaltinių, padavimų, o archeologiniai duomenys suteikė žinių apie Kernavės piliakalnių įrengimo etapus, jų paskirtis, gynybinius įrenginius, čia gyvenusių bendruomenių ūkio ir gyvenamosios raidą¹²¹⁸, paskelbta Kernavės piliakalnio Mindaugo Sosto gynybinės pilies, buvusių pastatų rekonstrukcija, dalies radinių fotofiksacija ir piešiniai¹²¹⁹.

Per dešimtmetį trukusių Imbarės piliakalnio (Kretingos r.) tyrinėjimų moksliniais tikslais laikotarpi buvo ištirtas 556 m² piliakalnio plotas, tai sudarė 22,2 % aikštelės ploto. Paskelbti 6 straipsneliai rajoninėje spaudoje, kuriuose pateikiama apibendrinta archeologinių tyrinėjimų medžiaga¹²²⁰.

¹²¹⁴ KULIKAUSKAS, P. Kai prabyla piliakalniai. *Lenino keliu* (Utena), 1976 08 05, nr. 92, p. 3; KULIKAUSKAS, P. Utenio piliakalnis atskleidžia paslaptis. *Vakarinės naujienos*, 1976 09 09, nr. 212, p. 2; KULIKAUSKIENĖ, R. Ką mena piliakalnis. *Lenino keliu* (Utena), 1978 08 12, nr. 94, p. 1.

¹²¹⁵ KULIKAUSKAS, P. Įdomūs radiniai. *Tarybinis studentas*, 1978 12 29, nr. 40, p. 4.

¹²¹⁶ KULIKAUSKIENĖ, R. Iš Utenos apylinkių istorijos. *Lenino keliu* (Utena), 1978 08 29, nr. 101, p. 3.

¹²¹⁷ MIKALAJŪNAS, E. Tolimos praeities liudininkai. *Žvaigždė* (Švenčionys), 1977 08 02, nr. 91, p. 4; Моргун, А. Поиск, которому нет конца. Советская Литва, 1977 08 11.

¹²¹⁸ KULIKAUSKAS, P., LUCHTANAS, A. Kernavės piliakalniai atskleidžia paslaptis. *Lenino vėliava* (Širvintos), 1979 10 20, nr. 122, p. 3; KULIKAUSKAS, P. Kernavės istorijos puslapiai. *Vakarinės naujienos*, 1980 09 04, nr. 206, p. 2; PAJĖDAITĖ, R. Lobiai iš Kernavės. *Tarybinis studentas*, 1981 09 11, nr. 26, p. 4.

¹²¹⁹ KULIKAUSKIENĖ, R. Ką slepia Kernavės piliakalniai. *Mokslas ir gyvenimas*, 1984, nr. 3, p. 12–14.

¹²²⁰ DAUGUDIS, V. Imbarės senovė. *Švyturys* (Kretinga), 1980 02 09, nr. 18, p. 3; 1980 02 12, nr. 19, p. 3; 1980 02 14, nr. 20, p. 3; DAUGUDIS, V. Žilosios praeities lobynas. *Švyturys*

Paskelbti apibendrinti tyrinėtų Antatilčių II¹²²¹, Jautakių¹²²², Kudirkos Naumiesčio¹²²³, Palangos¹²²⁴ piliakalnių duomenys, straipsneliuose aprašyti piliakalnių įtvirtinimai, jų chronologija, rasti radiniai.

Nedidelės apimties archeologiniai tyrimai iki 100 m² vykdyti 10 piliakalnių, 5 tirtų piliakalnių apibendrinti tyrinėjimų duomenys paskelbti periodinėje spaudoje. 7 piliakalniai tirti moksliniais tikslais, 3 tyrinėjimai susiję su tvarkymu ir apsauga. Šių nedidelės apimties tyrinėjimų duomenys mokslinėje spaudoje paskelbti nebuvo.

Kraštotyriminkas I. Jablonskis paskelbė naujai išaiškintų Gintarų¹²²⁵ ir Mosėdžio¹²²⁶ piliakalnių archeologinių tyrinėjimų duomenis, straipsniuose aprašomi iki tol nežinomų piliakalnių lokalizacija, apgyvendinimo raidos etapai, rasti radiniai. Trūkstant duomenų apie Kauno apylinkėse gyvenusių žmonių buitį laikotarpiu nuo I tūkstantmečio pr. Kr. iki XII–XIV m. e. a. tirtas Veršvų piliakalnis. Apibendrinus tyrinėjimų duomenis, paskelbta, kad piliakalnis apgyvendintas II tūkst. pr. Kr. pabaigoje ar I tūkst. pr. Kr. pradžioje, tyrimų medžiaga parodė, „kad Veršvų piliakalnyje stovėjo įtvirtinta medinė pilis, prie kurios iš šiaurės rytų pusės šliejosi gana didelis, galbūt įtvirtintas papilys, priklausęs tuomet kažkokiam šias apylinkes valdžiusiam didikui. Pilis buvo sudeginta XIV a.“¹²²⁷, taip pat rašyta apie aptiktus piliakalnio aikštelės pakraščiuose gynybinį-ūkinį medinį statinį, buitines įrankius, keramikos šukes ir kitus radinius.

Du tirti piliakalniai susiję su avarine piliakalnių būkle. Guogų piliakalnio (Kauno r.) tyrinėjimai pradėti dėl po Nemuno užtvėnkimo paspartėjusių krantų erozijos procesų, kurie tiesiogiai palietė ir piliakalnį. 1987 m. užfiksuota, kad griūvančiame

---

(Kretinga), 1980 10 23, nr. 125, p. 3–4; DAUGUDIS, V. Iš tolimos Imbarės praecities. *Švyturys* (Kretinga), 1986 01 09, nr. 4, p. 2–3; 1986 01 11, nr. 5, p. 3; DAUGUDIS, V. Atsiveria Imbarės paslaptys. Pokalbis su koresp. G. Paulikaite. *Švyturys* (Kretinga), 1988 08 09, nr. 95, p. 2–3.

¹²²¹ ZABIELA, G. Ką rodo tyrinėjimai prie Siesarties. *Gimtoji žemė* (Ukmergė), 1988 04 26, nr. 50, p. 3.

¹²²² ŠEŠNICKIENĖ, Š. Archeologų tyrinėjimai. *Pergalės vėliava* (Mažeikiai), 1975 07 31, nr. 90, p. 3; NAGIUS, J. Keturių archeologinės ekspedicijos. *Pergalės vėliava* (Mažeikiai), 1975 06 03, nr. 65, p. 3.

¹²²³ DAUGUDIS, V. Kai prabyla praecitis. *Draugas* (Šakiai), 1983 10 13, nr. 122, p. 3; DAUGUDIS, V. Nauji duomenys apie Užnemunės senovę. *Pergalė* (Vilkaviškis), 1983 09 10, nr. 108, p. 3; 1983 09 15, nr. 110, p. 4; DAUGUDIS, V. Įdomiausias radinys – XIII–XIV a. krosnis. *Mokslas ir gyvenimas*, 1985, nr. 4, p. 34.

¹²²⁴ ŽULKUS, V. Radiniai Birutės kalne. *Tarybinė Klaipėda*, 1977 05 22, nr. 120, p. 3; ŽULKUS, V. Birutės kalno paslaptys. *Mokslas ir gyvenimas*, 1984, nr. 6, p. 16–17.

¹²²⁵ JABLONSKIS, I. Senosios Kartenos mįslė. *Švyturys* (Kretinga), 1977 12 06, nr. 143, p. 3–4; JABLONSKIS, I. Čia – Kartenos praecitis. *Švyturys* (Kretinga), 1987 08 25, Nr. 102, p. 3.

¹²²⁶ JABLONSKIS, I. Iš Mosėdžio praecities. *Mūsų žodis* (Skuodas), 1985 08 01, nr. 93, p. 3.

¹²²⁷ DAUGUDIS, V. Naujos praecities versmės. *Kauno tiesa*, 1986 12 28, nr. 298, p. 8.

piliakalnyje atsidengė degėšiai, 1989 m. MMT atliko archeologinius tyrinėjimus¹²²⁸, seniausia Piliuonos kaimo istorija, pagal archeologinių tyrinėjimų duomenis, buvo paskelbta rajoninėje spaudoje¹²²⁹. Dėl Nemuno kranto erozijos sparčiai iro ir Pelekonių piliakalnis I (Prienu r.), išlikusiam jo fragmentui apsaugoti nuo tolimesnio nykimo nebuvo galimybių, todėl 1988 m. tirtas išlikęs pietrytinis šlaitas¹²³⁰. Atkreiptas dėmesys, kad neskiriamas dėmesys piliakalnių sutvirtinimui projektuojant elektrines, neužtikrinta apsauga pakrantėse¹²³¹.

Piliakalnių, kaip ir kitų archeologinių paminklų, tyrimų propaganda visuomenei jų tyrimus vykdančių pagrindinių įstaigų (LII ir VU) nedomino. Peržvelgus tarybinio laikotarpio LII Archeologijos skyriaus posėdžių protokolus, tyrimų populiarinimui artimiausias 1960 m. lapkričio 12 d., svarstant rengiamos knygos „Kauno HES archeologiniai paminklai“ rengimą (ji taip ir nebuvo išleista), P. Kulikausko išsakytas siūlymas, kad „tas leidinys būtų išleistas taip, kad būtų prieinamas ir ne archeologui“¹²³². Pagal svarstymo kontekstą tai reiškė ne populiaraus leidinio parengimą, o atsisakymą publikuoti „sausas“ archeologinių tyrimų ataskaitas. Iš su piliakalniais susijusios literatūros jų populiarinimui artimiausia yra V. Daugudžio knygelė „Senoji medinė statyba Lietuvoje“, išleista 1982 m. serijoje „Lietuvos istorija“ 5000 egzempliorių tiražu¹²³³. Tačiau tai irgi nebuvo mokslo populiarinimo leidinys tikrąja to žodžio prasme, nors ir pasirodė populiarioje nuo 1972 m. leidžiamoje serijoje. Kišeninio dydžio (16x11,5 cm) 112 puslapių knygelė buvo recenzuota ir turėjo nuorodas į naudotą literatūrą.

Piliakalnių propagavimas periodinėje spaudoje tarybiniu laikotarpiu nebuvo juos kaip nors sureikšminęs ar išskyręs reiškinys. Apie juos dažnai rašyta taip pat, kaip ir apie kitus archeologinius objektus keliant apsaugos problemas ir pristatant tyrimų medžiagą. Nei pokyčiai paveldosaugoje, nei tyrimų skaičius, apimtys ir svarba šių žinių sklaidos žymiau neveikė. Tačiau pastovus piliakalnių apsaugos būtinumo, naujausių tyrimų rezultatų bei pavienių žalojimo atvejų priminimas visuomenėje formavo piliakalnių kaip svarbių praeities pažinimo objektų supratimą.

¹²²⁸ ZABIELA, G. Guogų (Piliuonos) piliakalnio (Kauno raj.) 1989 m. tyrinėjimų ataskaita. LIIR, f. 1, b. 1619, p. 2a.

¹²²⁹ ZABIELA, G. Istorija, perskaityta griūvančiame piliakalnyje. *Tėviškės žinios* (Kaunas), 1990 05 08, nr. 52, p. 4; 1990 05 12, nr. 53, p. 3.

¹²³⁰ ZABIELA, G. Pelekonių piliakalnio I, Prienu raj., Jiezno apyl., 1988 m. archeologinių tyrinėjimų ataskaita. LIIR, f. 1, b. 1518, p. 3.

¹²³¹ ZABIELA, G. Iš Pelekonių kaimo senovės. *Naujas gyvenimas* (Prienu), 1989 12 14, nr. 149, p. 3; ZABIELA, G. Pelekonių piliakalnių tyrinėjimai. *Naujas gyvenimas* (Prienu), 1989 01 03, nr. 2, p. 3.

¹²³² Istorijos instituto Archeologijos sektoriaus posėdžio, įvykusio 1960 m. lapkričio mėn. 12 d., protokolas nr. 9, LCVA, f. R-1016, ap. 1, b. 143, p. 10.

¹²³³ DAUGUDIS, V. *Senoji medinė statyba Lietuvoje*. V., 1982.

IV.7. Piliakalniai asmenų ir visuomeninių organizacijų akiratyje

Tarybinio laikotarpio asmeninė nuomonė buvo toleruojama tiek, kiek ji sutapdavo su oficialiomis nuostatomis ar jas perteikdavo. Laikotarpio pradžioje viską stengtasi smarkiai kontroliuoti, o vėliau ideologiniai gniaužtai laisvėjo. Archeologiniai paminklai buvo ideologiškai neutrali tema, o piliakalniai kai kuriais atvejais netgi turėjo teigiamą (tuometinės ideologijos požiūriu) ideologinį krūvį kaip kovų su vokiečių ordinu vietos¹²³⁴, tad valdžios požiūris į juos nebuvo toks įtarus, kaip į kai kurias kitas paveldo rūšis. Tiesa, piliakalniai turėjo ir daugiau teigiamų konotacijų. Piliakalniai – kaip senosios nepriklausomos Lietuvos didybės simboliai. Pastaroji tarybinio laikotarpio nebuvo pageidaujama. Jos reikšmė labiau atsiskleidė tarybinio laikotarpio pabaigoje, prasidėjus persitvarkymui.

Be valstybinės paveldosaugos ir cenzūros prižiūrimos spaudos, piliakalnių įvaizdį šiek tiek formavo ir atskiros asmenybės bei visuomeninės organizacijos, tegul ir prižiūrimos oficialios valdžios. Asmenų įtaka buvo didesnė.

Petras Tarasenka. Kaip piliakalnių propaguotojas 6 dešimtmetį vėl iškyla P. Tarasenka. Po dviejų dešimtmečių tylaus darbo (darbas paminklų apsaugos įstaigoje ir muziejuje, dalyvavimas žvalgomosiose ekspedicijose ir kita panaši veikla) į piliakalnių tematiką jis sugrįžo rašydamas knygas. Iš jų svarbiausia ir didžiausią poveikį visuomenei padarė 1956 m. pasirodžiusi nedidelės apimties (100 puslapių) knyga „Lietuvos piliakalniai“. Nepaisant mokslinio pobūdžio, ji parašyta populiariai ir patraukliai. Tai pirmoji po L. Kšivickio išleista atskira knyga apie Lietuvos piliakalnius, kurioje atskleidžiama visa piliakalnių tyrimų ir raidos istorija. Knygoje yra 8 skyriai. Pirmajame jų aptariamos piliakalnių savybės, nurodoma, kad Lietuvoje jų užregistruota apie 1000. Piliakalnius P. Tarasenka skirsto į kalvinio ir krantinio tipo, nurodydamas, kaip jie buvo įrengiami, jų ypatybes, greta esančius paminklus. Antrajame skyriuje samprotaujama apie piliakalnių atsiradimo laiką, kuris, jo nuomone, sietinas su žemdirbystės ir gyvulininkystės atsiradimu Lietuvoje, datuojamu II–I tūkst. pr. Kr. Tolesniuose skyriuose aptariami įvairių laikotarpių piliakalniai, kuriuos P. Tarasenka skirsto nuo ankstyviausių laikų „gimininės-bendruomeninės santvarkos“ piliakalnių iki XIII–XV a. „kovų su vokiškaisiais riteriais laikotarpio piliakalnių“. Daug dėmesio knygoje skirta piliakalnių fortifikaciniais įrenginiams, ieškoma piliakalnių apleidimo laiko ir priežasčių. Darbas baigiamas padavimais apie piliakalnius. Išleista 5000 egzempliorių tiražu, ji sulaukė palankių recenzijų (iš viso – 4)¹²³⁵ ir greitai tapo

¹²³⁴ VITKŪNAS, M. Kovos Lietuvos istorinėje atmintyje: piliakalniai kaip „atminties vieta“. *KA*, 2016, t. XXXI, p. 308–314.

¹²³⁵ AKELAITIS, A. Lietuva – piliakalnių kraštas. *Naujasis kelias*, 1956 06 10, nr. 69, p. 3; LAUKYS, P. Įdomūs leidiniai. *Švyturys*, 1956, nr. 10, p. 14; RIMANTIENĖ, R. P. Tarasenka. Lietuvos piliakalniai. Valstybinė Politinės ir Mokslinės Literatūros Leidykla. V., 1956, 8°, str. 98+45 ryc. w tekście. *Rocznik Olsztyński*. Olsztyn, 1959, t. II, p. 290–294; STRAVINSKAS, A. Lietuvos piliakalniai. *Kauno tiesa*, 1956 03 11, nr. 51, p. 6.

kone bibliografinė retenybė. Nepaisant, kad tam tikrą duoklę teko atiduoti tarybiniu laikotarpiu vyravusiai vienintelei galimai mokslo metodologijai – marksizmui-leninizmui¹²³⁶, ši knyga bent pora dešimtmečių liko pagrindinė knyga Lietuvos piliakalniams pažinti, parodė jų labai ilgą ir įvairią raidą.

6 dešimtmetį prasidėjus chruščioviniam „atšilimui“ per trumpą 3 metų laikotarpį išleistos net 4 P. Tarasenkos grožinės literatūros knygos: „Užburti lobiai“ (1956 m.), „Didžiųjų Tyrulių paslaptys“ (1956 m.), „Pabėgimas“ (1957 m.), „Rambyno burtininkas“ (1958 m.). Dar viena knyga („Kauno pilies gynimas“) buvo parašyta, tačiau iki šiol nepaskelbta. Šios knygos jam pelnė rašytojo vardą ir nemažai pasitarnavo piliakalnių populiarinimui. 5 knygų (įskaitant išleistas prieškarium) siužetus padiktavo P. Tarasenkos vykdyti piliakalnių kasinėjimai. P. Tarasenka buvo pirmasis, kuris literatūriškai aprašė piliakalnio tyrimus. Jo kūryboje piliakalnis vaizduojamas kaip tyrimo objektas, praeities liudininkas, kurio gelmėse slypi nepažinti lietuvių istorijos kultūriniai, socialiniai pažinimo klodai. Beletrizuotuose pasakojimuose P. Tarasenkos tikslas yra į piliakalnius pažvelgti ne kaip istorinio įvykio liudininką, o kaip į archeologinį paminklą, kultūros vertybę.

Jo jaunystės vietą Alanta yra „Užburtų lobių“ veiksmo vieta. Knygoje aprašomas Salos piliakalnis yra autoriaus sugalvotas. Jis sunkiai pasiekiamas, pelkių apsuptas. Taip autorius tarsi siunčia žinią skaitytojui, kad kiekvieno piliakalnio pažinimas yra sunkus, tačiau svarbus vietos bendruomenei, krašto istorijai. Senolis Yla vaikams porina padavimus apie piliakalnyje stovėjusią pilį, užburtus lobius, senąjį kelią per „Peklos“ pelkę, tuo sužadindamas dviejų berniukų norą piliakalnyje ieškoti užburtų lobių. Pastarųjų ieškota kasant piliakalnyje duobę. „Kastuvai smigdavo lengvai, tik dažnai atsitrenkdavo į sudūlėjusius akmenis, išversdavo senų molinių puodų šukių ar sutūnijusių kaulų“¹²³⁷. Surinktas šukes jie parodė vieno iš kasėjų tėvui, kuris paaiškino vaikams, kad šios sudužusios šukės yra iš senoviškų molinių puodų, kurie daryti prieš tūkstantį metų. Kartu tėvas paaiškina ir apie piliakalnių atsiradimą, įrengimą, o radinius nusprendė išsiųsti į Vilnių, į Lietuvių mokslo draugiją. Tėvas paskatino vaikus rinkti radinius nuo paviršiaus, tačiau kasinėti uždraudė, kad nenaikintų piliakalnio. Taip populiariai P. Tarasenka jaunimui perteikė žinias apie piliakalnių apsaugą.

Daug dėmesio piliakalniams P. Tarasenka skiria istorinių apybraižų knygoje „Didžiųjų Tyrulių paslaptys“. Skyrelyje „Šukelės prakalbėjo“¹²³⁸ parodoma piliakalniuose randamų šukių svarba ir reikšmė. Šukėms prabilus vaikai sužino apie įvairius piliakalnių laikotarpius, pradedant akmens amžiumi ir baigiant viduramžiais. Kituose skyriuose „Skęstančios pilys“¹²³⁹, „Lietuvos Troja“¹²⁴⁰, „Kur buvo Pilėnų pilis?“¹²⁴¹ jis

¹²³⁶ TARASENKA, P. *Lietuvos piliakalniai*. V., 1956, p. 3.

¹²³⁷ TARASENKA, P. *Užburti lobiai*. V., 1969, p. 53.

¹²³⁸ TARASENKA, P. *Didžiųjų Tyrulių paslaptys*. V., 1956, p. 73.

¹²³⁹ Op. cit. p. 203.

¹²⁴⁰ Op. cit. p. 211.

¹²⁴¹ Op. cit. p. 222.

aprašo konkrečius piliakalnius, daugiausia stūksančius Nemuno krantuose, ieško atsakymų, kur galėjo įvykti Pilėnų tragedija. Skyrių „Žemaitijos piliakalniai“¹²⁴² vertėtų priskirti prie mokslo populiarinimo literatūros, nes jame išsamiai aprašyti žymesnieji Žemaitijos piliakalniai ir kokio nors grožinio siužeto nėra.

Apysakoje „Pabėgimas“, paremtoje istoriniu karų su kryžiuočiais įvykiu – Kęstučio pabėgimu iš Marienburgo¹²⁴³ – išnyra naujas piliakalnių siužetas – jų kaip medinės pilies vietos įrengimas. Bajoro Skomanto pilies aprašymui paimtas realus Skomantų (Klaipėdos r.) piliakalnis¹²⁴⁴, kurį P. Tarasenka buvo lankęs jo tarnybos Lietuvos kariuomenėje metu XX a. 3 dešimtmetį. „Nepagailėjo žmonės darbo, stiprindami pilį. Kol vieni kasė žemes, kiti pilies rengėjai apylinkės girioje kirto storus rąstus ir vežė juos į pilį. Iš tų rąstų kalno viršūnės pakraščiais pastatė aukštą gulsčių rąstų sieną su siauromis, bet ilgomis šaudymo angomis ir stipriais aukštais kuorais kampuose. Stipriausias buvo pietvakarių kuoras, kurio apačioje įrengti sunkūs, geležimi apkaustyti vartai į pilį. Prieš juos per perkasą buvo pastatytas tiltas“¹²⁴⁵. Čia sutinkame ir pilies aplinkos bei jos užėmimo vaizdus. Istoriniu laikotarpiu P. Tarasenka piliakalnius įvardina kaip pilies vietas, kai joms sunykus, lieka tik piliakalnis. Po pilies užėmimo „visas piliakalnis jau buvo tankiais beržais, juodalksniais ir įvairiais krūmais apaugęs. Tik kur – ne – kur, žemei apgrivus, buvo matyti akmenų ir anglies klotų, suanglėjusių rąstgalių, o kai kur tarp degusių bolavo žuvusių pilies gynėjų kaulai“¹²⁴⁶.

Kiti piliakalniais skirti pokariniai P. Tarasenkos darbai buvo mokslinio pobūdžio. Jis toliau kaupė duomenis apie Lietuvos piliakalnius latvių tyrinėtojo Ernesto Brastinio (1892–1942) 4 tomų darbo „Latvijos piliakalniai“¹²⁴⁷ pavyzdžiu, ketindamas paruošti atskiras knygas apie aukštaičių, žemaičių ir Užnemunės piliakalnius¹²⁴⁸. Visiškai parengti pavyko tik vieną – „Užnemunės krašto piliakalniai“¹²⁴⁹. Ypač didelės reikšmės šiai knygai parengti turėjo 1953 m. ir 1954 m. vykdyti LTSR MA LII žvalgomieji piliakalnių tyrinėjimai, kuriuose jis buvo pakviestas dalyvauti ir vykdė piliakalnių matavimus, braižė topografinius planus. Šių žvalgymų metu buvo aprašomi piliakalniai, juose ir prie jų esančiose papėdės gyvenvietėse renkami radiniai, kuriuos beveik išimtinai sudarė puodų šukės¹²⁵⁰. Knygoje pateikti duomenys apie 133 piliakalnius, nurodant jų adresą, pateikiant aprašymą, situacijos plano ištrauką, topografinį planą. Leidyklai

¹²⁴² Op. cit. p. 257.

¹²⁴³ VILIŪNAS, G. *Lietuvių istorinis romanas*. V., 1992, p. 68–69.

¹²⁴⁴ TARASENKA, P. *Pabėgimas*. V., 1972, p. 25; *Lietuvos piliakalniai. Atlasas*. V., 2005, t. I, p. 428–429.

¹²⁴⁵ TARASENKA, P. *Pabėgimas*. V., 1972, p. 24.

¹²⁴⁶ Op. cit. p. 222.

¹²⁴⁷ BRASTINŠ, E. *Latvijas pilskalni*. 1. Kuršu zeme. Rīgā, 1923; BRASTINŠ, E. *Latvijas pilskalni*. 2. Zemgale un Augšzeme. Rīgā, 1926; BRASTINŠ, E. *Latvijas pilskalni*. 3. Latgale. Rīgā, 1928; BRASTINŠ, E. *Latvijas pilskalni*. 4. Vidzeme. Rīgā, 1930.

¹²⁴⁸ STEPONAVIČIENĖ, D. *Petras Tarasenka*. V., 1996, p. 68.

¹²⁴⁹ TARASENKA, P. *Užnemunės krašto piliakalniai*. V., 1997.

¹²⁵⁰ Op. cit. p. 11.

knygą P. Tarasenka įteikė 1960 m., tačiau rankraštis buvo gražintas autoriui, nes tarybinis laikotarpis spausdinti žemėlapių ištraukas ir piliakalnių topografinius planus buvo draudžiama¹²⁵¹. Daug pastabų (net 12 puslapių) 148 puslapių darbui pavadinimu „Lietuvos piliakalniai“ t. I surašė ir jį recenzavusi Ona Navickaitė (Kuncienė), nurodžiusi, kad „prieš išleidžiant būtina ištaisyti visus trūkumus ir nesklandumus, kurių darbe apsieičia pasitaiko“¹²⁵². Knyga išspausdinta tik 1997 m.

Platesnei mokslinei auditorijai skirtas P. Tarasenos straipsnis rusų kalba, parengtas 1949 m. Leningrade vykusioje Materialinės kultūros istorijos instituto sesijoje, skirtoje Pabaltijo archeologijai, skaityto pranešimo „Lietuvos piliakalniai“ pagrindu¹²⁵³. Dar vienas straipsnis buvo skirtas lenkiškai auditorijai ir pristatė piliakalnių tyrimus Nemuno vidurupyje¹²⁵⁴.

Pokario metais P. Tarasenka jau beveik nekasinėjo. 1951 m. jis Jaučakių piliakalnio aikštelėje ištyrė 3,6 m² plotą, aptiko IV–IX a. kultūrinį sluoksnį su lipdyta keramika¹²⁵⁵. Šie žvalgomieji tyrimai liko nepastebėti.

Apie konkretų P. Tarasenos indėlį į piliakalnių apsaugą žinoma mažiausia. Vienas toks atvejis žinomas 1957 m. spalio 13 d., kai ant Eigulių piliakalnio cirko artistas Jonas Ramanauskas (1912–1996) norėjo pastatyti gyvenamąjį namą¹²⁵⁶. D. Steponavičienė knygoje apie P. Tarasenką pasidalino jo dukters Natalijos Tarasenkaitės (1925–2017) prisiminimu: „Sykį pietavom, atbėgo vaikai ir pasakė, kad juos atsiuntė aplinkiniai gyventojai, nes gale Tvirtovės alėjos ardomas Eigulių piliakalnis. Tėvas metė šaukštą ir nebaigdamas pietauti, nuskubėjo į tą vietą“¹²⁵⁷. Šis atvejis buvo aprašytas ir to meto Kauno miesto spaudoje. Laikraštyje Kauno miesto gyventojai kreipėsi į Kauno miesto vykdomojo komiteto atsakingus pareigūnus, prašydami „skubiai sulaikyti piliakalnio griovimą ir peržiūrėti Kauno miesto Architektūros valdybos sprendimą skirti piliakalnį individualiai statybai“¹²⁵⁸. Piliakalnis buvo išgelbėtas, nors ir liko apardytas.

P. Tarasenos grožinės literatūros kūriniai sulaukė atgarsio spaudoje¹²⁵⁹ ir pakartotinių leidimų¹²⁶⁰, nors ir pirmieji jų tiražai buvo nemaži. Dar P. Tarasenkai esant

¹²⁵¹ TAUTAVIČIUS, A. Prartarmė. *Petras Tarasenka. Užnemunės krašto piliakalniai*. V., 1997, p. 5.

¹²⁵² P. Tarasenos „Lietuvos piliakalniai“ t. I recenzija. LMAVB, f. 235, b. 387, l. 16.

¹²⁵³ ТАРАСЕНКО, П. Ф. Городища Литвы. *КСИИМК*, 1952, Т. XLII, с. 86–91.

¹²⁵⁴ TARASENKA, P. Grodziska w łuku środkowego Niemna na Litwie. *Rocznik Olsztyński*. Olsztyn, 1959, t. II, p. 221–226.

¹²⁵⁵ TARASENKA, P. Kauno srities piliakalnių žvalgymo 1951 m. duomenys. LIIR, f. 1, b. 97, p. 1.

¹²⁵⁶ BURAS, B. *Lietuvos piliakalniai*. V., 2011, p. 66.

¹²⁵⁷ STEPONAVIČIENĖ, D. *Petras Tarasenka*. V., 1996, p. 60–61.

¹²⁵⁸ Tai yra neleistina. *Kauno tiesa*, 1957 10 15, nr. 205, p. 3.

¹²⁵⁹ P vz. BALTUŠIS, J. Nuoširdi knyga. *Pergalė*, 1956, nr. 9, p. 119–121; GAVĖNAS, V. Didžiųjų Tyrulių paslaptys. *Pergalė*, 1957, nr. 5, p. 123; SKEIVYS, S. Vertinga dovana skaitytojams. *Tarybinė Klaipėda*, 1958 01 08, nr. 6(3169), p. 3; VALIONIS, M. Pasaka – ne pasaka. *Pergalė*, 1959, nr. 2, p. 184–185.

¹²⁶⁰ „Užburti lobiai“ perleisti 1959 ir 1978 m., „Pabėgimas“ – 1972 ir 1982 m.

gyvam bendras jų tiražas siekė virš 50 000 egz. Dauguma jo kūrinių buvo perleista ir po jo mirties. Masiniais tiražais leistos P. Tarasenos knygos neabejotinai prisidėjo prie piliakalnių populiarinimo, ypač tarp jaunimo.

Mažai tyrinėtas mokslininkų archeologų indėlis į piliakalnių apsaugos ir pažinimo propagavimą visuomenėje. Tik nuo jų iniciatyvos priklausė atliktų tyrimų rezultatų sklaida ar pastebėtų žalojimų viešinimas.

Adolfas Tautavičius. Ypač prie piliakalnių populiarinimo išsamesniais ir įvairesnio pobūdžio straipsniais prisidėjo A. Tautavičius. Lietuvą jis pristato piliakalnių kraštu: „Lietuvoje yra apie 700 piliakalnių – dvigubai daugiau, negu Latvijoje, ir penkis kartus daugiau, negu Estijoje. Tačiau visuomenei žinoma jų vos kelios dešimtys <... > O iš tikrųjų, kuriuo Lietuvos keliu ar takeliu bepasuksi, visur už piliakalnio užkliūsi“¹²⁶¹. A. Tautavičiaus straipsniuose nemažas dėmesys skiriamas piliakalnių apsaugai, kalbama apie jų ankstesnius žalojimus: „daug metų jis (Miegės piliakalnis – J. V.) buvo raikomas noragais, draskomas akėčiomis“¹²⁶². 1968 m. LII žvalgomojoje ekspedicijoje po Šiaurės Lietuvą užfiksuoti piliakalnių žalojimai ir ši informacija buvo plačiai aprašyta spaudoje. Pažymima, kad Pelaniškių, Raktuvės piliakalniuose įrengtos kapinės, Ramulėnų piliakalnis visiškai sunaikintas žvyro karjero. Nesulaukia deramos pagarbos didingas Bakainių piliakalnis, kuriame 1968 m. kolūkis išarė pilies priešpilio kiemą, Velžio piliakalnio priešpilyje pastatyta vasarvietė, Žvelgaičio piliakalnyje įrengtas kelias¹²⁶³. A. Tautavičius populiariai, bet labai įtaigiai pristatė archeologinių paminklų saugojimo svarbą visuomenei. Paminėtinas 1966 m. pasirodęs straipsnis „Apie senovę prabyla žemė“¹²⁶⁴, kuriame ypač tiksliai gvildentos piliakalnių apsaugos problemos. Autorius pasidžiaugė, kad nebeariami piliakalniai ir kai kurie kapinynai, tačiau tebekasami rūsiai Griežės, Mataičių, Pagirgždutės piliakalniuose¹²⁶⁵. A. Tautavičius atkreipė dėmesį, kad pastarąjį (7-ąjį – J. V.) dešimtmetį atsirado kitas žalingas įprotis – piliakalniuose pradėta rengti įvairias šventes, festivalius, pasilinksminimus. „Švenčių rengėjai piliakalnius prisitaiko savo poreikiams – aikštelėse vedama elektra, kasamos duobės stulpams, vėliavų stiebams, tvorelėms, įrengiami laiptai dainininkams stovėti arba žiūrovams sėdėti“¹²⁶⁶. Taip buvo žalojami Griežės, Pagramančio, Punios, Rudaminos ir kiti piliakalniai. Taip pat piliakalnių aikšteles lygindami kas-tuvais ar mechanizuotai žaloja apylinkių jaunimas, įsirengdami juose šokių aikšteles. 1956 m. šokių mėgėjai nulygino Ižiniškių piliakalnio viršų, nukasdami vietomis iki 1,5 m storio kultūrinį sluoksnį. 1962 m. buldozeriu buvo sužalotas Pralomciškės piliakalnis, 1966 m. – Rekčių piliakalnis, nukasant didžiąją dalį pylimo. A. Tautavičius

¹²⁶¹ TAUTAVIČIUS, A. Mūsų protėvių archyvai. *Mūsų gamta*, 1967, nr. 6, p. 4–6.

¹²⁶² TAUTAVIČIUS, A. Miegio kalnas. *Mūsų gamta*, 1965, nr. 1, p. 32.

¹²⁶³ TAUTAVIČIUS, A. Kas amžių kurta, neturi žūti. *Kalba Vilnius*, 1968, nr. 28, p. 14.

¹²⁶⁴ TAUTAVIČIUS, A. Apie senovę prabyla žemė. *Kultūros barai*, 1966, nr. 11, p. 5–7.

¹²⁶⁵ Op. cit. p. 6.

¹²⁶⁶ Op. cit.

ragino visuomenę elgtis atsakingiau, išsiversti be piliakalnių aikštelių lyginimo darbų, kviečia atsinešti ir pasistatyti suolus, esant nelygiai aikštei, siūlo pakloti lentų grindinį¹²⁶⁷. Jis atkreipė visuomenės dėmesį ir į piliakalnių dokumentaciją juos fotografuojant, pateikė rekomendacijas, kaip piliakalnius fotografuoti: „nuotraukoje turi būti ryški piliakalnio forma, jo šlaitų statusas, pylimas, buvę grioviai. Todėl reikia nufotografuoti ne tik bendrą vaizdą, bet ir atskiras detales“¹²⁶⁸. Pažymima, kad sunkiausia fotografuoti piliakalnius, kurie yra miške ar krūmais apaugę, kai sulapojusi augmenija uždengia piliakalnio formą, įtvirtinimus. Vasarą darytos Gedimino pilies kalno ar Ukmergės piliakalnio nuotraukos tėra gražūs vaizdai, o ne dokumentai. Apgailestaujama, kad iki šiol neturima gerų nuotraukų tokių garsių piliakalnių kaip Akmeniškų, Apuolės, Bilionių, Medvėgalio, Skomantų ir daugelio kitų. A. Tautavičius siūlo: „tokius medžiais apžėlusius piliakalnius būtina fotografuoti anksti pavasarį, vos nutirpus sniegui, kol neišsiskleidė pumpurai. Geriausias laikas – balandžio mėnuo, o kai pavasaris vėlyvas, dar ir gegužės pradžią“¹²⁶⁹. Neabejotinas A. Tautavičiaus indėlis atkreipiant visuomenės dėmesį ir į gamtos jėgų žalojamų piliakalnių problemą: „visi žinome, kad mūsų upės ir upokšniai kartais mėgsta pakeisti savo vagas. Jas keisdami, jie pradeda graužti piliakalnių papėdes. Tada piliakalnių šlaitai ima slinkti, o per kiek ilgesnį laiką pastoviai ardomas piliakalnis ir visai vandens nunešamas“¹²⁷⁰. Straipsnyje minimi upių nuplauti Darsūniškio, Rambyno piliakalniai, Nemuno ardomi Bišpiliuko, Dovainonių, Guogų, Merkinės piliakalniai, Veliuonos pilaitės – iš viso 24 upių ardomi piliakalniai Lietuvoje. „Šių upių ir ežerų suardytų ar ardomų piliakalnių sąrašą galima būtų tęsti ir nurodyti dar keliolika smarkiai nukentėjusių paminklų įvairiuose respublikos rajonuose“¹²⁷¹. Visuomenė kviečiama domėtis savo apylinkių piliakalnių būkle, esančių upių ir ežerų pakrantėse, ypač pavasarį po potvynių. Šlaitų slinkimo stabdymą kviečia organizuoti talkas, sustiprinant upės vagos kraštą ties ardomo piliakalnio papėde: „vagos pakraščiu sukalti kuolus ir išpinti žabų tvorą. Neblogai, jei prie tvoros vandenyje priversime kiek akmenų. Jie sulaikys ir pakreips srovę. Irstančius šlaitus, ypač kur nuslinkusi velėna, būtina stiprinti skersinėmis, zigzaginėmis žabų tvorelėmis. Jos sulaikys ir piliakalnio šlaitu vasaros liūčių metu tekančią vandens srovę, neleis išplauti didesnių griovių“¹²⁷². A. Tautavičiaus darbams priskirtina ir informacijos sklaida apie piliakalniuose vykdytus archeologinius tyrimus, akcentuojant gautųjų duomenų svarbą išaiškinant Lietuvos teritorijoje gyvenusių baltų genčių teritorijas. Jis pažymi, kad 1949–1969 m. archeologiniai paminklai buvo tyrinėti 158 vietose, iš jų 21 piliakalnyje: „kasinėta beveik visų stambiausių Lietuvos pilių teritorijose –

¹²⁶⁷ Op. cit.

¹²⁶⁸ TAUTAVIČIUS, A. Kada fotografuoti piliakalnius. *Mūsų gamta*, 1965, nr. 3, p. 7.

¹²⁶⁹ Op. cit.

¹²⁷⁰ TAUTAVIČIUS, A. Piliakalnis gali išnykti. *Mūsų girios*, 1964, nr. 3, p. 14–15.

¹²⁷¹ Op. cit. p. 15.

¹²⁷² Op. cit.

ne tik Vilniuje, Trakuose ar Kaune, bet taip pat Liškiavoje, Medininkuose, Biržuose, Klaipėdoje, Veliuonoje, Punioje¹²⁷³. A. Tautavičius plačiai spaudoje paskelbė ir paties vykdytus tyrimus Veliuonos pilaite¹²⁷⁴.

Archeologinius paminklus A. Tautavičius populiarino ir kitais būdais. Medžiagoje „Žinijos“ draugijos lektoriams, skirtoje archeologiniams paminklams, jis atkreipė dėmesį, kad „piliakalniai dar dažnai sudarkomi, įrengiant juose šokių aikšteles, panaudojant festivalių estradoms įrengti ir pan.“¹²⁷⁵. Patys piliakalniai („stambiausi respublikos archeologiniai paminklai“) čia pristatomi plačiai pateikiant jų raidos istoriją¹²⁷⁶.

A. Tautavičiaus žodis archeologinių paminklų apsaugoje svaresnis buvo ir dėl jo užimamo posto – jis ketvirtį amžiaus (1962–1987) buvo LII Archeologijos skyriaus vedėjas. Tarybinio laikotarpio užimamas vadovaujamas postas daug kam buvo kliuviniu aktyviau reikšti savo mintis, A. Tautavičiui priešingai – tapo tribūna.

Vytautas Daugudis. Mirus P. Tarasenkai didžiausiu Lietuvos piliakalnių žinovu ir tyrinėtoju liko V. Daugudis (1929–2002). Piliakalnius kaip tyrimo temą jis pasirinko dar aspirantūroje ir, nors disertacijos taip ir neapsigynė, jais domėjosi visą gyvenimą¹²⁷⁷. V. Daugudis yra tyrinėjęs 15 piliakalnių ir 11 papėdžių gyvenviečių¹²⁷⁸, tad jų sluoksnių sandarą gerai išmanė. Jis mėgo rašyti nedidelius straipsnelius į periodinę spaudą ar enciklopedijas apie įvairius archeologinius paminklus ir radinius. Iš 333 iki 1990 m. išspausdintų jo bibliografijos pozicijų¹²⁷⁹ 123 buvo populiarūs straipsneliai periodinėje spaudoje. Iš jų 65 (daugiau nei pusė) aprašyti piliakalniai ar jų radiniai, tarp jų ir visi jo plačiau tirti piliakalniai. Populiarinimo srityje V. Daugudžio indėlis lyginamas su P. Tarasenkos darbais¹²⁸⁰. Visgi stambesnių apibendrinamųjų darbų nebuvimas ir rašymas apie labai įvairius archeologinius objektus V. Daugudžiui neleido įsitvirtinti kaip piliakalnių sklaidos visuomenėje lyderiui.

Vienas iš tarybinio laikotarpio visuomeninio gyvenimo bruožų yra valdžios kontroliuojamų visuomeninių organizacijų veikimas. Tik tokios organizacijos galėjo oficia-

¹²⁷³ TAUTAVIČIUS, A., ZALEPŪGA, Z. *Raudonoji žvaigždė* (Šiauliai), 1969 10 16, nr. 251, p. 6.

¹²⁷⁴ TAUTAVIČIUS, A. Iširtos Veliuonos apylinkės. *Šviesa* (Jurbarkas), 1965 08 22, nr. 389, p. 3; TAUTAVIČIUS, A. Kryžiuočiai ties Veliuona. *Mokslas ir gyvenimas*, 1965, nr. 10, p. 29–31.

¹²⁷⁵ TAUTAVIČIUS, A. *Lietuvos archeologiniai paminklai ir jų apsauga*. V., 1967, p. 1.

¹²⁷⁶ Op. cit. p. 4–8.

¹²⁷⁷ GIRININKAS, A. Vytautas Daugudis (1929 11 02 – 2002 01 10). *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2002 metais*. V., 2005, p. 355.

¹²⁷⁸ ZABIELA, G. Vytautas Daugudis – piliakalnių tyrinėtojas. *Vytautas Daugudis*. Klaipėda, 2014, p. 61.

¹²⁷⁹ ŠIMĖNAS, V. Vytauto Daugudžio bibliografija. *Vytautas Daugudis*. Klaipėda, 2014, p. 77–98.

¹²⁸⁰ GIRININKAS, A. Vytautas Daugudis. Tarp archeologijos populiarinimo ir akademiškumo. *Vytautas Daugudis*. Klaipėda, 2014, p. 73.

liai veikti. Padėtis pradėjo keistis tik pačioje laikotarpio pabaigoje. Dėl šios priežasties šių organizacijų veikla neturėjo didesnio poveikio paveldo apsaugai. Labai epizodiškai saugant piliakalnius ir juos viešinant pastebima dviejų tokių organizacijų veikla.

Paminklų apsaugos ir kraštotyros draugija. Pirmoji yra paminklų apsaugos ir kraštotyros draugija (toliau – PAKD) (iki 1965 m. lapkričio – Lietuvos kraštotyros draugija). Draugijos įkūrimą inicijavo 1955 m. rugsėjo 6 d. TSRS KM įsakymo Nr. 583 vykdymas. Tų pačių metų šio įsakymo vykdymo priemonių plane KM darbuotojams M. Černiauskui ir O. Navickienei iki gruodžio mėnesio buvo pavesta „organizuoti Lietuvos TSR Kultūros paminklų apsaugos draugiją ir sušaukti steigiamąjį draugijos surinkimą“¹²⁸¹. Klausimas buvo svarstomas 1955 m. spalio 2 d. LII Archeologijos-etnografijos skyriaus posėdyje¹²⁸². Nors tokiam steigimui tada buvo pritarta, tuo metu draugijos suorganizuoti nepavyko. Prie jos steigimo sugrįžta 7 dešimtmečio pradžioje. Šįkart organizacinio komiteto pirmininkas buvo KM ministro pavaduotojas Vytautas Jakelaitis (1928–2015), kuris ir buvo išrinktas jos pirmininku¹²⁸³. Tarp 82 jos Tarybos narių buvo tik 4 archeologai (Stasys Juodelis (1928–1983), Julius Naudužas (1929–1989), R. Rimantienė ir Vitas Valatka (1927–1977)), iš kurių 2 paskutiniai įėjo į 27 žmonių prezidiumą¹²⁸⁴. Nuo pat pradžių draugija buvo orientuota į revoliucinio ir socialistinio palikimo rinkimą ir propagandą, kas labai sustiprėjo po 1971 m., jos pirmininko pavaduotoju tapus Kazimierui Račkauskui (1935–2021). 8 dešimtmetį draugija sparčiai subiuokratojo, ypač pradėjus sudarinėti visuomenines paminklų apsaugos sekcijas¹²⁸⁵.

Pradžioje PAKD veikla buvo nukreipta daugiau į medžiagos apie senesnę praeitį rinkimą. 1961 m. gruodžio 26 d. buvo patvirtinti PAKD laikinieji įstatai¹²⁸⁶. Juose tarp draugijos tikslų ir uždavinių buvo „tyrinėti, rinkti ir padėti išsaugoti liaudies materialinės ir dvasinės kultūros bei gamtos paminklus: archeologijos, istorijos, architektūros, meno, etnografijos, tautosakos, toponimikos ir kt.“¹²⁸⁷; „teikti pagalbą įstaigoms, vykdančioms kultūros paminklų apskaitą bei apsaugą, ir padėti įgyvendinti kultūros paminklų apsaugos nuostatus“¹²⁸⁸. Vėliau nuostatai keitėsi dar 4 kartus¹²⁸⁹, vis tolimdami draugijos veiklą nuo senosios praeities tyrimų. Jau pirmajame PAKD suvažiavime priimtuose nuostatuose nurodoma, kad „pagrindinis draugijos tikslas – prisidėti prie

¹²⁸¹ KM 1955 09 06 įsakymui Nr. 583 vykdyti priemonių planas. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 105, l. 181.

¹²⁸² LTSR MA Istorijos instituto Archeologijos-etnografijos skyriaus posėdžio protokolas Nr.13, RCVA, f. R-1016, ap. 1, b. 89, p. 59–62.

¹²⁸³ Pirmasis Lietuvos TSR kraštotyros draugijos suvažiavimas. *Kraštotyra*. V., 1965, p. 1–2.

¹²⁸⁴ Op. cit. p. 4–9.

¹²⁸⁵ RAČKAUSKAS, K. *Kraštotyros sąjūdis Lietuvoje*. V., 1987, p. 104–105.

¹²⁸⁶ 1961 12 26 Lietuvos TSR Kultūros ministro patvirtinti Lietuvos TSR Kraštotyros draugijos (LKD) laikinieji įstatai. LLMA, f. 342, ap. 1, b. 1036, l. 186–196.

¹²⁸⁷ Op. cit. l. 186.

¹²⁸⁸ Op. cit. l. 187.

¹²⁸⁹ RAČKAUSKAS, K. *Kraštotyros sąjūdis Lietuvoje*. V., 1987, p. 41–43.

komunistinės visuomenės pastatymo¹²⁹⁰. Suprantama, kad taip orientuotai draugijai ne piliakalniai rūpėjo. Visgi kai kas nuveikta.

Draugijos leidinyje „Kraštotyra“ 1964–1975 m. laikotarpiu pasirodė piliakalniams skirti 5 straipsniai¹²⁹¹. Atskiroms vietovėms skirtose monografijose (1964–1972 m. laikotarpiu jų išleista 9) paskelbti dar 4¹²⁹². Aktyviausiai draugijos spaudoje reiškęsi R. Batūra, parašęs 6 straipsnius apie Viduramžių medines pilis ir jų vietas – piliakalnius (du trečdaliai visų piliakalniams skirtų straipsnių). PAKD leidiniai buvo populiarūs, tad juose skelbiama informacija šiek tiek prisidėjo prie žinių apie piliakalnius sklaidos, tapatindama juos su žinomoms lietuvių medinėmis pilimis ir kovų su kryžiuočiais vietomis.

Išskirtinės kraštotyrininkų veiklos piliakalnių apsaugos ir propagavimo srityje nepastebėta. Buvo keli žmonės, kurie aktyviai reiškęsi platesnėje archeologinių paminklų apsaugos srityje. Miškininkas Petras Jagminas (1899–1971) 1960–1969 m. apmatavo ir aprašė 246 Kelmės, Radviliškio ir Raseinių rajono archeologinius paminklus¹²⁹³, tarp jų ir čia buvusius piliakalnius, populiarino juos spaudoje¹²⁹⁴. Savo veiklą jis buvo pradėjęs dar tarpukario laikotarpiu, kai aprašė 50 Rytų Žemaitijos archeologinių paminklų¹²⁹⁵. Paprastai duomenys apie piliakalnius buvo integruojami į platesnius kraštotyrinius darbus ir atskirai minimi labai retai. Tarp tokių pažymėtinas Rokiškio kraštotyrininkų surastas Lukštų piliakalnis¹²⁹⁶.

Prie PAKD nuo 1967 m. veikė Paminklų apsaugos fondas, kurio paskirtis buvo aiškinti paveldo reikšmę, sukauptas lėšas panaudoti jo tyrimui, tvarkymui ir sklaidai. Nedidelės šio fondo sukauptos lėšos (iki 1985 m. surinkta apie 600 000 rublių) daugiausia buvo panaudojamos tarybinio laikotarpio objektams tvarkyti bei paminklų propagandai. Arčiausias piliakalniams buvo 1969–1970 m. nemokamai architekto V. Grigelio Vandens ūkio projektavimo institute parengtas Vilniaus Kreivosios pilies kalno šlaitų sutvirtinimo projektas, įvertintas 10 000 rublių¹²⁹⁷.

¹²⁹⁰ Lietuvos TSR Kraštotyros draugijos (LKD) įstatai. *Lietuvos TSR Kraštotyros draugijos įstatai, darbo programa, I suvažiavimo nutarimas*. V., 1964, p. 3.

¹²⁹¹ BARTKUS, K. Nepastebėtas piliakalnis ties Kaunu. *Kraštotyra*. V., 1963, p. 110–112; BATŪRA, R. Kur ieškoti XIII a. vidurio „Tviremet“. *Kraštotyra*. V., 1964, p. 116–130; BATŪRA, R. Užpalių pilis. *Kraštotyra*. V., 1966, p. 61–67; VALATKA, V. Buožėnų pilalė. *Kraštotyra*. V., 1970, p. 126–130; JABLONSKIS, I. Kur buvo Kretingos pilis. *Kraštotyra*. V., 1975, p. 177–182.

¹²⁹² BATŪRA, R. Linkmenų pilis ir krašto gynyba XIII–XV a. *Ignalinos kraštas*. V., 1966, p. 34–42; BATŪRA, R. Drūkšių pilis. *Gaidės ir Rimšės apylinkės*. V., 1969, p. 24–29; BATŪRA, R. Merkinės pilis. *Merkinė*. V., 1970, p. 28–35; BATŪRA, R. Dubingių pilis. *Dubingiai*. V., 1971, p. 39–49.

¹²⁹³ RAČKAUSKAS, K. *Kraštotyros sąjūdis Lietuvoje*. V., 1987, p. 101.

¹²⁹⁴ Vien 1958 m. jis rajoninėje spaudoje paskelbė 7 straipsnelius apie piliakalnius.

¹²⁹⁵ KUDABA, Č. Padubysių kraštotyrininkas. *Kraštotyra*. V., 1975, p. 293.

¹²⁹⁶ JAKELAITIS, V. LTSR Kraštotyros draugijos tarybos prezidento ataskaita antrajam suvažiavimui. *Kraštotyra*. V., 1966, p. 14.

¹²⁹⁷ RAČKAUSKAS, K. Paminklų apsaugos fondas. *MP*, 1988, t. 8, p. 79.

Kitos organizacijos. GAK piliakalnių apsaugos politika padarė poveikį ir 1960 m. įkurtai Gamtos apsaugos draugijai. Pastaroji turėjo 15 mokslinių-metodinių komisijų, tarp kurių buvo Kraštovaizdžio komisija¹²⁹⁸. Nurodoma buvus ir Geologijos bei archeologijos paminklų apsaugos komisija¹²⁹⁹. Kurios iš šių komisijų veiklos sferoje buvo piliakalniai, neaišku. Nežinoma, ir išvis ką nors piliakalnių naudai ši draugija nuveikė. Draugija nuo 1964 m. kartu su kitomis organizacijomis leido žurnalą „Mūsų gamta“ (ėjo iki 1998 m.), kuriame retkarčiais pasirodydavo straipsneliai apie piliakalnius. 1964 m. publikuoti 2 straipsneliai, 1965 – 2, 1966 – 3, 1967 – 2, 1969 – 1, 1970 – 3, 1971 – 3, 1972 – 5, 1974 – 1, 1975 – 2, 1976 – 1, 1980 – 1, 1981 – 1, 1983 – 1, 1984 – 1, 1986 – 1, 1988 – 3, 1989 – 1. Daugiausia į šį žurnalą rašė kraštotyrininkas Vladas Šaulys (1902–1977) (6 straipsneliai), šiaip skelbęs straipsnelius apie akmenis. Tarp jų svarbesnis buvo jau minėtas A. Tautavičiaus straipsnelis apie piliakalnių fotografavimą¹³⁰⁰ bei keli straipsneliai medžių piliakalniuose klausimais. Jie šiek tiek prisidėjo prie žmonių švietimo.

Valdžios mažiausiai kontroliuojami buvo turistų klubai. 1952 m. VU įsteigta Turizmo sekcija, 1958 m. jos pagrindu įsikūrė VU turistų klubas¹³⁰¹. Jų rengiamuose žygiuose buvo lankomos ir istorinės Lietuvos vietos, neaplenkti ir Birštono, Kernavės, Liškiavos, Merkinės, Punios piliakalniai¹³⁰². Panašiu laiku įsteigtas VU kraštotyros klubas „Ramuva“. Jų organizuojamos veiklos piliakalniuose buvo daugiau kaip atminties vietų puoselėjimas, švenčių rengimas (Karmazinuose švenčiamos Ilgės, Kernavėje – Rasos), tačiau jų iniciatyva buvo tvarkomi ir piliakalniai. 1970 m. balandžio 17–18 d. įvyko trečiasis žygeivių sąskrydis, kuriame dalyvavo šimtai aukštųjų mokyklų žygeivių. Jo metu įvyko pirmoji respublikinė talka – Bečionių piliakalnis (Šalčininkų r.) valytas nuo krūmų¹³⁰³. 1970–1971 m. tvarkyti ir Kernavės piliakalniai. Panašiu laiku žygeivių pastangomis tvarkyti Bradeliškių, Buivydu piliakalniai, pako-reguota Paparčių piliakalni (Kaišiadorių r.) plovusio upelio vaga¹³⁰⁴.

Tarybinis laikotarpis apskritai nebuvo palankus visuomeninėms draugijoms ar atskiriems asmenims reikštis senosios praeities pažinimo ar žinių apie ją sklaidos srityse. Daugiau buvo toleruojama tik atskirų mokslininkų veikla. Šioje srityje išskirtinis yra A. Tautavičiaus indėlis į piliakalnių apsaugos sklaidą visuomenėje, pratęsęs P. Tara-

¹²⁹⁸ JANKEVIČIUS, K., STASINAS, J. Viktoras Bergas ir jo laikas. *Gamtos riterio lobiai*. V., 2007, p. 31.

¹²⁹⁹ GAIGALAS, A. Lietuvos gamtos apsaugos draugija. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. V., 2008, t. XIII, Leo – Magazyn, p. 220.

¹³⁰⁰ TAUTAVIČIUS, A. Kada fotografuoti piliakalnius. *Mūsų gamta*, 1965, nr. 3, p. 7.

¹³⁰¹ VITKŪNAS, M. Kovos Lietuvos istorinėje atmintyje: piliakalniai kaip „atminties vieta“. *KA*, 2016, t. XXXI, p. 315.

¹³⁰² Op. cit.

¹³⁰³ Lietuvos žygeivių judėjimo ištakos ir istorija. *Pusiausvyra*. 1990, nr. 2, p. 3.

¹³⁰⁴ VITKŪNAS, M. Kovos Lietuvos istorinėje atmintyje: piliakalniai kaip „atminties vieta“. *KA*, 2016, t. XXXI, p. 315.

senkos darbus šioje srityje. Visuomeninių draugijų indėlis į piliakalnių populiarinimą nebuvo didelis, tačiau tarp savo narių jos akcentavo jų svarbą ir pagal galimybes prisidėjo prie jų išsaugojimo bei tvarkymo, tuo savotiškai apie juos primindamos ir oficialiosios paveldosaugos institucijoms.

IV.8. Piliakalnių padėtis tautinio atgimimo laikotarpiu

Po 1985 m. Michailo Gorbačiovo (1931–2022) paskelbtos pertvarkos palengva pradėjo kurtis sąlygos visuomenės laisvėjimui ir mažiau politizuotam ir ideologizuotam požiūriui į praeitį atsirasti. Pertvarka į Lietuvą atėjo iš šalies ir iš viršaus, tad laisvėjimas krašte pradžioje vėlavo. Apskritai archeologinių paminklų apsaugos sistema veikė, tačiau pasitaikantys pavieniai žalojimo atvejai pradėti sureikšminti. Ryškiausias ir arčiausiai piliakalnių buvęs tokio sureikšminimo pavyzdys buvo 1986 m. pakartotinės planinės melioracijos metu aptikta Viduramžių medinė Kernavė. Ji buvo surasta dar 1965–1966 m., tačiau tuomet į tai neatkreipta dėmesio¹³⁰⁵. Pakartotinai ją aptikus kilo triukšmas¹³⁰⁶. Vilniaus, Kauno, Kėdainių, Trakų senamiesčių tvarkymo pažeidimai, Gandingos ir Kernavės piliakalnių teritorijų ir aplinkos žalojimas ir kiti paveldo pažeidimai vertė įsikišti ir oficialią valdžią. 1987 m. vasario 23 d. Lietuvos komunistų partijos centro komitetas ir LTSR Ministrų Taryba priėmė nutarimą „Dėl istorijos ir kultūros paminklų apsaugai ir naudojimui respublikoje gerinti“¹³⁰⁷. Viena iš nutarimo atsiradimo priežasčių buvo visuomenės priekaištai¹³⁰⁸. Nutarimu siekta sustiprinti senamiesčių, architektūros, istorijos paminklų apsaugą, atkreiptas dėmesys į atsakingų institucijų darbo efektyvumo gerinimą kontrolės, kultūros paminklų konservavimo, remonto bei restauravimo klausimais, padidinta atsakomybė už įvairius pažeidimus, priimta nuostata, kad reikia efektyviau įtraukti visuomenę į kultūros paminklų apsaugos procesą, žiniasklaida įpareigota propaguoti istorijos ir kultūros paminklus, griežtai kritikuoti faktus, kai nesirūpinama paminklais, plačiai kelti juos į viešumą. Probleminiams archeologijos klausimams spręsti nustatyta, kad MMT turi atlikti miestų senamiesčiuose bendruosius preliminaruosius mokslinius archeologinius tyrinėjimus, o Paminklų konservavimo institutas – archeologinius tyrinėjimus konkrečiai projektuojamiems restauruoti objektams, archeologiniams tyrinėjimams vykdyti kasmet turi būti pasiūčiama ne ma-

¹³⁰⁵ *Architektas Sigitas Lasavickas*. V., 2014, p. 288 (A. Luchtano atsiminimai).

¹³⁰⁶ VYTARTAS, T. Nukentėjusioji – Kernavė, kaltinamasis – biurokratizmas. *Švyturys*, 1987, nr. 11, p. 10–11, 28; „Nukentėjusioji – Kernavė, kaltinamasis – biurokratizmas“. *Švyturys*, 1987, nr. 20, p. 22–24.

¹³⁰⁷ Lietuvos Komunistų partijos Centro komitete ir Lietuvos TSR Ministrų Taryboje. *Tiesa*, 1987 03 06, nr. 53, p. 1, 3.

¹³⁰⁸ KULEVIČIUS, S. Per praeities palikimą į ateitį: visuomeninio paveldosaugos judėjimo virsmai sąjūdžio išvakarėse. *Sąjūdžio ištakų beiškant: nepaklusniųjų tinklaveikos galia*. V., 2011, p. 193.

žiau kaip po 5 studentų statybos būrius¹³⁰⁹. Paveldosaugines problemas ėmėsi spręsti ir 1987 m. balandžio 3 d. įkurtas Tarybinio kultūros fondo Lietuvos skyrius (toliau – LKF)¹³¹⁰, rajonuose, kur nesusikūrė atskiri klubai, iniciatyvos gamtos ir paveldosaugos ėmėsi vietinės LKF rėmimo grupės ar tarybos¹³¹¹.

1986–1987 m. visuomenė vis aktyviau atkreipė dėmesį į paveldosaugines problemas. Lietuvoje pradėjo formuotis visuomeninės paveldosauginės organizacijos, daugiau orientuotos į Vilniaus, Kauno ir kitų miestų senamiesčių, architektūrinių paminklų žalojimą, pilių išsaugojimą. Pavieniais atvejais buvo reaguojama ir į piliakalnių žalojimą, jų populiarinimą, organizuotos juose tvarkymo talkos. 1987 m. pradėjo kurtis paminklosaugos klubai. Kovo 6 d. įsikūrė Vilniaus miesto jaunimo paminklosaugos klubas (toliau – JPK), balandžio 29 d. – „Talkos“ klubas (toliau – TK), liepos 16 d. – Kauno paminklosaugos klubas „Atgaja“ (toliau – AK)¹³¹². Pagal šių klubų įstatus ar nuostatus, jų tikslas buvo rūpintis Lietuvos kultūriniu palikimu¹³¹³. JPK didesnę dėmesį skyrė Vilniaus senamiesčiui, Katedros požemiams, Medininkų piliai tvarkyti. JPK organizuotos akcijos buvo ir 1987 m. gegužės 24 d. ir birželio 7 d. Kernavės piliakalnio Mindaugo Sosto tvarkymas. Į šią akciją prisijungė ir TK¹³¹⁴. Apie 100 talkininkų nuo piliakalnio šalino krūmus, menkaverčius medžius, rinko šiukšles¹³¹⁵. Nuo piliakalnio šlaitų nukirtus beveik visus želdinius, spaudoje sulaukta kritikos ir nuogąstavimų, kad gali pradėti slinkti šlaitai „Kirsti medžius reikėjo palaipsniui, tada būtų susiformavusi optimali, tikrai priešerozinė, žolinė danga“¹³¹⁶. Klaipėdos politechnikumo dėstytojai ir moksleiviai, Jūrų muziejaus ir akvariumo darbuotojai 1987 m. pradėjo tvarkyti Laistų piliakalnį¹³¹⁷.

AK ištakos siejamos su žygeivių klubais „Aitvaras“, „Ažuolas“, „Ažuolynas“, „Giliukas“, „Mokas“, „Sakalas“ ir kt.¹³¹⁸ Jis talkino 1987 m. vasarą Kauno senamiesityje vykusiuose archeologiniuose tyrinėjimuose, didelį dėmesį skyrė etnokultūrai,

¹³⁰⁹ Lietuvos Komunistų partijos Centro komitete ir Lietuvos TSR Ministrų Taryboje. *Tiesa*, 1987 03 06, nr. 53, p. 1, 3.

¹³¹⁰ KULEVIČIUS, S. Per praeities palikimą į ateitį: visuomeninio paveldosaugos judėjimo virsmai sąjūdžio išvakarėse. *Sąjūdžio ištakų beiškant: nepaklusniųjų tinklaveikos galia*. V., 2011, p. 192.

¹³¹¹ Op. cit. p. 199.

¹³¹² Op. cit. p. 192.

¹³¹³ Op. cit. p. 197.

¹³¹⁴ MARCINKEVIČIŪTĖ, R. Pasijunti tautos žmogumi. *Kultūros barai*, 1988, nr. 8, p. 45–46.

¹³¹⁵ Jaunimo paminklosaugos klubas: trys išbandymų mėnesiai. *Gimtas kraštas*, 1987 06 04–10, nr. 23, p. 3; PENKAUSKAS, A. Į talką savo noru. *Vakarinės naujienos*, 1987 06 05, nr. 130, p. 3.

¹³¹⁶ GUDAVIČIUS, H. Erozija. Kernavės landšaftinis-istorinis draustinis: atradimai ir praradimai. *Komjaunimo tiesa*, 1987 07 02, nr. 128, p. 3.

¹³¹⁷ GENYS, J., LAUŽIKIENĖ, N. Piliakalniai laukia mūsų. *Tarybinė Klaipėda*, 1988 04 28, nr. 98, p. 4.

¹³¹⁸ KAVALIUSKAITĖ, J. Tarp prigimties ir tautos: žaliųjų pirmeiviai sovietmečio Lietuvoje. *Sąjūdžio ištakų beiškant: nepaklusniųjų tinklaveikos galia*. V., 2011, p. 259.

ekologijai, tačiau susidomėjimas ir įvairios iniciatyvos neapsiribojo vien tik urbanistine Kauno erdve ar tuometinių institucijų oficialiai saugomais reprezentaciniais objektais¹³¹⁹. Klubas atkreipė dėmesį ir į senąjį Lietuvos kraštovaizdį. AK organizavo įvairias talkas, kurios buvo neatsiejamas nuo krašto pažinimo, vyko kelionės istorinėse vietose, jas lydėdavo minėjimai, savišvietos vakarai¹³²⁰. 1989 m. organizuotame Taikos žygyje aplankyti Kernavės, Ruklos piliakalniai, mitingas įvyko ant Salduvės piliakalnio¹³²¹ (žr. 26 priedą). Klubo organizuotos talkos vyko ant Budelių¹³²², Vainatrakio, Seredžiaus¹³²³ piliakalnių.

1988 m. birželio 6 d. Šiauliuose įsikūrė klubas „Aukuras“, kuris save laikė ne tik kultūros, bet ir gamtos apsaugos klubu. Klubas didesnę dėmesį skyrė Kurtuvėnų landsaftiniam draustiniui išsaugoti, nematerialiajam kultūros paveldui gaivinti, ekologinėms problemoms spręsti, tačiau nebuvo nusigręžta ir nuo kultūros paminklų. Klubas būrė žmones į talkas, kurios nuo įprastų tarybinių talkų skyrėsi tuo, kad gaivino simbolinę kraštovaizdžio topografiją. Šio klubo iniciatyva tvarkytas Bubių piliakalnis¹³²⁴.

Spaudoje vis daugiau buvo skiriama dėmesio piliakalnių ir kitų kultūros paminklų apsaugos problemoms aptarti. Visuomenė vis dažniau ir išsamiau buvo informuojama apie piliakalnių žalojimą (ariami Buntulėnų (Buteliūnų ? – J. V.), Čiulėnų, Geižėnų (Greižėnų), Janonių, Paliūnų piliakalniai)¹³²⁵, viešinti gerieji piliakalnių priežiūros bei globos atvejų pavyzdžiai, kaip vietos gyventojas Jonas Vasiliauskas, neatlygintinai prižiūrintis Poteronių piliakalnį, kurį išvalė nuo krūmų, menkaverčių medžių, šienavo¹³²⁶. Pasidžiaugta sutvarkytu Skomantų piliakalniu¹³²⁷. 1988 m. birželio 17 d. VU žygeiviai kartu su ramuviškiais Linkmeno ežere surado ant Ginučio piliakalnio greta 1937 m. A. Smetonos pasodinto ažuolo akmenį¹³²⁸. Vis dažniau buvo keliami klausimai dėl skaudžių įvykių priežasčių, kai piliakalniai žalojami, ardomi, jų teritorijose ar apsaugos zonose išskirti sklypai statyboms ar kitoms ūkio reikmėms, aiškintasi, kokios priežastys turėjo įtakos tam, kas nepadaryta¹³²⁹. Archeologai, gamtininkai kėlė

¹³¹⁹ Op. cit. p. 239.

¹³²⁰ Op. cit. p. 240.

¹³²¹ Kvietimas į taikos žygį 1989 m. *V. Almonaičio asmeninis archyvas*.

¹³²² Kvietimas į taikos žygį 1989 m. *V. Almonaičio asmeninis archyvas*.

¹³²³ KAVALIUSKAITĖ, J. Tarp prigimties ir tautos: žaliųjų pirmeiviai sovietmečio Lietuvoje. *Sąjūdžio ištakų beiėškant: nepaklusniųjų tinklaveikos galia*. V., 2011, p. 240.

¹³²⁴ KAVALIUSKAITĖ, J. Tarp prigimties ir tautos: žaliųjų pirmeiviai sovietmečio Lietuvoje. *Sąjūdžio ištakų beiėškant: nepaklusniųjų tinklaveikos galia*. V., 2011, p. 237.

¹³²⁵ ARMALIS, V. Sekli atminties versmė. *Jaunimo gretos*, 1988 04, nr. 4, p. 22–23.

¹³²⁶ BIKULČIENĖ, I. Piliakalnio šeimininkas. *Komunistinis rytojus* (Alytus), 1988 07 19, nr. 86, p. 4.

¹³²⁷ KUNCEVIČIUS, A. Restauruoto kultūros paminklo pristatymas. *Literatūra ir menas*, 1990 02 24, nr. 8, p. 11.

¹³²⁸ Lietuvos žygeivių judėjimo ištakos ir istorija. *Pusiausvyra*, 1990, nr. 2, p. 4.

¹³²⁹ ARVASEVIČIUS, S. Jurgaičių piliakalnio kryžiaus keliai. *Gimtasias kraštas*, 1988 10 27–11 02, nr. 43, p. 4–5; ŽEIZIENĖ, E. Sodininkų ekspansija į Maisiejūnų piliakalnį. *I ko-*

klausimą diskusijoms dėl želdinių šalinimo būtinumo ir jų apimties nuo piliakalnių¹³³⁰, viešinti apleistų, griūvančių piliakalnių atvejai¹³³¹. 1988 m. liepos 20 d. – rugpjūčio 2 d. per Lietuvą nuvilnijo ekologinis protesto žygis dviračiais¹³³², kurio metu tvarkytas Tartokų piliakalnis¹³³³. Šio žygio metu žygeivių būrelis „Giliukas“ nariai atsitiktinai surado Mažųjų Žinėnų piliakalnį (Jonavos r.). 1989 m. minėto būrelio nariai surengė ant jo talką – aptvarkė pagrindinį piliakalnio pylimą, iškirto dalį brūzgynų¹³³⁴. Jaunųjų žygeivių „Giliukas“ nariai 1988 m. taip pat prisijungė prie Kulionių piliakalnio (Molėtų r.) tvarkymo akcijos, kurios metu buvo šalinami menkaverčiai medžiai, krūmai ir kita augmenija, užgožusi piliakalnį¹³³⁵. Šiame piliakalnyje tvarkymo metu atsitiko tragedija – žuvo moksleivė Daina Ramanauskaitė (1974–1988)¹³³⁶. Išskirtiniai renginiai ant piliakalnių, sutelkę didžiules minias žmonių, įvyko 1988 m., kai grupė „Rondo“ su latvių roko grupe „Līvi“ surengė turą pavadinimu „Žygis į Kernavę“. Finaliniame koncerte Joninių naktį Kernavėje, Pajautos slėnyje, dalyvavo apie 10 000 žmonių. Čia kelios dienos prieš Sąjūdžio mitingą Vilniuje pirmąkart Kernavėje koncerto metu buvo iškeltos trispalvės¹³³⁷.

1988 m. PAKD Klaipėdos miesto skyrius organizavo Klaipėdos miesto piliakalnių tvarkymo talkas¹³³⁸. Tais pačiais metais diskutuota dėl Vorutos pilies lokalizacijos ant Šeimyniškių piliakalnio¹³³⁹. Tuomet pradėtos organizuoti didžiulės talkos šiam piliakalniui tvarkyti. Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio Anykščių rėmimo grupės pastangomis nuo Šeimyniškių piliakalnio kirsti alksniai, menkaverčiai krūmai, šienauta žolė,

munizmą (Kaišiadorys), 1988 11 29, nr. 143, p. 3; CHADARAVIČIUS, T. Ir vėl statybos draustinyje. *Komjaunimo tiesa*, 1988 03 25, nr. 58, p. 3; KNIŪKŠTIENĖ, G. Namai šeiminingą peikia. *Komjaunimo tiesa*, 1988 04 07, nr. 66, p. 3.

¹³³⁰ LABANAUSKAS, K. Atgaivinkime piliakalnius. *Mūsų gamta*, 1988, nr. 3, p. 72–73; ZABIELA, G. Kirsti, bet ne viską. *Mūsų gamta*, 1988, nr. 4, p. 8; RAGINIS, S. Piliakalnių būtis ir buitis. *Mūsų gamta*, 1989, nr. 1, p. 2.

¹³³¹ MATULAITIS, J. Padėkime Punios piliakalniui. *Tiesa*, 1988 10 13, nr. 236, p. 1; KIZELIS, K., SILKINIS, A., BUCIUS, V. Gyvename Punioje. *Literatūra ir menas*, 1989 04 01, nr. 14, p. 10.

¹³³² GIEDRAITIS, L. *Sąjūdžio pakylėti*. V., 2009.

¹³³³ KAVALIUSKAITĖ, J. Tarp prigimties ir tautos: žaliųjų pirmeiviai sovietmečio Lietuvoje. *Sąjūdžio ištakų beiškant: nepaklusniųjų tinklaveikos galia*. V., 2011, p. 243.

¹³³⁴ ALMONAITIS, V. Didi Mažųjų Žinėnų senovė. *Jonavos balsas*, 1989 03 30, nr. 38, p. 3.

¹³³⁵ VITKŪNAS, M. Kovos Lietuvos istorinėje atmintyje: piliakalniai kaip „atminties vieta“. *KA*, 2016, t. XXXI, p. 316.

¹³³⁶ *Lietuvos piliakalniai. Atlasas*. V., 2005, t. II, p. 118.

¹³³⁷ Recenzija. Lainius–širdis. [interaktyvus], [žiūrėta 2023 07 26], prieitis per internetą: <https://www.radikalai.lt/radikalai/1575-recenzija-lainius-sirdis-vejas-records-2012-lietuvisko-intelligent-pop-kvintesencija>.

¹³³⁸ GENYS, J., LAUŽIKIENĖ, N. Piliakalniai laukia mūsų. *Tarybinė Klaipėda*, 1988 04 28, nr. 98, p. 4.

¹³³⁹ TELKSNYTĖ, M., RAČKAITIS, V. Kas įmains Vorutos mišlę? *Kolektyvinis darbas* (Anykščiai), 1988 10 11, nr. 122, p. 3.

nukirstos šakos sutemptos į krūvas, aplinka išvalyta nuo šiukšlių. Ant piliakalnio buvo iškelta Lietuvos trispalvė, po darbų buvo giedama tautiška giesmė, skambėjo lietuvių liaudies dainos¹³⁴⁰.

1988 m. įvykiai Lietuvoje atitraukė valdžios dėmesį nuo paveldo apsaugos, prie kurios reikalų grįžta 1989 m. pradžioje, jau pasikeitus politinei situacijai. Archeologiniai tyrimų klausimai senamiesčiuose ir kituose paminkliniuose objektuose buvo spęsti Valstybinio statybos komiteto ir KM 1989 m. vasario 10 d. įsakymu Nr. 74/10¹³⁴¹. Po ne visų 4 mėnesių spaudoje pasirodė LTSR KM Muziejų ir kultūros paminklų apsaugos valdybos parengtas straipsnis apie piliakalnių padėtį Lietuvoje¹³⁴². Jame atkreiptas dėmesys, kad atsakingos institucijos nesiima pakankamai veiksmų piliakalnių apsaugai užtikrinti, aptartos tvarkymo problemos, akcentuota, kad piliakalniai gausiai lankomi turistų, todėl būtina juos pritaikyti lankymui: įrengti laiptus, takus, taip apsaugant juos nuo erozijos (pateiktas Bubių piliakalnio atvejis, kai lankytojai ištrypė taką, kuris vėliau, išplautas vandens, pavirto grioviu ir perpjovė pylimą). Skatinta imtis piliakalnių tvarkymo iniciatyvos: iškirsti menkaverčius medžius, sausuolius, sutvarkyti aplinką. Nemažas dėmesys skirtas tvarkomų ir griūvančių piliakalnių problemai aptarti, informuota, kad parengti 24 piliakalnių tvarkymo projektai, iš kurių 16 realizuoti. Įgyvendinus tvarkymo projektus išryškėjo ir projektinių sprendimų problemos, kaip nustatomi, neprognozuojami eroziniai procesai, nebuvo sukurtos kompleksinės tvarkymo programos, piliakalnius tyrė ir projektavo nespecializuotos, atsitiktinai paskirtos Paminklų konservavimo instituto grupės, dėl nekokybiškai atliktų darbų tekdavo grįžti prie jau tvarkytų objektų (Kernavė, Punia). Minėtoms problemoms spęsti KM parengė specialią programą, kurioje buvo numatyta per ateinančius penkis metus sutvarkyti 17 piliakalnių (darbai jau buvo pradėti Apuolės, Gandingos, Veliuonos, Vilniaus Gedimino kalno piliakalniuose), Paminklų konservavimo institutas parengė Lietuvos TSR piliakalnių apsaugos tyrimo ir projektavimo darbų programą¹³⁴³, kurios pagrindu buvo parengtas ir įgyvendintas Gandingos piliakalnio tvarkymo projektas¹³⁴⁴. Prie Gandingos piliakalnio tvarkymo darbų prisijungė ir visuomenė, padėjusi sutvirtinti griūvančią šiaurinę piliakalnio šlaitą¹³⁴⁵. Visuomenės pastangomis tvarkyti Alytaus, Seredžiaus, Skomantų piliakalniai.

¹³⁴⁰ JUNEVIČIUS, J., KONTRIMAVIČIUS, T. Prasmingas prakaitas. *Kolektyvinis darbas* (Anykščiai), 1988 10 22, nr. 127, p. 2.

¹³⁴¹ *Paminklosaugos nurodymai*. V., 1989 04 11, p. 1.

¹³⁴² KUNCEVIČIUS, A. Piliakalniai laukia globos. *Tiesa*, 1987 06 12, nr. 135, p. 4.

¹³⁴³ Op. cit.

¹³⁴⁴ MURALIENĖ, M. Gandingą išsaugosime. *Kibirkštis* (Plungė), 1988 01 07, nr. 3, p. 3; STULPINAS, R. Gandingos piliakalniui – naują gyvenimą. *Kibirkštis* (Plungė), 1988 05 17, nr. 58, p. 3; 1988 05 19, nr. 59, p. 4; STULPINAS, R. Gandinga vakar ir visada. *Kultūros barai*, 1988 09, nr. 9, p. 39–41; STULPINAS, R. Skomantų piliakalnis: gamta ir sociumas. *Mokslas ir gyvenimas*, 1988, nr. 5, p. 23–25.

¹³⁴⁵ MURALIENĖ, M. Talkininkavome prie Gandingos piliakalnio. *Kibirkštis* (Plungė), 1988 06 04, nr. 66, p. 3.

Dar 1987 m. MMT, atsižvelgusi į specialistų nuomonę, parengė archeologinių paminklų (vienos iš labiausiai naikinamų kultūros paminklų rūšies) įkainojimo projektą¹³⁴⁶, 1989 m. rugsėjo 21 d. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsaku priėmė nutarimą „Dėl Lietuvos TSR archeologijos paminklams padarytos žalos nustatymo ir atlyginimo“, kuriame už piliakalnio kultūrinio sluoksnio 1 m² sunaikinimą nustatytas 100 rublių žalos atlyginimas, lėšos, išieškotos iš žalotojų, numatytos pervesti į specialią sąskaitą, kurios panaudojamos archeologinių paminklų tyrinėjimo ir tvarkymo darbams finansuoti¹³⁴⁷. Ši veiksminga apsaugos priemonė, deja, buvo labai trumpalaikė dėl sparčiai besikeičiančios politinės padėties šalyje ir nuvertėjančio rublio.

Atgimimo laikotarpiu piliakalnių ir kitų archeologinių paminklų apsaugos klausimu plačiai rašė A. Tautavičius¹³⁴⁸, kuris akcentavo, kad archeologinių ir kitų kultūros paminklų apsaugos tradicija pradėjo formuotis tik ketvirtąjį dešimtmetį, todėl problemų apsaugos srityje likę dar nemažai. Atkreiptas dėmesys, kad juridinė apsaugos bazė sukurta (įstatymas, Vyriausybės patvirtintas saugomų paminklų sąrašas, paminklai, pažymėti ūkių planuose, įrengti informaciniai stendai, sukurta kontrolės ir priežiūros sistema), tačiau nemaža dalis archeologinių paminklų kenčia nuo įvairaus pobūdžio žalojimų¹³⁴⁹. A. Tautavičius pažymėjo, kad pastaruoju laiku piliakalnių žalojimo atvejų sumažėjo, tačiau išskyrė keletą bendrų su archeologinių paminklų žalojimu susijusių veiksnių: padaugėjo žemės kasimo technikos, rajonuose žemas kontrolės lygis (specialistų trūkumas ir kaita, transporto trūkumas), menka įstatymo vykdymo kontrolė (vietos valdžios neveiknumas), vietos valdžios įtaka kraštotyriminkų entuziazmui slopinti¹³⁵⁰. Pastebėta, kad pastaruoju metu vis dažniau paminklai apsaugomi dėl visuomenės (Telšių kraštotyriminkų dėka išsaugota Šatrijos piliakalnio papėdės gyvenvietė), atkreiptas dėmesys, kad reikia labiau propaguoti kultūros paminklų apsaugą, išsamiau supažindinti visuomenę su pačiais paminklais, ryžtingiau pasmerkti paminklų žalotojus, stiprinti kovą su nelegaliais senienų ieškotojais archeologiniuose paminkluose. Aptarti archeologinių tyrinėjimų pasiekimai ir problemos. 1988 m. duomenimis, Lietuvoje tirti 83 piliakalniai, iš jų 15 tik žvalgyti – iškasti ploteliai apie 50 m², o apskritai jų ištirta apie 2,6 ha, tirta apie 10 procentų Lietuvos piliakalnių, kiek išsamiau tirti tik 1–2 procentai¹³⁵¹.

¹³⁴⁶ KUNCEVIČIUS, A., ZABIELA, G. Deklaracija ir tikrovė. *Tiesa*, 1989 01 31, nr. 26, p. 2.

¹³⁴⁷ Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas Dėl Lietuvos TSR archeologijos paminklams padarytos žalos nustatymo ir atlyginimo. *Tiesa*, 1989 10 06, nr. 233, p. 3.

¹³⁴⁸ TAUTAVIČIUS, A. Didžiulė subyrėjusi mozaika. *Literatūra ir menas*, 1988 06 11, nr. 24, p. 10; 1988 06 18, nr. 25, p. 10.

¹³⁴⁹ TAUTAVIČIUS, A. Didžiulė subyrėjusi mozaika. *Literatūra ir menas*, 1988 06 11, nr. 24, p. 10.

¹³⁵⁰ Op. cit.

¹³⁵¹ Op. cit.

1989 m. vasarą ant Pakalnių piliakalnio vyko didžiulis renginys, kur buvo atstatytas kryžius. Pirminis kryžius buvo pastatytas 1918 m. Jis buvo 18 m aukščio, su įrašu „Dieve, gink Lietuvą“. 1963 m. šis kryžius nugriautas. Atstatytas kryžius buvo 25 m aukščio, jį ant piliakalnio malūnsparniu atskraidino karo aviatoriai iš Kauno, pašventino Panevėžio vyskupas¹³⁵². Padažnęjusios kryžių piliakalniuose atstatymo iniciatyvos paskatino archeologus pasisakyti šiuo klausimu. 1990 m. spaudoje pabrėžta archeologinio paminklo kultūrinio sluoksnio vertė, priminta atsakomybė už kultūrinio sluoksnio sunaikinimą¹³⁵³. Pasiūlyti sprendimai, kaip išvengti atsakomybės, norint atstatyti sunaikintus kryžius ar koplytėles – prieš pradėdant darbus reiktų kreiptis į archeologus, kad ištirtų atstatymo vietą¹³⁵⁴. Pateikti gerieji pavyzdžiai, kai atstatant Tris kryžius Vilniaus Kreivajame kalne ir Pakalnių piliakalnyje 1988–1989 m. buvo atlikti archeologiniai tyrinėjimai. Nurodytas ir neigiamas pavyzdys, kai ant Pilių piliakalnio atstatytas kryžius be jokių tyrinėjimų, toliau vykdomi ir kitokie žemės judinimo darbai piliakalnio teritorijoje¹³⁵⁵. Archeologai konstatavo, kad archeologiniai tyrinėjimai nebetikslingi tik ant Kryžių kalno (Jurgaičių piliakalnio), kadangi šis piliakalnis archeologijos mokslui didele dalimi yra praradęs savo vertę, išskyrus kalno papėdėje esančią senovės gyvenvietę. Statyti naujus kryžius archeologai siūlė ne ant archeologinių paminklų: „Šiandien turime visas galimybes kurti nauja, negriaunant to, kas sena“¹³⁵⁶.

1990 m. gegužės 18–20 d. Vilniuje sporto rūmuose įvyko Lietuvos kultūros kongresas, kurio tikslas buvo atkreipti visuomenės ir Vyriausybės dėmesį į kultūros būklę, ieškoti racionaliausių būdų kultūros padėčiai gerinti. Kongresas aprėpė svarbiausias kultūros sritis ir klausimus, jo metu įvyko 3 plenariniai posėdžiai, dirbo 15 sekcijų, dalyvavo daugiau kaip 3000 dalyvių¹³⁵⁷. Sekcijoje „Etninė kultūra ir paveldas“ B. Dakanis pristatė archeologinių paminklų būklę, problemas, pateikė siūlymus jų padėčiai gerinti. Išskirta 11 priežasčių, kurios turėjo įtakos archeologinių paminklų naikinimui: 1. netobula kultūros paminklų apsaugos sistema, 2. vyriausybės ir vadovaujančių paminklosaugai darbuotojų aplaidumas, 3. už paminklų sužalojimą ar sunaikinimą nebuvo nustatytos konkrečios baudos (taip nukastas Šimkaičių piliakalnis), 4. projektai, susiję su žemės darbais nederinti su paminklosaugos darbuotojais (įrengtas registruotas karjeras Papiškių piliakalnyje), 5. parengtas netikslus paminklų sąrašas, 6. neišspręsta paminklų valdytojų problema, 7. per vėlai (tik 1980 m.) pradėtos nustatinėti ir žymėti paminklų teritorijos žemėlapiuose, 8. neįgyvendintos paminklų apsaugos

¹³⁵² GRUDZINSKAS, L. Užgimęs ažuolų girioj, nukopęs nuo žvaigždynų. *Švyturys*, 1989 11, nr. 22, p. 29.

¹³⁵³ MICHELBERTAS, M., KAZAKEVIČIUS, V., KUNCEVIČIUS, A., ZABIELA, G., DAKANIS, B. Kryžiai ir archeologijos paminklai. *Katalikų pasaulis*, 1990 06 06, nr. 11, p. 14.

¹³⁵⁴ Op. cit. p. 15.

¹³⁵⁵ Op. cit.

¹³⁵⁶ Op. cit.

¹³⁵⁷ *Lietuvos kultūros kongresas*. V., 1991, p. 842.

priemonės: nesurašomi apsaugos dokumentai, nenustatomos teritorijos ir apsaugos zonos, nėra riboženkliai, informacinių stendų, 9. Tarybinės armijos nesilaikymas įstatymo (sužaloti Ruklos ir Žardės piliakalniai), 10. užsakovų užsakymu be ypatingos priežasties ištiriami archeologiniai paminklai (Veršvų piliakalnio papilys), 11. archeologų trūkumas. Pasiūlytos priemonės, kaip gerinti archeologinių paminklų apskaitą ir apsaugą: 1. derinti visus projektus, kuriuose vyksta žemės judinimo darbai, 2. atlikti žvalgomouosius tyrinėjimus naujai surastuose objektuose paminkliškumui nustatyti, 3. dalyvauti žemės skyrimo ūkininkams komisijų darbe, nustatant ar tikslinant paminklų teritorijas, apsaugos zonas, 4. pradėti dirbti pagal patvirtintą „Lietuvos piliakalnių nykimo ir jų išsaugojimo problemų“ programą, 5. parengti ir patvirtinti paminklų apsaugos zonos žalos nustatymą ir atlyginimą, 6. išleisti naują archeologijos paminklų sąrašą, 7. padidinti paminklosaugos specialistų atlyginimą, 8. imtis priemonių, kad MMT Archeologijos skyriui būtų pavesta vykdyti ne tik apskaitos, bet ir apsaugos darbus¹³⁵⁸. Kaip matyti iš deklaruotų tikslų, piliakalnių atveju pagrindinis akcentas buvo jų apsaugos problemos.

Šis detalus esamų problemų ir siūlomų sprendimų gerinant archeologinių paminklų būklę įvardinimas užbaigia paveldosaugos tarybinę epochą. Toli gražu ne visi viešai ir plačiai išsakyti lūkesčiai buvo įgyvendinti nepriklausomoje Lietuvoje, tačiau nuo 1990 m. paveldosaugos sistema pasikeitė.

Trumpas tautinio atgimimo laikotarpis atskirus piliakalnius šiek tiek aktualizavo žymiai platesnių problemų kontekste. Visuomenės dėmesys jiems pasireiškė per organizuojamas talkas jiems tvarkyti. Atgimimo inspiruota veikla fiksuota 15 piliakalnių (žr. 27 priedą). Šiuo laikotarpiu suformuotos paveldosaugos kryptys piliakalnių aspektu buvo pradėtos realizuoti jau nepriklausomoje Lietuvoje.

¹³⁵⁸ Op. cit. p. 842.

V.

Piliakalnių raiškos Lietuvos kaimyninėse valstybėse bruožai

Piliakalniai yra labai didelė Europos archeologinio paveldo grupė, aptinkama nuo Britanijos salų¹³⁵⁹ iki Vakarų Sibiro¹³⁶⁰. Juos paliko įvairios tautos laikotarpiu nuo bronzos amžiaus iki viduramžių. Piliakalnių gausu ir pas Lietuvos kaimynus. Čia ypač išsiskiria jų baltiškas laikotarpis, kuriam skiriama apie 4000 piliakalnių teritorijoje tarp Vyslos ir Maskvos upės¹³⁶¹. Lietuvos kaimyniniuose kraštuose nemažai yra ir slaviškų, ugrofiniškų, germaniškų, gal ir keltiškų piliakalnių. Į juos dėmesys atkreiptas panašiu laiku kaip ir Lietuvoje, XIX a., tad piliakalnių pažinimo, apsaugos ir tyrimų palyginimas platesniame nei Lietuva regione yra visiškai įmanomas. Jis pateikia ir objektyvesnį šių procesų vaizdą, nes eliminuoja tik vienam kraštui būdingas tendencijas. Problemišku lieka tik tokio palyginimo patikimumas. Tai susiję ne tik su skirtingų kraštų tyrinėtojų skirtingais požiūriais į piliakalnius, bet ir su tyrimams reikalingų duomenų prieinamumu. Jeigu Lietuvos atveju piliakalniai nagrinėti plačiai pasitelkiant ir archyvinius šaltinius bei straipsnius spaudoje, kitų kraštų atvejais nesant tam specialų darbų šito padaryti praktiškai neįmanoma tiek dėl labai plačios

---

¹³⁵⁹ LOCK, G., RALSTON, I. *Atlas of the hillforts of Britain and Ireland*. Edinburgh, 2022.

¹³⁶⁰ SCHREIBER, T., PIEZIONKA, H., CHAIRKINA, N. N., DUBOVITSEVA, E., KOSINSKAYA, L. Towards territoriality and inequality? Examining prehistoric hunter – gatherer fortifications in the Siberian taiga. *Fortifications in their natural and cultural landscape: from organising space to the creation of power*. Bonn, 2022, p. 52.

¹³⁶¹ VITKŪNAS, M., ZABIELA, G. *Baltų piliakalniai*. V., 2017, p. 8.

medžiagos aprėpties, tiek ir dėl nacionalinių kalbų vartojimo pirminėje archyvinėje dokumentacijoje. Dėl to Lietuvos kaimyninių kraštų piliakalnių pažinimo, apsaugos ir tyrimų tendencijos išskirtos ir tirtos pagal tuose kraštuose publikuotus darbus.

Atskira problema yra pačios „piliakalnių“ sąvokos taikymas priešistorės objektams. Kaimyniniuose kraštuose jos aprėptis paprastai yra platesnė, nei suprantama Lietuvoje. Išplėtimas pastebimas į piliakalnių sąrašą įtraukiant platesnę valstybinio laikotarpio įvirtinimų skalę. Iš šio laiko (Viduramžių) Lietuvoje piliakalniai laikomi tik medinių pilių vietomis. Mūrinių pilių (su paviršiuje matomomis išlikusiomis jų architektūrinėmis liekanomis) vietos yra vadinamos piliavietėmis, jeigu šios pilys buvo statomos ne ankstesnio laikotarpio piliakalniuose. Naujųjų laikų ir dar vėlesnio laikotarpio žemių įvirtinimai piliakalniais nelaikomi. Tai bastioninės pilys ar žemių įvirtinimai¹³⁶². Visų šių objektų piliakalniais nelaikysime ir kaimyniniuose kraštuose, nepaisant atvejų, kai jie tokiais įvardyti tų kraštų literatūroje. Problemą sudaro Viduramžių laikotarpio žemių įvirtinimų rūšys, kurių Lietuvoje nėra. Žemių pylimus kaip neuždarus gynybinius įvirtinimus atskirti nuo piliakalnių yra nesunku, o senųjų miestų vietų įvirtinimai kelia rimtą ir kartais beveik neišsprendžiamą problemą. Ji būdinga Rusios bei kitų Rytų Europoje buvusių valstybių palikimui, kuris rusakalbėje literatūroje įprastai vadinamas „городище“ terminu – t. y. taip pat, kaip ir geležies amžiaus piliakalniai. Etimologiškai „городище“ reiškia ir senojo miesto vietą. Rusios miestai, būdami iš esmės mediniai (mūrinės buvo tik dalis cerkvių bei labai reti gyvenamieji ir gynybiniai statiniai), buvo apjuosti galingais žemių įvirtinimais ir turėjo sudėtingesnę vidinę struktūrą. Centrinė jų dalis – kunigaikščio pilies vieta – vadinta terminais „детинец“ arba „кремль“. Tai ir yra tikrasis piliakalnis, kuris kartais žmonių ir mokslinėje literatūroje vadinamas piliaviete (*замчице*). Iš išorės jį juosė paties miesto, vadinto „окольный город“ įvirtinimai¹³⁶³. Pastarieji išaugo iš įvirtintų papilių, vadintų „подол“ ar „посад“¹³⁶⁴. Pastarųjų gali būti ir ne vienas. Kadangi nemažai Rusios miestų tokie yra iki šiol, jiems besivystant pirminė jų struktūra labai pasikeitė. Ypač nukentėjo virš žemės paviršiaus buvę gynybiniai įrenginiai, kurie buvo sunaikinti, niveliuoti arba užstatyti. Dėl to Rusios piliakalniai ne visuomet gali būti identifikuojami pagal dabar matomus jų požymius. Pavyzdžiu gali būti Minskas, kurio piliakalnis šiandien žemės paviršiuje nėra matomas, tačiau gerai fiksuojamas archeologinių tyrimų metu¹³⁶⁵. Iki XX a. 9 dešimtmečio fiksuoti 1395 Rusios laikotarpio įvirtinimai, kuriuos galima laikyti piliakalniais¹³⁶⁶. Nedidelė jų dalis įeina į Baltarusijos teritoriją, kas svarbu šiame tyrime.

XX a. politinė situacija Rytų Baltijos regione buvo gana dinamiška ir lūžio momentas čia, be abejo, buvo II pasaulinis karas. Prieš ir po jo buvusios regionų valstybių pa-

¹³⁶² BAUBONIS, Z., ZABIELA, G. *Žemių įvirtinimai Lietuvoje*. V., 2019, p. 7–9.

¹³⁶³ ИВАНОВ, Ю. Г. *Старинные крепости России*. Смоленск, 2004, с. 8–9.

¹³⁶⁴ Посад. *Советская историческая энциклопедия*. Москва, 1968, т. 11. Пергам – Ренувен, с. 461.

¹³⁶⁵ ШТЫХАЎ, Г. В. Рэшткі замка. *ЗПГКБ. Мінск*. Мінск, 1988, с. 65–67.

¹³⁶⁶ *Археология СССР. Город, замок, село*. Москва, 1985, с. 30–31, 39, 412–416.

dėtys skyrėsi tiek smarkiai, kad tarpusavio palyginimai prasmingi tik pagal šiuos laikotarpius. Kadangi nė vienoje iš kaimyninių šalių nepavyko aptikti su piliakalnių raiškos problematika susijusių darbų, tenka naudotis platesnio pobūdžio juos liečiančiais skelbtais tyrimais. Visur, kaip ir Lietuvoje, pastebėtos tos pačios pažinimo tendencijos: nėra apibendrinamųjų nacionalinės paveldosaugos ir archeologijos istorijos darbų. Geriau pažįstami tik piliakalnių tyrimų bei apskaitos aspektai, tačiau ir tai labai nevienodai. Dėl to neįmanomos gilesnės komparatyvistikos studijos, o pastebėtos tendencijos gali būti įvardinamos tik broožais. Joms atskleisti surinkti duomenys vertintini kaip minimalūs.

V.1. Piliakalniai kaimyninėse valstybėse iki II pasaulinio karo

Latvijos Respublika (1918–1940). Prieškario laikotarpiu Lietuva sausumoje ribojosi su Latvija, Lenkija ir Vokietija. Visais apsektais Lietuvai artimiausia buvo Latvija, tad ir piliakalnių padėties apžvalga pradedama nuo jos. Naujausias darbas šioje srityje pasirodė neseniai¹³⁶⁷ ir jame pateikti iki šiol išsamiausi duomenys apie piliakalnių pažinimą.

Latvijai esant Rusijos imperijos sudėtyje nedidelių apimčių piliakalnių tyrimai vykdyti nuo XIX a. II pusės. Čia esantys piliakalniai į pirmųjų archeologų dėmesį pakliuvo dar XIX a. viduryje¹³⁶⁸. Platesni piliakalnių tyrimai vykdyti XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje (*Kauguri (Pekas kalns)*, *Koknese (Mūku kalns)*)¹³⁶⁹. Iki I pasaulinio karo nedidelėmis apimtims buvo tyrinėta 12 piliakalnių¹³⁷⁰, o latvių piliakalniai buvo pažįstami iš Augusto Bylenšteino (*August Bielenstein*) (1826–1907) straipsnio¹³⁷¹. Jis piliakalnius skirstė pagal jų įtvirtinimų vietą.

Nepriklausomoje Latvijoje 1923 m. birželio 15 d. buvo priimtas paminklų apsaugos įstatymas ir prie ŠM buvo sukurta Paminklų valdyba (*Pieminekļu valde*, toliau – PV), kuri rūpinosi visų kultūros paminklų apsauga¹³⁷². Jos vadovais buvo daugiausia archeologai: 1923–1928 m. ir 1931–1932 m. Fridirchas Ozolinis (*Frīdrihs Ozoliņš*) (1879–1950), 1932–1940 m. F. Baluodis (1882–1947) ir tik 1929–1931 m. pirmininkais buvo teologas Paulis Gailītis (*Pauls Gailītis*) (1869–1943), 1940–1941 m. bolševikas Ulrichas Bucenas (*Ulrihs Būcens*) (1867–1953) bei 1941–1944 m. atsargos generolas

¹³⁶⁷ *Latvijas archeolģijas rokasgrāmata*. Rīga, 2021.

¹³⁶⁸ KRUSE, F. H. C. *Necrolivonica*. Leipzig, 1842, p. 6–7, tab. 62–63.

¹³⁶⁹ URTĀNS, J. T. *Latvian hillforts: the originality of the archeological reality*. Amsterdam, 1994, p. 9–10.

¹³⁷⁰ *Latvijas archeolģijas rokasgrāmata*. Rīga, 2021, p. 153–155.

¹³⁷¹ BIELENSTEIN, A. Die lettische Burgberge. *Труды десятого археологического съезда в Риге 1896 г.* Рига, 1899, т. 2, p. 20–35.

¹³⁷² BAUMANE, G. Pieminekļu valdes darbība 20. gs. 20. – 40. gados. *Pieminekļu valdei – 90. Pieminekļu valdes mantojums Latvijas Nacionālā vēstures muzeja krājumā. Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti. Nr. 18*. Rīga, 2013, p. 14.

Verneris Tepferis (*Verners Tepfers*) (1893–1958)¹³⁷³. Iš esmės visą nepriklausomos Latvijos laikotarpį PV pirmininkais buvo archeologai, nes F. Ozolinio pirmininkavimo laikotarpis buvo pertrauktas jam einant susisiekimo ministro pareigas. PV veikla buvo įvairiapusė. Ji organizuodavo įvairių paminklų rūšių žvalgomasias ekspedicijas, kuriose didelis dėmesys buvo skirtas fotofiksacijai. 1924–1944 m. laikotarpiu padaryta 53600 negatyvų¹³⁷⁴. Tarp jų yra 1928 m. Matiso Pluko padarytų 80 spalvotų nuotraukų – pastarosios, tiesa, etnografinio pobūdžio¹³⁷⁵. Leistos knygos, rinkti radiniai (dabar yra Valstybiniame istorijos muziejuje Rygoje), net sukurtas meninis kino filmas¹³⁷⁶. PV rengė tarptautinius kongresus, pristatė savo veiklą užsienyje¹³⁷⁷. Iki 1940 m. valstybės saugomų paveldo paminklų sąrašuose buvo 1449 objektai, iš kurių 387 archeologiniai paminklai¹³⁷⁸. PV veiklą nutraukė antroji tarybinė okupacija.

PV buvo stiprus Archeologijos skyrius, kuriame dirbo 4 archeologai¹³⁷⁹. Piliakalnius 1922–1929 m. suregistravo ir 4 tomais paskelbė Ernestas Brastinis (*Ernestas Brastiņš*) (1892–1942). Juose aprašyti 282 piliakalniai pateikiant ir jų planus bei nuotraukas¹³⁸⁰. Kitur nurodomas didesnis jų skaičius – apie 350¹³⁸¹. Iki karo tyrinėta 14 piliakalnių, iš kurių plačiau tyrinėti 5 (*Daugmalē, Dignājā, Jersikā, Mežotnē, Talsi*). Medžiaga buvo operatyviai paskelbta nuo 1936 m. leistame žurnale „Senatne un māksla“ bei atskiru leidiniu¹³⁸². PV finansavo ir E. Brastinio piliakalnių atlasų išleidimą (išskyrus pirmojo tomo), Raunas Taniso kalno piliakalnio publikaciją¹³⁸³. 1939 m. PV už Kultūros fondo lėšas išpirko Zabornaja (*Podgure*) piliakalnį Daugpilio apskrityje¹³⁸⁴. 1927 m. apie Raunas Taniso kalno piliakalnio tyrimus buvo sukurtas filmas,

¹³⁷³ Op. cit. p. 14–15.

¹³⁷⁴ Op. cit. p. 21.

¹³⁷⁵ Op. cit. p. 23.

¹³⁷⁶ Op. cit. p. 14, 36–39.

¹³⁷⁷ RITUMS, R. Arheoloģijas pieminekļu apzināšana, aizsardzība un izpēte. *Pieminekļu valdei – 90. Pieminekļu valdes mantojums Latvijas Nacionālā vēstures muzeja krājumā. Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti. Nr. 18.* Rīga, 2013, p. 77.

¹³⁷⁸ ZIRNE, S. Latvijas arheoloģiskā mantojuma pārvaldības vēsture. *Latvijas arheoloģijas rokasgrāmata.* Rīgā, 2021, p. 587.

¹³⁷⁹ Op. cit. p. 50.

¹³⁸⁰ BRASTIŅŠ, E. *Latvijas pilskalni.* Rīga, 1923, t. I; 1926, t. II; 1928, t. III; 1930, t. IV.

¹³⁸¹ RITUMS, R. Arheoloģijas pieminekļu apzināšana, aizsardzība un izpēte. *Pieminekļu valdei – 90. Pieminekļu valdes mantojums Latvijas Nacionālā vēstures muzeja krājumā. Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti. Nr. 18.* Rīga, 2013, p. 58.

¹³⁸² BALODIS, F. *Jersika un tai 1939. gadā izdarītie izrakumi.* Rīga, 1940.

¹³⁸³ BALODIS, F., TEIKMANIS, A., KUDZIŅŠ, P., KUDZIŅŠ, L. *Izarakumi Raunas Tanīsa kalnā. Archaioģijas raksti. IV sējums 1 daļa.* Rīga, 1929.

¹³⁸⁴ RITUMS, R. Arheoloģijas pieminekļu apzināšana, aizsardzība un izpēte. *Pieminekļu valdei – 90. Pieminekļu valdes mantojums Latvijas Nacionālā vēstures muzeja krājumā. Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti. Nr. 18.* Rīga, 2013, p. 63.

tačiau jo likimas 2013 m. buvo nežinomas¹³⁸⁵. 1939 m. Mežotnės piliakalnio tyrimai fiksuoti keliuose šimtuose spalvotų „Agfa“ negatyvų¹³⁸⁶. Piliakalniams žvalgyti ir tirti buvo skiriamos nemažos lėšos. 1925–1926 m. jiems apmatuoti skirti 2258 latai, 1927 m. – 2623 latai, 1939 m. Jersikos ir Mežiuotnės piliakalnių tyrimams paaukota 10900 latų, iš kurių prezidentas Karlis Ulmanis (*Kārlis Ulmanis*) (1877–1942) skyrė 6500 latų¹³⁸⁷. Valdžios dėmesys piliakalnių tyrimams buvo didelis. 1927–1939 m. laikotarpiu Daugmales, Klangu, Raunas, Talsu piliakalnių tyrimus lankė prezidentas, ministras pirmininkas, švietimo ir karo ministrai¹³⁸⁸. Latvių tarpukarinis įdirbis piliakalniams pažinti buvo toks didelis, kad leido juos tyrinėti net vokiečių okupacijos laikotarpiu (1942 m. *Mežotnē*¹³⁸⁹). Latviai, neturėdami savo senosios valstybės, jos šaknų ieškojo epochoje prieš vokiečių atsikraustymą į Baltijos rytinę pakrantę, tad padidintas dėmesys archeologijai, taip pat ir piliakalniams, buvo visai suprantamas.

Panašiu kaip latvių archeologai piliakalnių pažinimo keliu ėjo ir jų šiauriniai kaimynai estai, tuo pačiu metu tyrinėję 9 piliakalnius¹³⁹⁰ ir 6 jų rezultatus paskelbę atskira knyga¹³⁹¹. Piliakalnių tyrimus jie tęsė net iki 1942 m.¹³⁹²

Nepriklausomoje Latvijoje dėmesys piliakalniams buvo pavyzdys viso Rytų Baltijos regiono piliakalnių tyrinėtojams.

Lenkijos Respublika (1918–1939). Lenkijos teritorija iki I pasaulinio karo nuo XVIII a. pabaigos buvo padalinta tarp 3 kaimyninių valstybių, kuriose archeologinių paminklų pažinimas vyko skirtingai¹³⁹³. Valstybinė paminklų apsaugos institucija pradėjo formuo-

¹³⁸⁵ BAUMANE, G. Pieminekļu valdes darbība 20. gs. 20. – 40. gados. *Pieminekļu valdei – 90. Pieminekļu valdes mantojums Latvijas Nacionālā vēstures muzeja krājumā. Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti. Nr. 18.* Rīga, 2013, p. 36; RITUMS, R. Arheoloģijas pieminekļu apzināšana, aizsardzība un izpēte. *Pieminekļu valdei – 90. Pieminekļu valdes mantojums Latvijas Nacionālā vēstures muzeja krājumā. Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti. Nr. 18.* Rīga, 2013, p. 72, 76.

¹³⁸⁶ BAUMANE, G. Pieminekļu valdes darbība 20. gs. 20. – 40. gados. *Pieminekļu valdei – 90. Pieminekļu valdes mantojums Latvijas Nacionālā vēstures muzeja krājumā. Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti. Nr. 18.* Rīga, 2013, p. 21; RITUMS, R. Arheoloģijas pieminekļu apzināšana, aizsardzība un izpēte. *Pieminekļu valdei – 90. Pieminekļu valdes mantojums Latvijas Nacionālā vēstures muzeja krājumā. Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti. Nr. 18.* Rīga, 2013, p. 68.

¹³⁸⁷ RITUMS, R. Arheoloģijas pieminekļu apzināšana, aizsardzība un izpēte. *Pieminekļu valdei – 90. Pieminekļu valdes mantojums Latvijas Nacionālā vēstures muzeja krājumā. Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti. Nr. 18.* Rīga, 2013, p. 72.

¹³⁸⁸ Op. cit. p. 72–73.

¹³⁸⁹ Op. cit. p. 80.

¹³⁹⁰ TÖNNISSON, E. *Eesti muinaslinnad.* Tartu – Tallinn, 2008. Muinasaja teadus 20, p. 33–34.

¹³⁹¹ *Muistse Eesti linnused.* Tartus, 1939.

¹³⁹² MÄESALU, A., VALK, H. Research in the Late Iron Age. *Estonian archaeology 1. Archaeological research in Estonia 1865–2005.* Tartu, 2006, p. 134.

¹³⁹³ MARCINIĄK, A. Poland. *Encyclopedia of archaeology. History and discoveries.* Santa Barbara, Denver, Oxford, 2001, vol. III, p. 1037–1041.

tis kartu su Lenkijos nepriklausomybės paskelbimu 1918 m. spalio 31 d.¹³⁹⁴. Piliakalniai, vadinamieji švedų kalnai ir apkasai („*grodziska (tzw. szwedzkie góry i okopy)*“) paminėti tarp į valstybės globą imamų objektų¹³⁹⁵. Pats įpaveldinimo procesas šalyje nebuvo paprastas. 1919 m. liepos 12 d. įkurta Valstybinė priešistorės paminklų konservatorių tarnyba (*Państwowe grono konserwatorów zabytków prehistorycznych*) 1928 m. buvo likviduota ir jo funkcijos perduotos Valstybiniam archeologijos muziejui Varšuvoje (*Państwowe muzeum archeologiczne*)¹³⁹⁶. Muziejus tapo atsakingas už visą archeologinį paveldą Lenkijoje, kas pastarajam pakenkė. Likviduotos konservatorių tarnybos apygardos, muziejuje 1928–1938 m. dirbo tik 6 mokslo darbuotojai¹³⁹⁷. Sprendžiant iš Vilniaus krašte fiksuotų paveldosaugos tendencijų archeologiniai objektai išvis buvo likę be konservatoriaus dėmesio¹³⁹⁸. Lenkijos tarpukario archeologija orientavosi į laidojimo paminklų tyrimus, piliakalnių tyrimai buvo reti. 1925 m. Gardino istorinio-archeologinio muziejaus direktorius Juzefas Jodkovskis (*Juzef Jodkowski*) (1890–1950) padarė Volkovysko piliakalnių Piliavietės (*Zamčiščė*) ir Švedų kalno pjūvius, perkasdamas jų aikšteles 1 m pločio nenurodyto ilgio tranšėja¹³⁹⁹ (Švedų kalno aikštelė yra iki 55 m ilgio). Šie tyrimai vertinami kaip nemetodiški ir mokslui suteikę mažai informacijos¹⁴⁰⁰. Didžiojoje Lenkijoje piliakalniai pradėti tyrinėti 1926 m. (*J. Kostrzewski*, Komarowo, Bytynsko ežero sala)¹⁴⁰¹. Vėliau tyrinėti *Fordon*, *Gniezn*, *Kleck*, *Dawigorodok*, *Gardino*, *Kamieniec Pomorski* piliakalniai¹⁴⁰². Tarp jų paminėtinas *David–Gorod* piliakalnis Pripetės regione, gana plačiai kasinėtas 1937–1939 m.¹⁴⁰³. Gardino piliakalnyje 1932–1939 m. buvo iširta apie 350 m², ne visur iki žemio¹⁴⁰⁴. Vilniaus

¹³⁹⁴ KARCZEWSKI, M. Państwowe grono konserwatorów zabytków archeologicznych i Państwowe muzeum archeologiczne: ich rola w ochronie zabytków archeologicznych. *Seminar. Poszukiwania naukowe*, 2015, t. 36, nr. 4, p. 183.

¹³⁹⁵ STOLPIAK, B. *Rozwój prahistorii polskiej w okresie 20–lecia międzywojennego*. Poznań, 1984, część 1. 1918–1928, p. 36.

¹³⁹⁶ KOWALENKO, W. *Grody i osadnictwo grodowe Wielkopolski wczesnohistorycznej (od VII do XII wieku)*. *Biblioteka prehistoryczna tom III*. Poznań, 1938, p. 2–3.

¹³⁹⁷ KARCZEWSKI, M. Państwowe grono konserwatorów zabytków archeologicznych i Państwowe muzeum archeologiczne: ich rola w ochronie zabytków archeologicznych. *Seminar. Poszukiwania naukowe*, 2015, t. 36, nr. 4, p. 193.

¹³⁹⁸ KURIENĖ, V. *Valstybinė kultūros paveldo apsauga Vilniaus krašte 1922–1939. Daktaro disertacija*. V., 2021, p. 193–205, 276.

¹³⁹⁹ ЗВЕРУГО, Я. Г. *Древний Волковыск*. Минск, 1975, с. 6.

¹⁴⁰⁰ ВЯРГЕЙ, В. С. *Археологичная наука ў Беларускай ССР 1919–1941 гг.* Мінск, 1992, с. 87–88.

¹⁴⁰¹ KOWALENKO, W. *Grody i osadnictwo grodowe Wielkopolski wczesnohistorycznej (od VII do XII wieku)*. *Biblioteka prehistoryczna, tom III*. Poznań, 1938, p. 5.

¹⁴⁰² Op. cit.

¹⁴⁰³ ANDZEJOWSKI, J., ENGEL, M., PIOTROWSKI, A., RUSZKOWSKA, M., SZEWCZUK, U., WÓJCIK, A. *Zabytki z okresu wpływów rzymskich, średniowiecza i czasów nowożytnych z Białorusi*. Warszawa, 2005, p. 39–124, tablica 7–13.

¹⁴⁰⁴ ВОРОНИН, Н. Н. *Древнее Гродно (по материалам археологических раскопок 1932–1949 гг.)*. *Материалы и исследования по археологии СССР. Нр. 41. Материалы и исследования по археологии древнерусских городов*, т. III. Москва, 1954, с. 25.

krašte V. ir E. Holubovičiai 1933–1938 m. žvalgė 72 piliakalnius¹⁴⁰⁵. 1938 m. Paddubnikų piliakalnyje jie išyrė 16 m², aptiko iki 1 m storio ankstyvojo istorinio laikotarpio sluoksnį su lipdyta keramika¹⁴⁰⁶. 1939 m. buvo pasirengta tyrinėti Nemenčinės piliakalnį, tačiau tyrimus sustabdė prasidėjusi mobilizacija ir kilęs karas¹⁴⁰⁷. Vladislavas Kovalenka (*Władysław Kowalenko*) (1984–1966) išsamiausiai apibūdino Didžiosios Lenkijos piliakalnius: tyrimų istoriją, pavadinimus, įrengimo vietą, tipologiją, santykį su dirvožemiais, vietą apgyvendinant, kompleksus (piliakalnių sankaupas gana didelėse teritorijose). Jis išskyrė motus (*grodziska stozkowate*)¹⁴⁰⁸. Darbe pateiktas 544 piliakalnių abėcėlinis sąrašas¹⁴⁰⁹ ir aprašymai¹⁴¹⁰, 79 istorinių miestų (*grod*) apibūdinimas. Aprašymuose nurodoma piliakalnio vieta, žinomi matmenys, radiniai, literatūra. Pateiktas didelis žemėlapis su pažymėtais piliakalniais ir dirvožemių rūšimis (nenumeruota įklia knygoje). 1935 m. V. Kovalenka pirmasis nufotografavo Lenkijos piliakalnius iš oro¹⁴¹¹. Šis jo darbas buvo aukščiausias Lenkijos archeologų pasiekimas piliakalnių pažinimo srityje.

Archeologijos populiarizacijai Lenkijoje svarbus buvo 1926 m. Poznanėje pradėtas 4 kartus per metus pradėtas leisti žurnalas „Z otchłani wieków“ (Iš amžių glūdumos) ir nuo 1910 m. leistas savaitraštis (nuo 1931 m. – mėnesinis žurnalas) „Ziemia“ (Žemė)¹⁴¹². Visgi žinios apie piliakalnius juose pasirodydavo retai ir buvo daugiau bendro pobūdžio. Priežastis tam buvo jų platesnių tyrimų nebuvimas.

Tarpukario Lenkijoje didesnio dėmesio piliakalniais nepastebėta. Tam nepriklausomybės dvidešimtmetis buvo per trumpas.

Vokietija (Rytų Prūsija) (1919–1944). Tarpukario laikotarpiu Rytų Prūsija buvo Vokietijos dalis. Piliakalnius Rytų Prūsijoje pirmasis pradėjo registruoti karo topografas Johanas Michaelis Gvizė (*Johan Michael Guise*) (1796–1961). 1826–1828 m. laikotarpiu kelionių po kraštą metu jis nupiešė apie 300 piliakalnių, aukštumų ir pylimų planelių, kurie nebuvo paskelbti, tačiau naudoti vėlesnių tyrinėtojų¹⁴¹³. Panašiu laiku šiaurinės Rytprūsijos dalies piliakalnius piešė ir Tilžės mokytojas Karlas Eduardas Samuelis Gizevijus (*Karl Eduard Samuel Gisevius*) (1798–1880). Jie abu yra fiksavę

¹⁴⁰⁵ МИТРОФАНОВ, А. Г. *Железный век средней Белоруссии*. Минск, 1978, с. 5.

¹⁴⁰⁶ HOŁUBOWICZOWE, H. i W. *Wykopaliska na Wileńszczyźnie w latach 1938 i 1939*. Wilno, 1940, p. 5.

¹⁴⁰⁷ Op. cit. p. 8.

¹⁴⁰⁸ KOWALENKO, W. *Grody i osadnictwo grodowe Wielkopolski wczesnohistorycznej (od VII do XII wieku)*. Biblioteka prehistoryczna, t. III. Poznań, 1938, p. 60–66.

¹⁴⁰⁹ Op. cit. p. 153–171.

¹⁴¹⁰ Op. cit. p. 176–330.

¹⁴¹¹ MAJDURY, W. *Władysław Kowalenko (1884–1966). Badacz dziejów dawnej Słowiańszczyzny na lądzie i na morzu*. Warszawa, 2019, p. 109–110.

¹⁴¹² STOLPIAK, B. *Rozwój prahistorii polskiej w okresie 20–lecia międzywojennego*. Poznań, 1984, część 1. 1918–1928, p. 163–164.

¹⁴¹³ HOFFMANN, M. J. *Dzieje archeologii Prus Wschodnich od początku XVIII wieku do 1920 roku*. Olsztyn, 2013, p. 25–26.

ir dabartinės Lietuvos teritorijoje esančius piliakalnius. Tačiau patys piliakalniai liko netyrinėti dar 100 metų. Nors senienų konservatoriaus pareigybė krašte buvo nuo 1843 m., archeologiniams paminklams ji beveik neturėjo įtakos. Vokiečių archeologai irgi ilgai orientavosi į laidojimo paminklų tyrimus, kurie sudarė didžiąją dalį iš apie 400 iki I pasaulinio karo tyrinėtų archeologinių objektų¹⁴¹⁴. Pirmieji piliakalniai Prūsijoje tyrinėti tik XX a. 3 dešimtmetyje. 1926 m. Maksas Ebertas (*Max Ebert*) (1879–1929) kasinėjo Myslentino ir Veklicės piliakalnius, 1926, 1928, 1930 m. Bruno Erlichas (*Bruno Ehrlich*) (1868–1945) – Tolkmicko piliakalnį, G. Klazenas – 1927 m. Griunenbergo (*Grünenberg, Branewo*), 1930 m. Mednikų (*Medniken, Družnoje*) piliakalnius¹⁴¹⁵. 4 dešimtmečio pradžioje piliakalnių pažinimo srityje daugiau nuveikė Karlas Engelis (*Carl Engel*) (1895–1947). 1931 m. jis padarė Kringyčių (*Kringitten, Kulikovo*) piliakalnio pylimo pjūvį¹⁴¹⁶, 1932 m. tyrinėjo *Dybow* piliakalnį¹⁴¹⁷. 4 dešimtmetyje K. Engelis žvalgė jotvingių piliakalnius¹⁴¹⁸. Kraštupelių (*Kraxteppelin, Jantarnyj*) piliakalnis 1936–1937 m. dviem tranšėjomis buvo tyrinėtas A. Genricho ir nukastas gintaro kasyklų¹⁴¹⁹. 1935–1937 m. architektas Hansas Šlaifas (*Hans Filip Oswald Schleif*) (1902–1945) tyrinėjo Senojo Christburgo (*Alt Christburg, Stary Dzierzgoń*) piliakalnį, kurį lankė nemažai nacių vadų, rėmė SS vadas Heinrichas Himleris (*Heinrich Himler*) (1900–1945)¹⁴²⁰. 1936 m. taip pat buvo tiriamas ir Senojo Miesto (*Alt Stadt, Stare Miasto*) piliakalnis¹⁴²¹. Žymiausias Rytprūsijų piliakalnių registраторius Hansas Kromė (*Hans Crome*) (1864–1943) 1938–1840 m. paskelbė tik jų sąrašus, surinktus iš spaudos ir žemėlapių¹⁴²². Rytų Prūsijoje H. Kromė 1937 m. identifiko 335 piliakalnius¹⁴²³. Visgi archeologiniai tyrimai krašte ir toliau orientavosi į kapinynų kasinėjimus. Be anksčiau minėtų piliakalnių, dar minimas tyrinėtas Girma-

¹⁴¹⁴ Op. cit. p. 59.

¹⁴¹⁵ КУЛАКОВ, В. И. *Древности пруссов VI–XIII вв. Археология СССР. Свод археологических источников. Выпуск Г1–9*. Москва, 1990, с. 47, 49, 54; ЕФРЕМОВ, Л. А. Археологические исследования в Восточной Пруссии в период между мировыми войнами. *Калининградские архивы*. Калининград, 2011, выпуск 9, с. 22–23.

¹⁴¹⁶ *Užmirštieji prūsai*. V., 1999, p. 287.

¹⁴¹⁷ ENGEL, M. *Jaćwieskie ośrodki grodowe*. Warszawa, 2020, p. 41–42.

¹⁴¹⁸ Op. cit.

¹⁴¹⁹ *Užmirštieji prūsai*. V., 1999, p. 278.

¹⁴²⁰ SZCZEPAŃSKI, S. Archaeology in the service of the nazis: Himmler's propaganda and the excavations at the hillfort site in Stary Dzierzgoń (Alt Christburg). *LA*, 2009, t. 35, p. 87–89.

¹⁴²¹ Op. cit. p. 88, 91.

¹⁴²² KULIKAUSKAS, P., ZABIELA, G. *Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.)*. V., 1999, p. 281.

¹⁴²³ KOWALENKO, W. *Grody i osadnictwo grodowe Wielkopolski wczesnohistorycznej (od VII do XII wieku)*. *Biblioteka prehistoryczna*, t. III. Poznań, 1938, p. 3 (CROME, H. Karte und Verzeichnis der vor- und frühgeschichtlichen Wehranlagen in Ostpreussen. *Altpreussen*. Königsberg, 1937, Heft 3, S. 97–136).

vos (*Germau, Ruskoje*) piliakalnis¹⁴²⁴. Visų tyrinėtų piliakalnių medžiaga neskelbta, tad liko tik labai siauro archeologų rato savastimi, o II pasaulinio karo metu dar ir išblaškyta arba išvis žuvo.

Didesnis dėmesys piliakalnimams Rytų Prūsijoje pastebimas tik 4 dešimtmetį, tačiau jų pažinime nespėta pasiekti žymesnių rezultatų.

Tarybinė Baltarusija (1919–1941). Baltarusija nuo 1917 m. pabaigos buvo tarybinės Rusijos dalis (nuo 1922 m. pabaigos – atskira tarybinė respublika), išskyrus 1919 m. sausio – vasario ir 1920 m. rugpjūčio – 1922 m. gruodžio laikotarpius, kai gyvavo Baltarusijos tarybų socialistinė respublika¹⁴²⁵. Laikotarpiu tarp dviejų pasaulinių karų (įskaitant II pasaulinio karo pradžią) Lietuva su tarybine Baltarusija glaudžiai ribojosi 3 kartus: 1919 m. sausio – balandžio mėnesiais, 1920 m. liepos – spalio mėnesiais ir nuo 1939 m. rugsėjo mėnesio. 1919 m. vasario – liepos mėnesiais trumpai gyvavo Lietuvos ir Baltarusijos Tarybų Socialistinė Respublika (Litbelas). Visa ši nenusistovėjęsio Baltarusijos valstybingumo kaita jokios reikšmės jos paveldui neturėjo. Padėtis pradėjo keistis Baltarusijoje 3 dešimtmetį prasidėjus baltarusizacijos procesui¹⁴²⁶. Tuo metu gana aktyviai veikė vietinės kraštotyros draugijos (Borisove, Gomelyje, Minske, Mogiliove, Oršoje, Osipovičiuose, Polocke, Slucke, Vitebske), kurios domėjosi ir archeologiniais paminklais. Masinis kraštotyris judėjimas TSRS prasidėjo 1923 m.¹⁴²⁷ ir baltarusiai į jį aktyviai įsitraukė. 1926 m. sausio 7–11 d. Minske įvyko pirmasis visos Baltarusijos kraštotyrininkų suvažiavimas, kuris greta kitų numatytų darbų rezoliucija įpareigojo kraštotyros organizacijas jų veiklos teritorijose suskaičiuoti, aprašyti ir suregistruoti visus senovės paminklus, taip pat ir piliakalnius¹⁴²⁸. Baltarusijos valstybinio universiteto kraštotyros draugija 1926–1928 m. organizavo 4 archeologines ekspedicijas¹⁴²⁹. Pirmi fiksuoti piliakalnio tyrimai Baltarusijoje įvyko 1921 m., kai Zaslavljuje (*Заславье*), Pylimu ar Pilimi vadinamame piliakalnyje V. P. Suščinskis (*Сушчынскі*) ne iki žemio ištyrė šurfa¹⁴³⁰. Minske 1922 m. sausio 30 d. susikūrė Baltarusijos kultūros institutas (Inbelkultas), 1929 m. reorganizuotas į Baltarusijos mokslų akademiją. Jis 1924 m. gavo teisę išduoti tyrimams leidimus

¹⁴²⁴ *Užmirštieji prūsai*. V., 1999, p. 39.

¹⁴²⁵ LAURINAVIČIUS, Č. Litbello istorija. *Lietuvos istorija*. V., 2013, t. IX, dalis I. Nepriklausomybė (1918–1940 m.), p. 123.

¹⁴²⁶ КАРОЛЬ, С. А. Беларусізацыя. *ЭГБ*, 1993, т. 1 А–Бэліца, с. 348–350.

¹⁴²⁷ СОРОКИНА, И. А. Полевая археология в России в 1918 – начале 30–ых годов: организация, динамика, тенденции. *Очерки истории отечественной археологии*. Москва, 2019, выпуск V, с. 347.

¹⁴²⁸ *Працы Першага усебеларускага краязнаучага зьезду 7–11 лютага 1926 году*. Менск, 1926, с. 80.

¹⁴²⁹ ВЯРГЕЙ, В. А. Дз. Каваленя і даследаванні Палесся эпохі жалеза і ранняга сярэднявечча. *ГАЗ*, 2006, нр. 21, с. 7.

¹⁴³⁰ ЗАЯЦ, Ю. А. Гарадзішча Вал. *ЗПКБ. Мінская вобласць*. Мінск, 1987. Кніга 2, с. 48–49; ЗАЯЦ, Ю. А. *Заславль в эпоху феодализма*. Минск, 1995, с. 6.

(atvirus lapus)¹⁴³¹. 1925 m. šiame Institute buvo sukurta Istorinė-archeologinė komisija¹⁴³². Iš Smolensko atvykęs ten jau baltiškus geležies amžiaus piliakalnius pradėjęs tyrinėti Aleksandras Liaudanskis (*Аляксандр Мікалаевіч Ляўданскі*) (1893–1937) tapo šios Komisijos pirmininku¹⁴³³. Iki 3 dešimtmečio vidurio A. Liaudanskis Smolensko srityje buvo registravęs 347 piliakalnius ir dar 51 piliakalnį greta esančioje Mogiliovo gubernijoje¹⁴³⁴. Komisija užsiiminėjo archeologinio žemėlapiu sudarymu ir paminklų apsauga¹⁴³⁵. Pirmas su piliakalniais susijęs šios komisijos veiksmas buvo 1926 m. sausio 17–18 d. komisijos suvažiavime A. Liaudanskio perskaitytas pranešimas apie Baltarusijos piliakalnius, palydėtas iliustracijomis iš žvalgytų piliakalnių¹⁴³⁶. Piliakalnius jis suskirstė į 5 grupes: karinius įtvirtinimus (ankstyvieji piliakalniai), susirinkimų ir žaidimų vietas (be kultūrinio sluoksnio), šventyklas (pelkių ir miniatiūriniai piliakalniai), vikingų įtvirtinimus (IX–XI a.) ir vėlyvuosius (XII–XV a.)¹⁴³⁷. Suvažiavime kalbėjęs A. Spicynas Baltarusijos piliakalnius iki VIII a. priskyrė lietuviams¹⁴³⁸. A. Liaudanskis tapo pagrindiniu Baltarusijos piliakalnių tyrinėtoju. Minimi bent 26 jo tyrinėti piliakalniai¹⁴³⁹. Daugiausia šie tyrimai buvo žvalgomąjį pobūdžio, piliakalnių aikštelėse ištiriant vieną ar kelis šurfus. 1936 m. Vornaukos (Gomelio s., Kormos r.) piliakalnyje jis ištyrė 145,5 m² plotą¹⁴⁴⁰. Iš kitų platesnių tyrimų minėtas ir 1927 m. 62x1 m dydžio tranšėja kasinėtas Labenščinos (Minsko s., Minsko r.) piliakalnis¹⁴⁴¹. 1931 m. A. Liaudanskio tyrinėto Navasiolkų (Minsko s., Borisovo r.) piliakalnio dokumentacija ir medžiaga neišliko¹⁴⁴².

¹⁴³¹ АЛЕКСЕЕВ, Л. В. *Археология и краеведение Беларуси XVI в. – 30-е годы XX в.* Минск, 1996, с. 178.

¹⁴³² ВЯРГЕЙ, В. С. *Археалагічная навука ў Беларускай ССР 1919–1941 гг.* Мінск, 1992, с. 8.

¹⁴³³ ЛЯЎКО, В., М., ШТЫХАЎ, Г. В. Уводзіны. *Археалогія Беларусі. АБ*, 2009, т. 1. А–К, с. 6.

¹⁴³⁴ ЛЯВДАНСКИЙ, А. Н. Некоторые данные о городищах Смоленской губернии. *Научные известия Смоленского государственного университета.* Смоленск, 1926, т. 3, выпуск 3, с. 180.

¹⁴³⁵ СЕМЕНОВ, С. А. Из Петербурга в Ленинград. Вехи профессионального пути археолога С. А. Дубинского. *Бюллетень 8. Охранная археология.* Санкт Петербург, 2018, с. 243.

¹⁴³⁶ ВЯРГЕЙ, В. С. *Археалагічная навука ў Беларускай ССР 1919–1941 гг.* Мінск, 1992, с. 9; ЛЯЎДАНСКІ, А. Беларускія гарадзішчы. *Працы Першага зvezду дасьледчыкаў беларускай архэалёгіі і архэаграфіі.* Менск, 1926, с. 12–16.

¹⁴³⁷ АЛЕКСЕЕВ, Л. В. *Археология и краеведение Беларуси XVI в. – 30-е годы XX в.* Минск, 1996, с. 181.

¹⁴³⁸ Op. cit. с. 181–182.

¹⁴³⁹ Skaičiuota pagal „*Археалогія Беларусі*“ (2009, 2011) ir „*Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі*“ (1984–1987).

¹⁴⁴⁰ РАССАДЗІН, С. А. Дз. Каваленя „Дневник за 1936 г. р. Сож“ як навуковая крыніца. *ГАЗ*, 2006, нр. 21, с. 14.

¹⁴⁴¹ ЕГАРЭЙЧАНКА, А. А. Лабэншчына. *АБ*, 2011, т. 2. Л–Я, с. 5.

¹⁴⁴² ЕГАРЭЙЧАНКА, А. А., МІТРАФАНАЎ, А. Р. Навасёлкі. *АБ*, 2011, т. 2. Л–Я, с. 121.

Kitas to meto Baltarusijos piliakalnių tyrinėtojas buvo Sergejus Dubinskis (*Сяргей Антонавіч Дубінскі*) (1883–1937). 1926–1929 m. laikotarpiu jis kasinėjo 3 piliakalnius, iš kurių svarbiausiais yra 1926–1928 m. tyrinėtas Banceroščinos (*Банцараўшчына*) piliakalnis (Minsko s., Minsko r.). Čia tyrinėtas bendras 220 m² plotas, pagal kurio viršutinį VI–VIII a. sluoksni įvardyta Bancerovo kultūra¹⁴⁴³.

Trečiasis tarpukario tarybinės Baltarusijos piliakalnių tyrinėtojas buvo Aleksandras Kovalenia (*Аляксандр Дзмітрыевіч Каваленя*) (1895–1937). Savarankiškus tyrimus jis pradėjo 1932 m. Piliakalnių pažinimas apsiribojo jų žvalgymais. 1934 m. Šiaurės Baltarusijoje jis žvalgė 30 piliakalnių¹⁴⁴⁴, 1936 m. rytinėje Baltarusijoje – 18 piliakalnių¹⁴⁴⁵. Atskiruose piliakalniuose žvalgymų tikslais buvo kasami nedideli šurfai.

Intensyvūs piliakalnių žvalgymai ir tyrimai Baltarusijoje tęsėsi kiek daugiau nei dešimtmetį. Kiek per tą laiką buvo aplankyta piliakalnių, o tuo labiau kiek tirta, lieka neaišku, nes dalis tyrimų medžiagos neišliko. 1928 m. A. Liaudansko tyrinėto Šepetovičių piliakalnio (Gomelio s., Čečersko r.) medžiaga žuvo karo metu, liko tik dalis radinių¹⁴⁴⁶. Išlikusioji vietomis yra prieštaringa ir netikslė. Pvz., tas pats autorius vienoje vietoje nurodo, kad 1928 m. buvo tyrinėti 53 piliakalniai, 6 gyvenvietės ir 132 pilkapiai¹⁴⁴⁷, kitoje, kad 1928–1929 m. buvo tyrinėti 28 piliakalniai¹⁴⁴⁸. 1931 m. buvo žvalgyti 74 piliakalniai¹⁴⁴⁹. Nurodoma, kad 1934 m. Baltarusijoje buvo žinomi 834 piliakalniai¹⁴⁵⁰. Nelabai skirti piliakalnių žvalgymai nuo tyrinėjimų, nes žvalgymų metu irgi kasti šurfai. Tik platesni kasinėjimai buvo vykdomi kasant tranšėjas pagal sluoksnius¹⁴⁵¹. 3 dešimtmetį TSRS archeologinių paminklų žvalgymai plito gana smarkiai ir 1927 m. pagal išduotus leidimus (atvirus lapus) jų skaičius viršijo tyrimams išduotų leidimų skaičių¹⁴⁵².

¹⁴⁴³ ВЯРГЕЙ, В. С. *Археалагічная навука ў Беларускай ССР 1919–1941 гг.* Мінск, 1992, с. 54.

¹⁴⁴⁴ ШАДЫРА, В., КУШНІР, А. Археалагічныя росшыкі А. Дз. Кавалені ў басейне Зах. Дзвіны і сучасны стан даследаванняў. *ГАЗ*, 2006, нр. 21, с. 12.

¹⁴⁴⁵ ВЯРГЕЙ, В. А. Дз. Каваленя і даследаванні Палесся эпохі жалеза і ранняяга сярэднявечча. *ГАЗ*, 2006, нр. 21, с. 8.

¹⁴⁴⁶ ПОБОЛЬ, Л. Д. *Славянские древности Белоруссии (свод археологических памятников раннего этапа Зарубинецкой культуры – с середины III в. до н. э. по начало II в. н. э.)*. Минск, 1974, с. 202.

¹⁴⁴⁷ АЛЕКСЕЕВ, Л. В. *Археология и краеведение Беларуси XVI в. – 30-е годы XX в.* Минск, 1996, с. 186.

¹⁴⁴⁸ Ор. cit. с. 187.

¹⁴⁴⁹ Ор. cit. с. 192.

¹⁴⁵⁰ ШАДЫРА, В., КУШНІР, А. Археалагічныя росшыкі А. Дз. Кавалені ў басейне Зах. Дзвіны і сучасны стан даследаванняў. *ГАЗ*, 2006, нр. 21, с. 12.

¹⁴⁵¹ АЛЕКСЕЕВ, Л. В. *Археология и краеведение Беларуси XVI в. – 30-е годы XX в.* Минск, 1996, с. 187.

¹⁴⁵² СОРОКИНА, И. А. Полевая археология в России в 1918 – начале 30-ых годов: организация, динамика, тенденции. *Очерки истории отечественной археологии*. Мо-

Piliakalnių minintys straipsniai tarpukario spaudoje reti. Pagal S. Dubinskio bibliografiją jų fiksuota 56¹⁴⁵³. Plačiau spaudoje informuota tik apie vykdomus tyrimus¹⁴⁵⁴. Tyrimų publikacijos itin retos, žinomos vos 2¹⁴⁵⁵.

Nuo 1929 m. praeities tyrimai Baltarusijoje buvo smarkiai pristabdyti¹⁴⁵⁶. Tai buvo bendra sąjunginė tendencija, susijusi su kraštotyros draugijų likvidavimu¹⁴⁵⁷. Baltarusijoje jos uždarytos 4 dešimtmečio pradžioje kovos su nacionaliniais demokratais (nacdemais) metu¹⁴⁵⁸. Iki 1932 m. vien tik laikraščiuose buvo paskelbta virš 500 archeologijai skirtų straipsnių, o vėliau iki pat karo jų beveik nebeliko¹⁴⁵⁹. Tuomet smarkiai nukentėjo ir Baltarusijos mokslų akademija. S. Dubinskis 1930 m. buvo suimtas. Nors po 3 mėnesių jis buvo paleistas, 1933 m. turėjo išvykti iš Minsko į Leningradą¹⁴⁶⁰. Paskutiniai žinomi ikikariniai piliakalnio tyrimai vyko 1937 m. Palikavičiuose (Mogiliovo s., Mogiliovo r.) (V. Tarasenko). Deja, karo metu žuvo šių tyrimų medžiaga ir trumpa pokarinė jų rezultatų publikacija parengta iš atminties¹⁴⁶¹.

Visų 3 pagrindinių Baltarusijos ikikarinių piliakalnių tyrinėtojų veikla tragiškai nutrūko 1937 m. vasarą juos areštavus pagal Vidaus reikalų liaudies komisariato (NKVD) sufabrikuotus kaltinimus šnipinėjant Lenkijos naudai ir rugpjūčio 27 d. sušaudžius Kuropatuose šalia Minsko¹⁴⁶². Baltarusijoje liko tik 2 archeologai: Konstan-

сква, 2019, выпуск V, с. 348.

¹⁴⁵³ ДУБІНСКІ, С. А. *Бібліографія на археолёгіі Беларусі і сумежных краін*. Менск, 1933, nr. 185, 2125–2127, 2134, 2140, 2144–2151, 2462–2478, 2482–2489, 2491–2494, 2498, 2505–2510, 3515, 3728, 3913, 3957–3958, 3960 (neturint galimybių publikaciją patikrinti *de visu*, nurodomi tik jų numeriai pagal S. Dubinskio bibliografiją).

¹⁴⁵⁴ ДУБІНСКІ, С. А. *Бібліографія на археолёгіі Беларусі і сумежных краін*. Менск, 1933, nr. 505–511, 523–533.

¹⁴⁵⁵ ДУБІНСКІ, С. А. Раскопки Банцараўскага гарадзішча каля Менску в 1926 г. *Гістарычна – археалёгічны зборнік*. Менск, 1927, nr. 1, с. 360–363; ДУБІНСКІ, С. А. Чаркасоўскае гарадзішча пад Воршай. *Працыі археалёгічнай камісіі*. Менск, 1930, т. II, с. 71–79.

¹⁴⁵⁶ АЛЕКСЕЕВ, Л. В. *Археология и краеведение Беларуси XVI в. – 30-е годы XX в.* Минск, 1996, с. 189.

¹⁴⁵⁷ СОРОКИНА, И. А. Полевая археология в России в 1918 – начале 30-ых годов: организация, динамика, тенденции. *Очерки истории отечественной археологии*. Москва, 2019, выпуск V, с. 349.

¹⁴⁵⁸ ВЯРГЕЙ, В. С. *Археалагічная навука ў Беларускай ССР 1919–1941 гг.* Мінск, 1992, с. 15–22.

¹⁴⁵⁹ АЛЕКСЕЕВ, Л. В. Судьбы археологии и исторического краеведения Белоруссии и Смоленщины в 20-е – 30-е годы XX в. *СА*, 1990, nr. 4, с. 248.

¹⁴⁶⁰ СЕМЕНОВ, С. А. Из Петербурга в Ленинград. Вехи профессионального пути археолога С. А. Дубинского. *Бюллетень 8. Охранная археология*. Санкт Петербург, 2018, с. 244.

¹⁴⁶¹ ТАРАСЕНКО, В. Р. Раскопки на городище Барсучья Горка. *КСИИМК*, Ленинград, 1947, т. XV, с. 103–105.

¹⁴⁶² МЯЦЕЛЬСКІ, А., ШТЫХАЎ, Г. Трагічны лёс беларускіх археологаў – ахвяраў палітычных рэпрэсій і іх рэабілітацыя. *Час, помнікі, людзі. Памяці рэпрасаваных археологаў*. Менск, 1993, с. 156.

tinas Polikarpovičius (*Константин Михайлович Паликарнович*) (1889–1963) ir Vasilijus Tarasenko (*Василь Радзівонавіч Тарасенка*) (1899–1972)¹⁴⁶³.

Trumpas 3 dešimtmečio antrosios pusės susidomėjimas piliakalniais tarybinėje Baltarusijoje buvo nutrauktas su archeologija nesusijusių TSRS vidaus gyvenimo pokyčių.

V.2. Piliakalniai kaimyninėse valstybėse po II pasaulinio karo

Po II pasaulinio karo Rytų Baltijos regionas tapo TSRS dalimi ar pateko į jos įtakos sferą (Lenkija). Svarbiausiu TSRS paveldosauga lemiančiu veiksmu buvo jos santykis su Rusijos imperijos laikų palikimu, kuris buvo gana sudėtingas. Piliakalnių tyrinėjimai Rusijoje prasidėjo dar XIX a. pirmoje pusėje. Vieni iš pirmųjų buvo 1836 m. Senosios Riazanės piliakalnio tyrimai¹⁴⁶⁴. Labiau jais susidomėta tik to amžiaus antroje pusėje. 1872 m. pradėtas kasinėti Djakovo piliakalnis (dabar Maskvos miestas), davęs pavadinimą visai archeologinei kultūrai¹⁴⁶⁵. Rusijos imperijoje archeologija buvo laikoma turtingų žmonių užsiėmimu¹⁴⁶⁶, kas visiškai nebeatitiko po 1917 m. spalio perversmo susiformavusių politinių realių. Dėl to kultūros paveldu tarybinė valstybė domėjosi tik tiek, kiek iš jo buvo galima gauti materialinės naudos ir kiek jis galėjo tarnauti šios valdžios įamžinimui. Archeologinių tyrimų drastiškai sumažėjo: nuo 1914 m. 90 iki 10 1919 m.¹⁴⁶⁷. Piliakalnių tyrimai vėl buvo tęsiami XX a. 3–4 dešimtmečiais. 1934 m. vasario 10 d. priimtas nutarimas „Apie archeologijos paminklų apsaugą“ paskatino į statybvietes pakliuvusių objektų, taip pat ir piliakalnių, tyrimus¹⁴⁶⁸, tačiau jų apsaugos padėtis buvo bloga. 1938 m. panaikintas net ir Paminklų apsaugos komitetas¹⁴⁶⁹. Katastrofiška paveldo padėtimi susirūpinta 1945 m. vasario 24 – kovo 2 d. vykusiame Visasąjunginiame archeologų pasitarime, kuris tapo katalizatoriumi minėtam 1948 m. nutarimui¹⁴⁷⁰. Ši tarybinė patirtis buvo perkelta į Baltarusiją bei Latviją ir buvusius Rytprūsius, tapusius Rusijos Kaliningrado sritimi. Ji dešimtmečiams nulėmė menką dėmesį paveldui visose tarybinėse res-

¹⁴⁶³ ВАЙТОВИЧ, А. В. У истоков белорусского археологического образования (1921–1944). *Очерки истории отечественной археологии*. Москва, 2022, выпуск V, с. 33.

¹⁴⁶⁴ МОНГАЙТ, А. Л. Раскопки Старой Рязани. *По следам древних культур. Древняя Русь*. Москва, 1953, с. 294.

¹⁴⁶⁵ КРЕНКЕ, Н. А. *Дьяково городище. Культура населения бассейна Москвы–реки в I тыс. до н. э. – I тыс. н. э.* Москва, 2011, с. 17.

¹⁴⁶⁶ СОРОКИНА, И. А. Полевая археология в России в 1918 – начале 1930–х годов: организация, динамика, тенденции. *Очерки истории отечественной археологии*. Москва, 2019, выпуск V, с. 337.

¹⁴⁶⁷ Ор. cit.

¹⁴⁶⁸ ФОРМОЗОВ, А. А. *Русские археологи в период тоталитаризма. Историографические очерки*. Москва, 2006, с. 69, 296–297.

¹⁴⁶⁹ Ор. cit. с. 296.

¹⁴⁷⁰ Ор. cit. с. 300.

publikose. Plečiami ir toleruojami buvo tik archeologiniai tyrinėjimai kaip nukreipti į gilios senovės pažinimą ir ideologiškai nepavojingi.

Tarybinė Latvija (1945–1989). Latvijos paveldosauga iki 1977 m. gruodžio 23 d. priimto Latvijos TSR istorijos ir kultūros paminklų apsaugos įstatymo reguliuota Ministrų Tarybos sprendimais ir instrukcijomis¹⁴⁷¹. Paminklų sąrašai buvo atnaujinami beveik kas dešimtmetį: 1952, 1959, 1967 ir 1983 m.¹⁴⁷². 1967 m. A. Stubavas nurodė tuo metu buvus 394 registruotus piliakalnius¹⁴⁷³. 1983 m. sąrašė buvo 1504 respublikinės reikšmės archeologiniai objektai, tarp kurių 431 piliakalnis¹⁴⁷⁴ (29 %). Kiek dar piliakalnių pateko į vietinės reikšmės paminklų sąrašus, nežinoma, nes juos pagal įstatymą sudarinėjo rajonų liaudies deputatų tarybų vykdomieji komitetai¹⁴⁷⁵. Kadangi saugomų piliakalnių skaičius viršijo (31–68 – nelygu kaip skaičiuoti) mokslo registruotų piliakalnių skaičių, matyti noras kaip piliakalnius saugoti ir kažkokius kitokius objektus. Latviai kartais neskyrė piliakalnių nuo piliaviečių, pvz., Indricos piliavietė laikoma piliakalniu¹⁴⁷⁶. Reali piliakalnių apsauga buvo prasta – vien Latgaloje tarybiniu laikotarpiu karjerų sunaikinti 7 piliakalniai¹⁴⁷⁷, o iš viso per XX a. sunaikinta 20 piliakalnių, iš kurių tik 5 prieš tai buvo tyrinėti¹⁴⁷⁸.

Latvijoje pokariniu laikotarpiu vykdyti gana plačių apimčių piliakalnių tyrimai daugiau susiję ne su moksliniu pažinimu, o pradėti dėl užtvankų ant Dauguvos statybų. Latvijos archeologai, po karo iš dalies išsaugoję piliakalnių tyrinėtojų kadrus ir patirtį, gana anksti pradėjo jų tyrinėjimus. 1949–1954 m. plačiai tyrinėtas Asuotės (*Asote*) piliakalnis¹⁴⁷⁹, 1951–1960 m. – Tervetė (*Tērvete*), 1954–1958 m. – Kentė (*Ķente*), 1961–1966 m. – Kuoknesė (*Koknese*). Prieš statant Plavinių hidroelektrinės užtvanką (pradėjo veikti 1966 m.), be jau minėtų Kentės ir Kuoknesės piliakalnių, 1959–1964 m. tyrinėti Altenė (*Altene*), Daudziešanai (*Mūkukalns*)¹⁴⁸⁰, Klintainė (*Olinkalns*),

¹⁴⁷¹ *Latvijas PSR kultūras pieminekļu saraksts*. Rīgā, 1969, p. 15–37.

¹⁴⁷² ZIRNE, S. Latvijas arheoloģiskā mantojuma pārvaldības vēsture. *Latvijas arheoloģijas rokasgrāmata*. Rīgā, 2021, p. 587 (dviejų paskutinių sąrašų sudarymo metai patikslinti – J. V.).

¹⁴⁷³ STUBAVS, A. Dažas Latvijas pilskalnu tipoloģijas un klasifikācijas problēmas. *Zinātniskās atskaites sesijas referātu tēzes par arheologu un etnogrāfu 1967. gada pētījumu rezultātiem*. Rīgā, 1968, p. 7.

¹⁴⁷⁴ *Latvijas PSR vēstures un kultūras pieminekļu saraksts*. Rīgā, 1984, p. 34–88.

¹⁴⁷⁵ Op. cit. p. 9.

¹⁴⁷⁶ ZARIŅA, A. Izrakumu rezultāti Indricas pilskalnā. *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1984. un 1985. gada pētījumu rezultātiem*. Rīgā, 1986, p. 142.

¹⁴⁷⁷ URTĀNS, J. Latgalei zudušie pilskalni. *Kultūras krustpunkti*. Rīga, 2004, t. 1, p. 135; URTĀNS, J. Ņukšu pogosta sapūsteiņi piļskolnī. *Tāvu zemes kalendars*. Rēzekne, 2004, p. 263–270.

¹⁴⁷⁸ URTĀNS, J. T. *Latvian hillforts: the originality of the archeological reality*. Amsterdam, 1994, p. 28.

¹⁴⁷⁹ ШИНОPE, Э. Д. *Ассотское городище*. Рига, 1961.

¹⁴⁸⁰ Latvijoje piliakalniai įvardinami įvairiai, ne tik pagal gyvenamąją vietą, kas pradeda įsivyravoti tik paskutiniu metu. Čia pateikiamas jų įvardinimas pagal gyvenamąsias vietas, skliaustuose nurodant anksčiau naudotus pavadinimus.

Luokstenė (*Lokstene*), Mežmaliai (*Mežmaļi*), Sēlpilis (*Sēlpils*), prieš Rygos užtvanką (pastatyta 1974 m.) 1966–1971 m. – Kalnkivučių (*Ķivutkalns*), Salaspilio (*Salaspils*) piliakalniai¹⁴⁸¹. Visgi Padauguvio tyrinėti piliakalniai sudarė tik dalį 1960–1974 m. tyrinėtų apie 100 įvairių laikotarpių vietų, kuriose iš viso buvo ištirtas apie 16,5 ha plotas¹⁴⁸². 9 dešimtmetį pradėti archeologiniai tyrimai ir aukščiau Daugpilio, būsimos Daugpilio hidroelektrinės (taip ir nepastatytos) poveikio zonoje. Čia 1982–1987 m. tyrinėtas Naujinio (*Naujene*) piliakalnis – Viduramžių pilies vieta.

Kultūrinis sluoksnis Padauguvio piliakalniuose vietomis buvo labai storas, ypač ten, kur jų vietoje vėliau stovėjo mūrinės pilys. Kuoknesės piliakalnyje 1964 m. fiksuotas iki 7 m storio kultūrinis sluoksnis, kuriame išskirta 14 horizontų¹⁴⁸³. Didelės piliakalnių apimtys tapo neįveikiama kliūtimi tyrimuose, tad spėta ištirti tik piliakalnio dalį. Selpilyje 1963–1965 m. ištirta tik penktadalis piliakalnio aikštelės¹⁴⁸⁴. Panašiai buvo ir kitų piliakalnių atvejais. Išimtį sudaro visiškai tyrinėti Kentės¹⁴⁸⁵, Kalnkivučių bei Ikškilės (*Vīnakalns*)¹⁴⁸⁶ ir beveik visiškai Daudziešanų (*Mūkukalns*)¹⁴⁸⁷ piliakalniai.

Nors Latvijoje iki 2018 m. tyrinėtas tik 91 piliakalnis¹⁴⁸⁸, iš literatūros sudėtinga sužinoti net pagrindinius statistinius duomenis apie juos: tirtų skaičių, apimtis, kartais net tyrimų metus. Nurodoma, kad 1960–1980 m. buvo tyrinėtas 51 piliakalnis¹⁴⁸⁹. Tai buvo Latvijos piliakalnių intensyviausių tyrimų dvidešimtmetis. Dar 8 piliakalniai buvo tirti iki ir po šio laikotarpio. Visas tarybiniu laikotarpiu tyrinėtų Latvijos piliakalnių skaičius, įskaitant ir 12 1968 m. J. Graudonio 0,5–6 m² dydžio šurfais tyrinėtų Augšzemės piliakalnių¹⁴⁹⁰, yra 59 (žr. 28 priedą). Didesnės yra tyrimų apimčių paklaidos. Tyrinėti 16 % žinomų Latvijos piliakalnių pateikė labai daug ir išsamios medžiagos apie Latvijos piliakalnių raidą ypač Padauguvio regione. Dviejų piliakalnių tyrimų medžiagos analizė virto disertacijomis: 1958 m. Asuotės piliakalnio – E. Šnorės ir 1965 m. Kentės piliakal-

¹⁴⁸¹ *Latvijas archeologijas rokasgrāmata*. Rīgā, 2021, p. 153–155.

¹⁴⁸² MUGUREVICS, E. The work of archaeologists from the Latvian Institute of History in the post-war years (1946–1998). *Inside Latvian archaeology*. Göteborg, 1999, p. 143.

¹⁴⁸³ СТУБАВС, А. Археологические раскопки на городище Кокнесе в 1965 году. *Тезисы докладов на научной отчетной сессии, посвященной итогам археологических и этнографических экспедиций 1965 года*. Рига, 1966, с. 27.

¹⁴⁸⁴ ŠNORE, E., ZARIŅA, A. *Senā Sēlpils*. Rīgā, 1980, p. 13.

¹⁴⁸⁵ STUBAVS, A. *Ķentes pilskalns un apmetne*. Rīga, 1976.

¹⁴⁸⁶ GRAUDONIS, J. *Nocietinātās apmetnes Daugavas lejtecē*. Rīga, 1989.

¹⁴⁸⁷ GRAUDONIS, J. Apdzīvotība un celtniecība Mūkukalnā. *Arheoloģija un etnogrāfija*. Rīgā, 1978, t. XII, p. 27; VASKS, A. Mūkukalna pilskalns un depoziiti. *Latvijas archeoloģijas rokasgrāmata*. Rīgā, 2021, p. 184–187.

¹⁴⁸⁸ *Latvijas archeoloģijas rokasgrāmata*. Rīgā, 2021, p. 152–155.

¹⁴⁸⁹ GUŠČIKA, E., LAZDIŅA, I., UŠPELIS, O., VASKS, A. Latvijas pilskalnu archeoloģiskā izpēte un tās rezultāti. *Latvijas universitātes raksti*. Rīgā, 2006, nr. 695, p. 28.

¹⁴⁹⁰ GRAUDONIS, J. Arheoloģisko pieminekļu apzināšana Augšzemē. *Zinātniskās atskaites sesijas referātu tēzes par archeologu, antropologu un etnogrāfu 1968. gada pētījumu rezultātiem*. Rīgā, 1968, p. 35–39.

nio – A. Stubavo. Net 12-oje piliakalnių ištirta po 2000 m² plotas, tarp kurių vien Kentės piliakalnyje – 6880 m². Įskaitant galimas paklaidas visas tarybiniu laikotarpiu ištirtas Latvijos piliakalnių plotas siekė apie 7,2 ha. Platūs piliakalnių tyrimai neišvengiamai buvo nušviečiami ir populiarioje spaudoje. Iki 1975 m. registruoti 102 piliakalniams skirti populiarūs straipsneliai¹⁴⁹¹ (žr. 29 priedą). Per metus jų pasirodydavo nuo vieno (1954 ir 1962 m. nefiksuota) iki 13 (1959 m.), tačiau realus jų skaičius akivaizdžiai buvo didesnis. Jie parodo, kad piliakalnių tyrimų atradimų sklaida visuomenėje vyko.

Latvijos piliakalnių skaičius žinomas beveik tiksliai. Pagal E. Brastinio knygas ir XX a. paskutinio dešimtmečio J. Urtano dvitomį jų 1989 m. buvo 363. Naujų piliakalnių suradimas buvo gana plačiai nušviečiamas spaudoje. Iš iki 1990 m. surastų 29 piliakalnių 11 straipsnių buvo paskelbta apie 10 piliakalnių (apie Aizvejinių (*Aizvējiņu*) piliakalni – 2)¹⁴⁹². Laikotarpio pabaigoje į naujai surastų piliakalnių populiarinimą įsitraukė archeologas J. Urtanas, pratesęs E. Brastinio piliakalnių registravimo tradicijas.

Tarybiniu laikotarpiu Latvijoje pavyko išlaikyti ankstesnio laikotarpio piliakalnių pažinimo tendencijas, nors jos ir buvo nukreiptos daugiau į gelbėjimo pobūdžio tyrimus.

Tarybinė Baltarusija (1945–1989). Nepaisant katastrofinės prieškarinės padėties, archeologijos mokslą Baltarusijoje pradėta atkurti vos tik kraštą išvadavus iš vokiečių okupacijos. 1944 m. birželio 16 d. buvo atkurtas Baltarusijoje Mokslo akademijos Istorijos institutas, kurio Archeologijos ir pirmykštės kultūros skyriui liepos 1 d. paskirtas vadovauti akmens amžiaus specialistas K. Polikarpovičius¹⁴⁹³. Šiam skyriui jis vadovavo iki 1961 m.¹⁴⁹⁴. Vėliau vadovais buvo Viduramžių tyrinėtojas V. Tarasenko (1961–1965), nevienareikšmiškai vertinamas¹⁴⁹⁵ akmens amžiaus specialistas Vladimiras Budko (*Владзімір Дзмітрыевіч Будзько*) (1927–2004) (1965–1970), geležies amžiaus specialistas Leonidas Pobolis (*Леанід Давыдавіч Побаль*) (1924–2004, 1970–1990). 1980 m. sektorius pertvarkytas į Archeologijos skyrių su 2 sektoriais (nuo 1986 m. – skyriais): pirmykštės visuomenės ir Viduramžių¹⁴⁹⁶. Pastarojo skyriaus vedėjas 1980–2001 m. buvo Piotras Lysenko (*Пётр Фёдаравіч Лысенка*) (1931–2020), kuris 1973–1980 m. nurodomas ir sektoriaus vedėjas¹⁴⁹⁷. Be šio pagrįn-

¹⁴⁹¹ Pagal *Latvijas PSR archeoloģija (1940–1974)*. Rīgā, 1976. Laikotarpiui nuo 1975 iki 1990 m. bibliografijos nėra.

¹⁴⁹² Skaičiuota pagal: URTĀNS, J. *Latvijas austrumu daļas jaunatklātie pilskalni*. Rīga, 1995; URTĀNS, J., ASARIS, J. *Latvijas rietumu daļas jaunatklātie pilskalni*. Rīga, 1998.

¹⁴⁹³ ЮРЕЦКИЙ, С. С. Восстановление исследований по археологии в институте истории АН БССР (1944–1945 годы). *Советская археология до и после Великой отечественной войны (вторая половина 1930-х – конец 1940-х годов)*. Москва, 2021, с. 72.

¹⁴⁹⁴ ЛЯЎКО, В., М., ШТЫХАЎ, Г. В. Уводзіны. *Археалогія Беларусі. АБ, 2009, т. 1. А–К, с. 6; Інстытут гісторыі. АБ, 2009, т. 1. А–К, с. 387.*

¹⁴⁹⁵ ФОРМОЗОВ, А. А. *Русские археологи в период тоталитаризма. Историкографические очерки*. Москва, 2006, с. 91–92.

¹⁴⁹⁶ Інстытут гісторыі. *АБ, 2009, т. 1. А–К, с. 387.*

¹⁴⁹⁷ ДУБИЦКАЯ, Н. М. Лысенка Пётр Фёдаравіч. *АБ, 2011, т. 2. Л–Я, с. 34.*

dinio archeologijos mokslų židinio, nuo 8 dešimtmečio archeologinius tyrimus vykdė Baltarusijos, Gardino, Gomelio valstybiniai, Mogiliovo pedagoginis universitetai, sričių bei Bobruisko, Pinsko ir Polocko muziejai¹⁴⁹⁸. Atskirus piliakalnius tyrinėjo ir TSRS Mokslų akademijos Materialinės kultūros istorijos instituto (nuo 1959 m. – Archeologijos instituto) bei jo Leningrado skyriaus ekspedicijos, dirbusios per visą tarybinės Baltarusijos laikotarpį. Tarybiniu laikotarpiu kasinėti įspūdingi piliakalnių plotai. Iki 1987 m. vien tik Polesėje 18 Milogrado ir Zarubincų kultūroms priklausančių piliakalnių ištirtas bendras 2 ha plotas, centrinėje Baltarusijoje 13 brūkšniuotosios keramikos kultūros piliakalnių – iki 0,4 ha, Paežeryje 26 Dniepro–Dauguvos kultūros piliakalniuose – 0,5 ha¹⁴⁹⁹. Iš daugiau nei 1000 Baltarusijos piliakalnių iki XXI a. pradžios buvo tyrinėta apie pusė¹⁵⁰⁰.

Visgi tiksliau įvertinti pokarinės Baltarusijos piliakalnių tyrimų apimtis pagal skelbtus duomenis neįmanoma. Priežasčių čia kelios. Kartais neskiriami piliakalnių tyrimai (*даследавалі*) nuo žvalgymų (*абследавалі*), dėl to neaiškus jau pats piliakalnio tyrinėjimo faktas. Taip atsitiko dėl baltarusių archeologų ilgą laiką praktikuotos piliakalnių pažinimo metodikos juos žvalgant kasti šurfus. Tokių kasinėjimų tikslas buvo kultūrinio sluoksnio buvimo fakto ir jo apytikslės chronologijos nustatymas. Šurfai kasti nuo labai nedidelių, kaip 1965 m. Viazmos (Mogiliovo s., Bychovo r.) piliakalnyje L. D. Pobolio iškastas 0,7x0,7 m dydžio šurfas¹⁵⁰¹, iki nedideliems tyrimams prilygstančių apimčių. Radagoščios piliakalnyje (Gardino s., Naugarduko r.) 1959 m. P. A. Rapoportas ištyrė 5 šurfus, kiekvienas po 1 m²¹⁵⁰², tačiau tai laikoma žvalgymais¹⁵⁰³. Dažnai kasimų (ypač šurfais) apimtys nenurodytos. Garadziščios piliakalnį (Bresto s., Baranovičių r.) 1957 m. tyrinėjo A. R. Mitrofanovas, 1964 m. – L. D. Pobolis, 1970 m. – M. M. Černiavskis, 1980 m. – T. S. Bubenka (visur be nurodytų apimčių)¹⁵⁰⁴. Kitame Garadziščios piliakalnyje (Minsko s., Medilo r.) 1986–1988 m. gana plačiai tyrinėjo E. Zagorulskis, tačiau ir čia tyrimų apimtys nenurodytos¹⁵⁰⁵. Zarakitnoje piliakalnyje (Gomelio s., Narovlio r.) 1957 m. L. D. Pobol ištyrė 3 nenurodyto dydžio šurfus skirtingose piliakalnio vietose¹⁵⁰⁶. Į dabartinius miestus pakliuvusių ir išorinius požymius praradusių piliaviečių

¹⁴⁹⁸ ИСАЕНКО, В. Ф. Введение. *Белорусская археология. Достижения археологов за годы советской власти*. Минск, 1987, с. 7.

¹⁴⁹⁹ ВЕРГЕЙ, В. С. Изучение памятников железного века. *Белорусская археология. Достижения археологов за годы советской власти*. Минск, 1987, с. 52.

¹⁵⁰⁰ ШАДЫРА, В. І. Гарадзішча. *АБ*, 2009, т. 1. А–К, с. 220.

¹⁵⁰¹ ПОБАЛЬ, Л. Д. Гарадзішча, курган. *ЗПКБ. Магілёўская вобласць*. Мінск, 1986, с. 138.

¹⁵⁰² ЗАЙКОЎСКИ, Э. М. Раскопки каля Радагошчы. *ГАЗ*, 1995, нр. 7, с. 120, 122.

¹⁵⁰³ ЗАЙКОЎСКИ, Э. М. Радагошч. *АБ*, 2011, т. 2. Л–Я, с. 244.

¹⁵⁰⁴ ЧАРНЯЎСКИ, М. М. Гарадзішча. *ЗПКБ. Брэсцкая вобласць*. Мінск, 1984, с. 80.

¹⁵⁰⁵ ЕГАРЭЙЧАНКА, А. А. Гарадзішча. *АБ*, 2009, т. 1. А–К, с. 223.

¹⁵⁰⁶ ПОБОЛЬ, Л. Д. *Славянские древности Белоруссии (свод археологических памятников раннего этапа Зарубинецкой культуры – с середины III в. до н. э по начало II в. н. э)*. Минск, 1974, с. 149–150.

tyrimus neretai sunku atskirti nuo papilių ir pačių miestų tyrimų. Pinską 1955–1964 m. tyrinėjo T. U. Ravdzina, B. V. Miroljubovas, J. I. Bibikovas, P. F. Lysenka¹⁵⁰⁷, tačiau, kur vykdyti šie tyrimai, neaišku. To padaryti neleidžia ir tyrimų medžiaga. Šlapiose vietose gerai išlikęs tankus medinis slaviskų Rusios laikų piliakalnių užstatymas niekuo nesiskiria nuo miestų užstatymo. Bresto (*Beresyje*) piliakalnyje kultūrinis sluoksnis siekė iki 7 m storio, jame aptiktos 224 medinių pastatų liekanos¹⁵⁰⁸. Čia tyrinėjame 1444 m² plote užstatymo tankis siekė iki 59 %¹⁵⁰⁹. Atskirais atvejais neišliko tyrinėjimų medžiagos. 1969 ir 1972 m. Vladimiro Gilepo (*Владимир Александрович Гилеп*) vykdytų Zaslavljo pilies (Minsko s., Minsko r.) tyrimų dokumentacijos nėra¹⁵¹⁰. Papildomų keblumų kelia ir gana dažnai praktikuoti pakartotiniai piliakalnių (ypač žymesniųjų) tyrimai, vykdyti kelių tyrinėtojų. Minsko piliakalnis tyrinėtas 1945–1951 ir 1957 m. V. R. Tarasenkos, 1958–1961 m. – E. M. Zagorulskio, 1976 ir 1983–1987 m. – G. V. Štychovo, 1981–1982 m. – V. E. Sobalio¹⁵¹¹. Esant labai storiems kultūriniais sluoksniams tokiuose piliakalniuose visiškai (iki įžemio) buvo ištiriama tik dalis pradėto tirti ploto, dėl to įvairuoja pačios tyrinėjimų apimtys. Tame pat Minsko piliakalnyje 1985 m. metro statybos vietoje ištirtas 1000 m² plotas, tačiau įžemis 8,5 m gylyje pasiektas tik 480 m² plote¹⁵¹². Literatūroje kartais nesutampa ir patys tyrinėti plotai. Pavyzdžiui vėl gali būti 1945–1951 m. Minsko piliakalnio tyrimai. Tuo laiku ištirtas visas plotas nurodomas 560 m²¹⁵¹³, tačiau susumavus paties tyrinėtojo (V. Tarasenko) ištirtus kasmetinius plotus pagal jo publikaciją¹⁵¹⁴ gaunama iki ketvirtadalio daugiau¹⁵¹⁵. Kai kada ir patys tyrinėtojai neskyrė dėmesio net tyrimo metams įvardyti. Pavyzdžiui, L. Aleksiejevas Mstislavljo (Mogiliovo s., Mstislavljo r.) tyrimus nurodė vykdęs 15 sezonų su pertraukomis¹⁵¹⁶. Daugumos tyrinėtų piliakalnių medžiaga yra neskelbta arba skelbta iš dalies, ją labai apibendrinus (žr. 30 priedą).

Šių ir kitų smulkesnių priežasčių kompleksas Baltarusijos piliakalnių pokarinių tyrimų apimtis ir šiam tyrimui reikalingas tendencijas įgalina įvertinti tik apytiksliai. Pagal

¹⁵⁰⁷ ЛЫСЕНКА, П. Ф. Гарадзішча. *ЗПКБ. Брэсцкая вобласць*. Мінск, 1984, с. 283.

¹⁵⁰⁸ ЛЫСЕНКО, П. Ф. *Туровская земля IX–XIII вв.* Мінск, 2001, с. 97, 101.

¹⁵⁰⁹ Op. cit. с. 103.

¹⁵¹⁰ ЗАЯЦ, Ю. А. *Заславль в эпоху феодализма*. Мінск, 1995, с. 7.

¹⁵¹¹ ШТЫХАЎ, Г. В. Мінскі замак. *АБ*, 2011, т. 2. Л–Я, с. 84–85. ЗАГОРУЛСКИЙ, Е. М. *Возникновение Минска*. Мінск, 1982, с. 66–68.

¹⁵¹² ШТЫХОВ, Г. В. Исследования в устье Немиги. *Археологические открытия 1985 года*. Москва, 1987, с. 474.

¹⁵¹³ ЗАГОРУЛСКИЙ, Е. М. *Возникновение Минска*. Мінск, 1982, с. 66.

¹⁵¹⁴ ТАРАСЕНКО, В. Р. Древний Минск. *Материалы по археологии БССР*. Мінск, 1957, т. 1, с. 198–199.

¹⁵¹⁵ Šių tyrimų publikacijoje tekstinėje dalyje ir plane (pav. 3) tyrimų apimtys nesutampa: pagal tekstą 742 m², plane – 688 m² – žr. ТАРАСЕНКО, В. Р. Древний Минск. *Материалы по археологии БССР*. Мінск, 1957, т. 1, с. 198–199.

¹⁵¹⁶ АЛЕКСЕЕВ, Л. В. Древний Мстиславль в свете археологии. *ГАЗ*, 1995, nr. 6, с. 120.

literatūros duomenis, iki 1990 m. iš viso tirti 183 piliakalniai (apie 18 % žinomų) (žr. 31 priedą). Jau nuo 6 dešimtmečio kasmet iki 10 archeologų tyrinėjo keliolika piliakalnių, kuriuose ištirdavo iki poros tūkstančių kvadratinį metrų ploto. Nuo 8 dešimtmečio antrosios pusės tyrimų apimtys dar išaugo, tad medžiagos piliakalnių supratimui buvo gaunama pakankamai. Tačiau ji didžiąja dalimi liko tik tyrinėtojų dispozicijoje. Publikuota ne daugiau nei 10 % tyrimų medžiagos, o į archeologinę bibliografiją¹⁵¹⁷ pateko vos kiek daugiau negu pusantro šimto piliakalniais skirtų pozicijų.

Pirmi pokariniai archeologiniai tyrimai, kuriuos galima sieti su piliakalniais, 1945 m. rudenį vykdė Minsko piliavietėje (V. Tarasenko)¹⁵¹⁸. Jų metu ištirti 5 šurfbai ir tranšėja¹⁵¹⁹, mažiausiai 20 m² ploto¹⁵²⁰. Jie buvo pratęsti iki 1951 m. ir tam tikra prasme davė toną kitų Baltarusijos miestų branduolių – piliakalnių – tyrimams. Minsko piliakalnis (*Zamkavaja gora*) XI a. II pusėje įkurtas žemame Svisločio upės dešiniajame krante Nemigos upės žiotyse 2 m aukščio aukštumėlėje. Jis buvo apjuostas 8 m aukščio smėlio ir žvyro pylimu, ant kurio pastatyta medinė siena. Piliakalnis buvo ovalo formos, apie 300x150 m dydžio¹⁵²¹. Jo aikštelė užėmė apie 3 ha plotą¹⁵²². 1949 m. tyrimai Gardino piliakalnyje tik pratęsė prieškariu vykdytus tyrimus, kurių medžiaga nemaža dalimi karo metais žuvo arba buvo depasportizuota¹⁵²³. Tyrimus vykdė iš Maskvos atvykęs archeologas Nikolajus Voroninas (*Николай Николаевич Воронин*) (1904–1976), tyrinėjęs daugiau Rusios laikų mūrines cerkves. Viena jų prieškariu ir buvo atkasta Gardino piliakalnyje. Apie 120x90 m dydžio Rusios laikų piliakalnyje, kuriame XIV a. pabaigoje buvo pastatyta mūrinė pilis, kultūrinio sluoksnio storis siekia iki 8,15 m¹⁵²⁴. Nuo 1950 m. į geležies amžiaus piliakalnių tyrimus įsitraukė Aleksiejus Mitrofanovas (*Алексей Григорьевич Митрофанов*) (1912–1988), juos kasinėjęs iki 1976 m.

Baltarusijoje paminklų apsauga irgi prasidėjo nuo sąjunginio 1948 m. nutarimo ir po 1949 m. rugpjūčio 22 d. priimtos respublikinės instrukcijos¹⁵²⁵. Nepaisant palaips-

¹⁵¹⁷ КОРБУШКИНА, Т. Н. *Археология Белоруссии. Библиографический указатель. 1932–1975.* Минск, 1988; *Археологія Беларусі. Паказальнік літаратуры за 1976–1990 гг.* Мінск, 1997.

¹⁵¹⁸ ЮРЕЦКИЙ, С. С. Восстановление исследований по археологии в институте истории АН БССР (1944–1945 годы). *Советская археология до и после Великой отечественной войны (вторая половина 1930-х – конец 1940-х годов).* Москва, 2021, с. 73.

¹⁵¹⁹ ЗАГОРУЛСКИЙ, Е. М. *Возникновение Минска.* Минск, 1982, с. 66.

¹⁵²⁰ ТАРАСЕНКО, В. Р. *Древний Минск. Материалы по археологии БССР.* Минск, 1957, т. 1, с. 198.

¹⁵²¹ ШТЫХАЎ, Г. В. Мінскі замак. *АБ*, 2011, т. 2. Л–Я, с. 84–85.

¹⁵²² ЗАГОРУЛСКИЙ, Е. М. *Возникновение Минска.* Минск, 1982, с. 80.

¹⁵²³ ВОРОНИН, Н. Н. *Древнее Гродно (по материалам археологических раскопок 1932–1949 гг.). Материалы и исследования по археологии ССР. Нр. 41. Материалы и исследования по археологии древнерусских городов,* т. III. Москва, 1954, с. 25–26.

¹⁵²⁴ ТРУСАЎ, А. А., СОБАЛЬ, В. Е., ЗДАНОВИЧ, Н. І. *Стары замак у Гродне XI–XVIII стст.* Мінск, 1993, с. 10.

¹⁵²⁵ ШТЫХОВ, Г. В. *Археологическая карта Белоруссии. Выпуск 2. Памятники железного века и эпохи феодализма.* Минск, 1971, с. 9.

niui vykdytos jų registracijos, archeologiniai paminklai naikinti statybų metu ir ypač miestuose. Taip suardyti Minsko, Pinsko, Polocko piliakalniai¹⁵²⁶. Pinsko piliakalnis (Bresto s., Pinsko r.) turėjo apie 1,75 ha iki 9 m gylio griovių ir 20 m pločio virš 2,5 m aukščio pylimu įtvirtintą aikštelę¹⁵²⁷. 1979 m. VII a. pr. Kr.–IV a. Aliochovkos piliakalnis (Minsko s., Uzdos r.) su 60x50 m dydžio aikštele, įtvirtinant pylimu ir grioviu, visiškai sunaikintas tiesiant kelią¹⁵²⁸. Seniai sunaikintas Glybockaje piliakalnis (Gomelio s., Gomelio r.)¹⁵²⁹. Koidanovo (nuo 1932 m. – Dzeržinsko) brūkšniuotosios keramikos kultūros piliakalnis XI–XVI a. piliavietės vietoje didžiąja dalimi nukastas, tyrinėtas 1886–1887 m. U. Z. Zavitnevičiaus, 1928 m. – A. M. Liaudansko, 1964 m. – E. M. Zagorulskio, 1976, 1979 ir 1983 m. – J. A. Zajaco, 1989 m. – G. M. Saganovičiaus (tyrimų apimtis niekur nenurodytos¹⁵³⁰). Dulebų piliakalnis (Minsko s., Berežinos r.) 8 dešimtmetį sunaikintas be tyrimų tiesiant kelią į Mačasko kaimą¹⁵³¹. 1973 m. melioracijos metu suardytas Lipniakų piliakalnio (Gomelio s., Lojevo r.) iki 2 m aukščio 15 m pločio pylimas¹⁵³². Rusios laikų Lojevo piliavietė sulyginta 1956 m. kultūros namų statybos metu¹⁵³³. Mogiliovo piliakalnis Zmejevka, Pelagejevskoje 7 dešimtmetį buvo nukastas tiesiant Taikos (*Mir*) prospektą, 1969 m. – statant pionierių rūmus. 1969 m. buvo likę 255 m² aikštelės, 1973 m – 96,25 m²¹⁵³⁴. Mysli (*Мысли*) piliakalnio (Minsko s., Kopylio r.) aikštelė 8 dešimtmetį perkasta gilios tranšėjos¹⁵³⁵. Svyrių piliakalnyje (Minsko s., Medilo r.) iš 40x30 m dydžio aikštelės karjeras paliko tik 28x12 m dydžio dalį¹⁵³⁶. 1958 m. tyrinėtą Azdziatičių (Minsko s., Borisovo r.) piliakalnį XX a. 9 dešimtmečio pradžioje dėl smėlio nukasė kolūkis. „Smėlį ėmė kelio statybai, nežiūrėdami į tai, kad ant archeologinio paminklo stovėjo apsaugos ženklas“¹⁵³⁷. Pokaliubičių piliakalnis (Gomelio s., Gomelio, r.) irgi nukastas smėlio karjero¹⁵³⁸. Bloga piliakalnių apsaugos padėtis buvo kritikuota net iš oficialių tribūnų (III savanoriškos

¹⁵²⁶ ТАРАСЕНКО, В. Р. Состояние охраны памятников культуры и архитектуры в БССР. Тезисы докладов на заседаниях, посвященных итогам полевых исследований 1962 г. Москва, 1963, с. 10.

¹⁵²⁷ ЛЫСЕНКА, П. Ф. Пінск. *АБ*, 2011, т. 2. Л–Я, с. 189.

¹⁵²⁸ КАЛЯДЗИНСКІ, Л. У. Алёхаўка. *АБ*, 2009, т. 1. А–К, с. 27.

¹⁵²⁹ МАКУШНИКАЎ, А. А. Глыбоцкае. *АБ*, 2009, т. 1. А–К, с. 249.

¹⁵³⁰ ЗАЯЦ, Ю. А. Дзяржынскі (Койданаўскі) замак. *АБ*, 2009, т. 1. А–К, с. 303.

¹⁵³¹ БУБЕНЬКА, Т. С., КОШМАН, В. І. Дулебы. *АБ*, 2009, т. 1. А–К, с. 327.

¹⁵³² ГУРЫН, М. Ф. Ліпнякі. *АБ*, 2011, т. 2. Л–Я, с. 19.

¹⁵³³ Лоеўскі замак. *АБ*, 2011, т. 2. Л–Я, с. 24.

¹⁵³⁴ МАРЗАЛЮК, І. А. Магілеўскае гарадзішча Змяёўка. *АБ*, 2011, т. 2. Л–Я, с. 45.

¹⁵³⁵ ГУРЫН, М. Ф. Мысли. *АБ*, 2011, т. 2. Л–Я, с. 109.

¹⁵³⁶ ЗВЯРУГА, Я. Г. Свір. *АБ*, 2011, т. 2. Л–Я, с. 283.

¹⁵³⁷ КОШМАН, В. І. Археалагічныя помнікі Барысаўскага раёна і праблемы інвентарызацыі. *Беларускае Падзвінне: вопыт, методька і вынікі палявых і міждысцыплінарных даследаванняў*. Наваполацк, 2014, частка 1, с. 50–51.

¹⁵³⁸ РАССАДИН, С. Е. Разведки в Посожье. *Археологические открытия 1980 года*. Москва, 1981, с. 343.

paminklų apsaugos draugijos suvažiavimas 1977 m., L. Pobolis)¹⁵³⁹. Beveik po 10 metų, 1986 m. vykusiame šios draugijos V suvažiavime kultūros ministro pirmasis pavaduotojas V. A. Gilepas, po universiteto baigimo pats kurį laiką dirbęs archeologu, skundėsi, kad tik po pakartotinio ministerijos kreipimosi į respublikos prokuratūrą neįvardytas dalies Minsko gynybinio pylimo sunaikinimo kaltininkas bus patrauktas į partinę atsakomybę¹⁵⁴⁰. Minsko piliakalnio XX a. viduryje buvo išlikęs 75x45 m dydžio fragmentas¹⁵⁴¹, kuris paviršiuje sunaikintas vėliau per jį nutiesiant P. Mašerovo prospektą, pastatant Fizinės kultūros namus. 1984 m. Slucko piliakalnyje (Minsko s., Slucko r.) buvo pastatyti kultūros namai ir jis „visiškai užstatytas ir sunaikintas“¹⁵⁴². 2014 m. šis piliakalnis išbrauktas iš saugomų objektų sąrašų¹⁵⁴³. Tai tik į spaudą pakliuvę piliakalnių naikinimo pavyzdžiai, rodantys, kad jų nesistengta saugoti. Baltarusijoje paminklų apsaugos įstatymas priimtas 1969 m. gruodžio 26 d.¹⁵⁴⁴. 1976 m. patvirtintas prancūziško heraldinio skydo 44x40 cm dydžio iš aliuminio lydinio pagamintas saugomo archeologinio paminklo ženklas, kurių 1981–1987 m. pastatyta apie 1200. Ženkle buvo nurodoma, kad objektas saugomas, įvardyta jo rūšis¹⁵⁴⁵. 1985 m. paminklų sąrašė buvo 715 piliakalnių¹⁵⁴⁶. Į kultūros paveldo objektus dėmesį siekta atkreipti 1984–1988 m. išleistu „Istorijos ir kultūros paminklų sąvadu“, už kurį 1990 m. paskirta valstybinė premija¹⁵⁴⁷.

Baltarusijos archeologinis žemėlapis leistas 1968–1976 m., 1966 m. įkurtos Baltarusijos savanoriškos istorijos ir kultūros paminklų apsaugos draugijos pastangomis¹⁵⁴⁸. Jo antras tomas, kuriame registruoti ir piliakalniai, pasirodė 1971 m. Jo duomenimis,

¹⁵³⁹ III з’езд Беларускага добраахвотнага таварыства аховы помнікаў гісторыі і культуры. ПГКБ, 1977, нр. 1, с. 23.

¹⁵⁴⁰ V з’езд Беларускага добраахвотнага таварыства аховы помнікаў гісторыі і культуры. ПГКБ, 1987, нр. 1, с. 15.

¹⁵⁴¹ ЗАГОРУЛСКИЙ, Е. М. *Возникновение Минска*. Минск, 1982, с. 72.

¹⁵⁴² ЛЫСЕНКО, П. Ф. *Туровская земля IX–XIII вв.* Минск, 2001, с. 98.

¹⁵⁴³ КОШМАН, В. І. Археалагічныя помнікі Барысаўскага раёна і праблемы інвентарызацыі. *Беларускае Падзвінне: вопыт, методыка і вынікі палявых і міждысцыплінарных даследаванняў*. Наваполацк, 2014, частка 1, с. 51.

¹⁵⁴⁴ ШТЫХОВ, Г. В. *Археологическая карта Белоруссии. Выпуск 2. Памятники железного века и эпохи феодализма*. Минск, 1971, с. 10.

¹⁵⁴⁵ ИСАЕНКА, У. Ф. КАЛЯДЗИНСКІ, Л. У. Ахоўны знак. *АБ*, 2009, т. 1. А–К, с. 73.

¹⁵⁴⁶ ИСАЕНКО, В. Ф. Введение. *Белорусская археология. Достижения археологов за годы советской власти*. Минск, 1987, с. 12.

¹⁵⁴⁷ САМУЭЛЬ, С. П. Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі. *АБ*, 2009, т. 1. А–К, с. 370.

¹⁵⁴⁸ ИСАЕНКО, В. Ф. *Археологическая карта Белоруссии. Выпуск 1. Памятники каменного века*. Минск, 1968; ШТЫХОВ, Г. В. *Археологическая карта Белоруссии. Выпуск 2. Памятники железного века и эпохи феодализма*. Минск, 1971; ИСАЕНКО, В. Ф. *Археологическая карта Белоруссии. Выпуск 3. Памятники бронзового века*. Минск, 1976.

Baltarusijoje buvo 1001 piliakalnis¹⁵⁴⁹. Piliakalniai aprašyti nurodant situaciją, aikštelės dydį, įtvirtinimų ir kultūrinio sluoksnio buvimo faktus bei datavimą. Tikslus Baltarusijos piliakalnių skaičius iki šiol lieka neaiškus. Dar Evdokimas Romanovas (*Евдоким Романович Романов*) (1855–1922) surinko duomenis apie 1000 Baltarusijos piliakalnių¹⁵⁵⁰. Po jo buvo surandama naujų piliakalnių, tačiau tikslesnę jų apskaitą nesirūpinta. Piliakalnių skaičius smarkiai svyravo net ir vieno tyrinėtojo darbuose. L. Pobolio 1974 m. darbo recenzijoje R. Kulikauskienė mini esant jame aprašytus 868 piliakalnius, o šie aprašai (kartu su kitų rūšių archeologinių paminklų aprašais) laikomi vertingiausia darbo dalimi¹⁵⁵¹. Po dešimtmečio, 1983 m., L. Pobolis mini Baltarusijoje esant 1726 piliakalnius, datuojamus iki IX a.¹⁵⁵². Esant bendram 3685 žinomų paminklų skaičiui, jie sudaro beveik pusę (47 %) viso archeologinio paveldo. Jau vien šis santykis nėra geras, nes daugumą archeologinių objektų tradiciškai sudaro laidojimo vietos ir senosios gyvenvietės. L. Pobolio knyga sulaukė kritiškos Baltarusijos ankstyvųjų piliakalnių tyrinėtojo A. Mitrofanovo recenzijos, kurios nemaža dalis skirta kaip tik piliakalnim¹⁵⁵³. Iš jos matyti, kad į šį piliakalnių skaičių įtraukti ir Kijevo Rusios laikų piliakalniai ir net vėlesnių laikų įtvirtinimai, įskaitant 1812 m. Drisos stovyklą¹⁵⁵⁴. Labai daug netikslumų pastebėta ir skaičiuojant geležies amžiaus piliakalnius – pateikti net 77 tokie atvejai, jų nelaikant galutiniu skaičiumi. Todėl recenzentas „nori apsaugoti L. D. Pobolio knygos skaitytojus nuo perdėto pasitikėjimo joje skelbtais duomenimis“¹⁵⁵⁵. Panašiu metu kitos Zarubincų kultūrų tyrinėtojos – Ksenijos Kasparovos (*Ксения Васильевна Каспарова*) (1929–1994) atlikta šios knygos analizė visiškai patvirtino A. Mitrofanovo išvadas¹⁵⁵⁶. Dėl to iš jos nustatyti bent apytikslio piliakalnių skaičiaus neįmanoma. Lieka vadovautis jau minėtu G. Štychovo

¹⁵⁴⁹ ШТЫХОВ, Г. В. *Археологическая карта Белоруссии. Выпуск 2. Памятники железного века и эпохи феодализма*. Минск, 1971, с. 12.

¹⁵⁵⁰ Раманаў Еўдакім Раманавіч. *АБ*, 2011, т. 2. Л–Я, с. 250.

¹⁵⁵¹ KULIKAUSKIENĖ, R. Поболь Л. Д. Славянские древности Белоруссии. (Ранний этап зарубинецкой культуры). «Наука и техника». Минск, 1971, 323 с., 4700 экз.; Поболь Л. Д. Славянские древности Белоруссии. (Могильники раннего этапа зарубинецкой культуры). Минск, 1973, 280 с., 5300 экз.; Поболь Л. Д. Славянские древности Белоруссии (свод археологических памятников раннего этапа Зарубинецкой культуры – с середины III в. до н. э. по начало II в. н. э.) Минск, 1974, 422 с., 1850 экз. *ЛИМ* 1976. V., 1977, р. 104.

¹⁵⁵² ПОБОЛЬ, Л. Д. *Археологические памятники Белоруссии. Железный век*. Минск, 1983, с. 7.

¹⁵⁵³ МИТРОФАНОВ, А. Г. Л. Д. Поболь. Археологические памятники Белоруссии. Железный век. Минск: Наука и техника, 1983, 429 с, илл. *СА*, 1986, нр. 1, с. 289–291.

¹⁵⁵⁴ *Op. cit.* с. 289.

¹⁵⁵⁵ *Op. cit.* с. 292.

¹⁵⁵⁶ КАСПАРОВА, К. В. Отзыв о статье Л. Д. Поболя «Железный век Белоруссии» (по поводу рецензии А. Г. Митрофанова). *Stratum plus. Культурная антропология. Археология*. Санкт Петербург, Кишинев, Одесса, Бухарест, 2000, нр. 4, с. 23–32.

prieš pusę amžiaus įvardytu skaičiumi – daugiau nei 1000, kas kartojama ir dabartinių baltarusių tyrinėtojų¹⁵⁵⁷.

Piliakalnių refleksiją visuomenei Baltarusijoje gerai parodo 1970–1989 m. leistas ketvirtinis mokslinis-metodinis informacinis biuletėnis „Baltarusijos istorijos ir kultūros paminklai“ (išėjo 74 numeriai)¹⁵⁵⁸. Per šį laiką jame pasirodė tik 26 piliakalėiams skirti straipsneliai – po 1,3 straipsnelio per metus (žr. 32 priedą). Dauguma jų skirta Rusios laiko piliakalnių, patekusių į dabartinius miestus, tyrimams, kai kada – net po du kartus (Vitebskas – net 3). 1975–1989 m. laikotarpiu leidinio viršelyje nepasirodė nė vieno piliakalėnio nuotrauka. Jiems artimiausias buvo 1984 m. nr. 3 viršelį puošiantis Vitebsko Aukštutinės pilės kasinėjimų vaizdas. Žinant, kad respublika neturėjo ir savo mokslinio leidinio, kuriame būtų galima bent siauram profesionalų ratui pristatyti naujausių tyrimų duomenis, matyti, kad piliakalėniai čia buvo užmiršta tema.

Pokarinėje Baltarusijoje piliakalėniai buvo tik archeologinių tyrimų objektas. Visuomenė nebuvo skatinama jais domėtis.

Rusijos Federacijos Kaliningrado sritis (1946–1990). Potsdamo konferencijos (1945 m. liepos 17 – rugpjūčio 2 d.) nutarimu Rytų Prūsijos šiaurinė dalis tapo Rusijos tarybinės federatyvinės socialistinės respublikos Kaliningrado (taip 1946 m. liepos 4 d. buvo pervadintas svarbiausias regiono miestas Kionigsbergas) sritimi. Ji patyrė vieną iš radikaliausių pokyčių Naujausiųjų laikų istorijoje naikinant praeities palikimą: deportuoti vietos gyventojai, pakeisti visi vietovardžiai ir net dauguma vandenvardžių, sritis smarkiai militarizuota ir paversta uždara zona. Suprantama, kad tokioje aplinkoje piliakalėniai liko visiškai nesvarbūs ir užmiršti. Kumėnų (Galtgarbių) (*Kumehnen*, Kumačiovo) piliakalnyje įsikūrė karinis dalinys¹⁵⁵⁹. Visiška išimtimi, sąlygota politinių aplinkybių, tapo 1949–1951 m. srityje kasinėjusios iš Leningrado materialinės kultūros instituto atsiųstos archeologės Fridos Gurevič (*Фрида Давыдовна Гуревич*) (1912–1988) veikla. 1949–1950 m. ji žvalgė 16 Sembos piliakalnių. Jų metu padaryti 10 piliakalnių planai, fiksuotos kultūrinio sluoksnio atodangos karo metu iškastose tranšėjose ar apkasuose, rinkti paviršiniai radiniai, net kasta po 1–2 2x2–3x3 m dydžio šurfus¹⁵⁶⁰ (10 atvejų tokie žvalgymai tyrimų apimtimis prilygsta tyrimams). 1950–1951 m. F. Gurevič plačiai kasinėjo Kramavos (*Craam*, Gračiovka) ir Medinavos (*Medenau*, Logvinovo I) piliakalėnius. Kramavos piliakalnyje buvo iš-

¹⁵⁵⁷ ШАДЫРА, І. В. Гарадзішча. *АБ*, 2009, т. 1. А–К, с. 220.

¹⁵⁵⁸ ГАЕВА, Ю. „Помнікі гісторыі і культуры Беларусі“. *ЭГБ*, 1999, т. 5, с. 549.

¹⁵⁵⁹ *Užmirštieji prūsai*. V., 1999, p. 269.

¹⁵⁶⁰ ГУРЕВИЧ, Ф. Д. Из истории Юго–восточной Прибалтики в I тысячелетии н. э. *Материалы и исследования по археологии СССР. Нр. 76. Древности северо–западных областей РСФСР в первом тысячелетии н. э.* Москва, Ленинград, 1960, с. 420; ЕФРЕМОВ, Л. А. Фрида Давыдовна Гуревич – первый советский исследователь прусских древностей. *Калининградской области – 60. Этапы истории, проблемы развития.* Калининград, 2006, с. 172.

tirta kone visa 40x20 m dydžio aikštelė – visas 920 m² plotas¹⁵⁶¹, priešpilyje – 20 m² plotas¹⁵⁶². Šių tyrimų rezultatai gana greitai buvo paskelbti¹⁵⁶³, tačiau jie neturėjo jokio poveikio piliakalnių pažinimui¹⁵⁶⁴. Vėliau piliakalnių tyrimai Kaliningrado srityje nutrūko ilgiems dešimtmečiams. Juos kiek aktyvavo sąjunginis istorijos ir kultūros paminklų sąvado projektas, kuriame reikėjo duomenų apie srityje esančius archeologinius paminklus¹⁵⁶⁵. 1974 m. TSRS Archeologijos institute sukurtas Baltijos būrys ir pradėti vykdyti nuolatiniai archeologiniai tyrimai srityje, vadovaujant Vladimirui Kulakovui (*Владимир Иванович Кулаков*). Jie buvo nukreipti į laidojimo paminklų pažinimą. Iki 2001 m. buvo žvalgyti 329 įvairūs archeologiniai paminklai, iš kurių 102 piliakalniai, tyrinėti 48 objektai¹⁵⁶⁶. Iš piliakalnių šios ekspedicijos plačiau tyrinėtas buvo tik Nodimstės (*Nodems*, Okunevo I) piliakalnis – 1976 m. jame ištirtas 164 m² plotas, rezultatai liko neskelbti¹⁵⁶⁷. Piliakalnyje buvo padaryti abiejų jo pylimų pjūviai, aikšteleje rastas 50 cm storio kultūrinis sluoksnis be struktūrų. Nustatyta, kad čia buvo XIII a. pirmosios pusės slėptuvė¹⁵⁶⁸. Dar minimas laikotarpis iki 2001 m. tyrinėtas Arnavos (*Arnau*, Marjino) piliakalnis¹⁵⁶⁹, tačiau jo tyrimai vėlesnėje literatūroje neminimi¹⁵⁷⁰. Pačioje laikotarpio pabaigoje 1988 m. Marina Smirnova (*Марина Евгеньевна Смирнова*) pakartotinai tyrė Kringyčių (*Kringitten*, Kulikovo) piliakalnį¹⁵⁷¹. Laikotarpio pabaigoje 1990 m. minima, kad iki to laiko Rytų Prūsijoje buvo padaryti 7 piliakalnių pylimų pjūviai¹⁵⁷². Tik tada paskelbtas ir pirmas pokarinis kiek

¹⁵⁶¹ ГУРЕВИЧ, Ф. Д. Из истории Юго-восточной Прибалтики в I тысячелетии н. э. *Материалы и исследования по археологии СССР. Нр. 76. Древности северо-западных областей РСФСР в первом тысячелетии н. э.* Москва, Ленинград, 1960, с. 421.

¹⁵⁶² Op. cit. с. 432.

¹⁵⁶³ Op. cit. 328–451.

¹⁵⁶⁴ XXI a. II dešimtmečio pradžioje vietos gyventojai nežinojo, kur yra visiškai greta kaimo esantis Kramavos (*Сраат*, Gračovka) piliakalnis – G. Zabelos informacija.

¹⁵⁶⁵ КУЛАКОВ, В. И. А. В. Куза и начало Балтийского отряда Института археологии АН СССР. *Міста давньої Русі.* Київ, 2014, с. 96.

¹⁵⁶⁶ КУЛАКОВ, В. И. Археология Калининградской области. *Археологическая карта России.* Москва, 2001. Очерки археологии регионов. Книга 1, с. 120.

¹⁵⁶⁷ КУЛАКОВ, В. И. Работы Балтийского отряда. *Археологические открытия 1976 года.* Москва, 1977, с. 22.

¹⁵⁶⁸ ŠIMĖNAS, V. Kaliningrado srities piliakalnių ir atvirų gyvenviečių tyrimai tarybiniu laikotarpiu. *Jaunųjų istorikų darbai.* V., 1987, 6 knyga, p. 83–84.

¹⁵⁶⁹ КУЛАКОВ, В. И. Археология Калининградской области. *Археологическая карта России.* Москва, 2001. Очерки археологии регионов. Книга 1, с. 121.

¹⁵⁷⁰ КАЛАШНИКОВ, Е. А. Марьино (Родники). Арнау (Arnau). Городище X–XIII вв. *Наследие народов Российской Федерации.* Москва, 2005, т. IV. Памятники археологии. Памятники искусства, с. 45.

¹⁵⁷¹ СМІРНОВА, М. Е. Городище Куликово. *Vakarų baltų istorija ir kultūra.* Klaipėda, 1992, p. 81–91; *Užmirštieji prūsai.* V., 1999, p. 287.

¹⁵⁷² КУЛАКОВ В. И. *Древности пруссов VI–XIII вв. Археология СССР. Свод археологических источников. Выпуск Г1–9.* Москва, 1990, с. 12.

platesnis piliakalnių sąrašas – 57 piliakalniai, iš jų 50 Kaliningrado srityje¹⁵⁷³. Srities piliakalnių pažinimo lygis tarybinio laikotarpio pabaigoje liko menkas, apsauga nesirūpinta visiškai. Tą gerai liudija 1988 ir 1990 m. darytos griūvančio Pabėtų (*Pobthen*, Romanovo) piliakalnio nuotraukos¹⁵⁷⁴. Nors Rusijos Federacijoje paminklų apsaugos įstatymas buvo priimtas dar 1978 m. gruodžio 15 d., jo poveikis Kaliningrado srities paveldo objektams liko minimalus.

Kaliningrado srities piliakalniai buvo „svetimas“ paveldas, kuris nedomino net ir archeologų.

Lenkijos Liaudies Respublika (1945–1989). Pokarinės Lenkijos teritorija yra beveik 5 kartus didesnė nei Lietuvos ir apima žemes, kuriose praeityje būta įvairių tautų palikimo. Dėl II pasaulinio karo Lenkija buvo pastumta Vakarų kryptimi prie TSRS prijungiant 1939 m. jos užimtas Vakarų Baltarusijos ir vakarų Ukrainos žemes. Tik 49 procentai teritorijos liko prieškarinės Lenkijos žemės. Paminklų apsauga nuo 1944 m. patikėta Kultūros ir meno ministerijai ir buvo įgyvendinama per vaivadijas¹⁵⁷⁵. Svarbus įvykis registruojant archeologinį paveldą buvo nuo 1978 m. visoje Lenkijoje pradėtas vykdyti Lenkijos archeologinės nuotraukos (*Archeologiczne zdjęcia Polski*) projektas. Jo metu visa Lenkija buvo padalinta į maždaug 7x5 km dydžio plotus (iš viso – apie 8500), kuriuose žemėlapyje masteliu 1:25 000 buvo sužymimos visos archeologinės vietovės (*stanowisko*), aptinkamos paviršinių žvalgymų metu, taip pat ir žinomos iš ankstesnių laikų¹⁵⁷⁶. Iki 1995 m. šis projektas apėmė $\frac{3}{4}$ Lenkijos teritorijos ir jo realizavimo metu identifikuota apie 300 000 archeologinių vietovių¹⁵⁷⁷. Nepavyko rasti informacijos, kiek šių žvalgymų metu buvo aptikta piliakalnių, tačiau Lenkijoje Bronzos – Viduramžių laikotarpiu joje gyvenusios gentys ir tautos paliko gana gausų piliakalnių skaičių. 1964 m. išleistame piliakalnių žemėlapyje nurodoma Lenkijoje esant 2312 piliakalnių¹⁵⁷⁸. Jų tyrimus vykdė mokslo tyrimų institutai, aukštosios mokyklos, muziejai, paveldo restauravimo institucijos. Iki 1967 m. informacija apie archeologinius tyrimus sistemingai nerinkta, nuo tada pradėtas leisti „Archeologinis informatorius“ (*Informator archeologiczny*), kuris vis viena visų tyrimų neapėmė. Dėl to ir leidinyje siekiant nustatyti pateikiamos didelės informacijos apimties bendrąsias Lenkijos piliakalnių tyrimų 8–9 dešimtmečiais tendencijas, detalesnei analizei atlikti pasirinkti 3 metai, skiriami dešimtmečio: 1970, 1980 ir 1990 m. 1970 m. iš 300 kasinėtų vietų tyrinėti 55 piliakalniai. 1980 m. tyrinėtų piliakalnių skaičius sumažėjo

¹⁵⁷³ Op. cit. c. 47–57.

¹⁵⁷⁴ *Baltų archeologija*. 1997, nr. 1(10), p. 2.

¹⁵⁷⁵ BURSKI, K. Normatywne podstawy ochrony dóbr kultury w PRL. Studium historyczno-prawne. *Prawo a ochrona dóbr kultury*. Kraków, 2014, p. 79–80, 89–91.

¹⁵⁷⁶ JASKANIS, D. Archeologiczne zdjęcia Polski, czyli o ciągłej potrzebie doskonalenia metod badawczych w archeologii. *Archeologia Polski Środkowowschodniej*. Lublin, 2000, t. V, p. 287.

¹⁵⁷⁷ Op. cit. p. 293–294.

¹⁵⁷⁸ *Mapa grodzisk w Polsce*. Kraków, 1964.

iki 33, 1990 m. tyrinėti 23 piliakalniai¹⁵⁷⁹ (žr. 33 priedą). Ganėtinais sunku spręsti apie šių tyrimų apimtį, nes 1970 m. jos nenurodytos 23 atvejais, 1980 m. – 8 atvejais ir 1990 m. – 4 atvejais. Ne visuomet išskirtos ir tyrinėtos vietos – tai piliakalnis, papilys ar jo aplinka. Pagal turimus duomenis, piliakalnių tyrimų apimtys 8–9 dešimtmečiais vieno sezono metu svyravo nuo kelių ar keliolikos ištirtų kvadratinį metrų, žvalgomųjų tyrimų metu – iki apie 1000 m² (*Jankowo*)¹⁵⁸⁰. Piliakalnių pažinimo apimtį plėtė tęstiniai jų tyrimai – iš minėtų 95 atvejų per 3 analizuotus metus pradėti tirti tik 39 (41 %) ir dalies jų tyrimai tęsti vėliau. Likusieji buvo tyrinėjami ilgiau – po kelis sezonus, o Krokuvos Vavelis (IX–XIII a. – piliakalnis) – kone kasmet¹⁵⁸¹. Tyrimų medžiagos piliakalnių tyrimų sklaidai turėjo pakakti, tuo labiau kad 9 dešimtmetį intensyviai buvo vykdomi ir jų žvalgymai pagal jau minėtos Archeologinės nuotraukos projektą. To iš spaudos įvertinti negalime dėl Lenkijos nuoseklių archeologinių bibliografijų nebuvimo ir pastarųjų orientacijos į mokslinius leidinius. Atkreiptinas dėmesys dar į vieną Lenkijos piliakalnių tyrimų aspektą, galėjusį turėti įtakos informacijos apie juos sklaidai – juos vykdė jauni, dažnai besikeičiantys tyrinėtojai magistrai, tyrę tik vieną piliakalnį. Iš nagrinėtų 3 metų duomenų vos 11 archeologų tyrė 2 ir daugiau piliakalnių. Iš 84 tyrinėjusių archeologų tik 15 žinomi Lenkijos archeologijos istorijoje, kaip dirbę ar dar dirbantys archeologijos srityje. Piliakalnių (ir, matyt, ne vien tik jų) tyrimai buvo profesinių treniruočių ir lokalinio proistorės pažinimo objektas. Tas prisidėti prie platesnės jų sklaidos negalėjo.

Socialistinėje Lenkijoje archeologai piliakalniams neskyrė didesnio dėmesio. Lenkijai aktualiausi buvo su jos slaviška praeitimi ir Viduramžiais susijusio archeologinio paveldo tyrimai. Piliakalniai reprezentavo tik nedidelę šio paveldo dalį. Iš dalies decentralizuota paveldo apsaugos sistema irgi neprisidėjo prie piliakalnių sklaidos.

Visose kaimyninėse valstybėse vyko panašūs piliakalnių pažinimo ir sklaidos procesai, kurių nacionalinę specifiką nulėmė jų paveldo apsaugos sistema bei mokslinių tyrimų organizacija. Apie kitus piliakalnių raiškos aspektus (jų sklaidą spaudoje, pritaikymą) iš jų neturime duomenų arba jie yra itin fragmentiški. Tarpukariu intensyvesnis piliakalnių pažinimas visur prasidėjo panašiu laiku – 3 dešimtmetį, tačiau tolesnėje raidoje labai išsiskyrė. 4 dešimtmetį Latvijoje piliakalnių tyrimai ir pažinimas buvo glaudžiau susietas su latvių tapatybės paieškomis praeityje ir dėl to labiau remiamas oficialios valdžios, o Baltarusijoje, sąlygotoje bendrųjų visoje TSRS vykusių vidinių procesų, domėjimasis piliakalniais buvo tiesiog sunaikintas. Pokario laikotarpiu piliakalnių tyrimai smarkiai suintensyvėjo. Jiems kelti mokslinio pažinimo ir gelbėjimo tikslai. 6–8 dešimtmečiais vykdyti platūs jų kasinėjimai pateikė esminės

¹⁵⁷⁹ Skaiciuota pagal: *Informator archeologiczny. Badania 1970 r.* Warszawa, 1971; *Informator archeologiczny. Badania 1980 r.* Warszawa, 1981; *Informator archeologiczny. Badania 1990 r.* Warszawa, 1994.

¹⁵⁸⁰ *Informator archeologiczny. Badania 1970 r.* Warszawa, 1971, p. 77–78.

¹⁵⁸¹ *Informator archeologiczny. Badania 1990 r.* Warszawa, 1994, p. 80.

medžiagos piliakalniams suvokti, kuri lieka svarbi ir iki šiol. Piliakalniai tapo gana siauros mokslininkų grupės tyrimų objektu, kurio likimas po atliktų tyrimų mažai ką domino. Prie to prisidėjo ir labai ribotos tyrimų rezultatų sklaidos galimybės, ypač juos skelbiant. Padėtis šiek tiek pradėjo keistis 8–9 dešimtmečiais (ištisinių žvalgymų Lenkijoje projektas, Baltijos ekspedicijos veikla Kaliningrado srityje, Sąvado projekto realizavimas Baltarusijoje, atskirų piliakalnių išsamesnės tyrimų publikacijos Latvijoje).

Skirtingas turimos medžiagos apie piliakalnius pobūdis neleidžia patikimai palyginti Lietuvoje ir kaimyniniuose kraštuose vykusių jų pažinimo ir išsaugojimo procesų, lėmusių jų svarbą. Visgi kai kurie palyginimai įmanomi (žr. 34 priedą). Lietuvos piliakalnių sklaidai būdingos mažesnės tyrimų apimtys ir didesnis dėmesys populiarinimui. Pastarasis veiksnys turėjo skatinti didesnę dėmesį jų apsaugai, kas didino ir piliakalnių reikšmę visuomenėje. Lietuvoje piliakalnių apsauga rėmėsi tarpukario įdirbiu, kurio nebuvo kaimyniniuose kraštuose, išskyrus Latviją. Tarybiniu laikotarpiu visuomenės dėmesys piliakalniams papildytas naujomis jo formomis, kaip jų kraštovaizdinė vertė ir aktyvios pastangos juos išsaugoti. Visų šių veiksnių visuma stiprino piliakalnių svarbos supratimą.

Išvados

1. Piliakalniai kaip atskira archeologinių objektų rūšis Lietuvos teritorijoje pradėti išskirti XIX a. pirmojoje pusėje, tačiau jų išskirtinumo suvokimas iki XIX a. pabaigos liko nesusiformavęs. Piliakalniai aiškinti ir kaip gynybinės, ir kaip kulto vietos. Piliakalnių apskaita sudarinėjant jų atskirus sąrašus prasidėjo XIX a. antrojoje pusėje. Chronologiškai šis procesas buvo vienalaikis su lietuvių nacionalinio judėjimo atsiradimu (M. Valančiaus, J. Basanavičiaus sudaryti piliakalnių sąrašai). Piliakalniai pradėti tapatinti su kraštą nuo Ordino gynusių istorinių pilių vietomis.

Iki I pasaulinio karo archeologinio paveldo apsauga Lietuvos teritorijoje nebuvo teisiškai reglamentuota ir instituciškai saugoma. Rusijos imperijoje galiojęs teisinis reglamentavimas apėmė tik valstybinėse žemėse buvusių archeologinio paveldo objektų tyrimų sritį. XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje vykdyta piliakalnių registracija ir tyrinėjimai (F. Pokrovskio, L. Kšivickio veikla) buvo nukreipti daugiau į jų ankstesnės raidos pažinimą. Iki I pasaulinio karo buvo surinkti pirminiai duomenys apie piliakalnius, tačiau pats jų supratimas liko pagrįstas tik toponimu, siejamu su supilto objekto kilme.

2. Susikūrusi nacionalinė Lietuvos Respublika greitai įvertino kultūros paveldo apsaugos svarbą, tačiau turimi menki intelektiniai pajėgumai ir apsaugos tradicijų nebuvimas neleido sukurti veiksmingesnės paveldo apsaugos sistemos. 1919 m. įsteigta Valstybės archeologijos komisija tik deklaravo svarbiausias paveldosaugos

kryptis. Archeologinio paveldo srityje pasitenkinta atskirų objektų nedidelių apimčių tyrimais, finansuojamais Valstybės archeologijos komisijos. Platūs Apuolės, Įpilties ir Velikuškių piliakalnių VAK remiami archeologiniai tyrimai 1930–1934 m. buvo orientuoti į iki tol mažiausiai pažįstamas piliakalnių vietas – jų gynybinius įtvirtinimus. Jų struktūros atskleidimas sustiprino piliakalnių kaip gynybinių vietų suvokimą. Tyrimai sulaukė didelio žiniasklaidos dėmesio ir prisidėjo prie piliakalnių įvaizdžio svarbos krašto praeities pažinime įtvirtinimo.

Švietimo ministerijos senovės paminklų apsaugos referentu 1934 m. pradžioje paskirtas Vladas Pryšmantas sukūrė efektyvią archeologinio paveldo apsaugos struktūrą net ir nesant pakankamo juridinio pagrindo. Atlikęs parengiamuosius darbus ir 1935 m. perėmęs vadovavimą Valstybės archeologijos komisijai, jis organizavo duomenų apie archeologinius objektus patikslinimą pasitelkiant policijos nuovadas. Inventorizuoti archeologinio paveldo objektai 1935–1936 m. laikotarpiu pradėti saugoti iš jų savininkų paimant pasižadėjimus jų neardyti. Savininkai įsipareigojo nenaikinti apie 600 Lietuvos piliakalnių. Tolesnę archeologinių objektų apsaugos plėtrą sustabdė paveldo apsaugos funkcijų perdavimas Vytauto Didžiojo kultūros muziejui 1936 m. spalio pabaigoje.

3. Prie Lietuvos piliakalnių apsaugos ir žinių apie juos sklaidos tarpukario Lietuvoje prisidėjo dvi visuomeninės organizacijos – Lietuvai pagražinti draugija ir Lietuvos šaulių sąjunga. Abiem joms piliakalniai buvo istorinės atminties vietos, kurias reikėjo naujai įprasminti. Lietuvai pagražinti draugija piliakalnius aktualizuodavo apšodindama medeliais, įrengdama parkus ar kitas rekreacines teritorijas, Lietuvos šaulių sąjunga – piliakalniuose organizuodama šventes ir kitokius renginius. Lietuvos šaulių sąjungos veikla piliakalniuose atsiskleidžia jos leidinyje „Trimitas“. Didžioji dalis iš 176 straipsnių apie piliakalnius skirta bendroms žinioms apie juos pateikti bei renginiams juose viešinti. Abi organizacijos organizavo piliakalnių tvarkymą, lankymą bei priežiūrą, tačiau archeologinės vertės juose neįžvelgė, dėl to kartais tokia veikla konfrontavo su atsirandančiais paveldosauginiais ribojimais. Nors ši veikla palietė tik dalį piliakalnių, visuomenės įtraukimas palaikė ir stiprino jų svarbą. Pavienes iniciatyvas (Punios piliakalnio atvejais) parėmė ir apskrities savivaldybė bei VDKM.

Lietuvos kariuomenės karininkas Petras Tarasenka yra išskirtinė asmenybė propaguojant archeologinio paveldo apsaugą ir aktualizuojant piliakalnius visuomenėje. Per 1921–1928 m. jis savo iniciatyva ir pasitelkęs visuomenę žinomų piliakalnių skaičių padvigubino, tuo padėdamas pagrindus sėkmingai VAK veiklai 1935–1936 m. Piliakalnius P. Tarasenka susiejo su praeities kovomis dėl krašto laisvės, žinių apie juos rinkimą ir išsaugojimą laikydamas pilietiškumo ugdymu. 4-ąjį dešimtmetį P. Tarasenka piliakalnių propagandai tarp vaikų bei jaunimo pasitelkė ir grožinę literatūrą bei 1933 m. Velikuškių piliakalnio archeologinių tyrimų rezultatų sklaidą.

4. Prieškariniai Petro Tarasenkos ir 1934–1936 m. VAK atlikti piliakalnių apskaitos darbai buvo pagrindas vėlesniems saugomų piliakalnių sąrašams. VDKM piliakal-

niams didesnio dėmesio neskyrė. Lietuvos tarybinės okupacijos sąlygomis 1940 m. priimtas Kultūros paminklų apsaugos įstatymas bei sukurta jų apsaugos įstaiga buvo neveiksniūs. Vokiečių okupacijos metu nežymus Kultūros paminklų apsaugos įstaigos dėmesys piliakalniams pastebimas 1942–1943 m., tačiau karo meto sąlygomis ši veikla negalėjo būti plėtojama.

Pokario laikotarpiu archeologinio paveldo apsauga tarybų valdžia nesirūpino, ankstesnė paminklų apsaugos sistema atgaivinta nebuvo. Pastebimi tik pavienių entuziastų bandymai atkreipti dėmesį į paveldo išsaugojimo būtinybę. 1948 m. priimtas sąjunginis nutarimas buvo vykdomas minimaliai. Jam įgyvendinti trūko tiek intelektualinių, tiek organizacinių išteklių. Piliakalnių apsauga pokario laikotarpiu apsiribojo archeologinių paminklų sąrašų sudarymu rajoniniu lygmeniu ir jiems skirtos dokumentacijos pildymu. Šis procesas tapo permanentiniu, užsitęsusių porą dešimtmečių. Sąrašams panaudoti prieškariniai VAK sudaryti archeologijos paminklų sąrašai. Žemės ūkio kolektyvizacija smarkiai pablogino piliakalnių apsaugą, kuriai atkurti iki 1936 m. lygmens prirėkė dešimtmečių.

5. Piliakalnių pažinimą suaktyvino Mokslų akademijos ir Vilniaus universiteto atnaujinti moksliniai tyrimai. Nuo 1948 m. pradėtos rengti piliakalnių būklę ir vietą fiksuojančios Lietuvos istorijos instituto žvalgomosios ekspedicijos. Nemenčinės piliakalnio tyrimais 1952 m. pradėti platūs archeologiniai tyrinėjimai. Pastaruosius lydėjo detali aptiktų struktūrų ir radinių fiksacija, kas nulėmė vėlesnių piliakalnių tyrimų metodiką. Mokslinis piliakalnių pažinimas buvo lydimas ribotos apimties ir poveikio informacinės sklaidos visuomenei apie šių tyrimų rezultatus.

Naują stimulą piliakalniams pažinti suteikė 1956–1958 m. laikotarpiu pasirodžiusios populiaros ir grožinės P. Tarasenkos knygos, orientuotos į jaunimą. Jos visuomenėje galutinai įtvirtino piliakalnių kaip senųjų gynybinių įrenginių įvaizdį, užtikrino jo tęstinumą. Šiuo laikotarpiu suaktyvėjo ir visuomenės susirūpinimas piliakalnių išsaugojimu, reiškiamas tiek specialistų archeologų, tiek ir aktyvesnių visuomenės atstovų. 6-ąjį dešimtmetį išaugo ir piliakalnių lankymas. Valdžia reaguodavo į atskirus piliakalnių žalojimo atvejus, o realios grėsmės jiems, sukeltos didelių industrinių projektų (Kauno HES statyba), buvo sprendžiamos ištiriant piliakalnį.

1958 m. įsteigtas Gamtos apsaugos komitetas piliakalnius pradėjo saugoti ir net tvarkyti kaip išskirtinį archeologinio paveldo objektą, turintį kraštovaizdinę vertę. Jis atkreipė dėmesį į gamtos jėgų žalojamus piliakalnius, kuriems sustabdyti pradėti rengti specialūs projektai. 20 svarbiausių piliakalnių 1960 m. pradėti įstatymu saugoti kaip landšaftiniai-istoriniai draustiniai, kas piliakalnių archeologinę vertę papildė jų kraštovaizdiniu išskirtinumumu. GAK dėmesys piliakalniams iki jie 1963 m. pateko į Kultūros ministerijos reguliavimo sferą, sustiprino jų išskirtinumą iš kito archeologinio paveldo.

6. Prie Kultūros ministerijos 1967 m. sukurta Mokslinė-metodinė kultūros paminklų apsaugos taryba bei priimtas Istorijos ir kultūros paminklų apsaugos įstatymas

užbaigė nacionalinės paveldo apsaugos sistemos kūrimo procesą. Piliakalnių išsaugojimo srityje didžiausias dėmesys skirtas žmonių ardomosios veiklos poveikiui piliakalniams stabdyti. Nuo 1970 m. pradėti piliakalnių tvarkymo darbai, į kuriuos įtrauktas ir gamtos jėgų sukeltų erozinių procesų suvaldymas juose. Tvarkymo darbai vykdyti pagal paruoštus projektus, kuriems aprobuoti pasitelkti mokslininkai archeologai. Iš 25 parengtų projektų 8–9 dešimtmečiais 15 piliakalnių daugiausia KM iniciatyva vykdytas avarinės būklės pašalinimas ir pritaikymas lankyti. Šių projektų realizavimo darbų Lietuvoje metu buvo sukauptas didelis piliakalnių tvarkymo projektų rengimo bei darbų juose atlikimo patyrimas. Jis 9-ojo dešimtmečio pabaigoje apibendrintas Ričardo Stulpino sukurta ir praktikoje (Gandingos, Skomantų piliakalniai) išbandyta kompleksine piliakalnių tvarkymo metodika.

1972 m. patvirtintas archeologinių paminklų sąrašas ir 1975 m. publikuotas piliakalnių atlasas baigė piliakalnių apskaitos etapą. Archeologinių paminklų sąrašuose piliakalniai sudarė trečdalį viso archeologinio paveldo (695), piliakalnių atlase – 855. Nuo tada pradėjo išsiskirti piliakalnių paveldosauginis ir mokslinis vertinimai. Šiuo laikotarpiu nusistovėjo ir piliakalnio kaip senovės gynybinės vietos supratimas. 9-ąjį dešimtmetį piliakalniai buvo apsaugoti nuo žmonių ardomosios veiklos.

Atgimimo laikotarpiu piliakalniai labai ribota apimtimi tapo talkų ir tvarkymo objektais. Jas per atskiras akcijas vykdė nuo 1987 m. pradėję kurtis ir veikti paminklosaugos ir žygeivių klubai. 15 piliakalnių fiksuotos jų vykdytos talkos, orientuotos daugiausia į želdinių tvarkymą. Ši veikla neleido piliakalnių užmiršti, visuomenės interesams 1988 m. vasarą pakrypus Lietuvos valstybės atkūrimo kryptimi. Naujos paveldosaugos gairės deklaruotos 1990 m. gegužę Vilniuje vykusiame Lietuvos kultūros kongrese. Jose akcentuotos piliakalnių apsaugos problemos.

7. Visuomenėje piliakalnių svarba buvo palaikoma propaguojant spaudoje jų tyrimų rezultatus. Ši propaganda buvo svarbi palaikant ir aktualinant piliakalnių reikšmę. 1948–1975 m. laikotarpiu paskelbti 767 su piliakalniais siejami straipsniai. Nors ši sklaida nebuvo tolygi chronologiškai ir tematiškai, joje skelbtos tiek piliakalnių tyrimų naujienos, tiek aktualiausia jų apsaugos ar pažinimo informacija. Tematikos įvairovė piliakalnius visuomenei pateikė kaip objektą, prie kurio išsaugojimo gali prisidėti kiekvienas visuomenės narys. Straipsniai aktualino piliakalnių suvokimą, atnaujindavo turimą informaciją apie juos. Pagrindas tam buvo intensyviai vykdomi piliakalnių tyrimai, pateikdavę naujos medžiagos jų raidai suprasti. Visgi apie juos visuomenė buvo informuojama tik iš dalies, nes patys tyrėjai tam dažnai neskirdavo reikiamo dėmesio.

Dėl tarybinės visuomenės vidinio gyvenimo specifikos atskirų asmenybių bei visuomeninių organizacijų poveikis piliakalnių aktualinimui buvo ribotas. Labiau buvo įsiklausoma į specialistų nuomonę, iš kurių išsiskyrė Lietuvos istorijos instituto Archeologijos skyriaus vedėjo A. Tautavičiaus pozicija, pasireiškusi plačiu požiūriu į pi-

liakalnių. Iš visuomeninių organizacijų piliakalniams daugiau dėmesio pirmąjį savo gyvavimo dešimtmetį skyrė Paminklų apsaugos ir kraštotyros draugija.

8. Latvijoje, Baltarusijoje, Lenkijoje ir Rytų Prūsijoje (po II pasaulinio karo – Rusijos Federacijos Kaliningrado srityje) piliakalniai yra reikšminga archeologinio paveldo dalis. Visose jose vyko nuo 3-iojo dešimtmečio panašūs piliakalnių pažinimo ir sklaidos procesai, kuriems nacionalinę specifiką suteikė skirtingos paveldo apsaugos sistemos bei mokslinių tyrimų organizacijos. Tarpukario laikotarpiu visose kaimyninėse šalyse daugiau orientuotasi į piliakalnių apskaitą, pokariniu – į jų tyrimus. Piliakalnių apsauga per visą laikotarpį neišsiskyrė iš bendros archeologinio paveldo apsaugos. 6–9 dešimtmečiais piliakalnių tyrimų apimtys labiausiai padidėjo per visą jų pažinimo laikotarpį. Dėl įvairių totalitarinėse visuomenėse buvusių ribojimų bei perlenkimų ir vėluojančių naujų paveldo sistemų sukūrimo platūs piliakalnių tyrimai menkai lėmė duomenų apie pačius piliakalnių sklaidą. Neremiant valstybei bei neišugdžius visuomenės intereso jiems piliakalniai liko tik siauro specialistų rato interesų objektu.

Palyginti su kaimyniniais kraštais, Lietuvos piliakalnių sklaidai būdingos mažesnės tyrimų apimtys, kiek didesnis dėmesys populiarinimui bei žymiai didesnis dėmesys apsaugai. Tai yra tarpukario įdirbio, pirmiausia 1934–1936 m. VAK veiklos juos populiarinant ir saugant palikimas, kuri sugebėta išlaikyti bei papildyti naujomis formomis tarybiniu laikotarpiu. Tada piliakalnių mokslinę vertę papildė jų kraštovaizdinė dalis, pradėti gamtos jėgų žalojamų piliakalnių išsaugojimo darbai. Tas leido bendrą piliakalnių suvokimą pakelti į kokybiškai naują lygmenį. Iš liaudies pasakojimų iškeltas, mokslo patvirtintas ir įvairius išbandymus išlaikęs piliakalnio kaip krašto gynybos vietos įvaizdis XX a. Lietuvos visuomenėje tapo simboliškai pasipriešinimo ir stiprybės vieta, turinčia potencialo virsti nacionalinės tapatybės ženklu.

Šaltinių ir literatūros sąrašas

Šaltiniai

Kultūros paveldo centro paveldosaugos bibliotekos dokumentacijos fondai (nuo 2023 m. liepos 1 d. – Kultūros paveldo departamento prie Kultūros ministerijos Paveldosaugos biblioteka) (KPC PB).

Valstybės archeologijos komisija. Paminklosaugos dokumentai (1906–1950), f. 1, ap. 1, b. 3, 6, 8, 10, 11, 12, 16, 17, 18, 24, 26, 36, 44, 52, 54, 55, 58, 65, 69, 70, 71, 72. 76, 77, 82, 83, 85, 87, 88, 94, 95, 100, 102, 110, 113, 121, 123, 126, 140.

Paminklų restauravimo institutas, f. 5

Paminklų tyrimų dokumentai, ap. 1. 1984 m. Gandingos piliakalnio šlaitų tvirtinimo ir teritorijos sutvarkymo, Plungės raj., paruošiamųjų darbų studijos architektūrinių tyrimų dalis. b. 2516; 6609.

Projektiniai dokumentai, ap. 2. 1973 m. Apuolės piliakalnio sutvarkymo techninio darbo projekto išplanavimų, statinių ir įrenginių dalis. b. 1156.

Kultūros paminklų apsaugos įstaiga. Paminklosaugos dokumentai (1934–1949), f. 17, ap. 2, b. 59.

Lietuvos TSR Kultūros ministerijos Mokslinė metodinė kultūros paminklų apsaugos taryba, f. 27.

Pagrindinės veiklos dokumentai (1967–1991), ap. 2, b. 1, 2, 6, 13, 14, 20, 26, 31, 33, 37, 47, 52, 75, 83, 91.

- Dokumentų rinkinys dėl Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvado išleidimo (1975–1990), ap. 5, b. 2.
- Individualios ir valstybinės įmonės. Piliakalnių šlaitų sutvirtinimo ir aplinkos sutvarkymo tyrimai ir projektai (1985–), f. 31, ap. 2.
- Respublikinis vandens ūkio projektavimo institutas. 1985 m. Kernavės piliakalnio „Mindaugo sostas“ šlaitų atstatymo projekto hidrogeologinių, inžinerinių-geologinių tyrinėjimo ataskaita. b. 1.
- Pramoninės statybos projektavimo institutas. Piliakalnių šlaitų sutvirtinimo ir aplinkos sutvarkymo tyrimai ir projektai (1968–1976,) f. 38, ap. 1.
- 1969 06 Bražuolės piliakalnio šlaitų sutvirtinimo projekto hidrotechninė ir statybos darbų organizavimo dalis. KPC PB, f. 38, ap. 1, b. 18.
- 1969 05 Punios piliakalnio šlaitų sutvirtinimo projekto inžinerinė-geologinė dalis. KPC PB, f. 38, ap. 1, b. 23.
- 1971 Merkinės piliakalnio šlaitų sutvirtinimo projekto hidrotechninė dalis. KPC PB, f. 38, ap. 1, b. 24.
- 1972 11 Kernavės piliakalnių sutvarkymo projekto hidrotechninė dalis. KPC PB, f. 38, ap. 1, b. 25.
- 1974 m. Liškiavos piliakalnio sutvarkymo techninio darbo projekto hidrotechninė dalis. KPC PB, f. 38, ap. 1, b. 26.
- 1976 m. Ignalinos raj. Ginučių piliakalnio šlaitų sutvirtinimo ir aplinkos sutvarkymo techninio darbo projekto architektūrinė, hidrotechninė dalis. KPC PB, f. 38, ap. 1, b. 29.
- 1976 m. Ignalinos rajono Papiliakalnio piliakalnio šlaitų sutvirtinimo ir aplinkos sutvarkymo techninio darbo projekto statybos organizacijos darbo dalis. KPC PB, f. 38, ap. 1, b. 30.

Lietuvos istorijos instituto rankraštynas (LIIR).

- Archeologinių tyrimų ataskaitos, f. 1
- BALČIŪNAITĖ, D. Merkinės piliakalnio, Varėnos raj., žvalgomųjų tyrinėjimų, pravestų 1971 m. rugpjūčio – rugsėjo mėn. ataskaita. b. 1597.
- BUTĖNIENĖ, E. Brodeliškių piliakalnio, Vilniaus rajono, aplinkos bandomųjų kasinėjimų 1971 metais gegužės 26 – birželio 5 d. dienoraštis. b. 406.
- DAUGUDIS, V. 1970. 07. 03–28 Brodeliškių piliakalnio, Vilniaus raj., kasinėjimų ataskaita. b. 309.
- DAUGUDIS, V. 1972. 07. 10–08. 12 Bražuolės piliakalnio, Trakų raj., tyrinėjimų ataskaita. b. 360.
- DAUGUDIS, V., JASKĖNAS, S., BERNOTAITĖ, A., NAVICKAITĖ, O. Archeologinių ekspedicijų dokumentinė medžiaga, 1949–1957 m. b. 225.
- Impilties (Kretingos raj.) piliakalnio 1933 ir 1934 metų kasinėjimų dienoraštis. b. 765.

- KULIKAUSKAS, P. Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Lietuvos Istorijos Instituto archeologinės ekspedicijos, įvykusios nuo 1948 m. liepos 20 d. iki rugpjūčio 26 d. dienoraštis. b. 1.
- KULIKAUSKAS, P. 1949 m. žvalgomosios archeologinės ekspedicijos dienoraštis. b. 3.
- KULIKAUSKAS, P., KULIKAUSKIENĖ, R. Piliakalnio km., Nemenčinės raj., 1952–1954 m. piliakalnio tyrinėjimų dienoraštis. b. 26.
- KULIKAUSKAS, P., LUCHTANAS, A. „Mindaugo sosto“ piliakalnio tyrinėjimai 1979 m. Dienoraštis. Kernavė, Širvintų raj. b. 700.
- KULIKAUSKAS, P., TAUTAVIČIUS, A. 1948–1949 ir 1953 metų archeologinės žvalgomosios ekspedicijos. b. 135.
- KULIKAUSKIENĖ, R. Narkūnai, Utenos raj., 1976 m. Utenio piliakalnio (Didžiojo) tyrinėjimai ir 1977 m. b. 672.
- LUCHTANAS, A. Kernavės (Širvintų raj.) „Mindaugo sosto“ piliakalnio šlaitų atstatymo ir vandens sutekėjimo trasos mechanizuotų žemės darbų, vykdytų 1985 m., archeologinės priežiūros ataskaita. b. 1232.
- MARKELEVIČIUS, J. Punios piliakalnio (Alytaus raj.) archeologinių tyrinėjimų dienoraštis. 1972. 07. 03 – 1972. 07. 28. b. 330.
- MERKEVIČIUS, A., STANKUS, J. Vaitiekūnų km. piliakalnio ir gyvenvietės, Grinkiškio apyl., Radviliškio raj., 1977 m. tyrinėjimų ataskaita. b. 612.
- STRAZDAS, A. 1991 m. žvalgomosios archeologinės ekspedicijos Molėtų rajone ataskaita. b. 2329.
- TARASENKA, P. Velykuškių piliakalnis, Zarasų raj., 1933 m. b. 1598.
- TARASENKA, P. Kauno srities piliakalnių žvalgymo 1951 m. duomenys. b. 97.
- TARASENKA, P. Rytų Lietuvos piliakalniai: Ignalinos, Rokiškio, Utenos, Zarasų, Švenčionių, Molėtų, Ignalinos, Anykščių, Ukmergės raj. 1957. b. 128.
- TAUTAVIČIUS, A. 1961 m. gegužės mėnesio 5–14 dienomis vykdytos žvalgomosios archeologinės ekspedicijos į Vilkijos, Ariogalos, Raseinių, Skaudvilės, Varnių, Šilalės, Tauragės ir Jurbarko rajonus ataskaita. b. 101.
- VOLKAITĖ-KULIKAUSKIENĖ, R. Maišiagalos piliakalnio, Vilniaus raj., 1971–1972–1973 m. kasinėjimų ataskaita. b. 399.
- ZABIELA, G. 1985 metų MMT žvalgomosios archeologinės ekspedicijos Utenos rajone ataskaita. b. 1376.
- ZABIELA, G. Antalgės piliakalnio (Utenos raj., Leliūnų ap.) tyrinėjimų 1986 metais ataskaita. b. 1278.
- ZABIELA, G. Pelekonių piliakalnio I, Prienų raj. Jiezno apyl., 1988 m. archeologinių tyrinėjimų ataskaita. b. 1518.
- ZABIELA, G. Guogų (Piliuonos) piliakalnio (Kauno raj.) 1989 m. tyrinėjimų ataskaita. b. 1619.
- ZABIELA, G. Anykščių rajono 1991 m. archeologinės ekspedicijos ataskaita. b. 1848.

- ZABIELA, G. Anykščių rajono 1994 m. archeologinės ekspedicijos ataskaita. b. 2317.
- ZABIELA, G. Anykščių rajono 1995 m. archeologinės ekspedicijos ataskaita. b. 2505.
- ZABIELA, G. Anykščių rajono 1996 m. archeologinės ekspedicijos ataskaita. b. 2641.
- ZABIELA, G. Anykščių rajono 1997 m. archeologinės ekspedicijos ataskaita. b. 2832.
- ZABIELA, G. Šeimyniškėlių piliakalnio (Anykščių raj., Anykščių seniūn.) 1998 m. archeologinių tyrinėjimų ataskaita. b. 3183.
- ZABIELA, G. Šeimyniškėlių piliakalnio (Anykščių raj., Anykščių seniūn.) 2001 m. archeologinių tyrinėjimų ataskaita. b. 3752.
- ZABIELA, G. Šeimyniškėlių piliakalnio (Anykščių raj., Anykščių seniūn.) 2003 m. archeologinių tyrinėjimų ataskaita. b. 4164.
- ZABIELA, G. Šeimyniškėlių piliakalnio (Anykščių raj., Anykščių seniūn.) 2004 m. archeologinių tyrinėjimų ataskaita. b. 4433.
- ZABIELA, G. Šeimyniškėlių piliakalnio (Anykščių raj., Anykščių seniūn.) 2005 m. archeologinių tyrinėjimų ataskaita. b. 4573.
- ZABIELA, G. Šeimyniškėlių piliakalnio (Anykščių raj., Anykščių seniūn.) 2006 m. archeologinių tyrinėjimų ataskaita. b. 4698.
- ZABIELA, G. Šeimyniškėlių piliakalnio (1886), Anykščių r., Anykščių sen. 2016 m. archeologinių žvalgymų ataskaita. b. 8656.

Lietuvos literatūros ir meno archyvas (LLMA)

- Meno reikalų valdyba prie Lietuvos TSR Ministrų tarybos (1940–1956). Tvarkomosios organizacinės veiklos ir personalo valdymo bylų aprašas, f. 289, ap. 1, b. 1.
- Lietuvos TSR Kultūros ministerija (1946–1990). Tvarkomosios organizacinės veiklos ir personalo valdymo bylų aprašas, f. 342, ap. 1, b. 42, 105, 110, 112, 431, 432, 437, 563, 564, 804, 807, 808, 1036, 1041, 1247, 1584, 1695, 1703, 1704.
- Kultūros švietimo įstaigų komitetas prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos (1944–1953). Tvarkomosios organizacinės veiklos bylų aprašas, f. 476, ap. 1, b. 9, 10, 23, 29, 40, 41, 42, 44, 73, 107, 110, 128, 151, 152, 153.
- Sigitas Lasavickas. f. 650, ap. 1, b. 367–370.

Lietuvos Mokslų Akademijos Vrublevskių biblioteka (LMAVB)

- Petras Tarasenska, f. 235, b. 367, 418, 387.
- Pranas Kulikauskas, f. 376, b. 992.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA)

- Lietuvos TSR valstybinis gamtos apsaugos komitetas (1952–1990). Veiklos bylų apyrašas, f. R-649, ap. 1, b. 2, 77, 128, 294a, 730.
- Lietuvos mokslų akademijos Lietuvos istorijos institutas (1944–1991). Veiklos bylų apyrašas, f. R-1016, ap. 1, b. 89, 106, 143, 152, 449, 646a.

Vilniaus regiono valstybės archyvas (VRVA)

Paminklų restauravimo projektavimo institutas (1926–1993). Projektinių dokumentų bylų apyrašas. VRVA, f. 1019, ap. 12.

1970 m. Laiptai piliakalniams. Architektūrinė-statybinė dalis. Tipinis projektas. b. 38.

1973 m. Žvaginių piliakalnio su Ablingos liaudies skulptūrų ansambliu techninio darbo projekto ansamblio išplanavimo ir teritorijos sutvarkymo dalis. b. 67.

1981 m. Alytaus piliakalnio teritorijos sutvarkymo techninis darbo projektas. b. 215.

Apuolės piliakalnio sutvarkymas. Apuolės piliakalnio sutvarkymo korektūra. Techninis darbo projektas. Architektūrinė-statybinė dalis. b. 507.

Skuodo rajono Apuolės piliakalnis. Nuošliaužų sutvirtinimas. Architektūrinė-statybinė dalis. b. 509.

1978 m. Archeologijos paminklų nr. 268a, nr. 269a, nr. 270a., Jurbarko raj. Veliuonos piliakalnių šlaitų sutvirtinimo ir aplinkos sutvarkymo techninis darbo projektas. Istorijos tyrimai ir fortifikacija. b. 4310.

Resp. R. archeol. pam. Kernavės piliakalnių (reg. nr. 1131–1134a) Širvintų raj. teritorijos sutvarkymas. Metodiniai nurodymai piliakalnių teritorijos tvarkymo darbams visuomeninių talkų metu. b. 8495.

1979 m. Narkūnų piliakalnis AR nr. 1315A. Drenažo ir šlaitų tvarkymo techninis darbo projektas. Architektūrinė-statybinė dalis. b. 14022.

1983 m. Pakalniškių piliakalnių, parkų ir arboretiumo eskizinis projektas, techninis projektas. Architektūrinė-statybinė dalis. b. 14305.

1980 m. Seredžiaus piliakalnio sutvarkymo techninis darbo projektas. b. 18583.

1978 m. Salduvės piliakalnio Šiauliuose teritorijos išplanavimo ir mažosios architektūrinės formos techninis darbo projektas. b. 19041.

1978 m. Archeologijos paminklų nr. 268a, nr. 269a, nr. 270a., Jurbarko raj. Veliuonos piliakalnių šlaitų sutvirtinimo ir aplinkos sutvarkymo techninis darbo projektas. b. 21917.

1978 m. Velžių piliakalnio projektinis sprendimas. b. 21929.

Šilalės rajono savivaldybės administracijos Švietimo, kultūros ir sporto skyrius

PRPI. Medvėgalio landšaftinis draustinis, Architektūrinė-statybinė dalis (mažosios architektūros formos. V., 1973).

Vytenio Almonaičio asmeninis archyvas

Straipsniai periodiniuose leidiniuose

1. A. iš K. Šaulių gyvenimas. Utena. *Trimitas*. 1940 05 24, nr. 21, p. 525.
2. „Aušros“ 40 metų sutiktuvs. *Trimitas*, 1923 03 08, nr. 130, p. 14.
3. AKELAITIS, A. Lietuva – piliakalnių kraštas. *Naujasis kelias* (Kapsukas), 1956 06 10, nr. 69, p. 3.
4. Aktualiausiasieji darbai kultūros paminklams apsaugoti. *I laisvę*, 1942 05 02, nr. 102, p. 6.
5. ALM, K. Įpilties piliakalnio kasinėjimai. *Lietuvos aidas*, 1934 08 20, nr. 188, p. 6.
6. ALMONAITIS, V. Didi Mažųjų Žinėnų senovė. *Jonavos balsas*, 1989 03 30, nr. 38, p. 3.
7. ANTANAITIS, A. Medžių sodinimo talką pradėdant. *Trimitas*, 1940 04 25, nr. 17, p. 408.
8. ANTANAVIČIUS, S. Ar piliakalnius ir ateityje arsime. *Pirmyn* (Molėtai), 1968 10 15, nr. 121, p. 2.
9. Apleistos senienos. Punia. *Lietuvos aidas*, 1932 04 19, nr. 57, p. 7.
10. Apuolėj vėl pradėti tyrinėjimai. *Lietuvos aidas*, 1931 09 14, nr. 206, p. 4.
11. Apuolės piliakalnį pradeda kasinėti. *Lietuvos aidas*, 1929 09 07, nr. 203, p. 6.
12. Apuolės piliakalny rasta daug įdomių dalykų. *Lietuvos aidas*, 1932 07 27, nr. 168, p. 5.
13. Apuolės piliakalnio kasinėjimai baigiami. *Mūsų rytojūs*, 1931 09 04, nr. 35, p. 5.
14. Apuolės piliakalnio kasinėjimai. *Trimitas*, 1931 09 17, nr. 38, p. 743–744.
15. Apuolės piliakalnio tyrinėjimai. *Žemaičių prietelius*, 1931 11 12, nr. 46, p. 3.
16. Archeologijos ekspedicija. *Komjaunimo tiesa*. 1952 08 23, nr. 166, p. 3.
17. Archeologinė ekspedicija. *Tarybinis studentas*, 1957 10 10, nr. 26, p. 2, 4.
18. Archeologiniai tyrinėjimo darbai. *Tiesa*, 1948 09 08, nr. 213, p. 4.
19. ARMALIS, V. Sekli atminties versmė. *Jaunimo gretos*, 1988 04, nr. 4, p. 22–23.
20. ARVASEVIČIUS, S. Jurgaičių piliakalnio kryžiaus keliai. *Gimtasis kraštas*, 1988 10 27–11 02, nr. 43, p. 4–5.
21. Azijatai sunaikino kultūros paminklą. *Žemaičių žemė*, 1942 02 16, nr. 7, p. 6;
22. Baigti kasinėjimai Apuolėj. *Lietuvos aidas*, 1931 09 24, nr. 215, p. 6.
23. BALČIUS, A. Dėl Liškiavos piliakalnio. *Tiesa*, 1958 03 26, nr. 72, p. 3.
24. BALČIUS, A. Nesaugomi istoriniai paminklai. *Komjaunimo tiesa*, 1958 12 03, nr. 236, p. 3.
25. BALODIS, F. Kvieši senajā Kursā sēti jau 5. g. simtenī priekš Kristus: izrakumi Apules pilskalnā. *Brīva zeme*, 1932 07 21, nr. 160, p. 1.
26. BALODIS, F. Nobeigti izrakumu darbi Apoles pilskalnā. *Latvis*, 1932 07 26, nr. 3214, p. 1.
27. BALTUŠIS, J. Nuoširdi knyga. *Pergalē*, 1956, nr. 9, p. 119–121.

28. BERGAS, V. Aplankykite Gondingą. *Mūsų girios*, 1958 01, nr. 1, p. 42.
29. BERGAS, V. Jurgaičių piliakalniui priderama pagarba. *Tarybinis balsas* (Joniskis), 1961 04 22, nr. 48, p. 4.
30. BIERBAUM. Nauji kasinėjimai pas Rudaminus. *Dabartis*. 1918 10 02, nr. 152, p. 3.
31. BIKULČIENĖ, I. Piliakalnio šeiminkas. *Komunistinis rytojus* (Alytus), 1988 07 19, nr. 86, p. 4.
32. BYLĖKAS. Saugokime praeities liekanas. *Trimitas*, 1921 11 26, nr. 46, p. 26.
33. BLAŽYS, K. Šatriją būtina išsaugoti. *Komunizmo švyturys* (Telšiai), 1969 08 14, nr. 98, p. 3.
34. BRAIŽYS, B. Kalnas su 380 kryžių. *Tėviškė*. 1942 06 19, nr. 25, p. 5.
35. BŪTĖNAS, P. Vorutos pilies beieškant. *Balsas*, 1943 02 13, nr. 6, p. 4.
36. BUTNORIUS, F. Ekspozitai apie senovę. *Pergalė* (Vilkaviškis), 1963 08 20, nr. 62, p. 3.
37. BUZAS, P. Apie Kupiškio piliakalnį. *Lietuvos žinios*, 1924 07 18, nr. 16, p. 1.
38. CHADARAVIČIUS, T. Ir vėl statybos draustinyje. *Komjaunimo tiesa*, 1988 03 25, nr. 58, p. 3.
39. ČERNIAUSKAS, P. Užmirštas milžinkapis. *Valstiečių laikraštis*, 1972 05 20, nr. 61, p. 4.
40. ČIBAS, D. Verknė, Vytautuva, Alkaitis. *Ateitis*, 1944 02 24, nr. 46, p. 4.
41. Č-NAS, V. Saugokime praeities liekanas. *Trimitas*, 1921 06 21, nr. 19, p. 20.
42. DANILEVIČIUS, E. Piliakalnis ar ganykla? *Valstiečių laikraštis*, 1973 06 12, nr. 70, p. 4.
43. DANIULAITIS, G. Piliakalniai Lietuvos kraštovaizdyje. *Statyba ir architektūra*, 1975, nr. 6, p. 31–32.
44. Dar negauta žinių apie piliakalnius, istorines vietas ir gamtos paminklus. *Trimitas*, 1936 10 22, nr. 43, p. 1015.
45. DAUDZVARDAS, V. Stiprinkime šaulišką veiklą. *Trimitas*, 1937 08 19, nr. 33, p. 769–770.
46. DAUGUDIS, V. Piliakalnis atskleidžia žilos senovės paslaptis. *Tarybinė Klaipėda*, 1960 07 28, nr. 167, p. 4.
47. DAUGUDIS, V. Nauji duomenys apie Liškiavos pilies kalną. *Švyturys*, 1962, nr. 21, p. 23.
48. DAUGUDIS, V. Norkūnų archeologinių paminklų tyrinėjimai. *Naujas gyvenimas* (Prienu), 1964 08 01, nr. 95, p. 3.
49. DAUGUDIS, V. Radiniai Užnemunėje. *Švyturys*, 1965, nr. 5, p. 28.
50. DAUGUDIS, V. Nauji radiniai Norkūnuose. *Švyturys*, 1965, nr. 20, p. 28.
51. DAUGUDIS, V. Archeologų paieškos. *Vakarinės naujienos*, 1970 06 27, nr. 148, p. 1.

52. DAUGUDIS, V. Archeologų radiniai. *Vakarinės naujienos*, 1970 11 05, nr. 260, p. 4.
53. DAUGUDIS, V. Radome įdomių archeologinių paminklų. *Pergalės vėliava* (Mažeikiai), 1971 06 03, nr. 66, p. 4.
54. DAUGUDIS, V. Archeologai baigė darbą. *Vakarinės naujienos*, 1971 09 27, nr. 228, p. 1.
55. DAUGUDIS, V. Ten, kur stovėjo pilis. *Vakarinės naujienos*, 1972 08 16, nr. 191, p. 2.
56. DAUGUDIS, V. Ateities kartoms. *Vakarinės naujienos*, 1974 08 16, nr. 191, p. 2.
57. DAUGUDIS, V. Radiniai Dapšių kaime. *Pergalės vėliava* (Mažeikiai), 1975 07 01, nr. 77, p. 3; 1975 07 03, nr. 78, p. 3; 1975 07 08, nr. 80, p. 3.
58. DAUGUDIS, V. Imbarės senovė. *Švyturys* (Kretinga), 1980 02 09, nr. 18, p. 3; 1980 02 12, nr. 19, p. 3; 1980 02 14, nr. 20, p. 3.
59. DAUGUDIS, V. Žilosios praeities lobynas. *Švyturys* (Kretinga), 1980 10 23, nr. 125, p. 3–4.
60. DAUGUDIS, V. Nauji duomenys apie Užnemunės senovę. *Pergalė* (Vilkaviškis), 1983 09 10, nr. 108, p. 3; 1983 09 15, nr. 110, p. 4.
61. DAUGUDIS, V. Kai prabyla praeitis. *Draugas* (Šakiai), 1983 10 13, nr. 122, p. 3.
62. DAUGUDIS, V. Įdomiausias radinys – XIII–XIV a. krosnis. *Mokslas ir gyvenimas*, 1985, nr. 4, p. 34.
63. DAUGUDIS, V. Iš tolimos Imbarės praeities. *Švyturys* (Kretinga), 1986 01 09, nr. 4, p. 2–3; 1986 01 11, nr. 5, p. 3.
64. DAUGUDIS, V. Naujos praeities versmės. *Kauno tiesa*, 1986 12 28, nr. 298, p. 8.
65. DAUGUDIS, V. Atsiveria Imbarės paslaptys. Pokalbis su koresp. G. Paulikaite. *Švyturys* (Kretinga), 1988 08 09, nr. 95, p. 2–3.
66. A. S. Dienos aidai. *Tiesa*, 1966 02 25, nr. 47, p. 4.
67. DREVINSKIENĖ, R. Saugoti istorinius paminklus. *Raudonasis artojas* (Biržai), 1956 04 15, nr. 46, p. 3.
68. E. KUPIŠKIS. Piliakalnio grožį naikina ožkos. *Ateitis*, 1943 08 05, nr. 179, p. 5.
69. ELERTIENĖ, B. Klaipėdos krašto istoriniai ir archeologiniai paminklai. *Tarybinė Klaipėda*, 1959 05 17, nr. 97, p. 3–4.
70. EŠERYŠ. Joninės Liškevoj. *Trimitas*, 1930 07 10, nr. 28, p. 590.
71. GAVĖNAS, V. Didžiųjų Tyrulių paslaptys. *Pergalė*, 1957, nr. 5, p. 123.
72. Gen. Nagevičiaus paskaita Stockholme. *Dienos naujienos*, 1933 02 10, nr. 34, p. 3.
73. Gen. Nagevičius pasakoja apie Impilties piliakalnio kasinėjimą. *Lietuvos žinios*, 1933 09 14, nr. 208, p. 2.
74. GENYS, J., LAUŽIKIENĖ, N. Piliakalniai laukia mūsų. *Tarybinė Klaipėda*, 1988 04 28, nr. 98, p. 4.
75. GENYS, Pr. Apuolėj verda kasinėjimo darbas. *Lietuvos aidas*, 1932 07 16, nr. 159, p. 9.
76. GENYS, Pr. Ant aukšto kalno Šatrijos. *Žemaičių žemė*, 1942 04 25, nr. 17, p. 3.

77. GINEITIS, R. Punios kalno tyrinėjimai. *Komjaunimo tiesa*, 1958 08 13, nr. 158, p. 3.
78. GIRČYS, B. Ką sako apie Velykuškių piliakalnio iškasenas vietos gyventojai. *Zarasų kraštas*, 1933, nr. 34, p. 1, 4.
79. GIRČYS, B. Įdomūs Velykuškio piliakalnio kasinėjimo daviniai. *Lietuvos aidas*, 1933 08 25, nr. 191, p. 5.
80. GRIGELIS, A. Nesirūpinama istoriniais paminklais. *Komjaunimo tiesa*, 1954 08 27, nr. 169, p. 3.
81. Grįžo archeologinė ekspedicija. *Vakarinės naujienos*, 1959 08 04, nr. 182, p. 3.
82. GRUDZINSKAS, L. Užgimęs ažuolų girioj, nukopęs nuo žvaigždynų. *Švyturys*, 1989 11, nr. 22, p. 29.
83. GUDAVIČIUS, H. Erozija. Kernavės landšaftinis-istorinis draustinis: atradimai ir praradimai. *Komjaunimo tiesa*, 1987 07 02, nr. 128, p. 3.
84. Į Apuolės kalną. *Lietuvos aidas*, 1932 06 30, nr. 145, p. 6.
85. Įdomūs Velykuškių piliakalnio kasinėjimo daviniai. *Zarasų kraštas*, 1933, nr. 33, p. 4.
86. YLEVIČIUS, V. Žalojamas piliakalnis. *Literatūra ir menas*, 1967 10 28, nr. 43, p. 8.
87. ILGINIS, K. Ardo Žvaginių kalną. *Mūsų gamta*, 1967, nr. 11, p. 33.
88. Impilties piliakalnyje atkasė tunelį. *Lietuvos aidas*, 1934 08 24, nr. 192, p. 8.
89. Ir istorinius paminklus palietė šiurkšti bolševikų ranka. *Į laisvę*, 1941 10 03, nr. 88, p. 4.
90. Iš Apuolės archeologinių kasinėjimų. *Lietuvos aidas*, 1931 08 25, nr. 190, p. 4.
91. J. R. Kultūros paminklų apsaugos įstaigos pusmetinis darbo planas. *Į laisvę*, 1941 11 22, nr. 130, p. 3.
92. J. Š. Gen. Nagevičius pasakoja apie Impilties piliakalnio kasinėjimą. *Lietuvos žinios*, 1933 09 14, nr. 208, p. 2.
93. JABLONSKIS, I. Senosios Kartenos mįslė. *Švyturys* (Kretinga), 1977 12 06, nr. 143, p. 3–4.
94. JABLONSKIS, I. Iš Mosėdžio praeities. *Mūsų žodis* (Skuodas), 1985 08 01, nr. 93, p. 3.
95. JABLONSKIS, I. Čia – Kartenos praeitis. *Švyturys* (Kretinga), 1987 08 25, nr. 102, p. 3.
96. JAGMINAS, P. Sudrausti archeologinių paminklų naikintojus. *Komunistinis žodis* (Kelmė), 1959 10 28, nr. 85, p. 3.
97. Jaunimo paminklosaugos klubas: trys išbandymų mėnesiai. *Gimtasis kraštas*, 1987 06 04–10, nr. 23, p. 3.
98. JONAITIS, M. Istorinių paminklų registracija. *Šilutės tiesa*, 1949 09 19, nr. 68, p. 4.
99. JONAITIS, M. Saugokime istorinius paminklus. *Šilutės tiesa*, 1949 12 25, nr. 120, p. 4.
100. JUNEVIČIUS, J., KONTRIMAVIČIUS, T. Prasmingas prakaitas. *Kolektyvinis darbas* (Anykščiai), 1988 10 22, nr. 127, p. 2.

101. JUODELIS, S. Globokime kultūros paminklus. *Kolektyvinis darbas* (Anykščiai), 1957 05 23, nr. 41, p. 3.
102. JUODIKIS, S. Impilties pilies kasinėjimo vietoje. *Lietuvos aidas*, 1933 09 01, nr. 197, p. 5.
103. JURŠĖ, B. Piliakalnių jaunystė. *Komjaunimo tiesa*, 1971 05 29, nr. 102, p. 3.
104. KALNĖNAS, J. Mūsų tvirtovės. *Trimitas*, 1932 03 17, nr. 12, p. 225–226.
105. Karių ekskursija į pajūrį. *Trimitas*, 1936 05 28, nr. 22, p. 524.
106. Kasinėjimai Apuolėj. *Mūsų rytojui*, 1931 09 18, nr. 37, p. 6.
107. Kasinės Impilties piliakalnį. *Lietuvos aidas*, 1933 08 14, nr. 182, p. 7.
108. KIZELIS, K, SILKINIS, A, BUCIUS, V. Gyvename Punioje. *Literatūra ir menas*, 1989 04 01, nr. 14, p. 10.
109. KNIŪKŠTIENĖ, G. Namai šeiminingą peikia. *Komjaunimo tiesa*, 1988 04 07, nr. 66, p. 3.
110. Korespondentas D. Pramogos. Utena. *Trimitas*. 1930 07 10, nr. 28, p. 592.
111. Krašto mylėtojas. Gražiosios Lietuvos vietos. *Trimitas*, 1924 12 18, nr. 218, p. 14–16.
112. KRIAUCIŪNAS, J. Kruopščiai saugokime istorinius ir archeologinius paminklus. *Po Spalio vėliava* (Jurbarkas), 1955 05 01, nr. 32, p. 4.
113. Kryžių kalnas. *Ateitis*, 1943 05 21, nr. 116, p. 4.
114. K-TIS, J. Veliuona. Gegužinė-vakaras. *Trimitas*, 1922 06 03, nr. 21, p. 12–13.
115. KULIKAUSKAS, P. Praeities paminklai Lietuvoje. *Ateitis*, 1943 06 03, nr. 127, p. 4.
116. KULIKAUSKAS, P. Tolimos praeities pėdsakai. *Lietuvos pionierius*, 1953 06 27, nr. 26, p. 4.
117. KULIKAUSKAS, P. Būsimosios jūros dugne. *Literatūra ir menas*, 1953 08 09, nr. 32, p. 3.
118. KULIKAUSKAS, P. Archeologiniai kasinėjimai Lietuvoje. *Tarybinė Klaipėda*, 1954 10 10, nr. 201, p. 1.
119. KULIKAUSKAS, P. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje. *Žvaigždė* (Švenčionys), 1954 10 13, nr. 81, p. 4.
120. KULIKAUSKAS, P. Kalnai kalneliai pasakoja. *Jaunimo gretos*, 1958, nr. 12, p. 18.
121. KULIKAUSKAS, P. Kai prabyla piliakalniai. *Lenino keliu* (Utena), 1976 08 05, nr. 92, p. 3.
122. KULIKAUSKAS, P. Utenio piliakalnis atskleidžia paslaptis. *Vakarinės naujienos*, 1976 09 09, nr. 212, p. 2.
123. KULIKAUSKAS, P. Įdomūs radiniai. *Tarybinis studentas*, 1978 12 29, nr. 40, p. 4.
124. KULIKAUSKAS, P. Kernavės istorijos puslapiai. *Vakarinės naujienos*, 1980 09 04, nr. 206, p. 2.
125. KULIKAUSKAS, P., LUCHTANAS, A. Kernavės piliakalniai atskleidžia paslaptis. *Lenino vėliava* (Širvintos), 1979 10 20, nr. 122, p. 3.

126. KULIKAUSKAS, P., PETRULIS, J. Apsaugoti kultūros paminklus. *Tiesa*, 1949 11 29, nr. 290, p. 2.
127. KULIKAUSKIENĖ, R. Archeologiniai tyrinėjimai Vilniaus srityje. *Literatūra ir menas*, 1952 09 21, nr. 38, p. 4.
128. KULIKAUSKIENĖ, R. Žemės archyvo paslaptys. *Moksleivis*, 1966, nr. 1, p. 30–31.
129. KULIKAUSKIENĖ, R. Žengti pirmieji žingsniai. *Tarybinis pedagogas*, 1971 10 29, nr. 32, p. 2.
130. KULIKAUSKIENĖ, R. Ką mena piliakalnis. *Lenino keliu* (Utena), 1978 08 12, nr. 94, p. 1.
131. KULIKAUSKIENĖ, R. Iš Utenos apylinkių istorijos. *Lenino keliu* (Utena), 1978 08 29, nr. 101, p. 3.
132. KULIKAUSKIENĖ, R. Ką slepia Kernavės piliakalniai. *Mokslas ir gyvenimas*, 1984, nr. 3, p. 12–14.
133. Kultūros paminklams apsaugoti įsakymas. *Tarybų Lietuva*, 1940 10 05, nr. 26, p. 1–2.
134. Kultūros paminklų apsaugos įstaigos Archeologijos skyrius. Saugokime senovinius paminklus. *I laisvę*, 1942 05 09, nr. 108, p. 5.
135. Kultūros paminklų įstaigos taryba. *Žemaičių žemė*, 1942 04 11, nr. 15, p. 3.
136. KUNCEVIČIUS, A. Piliakalniai laukia globos. *Tiesa*, 1987 06 12, nr. 135, p. 4.
137. KUNCEVIČIUS, A. Restauruoto kultūros paminklo pristatymas. *Literatūra ir menas*, 1990 02 24, nr. 8, p. 11.
138. KUNCEVIČIUS, A., ZABIELA, G. Deklaracija ir tikrovė. *Tiesa*, 1989 01 31, nr. 26, p. 2.
139. LABANAUSKAS, K. Atgaivinkime piliakalnius. *Mūsų gamta*, 1988, nr. 3, p. 72–73.
140. Latwju un Leetuvju senatnes pehtneeku sadarbiba. *Jaunakas zinas*, 1932 07 20, nr. 159, p. 8.
141. LAUKYS, P. Įdomūs leidiniai. *Švyturys*, 1956, nr. 10, p. 14.
142. LEONAVIČIUS, J. Ką parodė šiemetiniai Impilties tyrimai. *Lietuvos aidas*, 1933 09 14, nr. 211, p. 3.
143. Lietuvai pagražinti draugijos kvietimas. Lietuvos piliečiai! *Trimitas*, 1922 04 30, nr. 16, p. 43–45.
144. Lietuviai gyveno dabartinėje vietoje 2500 metų prieš Kristų: Sensacingi Velykuškių piliakalnio kasinėjimai. *Ūkininko patarėjas*, 1933 08 31, nr. 35, p. 6.
145. Lietuvos Komunistų partijos Centro komitete ir Lietuvos TSR Ministrų Taryboje. *Tiesa*, 1987 03 06, nr. 53, p. 1, 3.
146. Lietuvos kultūros paminklų surašymas. *I laisvę*, 1942 04 16, nr. 88, p. 4.
147. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausios Tarybos Prezidiumo įsakas Dėl Lietuvos TSR archeologijos paminklams padarytos žalos nustatymo ir atlyginimo. *Tiesa*, 1989 10 06, nr. 233, p. 3.

148. Lietuvos žygeivių judėjimo ištakos ir istorija. *Pusiausvyra*, 1990, nr. 2, p. 4.
149. LIZDENIS H. Saugokime istorinius-archeologinius paminklus. *Tarybinis balsas* (Varėna), 1957 09 06, nr. 72, p. 4.
150. MARCINKEVIČIENĖ-PUTVINSKAITĖ, S. Moterys šaulės. Šaulių vasaros darbai. *Trimitas*, 1934 06 07, nr. 23, p. 459.
151. MARCINKEVIČIŪTĖ, R. Pasijunti tautos žmogumi. *Kultūros barai*, 1988, nr. 8, p. 45–46.
152. MARKELEVIČIUS, J. Archeologai Punioje. *Komunistinis rytojus* (Alytus), 1972 05 05, nr. 92, p. 3.
153. MARKELEVIČIUS, J. Tyrinėjant Punios piliakalnį. *Komunistinis rytojus* (Alytus), 1973 01 16, nr. 7, p. 3.
154. MARKELEVIČIUS, J. Dideli įvykiai Liškiavoje. *Mūsų gamta*, 1975, nr. 11, p. 8–9.
155. MARKELEVIČIUS, J. Saugomas praeities turtas. *Gimtas kraštas*, 1975 10 02, nr. 40, p. 2–3.
156. MASILIŪNAS, L. Sudrausti žalotojus. *Valstiečių laikraštis*, 1959 12 25, nr. 153, p. 4.
157. MASILIŪNAS, L. Neardykite piliakalnių. *Valstiečių laikraštis*, 1962 08 31, nr. 105, p. 4.
158. MATULAITIS, J. Padėkime Punios piliakalniui. *Tiesa*, 1988 10 13, nr. 236, p. 1.
159. MATUSAS, J. Senieji mūsų pastatai. *Į laisvę*, 1942 10 09, nr. 236, p. 3.
160. MEKAS, K. Impilties piliakalnis. *Trimitas*, 1934 10 25, nr. 39, p. 772–773.
161. MERKEVIČIUS, A. Archeologiniai radiniai Norkūnuose. *Komjaunimo tiesa*, 1965 09 05, nr. 174, p. 2.
162. MERKYS, V. Istorinių ir archeologinių paminklų pasportizacija. *Tiesa*, 1951 12 12, nr. 290, p. 3.
163. MICHELBERTAS, M. Lietuvos archeologija šiandien. *Tiesa*, 1966 05 26, nr. 121, p. 4.
164. MICHELBERTAS, M., KAZAKEVIČIUS, V., KUNCEVIČIUS, A., ZABIELA, G., DAKANIS, B. Kryžiai ir archeologijos paminklai. *Katalikų pasaulis*, 1990 06 06, nr. 11, p. 14.
165. MIKALAJŪNAS, E. Tolimos praeities liudininkai. *Žvaigždė* (Švenčionys), 1977 08 02, nr. 91, p. 4.
166. MIKALAUSKAS, P. Jaučakių piliakalnis. *Komunizmo vėliava* (Vilkija), 1956 12 09, nr. 97, p. 4.
167. MIKALAUSKAS, Z. Skelbkime pavardes. *Švyturys*, 1971, birželis, nr. 11, p. 26.
168. Minties ir kultūros naujienos. Bubių piliakalnis. *Trimitas*, 1930 09 04, nr. 36, p. 758.
169. Mt. S. Ukmergė. Mieste piliakalnis – būsimoji poilsio vieta. *Ateitis*, 1943 09 06, nr. 206, p. 4.
170. MURALIENĖ, M. Gandingą išsaugosime. *Kibirkštis* (Plungė), 1988 01 07, nr. 3, p. 3.

171. MURALIENĖ, M. Talkininkavome prie Gandingos piliakalnio. *Kibirkštis (Plungė)*, 1988 06 04, nr. 66, p. 3.
172. MUSTEIKYTĖ, A. Piplių piliakalnis. *Lietuvos pionierius*, 1951 07 19, nr. 27, p. 3.
173. NAGIUS, J. Studijuokime mūsų rajoną. Piliakalniai. *Komunistinis rytojus (Mažeikiai)*, 1956 10 04, nr. 119, p. 4.
174. NAGIUS, J. Studijuokime mūsų rajoną. Piliakalniai. *Komunistinis rytojus (Mažeikiai)*, 1956 10 11, nr. 122, p. 4.
175. NAGIUS, J. Griežės piliakalnių grupė. *Komunistinis rytojus (Mažeikiai)*, 1956 10 20, nr. 126, p. 4.
176. NAGLIS, B. Žmogaus ranka globoja piliakalnius. *Kauno tiesa*, 1969 11 27, nr. 277, p. 6.
177. NAGIUS, J. Naudingai prabėgo vasara. *Pergalės vėliava (Mažeikiai)*, 1972 08 31, nr. 104, p. 3.
178. NAGIUS, J. Keturios archeologinės ekspedicijos. *Pergalės vėliava (Mažeikiai)*, 1975 06 03, nr. 65, p. 3.
179. NAIVYS, E. Tvarkomas Apuolės piliakalnis. *Statyba ir architektūra*. 1973, nr. 6, p. 31.
180. NARGĖLA, S. Kultūros paminklai ir jų apsauga. *Tarybinis kelias (Kėdainiai)*, 1949 12 29, nr. 95, p. 3.
181. NARUTIS, J. Salduvės kalnui nesaldu. *Tiesa*, 1963 10 26, nr. 252, p. 4.
182. NAUNČIKAS, K. Gedimino piliakalnį Veliuonoje aplankius. *Lietuva*, 1925 08 09, nr. 193, p. 3.
183. NAVARACKAS, A. Tautos kultūrinių paminklų saugojimo talka. *Trimitas*, 1936 07 02, nr. 27, p. 637–638.
184. NAVARACKAS, A. Žemė atskleidžia paslaptis. *Komjaunimo tiesa*, 1964 11 22, nr. 231, p. 3.
185. NAVARACKAS, A. Archeologai pažįsta protėvių buitį ir kultūrą. *Tiesa*, 1967 07 15, nr. 163, p. 4.
186. NAVARAUSKAS, A. Kur stūksojo Norkūnų pilis. *Valstiečių laikraštis*, 1965 02 03, nr. 14, p. 4.
187. NAVICKAITĖ, O. Archeologijos ekspedicija. *Komjaunimo tiesa*, 1952 08 23, nr. 166, p. 3.
188. NAVICKAITĖ, O. Archeologinės ekspedicijos. *Komjaunimo tiesa*, 1953 08 28, nr. 169, p. 1.
189. NAVICKAITĖ, O. Ekspedicija būsimosios Kauno jūros vietovėse. *Tiesa*, 1953 10 04, nr. 235, p. 3.
190. Nerašytinės istorijos liudininkai kalba. *Valstiečių laikraštis*, 1957 10 21, nr. 99, p. 4.
191. NEZABITAUSKAS, A. Senovės paminklų globa. *Žemaičių žemė*, 1943 05 07, nr. 17, p. 2; 1943 05 15, nr. 18, p. 2; 1943 05 29, nr. 20, p. 4.

192. Nufilmuoti Impilties kasinėjimai. *Lietuvos aidas*, 1933 09 19, nr. 211, p. 8.
193. „Nukentėjusioji – Kernavė, kaltinamasis – biurokratizmas”. Švyturys, 1987, nr. 20, p. 22–24.
194. Nuotraukos iš Velikuškių tyrinėjimų. *Lietuvos aidas*, 1933 08 29. nr. 194, p. 1.
195. Obeliai. *XX amžius*, 1937 10 21, nr. 240, p. 7.
196. OBUOLĖNAS, K. Įsisiūbavo piliakalnius ardyti. *Lietuvos aidas*, 1934 09 26, nr. 219, p. 3.
197. OŽEKSNIS, J. Rinktinėse ir būriuose. Kaukoliškės. *Trimitas*, 1930 06 12, nr. 24, p. 481.
198. PAJĖDAITĖ, R. Lobiai iš Kernavės. *Tarybinis studentas*, 1981 09 11, nr. 26, p. 4.
199. PARKAČINSKAITĖ, M. Piliakalnyje – karjeras. *Valstiečių laikraštis*, 1966 07 01, nr. 78, p. 4.
200. PAUNKSNIS, K. Moškėnų piliakalnis. *Po Spalio vėliava* (Rokiškis), 1956 11 18, nr. 92, p. 3.
201. Pavasaris ties Godinga. *Žemaičių žemė*. 1942 06 20, nr. 25, p. 3.
202. Pažymėtini įvykiai. Miško medžiaga šaulių namams. *Trimitas*, 1932 03 10, nr. 11, p. 209.
203. Pažymėtini įvykiai. Nauji radiniai Apuolės piliakalnyje. *Trimitas*, 1932 08 04, nr. 32, p. 629–630.
204. PENKAUSKAS, A. Į talką savo noru. *Vakarinės naujienos*, 1987 06 05, nr. 130, p. 3.
205. Per atgimstančią Plungę į istorinę Godingą. *Į laisvę*, 1942 05 16, nr. 114, p. 5.
206. PETRULIS, J. Saugokime kultūros paminklus. *Komjaunimo tiesa*, 1946 06 23, nr. 55, p. 3.
207. PETRULIS, J. Suaktyvinti kraštotyros darbus. *Tiesa*, 1949 09 25, nr. 227, p. 3.
208. Piliakalnius reikia saugoti. *Vakarinės naujienos*, 1971 10 11, nr. 240, p. 2.
209. Pilietis. Iš šaulių gyvenimo. Žagarė. *Trimitas*, 1923 05 31, nr. 141, p. 26.
210. PILIPAVIČIUS, P. Archeologinė ekspedicija Aukštadvario piliakalnyje. *Lenino keliu* (Jieznas), 1960 07 27, nr. 58, p. 3–4.
211. PILIPAVIČIUS, P. Aukštadvaryje nauji archeologiniai radiniai. *Lenino keliu* (Jieznas), 1960 09 21, nr. 74, p. 2.
212. PILIPAVIČIUS, P. Ką pasakoja paskutinis šių metų radinys Aukštadvaryje. *Lenino keliu* (Jieznas), 1960 10 30, nr. 85, p. 4.
213. PLEŠKYS, A. Nuo Gargždų iki Lapių. *Trimitas*, 1927 03 31, nr. 13, p. 404–405.
214. Pradėtas tyrinėti Žvelgaičio kalnas. *Komunizmo aušra* (Žagarė), 1956 09 12, nr. 73, p. 3.
215. Punioje tęsiami tvarkymo darbai. *Lietuvos aidas*, 1939 05 03, nr. 250, p. 7.
216. PUTVINSKAITĖ, E. Varėna. Perloja. Merkinė. Liškiava. *Trimitas*, 1932 06 09, nr. 24, p. 470.
217. PUZINAS, J. Apuolės piliakalnio senovė. *Lietuvos aidas*, 1928 11 22, nr. 241, p. 7.

218. PUZINAS, J. Šių metų archeologiniams tyrinėjimams pasibaigus. *Lietuvos aidas*, 1933 10 27, nr. 244, p. 6.
219. PUZINAS, J. Įpiltis istorinių šaltinių šviesoje. *Tautos mokykla*, 1934, nr. 19, p. 359–360.
220. PUZINAS, J. Archeologiniai Įpilties tyrinėjimai. *Tautos mokykla*, 1934, nr. 20, p. 388–391.
221. RAGINIS, S. Piliakalnių būtis ir buitės. *Mūsų gamta*, 1989, nr. 1, p. 2.
222. RINKEVIČIUS, P. Archeologiniai kasinėjimai Lietuvoje. *Lietuvos aidas*, 1930 07 04, nr. 149, p. 7.
223. Rinktinėse ir būriuose. Veliuonos būrio darbai. *Trimitas*, 1931 11 12, nr. 46, p. 909–910.
224. Rūpestingai saugokime senovinius Lietuvos paminklus. *Tėviškė*, 1942 05 15, nr. 20, p. 4.
225. Rūpinasi istorinėmis vietomis ir liekanomis. *Mūsų rytojus*, 1933 01 31, nr. 15, p. 7.
226. Salduvės kalne uždrausta čiuožti slidėmis. *Tėviškė*, 1942 02 06, nr. 6, p. 5.
227. Saugokime senovinius paminklus. *Balsas*, 1942 04 17, nr. 19, p. 5.
228. SAVICKAS, A. Saugoti kultūros paminklus. *Tarybinis žodis* (Tauragė), 1950 01 08, nr. 3, p. 3.
229. SAVICKAS, G. Archeologų kasinėjimai. *Vakarinės naujienos*, 1973 07 28, nr. 175, p. 4.
230. SAVICKAS, G. Piliakalnio kronika. *Komjaunimo tiesa*, 1973 09 01, nr. 173, p. 4.
231. Senovės iškasenos. *Trimitas*, 1922 11 04, nr. 43, p. 10.
232. SILKINIS, A., BUCIUS, V. Gyvename Punioje. *Literatūra ir menas*, 1989 04 01, nr. 14, p. 10.
233. SKEIVYS, S. Vertinga dovana skaitytojams. *Tarybinė Klaipėda*, 1958 01 08, nr. 6(3169), p. 3.
234. Stiprinamos Punios pakrantės. *Lietuvos aidas*, 1934 12 27, nr. 293, p. 7.
235. STRAVINSKAS, A. Lietuvos piliakalniai. *Kauno tiesa*, 1956 03 11, nr. 51, p. 6.
236. STULPINAS, R. Skomantų piliakalnis: gamta ir sociumas. *Mokslas ir gyvenimas*, 1988, nr. 5, p. 23–25.
237. STULPINAS, R. Godingos piliakalniui – naują gyvenimą. *Kibirkštis* (Plungė), 1988 05 17, nr. 58, p. 3; 1988 05 19, nr. 59, p. 4.
238. STULPINAS, R. Gandinga vakar ir visada. *Kultūros barai*, 1988, nr. 9, p. 39–41.
239. Suniokotas „Naikių piliakalnis“. *Ateitis*, 1943 07 10, nr. 157, p. 6.
240. ŠALŪGA, R. Ant Margio kalno. *Jaunimo gretos*, 1958 08, nr. 8, p. 16.
241. ŠAULYS, V. Piliakalnis atveria paslaptis. *Vakarinės naujienos*, 1972 05 22, nr. 117, p. 2.
242. Šaulių S-gos rinktinių atstovų susirinkimas. *Trimitas*, 1938 03 17, nr. 11, p. 267.
243. ŠEŠNICKIENĖ, S. Archeologų tyrinėjimai. *Pergalės vėliava* (Mažeikiai), 1975 07 31, nr. 90, p. 3.

244. ŠETRA, V. Reikia apsaugoti kultūrinius paminklus. *Literatūra ir menas*, 1948 12 17, nr. 47, p. 3.
245. ŠIDLAUSKAS, A. Piliakalniai pasakoja. *Artojas* (Šilalė), 1975 12 11, nr. 86, p. 3.
246. ŠREIBERIS V. Istorinėmis vietomis. *Komjaunimo tiesa*, 1953 08 06, nr. 153, p. 3.
247. Švedai gėris gen. Nagevičiaus paskaita. *Dienos naujienos*, 1933 02 27, nr. 70, p. 1.
248. Švedų archeologai baigė tyrinėjimus Apuolėj. *Lietuvos aidas*, 1931 09 03, nr. 197, p. 8.
249. T., Pr. P. Tarasenska. Perkūno šventykloje. *Draugija*, 1939, nr. 13, p. 818.
250. Tai yra neleistina. *Kauno tiesa*, 1957 10 15, nr. 205, p. 3.
251. Taisyklės kultūros paminklų apsaugai vykdyti. *Tarybų Lietuva*, 1940 10 30, nr. 26, p. 2.
252. TAMASŠAUSKAS, M. Piliakalnių globėjai. *Vakarinės naujienos*, 1970 03 28, nr. 73, p. 3.
253. TARASENKA, P. Iš kelionės po Žemaitiją. *Klaipėdos kraštas*, 1925 09 11, nr. 209, p. 2; 1925 09 12, nr. 210, p. 2; 1925 09 13, nr. 211, p. 2; 1925 09 15, nr. 212, p. 2; 1925 09 16, nr. 213, p. 2; 1925 09 17, nr. 214, p. 2.
254. TARASENKA, P. Archeologiškos Lietuvos brangenybės. *Lietuva*, 1927 01 18, nr. 13, p. 4.
255. TARASENKA, P. Mūsų senovės liekanos. *Trimitas*, 1927 02 03, nr. 5, p. 145–146.
256. TARASENKA, P. Dėl praėjusių metų archeologinių tyrinėjimų. *Lietuvos aidas*, 1934 03 06, nr. 53, p. 6.
257. TARASENKA, P. Aukštaičių piliakalniai. *I laisvę*, 1942 05 18, nr. 115, p. 3.
258. TARASENKA, P. Vorutos pilis. *Ateitis*, 1943 01 23, nr. 18, p. 3–4.
259. TARASENKA, P. Nauji piliakalnių pažinimo duomenys. *Ateitis*, 1944 06 14, nr. 137, p. 3; 1944 06 15, nr. 138, p. 3.
260. TARVYDAS, S. Medvėgalis. *Tiesa*, 1954 08 15, nr. 193, p. 3.
261. TAUTAVIČIUS, A. Archeologiniai kasinėjimai padeda pažinti praeitį. *Valstiečių laikraštis*, 1956 10 03, nr. 119, p. 4.
262. TAUTAVIČIUS, A. Šių metų archeologiniai kasinėjimai. *Komjaunimo tiesa*, 1958 07 11, nr. 135, p. 3.
263. TAUTAVIČIUS, A. Šių metų archeologiniai kasinėjimai. *Tarybinis mokytojas*, 1958 10 23, nr. 85, p. 4.
264. TAUTAVIČIUS, A. Tai ne puošimas – žalojimas. *Mūsų girios*, 1962, nr. 4, p. 19–20.
265. TAUTAVIČIUS, A. Piliakalnis gali išnykti. *Mūsų girios*, 1964, nr. 3, p. 14–15.
266. TAUTAVIČIUS, A. Miegio kalnas. *Mūsų gamta*, 1965, nr. 1, p. 32.
267. TAUTAVIČIUS, A. Kada fotografuoti piliakalnius. *Mūsų gamta*, 1965, nr. 3, p. 7.
268. TAUTAVIČIUS, A. Iširtos Veliuonos apylinkės. *Šviesa* (Jurbarkas), 1965 08 22, nr. 389, p. 3.

269. TAUTAVIČIUS, A. Kryžiuočiai ties Veliuona. *Mokslas ir gyvenimas*, 1965, nr. 10, p. 29–31.
270. TAUTAVIČIUS, A. Apie senovę prabyla žemė. *Kultūros barai*, 1966, nr. 11, p. 5–7.
271. TAUTAVIČIUS, A. Mūsų protėvių archyvai. *Mūsų gamta*, 1967, nr. 6, p. 4–6.
272. TAUTAVIČIUS, A. Kas amžių kurta, neturi žūti. *Kalba Vilnius*, 1968, nr. 28, p. 14.
273. TAUTAVIČIUS, A. Amžiai byloja apie senovę. *Literatūra ir menas*, 1974 09 21, nr. 38, p. 15.
274. TAUTAVIČIUS, A. Didžiulė subyrėjusi mozaika. *Literatūra ir menas*, 1988 06 11, nr. 24, p. 10; 1988 06 18, nr. 25, p. 10.
275. TAUTAVIČIUS, A., ZALEPŪGA, Z. *Kauno tiesa*, 1969 10 26, nr. 251, p. 6.
276. TELKSNYTĖ, M., RAČKAITIS, V. Kas įmins Vorutos mįslę? *Kolektyvinis darbas* (Anykščiai), 1988 10 11, nr. 122, p. 3.
277. TĖVYNĖS SŪNUS. Raudonės tvirtovė ir Gedimino kalnas. *Pavasaris*, 1921 04 30, nr. 7–8, p. 25.
278. TYLA, K. Papilio kalnelis. *Ateitis*, 1943 10 15, nr. 240, p. 2.
279. TREIGŪNAS, A. Prie legendinio Džiugo piliakalnio. *Ateitis*, 1943 06 29, nr. 147, p. 3.
280. Turėtų būti sąžiningiau prižiūrimas Gedimino kalnas. *Naujoji Lietuva*, 1941 10 01, nr. 80, p. 3.
281. Tvarkomas Gedimino kalnas. *Naujoji Lietuva*, 1941 09 02, nr. 56, p. 5.
282. Tvarkomas Gedimino kalnas Vilniuje. *Žemaičių žemė*, 1941 10 25, nr. 20, p. 3.
283. UBYS, J. Pažinkime savo apylinkės vietas. *Tarybinis mokytojas*, 1957 01 31, nr. 3, p. 3.
284. URNELIS, E. Išsaugant būsimoms kartoms. Iš Klaipėdos rajono vykdomojo komiteto posėdžio. *Tiesa*, 1975 10 10, nr. 238, p. 2.
285. Užkurkim piliakalniuose laužus! *Trimitas*, 1932 06 16, nr. 25, p. 486.
286. V. Joninės ant Nevėžio kranto. *Trimitas*, 1927 07 07, nr. 26, p. 841.
287. V. Nagevičiaus iškasenos Apuolėje tikrai yra įrašusios naujų puslapių senovės kuršių istorijoje. *Lietuvos aidas*, 1932 08 24, nr. 191, p. 5.
288. VAITEKŪNAS, V., DAUNYS, S. Apsaugokime Salduvės piliakalnį. *Raudonoji vėliava* (Šiauliai), 1948 09 16, nr. 112, p. 3.
289. VALATKA, V. Iš Renavo ekspedicijos sugrįžus. *Komunizmo švyturys* (Telšiai), 1972 08. 11, nr. 62, p. 3.
290. Valdyba. Iš šaulių gyvenimo. Pašventupis. *Trimitas*, 1923 04 26, nr. 136, p. 26.
291. VALIONIS, M. Pasaka – ne pasaka. *Pergalė*, 1959, nr. 2, p. 184–185.
292. Valstybės Archeologijos Komisijos įstatymas. *Laikinosios vyriausybės žinios*, 1919 08 28, 1 metai, nr. 11, p. 1.
293. Valstybės Archajologijos Komisijos taisyklės. *Laikinosios vyriausybės žinios*, 1920 03 26, nr. 25, p. 1.

294. VASARINIS, Joninės. *Biržiečių balsas*, 1925 06 21, nr. 11, p. 3.
295. VASILIAUSKAS, P. Susirūpinkime Medvėgalio likimu. *Tiesa*, 1959 03 21, nr. 66, p. 3.
296. VILAINIS, A. Senosios Karšuvos padangėj. *Žemaičių žemė*, 1942 10 24, nr. 43, p. 3.
297. VILAINIS, A. Prie išnykusio Gondingos miesto. *Ateitis*. 1943 03 17, nr. 63, p. 3.
298. VILAINIS, A. Istorinės Veliuonos piliakalnio šlaituose. *Ateitis*, 1943 07 16, nr. 162, p. 3.
299. VILAINIS, A. Laukuvos apylinkėse. *Ateitis*, 1943 09 01, nr. 202, p. 3.
300. VINCIKAS, Z. Lietuvos piliakalniai atskleidžia mūsų istorijos paslaptis. *Jaunoji karta*, 1933 09 03, nr. 34, p. 573–574.
301. VYTARTAS, T. “Nukentėjusioji – Kernavė, kaltinamasis – biurokratizmas”. *Švyturys*, 1987, nr. 11, p. 10–28.
302. ZABIELA, G. Kai piliakalnis neprabyła. *Lenino keliu* (Utena), 1987 05 21, nr. 61, p. 3.
303. ZABIELA, G. Kirsti, bet ne viską. *Mūsų gamta*, 1988, nr. 4, p. 8.
304. ZABIELA, G. Ką rodo tyrinėjimai prie Siesarties. *Gimtoji žemė* (Ukmergė), 1988 04 26, nr. 50, p. 3.
305. ZABIELA, G. Pelekonių piliakalnių tyrinėjimai. *Naujas gyvenimas* (Prienai), 1989 01 03, nr. 2, p. 3.
306. ZABIELA, G. Iš Pelekonių kaimo senovės. *Naujas gyvenimas* (Prienai), 1989 12 14, nr. 149, p. 3.
307. ZABIELA, G. Istorija, perskaityta griūvančiame piliakalnyje. *Tėviškės žinios* (Kaunas), 1990 05 08, nr. 52, p. 4; 1990 05 12, nr. 53, p. 3.
308. Zarasų kraštas atidengė mūsų senovės paslaptis. *Lietuvos aidas*, 1933 10 07, nr. 227, p. 5.
309. ŽEIŽIENĖ, E. Sodininkų ekspansija į Maisiejūnų piliakalnį. *Į komunizmą* (Kaišiadorys), 1988 11 29, nr. 143, p. 3.
310. ŽILĖNAS, A. Avizos ant piliakalnių. *Tarybinė žemė* (Zarasai), 1969 10 23, nr. 125, p. 3.
311. ŽILINSKAS, A. Piliakalnių apsauginės zonos. *Komunistinis rytojus* (Alytus), 1973 04 17, nr. 45, p. 3.
312. Žinios apie piliakalnius, istorinius ir gamtos paminklus. *Trimitas*, 1936 06 11, nr. 24, p. 552.
313. ŽUKAUSKAS, A. Istorinių revoliucinių ir archeologinių paminklų pasportizaciją vykdanč. *Stalino keliu* (Kupiškis), 1951 10 24, nr. 82, p. 3.
314. ŽULKUS, V. Radiniai Birutės kalne. *Tarybinė Klaipėda*, 1977 05 22, nr. 120, p. 3.
315. ŽULKUS, V. Birutės kalno paslaptys. *Mokslas ir gyvenimas*, 1984, nr. 6, p. 16–17.
316. Археологические раскопки в Жемайтии. *Советская Литва*, 1948 09 04, nr. 210, с. 4.
317. Археологические раскопки в Литве. *Советская Литва*, 1949 10 05, nr. 235, с. 1.

318. Моргун, А. Поиск, которому нет конца. Советская Литва, 1977 08 11, нр.186(10395), с. 4.
319. Научные экспедиции. Советская Литва, 1953 06 26, нр. 149, с. 3.
320. В Шяуляйском этнографическом музее. Советская Литва, 1957 01 03, нр. 2, с. 3.

Literatūra

1. *22-eji nepriklausomybės metai Merkinėje (1918–1940)*. Merkinė, 2020.
2. *Alytaus rajono piliakalniai*. V., 2013.
3. ALMINAUSKIS, K. *Instrukcija Lietuvos žemės vardynui surašyti*. Kaunas, 1934.
4. Altlitauische Befestigungsanlagen. *Das Litauen–Buch. Eine Auslese aus der Zeitung der 10. Armee*. Wilna, 1918, S. 69–73.
5. ANDZEJOWSKI, J., ENGEL, M., PIOTROWSKI, A., RUSZKOWSKA, M., SZEWCZUK, U., WÓJCIK, A. *Zabytki z okresu wpływów rzymskich, średnio-wieczna i czasów nowożytnych z Białorusi*. Warszawa, 2005.
6. *Apuolė. Ausgrabungen und Funde 1928–1932*. Klaipėda, 2009.
7. *Apuolė. Kasinėjimai ir radiniai 1928–1932*. Klaipėda, 2021.
8. *Archaeology. The whole story*. London, 2017.
9. Archeologijos paveldo apsaugos ir priežiūros chartija. *Kultūros paveldo apsauga (reglamentuojančių dokumentų rinkinys)*. V., 1997, p. 249–254.
10. *Architektas Sigitas Lasavickas*. V., 2014.
11. *Aušros medis*. Kaunas, 1925.
12. BALČIŪNAS, J. Mokslinės metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos archeologiniai tyrinėjimai 1967–1986 metais. *1967–1986 m. istorijos ir kultūros paminklų tyrinėjimai*. V., 1987, p. 31–36.
13. BALODIS, F. *Jersika un tai 1939. Gadā izdarītie izrakumi*. Rīga, 1940.
14. BALODIS, F., TEIKMANIS, A., KUDZIŅŠ, P., KUDZIŅŠ, L. *Izarakumi Rauras Tanīsa kalnā. Arhaiologijas raksti. IV sējums 1 daļa*. Rīga, 1929.
15. *Baltų archeologija*. 1997 nr. 1(10).
16. BANAITIS, M. Vytauto Didžiojo karo muziejaus 2009 metų kronika. *Vytauto Didžiojo karo muziejus 2009 metais*. Kaunas, 2010, p. 174–211.
17. BANYTĖ-ROWELL, R., KURILA, L., SIMNIŠKYTĖ-STRIMAITIENĖ, A. Mykolo Brenštejno „Archeologinio Kauno gubernijos inventoriaus“ mokslinė išliekamoji vertė. *Archeologinis Kauno gubernijos inventorius, parengtas Mykolo Eustachijaus Brenšteino. Aestiorum hereditas III/2*, Warszawa, 2016, p. 174–295.
18. BARANAUSKAS, T. Vorutos pilis. *Mūsų praeitis*. V., 2001, t. 7, p. 43–70.
19. BARAUSKAITĖ, I. Istorijos ir kultūros paminklų sąrašo duomenys. *MP*, 1991, t. 9, p. 83–88.
20. BARONAS, D., MAČIULIS, D. *Pilėnai ir Margiris: istorija ir legenda*. V., 2010.

21. BARTKUS, K. Nepastebėtas piliakalnis ties Kaunu. *Kraštotyra*. V., 1963, p. 110–112.
22. BASANAVIČIUS, J. Apie senovės Lietuvos pilis. *Auszra*. 1883, nr. 1, p. 15–18; nr. 2, p. 36–41, nr. 3, p. 61–64; nr. 4, p. 97–102, nr. 5, p. 129–135; nr. 6, p. 163–169; nr. 8–10, p. 236–242; 1884 nr. 1–3, p. 37–52.
23. BASANAVIČIUS, J. *Rinktiniai raštai*. V., 1970.
24. BATŪRA, R. Kur ieškoti XIII a. vidurio „Tviremet“. *Kraštotyra*. V., 1964, p. 116–130.
25. BATŪRA, R. Linkmenų pilis ir krašto gynyba XIII–XV a. *Ignalinos kraštas*. V., 1966, p. 34–42.
26. BATŪRA, R. Užpalių pilis. *Kraštotyra*. V., 1966, p. 61–67.
27. BATŪRA, R. Drūkšių pilis. *Gaidės ir Rimšės apylinkės*. V., 1969, p. 24–29.
28. BATŪRA, R. Merkinės pilis. *Merkinė*. V., 1970, p. 28–35.
29. BATŪRA, R. Dubingių pilis. *Dubingiai*. V., 1971, p. 39–49.
30. BAUBONIS, Z., ZABIELA, G. *Šilalės krašto piliakalnių atlasas*. V., 2006.
31. BAUBONIS, Z., ZABIELA, G. *Klaipėdos rajono piliakalniai*. V., 2009.
32. BAUBONIS, Z., ZABIELA, G. *Klaipėdos rajono piliakalniai*. V., 2017 (II leidimas).
33. BAUBONIS, Z., ZABIELA, G. *Žemių įtvirtinimai Lietuvoje*. V., 2019.
34. BAUBONIS, Z., VIRŠILIENĖ, J., ZABIELA, G. *Šilalės rajono piliakalniai*. V., 2017.
35. BAUMANE, G. Pieminekļu valdes darbība 20. gs. 20. – 40. gados. *Pieminekļu valdei – 90. Pieminekļu valdes mantojums Latvijas Nacionālā vēstures muzeja krājumā. Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti. Nr. 18*. Rīga, 2013, p. 9–44.
36. Bendrųjų Reikalų Departamento įsakymai. *Švietimo darbas*. Kaunas, 1926, nr. 4, p. 423–446.
37. BERENIS, V. Egodokumentų tyrimai: ištakos, metodai, perspektyvos. *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*. V., 2013, p. 13–26.
38. BIELENSTEIN, A. Die lettische Burgberge, *Труды десятого археологического съезда в Риге 1896 г.* Рига, 1899, т. 2, p. 20–35.
39. *Bilionių piliakalnis – nauji Žemaitijos istorijos faktai*. Klaipėda, 2019.
40. BRASTINŠ, E. *Latvijas pilskalni*. 1. Kuršu zeme. Rīgā, 1923.
41. BRASTINŠ, E. *Latvijas pilskalni*. 2. Zemgale un Augšzeme. Rīgā, 1926.
42. BRASTINŠ, E. *Latvijas pilskalni*. 3. Latgale. Rīgā, 1928.
43. BRASTINŠ, E. *Latvijas pilskalni*. 4. Vidzeme. Rīgā, 1930.
44. BUČAS, J. Pokyčių iššūkiai paveldosaugoje. *KP*, 2010, t. 15, p. 7–14.
45. BURACAS, B. *Lietuvos piliakalniai*. V., 2011.
46. BURSKI, K. Normatywne podstawy ochrony dóbr kultury w PRL. *Studium historyczno–prawne. Prawo a ochrona dóbr kultury*. Kraków, 2014, p. 78–98.

47. BUTKEVIČIENĖ, J. *Lietuvos architektūros paveldotvarka: netektys ir atradimai*. V., 2014.
48. CROME, H. Karte und Verzeichnis der vor- und frühgeschichtlichen Wehranlagen in Ostpreussen. *Altpreussen*. Königsberg, 1937, Heft 3, S. 97–136.
49. ČEPAITIENĖ, R. *Laikas ir akmenys. Kultūros paveldo sampratos moderniojoje Lietuvoje*. V., 2005.
50. ČEPAITIENĖ, R. *Paveldosauga globaliajame pasaulyje*. V., 2010.
51. DAKANIS, B. Archeologijos paminklų kartografavimas Lietuvos TSR. 1967–1987 m. istorijos ir kultūros paminklų tyrinėjimai. V., 1987, p. 37–49.
52. DAKANIS, B. Archeologijos paminklų apskaita Lietuvoje. *Aktualūs kultūros paminklų tyrinėjimų uždaviniai*. V., 1988, p. 98–108.
53. DAKANIS, B. Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklai. Archeologijos paminklai. *Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas*. V., 1988, t. 1, p. 12–16.
54. DAKANIS, B. Archeologinių vietų kartografavimas. *Lietuvos kultūros paveldo kartografiniai tyrimai: raida, būklė, perspektyva*. V., 2001, p. 69–77.
55. DAUGUDIS, V. Šeimyniškių piliakalnis. *300 kultūros paminklų*. V., 1980, p. 122–123.
56. DAUGUDIS, V. *Senoji medinė statyba Lietuvoje*. V. 1982.
57. DAUKANTAS, S. *Būdas senovės lietuvių kalnėnų ir žemaičių*. V., 1988.
58. Dėl Lietuvos TSR nacionalinio parko steigimo. *Gamtos apsauga. Normatyvinių aktų rinkinys*. V., 1976, p. 181–184.
59. DINGELIS, J., POŠKIENĖ, D. Lietuvai pagražinti draugijos vadovai. *Tautos kuriama Lietuva*. Kaunas, 2021, p. 72.
60. DU BOIS DE MONTPÉREUX, F. Des tumulus, des forts et des remaparts de la Russie occidentale. *Annuaire des voyages et de la géographie pour l'année 1847, par une réunion de géographes et de voyageurs, sous la direction de M. Frédéric Lacroix*. Paris, 1847, p. 127–158.
61. ENGEL, M. *Jaćwieskie ośrodkie grodowe*. Warszawa, 2020.
62. Europos archeologinio paveldo apsaugos konvencija. *Kultūros paveldo apsauga (reglamentuojančių dokumentų rinkinys)*. V., 1997, p. 99–106.
63. GAIGALAS, A. Lietuvos gamtos apsaugos draugija. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. V., 2008, t. XIII, Leo – Magazyn, p. 220.
64. GALAUNĖ, P. Dėl mūsų praeities paminklų likimo. *Dailės ir kultūros baruose*. V., 1970, p. 209–212.
65. GALAUNĖ, P. Dėl mūsų praeities paminklų likimo. *Dailės ir kultūros baruose*. V., 1970, p. 213–217.
66. Gamtiniai istoriniai paminklai. *Gamtos apsauga. Normatyvinių aktų rinkinys*. V., 1976, p. 185–194.
67. *Gamtos apsauga. Normatyvinių aktų rinkinys*. V., 1976.

68. Gamtos apsaugos įstatymas. *Gamtos apsauga. Normatyvinių aktų rinkinys*. V., 1976, p. 5–7.
69. GIEDRAITIS, L. *Sąjūdžio pakylėti*. V., 2009.
70. GIRDŽIUS, V. *Masinis – politinis ir kultūrinis darbas kolektyviniame ūkyje*. V., 1949.
71. GIRDŽIUS, V. *Tarybų Lietuvos kultūros – švietimo įstaigų darbo laimėjimai*. V., 1950.
72. GIRDŽIUS, V. Dėl priemonių kultūros paminklų apsaugai pagerinti. *Kultūros – švietimo darbuotojo vadovas*. V., 1951, p. 177–178.
73. GIRDŽIUS, V. Kultūros paminklų apsaugos nuostatai. *Kultūros – švietimo darbuotojo vadovas*. V., 1951, p. 178–185.
74. GIRDŽIUS, V. Instrukcija archeologiniams ir istoriniams paminklams apskaityti bei apsaugoti Lietuvos TSR teritorijoje. *Kultūros – švietimo darbuotojo vadovas*. V., 1951, p. 186–195.
75. GIRININKAS, A. Vytautas Daugudis (1929 11 02 – 2002 01 10). *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2002 metais*. V., 2005, p. 355–356.
76. GIRININKAS, A. Vytautas Daugudis. Tarp archeologijos populiarinimo ir akademiškumo. *Vytautas Daugudis*. Klaipėda, 2014, p. 67–73.
77. GIRININKIENĖ, V. Lietuvai pagražinti draugijos Veliuonos skyriaus veikla. *Veliuona*. V., 2001, p. 390–398.
78. GLEMŽA, J. 50 metų nutarimui „Apie kultūros vertybių saugojimą“. *MP*, 1969, p. 4–5.
79. GLEMŽA, J. R. *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas*. V., 2002.
80. GLEMŽA, J. Paveldosaugos raidos fragmentai (atsiminimai). *KP*, 2015, t. 19, p. 145–187.
81. GLEMŽA, J. Paveldosaugos raidos Lietuvoje fragmentai. *KP*, 2017, t. 21, p. 170–189.
82. GLEMŽA, J. Lietuvos kultūros paminklų apskaitai 60 metų. *KP*, 2019, t. 23, p. 25–32.
83. GRAUDONIS, J. Arheologisko piemineklių apžināšana Augšzemē. *Zinātniskās atskaites sesijas referātu tēzes par arheologu, antropologu un etnogrāfu 1968. gada pētījumu rezultātiem*. Rīgā, 1968, p. 35–39.
84. GRAUDONIS, J. Lielā darba pirmie soļi. *Latvijas PSR zinātņu akadēmijas vēstis*. Rīga, 1976, nr. 4, p. 149–151.
85. GRAUDONIS, J. Apdzīvotība un celtniecība Mūkukalnā. *Arheoloģija un etnogrāfija*. Rīgā, 1978, t. XII, p. 24–51.
86. GRAUDONIS, J. *Nocietinātās apmetnes Daugavas lejtecē*. Rīga, 1989.
87. GRIGALAVIČIENĖ, E. Kerelių piliakalnis. *LA*, 1992, t. 8, p. 85–105.
88. GRIGAS, R. *Lietuvos piliakalnių paslaptys*. V., 2018.

89. GRIGAS, R. *Lietuvos piliakalnių paslaptys ir jų atodangos dabartyje*. V., 2019 (II leidimas).
90. GRIGAS, R. *Lietuvos piliakalnių paslaptys ir jų atodangos dabartyje*. V., 2020 (III leidimas).
91. GRIMALAUSKAITĖ, D., REMECAS, E. *Pinigai Lietuvoje*. V., 2016.
92. GRIŽAS, G. Ižangos žodis. *Balys Buračas. Lietuvos piliakalniai*. V., 2011, p. 5–6.
93. GUDAVIČIUS, E., NIKŽENTAITIS, A. M. Strijkovskis ir Pilėnų siejimas su Punia, *LIM 1981*. V., 1982, p. 32–40.
94. GUŠČIKA, E., LAZDIŅA, I., UŠPELIS, O., VASKS, A. Latvijas pilskalnu arheoloģiskā izpēte un tās rezultāti. *Latvijas universitātes raksti*. Rīgā, 2006, nr. 695, p. 27–40.
95. HENTSCHEL, W. Die litauischen Pilskałnis und die deutschen Wallburgen. *Das Litauen–Buch. Eine Auslese aus der Zeitung der 10. Armee*. 1918, S. 74–75.
96. HODDER, I. *Praeities skaitymas*. V., 2000.
97. HOFFMANN, M. J. *Dzieje archeologii Prus Wschodnich od poczātku XVIII wieku do 1920 roku*. Olsztyn, 2013.
98. HOŁUBOWICZOWE, H. i W. *Wykopaliska na Wileńszczyźnie w latach 1938 i 1939*. Wilno, 1940.
99. *Informator archeologiczny. Badania 1970 r.* Warszawa, 1971.
100. *Informator archeologiczny. Badania 1980 r.* Warszawa, 1981.
101. *Informator archeologiczny. Badania 1990 r.* Warszawa, 1994.
102. JABLONSKIS, I. Kur buvo Kretingos pilis. *Kraštotyra*. V., 1975, p. 177–182.
103. JAKELAITIS, V. LTSR Kraštotyros draugijos tarybos prezidiumo ataskaita antrajam suvažiavimui. *Kraštotyra*. V., 1966, p. 11–20.
104. JANKEVIČIUS, K., STASINAS, J. Viktoras Bergas ir jo laikas. *Gamtos riterio lobiai*. V., 2007, p. 18–37.
105. JASKANIS, D. Archeologiczne zdjęcie Polski, czyli o ciągłej potrzebie doskonalenia metod badawczych w archeologii. *Archeologia Polski Środkowo-wschodniej*. Lublin, 2000, t. V, p. 286–298.
106. JOKUBAUSKAS, V. Karininko Petro Tarasenkos tarnyba Lietuvos kariuomenėje. *LA*, 2015, t. 41, p. 169–184.
107. JOKUBAUSKAS, V. *Karo istorija: tyrimai, metodai, poveikis, taikymas*. Klaipėda, 2021.
108. JOVAIŠA, E., MARKELEVIČIUS, J. *Lietuvos TSR archeologijos paminklai ir jų apsauga*. V., 1976.
109. JUCEVIČIUS, L. A. *Raštai*. V., 1959.
110. JUCEVIČIUS, L. A. Žemaičių žemės prisiminimai. *Raštai*. V., 1959, p. 417–421.
111. JUREVIČIENĖ, J. *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga*. V., 2010.
112. KAMINSKAS, R. *Praeities paminklai ir šiandiena*. V., 1983.

113. KAMINSKAS, R. V. *Žmogus ir paminklai. Architektūros ir meno vertybių gelbėjimas Lietuvoje*. V., 2009.
114. KARCZEWSKI, M. Państwowe grono konserwatorów zabytków archeologicznych i Państwowe muzeum archeologiczne: ich rola w ochronie zabytków archeologicznych. *Seminare*. Poszukiwania naukowe, 2015, t. 36, nr. 4, p. 183–197.
115. KAVALIAUSKAITĖ, J. Tarp prigimties ir tautos: žaliųjų pirmeiviai sovietmečio Lietuvoje. *Sąjūdžio ištakų beiėškant: nepaklusniųjų tinklaveikos galia*. V., 2011, p. 214–267.
116. KERŠYTĖ, A. Valstybės archeologijos komisija. *BA*, 1996, nr. 2(9), p. 24–32.
117. KERŠYTĖ, N. Kultūros paminklų apsaugos įstaiga Lietuvoje. *KP*, 2001, t. 8, p. 77–90.
118. KOWALENKO, W. *Grody i osadnictwo grodowe Wielkopolski wczesnohistorycznej (od VII do XII wieku)*. Biblioteka prehistoryczna, t. III. Poznań, 1938.
119. Kronika. *MP*, 1970, p. 128–129.
120. KRUSE, F. H. C. *Necrolivonica*. Leipzig, 1842.
121. KRZYWICKI, L. Góra sypana na gruntach folw. Bujbe, *Wisla*. Warszawa, 1891, t. 5, p. 165.
122. KRZYWICKI, L. *Żmudź starożytna*. Warszawa, 1906.
123. KŠIVICKIS, L. *Žemaičių senovė*. Kaunas – Marijampolė. 1928.
124. KUDABA, Č. Padubysių kraštotyriminkas. *Kraštotyra*. V., 1975, p. 292–296.
125. KULEVIČIUS, S. Per praeties palikimą į ateitį: visuomeninio paveldosaugos judėjimo virsmai sąjūdžio išvakarėse. *Sąjūdžio ištakų beiėškant: nepaklusniųjų tinklaveikos galia*. V., 2011, p. 185–213.
126. KULEVIČIUS, S. Antrasis pilių gyvenimas: istorinių pilių atmintis ir rekonstravimas modernioje Lietuvoje. *Acta humanitarica universitatis Saulensis*. Šiauliai, 2013, t. 16, p. 183–205.
127. KULIKAUSKAS, P. Lietuvos archeologijos mokslo klausimai draugo Stalino darbų kalbos mokslo klausimais šviesoje. *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos žinyras, t. IX. Sesija, skirta J. V. Stalino darbams kalbos mokslo klausimais*. V., 1952, p. 168–178.
128. KULIKAUSKAS, P. Nemenčinės piliakalnis. *ILKI*, 1958, t. I, p. 20–43.
129. KULIKAUSKAS, P. *Užnemunės piliakalniai I–XIII amžiuje*. V. 1982.
130. KULIKAUSKAS, P., ZABIELA, G. *Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.)*. V., 1999.
131. KULIKAUSKAS, P. Archeologijos mokslas Istorijos institute pokario metais. *LIM 2000*. V., 2001, p. 379–396.
132. KULIKAUSKAS, P. *Kelias į archeologiją*. V. 2003.
133. KULIKAUSKIENĖ, R. Поболь Л. Д. Славянские древности Белоруссии. (Ранний этап зарубинецкой культуры). «Наука и техника». Минск, 1971, 323 с., 4700 экз.; Поболь Л. Д. Славянские древности Белоруссии. (Мо-

- гильники раннего этапа зарубинецкой культуры). Минск, 1973, 280 с., 5300 экз.; Поболь Л. Д. Славянские древности Белоруссии (свод археологических памятников раннего этапа Зарубинецкой культуры – с середины III в. до н. э. по начало II в. н. э.) Минск, 1974, 422 с., 1850 экз. *LIM* 1976. V., 1977, p. 102–104.
134. *Kultūros – švietimo darbuotojo vadovas*. V., 1948.
  135. *Kultūros – švietimo darbuotojo vadovas*. V., 1951.
  136. Kultūros paminklų apsaugos įstatymas. *Kraštotyra*. V., 1967, p. 5–8.
  137. Kultūros paminklų apsaugos ir muziejinkystės kronika. *MP*, 1969, p. 145–147.
  138. *Kultūros paminklų enciklopedija*. *Rytų Lietuva*. V., 1996, t. I; 1998, t. II.
  139. KUNCEVIČIUS, A., POŠKIENĖ, J. Žvilgsnis į Lietuvos archeologijos paveldo apsaugos ištakas. *AL*, 2017, t. 18, p. 29–46.
  140. KUPREVIČIUS, V. Vytauto Didžiojo Kultūros Muziejaus 1936–XI. 1 – 1939. XII. 31 darbų apyskaita. *Vytauto Didžiojo Kultūros muziejaus metraštis*. Kaunas, 1941, t. I, p. 331–391.
  141. KURIENĖ, V. *Valstybinė kultūros paveldo apsauga Vilniaus krašte 1922–1939. Daktaro disertacija*. V., 2022.
  142. KUTUT, V. *Paveldo statinių tvarkybos technologijos*. V., 2014.
  143. LAMM, J. P. Leidėjo pratarė. *Apuolė. Kasinėjimai ir radiniai*. 1928–1932. Klaipėda, 2021, p. 9–12.
  144. Landšaftiniai istoriniai draustiniai. *Gamtos apsauga. Normatyvinių aktų rinkinys*. V., 1976, p. 131–138.
  145. *Latvijas archeoloģijas rokasgrāmata*. Rīga, 2021.
  146. *Latvijas PSR archeoloģija (1940–1974)*. Rīgā, 1976.
  147. *Latvijas PSR kultūras pieminekļu saraksts*. Rīgā, 1969.
  148. *Latvijas PSR vēstures un kultūras pieminekļu saraksts*. Rīgā, 1984.
  149. LAURINAVIČIUS, Č. Litbelo istorija. *Lietuvos istorija*. V., 2013, t. IX dalis I. Nepriklausomybė (1918–1940 m.), p. 123–125.
  150. LAURINAVIČIUS, Č., SIRUTAVIČIUS, V. *Lietuvos istorija*. V., 2008, t. XII dalis I. Sąjūdis: nuo „persitvarkymo“ iki kovo 11–osios.
  151. LAVENTO, M. Invisibility of visible colours in archaeology. *Interarchaeologia*, 2. V., Helsinki, Riga, Tallinn, 2007, p. 11–20.
  152. LEIMONAS, J., MAŽIULIS, A. Pavasarininkai. *Lietuvių enciklopedija*. Boston, 1960, t. XXII, p. 195–199.
  153. LIEKIS, A. *Lietuvos Mokslų Akademija. 1941–1990*. V., 2001.
  154. *Lietuvos gamta*. V., 1966.
  155. *Lietuvos katalikų bažnyčios kronika. 1975–1976*. Chicago, 1976.
  156. *Lietuvos kultūros kongresas*. V., 1991.
  157. *Lietuvos piliakalniai. Atlasas*. V., 2005, t. I–III; 2017, t. IV.

158. *Lietuvos piliakalniai* (atvirukų rinkinys). V., 1958; II serija. V. 1967; III serija. V. 1969.
159. *Lietuvos Respublikos istorijos ir kultūros paminklų sąrašas*. V., 1993, t. I–II.
160. *Lietuvos TSR archeologijos atlasas*. V., 1975, t. II. Piliakalniai.
161. *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos (septintojo šaukimo) pirmoji sesija. 1967 m. balandžio 14 ir 15 d. Stenogramos*. V., 1967.
162. *Lietuvos TSR istorija*. V. 1975, t. IV.
163. Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymas. *MP*, 1980, t. 2, p. 3–21.
164. *Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas*. V., 1988, t. 1. Vilnius.
165. Lietuvos TSR Kraštotyros draugijos (LKD) įstatai. *Lietuvos TSR Kraštotyros draugijos įstatai, darbo programa, I suvažiavimo nutarimas*. V., 1964.
166. *Lietuvos TSR kultūros paminklų apsauga. Įstatymas ir atsakymai*. Kaunas, 1940.
167. *Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas*. V. 1973.
168. *Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas (tęsinys)*. V., 1977.
169. *Lietuvos TSR Ministrų tarybos nutarimas nr. 184. Dėl priemonių kultūros paminklų apsaugai pagerinti ir kultūros paminklų apsaugos nuostatai*. V., 1949.
170. LILEIKĖ, M. Archeologinio paveldo suvokimas ir teisinis reglamentavimas Lietuvoje 1940–1944 m. *KP*, 2017, t. 21, p. 19–25.
171. LOCK, G., RALSTON, I. *Atlas of the hillforts of Britain and Ireland*. Edinburgh, 2022.
172. LUCHTANAS, A. Kernavės Pilies kalno tyrinėjimai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1984 ir 1985 metais*. V., 1986, p. 32–35.
173. MACIEJAUSKIENĖ, V. “Lietuvos vietovardžių žodynas“: pobūdis ir sandara. *Lituanistica*, 2002, nr. 2, p. 102–117.
174. MAČIULIS, D. Kryžių kalno ir jį supančio kraštovaizdžio istorinė raida. *KP*, 2000, t. 6, p. 71–88.
175. MAČIULIS, D. Kryžių kalno ir jį supančio kraštovaizdžio istorinė raida. *Kryžių kalno istorinė raida ir jo išlikimo problemos*. Šiauliai, 2000, p. 41–65.
176. MAČIULIS, D. *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927–1940 metais*. V., 2005.
177. MAČIULIS, D. Atminties kultūrų formavimo strategijos Lietuvos urbanistinėse erdvėse kaip atminties kultūros kūrimo vieta. *Atminties daugiasluoksniškumas*. V., 2013, p. 137–195.
178. MAČIULIS, D. Valstybės kultūros politika. *Lietuvos istorija*. V., 2015, t. X dalis II. Nepriklausomybė (1918–1940 m.), p. 41–67.
179. MAĐRY, W. *Władysław Kowalenko (1884–1966). Badacz dziejów dawnej Słowiańszczyzny na lądzie i na morzu*. Warszawa, 2019, p. 109–110.
180. MÄESALU, A., VALK, H. Research in the Late Iron Age. *Estonian archaeology I. Archeological research in Estonia 1865–2005*. Tartu, 2006, p. 127–158.

181. *Mapa grodzisk w Polsce*. Kraków, 1964.
182. MARCINIAK, A. Poland, *Encyclopedia of archaeology. History and discoveries*. Santa Barbara, Denver, Oxford, 2001, vol. III, p. 1037–1045.
183. *Medvėgalio archeologinio komplekso naujausių tyrimų duomenys*. Klaipėda, 2020.
184. MISIUS, K. Valstybės archeologijos komisija ir jos veikla. *KP*, 2011, t. 11, p. 3–32.
185. MISIUS, K. Lietuvos kultūros paminklų registracija ir jų apsaugos organizavimas. *KP*, 2019, t. 23, p. 3–24.
186. MISIUS, K. Valstybės archeologijos komisijai 100 metų. *KP*, 2020, t. 24, p. 28–73.
187. MUGUREVICS, E. The work of archaeologists from the Latvian Institute of History in the post-war years (1946–1998). *Inside Latvian archaeology*. Göteborg, 1999, p. 141–151.
188. *Muistse Eesti linnused*. Tartus, 1939.
189. Mūsų uždaviniai ir problemos. *MP*, 1979, t. 1, p. 3–11.
190. NARBUTAS, T. *Lietuvių tautos istorija*. V., 1998, t. 1.
191. NEFAS, M. *Dvasios aristokratai. Lietuvos šaulių sąjungos siekiai ir realybė 1919–1940 m.* V., 2019.
192. *Nekilnojamųjų istorijos ir kultūros paminklų apskaitos, saugojimo, priežiūros, naudojimo ir restauravimo tvarkos instrukcija*. V., 1986.
193. NERMAN, B. 1931 m. Apuolės kasinėjimai. *Apuolė. Kasinėjimai ir radiniai 1928–1932*. Klaipėda, 2021, p. 15–137.
194. OSTAŠENKOVIENĖ, V., BALZA, R. Petras Romas Olišauskas (1946 05 01 – 2021 07 08). *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2020 metais*. V., 2021, p. 730–733.
195. Pabaltijo respublikų pasitarimo kultūros paminklų apsaugos klausimais rezoliucija. *MP*, 1970, p. 79.
196. *Paminklosaugos nurodymai*. V., 1989.
197. Patarimai, kaip daryti archeologines ekskursijas ir kasinėjimus. *Švietimo darbas*. 1920, nr. 8–9, p. 35–42.
198. Petras Tarasenska. *Tarybų Lietuvos rašytojai*. V., 1957, p. 467–472.
199. *Pieminekļu valdei – 90. Pieminekļu valdes mantojums Latvijas Nacionālā vēstures muzeja krājumā. Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti. Nr. 18*. Rīga, 2013.
200. PILYPAITIS, A. Archeologijos paminklų kartografavimas. *BA*, 1994 12, nr. 3, p. 16–17.
201. PILYPAITIS, A. Kartografinio fenomeno raiška Lietuvos paminklosaugoje. *Lietuvos kultūros paveldo kartografiniai tyrimai: raida, būklė, perspektyva*. V., 2001, p. 4–9.
202. Pirmasis Lietuvos TSR kraštotyros draugijos suvažiavimas. *Kraštotyra*. V., 1965, p. 1–9.

203. PRYŠMANTAS, V. Lietuvos senovės paminklų apsaugos reikalu. *Židinys*, 1939, nr. 10, p. 413–415.
204. PŠIBILSKIS, V. B. Rūpinimasis istorijos ir kultūros paminklų išsaugojimu 1940–1941 metais. *MP*, 1987, t. 8, p. 37–42.
205. PUUSTAK, Ü. The development of heritage protection in Estonia, *Estonian cultural heritage. Preservation and conservation. 2005–2012*. Tallinn, 2013, vol. 1, p. 5–8.
206. PUZINAS, J. Šis tas iš Īpilties tyrinėjimų. *Židinys*, 1934, nr. 10, p. 322–323.
207. PUZINAS, J. VI. Nagius-Nagevičius kaip archeologas. *Generolo gydytojo Nagiaus-Nagevičiaus gyvenimo ir darbų apžvalga*. Putnam, 1962, p. 236–250.
208. PUZINAS, J. Šis tas iš tarptautinio archeologų kongreso Osloje. *Rinktiniai raštai*. Chicago, 1983, t. I, p. 371–378.
209. RAČKAUSKAS, K. *Kraštotyros sąjūdis Lietuvoje*. V., 1987.
210. RAČKAUSKAS, K. Paminklų apsaugos fondas. *MP*, 1988, t. 8, p. 75–80.
211. RADZIUKYNAS, J. *Suvalkų rėdybos pilekaliai su žemlapiu*. Varšava, 1909.
212. RENFREW, C., BAHN, P. *Archaeology: theories, methods and practice*. London, 2008. Fifth edition.
213. RENFREW, C., BAHN, P. *Archaeology: theories, methods and practice*. London, 2017. Seventh edition.
214. RIMANTIENĖ, R. P. Tarasenka. Lietuvos piliakalniai. Valstybine Politines ir Mokslines Literatūros Leidykla. V., 1956, 8, str. 98+45 ryc. w tekście. *Rocznik Olsztyński*. Olsztyn, 1959, t. II, p. 290–294.
215. RIMANTIENĖ, R. Kraštotyriminkų archeologų laukia darbai. *Kraštotyra*. V., 1963, p. 127–131.
216. RITUMS, R. Arheoloģijas pieminekļu apzināšana, aizsardzība un izpēte. *Pieminekļu valdei – 90. Pieminekļu valdes mantojums Latvijas Nacionālā vēstures muzeja krājumā. Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti*. Nr. 18. Rīga, 2013, p. 45–96.
217. RZESZOTARSKA-NOWAKIEWICZ, A. Frédéric Dubois de Montpéroux – francuski badacz litewkisch kurhanów. *Inwentarz archeologiczny gubernii kowieńskiej Michala Eustachego Brensztejna. Aestiorum hereditas*, t. III/2. Warszawa, 2016, p. 344–363.
218. SALATKIENĖ, B. Jurgaičių piliakalnio archeologiniai tyrinėjimai. *Kryžių kalno istorinė raida ir jo išlikimo problemos*. Šiauliai, 2000, p. 16–40.
219. SCHAMA, S. *Landscape and memory*. New York, 1996.
220. SCHREIBER, T., PIEZIONKA, H., CHAIRKINA, N. N., DUBOVTSSEVA, E., KOSINSKAYA, L. Towards territoriality and inequality? Examining prehistoric hunter – gatherer fortifications in the Siberian taiga. *Fortifications in their natural and cultural landscape: from organising space to the creation of power*. Bonn, 2022, p. 51–68.

221. SIDRYS, R. Kasinėjimai be teorijos? Kritiškas optimisto žvilgsnis į Lietuvos archeologiją. *Lietuvos sovietinė istoriografija. V.*, 1999, p. 207–238.
222. SIMNIŠKYTĖ, A. *Archeologinių ataskaitų suvestinė ir rodyklės iki 1997 m.* V., 1999.
223. SIMNIŠKYTĖ, A. Kupiškio (Aukštupėnų) piliakalnis: teorinės prielaidos ir tyrimų rezultatai. *LA*, 2020, t. 46, p. 255–287.
224. SMILINGYTĖ-ŽEIMIENĖ, S. Juozas Tumas-Vaižgantas ir Lietuvai pagražinti draugija. *Colloquia*. 2020, t. 44, p. 65–85.
225. SMILINGYTĖ-ŽEIMIENĖ, S. Juozas Tumas-Vaižgantas – pirmasis Lietuvai pagražinti draugijos centro valdybos pirmininkas. *Tautos kuriama Lietuva*. Kaunas, 2021, p. 12–28.
226. STEPINŠ, P. Lietuvos Žiemgalos piliakalniai. *LA*, 2003, t. 24, p. 229–240.
227. STEPONAVIČIENĖ, D. *Petras Tarasenka*. V., 1996.
228. STOLPIAK, B. *Rozwój prahistorii polskiej w okresie 20–lecia międzywojennego*. Poznań, 1984, część 1. 1918–1928.
229. STREIKUS, A. Sovietų valdžios antireliginė politika Lietuvoje ir Kryžių kalnas. *Kryžių kalno istorinė raida ir jo išlikimo problemos*. Šiauliai, 2000, p. 66–75.
230. STREIKUS, A. *Minties kolektyvizacija. Cenzūra sovietų Lietuvoje*. V., 2018.
231. STUBAVS, A. Dažas Latvijas pilskalnu tipoloģijas un klasifikācijas problēmas. *Zinātniskās atskaites sesijas referātu tēzes par archeologu un etnogrāfu 1967. gada pētījumu rezultātiem*. Rīgā, 1968, p. 7–12.
232. STUBAVS, A. *Ķentes pilskalns un apmetne*. Rīga, 1976.
233. STULPINAS, R. Piliakalnių tyrimo ir projektavimo metodika (respublikinės reikšmės archeologijos paminklo Skomantų piliakalnio pavyzdžiu). *Architektūros paminklai*. V., 1994, t. 13, p. 19–28.
234. SURGAILIS, G. *Septintasis pėstininkų žemaičių kunigaikščio Butigeidžio pulkas*. V., 2021.
235. SVETIKAS, E. *Sargėnų kapinynas*. V., 2019.
236. SZCZEPAŃSKI, S. Archaeology in the service of the nazis: Himmler's propaganda and the excavations at the hillfort site in Stary Dzierzgoń (Alt Christburg). *LA*, 2009, t. 35, p. 83–94.
237. SZUKIEWICZ, W. Przedmowa. *Archeologinis Kauno gubernijos inventorius, parengtas Mykolo Eustachijaus Brenšteino. Aestiorum hereditas, t. III/I*. Warszawa, 2016, p. 24–43.
238. ŠALKAUSKIS, K. *Civiliniai įstatymai*. Kaunas, 1933, t. 10, 1 d.
239. ŠEIKIS, G. Petras Tarasenka ir Alanta. *Pasaulio anykštėnas*. 2013, nr. 2, p. 60–65.
240. ŠILINIENĖ, B., OLIŠAUSKAS, R., PIVORIŪNIENĖ, E., INDRIULAITIS, A. Istorijos ir kultūros paminklų sąrašo papildymai (1976–1981). *MP*, 1983, t. 5, p. 23–31.
241. ŠILINIENĖ, B., PIVORIŪNIENĖ, E., OLIŠAUSKAS, R., INDRIULAITIS, A. Papildymai istorijos ir kultūros paminklų sąrašė. *MP*, 1980, t. 2, p. 46–52.

242. ŠIMĖNAS, V. Kaliningrado srities piliakalnių ir atvirų gyvenviečių tyrimai tarptautiniu laikotarpiu. *Jaunųjų istorikų darbai*. V., 1987, 6 knyga, p. 82–85.
243. ŠIMĖNAS, V. Vytauto Daugudžio bibliografija. *Vytautas Daugudis*. Klaipėda, 2014, p. 75–118.
244. ŠNORE, E., ZARIŅA, A. *Senā Sēlpils*. Rīgā, 1980.
245. ŠUKSTERIENĖ, S. Tėvo dienoraščius pavarčius. *Gamtos riterio lobiai*. V., 2007, p. 188–193.
246. TARASENKA, P. Ieškojimai Šventosios ir Neries santeklyje. *Senovė*. 1922, nr. 4–5, p. 574–597.
247. TARASENKA, P. *Senovė ir jos pažinimas*. *Kultūra*. 1923, nr. 2, p. 115–179.
248. TARASENKA, P. *Gimtoji senovė*. Šiauliai, 1925.
249. TARASENKA, P. *Lietuvių kovos dėl nepriklausomybės*. Kaunas, 1925.
250. TARASENKA, P. *Priešistorinė Lietuva*. Kaunas, 1927.
251. TARASENKA, P. *Archeologinis Lietuvos žemėlapis*. Kaunas, 1928.
252. TARASENKA, P. *Lietuvos archeologijos medžiaga*. Kaunas, 1928.
253. TARASENKA, P. Piliakalniai – medžiaga kariškai Lietuvos istorijai. *Medžiaga kariškai Lietuvos istorijai*. Kaunas, 1928, d. 1, p. 103–120.
254. TARASENKA, P. Mielanų piliakalnis. 1933 m. žvalgymo duomenys. *Gimtasai kraštas*, 1934, nr. 2, p. 85–87.
255. TARASENKA, P. Apeiginiai Lietuvos piliakalniai. *Židinys*, 1934, nr. 11, p. 409–424.
256. TARASENKA, P. *Didžiųjų Tyrulių paslaptys*. V., 1956.
257. TARASENKA, P. *Lietuvos piliakalniai*. V., 1956.
258. TARASENKA, P. Grodziska w łuku środkowego Niemna na Litwie. *Rocznik Olsztyński*. Olsztyn, 1959, t. II, p. 221–226.
259. TARASENKA, P. Prakalbintas piliakalnis. Raganų kalnas. Prie Rambyno. *Čia užaugau*. Kaunas, 1961, p. 282–284, 359–364, 386–390.
260. TARASENKA, P. *Užburti lobiai*. V., 1969.
261. TARASENKA, P. *Pabėgimas*. V., 1972.
262. TARASENKA, P. *Perkūno šventykloje*. V., 1994.
263. TARASENKA, P. *Praeities vartai*. Kaunas, 1997.
264. TARASENKA, P. *Užnemunės krašto piliakalniai*. V., 1997.
265. TAUTAVIČIUS, A. *Lietuvos archeologiniai paminklai ir jų apsauga*. V., 1967.
266. TAUTAVIČIUS, A. Ar kasinėjo prof. E. Volteris Apuolės piliakalnį 1930 metais? *BA*, 1995, nr. 3, p. 29.
267. TAUTAVIČIUS, A. Pratarė. *Petras Tarasėna*. *Užnemunės krašto piliakalniai*. V., 1997, p. 5–6.
268. TAUTAVIČIUS, A. *Lietuvos archeologijos bibliografija 1782–1998*. V., 2000.
269. TAUTAVIČIUS, A. *Iš archeologo užrašų*. V., 2016.
270. *The great archaeologists*. London, 2014.
271. TYLA, A., TAUTAVIČIUS, A. 300 kultūros paminklų. *MP*, 1982, t. 4, p. 79–82.

272. TYSZKIEWICZ, E. *Rzut oka na źródła archeologii krajowej czyli opisanie zabytków niektórych starożytności, odkrytych w zachodnich guberniach cesarstwa Rosyjskiego*. Wilno, 1842.
273. TYSZKIEWICZ, W. *Badania archeologiczne nad zabytkami przedmiotów sztuki, rzemiosł i t. d. w dawnej Litwie i Rusi Litewskiej*. Wilno, 1850.
274. TÖNISSON, E. *Eesti muinaslinnad*. Tartu – Tallinn, 2008. Muinasaja teadus 20.
275. TRIGGER, B. G. *A history of archaeological thought*. Cambridge, 2006.
276. URTĀNS, J. T. *Latvian hillforts: the originality of the archeological reality*. Amsterdam, 1994.
277. URTĀNS, J. *Latvijas austrumu daļas jaunatklātie pilskalni*. Rīga, 1995.
278. URTĀNS, J. Latgalei zudušie pilskalni. *Kultūras krustpunkti*. Rīga, 2004, t. 1, p. 133–151.
279. URTĀNS, J. Ņukšu pogosta sapūsteitī piļskolnī. *Tāvu zemes kalendars*. Rēzekne, 2004, p. 263–270.
280. URTĀNS, J. *Apceres par Latvijas pilskalniem*. Rīgā, 2013.
281. URTĀNS, J. *Dzīve Dzirkāļu pilskalnā*. Rīgā, 2018.
282. URTĀNS, J., ASARIS, J. *Latvijas rietumu daļas jaunatklātie pilskalni*. Rīga, 1998.
283. *Užmirštieji prūsai*. V., 1999.
284. VAITKEVIČIUS, V. Iš „Lietuvos archeologijos medžiagos“ istorijos. *LA*, 2009, t. 35, p. 53–70.
285. VAITKUVIENĖ, A. *Processes of patrimonialisation in soviet and post-soviet Lithuania. Summary of doctoral dissertation*. V., 2010.
286. VAITKUVIENĖ, A., BAUBONIS, Z. Lietuvos piliakalnių išsaugojimo programa. *KP*, 2004, t. 11, p. 52–60.
287. VALANČIUS, M. *Pasakojimai Antano Tretininko*. Brooklyn, N. Y., 1901.
288. VALANČIUS, M. *Raštai*. V., 1972, t. 1.
289. VALATKA, V. Buožėnų pilalė. *Kraštotyra*. V., 1970, p. 126–130.
290. VALIULIS, S., ŽVIRGŽDAS, S. Kryžių kalnas ir jo fiksavimo vaizdais istorija. *Kryžių kalnas ir jo fiksavimo vaizdais istorija*. Šiauliai, 2008, p. 5–12.
291. Valstybės archeologijos komisija. *Švietimo darbas*. Kaunas, 1923, nr. 5, p. 362–363.
292. VASILIAUSKAS, E. Julijus Doringas – XIX amžiaus Šiaurės Lietuvos tyrėjas. *AL*, 2013, t. 14, p. 129–156.
293. VASILIAUSKAS, E. Edmundas Kriugeris ir jo archeologinis rinkinys iš Lietuvos Kuršo provincijos muziejuje. *AL*, 2014, t. 15, p. 111–133.
294. VASKELA, G. *Ekonomika. Lietuvos istorija*. V., 2015, t. X, dalis II. Nepriklausomybė (1918–1940 m.), p. 239–330.
295. VASKS, A. Mūkukalna pilskalns un depoziiti. *Latvijas archeologijas rokasgrāmata*. Rīgā, 2021, p. 184–187.
296. VEDENINAS, A. A., KULEŠOVA, M. E. Kultūriniai kraštovaizdžiai kaip paveldo kategorija. *Kultūros ir gamtos paveldas: perteikimas ir ugdymas*. V., 2009, p. 181–207.

297. VIDUGIRYTĖ-URBONIENĖ, E. Restauratorės laimė (1958–1984). *Kaminskas R. V. Žmogus ir paminklai. Architektūros ir meno vertybių gelbėjimas Lietuvoje*. V., 2009, p. 119–123.
298. Viktoro Bergo bibliografijos sąrašas. *Gamtos riterio lobiai*. V., 2007, p. 214–226.
299. VILIŪNAS, G. *Lietuvių istorinis romanas*. V., 1992.
300. VIRŠILIENĖ, J. Archeologinio paveldo apsauga 1919–1990 m. *Atrasti praeitį išsaugoti ateičiai. Discovering the past preserving for the future*. Klaipėda, 2022, p. 141–159.
301. VIRŠILIENĖ, J. Medvėgalio piliakalnis XX amžiuje. *Medvėgalio archeologinio komplekso naujausių tyrimų duomenys*. Klaipėda, 2022, p. 64–74.
302. VIRŠILIENĖ, J. Petro Tarasenkos indėlis į Lietuvos piliakalnių pažinimą. *Istorija*, 2023, t. 128, nr. 4, p. 33–55.
303. Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus įstatymas. *Vytauto Didžiojo Kultūros muziejaus metraštis*. Kaunas, 1941, t. I, p. 386–387.
304. Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus statutai. *Vytauto Didžiojo Kultūros muziejaus metraštis*. Kaunas, 1941, t. I, p. 390–391.
305. VITKŪNAS, M. Kovos Lietuvos istorinėje atmintyje: piliakalniai, kaip „atminties vieta“. *KA*, 2016, t. XXXI, p. 274–327.
306. VITKŪNAS, M., ZABIELA, G. *Baltic hillforts: unknown heritage*. V., 2017.
307. VITKŪNAS, M., ZABIELA, G. *Baltų piliakalniai: nežinimas paveldas*. V., 2017.
308. VOLKAITĖ-KULIKAUSKIENĖ, R. *Lietuvos archeologijos paminklai ir jų tyrinėjimai*. V., 1958.
309. VOLKAITĖ-KULIKAUSKIENĖ, R. Migonių (Jiezno r.) archeologiniai paminklai. *ILKI*, 1958, t. I, p. 44–64.
310. VOLKAITĖ-KULIKAUSKIENĖ, R. Punios piliakalnio (Jiezno raj.) 1958–1959 m. tyrinėjimų rezultatai. *ILKI*, 1961, t. III, p. 41–65.
311. VOLKAITĖ-KULIKAUSKIENĖ, R. *Punios piliakalnis*. V. 1974.
312. VOLKAITĖ-KULIKAUSKIENĖ, R. Apie Petro Tarasenkos ir Jono Puzino polemiką „Lietuvos aidas“ puslapiuose. *LA*, 1992, t. 9, p. 21–27.
313. VOLTERIS, E. Kur reikėtų ieškoti Mindaugo sostinės? *Židinys*, 1935, t. 22, nr. 11(131), p. 413–416.
314. WILCZYŃSKI, F. Wędrowka do gór Utenesa, xiążecia Litwy, założyciela Uciany. *Tygodnik Petersburski*. 1836, nr. 93, p. 559–560.
315. ZABIELA, G. Žemaitijos piliakalnių tyrinėtojas Liudvikas Kšivickis. *ŽP*, 1990, t. 1, p. 22–26.
316. ZABIELA, G. Eduardo Volterio archeologinė veikla Žemaitijoje. *ŽP*, 1993, t. 2, p. 71–77.
317. ZABIELA, G. Vladas Nagevičius – archeologas. *ŽP*, 1994, t. 3, p. 59–72.
318. ZABIELA, G. *Lietuvos medinės pilys*. V., 1995.

319. ZABIELA, G. Pirmojo Lietuvos kultūros paminklų apsaugos įstatymo projektas. *KP*, 1995, nr. 2, p. 149–157.
320. ZABIELA, G. *Išsaugokime piliakalnius*. V., 2001.
321. ZABIELA, G. Lietuvos piliakalniai: tyrinėjimų aspektas. *LA*, 2003, t. 24, p. 33–56.
322. ZABIELA, G. Jono Puzino gyvenimo kelias. *LA*, 2005, t. 29, p. 13–30.
323. ZABIELA, G. Pamiršti piliakalnio tyrinėjimai. *KP*, 2008, t. 13, p. 95–98.
324. ZABIELA, G. Piliakalnių tyrinėjimų kryptys Lietuvoje 1962–1987 metais. *AL*, 2008, t. 9, p. 66–72.
325. ZABIELA, G. The 1990–2010 investigations of Šeimyniškeliai hillfort. *Archaeological investigations in independent Lithuania 1990–2010*, V., 2012, p. 69–75.
326. ZABIELA, G. Vytautas Daugudis – piliakalnių tyrinėtojas. *Archeologas Vytautas Daugudis*. Klaipėda, 2014, p. 59–66.
327. ZABIELA, G. Badania grodzisk na terenie Litwy Zaniemeńskiej po 1971 r. *Archeologia Jaćwieży. Dawnie badania i nowe perspektywy*. Warszawa, 2016, p. 73–93.
328. ZABIELA, G. Apuolės archeologinių paminklų komplekso tyrinėjimų rezultatai (Lietuvoje saugomos medžiagos duomenimis). *Apuolė. Kasinėjimai ir radiniai 1928–1932*. Klaipėda, 2021, p. 141–167.
329. ZABIELA, G. Ignas Jablonskis – piliakalnių tyrinėtojas. *Kretingos rajono archeologiniai tyrimai ir perspektyvos*. Kretinga, 2021, p. 77–82.
330. ZABIELA, G., Lithuanian archaeology during the National Socialist occupation. *National-Socialist archaeology in Europe and its legacies*. Cham, 2023, p. 303–313.
331. ZABITIS-NEZABITAUSKAS, A. Lietuvos kultūros ir meno turtų naikinimas. *Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai*. Brooklyn, N. Y. 1952, p. 106–143.
332. ZARIŅA, A. Izrakumu rezultāti Indricas pilskalnā. *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par archeologu un etnogrāfu 1984. un 1985. gada pētījumu rezultātiem*. Rīgā, 1986, p. 143–147.
333. ZIMBLIENĒ, I. Medvēgalio kalvyno tvarkymo darbai. *Medvēgalio archeologinio komplekso naujausių tyrimų duomenys*. Klaipėda, 2020, p. 226–233.
334. ZIRNE, S. Latvijas arheoloģiskā mantojuma pārvaldības vēsture. *Latvijas arheoloģijas rokasgrāmata*. Rīgā, 2021, p. 586–587.
335. ŽEMAITYTĖ, Z. *Paulius Galaunė*. V., 1988.
336. *1967–1987 m. istorijos ir kultūros paminklų tyrinėjimai*. V., 1987.
337. *300 kultūros paminklų*. V., 1980.
338. III з'езд Беларускага добраахвотнага таварыства аховы помнікаў гісторыі і культуры. *ПГКБ*, 1977, nr. 1, с. 3–31.
339. V з'езд Беларускага добраахвотнага таварыства аховы помнікаў гісторыі і культуры. *ПГКБ*, 1987, nr. 1, с. 1–24.
340. АЛЕКСЕЕВ, Л. В. Судьбы археологии и исторического краеведения Белоруссии и Смоленщины в 20–е – 30–е годы XX в. *СА*, 1990, nr. 4, с. 241–251.

341. АЛЕКСЕЕВ, Л. В. Древний Мстиславль в свете археологии. *ГАЗ*, 1995, нр. 6, с. 118–182.
342. АЛЕКСЕЕВ, Л. В. *Археология и краеведение Беларуси XVI в. – 30–е годы XX в.* Минск, 1996.
343. *Археалогія Беларусі. Паказальнік літаратуры за 1976–1990 гг.* Мінск, 1997.
344. *Археология СССР. Город, замок, село.* Москва, 1985.
345. БЕЛОВА, Н. А., ДЛУЖНЕВСКАЯ, Г. В., МУСИН, А. Е. История формирования архива Императорской Археологической Комиссии и обзор ее фондов в научном архиве Института истории материальной культуры РАН. *Императорская археологическая комиссия (1859–1917). Приложение.* Санкт Петербург, 2009, с. 5–11.
346. БРОМЛЕЙ, Ю. В. Роль советской науки в изучении, сохранении и распространении культурного наследия народов Европы. *Советская наука. 70 лет развития.* Москва, 1987, с. 297–309.
347. БУБЕНЬКА, Т. С., КОШМАН, В. І. Дулебы. *АБ*, 2009, т. 1. А–К, с. 327–328.
348. ВАЙТОВИЧ, А. В. У истоков белорусского археологического образования (1921–1944). *Очерки истории отечественной археологии.* Москва, 2022, выпуск V, с. 22–39.
349. ВЕРГЕЙ, В. С. Изучение памятников железного века. *Белорусская археология. Достижения археологов за годы советской власти.* Минск, 1987, с. 49–78.
350. ВИТКУНАС, М., ЗАБЕЛА, Г. *Городища балтов: неизвестное наследие.* Вильнюс, 2017.
351. ВОЛЬТЕР, Э. Об этнографической поездке по Литве и Жмуди летом 1887 года. Приложение к 56 тому Записок Импер. Академии наук. Санкт Петербург, 1887, с. 21–24.
352. ВОРОНИН, Н. Н. *Древнее Гродно (по материалам археологических раскопок 1932–1949 гг.). Материалы и исследования по археологии СССР. Нр. 41. Материалы и исследования по археологии древнерусских городов*, т. III. Москва, 1954.
353. ВЯРГЕЙ, В. С. *Археалагічная навука ў Беларускай ССР 1919–1941 гг.* Мінск, 1992.
354. ВЯРГЕЙ, В. А. Дз. Каваленя і даследаванні Палесся эпохі жалеза і ранняга сярэднявечча. *ГАЗ*, 2006, нр. 21, с. 7–10.
355. ГАЕВА, Ю. „Помнікі гісторыі і культуры Беларусі“. *ЭГБ*, 1999, т. 5, с. 549.
356. ГУРЕВИЧ, Ф. Д. Из истории Юго–восточной Прибалтики в I тысячелетии н. э. *Материалы и исследования по археологии СССР. Нр. 76. Древности северо–западных областей РСФСР в первом тысячелетии н. э.* Москва, Ленинград, 1960, с. 328–451.
357. ГУРЫН, М. Ф. Ліпнякі. *АБ*, 2011, т. 2. Л–Я, с. 19.

358. ГУРЫН, М. Ф. Мысли. *АБ*, 2011, т. 2. Л–Я, с. 109–110.
359. ДУБИНСКИ, С. А. Раскопки Банцараўскага гарадзішча каля Менску в 1926 г. *Гістарычна – архэалёгічны зборнік*. Менск, 1927, нр. 1, с. 360–363.
360. ДУБИНСКИ, С. А. Чаркасоускае гарадзішча пад Воршай. *Працы і архэалёгічнай камісіі*. Менск, 1930, т. II, с. 71–79.
361. ДУБИНСКИ, С. А. *Бібліяграфія па архэалогіі Беларусі і сумежных краін*. Менск, 1933.
362. ДУБИЦКАЯ, Н. М. Лысенка Пётр Фёдаравіч. *АБ*, 2011, т. 2. Л–Я, с. 34.
363. ЕГАРЭЙЧАНКА, А. А. Гарадзішча. *АБ*, 2009, т. 1. А–К, с. 223–226.
364. ЕГАРЭЙЧАНКА, А. А. Лабэншчына. *АБ*, 2011, т. 2. Л–Я, с. 5.
365. ЕГАРЭЙЧАНКА, А. А., МІТРАФАНАЎ, А. Р. Навасёлкі. *АБ*, 2011, т. 2. Л–Я, с. 121.
366. ЕФРЕМОВ, Л. А. Фрида Давыдовна Гуревич – первый советский исследователь прусских древностей. *Калининградской области – 60. Этапы истории, проблемы развития*. Калининград, 2006, с. 171–181.
367. ЕФРЕМОВ, Л. А. Археологические исследования в Восточной Пруссии в период между мировыми войнами. *Калининградские архивы*. Калининград, 2011, выпуск 9, с. 18–30.
368. ЗАГОРУЛСКИЙ, Е. М. *Возникновение Минска*. Минск, 1982.
369. ЗАЙКОЎСКИ, Э. М. Раскопки каля Радагошчы. *ГАЗ*, 1995, нр. 7, с. 120–140.
370. ЗАЙКОЎСКИ, Э. М. Радагошча. *АБ*, 2011, т. 2. Л–Я, с. 244–245.
371. ЗАЯЦ, Ю. А. Гарадзішча Вал. *ЗПГКБ. Мінская вобласць*. Мінск, 1987. Кніга 2, с. 48–49.
372. ЗАЯЦ, Ю. А. *Заславль в эпоху феодализма*. Минск, 1995.
373. ЗАЯЦ, Ю. А. Дзяржынскі (Койданаўскі) замак. *АБ*, 2009, т. 1. А–К, с. 303.
374. ЗВЕРУГО, Я. Г. *Древний Волковыск*. Минск, 1975.
375. ЗВЯРУГА, Я. Г. Свiр. *АБ*, 2011, т. 2. Л–Я, с. 283–284.
376. ИВАНОВ, Ю. Г. *Старинные крепости России*. Смоленск, 2004.
377. Инструкция о принципах выделения памятников археологии всесоюзного значения. *Сообщения. Выпуск III. Материалы по охране памятников археологии*. Москва, 1967, с. 5–6.
378. ИСАЕНКО, В. Ф. *Археологическая карта Белоруссии. Выпуск I. Памятники каменного века*. Минск, 1968.
379. ИСАЕНКО, В. Ф. *Археологическая карта Белоруссии. Выпуск 3. Памятники бронзового века*. Минск, 1976.
380. ИСАЕНКО, В. Ф. Введение. *Белорусская археология. Достижения археологов за годы советской власти*. Минск, 1987, с. 5–12.
381. *История Литовской ССР*. Вильнюс, 1978.
382. Інстытут гісторыі. *АБ*, 2009, т. 1. А–К, с. 385–388.

383. ИСАЕНКА, У. Ф., КАЛЯДЗИНСКИ, Л. У. Ахоўны знак. *АБ*, 2009, т. 1. А–К, с. 73.
384. КАЛАШНИКОВ, Е. А. Марьино (Родники). Арнау (Arnau). Городище X–XIII вв.. *Наследие народов Российской Федерации*. Москва, 2005, т. IV. Памятники археологии. Памятники искусства, с. 45.
385. КАЛЯДЗИНСКИ, Л. У. Алёхаўка. *АБ*, 2009, т. 1. А–К, с. 27.
386. КАРОЛЬ, С. А. Беларусізацыя. *ЭГБ*, 1993. т. 1 А–Бэліца, с. 348–350.
387. КАСПАРОВА, К. В. Отзыв о статье Л. Д. Поболя «Железный век Белоруссии» (по поводу рецензии А. Г. Митрофанова). *Stratum plus. Культурная Антропология. Археология*. Санкт Петербург, Кишинев, Одесса, Бухарест, 2000, нр. 4, с. 23–32.
388. КЖИВИЦКИЙ, Л. Жмудские пилкалнисы. *Известия Императорской археологической комиссии*. Санкт Петербург, 1909, выпуск 29, с. 82–129.
389. КЛЕЙН, Л. *Феномен советской археологии*. Санкт Петербург. 1993.
390. КЛЕЙН, Л. С. *История российской археологии: учения, школы и личности*. Санкт Петербург, 2014, т. I–II.
391. КОРБУШКИНА, Т. Н. *Археология Белоруссии. Библиографический указатель. 1932–1975*. Минск, 1988.
392. КОШМАН, В. І. Археалагічныя помнікі Барысаўскага раёна і праблемы інвентарызацыі. *Беларускае Падзвінне: вопыт, методыка і вынікі палявых і міждысцыплінарных даследаванняў*. Наваполацк, 2014, частка 1, с. 46–54.
393. КРЕНКЕ, Н. А. *Дьяково городище. Культура населения бассейна Москвы–реки в I тыс. до н. э. – I тыс. н. э.* Москва, 2011.
394. КУЗЬМИНЫХ, С. В., СЕРЫХ, Д. В. Всесоюзное археологическое совещание 1945 года как ключевой фактор послевоенного развития советской археологии. *Советская археология до и после Великой отечественной войны (вторая половина 1930-х – конец 1940-х годов)*. Москва, 2021, с. 36–37.
395. КУЛАКОВ, В. И. Работы Балтийского отряда. *Археологические открытия 1976 года*. Москва, 1977, с. 22.
396. КУЛАКОВ, В. И. *Древности пруссов VI–XIII вв. Археология СССР. Свод археологических источников. Выпуск Г1–9*. Москва, 1990.
397. КУЛАКОВ, В. И. Археология Калининградской области. *Археологическая карта России*. Москва, 2001. Очерки археологии регионов. Книга 1, с. 113–141.
398. КУЛАКОВ, В. И. А. В. Куза и начало Балтийского отряда Института археологии АН СССР. *Міста давньої Русі*. Київ, 2014, с. 96–102.
399. Лоеўскі замак. *АБ*, 2011, т. 2. Л–Я, с. 24.
400. ЛЫСЕНКА, П. Ф. Гарадзішча. *ЗПКБ. Брэсцкая вобласць*. Мінск, 1984, с. 282–283.
401. ЛЫСЕНКО, П. Ф. *Туровская земля IX–XIII вв.* Минск, 2001.

402. ЛЫСЕНКА, П. Ф. Пінск. *АБ*, 2011, т. 2. Л–Я, с. 188–190.
403. ЛЯВДАНСКИЙ, А. Н. Некоторые данные о городищах Смоленской губернии. *Научные известия Смоленского государственного университета*. Смоленск 1926, т. 3, выпуск 3, с. 179–296.
404. ЛЯЎДАНСКИ, А. Беларускія гарадзішчы. *Працы Першага зьезду дасьледчыкаў беларускай архэалёгіі і архэографіі*. Менск, 1926, с. 12–16.
405. ЛЯЎКО, В., М., ШТЫХАЎ, Г. В. Уводзіны. *Археалогія Беларусі. АБ*, 2009, т. 1. А–К, с. 5–9.
406. МАКУШНИКАЎ, А. А. Глыбоцкае. *АБ*, 2009, т. 1. А–К, с. 249.
407. МАРЗАЛЮК, І. А. Магілёўскае гарадзішча Змяёўка. *АБ*, т. 2. Л–Я, с. 45–46.
408. МИТРОФАНОВ, А. Г. *Железный век средней Белоруссии*. Минск, 1978.
409. МИТРОФАНОВ, А. Г. Л. Д. Поболь. Археологические памятники Белоруссии. Железный век. Минск: Наука и техника, 1983, 429 с, илл. *СА*, 1986, нр. 1, с. 286–293.
410. МОНГАЙТ, А. Л. Раскопки Старой Рязани. *По следам древних культур. Древняя Русь*. Москва, 1953, с. 291–320.
411. МЯЦЕЛЬСКИ, А., ШТЫХАЎ, Г. Трагічны лёс беларускіх архэолагаў – ахвяраў палітычных рэпрэсій і іх рэабілітацыя. *Час, помнікі, людзі. Памяці рэпрасаваных архэолагаў*. Менск, 1993, с. 156.
412. ОСМАНОВА, М. Н., БАБОШИНА, Е. В. Послевоенное законодательство СССР об охране памятников истории, культуры и искусства. *Образование и право*. 2023, нр. 2, с. 397–402.
413. ПЛЕХАНОВ, Г. В. К вопросу о роли личности в истории. *Избранные философские произведения в 5-ти томах*. Москва, 1956, т. 2, с. 300–334.
414. ПОБОЛЬ, Л. Д. *Славянские древности Белоруссии (свод археологических памятников раннего этапа Зарубинецкой культуры – с середины III в. до н. э. по начало II в. н. э.)*. Минск, 1974.
415. ПОБОЛЬ, Л. Д. *Археологические памятники Белоруссии. Железный век*. Минск, 1983.
416. ПОБАЛЬ, Л. Д. Гарадзішча, курган. *ЗПГКБ. Магілёўская вобласць*. Мінск, 1986, с. 137–138.
417. ПОКРОВСКИЙ, Ф. В. *Археологическая карта Ковенской губернии*. Вильно, 1899.
418. Посад. *Советская историческая энциклопедия*. Москва, 1968, т. 11. Пергам – Ренувен, с. 461.
419. Постановление Совмина СССР от 14 октября 1948 г., нр. 3898 О мерах улучшения охраны памятников культуры. *Охрана памятников истории и культуры. Сборник документов*. Москва, 1973, с. 65–67.
420. *Працы Першага усебеларускага краязнаучага зьезду 7–11 лютага 1926 году*. Менск, 1926.

421. Приложение к постановлению Совмина СССР от 14 октября 1948 г., нр. 3898 Положение об охране памятников культуры. *Охрана памятников истории и культуры. Сборник документов*. Москва, 1973, с. 68–74.
422. Раманаў Еўдакім Раманавіч. *АБ*, 2011, т. 2. Л–Я, с. 249–250.
423. РАССАДИН, С. Е. Разведки в Посожье. *Археологические открытия 1980 года*. Москва, 1981, с. 343–344.
424. РАССАДЗІН, С. А. Дз. Каваленя „Дневник за 1936 г. р. Сож“ як навуковая крыніца. *ГАЗ*, 2006, нр. 21, с. 13–15.
425. САМУЭЛЬ, С. „Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі“. *ЭГБ*, 1996, т. 3, с. 428–429.
426. САМУЭЛЬ, С. П. Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі. *АБ*, 2009, т. 1. А–К, с. 370–371.
427. *Свод памятников истории и культуры Беларуси. Бресткая область*. Минск, 1990.
428. СЕМЕНОВ, С. А. Из Петербурга в Ленинград. Вехи профессионального пути археолога С. А. Дубинского. *Бюллетень 8. Охранная археология*. Санкт Петербург, 2018, с. 241–247.
429. СМИРНОВ, А. С. *Власть и организация археологической науки в Российской империи (очерки институциональной истории науки XIX – начала XX века)*. Москва, 2011.
430. СМИРНОВА, М. Е. Городище Куликово. *Vakarų baltų istorija ir kultūra*. Klaipėda, 1992, p. 81–91.
431. *Сообщения. Выпуск III. Материалы по охране памятников археологии*. Москва, 1967.
432. СОРОКИНА, И. А. Полевая археология в России в 1918 – начале 30–ых годов: организация, динамика, тенденции. *Очерки истории отечественной археологии*. Москва, 2019, выпуск V, с. 336–350.
433. СТАЛИН И. В. *Марксизм и вопросы языкознания*. Москва, 1950.
434. СТУБАВС, А. Археологические раскопки на городище Кокнесе в 1965 году. *Тезисы докладов на научной отчетной сессии, посвященной итогам археологических и этнографических экспедиций 1965 года*. Рига, 1966, с. 27–30.
435. ТАРАСЕНКО, В. Р. Раскопки на городище Барсучья Горка. *КСИИМК*, Ленинград, 1947, т. XV, с. 103–105.
436. ТАРАСЕНКО, В. Р. Древний Минск. *Материалы по археологии БССР*. Минск, 1957, т. 1, с. 182–257.
437. ТАРАСЕНКО, В. Р. Состояние охраны памятников культуры и архитектуры с БССР. *Тезисы докладов на заседаниях, посвященных итогам полевых исследований 1962 г.* Москва, 1963, с. 9–12.
438. ТАРАСЕНКО, П. Ф. Городища Литвы. *КСИИМК*, 1952, т. XLII, с. 86–91.

439. ТРЕТЬЯКОВ, П. Н. Березняки. *Советская историческая энциклопедия*. Москва, 1962, т. 2. Баал – Вашингтон, с. 346.
440. ТРУСАЎ, А. А., СОБАЛЬ, В. Е., ЗДАНОВІЧ, Н. І. *Стары замак у Гродне XI–XVIII стст.* Мінск, 1993.
441. ФОРМОЗОВ, А. А. *Очерки по истории русской археологии*. Москва, 1961.
442. ФОРМОЗОВ, А. А. *Страницы истории русской археологии*. Москва, 1986.
443. ФОРМОЗОВ, А. А. *Русские археологи в период тоталитаризма. Историко-ографические очерки*. Москва, 2006.
444. ХАНСКИЙ, А. О. Сталин, марксизм и вопросы языкознания. *Вестник Тверского государственного университета. Серия Филология*. 2011, нр. 4, выпуск 2, с. 265–278.
445. ХРУЩЕВ, Н. С. *Строительство коммунизма в СССР и развитие сельского хозяйства*. Москва, 1963, т. 4.
446. ЧАРНЯЎСКІ, М. М. Гарадзішча. *ЗПГКБ. Брэсцкая вобласць*. Мінск, 1984, с. 80.
447. ШАДЫРА, І. В. Гарадзішча. *АБ*, 2009, т. 1. А–К, с. 220.
448. ШАДЫРА, В., КУШНІР, А. Археалагічныя росшукі А. Дз. Кавалені ў басейне Зах. Дзвіны і сучасны стан даследаванняў. *ГАЗ*, 2006, нр. 21, с. 11–12.
449. ШАЛЮГИН, М. С. *Государственно – правовая охрана историко – культурного наследия в дореволюционной России. Автореферт диссертации на соискание степени кандидата юридических наук*. Нижний Новгород, 2005.
450. ШНОРЕ, Э. Д. *Ассотское городище*. Рига, 1961.
451. ШТЫХАЎ, Г. В. Рэшткі замка. *ЗПГКБ. Мінск*. Мінск, 1988, с. 65–67.
452. ШТЫХАЎ, Г. В. Мінскі замак. *АБ*, 2011, т. 2. Л–Я, с. 84–86.
453. ШТЫХОВ, Г. В. *Археологическая карта Белоруссии. Выпуск 2. Памятники железного века и эпохи феодализма*. Минск, 1971.
454. ШТЫХОВ, Г. В. Исследования в устье Немиги. *Археологические открытия 1985 года*. Москва, 1987, с. 474.
455. ЮРЕЦКИЙ, С. С. Восстановление исследований по археологии в институте истории АН БССР (1944–1945 годы). *Советская археология до и после Великой отечественной войны (вторая половина 1930–х – конец 1940–х годов)*. Москва, 2021, с. 72–74.

SANTRUMPŲ SĄRAŠAS

Įstaigos

AK – Kauno paminklosaugos klubas „Atgaja“.

GAK – Gamtos apsaugos komitetas.

JPK – Vilniaus miesto jaunimo paminklosaugos klubas.

KM – Kultūros ministerija.

KPAI – Kultūros paminklų apsaugos įstaiga.

KPC PB – Kultūros paveldo centro Paveldosaugos bibliotekos Dokumentų fondai.

KŠĮK – Kultūros-švietimo įstaigų komitetas.

LCVA – Lietuvos centrinis valstybės archyvas.

LII – Lietuvos istorijos institutas.

LIIR – Lietuvos istorijos instituto rankraštynas.

LLMA – Lietuvos literatūros ir meno archyvas.

LMAVB – Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka.

LPD – Lietuvai pagražinti draugija.

LŠS – Lietuvos šaulių sąjunga.

LŽV – Lietuvos žemės vardynas.

MA – Mokslų akademija.

MMT – Lietuvos TSR Kultūros ministerijos Mokslinė-metodinė kultūros paminklų apsaugos taryba.

PAKD – Paminklų apsaugos ir kraštotyros draugija.

PRPI – Paminklų restauravimo projektavimo institutas.

PV – Piemineklių valde.

RŽPI – Respublikinio žemėtvarkos projektavimo institutas.

SPAR – Senovės paminklų apsaugos referentūra.

ŠM – Švietimo ministerija.

TK – „Talkos“ klubas.

VAK – Valstybės archeologijos komisija.

VDKM – Vytauto Didžiojo kultūros muziejus.

Literatūra

AL – Archaeologia Lituana. V.

BA – Baltų archeologija. V.

ILKI – Iš lietuvių kultūros istorijos. V.

KA – Karo archyvas. V.

KP – Kultūros paminklai. V.

LA – Lietuvos archeologija. V.

LIM – Lietuvos istorijos metraštis.

LŽV – Lietuvos žemės vardynas.

MP – Muziejai ir paminklai. V.

ŽP – Žemaičių praėitis. V.

АБ – Археалогія Беларусі. Мінск.

ГАЗ – Гістарычна – археалагічны зборнік. Мінск.

ЗПГКБ – Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі.

КСИИМК – Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях института истории материальной культуры. Москва.

ПГКБ – Помнікі гісторыі і культуры Беларусі. Мінск.

СА – Советская археология. Москва.

ЭГБ – Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Мінск.

APIE DISERTANTE

Gimė 1976 m. kovo 18 d. Šilalėje. 1995 m. baigusi Šilalės Simono Gaudėšiaus gimnaziją, studijavo pedagogiką Šiaulių universitete, 2000 m. įgijo socialinių mokslų bakalauro kvalifikacinį laipsnį. 2015–2017 m. studijavo Klaipėdos universiteto magistrantūroje, apgynė magistro baigiamąjį darbą tema „Šilalės rajono archeologinis paveldas, jo apsauga ir pritaikymo galimybės“, įgijo paveldosaugos magistro kvalifikacinį laipsnį. 2019 m. įstojo į Klaipėdos universiteto ir Vytauto Didžiojo universiteto jungtinės istorijos ir archeologijos krypties doktorantūrą. 2019–2023 m. rengė disertaciją tema „Piliakalnių įpaveldinimo veiksniai Lietuvoje 1919–1990 m.“ (darbo vadovas – doc. dr. Gintautas Zabiela).

1995–2014 m. dirbo Šilalės r. Obelyno pagrindinėje mokykloje mokytoja, 2014–2020 m. – Šilalės rajono savivaldybės administracijos Švietimo, kultūros ir sporto skyriaus kultūros paveldo apsaugos vyr. specialiste. 2020–2022 m. dirbo Kultūros paveldo departamento prie Kultūros ministerijos Apskaitos, inventorizavimo ir registro skyriaus vyr. specialiste, nuo 2023 m. dirba šio departamento Metodinio konsultavimo ir teritorijų planavimo skyriaus vyr. specialiste.

2014–2018 m. buvo Žemaitijos regiono etninės kultūros globos tarybos narė. 2016 m. Lietuvos Respublikos kultūros ministro patvirtintos Piliakalnių metų programos sudarymo darbo grupės narė. 2018 m. Lietuvos Respublikos kultūros ministro įsakymu sudarytos Integralios kultūros paveldo apsaugos politikos modeliui parengti darbo grupės narė. Nuo 2017 m. yra Lietuvos archeologijos draugijos narė.

2016–2022 m. dalyvavo Medvėgalio, Bilionių, Indijos, Padievaičio, Buteikių, Ragingėnų piliakalnių tyrimuose. 2017 m. inicijavo Padievaičio piliakalnio sutvarkymo projektą, 2020–2021 m. koordinavo šio projekto įgyvendinimą pagal 2014–2020 m. Lietuvos ir Rusijos bendradarbiavimo per sieną projektą „Preservation of Šilalė and Sovetsk historical and cultural heritage“ (Šilalės ir Sovetsko istorinio ir kultūrinio paveldo išsaugojimas). 2020–2023 m. buvo tarptautinio *Erasmus+* programos strateginių partnerysčių projekto „ReCreate History through 3D, Game Design and Virtual Reality“ („Atkurkime istoriją, naudodami 3D, žaidimo kūrimas ir virtuali realybė“) partnerė, kuriant su paveldo mokymu susijusią medžiagą mokytojams. Tyrimų interesai: Lietuvos piliakalnių istorija ir archeologija, archeologinio paveldo apsauga, paveldosauga.

MOKSLINIŲ PUBLIKACIJŲ SĄRAŠAS

1. VIRŠILIENĖ, J. Bilionių piliakalnis XIX a.–XXI a. pradžioje. *Bilionių piliakalnis – nauji Žemaitijos istorijos faktai*. Klaipėda, 2019, p. 8–23.
2. VIRŠILIENĖ, J. Piliakalnių metų dienos ir darbai. *Lietuvos pilys*, 2020, nr. 7, p. 79–89.
3. VIRŠILIENĖ, J. Medvėgalis XX amžiuje. *Medvėgalio archeologinio komplekso naujausių tyrimų duomenys*. Klaipėda, 2020, p. 64–74.
4. VIRŠILIENĖ, J. Archeologinio paveldo apsauga 1919–1990 m. *Atrasti praeitį išsaugoti ateičiai. Discovering the past preserving for the future*. Klaipėda, 2022, p. 141–159.
5. VIRŠILIENĖ, J. Petro Tarasenkos indėlis į Lietuvos piliakalnių pažinimą. *Istorija*, 2023, t. 128, nr. 4, p. 33–55.

Straipsniai moksliniuose informaciniuose leidiniuose:

1. VIRŠILIENĖ, J. 2021 m. surasti piliakalniai, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2021 metais*. Vilnius, 2022, p. 538–541 (bendraautorai Z. Baubonis, G. Zabiela)
2. VIRŠILIENĖ, J. Raginėnų piliakalnis, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2022 metais*. Vilnius, 2023, p. 97–101 (bendraautorai V. Ostašenkoviėnė, G. Zabiela).
3. VIRŠILIENĖ, J. 2022 m. surasti nežinomi piliakalniai, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2022 metais*. Vilnius, 2023, p. 502–524 (bendraautorai – E. Naujalis, Z. Baubonis, G. Zabiela).

MOKSLINIŲ PRANEŠIMŲ SĄRAŠAS

1. VIRŠILIENĖ, J. *Valstybės archeologijos komisijos veikla, saugant piliakalnius 1934–1936 m.* Pranešimas tarptautinėje konferencijoje: „Naujausi archeologiniai tyrinėjimai“ skirtoje Valstybės archeologijos komisijos 100-mečiui, Kaunas, 2019.
2. VIRŠILIENĖ, J. Охрана археологического наследия в Литве в 1919–1940 годах. Pranešimas tarptautinėje konferencijoje: „XXIX Scientific Readings“, Daugpilio universitetas, 2020.
3. VIRŠILIENĖ, J. Petro Tarasenkos vaidmuo piliakalnių reikšmės įtvirtinime Lietuvos visuomenėje. Pranešimas konferencijoje: *XII nacionalinis istorijos ir archeologijos krypties doktorantų seminaras*, Klaipėda, 2022.
4. VIRŠILIENĖ, J. How the hillforts became the most famous archeological heritage sites in Lithuania. Pranešimas tarptautinėje konferencijoje: *Europos ar-*

cheologų asociacijos (European association of archaeologists) 28 tarptautinė mokslinė konferencija (EAA 2022), Budapeštas, 2022.

5. VIRŠILIENĖ, J. Petro Tarasenkos indėlis į Lietuvos piliakalnių pažinimą. Pranešimas tarptautinėje konferencijoje: „*Naujausi archeologiniai tyrinėjimai*“, Panevėžys, 2022.
6. VIRŠILIENĖ, J. „Nežinomų Lietuvos piliakalnių identifikavimas ir būklė“. Pranešimas tarptautinėje konferencijoje: „*Naujausi archeologiniai tyrinėjimai*“, Panevėžys, 2022.
7. VIRŠILIENĖ, J. „Searching for unknown Lithuanian hillforts: methods and results. Pranešimas tarptautinėje konferencijoje: „12-ieji Jono Puzino skaitymai. Archeologinių tyrimų strategijos ir metodai“. Vilnius, 2023.
8. VIRŠILIENĖ, J. Raginėnų piliakalnio tyrimai. Pranešimas tarptautinėje konferencijoje: „*Naujausi archeologiniai tyrinėjimai*“, Akmenė, 2023.

Summary

Today, hillforts are the most prominent objects of archaeological heritage in Lithuania. Their abundance, prominence in the landscape, extensive oral tradition, and 2500-year development history, make hillforts a unique and easily recognisable element of ancient history. The number of hillforts discovered each year in Lithuania exceeded one thousand by the end of 2023. They are an important source of data for the science of archaeology, addressing a wide range of questions about the past. However, the period from the abandonment of the hillforts to the present day remains outside the scope of research. During this period, the hillforts have taken on a different meaning, shaped by a deepening knowledge of the past and the hillforts themselves. The perception of them as objects of cultural heritage was particularly pronounced in the 20th century. The factors that have influenced this have not yet been studied, therefore, this study aims to provide a comprehensive analysis and evaluation of them. The focus is on one of the phases of public perception of hillforts during most of the 20th century, namely the period between the end of the First World War and the restoration of the Lithuanian state in 1990. Primary data on hillforts was available at the beginning of the period in focus, which later became trends in the perception of hillforts as archaeological heritage, and continued to develop after 1990.

The history of the period under study is characterised by rapid social development and institutionalised heritage protection. In the period between the two world wars,

Lithuania, emerging from the Russian Empire, was building a nation-state and sought to strengthen it through various means, including relics of the past. Hillforts were well suited for this purpose, but the limited general knowledge about them and the short period of independent development of the state did not allow for the formation of new meanings. The Soviet occupation had a profoundly deforming effect on the society, but the preservation of a sort of cultural autonomy made it possible to broaden and deepen the understanding of hillforts. During the period of the restored Republic of Lithuania, it became possible to study hillforts from a much broader perspective and to perceive them freely. Recently, hillforts in Lithuania have become a sort of symbol of national (or Baltic) identity, as evidenced by the official proclamation of 2017 as the Year of Hillforts by the 2015 resolution of the Seimas of the Republic of Lithuania. The relationship of modern society to hillforts has been shaped by earlier investigations and attitudes towards them, which adds relevance to the analysis of their development.

The purpose of this thesis is to identify the factors and trends in the various approaches to the study of hillforts during the 20th century. The available data on hillforts is often patchy, unsystematic, imprecise and not sufficiently supported by scientific data. So far, only the aspect of hillforts as places of memory has been analysed in detail (Dangiras Mačiulis, Manvydas Vitkūnas). The mutual interaction between the object (the hillfort) and the subject (the person wishing to study it), and the new forms of creating meaning for hillforts that have emerged as a result of this interaction, remain unexplored. The data obtained through archaeological investigations partly determines and, to some extent, changes the public's attitude towards them. The public is informed through the dissemination of the results of the research, which in the period in question was mainly through the press. The protection and presentation of hillforts to the public are also influenced by existing heritage protection regulations and their implementation.

The study focuses on revealing the ways, means and methods by which hillforts are granted heritage status and the various phenomena that have influenced these processes. The general trends in the processes by which hillforts are granted heritage status can also be observed in other heritage sites.

Relevance of the study. The factors and phenomena that influence the granting of heritage status to a given object are relevant in today's world where two often conflicting factors – development and heritage protection – need to be reconciled. The value and status of heritage sites depend to a large extent on the importance and significance attached to them by society. Preserving them means understanding and using them to meet today's needs. In turn, these needs are shaped by society, which acts according to its knowledge of a cultural object. As such, a better understanding of the reciprocal effects can contribute to a more coherent integration of heritage into everyday life. Changes in society's attitudes towards heritage, including archaeological heritage,

which are taking place worldwide, began to unfold in the 20th century with the recognition of the existence of a mutual influence between heritage and people.

The study aims to provide a comprehensive analysis of the factors that have led to the transformation of hillforts into the type of archaeological heritage that best represents our present-day selves. Recognising the breadth of the topic and the variety of tools needed to reveal it, the study focuses on several key aspects. These include the protection of the heritage (including legal codification), the impact of archaeological investigations, the dissemination of knowledge and the influence of particular individuals on these processes. Throughout the history of science, it has been observed that in the past there have often been ideas or discoveries which were not relevant at the time, and which only became truly appreciated after a certain period. This approach can also be applied to the evaluation of past actions and processes.

The originality of the study. Hillforts have primarily been the focus of archaeological research. Their development after the abandonment of their original purpose has remained beyond the attention of researchers and has received only sporadic insights from other sciences, such as folklore and mythology. The process of their becoming cultural heritage objects remained unexplored not only in Lithuania but in a much wider geographical area. In the field of cultural heritage protection, research into the granting of heritage status to archaeological sites has barely begun. And since hillforts are perhaps the most representative type among other archaeological objects, they can serve to draw attention to such research.

The subject of the study. There is a dialectic in the way hillforts are perceived – on the one hand, knowledge of hillforts is becoming clearer and more defined; on the other, new meanings are being sought and found. The former is based on scientific research, the latter on the reception of hillforts in society. The concept of a hillfort is a historical one that changes over time, which is why the study takes a historicist approach. Here, hillforts are considered to be objects that were designated as such at the relevant time. The study focuses on hillforts as physical objects influenced by existing ideas and attitudes: the heritage protection system, the dissemination of information and public behaviour. Therefore, the physical changes and the perception of the hillforts will be assessed taking into account the factors listed above.

Changes in the perception of hillforts have determined the number of hillforts on the territory of Lithuania, which in this study ranges from a few hundred to more than a thousand. The large number of hillforts has determined their use as a case study for this thesis, selecting representative and informative hillforts or groups of them.

The chronological boundaries of the study. From their abandonment (loss of their original function) to the present day, the history of the hillforts spans at least 600 years. Until almost the 20th century, sources about them were very scarce, fragments of which can be found in historical, cartographic and iconographic material, archaeological reports, and individual finds. From the 20th century onwards, the situation

has changed considerably. The position of hillforts in society, especially in terms of heritage protection, is also strongly influenced by the socio-political life of the region. Both aspects have determined the chronological limits of this study. Since political processes do not immediately lead to changes in society, especially in the field of heritage protection, the chronological boundaries of the study on the granting of heritage status to hillforts are associated with two key events: the establishment of the first heritage protection institution of the Republic of Lithuania – the State Archaeological Commission (Lit. *Valstybės archeologijos komisija*, hereinafter VAK) in 1919; and the declaration of visions for the future of the re-established Lithuanian heritage protection at the Lithuanian Cultural Congress in 1990.

Geographical boundaries of the study. The chronological boundaries of the study also determine the relative conditionality of its geographical scope. The borders of the Republic of Lithuania changed a number of times during the period under study. Lithuania did not control the Vilnius Region in 1920–1939, the Klaipėda Region in 1919–1922 and 1939–1944. Therefore, this study includes the hillforts that were on the territory of the Republic of Lithuania at the time. The analysis of the processes that took place in the neighbouring regions regarding hillforts was used for comparison. It should be noted that parts of their former territories are now part of the Republic of Lithuania (the case of the Vilnius Region).

Aim and objectives of the study. The study aims to identify the impact of human activities on hillforts between 1919 and 1990 and to analyse the influence of these impacts on hillfort preservation processes. Possible impacts include the granting of heritage status to hillforts, making them accessible to the wider public, the effects of archaeological investigations on hillforts, as well as their management and adaptation for visitors. All these phenomena have influenced changes in the appearance of hillforts, both within the landscape and in the mental sphere. The peculiarities of the processes concerning hillforts were compared with the trends observed in neighbouring countries, including Latvia, Belarus, Poland, and East Prussia (after the Second World War – the Kaliningrad Region of the Russian Federation).

The study aims to examine the chosen topic by dividing it into separate thematic-chronological sections, which are identified as the tasks of the study:

1. To assess the role of hillforts in the understanding of the past in Lithuania before the declaration of independence in 1918.
2. To examine the contribution of the state institutions of the Republic of Lithuania in bringing the hillforts to the attention of the public.
3. To analyse the contribution of public organisations and individuals in making the hillforts relevant to the wider public.
4. To identify the factors and methods that have contributed to the relevance of hillforts.

5. To highlight the impact of research and dissemination of research findings in shaping perceptions of hillforts.

6. To assess the public reception of Lithuanian hillforts in a regional context.

Claims being defended.

1. Before the establishment of the Republic of Lithuania, hillforts were not considered to be of outstanding cultural heritage value.

2. The period of activity of the State Archaeological Commission (*Valstybės archeologijos komisija*) from 1934 to 1936 was a decisive factor in the preservation of Lithuanian hillforts and the consolidation of their status.

3. The Society for the Beautification of Lithuania (*Lietuvai pageržinti draugija*) and the Lithuanian Riflemen's Union (*Lietuvos šaulių sąjunga*) interpreted the hillforts as places of historical memory, thus increasing their importance in society.

4. Significant contribution of individuals in strengthening and consolidating the importance of hillforts. The outstanding role of Petras Tarasanka, who recorded the hillforts and published the results of his studies to the wider public.

5. The Committee for the Protection of Nature (*Gamtos apsaugos komitetas*), which was active between 1958 and 1964, consolidated the scientific value of the hillforts as a unique archaeological heritage object with historical landscape value. In 1967, the Scientific-Methodical Council for the Protection of Cultural Monuments (*Mokslinė-metodinė kultūros paminklų apsaugos taryba*) began its work and increased the protection of hillforts.

6. The importance of hillforts in society was promoted and maintained by the dissemination of the results of scientific research in the press. Thus, scientific research is seen as an important factor in increasing the importance of hillforts.

7. Hillforts are the only type of archaeological heritage that has been subject to management and adaptation work since the early 1980s, largely because of their importance to society.

8. Before the restoration of independence, Lithuania stood out among its neighbours as the country with the most comprehensive approach to hillforts. This is because, during the Soviet period, the earlier efforts of the Republic of Lithuania in the field of recording and protection were preserved and strengthened.

Structure of the thesis. The dissertation consists of an introduction, five chapters, a conclusion, a list of references and sources, and appendices. The introduction provides an overview of sources and historiography. The first chapter is devoted to the definition and development of the understanding of a hillfort as a distinct archaeological feature in the period before the establishment of the Republic of Lithuania. It is the time when research into hillforts began and shows the level of understanding of hillforts. The subsequent chapters are devoted to revealing the trends in the processes of granting hillforts the status of cultural heritage concerning the most important stages of the life of the state. Two such periods have been distinguished in this paper, namely

the pre-war years and the period after the end of the Second World War. Although Lithuania lost its independence in 1940, the period of the first brief occupations (Soviet and Nazi) was a continuation of the trends that had developed during the time of the Lithuanian Republic. The last chapter analyses the trends in hillfort investigations in neighbouring countries.

Research methods. In this work, for which the historiographical background is very limited, the following traditional research methods have been chosen: descriptive, analytical, historical-critical, statistical, synthetic, biographical, comparative, case study, and source analysis. The descriptive method was used to present unpublished data on hillforts. The sources used for the research were approached through the lens of historical criticism. The abundance of Lithuanian hillforts made it possible to use the statistical (generalised) method in cases where sufficient information on hillforts was available. Case studies have been used in situations where it is either not possible to collect sufficient data on hillforts or, conversely, where the data is very abundant. The influence of individual personalities is also important in the knowledge of hillforts, and in some cases, elements of the biographical method have been used to discuss their contribution. The trends established on the basis of the known material on Lithuanian hillforts were compared with similar phenomena in neighbouring countries in terms of the extent and spread of research.

The synthesis of the data provided by the various sciences forms the basis for the analysis of the hillfort development. This thesis employs a post-processualist methodology, one of the features of which is the study of the impact of the research material in question on the object. Post-processualism in archaeology manifests itself in a number of approaches, one of which is that of ‘colours in the past’. These refer to the variety of contributions made by the material itself, as well as by the person who left it and the people who studied it. In the case of research on under-researched topics, the material is treated through a positivist approach. Research approaches towards the subject of 20th century hillforts are conditioned by at least two specific circumstances: the first is the expression of hillforts as an element of the landscape; the second is the influence of individuals in the dissemination of information about hillforts. The antithesis of the influence of individuals in heritage protection is the action of public institutions in heritage protection. They are important or even crucial, but heritage protection itself is not personalised.

Overview of sources. Most of the data necessary for the topic under study are stored in Lithuanian state archives. They can be divided into institutional and personal funds. Institutional funds are more relevant to the study. These are the VAK (stored in the Documentary Funds of the Heritage Library of the Cultural Heritage Centre (*Kultūros paveldo centro Paveldosaugos bibliotekos Dokumentų fondai*, KPC PB), F.1, and the Lithuanian Central State Archive (*Lietuvos centrinis valstybės archyvas*, LCVA), F.1 and F.1764), the Ministry of Culture (*Kultūros ministerija*, KM) (stored

in the Lithuanian Archive of Literature and Art (*Lietuvos literatūros ir meno archyvas*, LLMA), F.342), the Institute of History (*Istorijos institutas*, hereinafter LII) (stored in LCVA, F.R-1016), the Institute of Design and Restoration (*Paminklų restauravimo projektavimo institutas*) and the Republican Institute of Land Management Design (*Respublikinio žemėtvarkos projektavimo institutas*) (stored in the Vilnius Regional State Archive (*Vilniaus regioninis valstybės archyvas*), F.1019 and F.1035 F.4), documents of the Scientific Methodological Council for the Protection of Cultural Monuments (*Lietuvos TSR Kultūros ministerijos Mokslinė metodinės kultūros paminklų apsaugos taryba*, hereinafter MMT) of the Ministry of Culture of the Lithuanian SSR (stored in the KPC PB funds, F.27, F.28), and archaeological reports (stored in the LII Manuscript Room F.1).

The archives of the VAK are the most relevant for the knowledge of the interwar period. It consists of 141 files, each file containing between 200 and 500 documents, totaling over 45,000 pages. The data contained therein relate to the inventory and initial protection of archaeological sites, including hillforts. No single most important document collection from the Soviet period can be singled out as the archives of different institutions are stored in different places and contain information that varies in contents and volume. The archives of the institutions of the KM system (including the archives of the Ministry's predecessor the Committee of Cultural-Educational Institutions (*Kultūros-švietimo įstaigų komitetas*, hereinafter KŠĮK)) contain the most data on the protection aspect of hillforts. The most important archive of this kind is the fund of archaeological excavation reports (F.1) kept in the LII Manuscript Room, which, for the period up to 1990, contained about 1800 files, including reports on almost all the hillforts excavated during the period in question.

Among the holdings of personal documents, the collection of P. Tarasenko at the The Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences (*Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka*) is noteworthy (F. 245). A separate type of sources are articles published in the periodical press. The period under consideration is the heyday of this type of press, so the thesis makes use of the items registered in the bibliography compiled by A. Tautavičius (TAUTAVIČIUS, A. *Lietuvos archeologijos bibliografija*. 1782–1998. V., 2000). For a thorough evaluation, the newspaper 'Trimitas' [The Trumpet] (released 988 issues in the period between 1920 and 1940) is used as a case study. A special type of sources are memoirs and diaries, including those of the archaeologists Pranas Kulikauskas, Regina Volkaitė-Kulikauskienė, Adolfas Tautavičius, and the architect and heritage conservator Jonas Rimantas Glemža.

Historiography. Topics related to the process of granting hillforts the status of heritage, as well as their role in the society of 20th century Lithuania, have not been studied until now. The data that would help to reveal the topic can only be found in broader studies. The latter can be divided into several groups, according to the different fields of sciences: archaeology (the development and material culture of

hillforts), history (wooden castles that stood on hillforts and hillforts as places of memory), and folklore (tales about hillforts).

Ludwik Krzywicki, P. Tarasenko, P. Kulikauskas, Vytautas Daugudis and Gintautas Zabiela have carried out the most extensive archaeological studies of hillforts. M. Vitkūnas studied hillforts by considering them as places of memory during the 20th century (VITKŪNAS, M. Kovos Lietuvos istorinėje atmintyje: piliakalniai kaip „atminties vieta“. *Karo archyvas*, 2016, t. XXXI, p. 274–327). This study was the first to raise the question of the significance of hillforts after their abandonment. In the study on the history of archaeology in Lithuania before 1945 by P. Kulikauskas and G. Zabiela (KULIKAUSKAS, P., ZABIELA, G. *Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.)*. V., 1999), the overview of Lithuanian archaeology in the interwar period gives a general picture of the state of the archaeological heritage in 1918–1945. Other studies (by Jonas Puzinas, Daiva Steponavičienė, Vyckintas Vaitkevičius, and G. Zabiela) have been published to evaluate the contribution of individual researchers to the knowledge of the hillforts.

Research in the field of cultural heritage preservation began only in independent Lithuania. The activities of the VAK (Kazys Misius) and the Institute of Cultural Heritage Management (*Kultūros paminklų apsaugos įstaiga*) between 1940 and 1944 (Nastė Keršytė, Monika Lileikė) have been studied more extensively; dissertations on the subject have been defended by Agnė Vaitkuvienė (2010) and Viktorija Kuriene (2022). The studies of foreign researchers are usually limited to the general trends of heritage protection and overviews of the history of archaeology or hillfort research.

In this thesis, the use of terms has been based on the principle of historicism, i.e. using the meaning of words that were applied at a given time. However, in the paragraphs containing the summary and conclusion, the main terminology is presented in a form that corresponds to modern understanding. Such terminology includes words *cultural heritage*, *archaeological heritage*, *heritage preservation*, *accounting*, and *hillfort*.

The perception of hillforts before 1922. The perception of hillforts has gone through a long and complex process of study, research and preservation. Until the 19th century, there was no interest in hillforts. They were known only through legends and stories. The development of historical science and the rise of Romanticism encouraged interest in hillforts. In the absence of specific data, hillforts themselves were only mentioned in passing in historical works. The first references to hillforts and explanations of their purpose date back to the first half of the 19th century (landowner Franciszek Wilczyński (1796–1859); traveller, geographer and naturalist Frédéric Dubois de Montpéreux (1798–1850)). Until the second half of the 19th century, the purpose of the hillforts remained unclear. The first lists of Lithuanian hillforts were compiled by the prominent figures of the Lithuanian national revival, Bishop Motiejus Valančius (1801–1875) and Jonas Basanavičius (1851–1927). In the last decade of the 19th century, the director of the Museum of Antiquities in Vilnius, Fyodor Pokrovsky (Федор Васильевич Покровский) (1855–1903), published maps of the

Vilnius, Grodno and Kaunas governorates. They contain information on 330 hillforts located on the territory of present-day Lithuania. Before the First World War, Ludwik Krzywicki (1859–1941) was the person who contributed most to the research of hillforts. He was also the one to combine surveying and excavation. L. Krzywicki spent the year 1901 collecting data on more than 200 hillforts, which were later released as a book (KRZYWICKI, L. *Żmudź starożytna*. Warszawa, 1906). Between 1909 and 1913, L. Krzywicki studied the levelled summits of seven hillforts in Lithuania. The material he collected gave a much broader understanding of the development, characteristics and distribution of Lithuanian hillforts and revised some of the earlier statements about them.

Before the First World War, data on a total of 360 hillforts known in Lithuania were collected and published. However, the understanding of hillforts as a distinct type of archaeological feature was still undefined and imprecise: all sites that were considered as having been constructed were classified as hillforts by local people; moreover, their purpose was also interpreted in different ways. There was no state system for the protection of archaeological sites in the Russian Empire, and the Imperial Archaeological Commission, established in 1859, only regulated investigations of archaeological heritage located on state lands.

The beginnings of institutional protection of hillforts in interwar Lithuania.

The real protection of the archaeological heritage in Lithuania began only after the establishment of the Republic of Lithuania. On 28 May 1919, the first institution for the protection of cultural heritage in Lithuania was established – the State Archaeological Commission (*Valstybės archeologijos komisija*, hereinafter VAK). In the field of archaeology, the most important activities of the State Archaeological Commission were the prohibition of unauthorised archaeological excavations and the reduction of the impact of the 1922 land reform on archaeological sites. Although the state expressed concern for cultural heritage, the first 15 years of independence did not result in the establishment of a functioning system of heritage protection that could ensure at least a minimum level of protection for the most important sites, including the hillforts. The initiative for heritage protection was left to individuals and organisations. It was their concern that brought the poor state of the heritage to the fore in the early 1930s and provided the impetus for heritage reforms.

The protection of the archaeological heritage underwent a fundamental change at the beginning of 1934 when, on 11 January, the Ministry of Education established a Monuments Protection Referenture (*Senovės paminklų apsaugos referentūra*, hereinafter SPAR), headed by Vladas Pryšmantas (1895–1960). Without waiting for the adoption of the Law on the Protection of Cultural Monuments, he immediately started active preservation of cultural monuments, with particular emphasis on archaeological sites. The main direction of this work was the inventory, registration and protection of cultural heritage (then called monuments). Preparatory work began in

earnest in 1934. It consisted of drawing up a register, preparing the documentation necessary for the initiation of protection, and training specialists. At the same time, the Lithuanian Place Names Project (*Lietuvos žemės vardynas*, hereinafter LŽV) was launched to collect the most complete data on all micro-toponyms. The LŽV data later became the main source for completing the list of archaeological heritage sites.

On 7 January 1935, after the merger of VAK and SPAR, V. Pryšmantas was appointed chairman of VAK. In agreement with the Ministry of the Interior and with the help of local police stations, work on the sites began in the second half of the year. Based on the lists compiled, brief information on the site was prepared and sent to the head of the county, together with pledge forms (the counterfoil of which was kept by the VAK for control of the assignment) and description sheets. The head of the county forwarded the information to the head of the relevant district according to the address of the area, who instructed policemen to collect the pledges from landowners, administrators or holders by filling in the enclosed forms (questionnaires), one copy of which was sent to the VAK, another to the owner and a third to the local police. Before signing the pledge, landowners were informed that if the cultural site had been used as pastures, it could continue to be used for that purpose. Other activities were prohibited. The pledges were valid for the current owner as well as for future owners, administrators or holders of the monument, whom the current owner was obliged to inform.

For 657 of the 747 sites identified as hillforts in the VAK register, questionnaires were prepared and sent to the stations, where the information collected was submitted to the VAK. The remaining hillforts were to be documented and protected at a later date. Between May and December 1935, 535 pledges were signed with the vast majority of owners or users of hillforts. At the same time, information was collected on the condition of the hillforts. Most of them (496 hillforts) had been ploughed or replanted with trees, gravel had been extracted from them, and cemeteries had been built on some of them. Other hillforts were damaged by trenches or cellars dug into them. As there was no way of compensating the owners for the damage caused by the cessation of economic activity on the hillforts, between 1935 and 1 November 1936, 41 hillforts were granted permits for limited work (mostly ploughing). The legal protection of the archaeological heritage came into force after the signing of pledges with the owners. The protection of 621 hillforts was the result of the activities of the VAK. An analysis of the VAK questionnaires gives an idea of what was considered a hillfort at the time: a hill with a distinct name (not necessarily a 'hillfort'), often the subject of legends, and yielding artefacts. If an object had all three of these characteristics, it was very likely to be a hillfort. A deeper understanding of the hillfort came after the Second World War with the start of more extensive research.

Between 1934 and 1936, the leadership of V. Pryšmantas in SPAR and VAK proved to be an exceptional phenomenon in the history of the protection of Lithuania's archaeological heritage. In less than three years, most of the known hillforts and other

archaeological sites were registered and their protection was ensured. The achievements of this short period were maintained during the subsequent changes in the heritage protection system and the order of things.

The Statute of the Museum of Culture of Vytautas the Great (*Vytauto Didžiojo kultūros muziejus*, hereinafter VDKM), issued on 22 October 1936, abolished the VAK and transferred heritage protection to the VDKM. The priority for the protection of the cultural heritage was the adoption of a special law, and the protection of the archaeological heritage focused on the study of archaeological sites threatened by destruction. In the protection of hillforts, the VDKM continued, to some extent, the practice of the VAK established by V. Pryšmantas. The last four years of the independent Republic of Lithuania were years of regression in the protection and research of hillforts, as the preservation of hillforts became less important.

Social influence on hillforts. In interwar Lithuania, both public organisations and individuals expressed an interest in hillforts. Most attention came from nature and military organisations. The interest in hillforts was particularly pronounced in the 1920s, with the founding of the Society for the Beautification of Lithuania (*Lietuvai pagerinti draugija*, hereinafter LPD) in 1921 and their active search for a field of activity. Since hillforts were familiar to the general public, the LPD found it appropriate to plant trees and organise events on them. The VAK was barely active regarding such developments. Furthermore, the LPD had also taken over some of the hillforts. The situation began to change in the 1930s when it was realised that such beautification work was damaging the hillforts. Despite all this, it can be acknowledged that the LPD contributed to the preservation of the hillforts as a whole and the development of a greater public awareness of them. This was particularly evident in the cases of the Punia and Veliuona hillforts.

The Lithuanian Riflemen's Union (*Lietuvos šaulių sąjunga*, hereinafter LŠS), founded in 1919, became involved in the management of hillforts and organised a variety of events. The riflemen had also taken over and looked after some of the more prominent hillforts. The contribution of the LŠS to the promotion of hillforts is well illustrated by the articles published in its magazine 'Trimitas' [The Trumpet]. In the period between 1920 and 1940, 176 articles on hillforts were published. An analysis of these articles shows that the Riflemen tended to associate hillforts with historical events, seeing them as places of memory, symbols of strength and freedom that promoted patriotism among the Riflemen. In addition, the Riflemen saw hillforts as a suitable place for holding celebrations. Little attention was paid to the hillforts as archaeological heritage, and the requirements of heritage protection were largely ignored in the management of these sites. However, their connotation also defined the hillforts as exceptional objects of the past, which was certainly important in preserving their significance.

Other societies and organisations that paid attention to the hillforts were the Lithuanian Catholic Youth Organisation ‘Pavasaris’ [The Spring], the army and schools, for which the hillforts served as venues for events or excursions.

During the interwar period, there were three people in Lithuania whose activities significantly increased public awareness of the hillforts. The most famous of them was Petras Tarasenka (1892–1942), an officer in the Lithuanian army. Starting from 1921, he encouraged the public to collect information about archaeological sites and to protect them. Such initiatives were publicised through the press, in addition to about 50 articles written by P. Tarasenka on hillforts. He also devoted considerable attention to hillforts in three books dealing with prehistory, published between 1925 and 1928. The most important of these was the 1928 ‘Lietuvos archeologijos medžiaga’ [Lithuanian Archaeological Material], which included a map and a survey of 722 hillforts. P. Tarasenka further reinforced the promotion of hillforts by carrying out archaeological excavations of them. In the period from 1931 to 1936, nine hillforts were excavated in Aukštaitija, of which the most extensive (over an area of 1564 m²) was the hillfort of Velikuškės (Zarasai district) in 1933. The excavations of these hillforts, especially Velikuškės, were widely reported in the press. P. Tarasenka is credited with introducing the term ‘hillfort’ into Lithuanian fiction by incorporating the discoveries made at the hillforts into the plots of his books ‘Praeities vartai’ [Gates of the Past] and ‘Perkūno šventykloje’ [In the Temple of Perkūnas], published in 1935–1939. With his various activities in the field of research and preservation of hillforts, P. Tarasenka contributed a great deal to the uniqueness of this type of archaeological heritage in Lithuanian prehistory, as no other archaeological sites have received so much attention.

The most famous excavations carried out by the Lithuanian army general Vladas Nagevičius (1881–1954) were the large-scale excavations of two major hillforts in western Lithuania between 1931 and 1934: Apuolė in the Skuodas district and Įpiltis in the Kretinga district. The investigations were aimed at defining the structural and fortification features (in most cases ramparts) of these hillforts. Although such investigations did not yield many finds, the sheer scale of the excavations and the dissemination of research results greatly increased the understanding of hillforts as such. A number of innovations were used in the research, including aerial photography, filming, a professional painter, and consultation with specialists in other fields. The dissemination of the research also involved extensive communication with the public, including the highest state officials and foreign visitors. The findings from the excavations became part of museum exhibitions, as in the case of the timber from the ramparts of Apuolė. In addition, the results of the excavations were presented at international archaeological congresses. V. Nagevičius succeeded in promoting both the investigations and the hillforts themselves. However, the effect was not long-lasting, due to the personality of V. Nagevičius, who, being very active, directed his interests to other spheres after 1936.

The third and least appreciated personality who contributed to the understanding of Lithuanian hillforts during the interwar period is Eduardas Volteris (1856–1941), a professor at the University of Lithuania. His interest in hillforts was exclusively focused on Apuolė hillfort, where he carried out excavations between 1928 and 1930. The 1930 excavations were carried out on a large scale, covering an area of 478 m² on the levelled summit of the hillfort. These excavations served as a basis for the later excavations led by V. Nagevičius.

Hillforts during the first occupations from 1940 to 1944. On 20 July 1940, the Soviet authorities adopted the Law on the Protection of Cultural Monuments, which had been drafted in independent Lithuania. They established the Cultural Monuments Protection Institution (*Kultūros paminklų apsaugos įstaiga*; hereinafter KPAI), which operated under the Kaunas State Museum of Culture (*Kauno valstybinio kultūros muziejus*, which was the changed name of VDKM). In 1940–1941, the interest in hillforts was very limited, as was the general interest in archaeology. During the German occupation (1941–1944), no major changes or works were carried out to protect the archaeological heritage. The plan was to work in two directions: to care for, preserve and protect the immovable and movable heritage and, as far as possible, to organise systematic scientific research, inventories and preservation of all monuments. The only information about the hillforts can be found in a few general articles published in the press. The legal status of heritage protection remained unchanged until the end of the Second World War, despite the change in occupying authorities. As with other archaeological sites, the hillforts did not attract any particular interest. References in the press were mostly related to the attempts of the enlightened members of society to recall the glorious pages of Lithuanian history under the conditions of occupation, as a way of promoting patriotism. The most important achievement of this period in terms of disseminating knowledge about the hillforts was the effort not to forget about them and to continue, as far as possible, the preservation work begun in independent Lithuania.

Establishment of a national system for the protection of hillforts. Post-war monument protection laws had to be re-established, but already under the Soviet system and its legal acts. Cultural heritage was initially within the competence of the People's Commissariat for Education; after 10 October 1945, under the Council of People's Commissars (from 25 March 1946 onwards – the Council of Ministers); finally, after the foundation of the Committee for Cultural-Educational Institutions (*Kultūros-švietimo įstaigų komitetas*, hereinafter KŠĮK), all issues related to cultural heritage was redirected to them (the work of core committees were further assigned to the relevant executive committees operating in counties, towns and districts). It was only after the adoption of Resolution No. 3898 'On Measures to Improve the Protection of Cultural Monuments' by the Council of Ministers of the USSR, signed by Joseph Stalin on 14 October 1948, that the protection of cultural heritage received institutional attention, both internally and externally. It entrusted the protection of these monuments to the councils of mi-

nisters of the autonomous republics and the executive committees of the subordinate structures. Implementation control was divided into three parts: archaeological and historical monuments were entrusted to the KŠĮK operating in the Union republics, while architecture and art to the respective committees under the Council of Ministers. Within three months, these three bodies (in the case of archaeological and historical monuments, in cooperation with the Academy of Sciences) were to draw up instructions on the procedures for accounting, registration and storage of the groups assigned to them. By the end of 1949, these institutions had to complete the inventory of all known monuments in order to include them in the State List of Monuments. The decree was supplemented by regulations for the protection of cultural monuments, which clarified some of its points. The hillforts are included in a rather extensive list of other archaeological monuments. On 10 March 1949, the Council of Ministers of the Lithuanian SSR adopted the local regulations and the resolution on improving the protection of cultural monuments. The ‘instruction on the accounting and protection of archaeological and historical monuments on the territory of the Lithuanian SSR’, approved by Resolution No. 412 of the Council of Ministers on 7 June 1949, provided for the erection of markers (called memorial plaques), drawing up passports of monuments, transferring finds to museums, and required that sites be buried after excavation. The Presidium of the Academy of Sciences was entrusted with the task of determining the procedure for obtaining permission for archaeological excavations and for providing the results of the research.

According to the plans of the KŠĮK, the work of registering cultural monuments should have been completed by the end of 1949, when the lists of cultural monuments were submitted. In 1950, the list contained over 4,000 archaeological sites and was regularly updated thereafter. To determine the origin of the information regarding the hillforts in the 1950 list, a sample of hillforts from one of the districts – Utena – was selected. This district has the highest number of hillforts (60 in 2017), and the district itself was extensively surveyed in 1985 when all previous information about the district’s hillforts was evaluated on the spot. In order to assess the originality and significance of the 1950 data, it was compared with the description of the hillforts in the VAK records. The correspondence between the VAK and the 1950 list was established in 34 cases (75.5%). In a further 9 cases, the correspondence is probable, but cannot be definitively proven due to the limited amount of information provided. It can, however, be concluded that the data in the 1950 lists were almost entirely derived from the VAK files without reference to them.

The first decade after the war saw a clear regression in the protection of hillforts. The lack of protection in the post-war period and collectivisation led to the resumption of ploughing on the hillforts. The war also left its mark. Other cases of destruction have also been documented. The hillforts were not distinguished from other cultural monuments and, as was the case at the beginning of the 20th century, the hillforts themselves were only recognised by the local people.

Decree No. 593, released on 6 September 1955, by the Ministry of Culture of the USSR (TSRS Kultūros ministerija, hereinafter – KM), on ‘measures to strengthen management and control of the accounting and protection of historical, archaeological and artistic monuments’, further strengthened the protection of monuments ‘from above’. New forms of passports for monuments were introduced as part of this measure. The organisation of archaeological survey expeditions by the Lithuanian Institute of History of Academy of Sciences (from 1955 – the Institute of History (*Istorijos Institutas*), hereinafter – LII) led to an increase in the record of damage to archaeological monuments. From 1956 onwards, the KM (founded in 1953) began to receive more and more information from individuals and organisations about the destruction of hillforts. Efforts were made to respond to these complaints. A particular case was that of Jurgaičiai hillfort (Kryžių kalnas [Hill of Crosses]) (Šiauliai district), where the case for protection was intertwined with the government’s official policy of atheism. In this case, the government’s intentions were focused on demolishing the crosses that stood on the hill and attempting to prevent visitors from visiting it. The Jurgaičiai hillfort was declared a natural and historical monument by a separate decree on 18 January 1961. On 5 April 1961, 2,179 crosses were removed from the hillfort; however, construction resumed shortly afterwards. The crosses were removed again in April 1973, November 1974, October or November 1975, and on 15 March 1985.

In the 1950s, the hillforts faced much greater threats from sometimes ill-considered economic development plans. The most serious threat was the construction of a hydroelectric cascade on the river Nemunas. The hillforts of Dovainonys, Rumsiškės and Žiegždriai, which were located in the construction zone of the Kaunas Hydroelectric Power Plant, were surveyed by the LII and abandoned; as a result, all hillforts (except one in Dovainonys) were washed away. No action was foreseen for their preservation. The planned hydroelectric power plant in Birštonas was to destroy 15 hillforts, in Jurbarkas – 10 hillforts, but these plans were never implemented.

In the second half of the 1950s, there was a noticeable increase in people’s interest in hillforts, at least the most prominent ones. Joninės [Midsummer] and other festivals began to be celebrated there. During the excavations in 1990–2006 and in 2016 at the most extensively researched hillfort in Lithuania – Šeimyniškeliai (Anykščiai district, led by G. Zabiela) – 276 Soviet kopecks lost by visitors were found using a metal detector, indicating a significant increase in visitors since 1953. The strengthening of the protection measures for the hillforts was accompanied by their promotion through the publication of images and the reading of lectures on the protection of cultural monuments.

At the beginning of the 1960s, the heritage institutions were reorganised. On 1 January 1963, the Department of Museums and Cultural Monuments of the Board of Cultural-Educational Institutions of the Lithuanian SSR KM (*Kultūros-švietimo įstaigų valdybos Muziejų ir kultūros paminklų skyrius*) was merged with the Inspectorate

for the Protection of Architectural Monuments under the Committee for Construction and Architectural Affairs of the Lithuanian SSR Council of Ministers (*LTSR Ministrų tarybos Statybos ir architektūros reikalų komiteto Architektūros paminklų apsaugos inspekcija*). In this way, the duality of heritage management, introduced by the 1948 resolution, was eliminated. On the basis of these two bodies, the Office for the Protection of Museums and Cultural Monuments of the Lithuanian SSR KM (*Muziejų ir kultūros paminklų apsaugos valdyba*) was created, which was responsible for the management of museums and the protection of cultural heritage. On 1 January 1967, the Scientific-Methodical Council for the Protection of Cultural Monuments (*Mokslinė-metodinė kultūros paminklų apsaugos taryba*, hereinafter MMT) was established under the MK, whose main area of activity was heritage accounting.

It took several decades for the Soviet-era heritage protection system to be established in Lithuania. The main reason for this lengthy process was the dominant ideology of the USSR itself, which valued only the heritage of the revolutionary movement and only tolerated everything else. Lithuania could not adopt the system of monument protection from the USSR because it did not exist there. The 1948 resolution was temporary and not intended to be long-term. The protection of individual objects was somewhat saved by the existing command system and instructions from above, but this practice did not characterise the system. The partial decentralisation of the USSR government between 1957 and 1965, manifested in the activities of the territorial branches of the Council of National Economy, granted more autonomy to the republics. It was not until the early 1960s that the creation of a national heritage protection system became a priority. Hillforts were not an exceptional object in the KM system and suffered from all kinds of external influences, just like other archaeological heritage. Their protection was somewhat facilitated by the public attention paid to them and by the more detailed inventory carried out back in the day by VAK.

A separate and exceptional case of the involvement of state institutions in the protection of hillforts is the activity of the Committee for the Protection of Nature (*Gamtos apsaugos komitetas*, hereinafter GAK) in the initial stage of its existence in 1957–1963. The Supreme Council of the Lithuanian SSR adopted the Law on Nature Protection on 22 April 1959. Although its activities and the entire law were directed exclusively towards the preservation of natural resources and natural heritage, the hillforts were distinguished from other archaeological sites and protected in accordance with the provisions of this law. The first article of the law, entitled ‘protected natural areas’, classifies the hillforts as ‘sites associated with historical events and places suitable for the patriotic and national education of the working people’. The GAK was mainly concerned with the protection of hillforts. The Committee financed topographic photographs of the Gandinga, Kernavė, Nemenčinė and Punia hillforts, which were necessary for the preparation of projects to strengthen their slopes. In 1960, the Scientific-Restoration Workshop prepared a project for the protection and

management of the Medvėgalis hillforts (Šilalė district) (project by Elena Urbonienė). Many of its solutions were very modern and were implemented only at the beginning of the 21st century. An important step in the protection of hillforts, initiated by the GAK, was the establishment of historical landscape reserves. On 27 September 1960, Resolution No. 517 of the Council of Ministers of the Lithuanian SSR established 27 historical landscape reserves, 22 of which were of archaeological nature (20 hillforts and 2 barrow sites). The activities of the GAK in the field of preservation and promotion of hillforts filled the gap left by the lack of concrete action. The protection of hillforts was based on legislation. The GAK initiated new directions to increase the importance of hillforts, such as projects for the management of damaged hillforts and the creation of historical landscape reserves. While the former was not immediately followed up due to the rapidly changing situation in heritage protection, the latter resulted in tangible progress and innovation beyond Lithuania. The protection of the 20 hillforts and their surroundings has consolidated the importance of protecting all hillforts. These sites later became the nuclei around which regional parks were established in independent Lithuania.

The establishment of the MMT coincided with the adoption of the Law on the Protection of Cultural Monuments on 15 April 1967, another milestone in the protection of Lithuania's cultural heritage. The main task of the MMT was to compile and approve lists of cultural monuments, dividing them into monuments of national and local importance. The list of hillforts of national significance included 648 hillforts, while the list of hillforts of local significance included 38 hillforts. 34 hillforts have also been included in the list of monuments of local importance and noted as sites of battle against the Crusaders. In 1973, these lists were published in a separate book, making them known to the public and reinforcing the importance of their protection. Over time, the lists of monuments have been updated according to the data obtained through surveys and the changing concept of what constitutes an archaeological monument. In terms of the types of protected archaeological sites, hillforts accounted for the largest number – 695 (one-third of the total). The number of hillfort discoveries increased only slightly, with 2–3 hillforts being identified each year. The list was accompanied by updated documentation for their protection. On 5 April 1974, by order of the KM, yet another form of monument passport and other documents were introduced. From 1967 onwards, markers started being installed, which has aided in increasing the visibility of heritage sites. The 1960s and 1970s saw the consolidation of the concept of the hillfort as a defensive structure. From 1971, the MMT began to map and mark archaeological sites on maps. The survey expeditions, which covered the entire territory of Lithuania almost twice by 1990, allowed for a better assessment of the condition of the hillforts and broadened the knowledge about them. By the 1980s, the destruction by ploughing the hillforts had largely ceased.

The system of monument protection, established in 1967, was based on the law and operated through its implementation. The first step was to identify the heritage object and include it in lists approved at a national level, and only then was protection initiated. The main institution that implemented the granting of heritage status was the MMT. Its parent, the KM, imposed moderate sanctions on violators. In the case of the hillforts, this system was reasonably effective, as most of them were included in the initial list of cultural monuments on the basis of previous work. By the 1970s, all that remained was to implement the measures necessary to protect specific sites. By the 1980s, the hillforts were largely protected and human destruction had reduced to a minimum.

The importance of management and research. The beginning of the management work in 1969–1988 can be traced back to the activities of the KM. The initiative to manage the hillforts came from the MMT. The main focus was on the impact of disruptive natural forces (especially water). In this respect, hillforts differ from other types of archaeological heritage as they are often located on the banks of water bodies (especially rivers and streams). The creation of the infrastructure necessary for visiting hillforts became important as a result of the increase in the number of visitors. Between 1969 and 1986, 25 technical projects were drawn up to reinforce the slopes of the hillforts and improve the environment. The first hillfort to receive maintenance works based on a technical project was Bražuolė (Trakai district). The works included the construction of a staircase on the slopes of the hillfort, a viewing platform, the cleaning of existing paths, the demolition of a farmhouse, and the removal of low-grade trees from the slopes. A vertical drainage system was installed in the central part of the hillfort to stop the erosion of the slopes. An unresolved problem of the project was the archaeological excavations on the hillforts, as no funds were allocated for this. The reports on the management work carried out were not published. In 1970, the KM commissioned a standard project for the construction of stairs on hillforts, prepared by the Institute of Monuments Restoration Design (*Paminklų restauravimo projektavimo institutas*). Most of the management projects were planned and carried out on hillforts that were more familiar to the public. The project at Gandinga hillfort (Plungė district) became an example of a qualitatively new methodology for developing hillfort management projects (author: Ričardas Stulpinas). It was based on the principle that research and design cannot be disassociated. In 1990, R. Stulpinas prepared the ‘Comprehensive Programme for the Preservation of Lithuanian Hillforts’.

Of the 25 hillfort management projects prepared over several decades, 15 have been implemented, albeit to varying degrees. The reasons for this were financial or organisational (in the case of the Mindaugo Sostas [Mindaugas Throne] hillfort in Kernavė (Širvintos district) – poor design or implementation), which sometimes led to changes in the project design (twice in the case of the Apuolė hillforts). In 10 cases, the projects were not implemented at all or the work carried out left no trace.

There is very little documentation on the actual implementation of these projects. The differences between the original project design solutions and the way the project was carried out make it difficult to assess the importance of these projects. Some of the hillforts that received maintenance works during the Soviet era (for instance, Kernavė, Medvėgalis, Merkinė (Varėna district)) were managed again in the years following the restoration of Lithuanian independence.

The hillfort management projects initiated in 1971 were an exceptional phenomenon in the protection of the archaeological heritage. Although the desperate state of the hillforts had been brought to attention by GAK as early as the late 1950s, at that time no visible progress was made beyond the preparation of projects. After KM took over the role of client, for almost a decade, one project would be completed each year.

The design solutions were object-oriented, often based on the results of geological surveys. Although the process of hillfort management itself was not smooth and continuous, with a certain time lag between the preparation of the project and its implementation, it was nevertheless an undeniable achievement of Lithuanian heritage preservation, which allowed a number of important hillforts to be saved. In addition, these hillforts were made accessible to visitors, and management work was often accompanied by archaeological investigations. At the end of the period, the experience gained made it possible to reach a qualitatively new level of planning, with a comprehensive approach to all cultural objects. This particular system has not become obsolete and is still in use. The lack of proper interaction between the construction organisations carrying out the projects and the conservationists has remained a problem that has not yet been fully resolved. As a result, in some cases, the hillforts were damaged during the course of the management works (as in the case of Apuolė, Bražuolė and Kernavė). Nevertheless, the implementation of such projects has enabled the preservation of incomparably more than what was lost. Another aspect of these projects in terms of disseminating the importance of the hillforts was the involvement of the wider community (workers, project designers, various coordinators, even journalists). The rescue and adaptation work carried out by the state was the best way to promote the protection of the hillforts.

The hillforts were the first subject of archaeological investigations conducted by the LII. In 1948–1949, 105 mounds were surveyed, of which 46 were not considered to be genuine hillforts because no cultural layer was found. The results of survey expeditions revealed how limited and unsystematic scientific knowledge of the hillforts was, based largely on previous research. The first hillfort to be extensively investigated in the post-war years was Nemenčinė (Vilnius district). Between 1952 and 1954, a total area of 1079 m² (35% of the whole site) was investigated, including the opening up of a section in the hillfort's rampart. The research was carried out using the most advanced methods of fieldwork. In the first decade after the war, the scientific knowledge of hillforts in Lithuania was re-established, both through archaeological exca-

vations and surveys. In general, the situation in the field of hillfort research reached a level similar to that of a few decades earlier. Further investigations were devoted to the collection and accumulation of archaeological data needed to answer various questions about the past. Undoubtedly, such research has increased the importance of hillforts in society's perception.

Maintaining the importance of hillforts in society. Over a period of 27 years, between 1948 and 1975, a total of 767 articles on hillforts were published. 'Lietuvos TSR archeologijos atlasas, II tomas' [Volume 2 of the Atlas of the Archaeology of the Lithuanian SSR], published in 1975, marked the end of the first phase of disseminating knowledge about hillforts in Lithuania. It contained descriptions of 855 hillforts known before the end of 1973. The descriptions were written by the leading hillfort specialists working in the Archaeology Department of the LII (V. Daugudis, Elena Grigalavičienė, Algimantas Merkevičius, A. Tautavičius). As a result, the descriptions acquired a certain canonical character and were used in both the academic and popular press for the next three decades. After the publication of the atlas, only a few articles on research and newly discovered hillforts, as well as the decreasing number of cases of their damage, remained significant for the dissemination of hillforts in the periodicals. The appearance of the Atlas also led to a distinction between scientific and heritage concepts of hillforts.

In the period 1976–1989, archaeological investigations were carried out at 26 Lithuanian hillforts. Nine of them were investigated as part of management and protection works, and the other 17 as part of scientific projects. Articles on the 17 investigated hillforts were published in the regional and national press, the material on five investigated hillforts was published in scientific publications, while the material on the other three was never fully released. Public promotion of hillfort research, as with other archaeological monuments, was of no interest to the main institutions conducting the research (LII and Vilnius University). During the Soviet period, publications on hillforts in the periodical press did not seem to be aimed at distinguishing them from other archaeological monuments. The common themes were the presentation of excavation results and the problems of their protection. Neither the changes in heritage protection nor the number, scope and importance of studies have had a significant impact on their visibility to the wider public. However, the constant reminder of the need to protect the hillforts, as well as the publication of the latest research results and the noting of cases of damage, has shaped the public's perception of the hillforts as important objects of knowledge about the past.

In addition to the press, which was under the control of the state heritage protection and censorship, the image of the hillforts was also shaped to some extent by individual personalities and public organisations, albeit also censured by the official government. P. Tarasenka would return to the theme of the hillforts by publishing new books. The most important of these, and the one that had the greatest impact on the

public, was a 100-page book ‘Lietuvos piliakalniai’ [The Hillforts of Lithuania], published in 1956. It gives a complete history of hillforts, their development and investigations. The imagery of hillforts was also woven into the plots of four of his fictional books published between 1956 and 1958 (‘Užburti lobiai’ [The Enchanted Treasures], ‘Didžiųjų Tyrulių paslaptys’ [The Secrets of the Great Swamps], ‘Pabėgimas’ [The Escape], ‘Rambyno burtininkas’ [The Wizard of Rambynas]). P. Tarasenka’s books were printed in large numbers, which undoubtedly contributed to the popularity of the hillforts, especially among the youth.

A. Tautavičius (1925–2006), who headed the Department of Archaeology of the LII for 25 years (1962–1987), contributed to the promotion of hillforts by releasing more detailed and educational articles. He spoke in the press about the protection, management, recording and general development of the hillforts, thus continuing the educational activities of P. Tarasenka. The words of the head of the main Lithuanian organisation conducting archaeological research in the Soviet period could also be perceived as directive instructions, which increased the impact of these articles. After P. Tarasenka’s passing, V. Daugudis (1929–2002) took his place as the leading expert and researcher of Lithuanian hillforts. Hillforts were part of his postgraduate research, and although he never defended his dissertation, his interest in hillforts remained throughout his life. V. Daugudis conducted investigations of 15 hillforts and 11 settlements situated at the foot of hillforts, acquiring expert knowledge on the structure of cultural layers. He enjoyed writing brief articles for journals no less than texts for encyclopaedias on various archaeological sites and finds. Out of 123 such articles, 65 (so more than half) describe hillforts or finds, including all the hillforts that he himself had thoroughly investigated. V. Daugudis maintained the public awareness of hillforts through his exemplary activities.

In general, the Soviet period was not favourable for public associations or individuals involved in the field of knowledge of the ancient past or the dissemination of knowledge about it. As for the protection and promotion of hillforts, the activities of associations for the protection of monuments and the preservation of local history and nature were more active, though irregular. The opinions of individual scientists received more tolerance. Romas Batūra (1937–2021) wrote six articles on medieval wooden castles and the hillforts on which they stood for the Society for the Protection of Monuments and Local History (*Paminklų apsaugos ir kraštotyros draugija*). He also contributed to the promotion of hillforts during his tenure as President of the MMT from 1967 to 1972. The contribution of public societies to raising the popularity of hillforts was not significant, but they did emphasise the importance of hillforts among themselves and contributed to their preservation and management as much as they could, thereby reminding official heritage institutions of them.

After the reforms introduced by Mikhail Gorbachev in 1985, the conditions began to emerge for society to feel less constrained, less politicised and ideologised in its

approach to the past. The transformation came to Lithuania from the ‘above’, which initially delayed the sense of liberation in the country. On 23 February 1987, the Central Committee of the Lithuanian Communist Party and the Council of Ministers of the Lithuanian SSR adopted a resolution ‘on improving the protection and use of historical and cultural monuments in the Republic’, which created a more favourable atmosphere for dealing with the remnants of the past. On 3 April 1987, the Lithuanian branch of the Soviet Cultural Foundation was established, and heritage preservation groups began to form. On 6 March 1987, the Vilnius Youth Club for the Preservation of Monuments (*Vilniaus miesto jaunimo paminkloaugos klubas*) was founded, on 29 April – the ‘Talka’ club, and on 16 July – the Kaunas club for the preservation of monuments ‘Atgaja’, as well as other public organisations. One of their activities was the management of the hillforts, especially the clearing of overgrown vegetation. In the short period between 1987 and 1989, 15 hillforts were cleaned up by different groups. These activities underpinned the importance of the hillforts in the context of the much wider issues associated with the revival period.

In 1990, Vilnius became the venue for the Lithuanian Cultural Congress from 18 to 20 May. The congress aimed to draw the attention of the public and the government to the state of culture and to find the most rational ways to improve the situation. It was attended by more than 3000 participants and covered the main areas and issues of culture by holding three plenary sessions. There were also 15 stands, one of which, called ‘Ethnic Culture and Heritage’, was hosted by Bronius Dakanis with a presentation on the state of archaeological sites, related problems and solutions to overcome them. The protection of hillforts was identified as the most important issue. The congress, held soon after the restoration of independence, marked the conceptual end of the Soviet system of cultural heritage protection. Subsequently, this system was reorganised once again.

Characteristics of hillfort development in neighbouring countries. Hillforts constitute an important group of the European archaeological heritage, and a comparison of the knowledge, protection and research of hillforts in regions outside Lithuania is important for understanding the position and uniqueness of Lithuanian hillforts. The application of the concept of a ‘hillfort’ is a separate problem when talking about prehistoric sites. In the neighbouring countries, this concept is much broader than what is generally accepted in Lithuania, because the nature of hillforts is different, especially in the Slavic countries. Since it is not possible to carry out a more thorough analysis of the development and distribution of hillforts in the neighbouring countries, the most important characteristics of hillforts are described on the basis of the published material, and, in this way, the approach to them is considered.

In independent Latvia, the Law on the Protection of Monuments was passed on 15 June 1923, and the Board of Monuments (*Lv. Pieminekļu valde*) was established under the Ministry of Education. Before the war, 14 hillforts in Latvia were investigated.

The results of five of the more extensively investigated hillforts (Daugmalē, Dignājā, Jersikā, Mežotnē, and Talsi) were published soon after their completion. Without an ancient state of their own, Latvians were searching for the roots of statehood in the period before the German settlement on the eastern shore of the Baltic Sea. The increased attention to archaeology was, therefore, quite natural.

The State Office for the Conservation of Prehistoric Monuments (Pl. *Państwowe grono konserwatorów zabytków prehistorycznych*), established in Poland on 12 July 1919, was dissolved in 1928 and its functions transferred to the State Museum of Archaeology in Warsaw (Pl. *Państwowe muzeum archeologiczne*). Archaeology in interwar Poland was focused on burial sites, whereas research on hillforts was rare and did not receive much attention from the state. The work of Władysław Kowalenko (1984–1966) is notable for having played an important role in the knowledge of hillforts in Greater Poland.

Although the role of conservator of antiquities was established in East Prussia (from 1871 – Germany) in 1843, it had little impact on archaeological sites. German archaeologists concentrated on burial sites. The first excavations of hillforts in Prussia did not take place until the 1930s. The knowledge of East Prussian hillforts came from Hans Crome's (1864–1943) list of known hillforts, on which he included 335 hillforts.

In Soviet Belarus (a republic of the USSR from the end of 1922), interest in hillforts was encouraged by the local history movement, which began in 1923 and lasted until 1930. No heritage laws were in force in Belarus. Therefore, in 1926, the Council of Ministers decided to entrust the protection of hillforts to the local government. Investigations of the hillforts were carried out by the Institute of Belarusian Culture (Bel. *Інбелкульт*), which operated from 1922 to 1929. The greatest influence on the understanding of hillforts was made by Alexander Liaudansky (Аляксандр Ляўданскі) (1893–1937), who initiated the study of Baltic Iron Age hillforts. At least 26 hillforts are known to have been studied by him. The study of Belarusian hillforts was severely interrupted in the early 1930s by changes in the internal life of the USSR unrelated to archaeology and ended in 1937 with the shooting of three of the main researchers.

After the Second World War, the Eastern Baltic region became part of the USSR or came under its sphere of influence (Poland). The Soviet experience was brought to Belarus, Latvia and the former East Prussia, which became the Kaliningrad Region. For decades it determined the lack of attention to heritage in all the Soviet republics. Only archaeological investigations were increased and tolerated, as these were directed towards the knowledge of ancient history and were considered ideologically non-threatening.

In Soviet Latvia, until the adoption of the Law on the Protection of Historical and Cultural Monuments of the Latvian SSR on 23 December 1977, heritage protection was regulated by decisions and instructions of the Council of Ministers. In reality, the protection of hillforts remained poor. In Latvia, extensive research on hillforts in the

post-war period was carried out as a result of the construction of hydroelectric dams on the river Daugava, rather than for the sake of scientific understanding of hillforts. The total number of hillforts investigated in Latvia during the Soviet period was 59 out of 363 hillforts registered in 1989. As many as 12 hillforts were excavated over an area of more than 2000 m² (Asote, Ķente, Klintaine, Sēlpils and others). During the Soviet period, Latvia managed to maintain the same tendencies in hillfort investigations as in the past, but with a focus on rescue work.

Archaeological science in Belarus SSR began to be re-established as soon as the country was liberated from German occupation. Investigations on hillforts began as early as 1945 in Minsk. According to the literature, by 1990, a total of 183 hillforts had been investigated (about 18% of the known hillforts, although the number of hillforts in Belarus is not exact). From the 1950s onwards, up to 10 archaeologists explored a dozen hillforts each year, covering a total area of up to a couple of thousand square metres. From the second half of the 1970s onwards, the volume of research increased even further, providing sufficient material to understand the hillforts. However, it remained largely at the disposal of the researchers. No more than 10% of the research material was published. The extent of dissemination of research and protection of hillforts in Belarus was very limited. Despite their gradual recording, archaeological sites were destroyed during construction works, especially in urban areas. In Belarus SSR, the Law on the Protection of Monuments was adopted on 26 December 1969. In post-war Belarus, hillforts were only the subject of archaeological research and public interest in them was not encouraged.

In the Kaliningrad Region of the Russian SFSR, the period 1949–1951 was a notable exception due to political circumstances. The archaeologist Frida Gurevich (Фрида Давыдовна Гуревич) (1912–1988), sent from the Institute of Material Culture in Leningrad, investigated 16 hillforts in Sambia, in 10 hillforts test pits of 2x2x – 3x3x m were opened, while the hillforts of Kramava (De. Kraam, Rus. Grachevka) and Medinava (De. Medenau, Rus. Logvinovo I) were thoroughly investigated. Archaeological research in the area was resumed in 1974 by the USSR Institute of Archaeology. The Baltic Detachment, led by Vladimir Kulakov (Владимир Иванович Кулаков), carried out research on burial sites, while the hillforts were surveyed only to collect data for the yet unpublished ‘Inventory of Historical and Cultural Monuments of the USSR’. At the end of the Soviet period, the level of knowledge about the hillforts of the region remained low and their protection was completely neglected. The hillforts of the Kaliningrad Region were considered a ‘foreign’ heritage, not even of interest to archaeologists.

Since 1944, the protection of monuments in the Polish People’s Republic has been entrusted to the Ministry of Culture and the Arts and implemented through the voivodships. An important milestone in the recording of the archaeological heritage was the launch of the Archaeological Photographs of Poland (Pl. *Archeologiczne zdjęcia*

Polski) project in 1978. The territory of Poland was divided into areas of approximately 7x5 km (about 8500 areas in total), on which all archaeological sites (*stanowisko*) found during surveys were mapped at a scale of 1:25,000. By 1995 this project covered $\frac{3}{4}$ of the territory of Poland and during its implementation about 300,000 archaeological sites were identified. A map of hillforts published in 1964 (*Mapa grodzisk w Polsce. Kraków*) indicates that there are 2312 hillforts in Poland. Investigations were carried out by research institutes, higher education institutions, museums, and heritage preservation institutions. In socialist Poland, archaeologists did not pay much attention to hillforts. Despite the fact that several dozen of them were investigated every year, most of these investigations were continuous. For a long time, Poland was mainly concerned with the archaeological heritage related to its Slavic past and the Middle Ages. The hillforts represented only a small part of this heritage. The partially decentralised system of heritage protection did not play an important role in the promotion of hillforts. As a result, the study of hillforts was more the subject of professional training and localised knowledge of prehistory.

In all the neighbouring countries, similar processes of exploration and dissemination of the results of research on hillforts have taken place, the national specificities of which have been determined by the system of heritage protection and the organisation of scientific research. It is difficult to talk about other aspects of the development of hillforts (dissemination of research in the press, adaptation for visitors) because of the fragmentary nature of the data available. In the interwar period, the intensification of research on hillforts began at a similar time, in the 1930s, but the subsequent development varied considerably from country to country. While in Latvia, in the 1930s, research and knowledge of hillforts were closely linked to the search for Latvian identity and, therefore, supported by the official authorities, in Belarus interest in hillforts was simply destroyed as a result of the general internal processes taking place throughout the USSR. In the post-war period, research into the hillforts was greatly intensified aiming both at scientific exploration and rescue. Extensive excavations carried out between the 1950s and 1970s provided essential material for understanding the hillforts, which has remained important to this day. The hillforts became the subject of research by a small group of scholars, but their fate after excavation was of little interest to anyone. This was also due to the very limited possibilities of disseminating the results of the research, especially through publication. The situation began to change somewhat in the 1970s and 1980s, as evidenced by projects such as the continuous surveys in Poland, the activities of the Baltic Expedition in the Kaliningrad Region, the implementation of the 'inventory' project in Belarus, and the publication of more comprehensive studies of selected hillforts in Latvia.

The different nature of the available material on hillforts does not allow a reliable comparison of the processes of their exploration and preservation in Lithuania and neighbouring countries. The presentation of hillforts in Lithuania is characterised by

a smaller scale of research and a greater emphasis on promotion. The latter factor has contributed to a greater focus on protection, which in turn has increased the significance of hillforts for society. In Lithuania, the protection of hillforts was based on work accomplished during the interwar period, which was not the case in neighbouring countries (except Latvia). In the Soviet period, public support for hillforts was strengthened by active efforts to preserve them and the establishment of historical landscape reserves. The combination of all these factors helped to strengthen the appreciation of hillforts. In this way, by the end of the Soviet period, Lithuanian hillforts had become the most significant part of the country's archaeological heritage.

CONCLUSIONS

1. In Lithuania, hillforts began to be regarded as a distinct type of archaeological object in the first half of the 19th century. However, the perception of their uniqueness did not develop until the late 19th century. Hillforts were interpreted either as having a defensive function or as having been used as places of worship. The inclusion of hillforts in separate lists began in the second half of the 19th century. Chronologically, this process coincided with the emergence of the Lithuanian national movement (lists of hillforts compiled by M. Valančius and J. Basanavičius). Hillforts began to be associated with the sites of historical castles, which were used for defence against the Order.

Before the First World War, the protection of the archaeological heritage on the territory of Lithuania was not regulated by law or ensured institutionally. The legal regulation in force in the Russian Empire only covered the research of archaeological heritage objects located on state lands. At the end of the 19th and the beginning of the 20th century, the recording and research of the hillforts (carried out by F. Pokrovsky and L. Krzywicki) focused more on their ancient history. Before the First World War, the general data on hillforts had been collected, but the understanding of hillforts themselves was based solely on the toponym describing their construction.

2. The National Republic of Lithuania was quick to recognise the importance of protecting cultural heritage. However, limited intellectual capacity and the absence of a tradition of protection did not allow for the creation of an effective system. The State Archaeological Commission (VAK), established in 1919, only declared the most important directions for heritage protection. Small-scale investigations of selected sites, funded by the State Archaeological Commission, were considered sufficient. Extensive archaeological investigations of the hillforts of Apuolė, Įpiltis and Velikuškės between 1930 and 1934, again financed by the VAK, focused on the least explored areas of the hillforts, that is their fortifications. Revealing their structure strengthened the perception of hillforts as defensive structures. Such investigations attracted a lot of media attention and helped to consolidate their position in the knowledge of the region's past.

At the beginning of 1934, Vladas Pryšmantas, who was appointed as the head of the Monuments Protection Referenture under the Ministry of Education, created an effective structure for the protection of the archaeological heritage in the absence of an adequate legal basis. After carrying out preparatory work and taking over the leadership of the State Archaeological Commission in 1935, he organised the revision of data on archaeological sites with the help of police stations. The period between 1935 and 1936, saw archaeological objects being placed on the list of heritage sites, which ensured their protection on the basis of a pledge signed by landowners not to disturb them. The signed pledges ensured the protection of at least 600 Lithuanian hillforts. Further development of the protection of archaeological sites was halted at the end of October 1936 with the transfer of the functions of cultural heritage protection to the Museum of Culture of Vytautas the Great (VDKM).

3. Two public organisations are notable for their contribution to the protection of Lithuanian hillforts and the dissemination of knowledge about them in interwar Lithuania: the Society for the Beautification of Lithuania and the Lithuanian Riflemen's Union. Both saw the hillforts as places of historical memory that needed to be given a new meaning. The Society for the Beautification of Lithuania planted trees, and installed parks and other recreational areas, while the Lithuanian Riflemen's Union organised festivals and other events on the hillforts. The activities of the Lithuanian Riflemen's Union in regard to hillforts are reflected in its magazine 'Trimitas'. The majority of the 176 articles dealing with hillforts provide general information and promote events that use hillforts as their venue. Both organisations have organised the management and visits to the hillforts, but have not recognised the archaeological value of the hillforts, which at times has brought them into conflict with emerging heritage protection restrictions. Although these activities have only affected a limited number of hillforts, the involvement of the public has supported and reinforced their importance. Individual initiatives (in the case of the hillfort at Punia) were backed by the county municipality and the VDKM.

Petras Tarasenska, an officer in the Lithuanian Armed Forces, is an outstanding figure in promoting the protection of archaeological heritage and raising public awareness of them. During 1921–1928, on his own initiative and with the help of the public, he doubled the number of known hillforts, thus laying the foundations for the successful activities of the VAK in 1934–1936. P. Tarasenska related the hillforts to the past struggles for the freedom of the country and considered the gathering and preservation of knowledge about them as an education of patriotism. In the 1930s, P. Tarasenska also used fiction and the dissemination of the results of the archaeological investigations of the Velikuškės hillfort to propagate the hillforts to children and youth.

4. The accounting carried out by Petras Tarasenska before the war and by the VAK in 1934–1936 provided the basis for subsequent lists of protected hillforts. The VDKM did not pay much attention to hillforts. During the Soviet occupation of Lithuania,

the Law on the Protection of Cultural Monuments, adopted in 1940, and the establishment of the Cultural Monuments Protection Institution were ineffective. During the German occupation, in 1942–1943, limited attention was paid to hillforts by the institutions for the protection of cultural monuments. However, in the conditions of war, this activity could not be further developed.

In the post-war period, the Soviet authorities did not care much about the protection of the archaeological heritage, and the previous system of heritage protection was not renewed. Only individual enthusiasts tried to draw attention to the need to preserve the heritage. Enforcement of the 1948 Union resolution was limited. Its implementation lacked both intellectual and organisational resources. In the post-war period, the protection of the hillforts involved the compilation of lists of archaeological monuments at the district level and the filling in of documentation for them. This process became permanent and lasted for several decades. The pre-war lists of archaeological sites compiled by the VAK served as the basis for the post-war inventory. The process of agricultural collectivisation severely compromised the protection of the hillforts, which took decades to restore to their 1936 state.

5. The research into hillforts intensified by the renewed investigation projects of the Academy of Sciences and Vilnius University. From 1948 onwards, survey expeditions of the Lithuanian Institute of History started being organised to record the condition and location of the hillforts. In 1952, extensive archaeological investigations of the Nemenčinė hillfort began. The latter was accompanied by detailed recording of the discovered structures and finds, which determined the methodology of the subsequent investigations of other hillforts. The scientific results of the investigations were published in limited quantities and had little impact on the general public.

The popular and fictional books written by P. Tarasenka between 1956 and 1958, aimed at young people, gave a new impetus to the exploration of hillforts. These books consolidated the imagery of hillforts as ancient defensive structures and ensured the continuity of such perception. During this period, public concern for the preservation of the hillforts also increased, both among specialist archaeologists and the more active members of society. The authorities reacted to individual cases of damage to hillforts, while serious threats to hillforts caused by large industrial projects (the construction of the Kaunas hydroelectric power plant) were addressed through surveys.

The Committee for the Protection of Nature (GAK), founded in 1958, began to protect and even preserve the hillforts as a unique archaeological heritage object with the value of a historical landscape. The committee drew attention to hillforts that were being damaged by the elements and initiated projects to prevent this. In 1960, 20 of the most important hillforts in the region were protected by law as historical landscape reserves, which added to the archaeological value of the hillforts. The focus of the GAK on the hillforts before they came under the regulation of the Ministry of Culture in 1963, reinforced their uniqueness in relation to other archaeological objects.

6. The Scientific and Methodological Council for the Protection of Cultural Monuments (MMT), established under the Ministry of Culture in 1967, and the adoption of the Law on the Protection of Historical and Cultural Monuments completed the process of establishing a national heritage protection system. Its main task was to stop the effects of destructive human activities on the hillforts. The management of the hillforts has been underway since 1970, including the reduction of erosive processes caused by natural elements. These works were carried out according to projects approved by archaeologists. Of the 25 projects prepared in the 1970s and 1980s, 15 hillforts have been salvaged from critical condition and adapted for visitors, mostly on the initiative of the Ministry of Culture. During the implementation of these projects in Lithuania, considerable experience was gained in the preparation and implementation of hillfort management projects. At the end of the 1980s, this experience was summarised in the comprehensive methodology of hillfort management developed by Ričardas Stulpinas and tested in practice (Gandinga and Skomantai hillforts).

With the approval of the List of Archaeological Sites in 1972 and the publication of the Atlas of Hillforts in 1975, the phase of recording hillforts was completed. In the lists of archaeological sites, hillforts represented one-third of the total archaeological heritage (695), and 855 were recorded in the Atlas. From this point onwards, the distinction between the protection of the heritage and the scientific evaluation of hillforts began to emerge. Another concept that was consolidated during this period was that of the hillfort as an ancient defensive structure. By the 1980s, hillforts were largely protected from human destruction.

During the revival period, the hillforts became the sites of social clean-up and management work, mainly carried out by the Monument Preservation and Hiking clubs, set up in 1987. It is recorded that 15 hillforts have undergone management work, mainly involving the removal of overgrown vegetation. These activities underpinned the importance of the hillforts to the public, especially in the wider context of the dawn of the restoration of the independent state in the summer of 1988. At the Lithuanian Cultural Congress held in Vilnius in May 1990, new guidelines for the protection of cultural heritage were proclaimed. Emphasis was placed on the protection of hillforts.

7. The importance of hillforts was promoted to the wider public through the dissemination of research findings in the press. Such publicity was important in maintaining and increasing the importance of hillforts. In the period 1948–1975, 767 articles relating to hillforts were published. Although these texts were published at different times and covered a variety of topics, most contained key information on the protection of hillforts and the most recent results of investigations. The wide range of topics related to hillforts meant that every member of society could relate to them and contribute to their preservation. The articles published also served to update what was already known about hillforts and to enrich the public's perception of them. The knowledge of the hillforts and their development was constantly updated by the exten-

sive archaeological research carried out on the hillforts. Nevertheless, researchers often kept their knowledge in closed circles or did not pay sufficient attention to this subject, meaning that only partial information reached the public.

The peculiarities of the internal life of Soviet society limited the influence of individual personalities and public organisations on the importance of hillforts. The opinion of specialists was more widely accepted, among whom A. Tautavičius (the head of the archaeological department of the Lithuanian Institute of History) was the most notable for his comprehensive approach to hillforts. Another notable public organisation is the Society for the Protection of Monuments and Local History, which devoted itself to the subject of hillforts in the first decade of its existence.

8. In all the neighbouring countries – Latvia, Belarus, Poland and East Prussia (which after the Second World War became the Kaliningrad Region of the Russian Federation) – hillforts constitute an important part of the archaeological heritage. In each of these countries, similar processes of investigation and dissemination of information about hillforts have taken place since the 1920s, with national particularities resulting from different heritage protection systems and research organisations. In the interwar period, all the neighbouring countries concentrated more on recording hillforts, while in the post-war period, the emphasis shifted to research. Throughout this period, hillforts were not distinguished from the general protection of the archaeological heritage. The 1950s and 1980s saw the greatest increase in the volume of investigations of hillforts. The various restrictions and constraints of totalitarian societies and the late establishment of new heritage systems meant that extensive research on hillforts had little impact on the dissemination of newly acquired data. Without state support and the development of public interest in them, hillforts have remained the subject of interest only to a small circle of specialists.

In comparison with neighbouring countries, the presentation of hillforts in Lithuania is characterised by a smaller scale of research and a greater emphasis on promotion and protection. This is the legacy of the work carried out during the inter-war period, especially the activities of the VAK in 1934–1936, which were maintained and even expanded during the Soviet period. The value of the historical landscape was added to the scientific significance, which made it possible to initiate preservation work on the hillforts damaged by the forces of nature. As a result, the general perception of hillforts was raised to a qualitatively new level. The image of the hillfort as a place of regional defence, derived from folk tales, confirmed by science and having withstood various challenges, became a symbolic place of resistance and strength in 20th century Lithuanian society, with the potential to become part of the national identity.

ABOUT THE AUTHOR

Born on 18 March 1976 in Šilalė. She graduated from Simonas Gaudėšius Gymnasium in 1995 and studied Pedagogy at Šiauliai University, where she obtained a Bachelor's degree in Social Sciences. In 2015–2017, she studied at Klaipėda University and defended her thesis “Archaeological heritage of Šilalė district, its protection and application possibilities” and obtained a Master's degree in Heritage Conservation. In 2019–2023, within the joint doctoral studies of Klaipėda University and Vytautas Magnus University in the field of history and archaeology, she worked on the dissertation “Factors influencing the granting of heritage status to hillforts in Lithuania between 1919 and 1990” (supervisor – Assoc. Prof. dr. Gintautas Zabiela).

From 1995 to 2014, she worked as a teacher at Obelynas Primary School in the Šilalė district, and from 2014 to 2020, she worked as a senior specialist in the Department of Education, Culture and Sports, at the Šilalė District Municipality. From 2020 to 2022, she worked as a Senior Specialist at the Accounting, Inventory and Register Division of the Department of Cultural Heritage under the Ministry of Culture, and from 2023 – as a Senior Specialist at the Methodological Consultation and Spatial Planning Division of this department.

In 2014–2018, she was a member of the Žemaitija Regional Council for Ethnic Culture. Member of the Working Group for the establishment of the Hillfort Year Programme approved by the Minister of Culture of the Republic of Lithuania in 2016. Since 2017 – a member of the Lithuanian Archaeological Society. In 2016–2022, she took part in investigations of hillforts at Medvėgalis, Biloniai, Indija, Padievaitis, Buteikiai, and Raginėnai. Participant in the project “Preservation of historical and cultural heritage of Šilalė and Sovetsk”, Lithuanian-Russian Cross-Border Cooperation 2014–2020. Between 2020 and 2023, a partner in in the Erasmus+ International Strategic Partnerships project “ReCreate History 284 through 3D, Game Design and Virtual Reality”.

Her research interests include the history and archaeology of Lithuanian hillforts, protection of archaeological heritage, and heritage conservation.

PRIEDŲ SĄRAŠAS

1. S. Biržiškio laiškas 1933 m. (KPC, B. 100, p. 130, 131).
2. Lietuvos žemės vardyno (LŽV) anketa (Paplienijos kaimas).
3. Pasižadėjimas saugoti Medvėgalio piliakalnį (KPC PB, f. 1, b. 97, p. 183).
4. Piliakalnių apsauga 1935 m. VAK duomenimis.
5. Piliakalnių valdytojai 1935 m. VAK duomenimis.
6. Piliakalnių valdytojų skaičius 1935 m. VAK duomenimis.
7. Piliakalnių būklė 1935 m. VAK duomenimis.
8. Piliakalnių pavadinimai 1935 m. VAK duomenimis.
9. Piliakalnių radiniai 1935 m. VAK duomenimis.
10. Straipsniai apie piliakalnius „Trimite“.
11. 1948–1950 m. duomenų apie Utenos rajono piliakalnius palyginimas (LLMA, f. 342 b. 42, p. 197–254) su VAK informacija (KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 40, 76, 77).
12. Narkūnų piliakalnio 1951 m. archeologinis pasas. KPC.
13. Piliakalnio aprašymo schema (LLMA, f. 342, ap. 1, b. 105, l. 13).
14. Narkūnų piliakalnio 1964 m. archeologinis pasas. KPC.
15. Nukastas Pakalniškių piliakalnio priešpilis (LLMA, f. 342, ap. 1, b. 564, l. 30).
16. Jurgaičių piliakalnio stendas (LLMA, f. 342, ap. 1, b. 807, l. 102).
17. Tarybinės kapeikos Šeimyniškėlių piliakalnyje (1991, 1994–1998, 2001, 2003–2006, 2016 m. tyrinėjimai).
18. Piliakalniai ant degtukų dėžučių etikečių (LMAVB RS, F376-992 1r).
19. Piliakalniai – landšaftiniai – istoriniai draustiniai: 1 – Alytus, 2 – Apuolė, 3 – Berzgainiai, 4 – Biloniai, 5 – Gandinga, 6 – Girgždūtė, 7 – Įpiltis, 8 – Kernavė, 9 – Medvėgalis, 10 – Medžionys, 11 – Merkinė, 12 – Moškėnai, 13 – Narkūnai, 14 – Pypliai, 15 – Punia, 16 – Rudamina, 17 – Seredžius, 18 – Šatrija, 19 – Šeimyniškėliai, 20 – Veliuona.
20. Narkūnų piliakalnio 1983 m. archeologinis pasas. KPC.
21. Antatiličių piliakalnio II paminklinė lenta. G. Zabelos nuotr.
22. Parengti gamtos jėgų žalojamų piliakalnių tvarkymo projektai: 1 – Alytus 1981; 2 – Apuolė 1973, 1979, 1983; 3 – Birštonas 1976; 4 – Bradeliškės 1971; 5 – Bražuolė 1969; 6 – Cirkliškis 1976; 7 – Gandinga 1984; 8 – Ginučiai 1976; 9 – Kernavė 1972, 1980, 1985; 10 – Liškiava 1974; 11 – Maišiagala 1971; 12 – Medvėgalis 1973; 13 – Merkinė 1972; 14 – Narkūnai 1978; 15 – Pakalniškiai 1983; 16 – Palanga 1979; 17 – Papiliakalnė 1976; 18 – Punia 1969; 19 – Seredžius 1980; 20 – Skomantai 1986; 21 – Šiauliai 1978; 22 – Ukmergė 1979; 23 – Veliuona 1979, 1988; 24 – Velžiai 1978; 25 – Žvaginiai 1973.
23. Piliakalniai 1948–1975 m. spaudoje.
24. Piliakalniai pagal 1948–1973 m. LII archeologinių žvalgomųjų ekspedicijų duomenis.

25. 1952–1989 m. tyrinėti Lietuvos piliakalniai.
26. Kvietimas į Taikos žygį Vilnius–Klaipėda 1989 m. liepos 7–16 d. V. Almonaičio archyvas.
27. 1970–1989 m. tvarkyti piliakalniai: 1 – Alytus, 2 – Bubiai, 3 – Budeliai, 4 – Gandinga, 5 – Ginučiai, 6 – Kernavė, 7 – Kulionys, 8 – Laistai, 9 – Pakalniai, 10 – Seredžius, 11 – Skomantai, 12 – Šeimyniškeliai, 13 – Tartokas, 14 – Vainatrakis, 15 – Vilnius.
28. 1949–1989 m. tyrinėti Latvijos piliakalniai.
29. Latvijos piliakalnių tyrimai ir sklaida 1949–1989 m.
30. Baltarusijoje 1945–1989 m. tyrinėti piliakalniai.
31. Baltarusijos piliakalnių tyrimai ir sklaida 1945–1989 m.
32. Piliakalniai „Помнікі гісторыі і культуры Беларусі“ 1970–1989 m. žurnale.
33. Duomenys apie 1970, 1980 ir 1990 m. tyrinėtus Lenkijos piliakalnius (pagal „Informator archeologiczny“).
34. Lietuvos ir kaimyninių valstybių piliakalnių tyrimų ir jų sklaidos 1945–1989 m. palyginimas.

Priedai

1 priedas. S. Biržiškio laiškas 1933 m. (KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 100, p. 130)

130

Gerbiamasai Pone Profesorau!

Labai atsiprašau už trukdymą; bet dėl reikalo skubumo ir mano
manymu - svarbumo nematau kito kelio, kaip tik! Pone Profe-
sorius kreipkitis.

Jau praėjusių metų kelių laikymu reikalams buvo prade-
ta imti žingsnis iš daugelio Jausagei apskrityje esančių pi-
liakalnių. Tuo piliakalnių apsaugoti nuo sunaikinimo beveik
nebuvo kam, nes vietos „inteligentai“ mokytėjai, valstų savivaldy-
bių tarnautojai ir kt. yra visiškai profanai tuo atžvilgiu,
o jei kas iš šalies ima nuodinioti piliakalnių nukasimo pavojų
ir tokio elgesio barbariškumą, tai tokius žodėtais valstų sav-
valdybių vėkėjai ar visai nesidomi, ar atšiekta: esą kelių
laikymo reikalams nėra iš kur imti žingsniaus, o piliakalnių reiki-
mo esanti neaiški ir todėl juos galima nukasti. Tokiu būdu
jau praėjusių ir sekančių metų piliakalnių dalis buvo sma-
kiai apnaikinta. Šis pavojus sunaikinimo dar didėja šiais
metais, nes, kaip teko patirti, šiam atėjusiai kelių la-
sezoni bus atidaryta naujų žvyrduobių, iš kurių ne vieną bus
piliakalniuose. Nėra reikia imti skubus priemonių, kad pi-
liakalnius nuo sunaikinimo apsaugotum.

Ši žymesnių piliakalnių, kurių rankinimą reikia skubiai
susitaisyti, norėčiau pažymėti šiuos:

1. Puskarių piliakalnis prie Puskarių k. Skandulėi valst.
Žingsnis pradotas imti 1932 metais ir piliakalnis jau gretai
iš vieno galo apnaikintas. Labai gerai pilaite. Daug vandens

190 serovus.
2. Miega kalnas netoli Urynos miestelio Skandinavijos valstis.
Žuymu pradžia imti 1932 metais, bet piliakalnių nedang
tesugadintas.

3. Akubutis kalnas prie Paprybei kaimo Kalkinonų valstis.
Žuymu pradžia imti 1932 metais. Nors jo gana daug
išimta, bet piliakalnių išvanda nedang dar tenkanti
jė. Tai mitologiniai piliakalnių, vėraai didžiųjų karo
liukojų, be to kuzovis "Wogeberrakte" minimas "Karsu"
vėra Burg'is susidada iš 2 dalis: piliakalnių vėraai ir
apatinė pėras. Žuymu imama iš to "Vosturgo".

4. Švėtelis Laukova valstis prie Bėlionų kaimo. Labai
išdomia išvanda. Žuymu imama gana senai.

5. Piliakalnis prie susidūrimo Tauragėi-Siaulius plento su juo
mitais kėlė Skandinavijos valstis. Jė suama gana daug pilyt-
galis, kurio sumaišyti su žuymu.

Ties piliakalnių raištinis rėstis kuzubavimais su
dyti, nes jo 1-2 rėky 1/4 gali vos liūdros lipkanos kėlė.

Yogalėdamas bovait rėko padaryti vėtoje, kad piliakalnių
raištinimas būty suskaldytas malonai prasiau gerb. Pono Profes-
oriams padaryti žygri, kad šis mūšis senovės raištinimas bū-
ty suskaldytas ir kad piliakalnių ir kėlesnam lėis kėi būty
apsaugoti nuo raištinimo, kad ir atakinkamų išdalytų iš-
leidimant.

Tikėdamas, kad Pono Profesoriams autoritetingi žygri,
gali dengi siame rėikale pagelbėti

reikėtu kėlė pagatba

Dgt. S. Biršinskis.
Sėdali, 1933 m. balandžio 7 d.

2 priedas. Lietuvos žemės vardyno (LŽV) anketa (Paplienijos kaimas)

ST 1

Prieš surašant gerai įsiskaityti instrukciją!

Zinių lapo Nr. (nurašyti)

Lietuvos žemės vardynas

renkamas Švietimo Ministerijos

Su visokiais klausimais, iškilusiais surašant žemės vardyną, kreiptis ir pranešyti žinių lapus siųsti:
Valstybės Archeologijos Komisija — Lietuvos žemės vardynas, Kaunas, Vytauto Didžiojo Muziejus.

Žemės vardai

Paplienijos
(oficialinis vardas)   Kaimo, dvaro, vienkiemio, miesto, bažnytkaimio, girininkijos,
Žarėnų   valsčiaus   *Telšių*   apskrities

Snaudoti spausdinti ir rankraštiniai šaltiniai bei jų sutrumpinimai

Surašytojo:

Pavardė, vardas *Mikalauskas Julius*   verslas *nuovaytyjas*
Gimimo vieta *Žarėnai*   valsčius *Žarėnų*   apskritis *Telšiai*
Adresas: *Žarėnai, mokykl. nuov.*

Zinios surašytos 1935 m. *gegužės* mėn.

Priedai

1	2		3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Eilės Nr.	Vardas rakomąja kalba parašytas		Vardas vietos žmonių štarne	Senovinis vardo formos	4 skaitmenis šaltinis	Žinios šaltinis	Dalykas	Žemės paviršiaus rūša, dydžiai, kokybė	Dydis	Lokalizacija	Uplis, upelių šaltiniai bei lietaus vėsumos ir jų apibūdinimas	Pastabos
	a) tikslusio	b) surašyto										
1		Paplunijis	Paplunijis			S. K.	Kaimas, kalvė, pjuvenė			Prie Plungės k. 2 km. vakaruose	-	
2		Plunijos k.	Plunijos k.			S. K.	Kaimas	1 ha		1 km. nuo laišų, prie Plunijos upės		

3

13 Istorinės žinios

14 Archeologinės žinios

15 Vardų kilmės aiškinimai

16 Tautosakinės žinios

✓ žinėjau, kad ten būvusi palis. Ten sto vėjara
 vi švedų kaimo ruošė. Kaimas esą slypėjo, kur esą
 susiraukus švedų turtas. Kaimas kas tapavęs, kad to
 turto galima išimti rūšis ir kasinėjimo procesija,
 kuri ruoš turinti pasirodė. Tacia procesija būvusi
 suvengta, bet kai rūšis, tai poverstis, "vokietis"
 paslaugas ar turte švedams gėsimti vy. Neturėjo
 turavęs ir prasivęs. Taip turto niekas ir negalėjo
 pasirodė.

Dabar ant to kalno yra pastatytas kryžius
 paminimui 1918m.

Zinių teikėjo(-ju) pavardė, vardas Nerundaunis Bobovas, Lapinai

Gimimo vieta(os) Ainė, Medvedis

Amžius

iki 15	15-25	25-40	40-60	60-80	per 80
--------	-------	-------	-------	-------	--------

valsčius Laukai

apskritis Telšis

3 priedas. Pasižadėjimas saugoti Medvėgalio piliakalnį (KPC PB, f. 1, b. 97, p. 183)

Pasižadėjimas

Tūkstantis devyni šimtai trisdešimt septyni metais Spalis mėn. 16 dieną, aš, žemiau pasirašęs, Leonas Auštėnas (pavardė ir vardas) gyv. Auroras apskr. Kaltėnėms valsč. Rungisčių dv. (vietovė), suprasdamas senovės paminklų bei praeities liekanų svarbą tautos savybėms išlaikyti ir jos praeičiai pažinti ir žinodamas, kad juos išlaikydamas ir padėdamas išsaugoti mokslui ir ateinančioms kartoms, patarnausiu valstybės ir tautos laui, o būdamas žemiau nurodytojo mano žemėje esamo nekiliojamo senovės (praeities) paminklo šilėnėlis (paminklo pavadinimas) Šilėnėlis (savininkas, valdytojas ar turėtojas) Valstybės Archeologijos Komisijai, kaip teisėtam, įstatymu nuskaitam praeities paminklų ir praeities liekanų apsaugos ir globos organui, arba tai įstaigai, kuri įstatymu keliu perims Valstybės Archeologijos Komisijos teises ir pareigas, pasižadu:

1. šį senovės (praeities) paminklą Valstybės Archeologijos Komisijai padėti globoti ir saugoti;
2. be Valstybės Archeologijos Komisijos atskiro leidimo raštu jokiū būdu ir jokiomis priemonėmis jo nenaikinti, negadinti, nepertvarkyti, nestatyti ant jo ar greta jo jokių pastatų, nerengti jame takelių, laiptelių, nestatyti paminkėlių, stiebų, nesodinti ir nekirsti medžių, krūmų, nearti, nekasinėti ir nelyginti jo paviršiaus, neimti iš jo žemių ir žvyro, nerinkti nuo šio senovės (praeities) paminklo akmenų, nedirbti jokių darbų ir nedaryti jokių kitų veiksmų, galinčių kenkti šio senovės (praeities) paminklo turiniui, formai, savybėms ir išvaizdai, o taip pat neleisti ir kitiems tai daryti;
3. neleisti kasinėjant mano žemėje ieškoti mokslo vertės daiktų ir kitiems asmenims, kurie neturi leidimo ar įgaliavimo, duoto Valstybės Archeologijos Komisijos, nes tik ji, pagal įstatymus (Civ. Įst. 430 pastaba) turi išskirtinę teisę kasinėti.
4. atsitiktinai bet kur rastas ir iš kur kitur gautas senienas ir praeities liekanas, jų nevalęs, netyrinėjęs, o tokias, kokias jas aš rasiu arba kiti ras, nedelsiant nusiųsti Valstybės Archeologijos Komisijai arba įteiksiu artimiausiai policijai, nurodant smulkias radimo aplinkybes;
5. pastebėjęs, kad kitų paminklų savininkai, valdytojai ar turėtojai nepildo savo tokių pat pasižadėjimų, neatidėliojant pranešti apie tai Valstybės Archeologijos Komisijai betarpiškai arba artimiausiai policijai ir kiek tik galėdamas padėti išsaugoti senovės paminklus ir praeities liekanas nuo išsikinimo;
6. nedaryti jokių židžių Valstybės Archeologijos Komisijos įgaliotiems asmenims arba bendradarbiams šio senovės (praeities) paminklo apžiūrėti ir tyrinėti, o prireikus — ir kasinėti;
7. neatidėliojant pranešti Valstybės Archeologijos Komisijai arba vietinei policijai apie kiekvieną atsitiktinį įvykį, veikiančią senovės paminklą, esantį kaip mano, taip ir kitų nuosavybėje.

Šis pasižadėjimas lygiai galioja kaip man, šio praeities paminklo savininkui, valdytojui ar turėtojui, taip pat ir šio turto būsimiems savininkams, valdytojams ar turėtojams, apie ką privalau jiems pranešti. Šio pasižadėjimo kitoj pusėj atspausdinti įstatymo nuostatai man paskelbti ir išskirti.

L. Auštėnas
(parašas)

Šį pasižadėjimą pasirašant dalyvavo:

1. Leonas Auštėnas gyv. Leonas Auštėnas
2. Leonas Auštėnas gyv. Leonas Auštėnas

Leonas Auštėnas
(Administracijos atsovo parašas)

4 priedas. Piliakalnių apsauga 1935 m. VAK duomenimis

Dokumentų rūšis		Piliakalnių skaičius	% nuo visų piliakalnių	% nuo visų piliakalnių be LŽV
LŽV anketų išrašai		90	12,50	
Išsiųstos anketos		657	87,95	100
Gautos anketos		585	78,31	89,04
Pasirašyti pasižadėjimai		535	71,62	81,43
Negautos anketos		72	9,64	10,96
Negauti pasižadėjimai	Valstybinės įstaigos	31	4,15	4,72
	Fiziniai asmenys	19	2,54	2,89
Kreipimaisi tęsti ūkinę veiklą		43	5,76	6,54
Išduoti leidimai tęsti ūkinę veiklą	Arti žemę	32	4,28	4,87
	Kirsti medžius	6	0,80	0,91
	Kita	3	0,40	0,46

5 priedas. Piliakalnių valdytojai 1935 m. VAK duomenimis

Fiziniai asmenys	328	56,07
Juridiniai asmenys iš viso:	95	16,24
Girininkija	21	3,59
Valsčius	21	3,59
Bendra kaimo nuosavybė	19	3,25
LŠS	9	1,54
Bažnyčia	8	1,37
Mokykla	5	0,85
LPD	4	0,68
Vienuolynas	2	0,34
Kita	6	1,02
Bešeimininkiai	162	27,69
Iš viso	585	100

6 priedas. Piliakalnių valdytojų skaičius 1935 m. VAK duomenimis

Valdytojų skaičius	Skaičius	Procentai
1 valdytojas	482	82,39
2 valdytojai	60	10,26
3 valdytojai	19	3,25
4–7 valdytojai	5	0,85
Bendra kaimo nuosavybė	19	3,25
Iš viso	585	100

7 priedas. Piliakalnių būklė 1935 m. VAK duomenimis

Piliakalnių būklė	Skaičius	Procentai
Ganykla	319	42,7
Apaugę krūmais ir medžiais	294	39,36
Ariami	194	25,97
Karjerai	86	11,51
Gamtos jėgų žalojami	54	7,23
Iškasinėti ieškotojų	47	6,29
Bulviarūšiai	43	5,76
Karo apkasai	30	4,02
Talkų metu apsodinti medžiais	25	3,35
Kapinės	17	2,28
Iš viso fiksuota būklė	551	73,76

8 priedas. Piliakalnių pavadinimai 1935 m. VAK duomenimis

Piliakalnio pavadinimas	Skaičius	Procentai
Piliakalnis	315	42,17
Kalnas, kalnas + tikrinis ar bendrinis vardas	145	19,41
Pilies kalnas, pilis, pilė	83	11,11
Pilalė, pilaliukė, pilelė	81	10,84
Švedkalnis, švedų kalnas	16	2,14
Iš viso su atskirais pavadinimais	640	85,68

9 priedas. Piliakalnių radiniai 1935 m. VAK duomenimis

Radinių rūšis	Skaičius	Procentai nuo
Kaulai	78	13,33
Akmeniniai kirvukai	63	10,77
Ginklai	62	10,60
Monetos	51	8,72
Keramikos šukės	47	8,03
Anglys	45	7,69
Papuošalai	37	6,32

10 priedas. Straipsniai apie piliakalnius „Trimite“

Metai	Straipsnių skaičius	Bendro pobūdžio informacija	Fiksuo-jama piliakalnių būklė	Šaulių renginiai ant piliakalnių	Šaulių piliakalnių tvarkymas	Kvietimai tvarkyti piliakalnius	Tyrimų sklaida	Ekskursijos
1921	10	7	1			2		
1922	10	7		2		1		
1923	8	2		2	3			1
1924	10	4		1	2	2		1
1925	5	1	1	2				1
1926	6	5			1			
1927	8	3	2	3				
1928	7	2		4				1
1929	8	5	1				2	
1930	12	4	1	4	1	1	1	
1931	14	3		5	2		3	1
1932	9	1		2	2		3	1
1933	11	6		1			3	1
1934	11	2		1	3	1	2	2
1935	9	3		4				2
1936	13	5		2	1	1		4
1937	8	3			2	3		
1938	8	3		2	1	2		
1939	4	4						
1940	5	3			2			
Iš viso	176	73	6	35	20	13	14	15

11 priedas. 1948–1950 m. duomenų apie Utenos rajono piliakalnių palyginimas (LLMA, f. 342 b. 42, p. 197–254) su VAK informacija (KPC PB, f. 1, ap. 1, b. 40, 76, 77)

Pavadinimas	VAK	Savininkas, rajono sąrašo numeris pagal VAK blankuose pažymėjimus pieštuku	1950 06 02, KŠDS, , p. 213–227	1950 08 14, KŠDS, p. 229–236	1948 01 24, KM, p. 197–200	1949 10 14, KM, p. 202–206	1950 m. sąrašas, p. 237–254	Išvada
1. Aknytėlės	Imamas molis, nuartas, supiltas švedų kepurėmis	Baliūnas Juozas, U3897	Aukštis apie 25 m	Aukštis apie 25 m	Didelis (2 kartus)	Vidutinio aukščio, prie ežero, aukštas (2 kartus)	Baliūno sklype	VAK pagrindu
2. Andreikėnai	Padavimas apie bažnyčią	Graužinienė Ona, U3863					Vadinamas Juozapato kalnu, randama senų plytgalių ir žmonių kaulų, Graužienės sklype	VAK pagrindu
3. Antalbaltė	LŽV, 15 arų	U3850	Nuo kaimo PR, vidury didžiosios pievos yra supilti 2 kalneliai, vadinami Kuroganais, randama žmonių kaulų				Plotas apie 15 arų	1950 06 02 Kuroganai įrašyti piliakalniu, VAK pagrindu
4. Antalėgė	LŽV, į P nuo kaimo, vadinamas piliakalniu, aukštis apie 6 m	U3917	Į P nuo kaimo, vadinamas piliakalniu, aukštis apie 6 m	Į P nuo kaimo, vadinamas piliakalniu, aukštis apie 6 m			Į P nuo kaimo, aukštis apie 6 m	VAK pagrindu

Priedai

Pavadinimas	VAK	Savininkas, rajono sąrašo numeris pagal VAK blankuose pažymėjimus pieštuku	1950 06 02, KŠDS, , p. 213–227	1950 08 14, KŠDS, p. 229–236	1948 01 24, KM, p. 197–200	1949 10 14, KM, p. 202–206	1950 m. sąrašas, p. 237–254	Išvada
5. Antilgė	Deginamos aukos dievams	Miškinis Antanas, U3854 (145)	Senovėje ant piliakalnio buvo deginamos dievams aukos, randama kirvukų, puodų šukių ir kt.	Senovėje ant piliakalnio buvo deginamos dievams aukos, randama kirvukų, puodų šukių ir kt.			Miškinio sklype	VAK pagrindu
6. Armališkės	LŽV, randa-ma žmonių kaulų	Viliūnas Povilas			2 kalnai		Viliūno sklype	VAK pagrindu
7. Baltakarčiai	LŽV, 400 m į P, 30 m aukščio	Įtrauktas į Utenos sąrašus (numerio nėra)	Nuo kaimo į P apie 30 m aukščio, vadinamas piliakalniu				į P nuo kaimo, apie 30 m aukščio	VAK pagrindu
8. Brinkliškis (Brimeliškis)	Apie 300 m nuo Tauragnų–Salako vieškelio, LŽV, žvirgždas, didesnioji dalis išarta	U3890	Apie 300 m nuo Tauragnų, Salako vienk. yra kalnas, vadinamas piliakalniu	Apie 300 m nuo Tauragnų, Sakalo vienk. yra kalnas, vadinamas piliakalniu			Apie 300 m nuo Tauragnų–Salako vieškelio	VAK pagrindu
9. Daugailiai	pylimas, vadinamas Senaisiais kapais, (A. Namiko 1935 09 12 raštas 40, p. 333k, ne piliakalnis)	Jurelė Juozas, Kavoliukai Povilas ir Juozas, D3334	Yra pylimas, vadinamas Senaisiais kapais, kuriuose randama žmonių kaulų				pylimas, vadinamas Senaisiais kapais, kuriuose randa žmonių kaulų	VAK pagrindu

Priedai

Pavadinimas	VAK	Savininkas, rajono sąrašo numeris pagal VAK blankuose pažymėjimus pieštuku	1950 06 02, KŠDS, , p. 213–227	1950 08 14, KŠDS, p. 229–236	1948 01 24, KM, p. 197–200	1949 10 14, KM, p. 202–206	1950 m. sąrašas, p. 237–254	Išvada
10. Dryžiai (Liginiškis 1950 m. sąrašuose)	Rasta keletas taurelių, pagamintų iš kaulo (Liginiškis – į P nuo Dryžių)	Deveikis Jonas, U3526	Rasta kaulinių dirbinių				Deveikio sklype, kitas – į P nuo Dryžių, aukštis apie 15 m	VAK pagrindu
11. Gaigaliai	LŽV, Smailia viršūne	U3903	Siaura viršūne kalnas, vadinamas piliakalniu				Smailia viršūne	VAK pagrindu
12. Gatečiai	LŽV, prie Ilgės upės, apie 40 m aukščio	Mikita Konstantinas, U3853/143	prie Ilgės upės, 40 m aukščio	prie Ilgės upės, 40 m aukščio			prie Ilgės upės, apie 40 m aukščio Mikitos sklype	VAK pagrindu
13. Gimžiškės	LŽV, už Vincalio ežero į V, neaukštas , esą supiltas		+				už Vincalio ežero į V, neaukštas	VAK pagrindu
14. Jaurėlis	LŽV, aukštis apie 20 m , rasta akmeninių kirvelių	Bernotas Antanas, Mitalas Juozas	prie ežerėlio, aukštis apie 20 m, randama akmeninių kirvukų ir kitų radinių	prie ežerėlio, aukštis apie 20 m, randama akmeninių kirvukų ir kitų radinių, ariamas			Prie ežerėlių pietų, apie 20 m , rasta akmeninių kirvukų ir kitų radinių, Mitulio sklype	VAK pagrindu
15. Jonauka	LŽV, aukštas dirvonas, apaugęs krūmais	U3896	Medžiais apaugęs	Medžiais apaugęs			Medžiais apaugęs	VAK pagrindu ?

Priedai

Pavadinimas	VAK	Savininkas, rajono sąrašo numeris pagal VAK blankuose pažymėjimus pieštuku	1950 06 02, KŠDS, , p. 213–227	1950 08 14, KŠDS, p. 229–236	1948 01 24, KM, p. 197–200	1949 10 14, KM, p. 202–206	1950 m. sąrašas, p. 237–254	Išvada
16. Kačiūnai	„seniau rasdavo įvairių geležinių išdirbinių“	Tartilas Anupras			+		Neaukštas kalnelis, vadinamas piliakalniu, randama geležinių dirbinių, Tartilo sklype	VAK pagrindu
17. Kalviai	Gana aukštas kalnas	Žilėnas Stasys, sklype U3891	Aukštas kalnas, vadinamas piliakalniu	Aukštas kalnas, vadinamas piliakalniu			Kalkių kaimas, aukštas kalnas, Žilėno sklype	VAK pagrindu
18. Kamša	apie 15 m aukščio, apvalus, Barsiu-kakalnis, paprastas kalnas, nieko nerasta	Sudnius Justinas, U3892	15 m aukščio apvalus, vadinamas Dovydo bei Barsiuo kalnu		Dovydo kalnas ir piliakalnis		15 m aukščio, apvalus, Sudniaus sklype	VAK pagrindu
19. Klykiai	į ŠR, labai status	Juknevičiai Kazys ir Jonas, Rudevičius Mykolas, U3858 (145)	Nuo kaimo į ŠR, status, vadinamas piliakalniu	Nuo kaimo į ŠR, aukštas, vadinamas piliakalniu			į ŠR, status	VAK pagrindu ?
20. Kuktiškės	PV pusėje nuo miestelio	Šironai Jonas ir Feliksas, Vensklavas Alfonsas, Meškauskas Jonas			+		prie miestelio	VAK pagrindu ?

Priedai

Pavadinimas	VAK	Savininkas, rajono sąrašo numeris pagal VAK blankuose pažymėjimus pieštuku	1950 06 02, KŠDS, , p. 213–227	1950 08 14, KŠDS, p. 229–236	1948 01 24, KM, p. 197–200	1949 10 14, KM, p. 202–206	1950 m. sąrašas, p. 237–254	Išvada
21.Likančiai	LŽV, apie 20 m aukščio	D3363/ 32	20 m aukščio, vadinamas piliakalniu			Rasta žmonių kaulų ir įvairių metalinių dirbinių, Butkys	apie 20 m aukščio	VAK pagrindu
22.Lyga miškis	LŽV, Genupis, rasta akmeninių kirvukų ir nepaprastai didelių žmogaus kaulų. Namikas kalną tyrinėjęs ir nustatęs, kad tai ne piliakalnis (b. 77, p. 88)	Kirvelis Gasparas, D3361	Randama žmonių kaulų ir akmeninių kirvukų				Randama žmonių kaulų ir akmeninių kirvukų, Kirvelio sklype	VAK pagrindu
23.Maneičiai (Sudeičiai)	Kadaiše buvusi bažnyčia ir aukuras	Jotautis Jonas, D3332	Senovėje ant piliakalnio buvusi žinyčia ir aukuras		+	Dalis piliakalnio ariama	Jataučio sklype	VAK pagrindu
24.Narkūnai (Utena)	„seniau jį ariant išardavę žmonių kaulų“	Kazlauskas Jurgis	Kairėje pusėje vieškelio Utena–Molėtai, randama žmonių kaulų (2 piliakalniai)	Kairėje pusėje vieškelio Utena–Molėtai, randama žmonių kaulų (2 piliakalniai)	Du piliakalniai (2 kartai)	Labai lankomas ekskursijų	randama žmonių kaulų, Kazlausko sklype	VAK pagrindu

Priedai

Pavadinimas	VAK	Savininkas, rajono sąrašo numeris pagal VAK blankuose pažymėjimus pieštuku	1950 06 02, KŠDS, , p. 213–227	1950 08 14, KŠDS, p. 229–236	1948 01 24, KM, p. 197–200	1949 10 14, KM, p. 202–206	1950 m. sąrašas, p. 237–254	Išvada
25. Ne-meikščiai	LŽV, apie 1 km į P nuo kaimo						apie 1 km į P nuo kaimo kalnas vadinamas piliakalniu	VAK pagrindu ?
26. Nolėnai	LŽV, 50 m į ŠR nuo Utenos–Užpalių vieškelio, 75 m aukščio	Bertašius Jonas, U3926	Į ŠR nuo Utenos–Užpalių vieškelio, 75 m aukščio	Į ŠR nuo Utenos–Užpalių vieškelio, 75 m aukščio, pakraščiai ariami			Į ŠR nuo Utenos–Užpalių vieškelio, 75 m aukščio, <u>Bartašiaus</u> sklype	VAK pagrindu
27. Noliškis	švedų moneta, plytgaliai, buvusi koplyčia	Žulys Kazimieras, U3927	Šalia plento, randama senovinių pinigų ir senų plytų	Šalia plento, randama senovinių pinigų ir senų plytų			randama senovinių pinigų ir senų plytų, <u>Žulio</u> sklype	VAK pagrindu
28. Nuodėguliai (Nodieguliai)	Kalnas Gikiškis, senovėje buvusi ant kalno pastatyta bažnyčia	Garška Teofilis	Kalnas, ant kurio buvusi žinyčia, randama akmeninių dirbinių	Kalnas, ant kurio buvusi žinyčia, randama akmeninių dirbinių			buvusi žinyčia, rasta akmeninių dirbinių, <u>Garšvos</u> sklype	VAK pagrindu

Priedai

Pavadinimas	VAK	Savininkas, rajono sąrašo numeris pagal VAK blankuose pažymėjimus pieštuku	1950 06 02, KŠDS, , p. 213–227	1950 08 14, KŠDS, p. 229–236	1948 01 24, KM, p. 197–200	1949 10 14, KM, p. 202–206	1950 m. sąrašas, p. 237–254	Išvada
29. Pakalniai	раста akmeninių kirvelių ir pora monetų	Talaišis Petras	Randama akmeninių kirvukų ir senovinių pinigų, vadinamas Švedų batarėja	Randama akmeninių kirvukų ir senovinių pinigų, vadinamas Švedų batarėja		Staciokampio pavidalo	Randama akmeninių kirvukų ir senovinių pinigų, vadinamas Švedų batarėja, Talaišio sklype	VAK pagrindu
30. Papirčiai	LŽV, Lysinų, senybės laikais buvusi bažnyčia, rusų laikais majokas	Valiukis Juozas (žmona Juknevičiūtė Teresė), Paužuolis Kazys U3859 (b.76, p.)	Į R nuo kaimo			Vadinamas 3 vardais; Dovydo kalnas Gegužakalnis ir Kumšos pilialkalnis, legenda, kad apkasta bažnyčia	Juknavičiaus sklype	VAK pagrindu ?
31. Rukliai					piliakalnis, būklė vidutinė		senkapis	
32. Rukšėnai	LŽV, į PR nuo kaimo, krūmais apaugęs						Į PR nuo kaimo, medžiais apaugęs kalnas vadinamas piliakalniu	VAK pagrindu ?

Priedai

Pavadinimas	VAK	Savininkas, rajono sąrašo numeris pagal VAK blankuose pažymėjimus pieštuku	1950 06 02, KŠDS, , p. 213–227	1950 08 14, KŠDS, p. 229–236	1948 01 24, KM, p. 197–200	1949 10 14, KM, p. 202–206	1950 m. sąrašas, p. 237–254	Išvada
33.Sėla	apie 10 m aukščio	Ruzgas Liudas	18 m aukščio	18 m aukščio			apie 18 m aukščio, Ruzgo sklype	VAK pagrindu ?
34.Spirėnai	LŽV, 0,5 km į Š nuo kaimo, gana aukštas		0,5 km į Š nuo kaimo, aukštas	0,5 km į Š nuo kaimo, aukštas, imamas žvyras			apie 0,5 km į Š nuo kaimo, aukštas	VAK pagrindu ?
35.Sungailiškis	Apaugęs pušelėmis	Laučius Adomas, U3899 (179)	Apaugęs pušaitėmis	Apaugęs pušaitėmis	Kraštai ariami		Laučiaus sklype	VAK pagrindu
36.Šeimatis	„Apipilta kokios tais senybėje kariuomenės dalis“	Vaišnoras Jonas, U3882 (63)		Vadinamas Batareja			Vaišnoro sklype	VAK pagrindu
37.Šeimyniškiei	Pilius	Svilaitė Anelija, D3342	Randama senovinių dirbinių, vadinamas Piliumi		+		vadinamas Pilimi, Svilaitės sklype	VAK pagrindu
38.Šiaudiniai	LŽV, Pilalė, rasta suirusių plytų ir žalvarinis aprūdijęs daiktas		Randama senų plytų ir žalvarinių dirbinių, vadinamas Pilale	Randama senų plytų ir žalvarinių dirbinių, vadinamas Pilale		Tamošiūnas Adomas, šlaituose rasta akmeninių kirvukų ir kt.	randama senų plytų ir žalvarinių dirbinių, Pilalė	VAK pagrindu ?
39.Tauragnai	Ant piliakalnio buvusi bažnyčia	Papirtis Vincas, Maniušis Kazys U3872 (155)	15 m aukščio, vadinamas Majoku	15 m aukščio, vadinamas Majoku			15 m aukščio, Majakas, Papirčio sklype	VAK pagrindu

Priedai

Pavadinimas	VAK	Savininkas, rajono sąrašo numeris pagal VAK blankuose pažymėjimus pieštuku	1950 06 02, KŠDS, , p. 213–227	1950 08 14, KŠDS, p. 229–236	1948 01 24, KM, p. 197–200	1949 10 14, KM, p. 202–206	1950 m. sąrašas, p. 237–254	Išvada
40. Taurapilis	5 padavimai, griūvant buvo randama žmonių kaulų, anglių ir plytų	Katinas ir kiti, U3865 (150)	Randama žmonių kaulų, senų plytų ir anglių liekanų	Randama žmonių kaulų, senų plytų ir anglių liekanų	+	Viršukalnėje yra įdubimai	randama žmonių kaulų, anglių ir plytų, Katino sklype	VAK pagrindu
41. Užpaliai	LŽV	D3362						
42. Ūdriškės (Urviškiai)	LŽV, 20 m pločio, 50 m ilgio , Padavimas apie poną, išžudžiusį 11 baudžiauninkų, 20 m aukščio	Vapsva Petras	Į V nuo vienkiemio yra 20 m aukščio 50 m ilgio kalnas, vadinamas Piniginiu kalnu	Į V nuo vienkiemio yra 20 m aukščio 50 m ilgio kalnas, vadinamas Piniginiu kalnu			20 m aukščio, 50 m ilgio , Piniginis kalnas, Vapsvos sklype	VAK pagrindu
43. Vaikutėnai	LŽV, 85 m aukščio, randama žmonių kaulų	Butavičius Jokimas	Prie pat Zarasų–Utenos plento, 85 m aukščio, vadinamas piliakalniu, randama žmonių kaulų	Prie pat Zarasų–Utenos plento, 85 m aukščio, vadinamas piliakalniu, randama žmonių kaulų	+		85 m aukščio, Butavičiaus sklype	VAK pagrindu
44. Vitkūnai	Prie vieškelio Radutė–Skudutiškis, pailgos formos aukštas kalnas, apipilta bažnyčia	U3916 (179)	Prie vieškelio Radutė–Skudutiškis, pailgos formos aukštas kalnas, vadinamas piliakalniu				Prie vieškelio Radutė–Skudutiškis, pailgos formos aukštas kalnas	VAK pagrindu ?

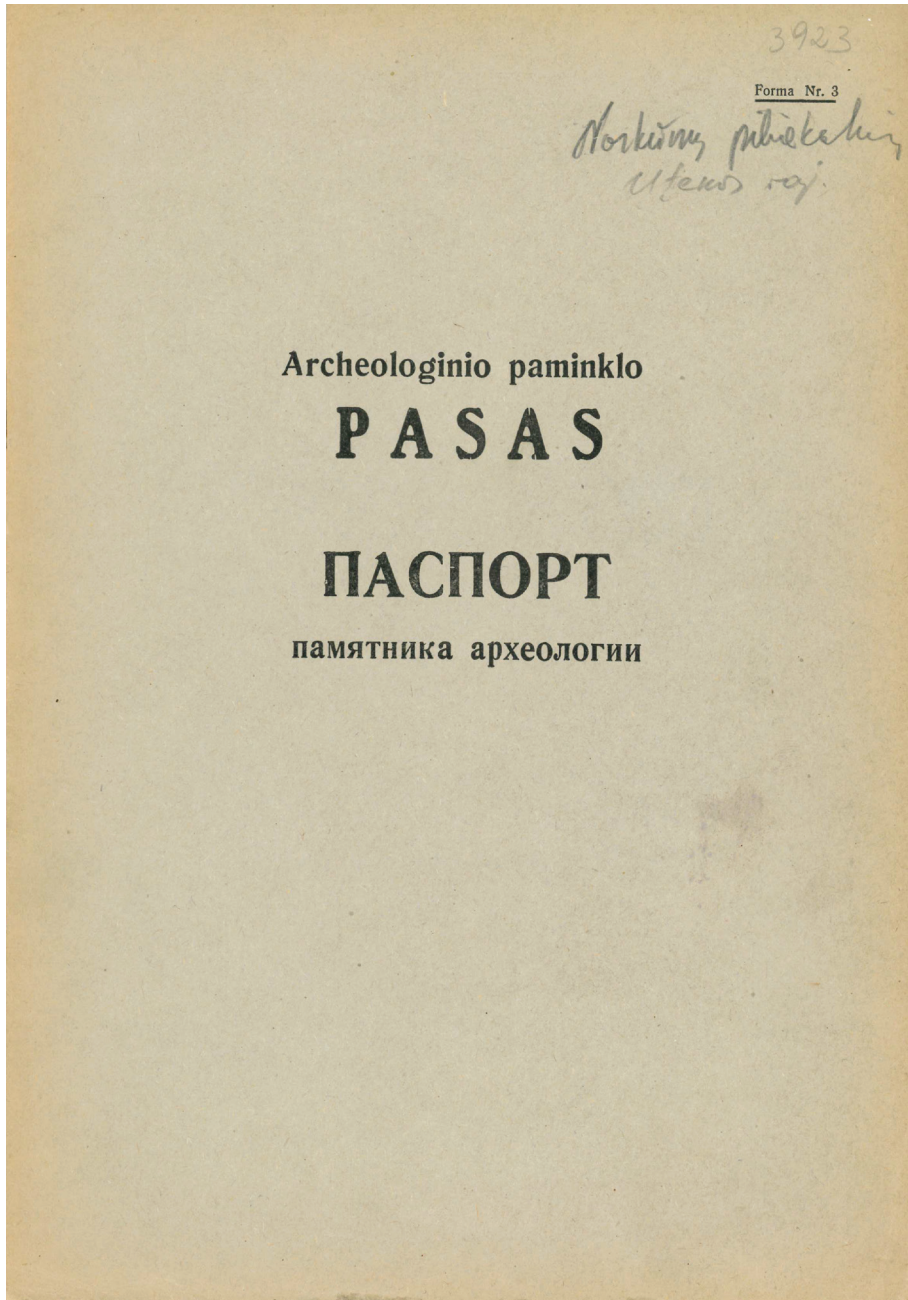
Priedai

Pavadinimas	VAK	Savininkas, rajono sąrašo numeris pagal VAK blankuose pažymėjimus pieštuku	1950 06 02, KŠDS, , p. 213–227	1950 08 14, KŠDS, p. 229–236	1948 01 24, KM, p. 197–200	1949 10 14, KM, p. 202–206	1950 m. sąrašas, p. 237–254	Išvada
45. Vozgėliai	LŽV, į V apie 250 m, 25 m aukščio, vadinamas Pilimi	Survila Vincas, U3935 (187)	Nuo kaimo į V apie 250 m, 25 m aukščio, vadinamas Pilimi	Nuo kaimo į V apie 250 m, 25 m aukščio, vadinamas Pilimi	+		į V apie 250 m, 25 m aukščio, vadinamas Pilimi	VAK pagrindu

D – Dusetų rajonas, KM – Kraštotyros muziejus, KŠDS – Kultūros-švietimo darbo skyrius, LŽV – Lietuvos žemės vardynas, U – Utenos rajonas.

Pajuodintos sutampančios VAK ir pokariniuose sąrašuose vietos (iškraipyti pavadinimai pabraukti)

12 priedas. Narkūnų piliakalnio 1951 m. archeologinis pasas. KPC

Forma Nr. 3
Lietuvos TSR Statistikos Valdybos
Patvirtinta 1951 m. gegužės 17 d.

Kultūros-švietimo įstaigų komitetas prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos

Archeologinių ir Istorinių Paminklų Apsaugos skyrius

TSRS Ministrų Tarybos, Lietuvos TSR Ministrų Tarybos patvirtintas sąrašo
Nr. 2923.....

1. Srities pavadinimas *Vilniaus*
2. Paminklo adresas; rajonas *Ukmergės* miestas.....
apylinkė *Pykelių Aukštųjų* kaimas *Norkeimų*
kolakis *„Naujo vago“*
3. Tikslī paminklo topografija (ant upės, ežero kranto, nuo kelio į šiaurę ir pan.)
Norkeimų kaim., kairėje pusėje už kelio.
4. Geografinės žemėlapiο Nr. ir kvadratas
5. Paminklo pavadinimas (piliakalnis, kapinynas, sodybvietė ir kt.) *Piliakalnis*

6. Paminklas vietos žmonių vadinamas „Pliorealmis“

7. Nustatytos paminklo apsaugos zonos dydis 10m. aplink paminklą.

8. Kada ir kas paminklą atrado bei kuriomis aplinkybėmis

9. Trumpas paminklo ir jo stovio aprašymas (forma, dydis, vienetų skaičius grupiniame paminkle, kurio amžiaus ir kt.)
Iškalmas su visais plokščia viršūne.

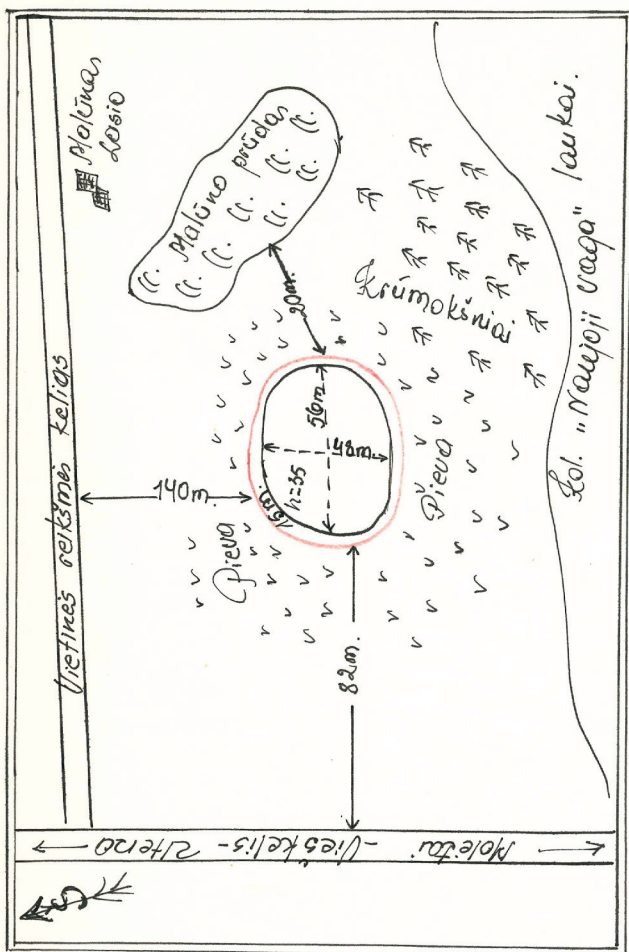
10. Kam ir kada pavesta paminklo apsauga ir priežiūra Pleskovočiui Bronai, s.
Amčauo, Frybelių apyl. pirmimimėi.
1951m. Ispokričio mėn. 9d.

11. Kada ir kas paminklą tyrinėjo

Pliorealmio situacijos planas m. 3923/47

Piliokalnijs situācijas plāns Nr. 3923/77

12. Tyrinėjimo metu surasti radiniai ir kur jie dabartiniu metu yra

13. Paminklo bibliografija (nurodyti pagrindinius apie paminklą darbus, kuriuose aprašytas paminėtas paminklas. Jeigu darbai nepaskelbti, nurodyti kur jie yra)

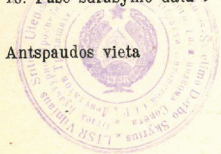
14. Paminklo foto nuotrauka *iš rytų, pusės*

15. Pasą surašiusio pavardė, vardas, tėvo vardas, pareigos ir adresas *Konsevičiūtė Bronė,
d. Jono. Rukūnėlių mokyklinis darbuotojas, Utena.*

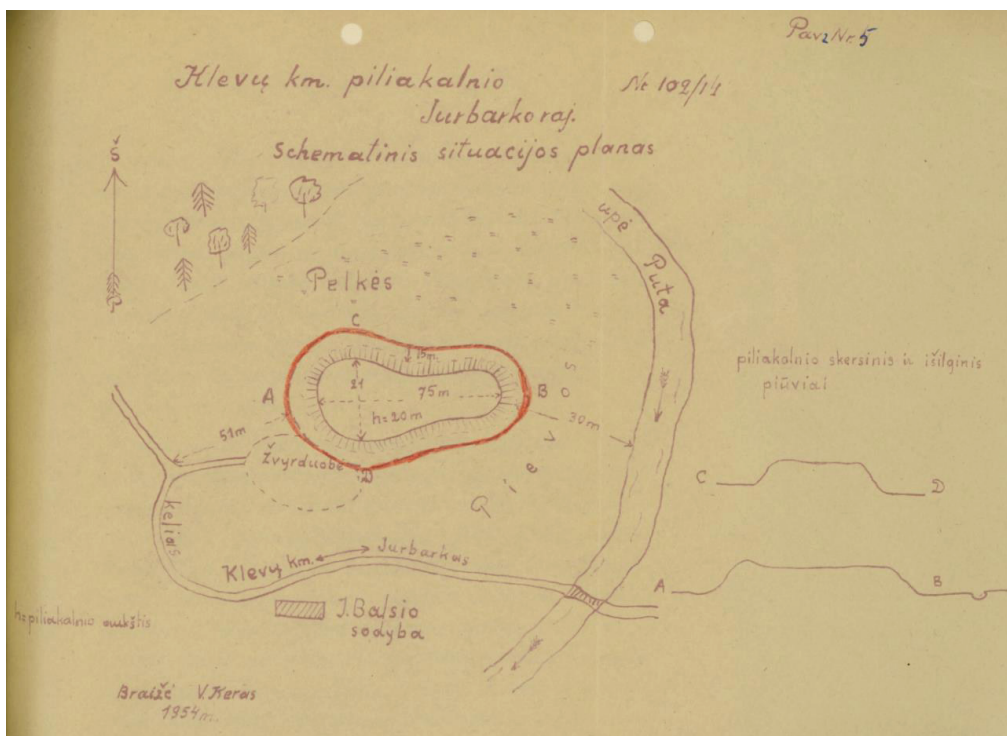
16. Pasą surašymo data *1957 m. lapkričio mėn. 9 d.*

Antspaudos vieta

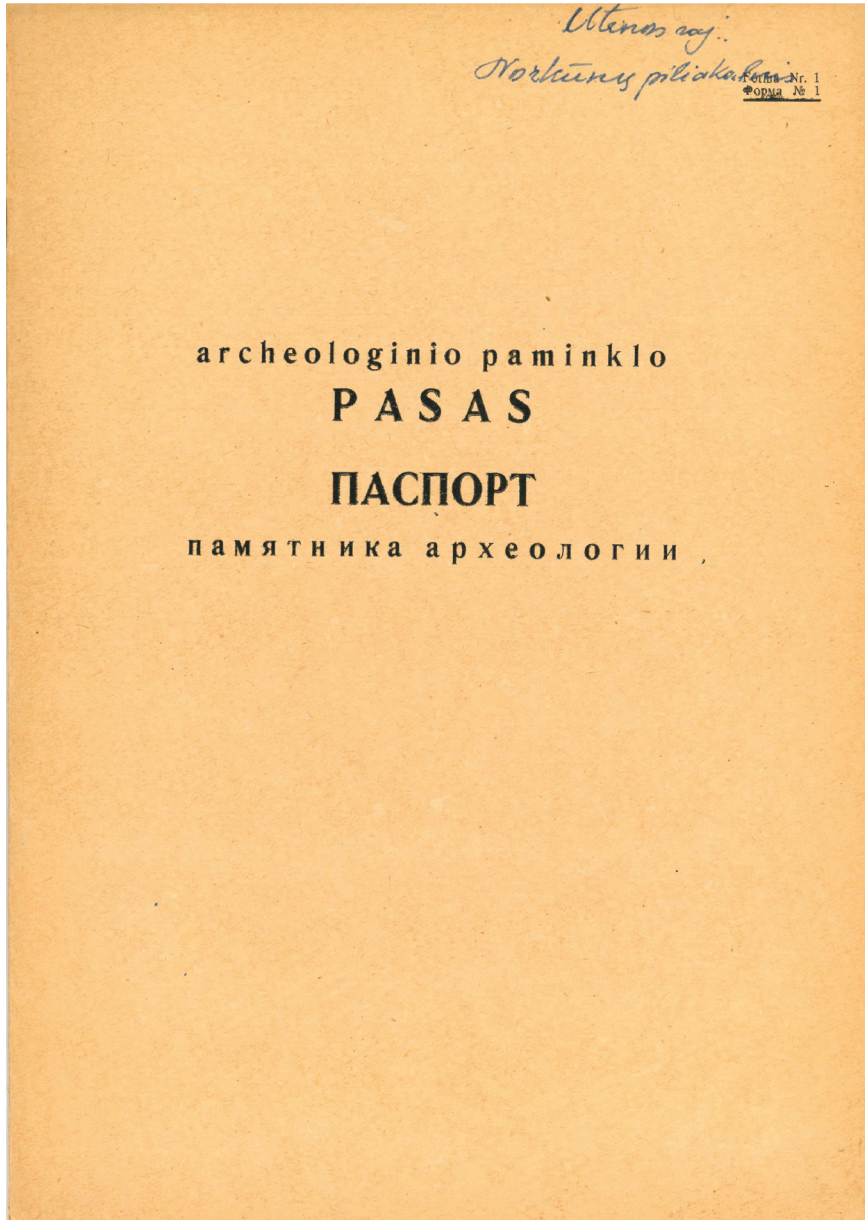

Rajono Kultūros-Švietimo Darbo
skyriaus vedėjo parašas

13 priedas. Piliakalnio aprašymo schema (LLMA, f. 342, ap.1, b. 105, l. 13)

14 priedas. Narkūnų piliakalnio 1964 m. archeologinis pasas. KPC

TSRS
KULTŪROS MINISTERIJA
VALSTYBINĖ ISTORIJOS IR MENO
PAMINKLŲ APSAUGOS
INSPEKCIJA

Lietuva
(sąjunginė respublika)

TSR

(sritis, kraštas, ATSR)

Archeologinio paminklo

P A S A S

Paminklo rūšis (piliakalnis, pilkapis, kapinynas, istorinis akmuo ir kt.)

piliakalnis

Ministrų Tarybos 195__ m. _____ mėn. ____ d.

patvirtinto archeologinių paminklų sąrašo Nr. _____ eilės Nr. _____

1. Paminklo pavadinimas (o taip pat kaip paminklą vadina vietos gyventojai):

Norkūnų piliakalnis vad. Utėnės pilimi

II. Paminklo adresas:

1. Rajonas (miestas), apylinkė, kaimas

Utėnos raj., Norkūnų apyln., Norkūnų km

2. Tiksli paminklo topografinė padėtis (ant ežero arba upės kranto, nuo kelio į šiaurę ar pietus nuotolis nuo artimiausios gyvenvietės ir t. t.)

*Piliakalnis yra apie 4 km į
SV nuo Utėnos m. Kai Utėnės upelio kairiajame
krante, dešinią pusę kelio Norkūnai - Utėnė.*

3. Kieno teritorijoje yra paminklas (miesto, tarybinio ūkio, kolūkio, įmonės ir kt.)

"Naujoji rados" kolūkio

III. Paminklo aprašymas:

1. Archeologinio paminklo išaiškinimo data

2. Kas išaiškino paminklą

3. Paminklo datavimas (laikotarpis) I - XIV a.m.e.

4. Paminklo konfiguracija ir stovis (forma, išmatavimai, vienetų skaičius grupiniame paminkle)

Pilakalnis sudaro dvi greta esančias kalvas. Pirmoji kalva vad. "Utenio pilimis" yra atskirta nuo antrosios kalvos 3 m gylio perkoju. Utenio pilis pilakalnio aukštis 60 m ilgis 40 m plotis ir apie 1800 kv.m ploto. Šiauriniame gale turi 2 m aukščius pylimus žymes. Šlaitai apie 17-20 m aukščiai ir 50-60 m statumai.

Antoji pilakalnio kalva yra į šiaurę nuo pirmoji, kūgio formos. Antroje apvartė su išlankta kraštais, žemėjanti. Pylimų aukštis 32x25 m diametro ir apie 600 kv.m ploto. Pilakalnio šlaitai 11-23 m aukščio. Vienišką pilakalnio šlaitai turi aiškias nelygumines žymes.

5. Kada ir kas paminklą išvalė, kasinėjo arba tyrinėjo

Pilakalnis kasinėjo 1835 m. Vilcinskis, kuris didesniajame pilakalnio randa apšėdusių akmenų, degtis, molis, keramikos, šūkių, kaulinių įrankių ir gėlių, cinkeles. Žvalgėtas P. Januševskas, 1892 m. A. istorijos instituto Muziejus ir Kultūros paminklų apsaugos v. par. v. m. b. Černiauskis ir kt. Sprenstis.

6. Kur laikomi rasti daiktai (kam perduoti saugoti)

Daiktai rasti daiktai yra Lietuvos kraštotyros muziejuje, 1960 m. buvo kavinėta apskendite esanti apie 28 m g. į vakarus nuo pilakalnio.

IV. Bibliografinės žinios ir archyviniai duomenys (nurodyti pagrindinę literatūrą, kurioje aprašytas ar minimas paminklas. Jei darbai nepaskelbti, nurodyti kur jie yra. Jei turima vietos žmonių tradicijų ar padavimų, susijusių su paminklu, juos surašyti atskirame lape ir įdėti į pasą)

1. X. Tarosenka, Lietuvos archeologijos medžiaga;
2. M. Balinskas, Starożytna Poloka, t. III;
3. Muziejus ir Kultūros paminklų skyriaus archyvas

V. Paminklo stovis:

1. Techniškas paminklo ir jo užimamo sklypo stovis arba ekspertinės komisijos defektinio akto data ir trumpa santrauka

Paminklo stovis geras, vitideli ir šlaitai padengti velėna.

2. Kas būtina reikalinga atlikti paminklui išsaugoti (sutvirtinti šlaitus, apšodinti medžiais ir kt.)

VI. Paminklo apsauga:

1. Paminklo ir apsaugos zonos ribų aprašymas

Dė užta puvės piliakalniui nupa gili dauba ir joje tekantis alturėlis pat upelis o iš kitų puvės mūo atskirtumas juos skiriasi giles stovėtos ir iš vakary puvės iš daly tekantis šaltinėlis.

2. Kam pavestas paminklo saugojimas ir priežiūra

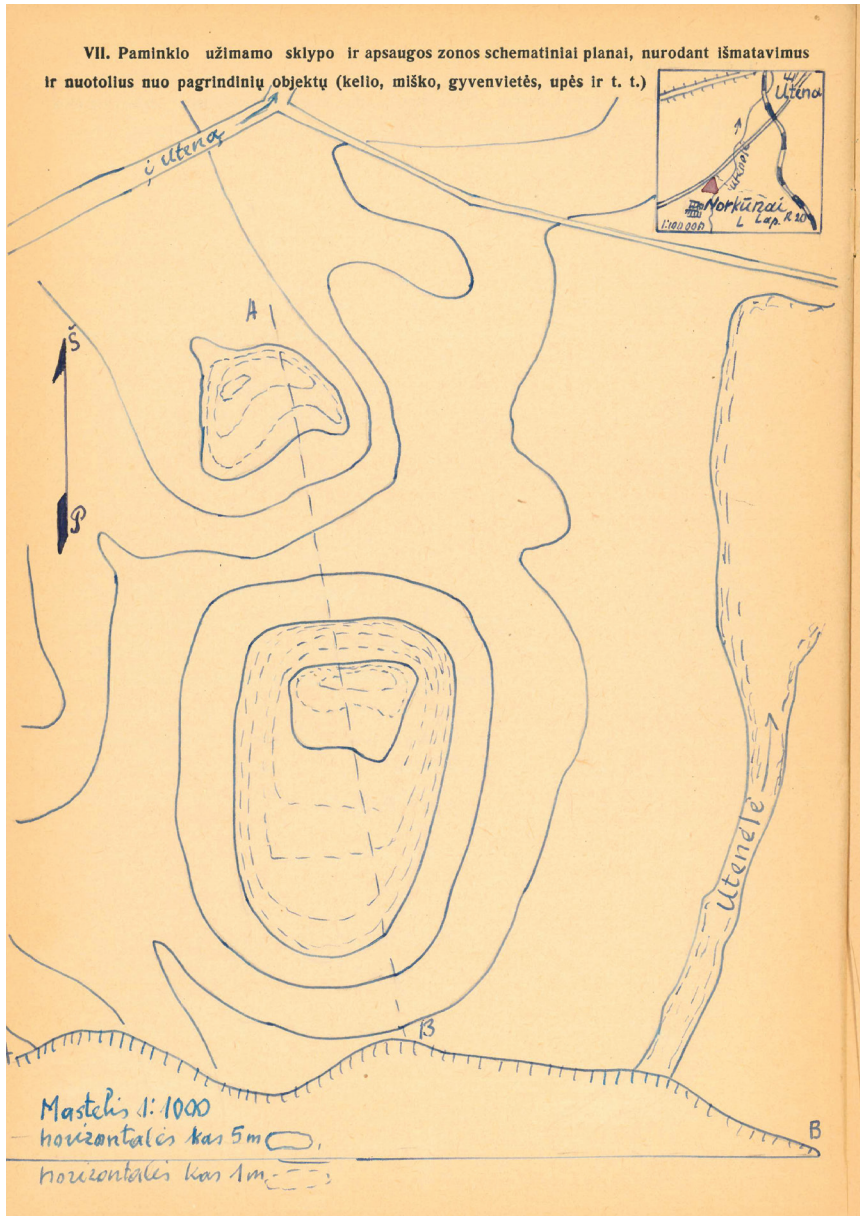
„Naujoji Vaga“ kultūros vadybai.

3. „Apsaugos įsipareigojimo“ data ir numeris

4. Kokios reikalingos priemonės paminklui apsaugoti (apkapčiuoti, aptverti tvora, įrengti lentelės su įrašais, draudžiančiais paminklą žaloti, arti, ganyti galvijus ir t. t.)

Įrengti lentelę su paminklo datavimui, pavadinimui ir draudimus jį žaloti.

VII. Paminklo užimamo sklypo ir apsaugos zonos schematiniai planai, nurodant išmatavimus ir nuotolius nuo pagrindinių objektų (kelio, miško, gyvenvietės, upės ir t. t.)

Vieta paminklo foto nuotraukoms

Kas surašė pasą _____

Černiūniskos Mikalovs Juozas

(Pareigos ar profesija, pavardė, vardas, tėvo vardas, gyvenamoji vieta)

Pasą surašymo data _____

1964m. kovo 10d.

Sąjunginės Kultūros ministerijos, autonominės respublikos arba krašto (raiono miesto respublikinės arba krašto, srities priklausomybės) DŽDT vykdomojo komiteto valdybos (skyriaus) atsakingo asmens parašas ir antspaudas.

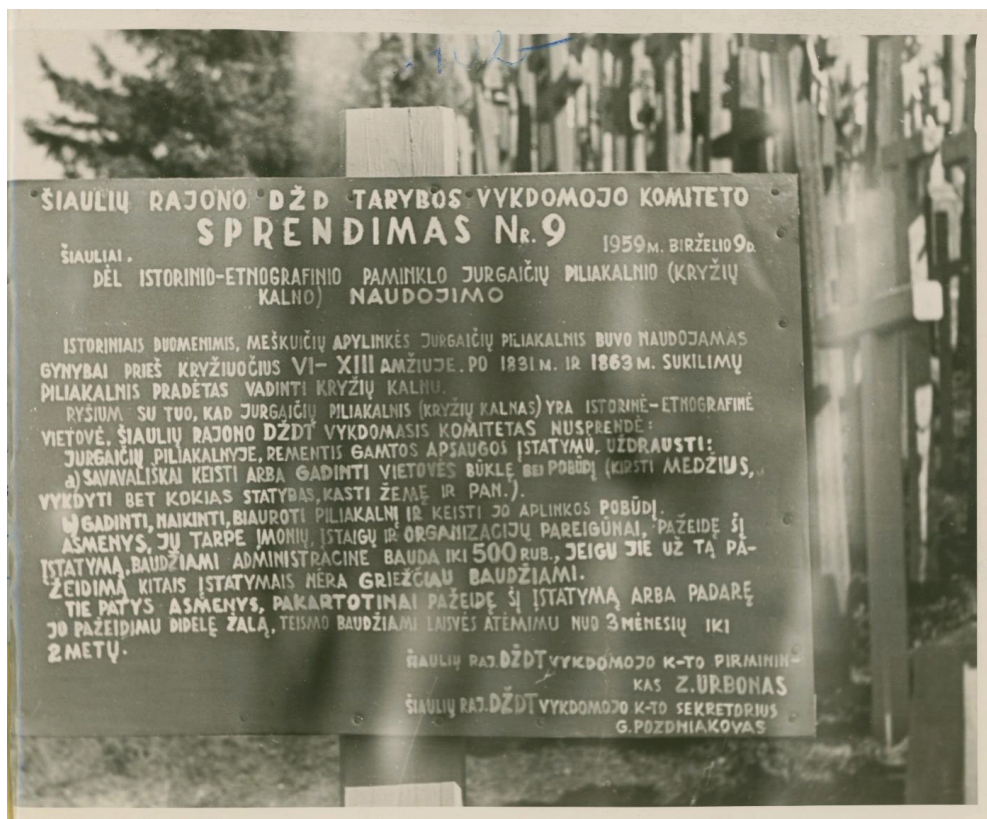
Antspaudo vieta

15 priedas. Nukastas Pakalniškių piliakalnio priešpilis
(*LLMA, f. 342, ap. 1, b. 564, l. 30*)

16 priedas. Jurgaičių piliakalnio stendas
(LLMA, f.342, ap. 1, b. 807, l. 102)

**17 priedas. Tarybinės kapeikos Šeimyniškių piliakalnyje
(1991, 1994–1998, 2001, 2003–2006, 2016 m. tyrinėjimai)**

Metai	1	2	3	5	10	15	20	50	Viso
1938		1							1
1940	2					1			3
1944									0
1945	1								1
1946						1			1
1947									0
1948						1			1
1949	1		1	1					3
1950			1						1
1951						1	1		2
1952			1			1			2
1953	2		1	2	2	1	1		9
1954			5		1	1	1		8
1955	1		1	1	1	2	1		7
1956		2	4	1	1	2	4		14
1957	3	3	3		1	4			14
1961	4	5	8	5	8	8	9		47
1962	2	1	1	1	3	1			9
1963	5	3							8
1964	1								1
1965	1								1
1966		1	1						2
1967	1							2	3
1968	2	3							5
1969	5	1							6
1970	6	3	3		1				13
1971	4	2	1		1				8
1972	3	1	1						5
1973	4				1				5
1974	1		1						2
1975	1								1
1976	1								1
1977	2	1		1	1				5
1978				1	2	1	2		6

Metai	1	2	3	5	10	15	20	50	Viso
1979	1	1	1	1		3	1		8
1980	3	2		1	2	1	1		10
1981	2			3	1				6
1982	2	3	2		3	2	1		13
1983	1	1		1	2				5
1984	3		3				1		7
1985	3	3	1		1	2			10
1986	2		2			1			5
1987						1			1
1988	3	1							4
1989	2		1			1	1		5
1990	2		4						6
1991				1					1
viso	77	38	47	20	32	36	24	2	276

Parengta pagal:

ZABIELA, G. Anykščių rajono 1991 m. archeologinės ekspedicijos ataskaita. LIIR, f. 1, nr. 1848, p. 61 (1 kapeika).

ZABIELA, G. Anykščių rajono 1994 m. archeologinės ekspedicijos ataskaita. LIIR, f. 1, nr. 2317, p. 30 (74 kapeikos).

ZABIELA, G. Anykščių rajono 1995 m. archeologinės ekspedicijos ataskaita. LIIR, f. 1, nr. 2505, p. 45 (90 kapeikų ir 1964 m. 1 rublis).

ZABIELA, G. Anykščių rajono 1996 m. archeologinės ekspedicijos ataskaita. LIIR, f. 1, nr. 2641, p. 22 (31 kapeika).

ZABIELA, G. Anykščių rajono 1997 m. archeologinės ekspedicijos ataskaita. LIIR, f. 1, nr. 2832, p. 11–12 (8 kapeikos).

ZABIELA, G. Šeimyniškėlių piliakalnio (Anykščių raj., Anykščių seniūn.) 1998 m. archeologinių tyrinėjimų ataskaita. LIIR, f. 1, nr. 3183, p. 21 (16 kapeikų).

ZABIELA, G. Šeimyniškėlių piliakalnio (Anykščių raj., Anykščių seniūn.) 2001 m. archeologinių tyrinėjimų ataskaita. LIIR, f. 1, nr. 3752, p. 9 (1 kapeika).

ZABIELA, G. Šeimyniškėlių piliakalnio (Anykščių raj., Anykščių seniūn.) 2003 m. archeologinių tyrinėjimų ataskaita. LIIR, f. 1, nr. 4164, p. 15, 24, 25 (3 kapeikos).

ZABIELA, G. Šeimyniškėlių piliakalnio (Anykščių raj., Anykščių seniūn.) 2004 m. archeologinių tyrinėjimų ataskaita. LIIR, f. 1, nr. 4433, p. 9–10 (2 kapeikos).

ZABIELA, G. Šeimyniškėlių piliakalnio (Anykščių raj., Anykščių seniūn.) 2005 m. archeologinių tyrinėjimų ataskaita. LIIR, f. 1, nr. 4573, p. 17 (2 kapeikos).

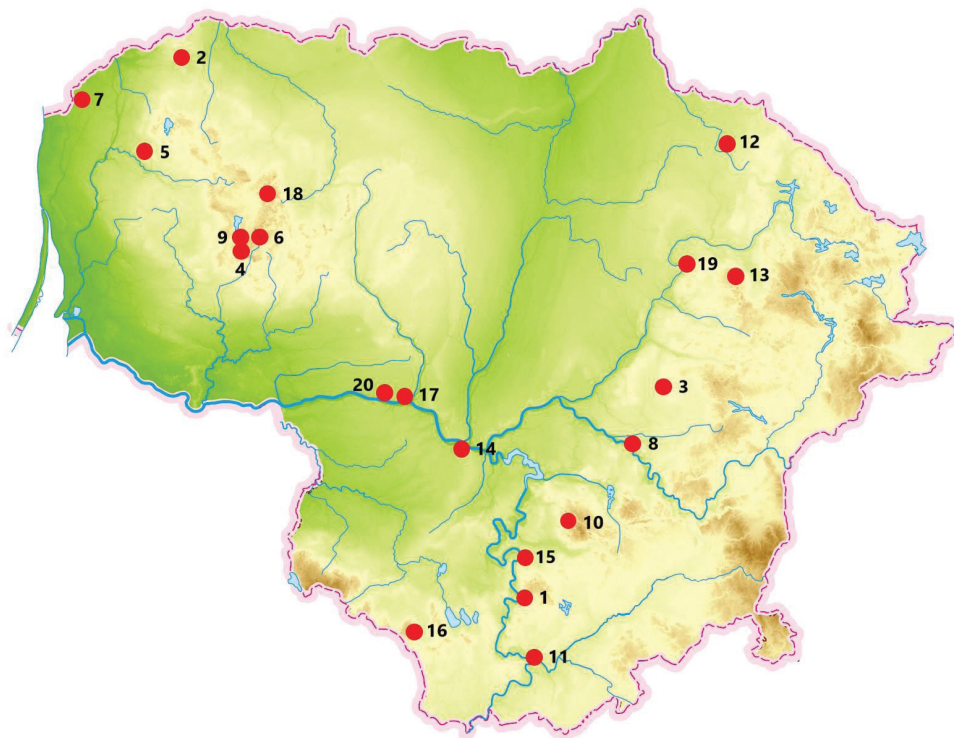
ZABIELA, G. Šeimyniškėlių piliakalnio (Anykščių raj., Anykščių seniūn.) 2006 m. archeologinių tyrinėjimų ataskaita. LIIR, f. 1, nr. 4698, p. 7 (2 kapeikos).

ZABIELA, G. Šeimyniškėlių piliakalnio (Anykščių raj., Anykščių seniūn.) 2016 m. archeologinių žvalgymų ataskaita. LIIR, f. 1, nr. 8656, p. 13 (45 kapeikos).

18 priedas. Piliakalniai ant degtukų dėžučių etikečių
(LMAVB RS, F376-992 1r)

19 priedas. Piliakalniai – landšaftiniai-istoriniai draustiniai: 1 – Alytus, 2 – Apuolė, 3 – Berzgainiai, 4 – Bilioniai, 5 – Gandinga, 6 – Girgždūtė, 7 – Įpiltis, 8 – Kernavė, 9 – Medvėgalis, 10 – Medžionys, 11 – Merkinė, 12 – Moškėnai, 13 – Narkūnai, 14 – Pypliai, 15 – Punia, 16 – Rudamina, 17 – Seredžius, 18 – Šatrija, 19 – Šeimyniškeliai, 20 – Veliuona

20 priedas. Narkūnų piliakalnio 1983 m. archeologinis pasas. KPC

04R-1315^a
(šifras)

1.1.2.1315^a-2.0.36.
(indeksas)

TSRS KULTŪROS MINISTERIJA

TSRS ISTORIJOS IR KULTŪROS PAMINKLAI

LIETUVOS TSR *Kultūros ministerija*
(respublikos paminklų apsaugos įstaigos pavadinimas)

P A S A S

I. PAMINKLO PAVADINIMAS
Narkūnų piliakalnis, vad. Utenos kapai su priešpilis gyvenvietė

II. PAMINKLO RŪŠIS IR TIPAS

archeologijos	istorijos	architektūros	dailės
1,2			

III. PAMINKLO DATA
(arba su paminklu susijusio istorinio įvykio data—istorijos paminklams)

IV. PAMINKLO ADRESAS (SITUACIJA)
Utenos rajonas, Pakabinių apylinkė, Narkūnų kaimas
(miestas, rajonas, apylinkė, gyvenvietė, kaimas, vienkiemis, artimiausi svarbesni keliai)

V. NAUDOJIMAS

pagal pirmą paskirtį	kultūrai ir švietimui	turizmui	sveikatos apsaugai	gyvenamosioms patalpoms	ūkiniam poreikiams	nenaudojamas
	muziejus, biblioteka, kultūros namai		ligoninė, sanatorija, poilsio namai		įstaiga, parduotuvė, pramonės įmonė, sandėlis	+

PRIEDAI:

Viso paminklo fotonuotrauka— 1

Dalių ir fragmentų fotonuotraukos—

Generalinis planas—

Situacijos planas—

Apmėavimai: planai—

fasadai—

piūviai—

Apsauginės zonos schema—

Istorinė apybraiža—

Techninės apžiūros aktas—

Utena, 809—1000—81

VI. ISTORINĖS ŽINIOS APIE PAMINKLĄ

1)	archeologijos istorijos architektūros ir dailės	—kilmės ir raidos istorija, kas ir kada žvalgė, tyrinėjo, radinių laikymo vieta —kilmės ir raidos istorija, įvykių ir asmenų, susijusių su paminklu, trumpas apibūdinimas —autorius, stilius, mokykla, dirbtuvė, statytojas, užsakovas, pastatymo, sukūrimo istorija
----	---	--

1835 m. piliakalnių kaminių P. Vitėnškis.
 1910 ir 1912 m. piliakalnių kaminių P. Vitėnškis.
 1959 m. piliakalnių V. Paštaitis tyrimo ataskaita Lietuvos istorijos instituto. Rokiškio Lietuvos istorijos muziejuje.

1940 m. piliakalnių žvalgė daktaras G. Koles, Švedijos istorijos instituto.

1970 m. piliakalnių žvalgė daktaras T. Koles, Švedijos kultūros paminklų apsaugos tarnyba, kartografo Respublikos metraščio projektavimo institutas.
 1975-1976 m. piliakalnių žvalgė daktaras T. Koles, Švedijos metraščio projektavimo institutas.
 1980 m. piliakalnių žvalgė daktaras P. Koles, Lietuvos kultūros ministerijos, Lietuvos metraščio projektavimo institutas.

2) perdirbimai ir sužalojimai, pakeitę pirmą išvaizdą
 P. Koleso rankraščio išrašas. U piliakalnių pojeide ir senovės gyvenvietės teritorija. Planas ir žemėlapis.

3) konservavimo ir restauravimo darbai (bendras apibūdinimas, laikas, autorius, dokumentacijos laikymo vieta)

daktaras T. Koleso rankraščio kultūros paminklų apsaugos tarnybos, Lietuvos metraščio projektavimo institutas, p. 18 + žemėlapis.

F. Vitėnškis, Vokietija da gėsa Utenos, xix a. gija daktaras G. Kolesas, Vokietija. — Tygodnik Peterburgski, X, 1836, p. 553-560.

VII. PAMINKLO APRASYMAS

<p>archeologijos</p> <p>istorijos</p> <p>1) architektūros</p> <p>dailės</p>	<p>—matmenys, ribos, grupinių paminklų skaičius, ženklai, kultūrinio sluoksnio pobūdis, svarbiausieji radiniai</p> <p>—paminklo apibūdinimas, matmenys, memorialinės lentos tekstas, privirtinimo data, įrašai paminkle</p> <p>—išplanavimo, erdvinės kompozicinės struktūros ir konstrukrijų fasadų ir interjero dekoru, tapybos, skulptūros, taikomosios dailės kūrinių, statybinių medžiagų apibūdinimas, matmenys</p> <p>kompozicija, koloritas, forma, siužetas, dekoras, medžiaga, technika, tekstai, matmenys</p>
---	--

Privačiųjų ir viešųjų namų ir kaimo gyvenamųjų pastatų apibūdinimas. Tiesioginiai ir netiesioginiai matymai, planavimas, matmenys, ribos, grupinių paminklų skaičius, ženklai, kultūrinio sluoksnio pobūdis, svarbiausieji radiniai. Istorijos apibūdinimas, matmenys, memorialinės lentos tekstas, privirtinimo data, įrašai paminkle. Išplanavimo, erdvinės kompozicinės struktūros ir konstrukrijų fasadų ir interjero dekoru, tapybos, skulptūros, taikomosios dailės kūrinių, statybinių medžiagų apibūdinimas, matmenys. Kompozicija, koloritas, forma, siužetas, dekoras, medžiaga, technika, tekstai, matmenys.

2) paminklo visuomeninė, istorinė reikšmė, meninė vertė

VIII. PAGRINDINĖ BIBLIOGRAFIJA, ŠALTINIAI, IKONOGRAFINĖ MEDŽIAGA

P. Daukšas, 1970, v. 28, - VI, 27, archeologinių paminklų, esančių šilutės, molėtų, šilutės rajonuose, apibūdinimas, planavimas, matmenys, ribos, grupinių paminklų skaičius, ženklai, kultūrinio sluoksnio pobūdis, svarbiausieji radiniai. Istorijos apibūdinimas, matmenys, memorialinės lentos tekstas, privirtinimo data, įrašai paminkle. Išplanavimo, erdvinės kompozicinės struktūros ir konstrukrijų fasadų ir interjero dekoru, tapybos, skulptūros, taikomosios dailės kūrinių, statybinių medžiagų apibūdinimas, matmenys. Kompozicija, koloritas, forma, siužetas, dekoras, medžiaga, technika, tekstai, matmenys.

1976 - 1977 m. Vakarų lietuvių tarybų (Aukštųjų) tyrimai, saugoma MA VTI AS rankraštyje, Nr. 672. (Toliau 07 AS).

Z. Gulikauskienė, A. Szechomas "Aukštųjų" lietuvių 1978 m. tyrimai, saugoma MA VTI AS rankraštyje, Nr. 673.

Z. Gulikauskienė, A. Szechomas "Aukštųjų" lietuvių, 1978 (Vakarai), saugoma MA VTI AS rankraštyje, Nr. 674.

Z. Gulikauskienė, Vakarų (Aukštųjų) gyvenvietės 1945-1976 m. tyrimų ataskaita, saugoma MA VTI AS rankraštyje, Nr. 574.

P. Gulikauskas, Z. Gulikauskienė, A. Butarčius, Lietuvos archeologijos biuletis, V., 1961, p. 10, 22.

P. Tarasikas, Lietuvos archeologijos medžiaga, žurnalas, 1968, p. 189-190.

Dr. Valantinas, Raitai, t. 1, 1972, p. 364.

Priedai

IX. TECHNINĖ BŪKLĖ

		gera	vidutinė	bloga	avarinė
archeologijos paminklų	kultūrinio sluoksnio, aplinkos,		+		
architektūros ir istorijos paminklų	konstrukcijų, sienų, dangų, lubų, grindų, fasado dekorų, interjero				
interjero	tapybos, skulptūrų, taikomosios dekoratyvinės dailės kūrinių				
dailės ir istorijos paminklų	cokolio, postamento, skulptūros, grunto, dažų sluoksnio				

X. APSAUGOS SISTEMA

	sąjunginė	respublikinė	vietinė	nepriklausoma
1) apsaugos kategorija		+		

2) paėmimo / apsaugos dokumento data ir Nr. 1983 m. gegužės 15 d. Nr. 158

torimų Nr. 234, pabrėžti, patvirtinti 1982 m. kov. mėn. 29 d. dabur. P. R. S. S. R. Ministrų tarybos ...

3) saugotojo įsipareigojimo data ir Nr. 1983 m. gegužės 15 d.

4) balansinė priklausomybė ir konkretus naudojimas Atšaka rajono Pakalnių kaimas, 1983 m. naudojamas

5) apsauginės zonos ir reguliavimo, statybos zonos ribų bei režimo trumpas aprašymas (nurodyti patvirtinimo dokumentus)

Paminklo teritorijai apsauginė zona patvirtinta atšaka rajono 1983 m. gegužės mėn. 15 d. sprendimu Nr. 158, Pakalnių kaimas. Zonos plotas 0,5 ha naudojamos žemės. Viena apsauginė zona yra 10 m atstumu nuo senos gyvenvietės teritorijos, 150-160 m ilgio atšaka rajono, Pakalnių kaimas (25 ha), P-ili vietinė apsauginė zona. Paminklo teritorijoje bei apsauginėje zonoje draudžiami bet kokie atšaka rajono, Pakalnių kaimas.

Užpildė J. Kalinauskas, Atšaka rajono apsauginės zonos komisijos pirmininkas, 1983.03.
(pavardė, vardas, pareigos, data, parašas)

dailinė kultūros paminklo apsauga, 1983.03. P. R. S. S. R.

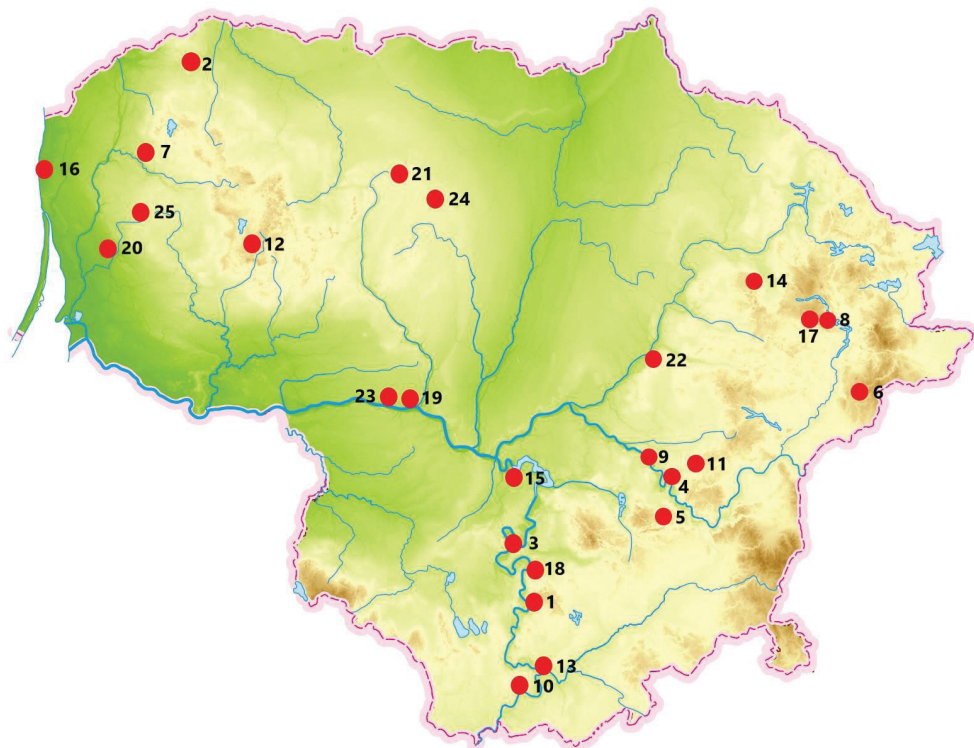
Patvirtino P. R. S. S. R. Ministrų tarybos metodinis kultūros paminklų apsaugos tarybos archeologijos ir etnologijos, 1983.03.
(pavardė, vardas, pareigos, data, parašas)

A. V.

21 priedas. Antatilčių piliakalnio II paminklinė lenta

22 priedas. Parengti gamtos jėgų žalojamų piliakalnių tvarkymo projektai: 1 – Alytus 1981; 2 – Apuolė 1973, 1979, 1983; 3 – Birštonas 1976; 4 – Bradeliškės 1971; 5 – Bražuolė 1969; 6 – Cirkliškis 1976; 7 – Gandinga 1984; 8 – Ginučiai 1976; 9 – Kernavė 1972, 1980, 1985; 10 – Liškiava 1974; 11 – Maišiagala 1971; 12 – Medvėgalis 1973; 13 – Merkinė 1972; 14 – Narkūnai 1978; 15 – Pakalniškiai 1983; 16 – Palanga 1979; 17 – Papiliakalnė 1976; 18 – Punia 1969; 19 – Seredžius 1980; 20 – Skomantai 1986; 21 – Šiauliai 1978; 22 – Ukmergė 1979; 23 – Veliuona 1979, 1988; 24 – Velžiai 1978; 25 – Žvaginiai 1973

23 priedas. Piliakalniai 1948–1975 m. spaudoje

Metai	Bendro pobūdžio paveldosauginiai ar žvalgymų straipsniai respublikinėje spaudoje	Bendro pobūdžio paveldosauginiai ar žvalgymų straipsniai rajoninėje spaudoje	Piliakalnių apsaugai skirti straipsniai respublikinėje spaudoje	Piliakalnių apsaugai skirti straipsniai rajoninėje spaudoje	Piliakalnių tyrimams ar žvalgymams skirti straipsniai respublikinėje spaudoje	Piliakalnių tyrimams ar žvalgymams skirti straipsniai rajoninėje spaudoje	Piliakalnių populiarinimas respublikinėje spaudoje	Piliakalnių populiarinimas rajoninėje spaudoje
1948	2			1	2	2		
1949	2	5						
1950	1	12						
1951	2	2					1	
1952		1			3			2
1953	3	1			2	2	3	
1954	1				1	3	1	
1955	2	1		1			1	
1956	1	4		2	3	2	6	8
1957	1	7		3	6	2	2	4
1958	13	9	1	1	9	2	6	17
1959	2	9	2	3	4	1	11	10
1960	2	1			4	6	1	2
1961	1			2		1	5	2
1962			2	1			1	
1963		1	1				9	2
1964	4	3	2		5	2	8	55
1965	1	1	1	1	9	2	10	11
1966	4	1	1			1	12	9
1967	3	2	2		1		12	10
1968	8	10	2	3	1	1	14	26
1969	3	7	3	6	2	1	18	8
1970	2	5	1	1	11	2	13	8
1971	3	3	4	1	8		7	13

Metai	Bendro pobūdžio paveldosauginiai ar žvalgymų straipsniai respublikinėje spaudoje	Bendro pobūdžio paveldosauginiai ar žvalgymų straipsniai rajoninėje spaudoje	Piliakalnių apsaugai skirti straipsniai respublikinėje spaudoje	Piliakalnių apsaugai skirti straipsniai rajoninėje spaudoje	Piliakalnių tyrimams ar žvalgymams skirti straipsniai respublikinėje spaudoje	Piliakalnių tyrimams ar žvalgymams skirti straipsniai rajoninėje spaudoje	Piliakalnių populiarinimas respublikinėje spaudoje	Piliakalnių populiarinimas rajoninėje spaudoje
1972		2	3	2	3	5	13	10
1973	1	7	1	4	4	1	11	13
1974	5	5		3	2	6	5	4
1975	3	7		3		7	4	10
Iš viso	70	106	26	37	80	49	174	224

Bendro pobūdžio straipsniai apie archeologinio paveldo apsaugą, apskaitą, pasportizaciją, būklės fiksavimą, piliakalniuose esančias mūrines pilis, leidinius apie piliakalnius į suvestinę neįtraukti.

24 priedas. Piliakalniai pagal 1948–1973 m. LII archeologinių žvalgomųjų ekspedicijų duomenis

Metai	Bylos LIIR Nr.	Vadovas	Regionas: rajonai	Žvalgytų objektų skaičius	Žvalgytų piliakalnių skaičius	Neaiškūs piliakalniai	Žalojamų piliakalnių skaičius	Ariami	Griūnašlaitai	Duobės	Karapaskai	Karjeras	Kelias	Šokių aikštelė	Kapinės	Statiniai	Kiti
1948	1	P. Kuli-kauskas	Vakarų Lietuva: Akmenės, Jurbarko, Kretingos, Mažeikių, Panevėžio, Plungės, Radviliškio, Skuodo, Šilalės, Šilutės, Telšių r.	146	29	26	16	5	3	13	5	2					
1949	3	P. Kuli-kauskas	Rytų Lietuva: Rokiškio, Utenos, Zarasų r.	120	24	20	21	8	2	8	7	3					
1953	23	P. Kuli-kauskas	Nemuno vidurupis Kauno HES: Alytaus, Kaišiadorių, Kauno, Prienų r.	79	32	11	28	1	17	10	9	4	2				1

Priedai

Metai	Bylos LIIR Nr.	Vadovas	Regionas: rajonai	Žvalgytų objektų skaičius	Žvalgytų piliakalnių skaičius	Neaiškūs piliakalniai	Žalojamų piliakalnių skaičius	Ariami	Griūnašlaitai	Duobės	Karapaskai	Karjeras	Kelias	Šokių aikštelė	Kapinės	Statiniai	Kiti
1954	28	P. Kuli-kauskas	Užne-munė: Alytaus, Lazdijų, Mari-jam-polės, Prienų, Varėnos, Vil-kaviškio r.	64	39	11	33	1	5	20	16	4	2				
1955	33	P. Kuli-kauskas	Pietų Lietuva: Daugų, Druski-ninkų, Eišiš-kių, Nau-josios Vilnios, Šalči-ninkų, Trakų, Varėnos, Vil-niaus r.	90	23	7	17	7	1	6	3		1			3	
1958	78	O. Na-vicekaitė	Rytų Lietuva: Igna-linos, Šven-čionių, Utenos, Zara-sų r.	70	26	6	12	4	1	8	1		1		2		
1960	93	R. Ri-man-tienė	Nemu-no žemupys Jurbar-ko HES: Jur-barko, Kauno, Šakių r.	109	19	14	13	1	4	5	5		1		1	1	

Priedai

Metai	Bylos LHR Nr.	Vadovas	Regionas: rajonai	Žvalgytų objektų skaičius	Žvalgytų piliakalnių skaičius	Neaiškūs piliakalniai	Žalojamų piliakalnių skaičius	Ariami	Grūnaislaidai	Duobės	Karapaskai	Karjeras	Kelias	Šokių aikštelė	Kapinės	Statiniai	Kiti
1961	101	P. Kuli-kauskas	Žemaitija: Ariogalos, Jurbarko Raseinių, Skaudvilės, Šilalės, Tauragė, Varnių, Vilkijos r.	45	42	2	26	2	6	11	10	4	5	4		4	
1962	164	P. Kuli-kauskas	Užnemunė: Alytaus, Kapuskos, Lazdijų, Varnės, Vilkaviškio r.	20	18	0	12		1	5	9	1					
1962	242	R. Rimantienė	Nemuno vidurupis Birštono HES: Alytaus, Lazdijų, Prienų, Varnės r.	83	3	6	2				1		1	2			
1963	187	A. Tautavičius	Vakarų Lietuva: Jurbarko, Klaipešos, Kretingos, Šilutės, Tauragės r.	75	46	3	39	6	12	8	13	4	10	5	2	1	1

Priedai

Metai	By- los LIIR Nr.	Vado- vas	Regi- onas: rajonai	Žval- gytų objek- tų skai- čius	Žval- gytų pilia- kal- nių skai- čius	Ne- aiš- kūs pi- lia- ka- lniai	Ža- loja- mų pilia- kal- nių skai- čius	Aria- mi	Griū- na šlai- tai	Duo- bės	Karo ap- kasai	Kar- jeras	Ke- lias	Šo- kių aikš- telė	Ka- pi- nės	Sta- ti- niai	Kiti
1964	203	A. Tau- tavi- čius	Žemai- tija: Kelmės, Kre- tingos, Plungės, Šilalės, Tau- ragės, Telšių r.	88	35	2	16	2	6	6	1	2	2		1	1	1
1965	273	A. Tau- tavi- čius	Pietva- karių Lietuva: Jur- barko, Kap- suko, Lazdijų, Šakių, Varė- nos, Vil- kaviškio r.	59	29	11	21	3	5	4	9	3			2		
1966	246	A. Tau- tavi- čius	Šiaurės vakarų Lietuva: Klai- pėdos, Kre- tingos, Ma- žeikių, Plungės, Skuodo, Šiaulių r.	79	25	4	18		10	7	6	2	1	2	2		
1967	292	A. Tau- tavi- čius	Rytų Žemai- tija: Jur- barko, Kauno, Kėdai- nių, Kelmės, Radvi- liškio, Rasei- nių, Šiaulių r.	116	40	5	37	5	6	15	8	10		2	4	2	

Priedai

Metai	Bylos LIIR Nr.	Vadovas	Regionas: rajonai	Žvalgytų objektų skaičius	Žvalgytų piliaikalių skaičius	Neaiškūs piliaikalniai	Žalojimų piliaikalių skaičius	Ariami	Griūnašlaitai	Duobės	Karo apkasai	Karjeras	Kelias	Šokių aikštelė	Kapinės	Statiniai	Kiti
1968	258	A. Tautavičius	Šiaurės Lietuva: Joniškio, Kauno, Kėdainių, Pakruojo, Panevėžio, Pasvalio, Radviliškio, Šiaulių r.	148	23	5	21		2	3	3	10	5	4	3	4	1
1969	267	A. Tautavičius	Anykščių r.	47	12	2	9	2	1	5	2	1					
1969	301	A. Tautavičius	Šiaurės Rytų Lietuva: Biržų, Kupiškio, Panevėžio, Pasvalio r.	92	22	7	10	2		5	3	2	1	1			
1970	302	A. Tautavičius	Rytų Lietuva: Anykščių, Molėtų, Rokiškio, Širvintų, Ukmergės, Utenos r.	249	90	5	37	9	9	7	1	13	4	4	2		

Priedai

Metai	Bylos LIIR Nr.	Vadovas	Regionas: rajonai	Žvalgytų objektų skaičius	Žvalgytų piliaikalių skaičius	Neaiškūs piliaikaliniai	Žalajamų piliaikalių skaičius	Ariami	Griūnašlaitai	Duobės	Karopakasai	Karjeras	Kelias	Šokių aikštelė	Kapinės	Statiniai	Kiti
1971	313	A. Tautavičius	Centrinė ir Rytų Lietuva; Alytaus, Jonavos, Kauno, Kaišiadorių, Kėdainių, Prienų, Trakų, Švenčionių, Vilniaus r.	148	71	10	44	8	12	13	3	8	1	2	3	2	1
1972	321	A. Tautavičius	Alytaus, Jurbarko, Kapuskos, Kauno, Plungės, Rokiškio, Šilutės, Zarasų r.	78	51	1	31	11	5	5	4	4	3		1		
1972	332	V. Daugudis	Šiaulių r.	159	14	1	4					2		1	2		

Priedai

Metai	By- los LIIR Nr.	Vado- vas	Regi- onas: rajonai	Žval- gytų objek- tų skai- čius	Žval- gytų pilia- kal- nių skai- čius	Ne- aiš- kūs pi- lia- ka- lniai	Ža- loja- mų pilia- kal- nių skai- čius	Aria- mi	Griū- na šlai- tai	Duo- bės	Karo ap- kasai	Kar- jeras	Ke- lias	Šo- kių aikš- telė	Ka- pi- nės	Sta- ti- niai	Kiti
1973	376	A. Tau- tavi- čius	Cent- rinė ir Rytų Lietuva: Anykš- čių, Ignali- nos, Jo- navos, Kėdai- nių, Šir- vintų, Šven- čionių, Ukmer- gės, Utenos, Varė- nos, Vil- niaus, Zarasų r.	36	13	0	9	1	4	4		3	1		1		
Iš viso				2200	726	159	476	78	112	168	119	85	41	27	26	18	5

25 priedas. 1952–1989 m. tyrinėti Lietuvos piliakalniai

Nr.	Pavadinimas	Rajonas	Tyrinėjimo metai	Tyrinėjimo tojas	Ataskaitos nr. LIIR, f. 1	Ištirtas plotas m ² (25 m ² ir virš)	Ištirta procentais aikštė-lėš	Ištirta m ² ne aikštė-lėš	Mokslinė publikacija	Periodinė spauda	Tyrimus iššaukė tvarkymas	Chronologija
1	Aknystelės	Utena	1983	Merkevičius A.	1053	72	24	0			d	I tūkst.
2	Antalgė	Utena	1986	Zabiela G.	1278	80	100	0		+	+	I tūkst.
3	Antatiliai, II	Ukmergė	1987	Zabiela G.	1303	111,3	0	111,3	d	+	+	I–XIV a.
4	Auksūdis	Kretinga	1984	Jablonskis I.	1149	41	0	41				I tūkst. pr. Kr. ir II tūkst. I pusė
5	Aukštadvaris	Trakai	1957–1960	Daugudis V.	1957 – 73, 1958 – 80, 1959 – 153, 1960 – 218 (radinių sąrašas)	956	21	120	d	+		II a. pr. Kr.–XVII a.
6	Ažušilė	Ignalina	1989	Jarockis R.	1624	25	12,5	0				I tūkst. I pusė
7	Bačkinkėliai	Prienai	1956–1957	Kuncienė O.	1956 – 49, 1957 – 60	209	87	0	+			III–XIII a.
8	Bražuolė	Trakai	1972	Daugudis V.	360	100	0	100		+	+	I tūkst. pr. Kr. pabaiga–XIV a.
9	Brodeliškės	Vilnius	1970	Daugudis V.	309	82	2,7	0			+	I tūkst. pr. Kr. pabaiga–XIV a.
10	Dapšiai	Mažeikiai	1974	Daugudis V.	547	431	66,7	131		+		I tūkst. pr. Kr. pabaiga–XIII a.
11	Daubariai	Mažeikiai	1975	Daugudis V.	455	274	27,4	0		+		I tūkst.–XIII a.
12	Dovainonys	Kaišiadorys	1957	Kuncienė O.	70	210	?	?			+	I tūkst.–XIII a.
13	Eketė	Klaipėda	1972	Merkevičius A.	329	240	1,6	60		+	+	I tūkst.–XIII a.

Priedai

Nr.	Pavadinimas	Rajonas	Tyrinėjimo metai	Tyrinėtojas	Ataskaitos nr. LIIR, f. 1	Ištirtas plotas m ² (25 m ² ir virš)	Ištirta procentais aikštė-lės	Ištirta m ² ne aikštė-lėje	Mokslinė publikacija	Periodinė spauda	Tyrimus iššaukė tvarkymas	Chronologija
14	Gintarai	Kretiniga	1977, 1987	Jablonskis I.	1877 – 488, 1987 – 1360	60	0	60		+		XIII–XVII a.
15	Grigaičiai	Plungė	1986	Žulkus V.	1288	34	5,7	0				XII–XIII a.
16	Guogai	Kaunas	1956, 1989	Kuncienė O., Zabiela G.	1956 – 58a, 1989 – 1619	75,3	0	75,3	d	+	+	I tūkst.–XIII a.
17	Imbarė	Kretiniga	1969, 1979–1982, 1984–1985, 1987–1989	Daugudis V.	1969 – 277, 1979 – 758, 1980 – 808, 1981 – 952, 1982 – 998, 1984 – 1158, 1985 – 1204, 1987 – 1313, 1988 – 1571, 1989 – 1608	556	22,2	0	d	+		I tūkst.–XIII a.
18	Jautakiai	Mažeikiai	1975–1976	Stankus J., Merkevičius A.	1975 – 519, 1976 – 550	325	54,2	16		+		I tūkst.–XIII a.
19	Juodonys	Rokiškis	1986–1987	Grigalavičienė E.	1986 – 1291, 1987 – 1508	228,5	12,7	0	+			I tūkst. pr. Kr.–XIII a.
20	Kaukai	Alytus	1967–1969	Kulikauskas P.	58	330	50	80	+	+		V–XII a.
21	Kereliai	Kupiškis	1984–1985	Grigalavičienė E.	1984 – 1164, 1985 – 1212	568	100	0	+			I tūkst. pr. Kr.–VI a.
22	Kernavė (Mindaugo Sostas)	Širvintos	1979–1982	Kulikauskas P.	1979 – 700, 1980 – 789, 1981 – 975, 1982 – 992	564	62,7	0		+	+	V–XIV a.

Priedai

Nr.	Pavadinimas	Rajonas	Tyrinėjimo metai	Tyrinėtojas	Ataskaitos nr. LIIR, f. 1	Ištirtas plotas m ² (25 m ² ir virš)	Ištirta procentais aikštė-lės	Ištirta m ² ne aikštė-lėje	Mokslinė publikacija	Periodinė spauda	Tyrimus iššaukė tvarkymas	Chronologija
23	Kernavė (Pilies kalnas)	Širvintos	1983, 1985	Kulikauskienė R., Luchtašas A.	1983 – 1097, 1985 – 1230	518	0,23	98,5		+		X–XIV a.
24	Kudirkos Naujamiestis	Vilkaviškis	1983–1985	Daugudis V., Kuncevičius A., Merkevičius A.	1983 – 1055, 1984 – 1175, 1985 – 1262	409	9,1	0	+	+	d	I tūkst.–XIII a.
25	Kumelionys	Marijampolė	1968	Daugudis V.	233	173	19,2	125	+		+	I–XIII a.
26	Kuniškiškiai	Vilkaviškis	1963–1964	Kulikauskas P.	1963–194 – 47 (radinių sąrašas), 1964 – 2585	900	5,3	100	+			I–XIII a.
27	Kurmaičiai	Kretiniga	1979–1980	Merkevičius A.	1979 – 691, 1980 – 802	605	25,2	75			d	I tūkst. pr. Kr. pabaiga–IV a.
28	Lavariškės	Trakai	1955	Tautavičius A.	52	128	74,7	72				IV–XIII
29	Liškiaiva	Varėna	1962, 1975	Mekas K., Markelevičius J.	1962 – 542 (radinių sąrašas), 1975 – 766, 766a	250	5	0		+	+	I tūkst.–XIV a.
30	Maišiagalė	Vilnius	1971–1973	Kulikauskienė R.	399	382	15,3	0		+		V–XIV a.
31	Migonys	Kaišiadorys	1954–1955	Kulikauskienė R.	50	180	58,8	80	+			V–XIII a.
32	Mosėdis	Skuodas	1985	Jablonskis I.	1195	60	1,2	0		+		I tūkst. pradžia–XVII a.
33	Narkūnai	Utena	1976–1978	Kulikauskienė R.	1976–1977 – 672, 1978 – 673	660	50,8	0	d	+		XI a. pr. Kr.–XV a.
34	Narkūnai	Utena	1978	Kulikauskas P.	674	62	23	16		+		XIV–XV a.

Priedai

Nr.	Pavadinimas	Rajonas	Tyrinėjimo metai	Tyrinėjtojas	Ataskaitos nr. LIIR, f. 1	Ištirtas plotas m ² (25 m ² ir virš)	Ištirta procentais aikštė-lėš	Ištirta m ² ne aikštė-lėš	Mokslinė publikacija	Periodinė spauda	Tyrimus iššaukė tvarkymas	Chronologija
35	Nemenčinė	Vilnius	1952–1954	Kulikauskas P.	1952 – 26, 1953 – 51, 1954 – 51a	1079	35	300	+	+		I–IV ir XIV a.
36	Nevieriškės	Švenčionys	1976–1978	Grigalavičienė E.	1976 – 497, 1977 – 498, 1978 – 681	1486	67,5	0	+	+		I tūkst. pr. Kr. vidurys–I tūkst. pradžia
37	Norkūnai	Prienai	1964	Daugudis V.	356	222	0	222				II–XIII a.
38	Norkūnai	Prienai	1965	Daugudis V.	334	220	0	220				I–VI a.
39	Obelytė	Alytus	1968–1969	Kulikauskas P.	58?	54	0,64	22	+			I–XIII a.
40	Palanga	Kretinga	1976, 1983	Žulkus V.	1976 – PKIA f. 5, b. 1679, 1983 – 1098a–c	263	37,6	0	+	+		I tūkst.–XV a.
41	Paveisninkai	Lazdijai	1962	Kulikauskas P.	115 (radinių sąrašas)	240	34,3	0	+			I–XIII a.
42	Pelekony, I	Prienai	1988	Zabiela G.	1518	33,5	0	33,5		+	+	I tūkst.
43	Piliakalniai	Vilkaviškis	1961	Kulikauskas P.	159	370	37	0	+			III–XIII a.
44	Punia	Alytus	1958–1959, 1961–1962, 1972	Kulikauskienė R., Markelevičius	1958 – 80, 1959, 1961 – 192, 1972 – 330, 331	1252	8	418	+	+	d	XIV–XVIII a.
45	Renavas	Mažeikiai	1972	Valatka V.	338	36	8	28		+	d	III–XIII a.
46	Rudamina	Lazdijai	1965	Kulikauskas P.	296	320	4,6	100	+	+		I–XIII a.
47	Rumšiškės	Kaišiadorys	1957	Kuncienė O.	61	52	43,3	0			+	I tūkst. II pusė–XIV a.
48	Sauginiai	Šiauliai	1973	Daugudis V.	361	350	70	0	+	+	+	I t. pr. Kr. pabaiga – I tūkst. pradžia ir XIII–XIV a.

Priedai

Nr.	Pavadinimas	Rajonas	Tyrinėjimo metai	Tyrinėtojas	Ataskaitos nr. LIIR, f. 1	Ištirtas plotas m ² (25 m ² ir virš)	Ištirta procentais aikštė-lės	Ištirta m ² ne aikštė-lėje	Mokslinė publikacija	Periodinė spauda	Tyrimus iššaukė tvarkymas	Chronologija
49	Sokiškės	Ignalina	1980–1983	Grigalavičienė	1980 – 809, 1981 – 818, 1982 – 1031, 1983 – 1101	1115	39,8	0	+			I tūkst. pr. Kr.–IV a.
50	Spirėnai	Utena	1973	Markelevičius J.	382	120	12	0			+	I tūkst. pr. Kr. pabaiga–III a.
51	Sudargas (Žydkačiai)	Šakiai	1970	Kulikauskas P.	67, 306	72	3,5	30	+	+		II–XIII a.
52	Sudargas (Balnalknis)	Šakiai	1970	Kulikauskas P.	306	57,5	9	12,5	+	+		VII–XIII a.
53	Sudargas Pilaitė)	Šakiai	1970	Kulikauskas P.	306	45	15	0	+	+		VII–XIII a.
54	Šakaliai	Skuodas	1978	Jablonskis I.	620	25,5	0	25,5				I tūkst.–XIII a.
55	Vaitiekūnai	Radviškis	1977–1978	Merkevičius A.	1977 – 612, 1978 – 682	413	100	60			+	I tūkst.–XII a.
56	Varnupiai	Marijampolė	1971	Kulikauskas P.	1245	200	18,2	0	+			I a. pr. Kr.–XIII a.
57	Veliuona	Jurbarkas	1965	Tautavičius A.	224	370	40,4	168		+	d	XIV a.
58	Velžiai	Radviškis	1969	Naudužas J.	278	1175	29,6	345			d	I tūkst. II pusė–XIII a.
59	Veršvai	Kaunas	1986	Daugudis V.	1259	57	19	0		+		XIV a.
60	Žagarė	Joniškis	1956	Naudužas J.	ŠAM AS, b. 16a (radinių sąrašas)	50	1,5	0		+		XIII–XVII a.
61	Žiegzdriai	Kaunas	1956	Kulikauskienė R.	69	108	0	108	+		+	I tūkst.–XIII a.
Iš viso			1952–1989			20403,1		3785,6				

d – daliniai.

Parengta pagal Zabiela, G. Lietuvos piliakalniai: tyrinėjimų aspektas. *LA*, 2003, t. 24, p. 37–43, 1 lentelė.

26 priedas. Kvietimas į Taikos žygį Vilnius–Klaipėda 1989 m. liepos 7–16 d. V. Almonaičio archyvas

KVIEČIAME JUS Į TAIKOS ŽYGI'89

1989 m. liepos mėn. 7–16 d.
VILNIUS–KLAIPĖDA

Keliaujame pėsčiomis, laiveliais, dviračiais ir automobiliais.

Liepos 7 d., penktadienis. Vilnius. Protesto dainos mitingas Kalnų parke. Pradžia 20.00 val. Rengiamės nuo 15.00 val. prie Sporto rūmų.

Liepos 8 d., šeštadienis. Išvykstame 13 val. Vilnius–Vilniaus m. nutekamojo vandens valymo įrenginiai (17 km.). Pokalbis: "Kas lieka po mūsų?".

Liepos 9 d., sekmadienis. Vilniaus m. nutekamojo vandens valymo įrenginiai–Grigiškės (14 val. mitingas) – Bražuolės žiotys (24 km) Vakarėnė.

Liepos 10 d., pirmadienis. Bražuolės žiotys–Paneriai (16 km) Filmų peržiūra 19 val. Džiazas per naktį! (Pradžia 22 val.).

Liepos 11 d., antradienis. Paneriai–Kernavė (15 km.). Sutartiniai vakaras 22 val.

Liepos 12 d., trečiadienis. Kernavė–Budeliai (17 km). Didžioji talka. Tvarkysime Škarbo piliakalnio aplinką. Paminklosaugos vakaras Durbės mūšio metinių paminėjimas.

Liepos 13 d., ketvirtadienis. Išvykstame 8 val. Budeliai–Rukla (28 km). Mitingas ties Ruklos kariniu daliniu (21 val.).

Liepos 14 d., penktadienis. Rukla–Jonava–Kėdainiai. Laivelius ir kitus nebereikalingus daiktus paliekame Jonavoje. Toliau keliausime autobusais.

Mitingas prie g/s "Azotas" 13 val. A. Kulviečio kapo aplankymas, piketas prie Kėdainių karinio aeronošto 17 val. Roko koncertas 21 val. Makynė prie chemijos gamyklos sąvartyno.

Liepos 15 d., šeštadienis. Ekskursija po chemijos gamyklą. Protesto eiseną per Kėdainių senamiestį 13 val. – Radviliškis, piketas prie karinio aeronošto (17 val.). Šiauliai. Žalgirio mūšio paminėjimas. Mitingas prie Salduvės piliakalnio 20 val.

Liepos 16 d., sekmadienis. Išvykstame 11 val. Šiauliai–Rainiai–Klaipėda. Akcija prie Mokrano kelto 15 val. Susitikimas su tarptautinės burinotojų taikos regatos dalyviais. Eisena į Kopgalį saulės palydėti.

Visi žygeiviai keliauja AUTONOMIŠKAI, t. y., kiekvienas vežasi savo maistą, palapines, miegmaišius. Laužų nekursime – todėl reikia turėti ir virykles. Žygio metu nerūkykite ir nevartokite alkoholio. Keliaudami tirsime gamtinės aplinkos ir kultūros paminklų būklę, rinksime folklorą, atliksime sociologinę apklausą.

Siūloma pasiinti tautinius drabužius.

Laukiame Jūsų!

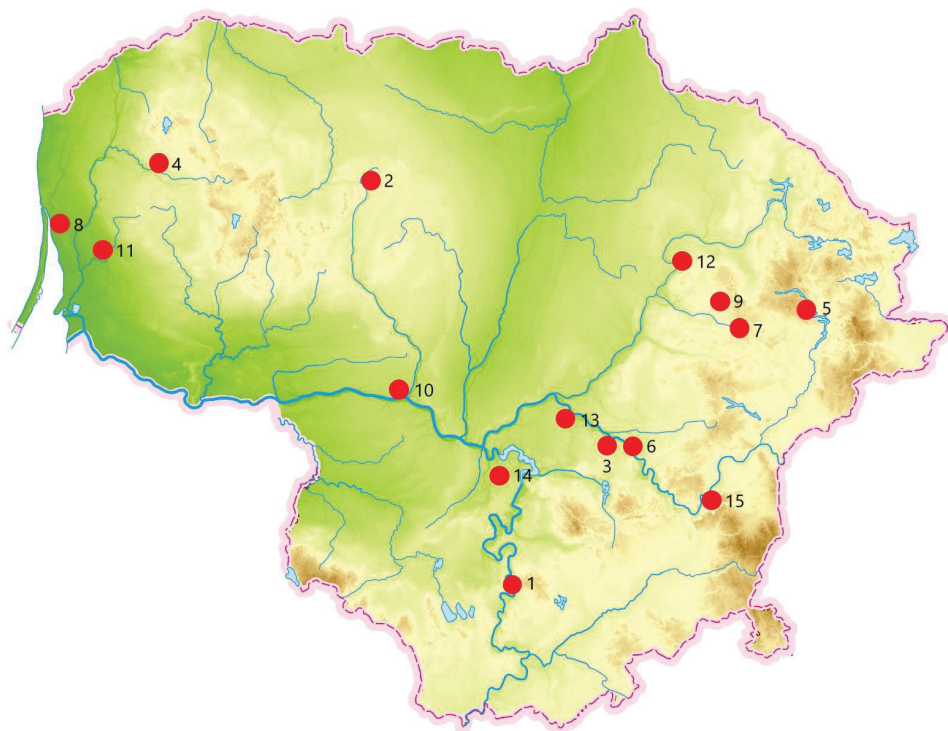
"Atgajos" bendrija,

☛ Kauno jaunimo centras

27 priedas. 1970–1989 m. tvarkyti piliakalniai: 1 – Alytus, 2 – Bubiai, 3 – Budeliai, 4 – Gandinga, 5 – Ginučiai, 6 – Kernavė, 7 – Kulionys, 8 – Laistai, 9 – Pakalniai, 10 – Seredžius, 11 – Skomantai, 12 – Šeimyniškėliai, 13 – Tartokas, 14 – Vainatrakis, 15 – Vilnius

28 priedas. 1949–1989 m. tyrinėti Latvijos piliakalniai

1. Aglona (Upupkalns); Aglona; 1977, 1979; J. Urtāns, 200,5 m²
2. Aizkraukle; Skrīverī; 1971–1976; V. Urtāns, 1069 m²
3. Altene; Sece; 1963–1964; J. Graudonis, 2071 m²
4. Araji (Zamok); Svente; 1968; J. Graudonis, 2 šurfaļi
5. Asote; Kūki; 1949–1954; E. Šnore, 876 m²
6. Baltkāji; Kalkūne; 1968; J. Graudonis, šurfaļs
7. Bauska; Bauska; 1976–1989, A. Caune, 2856 m²
8. Brikuļi; Nagļi; 1973, I. Loze; 1974; 1977–1979; A. Vasks, 3410 m²
9. Cēsi (Riekstu kalns); Cēsi; 1980; J. Apals, 580 m²
10. Cesvaine; Cesvaine; 1965; V. Urtāns, 40 m²
11. Daudziešani (Mūkukalns); Koknese; 1959–1962, J. Graudonis; 3150 m²
12. Daugmalē; Daugmalē, 1966–1967, 1969–1970; V. Urtāns; 1986–1987; A. Radiņš; 1988–1989; G. Zemītis, 6100 m²
13. Dobeļe; Dobeļe; 1977 J. Daiga; 1987–1989 M. Ruša, 282 m² (be 1958–1959 m. zon-
dažu)
14. Dundaga (Kalnadārzs); Dundaga; 1981; E. Mugurēvičs, 75 m²
15. Griguļi (Obzerkalns); Dzelzava; 1974; A. Vasks, 126 m²
16. Gūtiņi; Aglona; 1977, 1979; A. Radiņš, 200 m²
17. Ikškile (Vīnakalns); Tinūži; 1967; J. Graudonis, 1550 m²
18. Kaķīši (Zamoks); Svente; 1968; J. Graudonis, šurfaļi
19. Kaldabruņas; Rubene; 1968; J. Graudonis, 5,5 m²
20. Kalnāiedi; Aizkraukle; 1963–1964; V. Urtāns; 1981–1982; N. Jefimova, 788 m²
21. Kalnišķi (Dviete); Pilskalne; 1968; J. Graudonis, šurfaļi
22. Kalnkivuti (Kivutkalns); Katlakalns; 1966–1967; J. Graudonis, 2276 m²
23. Kamārde; Gailīši; 1978; J. Daiga, 730 m²
24. Kaplava (Zamki, Paņenkas kalns); Kaplava; 1968; J. Graudonis, šurfaļi
25. Kausa; Pasiene; 1980; J. Urtāns, 20 m²
26. Ķente; Ogre; 1954–1958; A. Stubavs, 6880 m²
27. Klintaine (Oļiņkalns); Klintaine; 1959–1962; E. Mugurēvičs, 4503 m²
28. Kņāvukalns (Knavi); Rite; 1968; J. Graudonis, 8,4 m²
29. Koknese; Koknese; 1961–1966; A. Stubavs, 1400 m²
30. Lielvārde; Lielvārde; 1981 A. Zariņa; 1987 J. Urtāns, 98 m²
31. Lielvarde (Dievukalns); Lielvarde; 1977–1980; A. Zariņa, 525 m²
32. Lokstene; Klintaine; 1962–1964; E. Mugurēvičs, 2001 m²
33. Madalāni; Aglona; 1977–1987; V. Urtāns, 1023,4 m²
34. Matkule (Buse); Matkule; 1965; E. Mugurēvičs, 116 m²
35. Mežmaļi; Klintaine; 1963; E. Mugurēvičs, 90 m²
36. Naujene (Dinaburga); Vecpils; 1982–1987; E. Mugurēvičs, A. Vilcāne, I. Virse, 1800 m²
37. Paplaka; Virgi; 1976; A. Vasks, 84 m²
38. Pilskalne (Melnaiskalns); Pilskalne; 1968; J. Graudonis, 2 šurfaļi
39. Piziči (Kaupra); Radopole; 1981; J. Urtāns, 470 m²
40. Rēzekne; Rēzekne; 1980–1982; E. Mugurēvičs, 300 m²
41. Rurāni (Batareja); Pilskalne; 1968; J. Graudonis, šurfaļi
42. Sabile; Sabile; 1975, 1977; E. Mugurēvičs, 120 m²

43. Sakaini; Daugmalē; 1969; V. Urtāns, apimtis nenurodyta (nedideli tyrimai)
44. Salaspils; Salaspils; 1967–1971; J. Stubavs, 4046 m²
45. Saldus; Saldus; 1969; E. Mugurēvičs; 1974; A. Vasks, nenurodytos apimtys (1969 m. šurfas)
46. Saulītēni; Liepāja; 1964; P. Stepinš, 10 m²
47. Sēlpils; Sēlpils; 1963–1965; E. Šnore, 4000 m²
48. Stupeļi; Rite; 1968; J. Graudonis; 1977–1979, A. Stubavs, 246,5 m²
49. Sudmaļi (Zamok); Svente; 1968; J. Graudonis, 4,7 m²
50. Šepulinki (Kišukalns); Zvirgzdene; 1956, 1959; E. Šnore, 1075 m²
51. Tērvete; Tērvete; 1951, 1954–1959; E. Brīvkalne, 1960; F. Zagorskis, 965 m²
52. Tērvete (Klosterkalns); Tērvete; 1975–1976, M. Atgazis, 2000 m²
53. Turaida; Sigulda; 1953; A. Stubavs; 1960; G. Zirnis; 1967–1968; R. Malvess; 1974, 1976–1989; J. Graudonis, 13498 m² (be 1953, 1960 ir 1967–1968 m. tyrinējimu restauravimo metu, 1974 m. tyrimu apimtys nenurodytos)
54. Vaidava; Vaidava; 1986; J. Apals, 12 m²
55. Vecračina; Ūdrīši; 1986; T. Berga, 60 m²
56. Vildoga; Sigulda; 1977; J. Apals, šurfas
57. Zamečka (Ozolkalns); Pilskalne; 1968; J. Graudonis, keli šurfai
58. Ziemeļi (Margaskalns); Rite; 1968; J. Graudonis, 7,15 m²
59. Zlēkas (Pabērzkalns); Zlekas; 1970, 1972; E. Mugurēvičs, apimtys nenurodytos (1970 m. šurfas, 1972 m. pylimu pjūviai ir aikštelēs tyrimai)

29 priedas. Latvijos piliakalnių tyrimai ir sklaida 1949–1989 m.

Metai	Tyrinėtų piliakalnių skaičius	Ištirtas visas žinomas plotas m ²	Tyrinėtojų skaičius	Mokslinės publikacijos pasirodymo metai	Populiarios publikacijos	Nenurodytos tyrimų apimtys
1949	1	105	1		2	
1950	1	105	1		1	
1951	2	175	2		3	
1952	1	225	1		2	
1953	1	377	1		4	
1954	3	1560	2	1961		
1955	2	1504	2		1	
1956	3	2254	3		9	
1957	2	1504	2		7	
1958	2	1504	2	1976	4	J. Daigos zondažai Dobelėje
1959	4	1991	4		13	J. Daigos zondažai Dobelėje
1960	3	2701	3		8	G. Zirmio tyrimai Turaidoje
1961	3	4942	3	1977	3	
1962	2	1080	2			
1963	6	2625	5	1977	5	
1964	6	2838	6	1977	2	
1965	4	931	4	1980	4	
1966	3	2755	3		4	
1967	4	2746	3	1989 (2)	6	R. Malvess tyrimai Turaidoje
1968	6	532,3	2		3	J. Graudonio tyrinėtų 8 piliakalnių apimtys; R. Malvess tyrimai Turaidoje
1969	2	749	2		2	V. Urtano tyrimai Sakainiuose ir E. Mugurevičiaus tyrimai Salduje
1970	2	620	2		5	
1971	2	1769	2		2	
1972	2	162	2		1	E. Mugurevičiaus tyrimai Zlekuose
1973	2	179	2		4	

Priedai

Metai	Tyrinėtų pilialkalnių skaičius	Ištirtas visas žinomas plotas m ²	Tyrinėtojų skaičius	Mokslinės publikacijos pasirodymo metai	Populiarios publikacijos	Nenurodytos tyrimų apimtys
1974	3	469	2		7	A. Vasko tyrimai Salduje
1975	3	872	3			
1976	5	1161	5			
1977	9	1150	9			J. Apalo tyrimai Vildogėje
1978	6	3673	6			
1979	6	3315	6	1994		
1980	6	2012	6			
1981	7	2581	6			
1982	6	2360	5			
1983	4	1905	4			
1984	4	1530	4			
1985	4	1033	4			
1986	7	2281	7			
1987	7	2255	7	2010		
1988	4	1710	4			
1989	4	1709	4			
viso		65853,3			102/ iki 1975 m.	

30 priedas. Baltarusijoje 1945–1989 m. tyrinėti piliakalniai

1. Abramava (Абрамава), Vitebsko s., Verchnedvinsko r.; 1966 m.; 150 m²
2. Alšėnai (Гальшаны), Gardino s., Ašmenos r.; 1966, 1970 m.; 160 m²
3. Anoški (Аношки), Minsko s., Nesvyžiaus r.; 1988 m.; 100 m²
4. Asarevičiai (Асарэвічы), Gomelio s., Bragino r.; 1955 m.; 12 m²
5. Atrubai (Атрубы), Gomelio s., Žlobino r.; 1983 m.; 24 m²
6. Azdziatičiai (Аздзяцічы), Minsko s., Borisovo r.; 1958 m.; 264 m²
7. Bagrinava (Багрынава), Zamčišče Vitebsko s., Toločino r.; 1981, 1988 m.; 92 m²
8. Baguševiči (Багушэвічы), Minsko s., Berezino r.; 1964–1965 m.; 16 m²
9. Bancerovščina (Банцараўшчына), Minsko s., Minsko r.; 1948, 1949, 1982 m.; 24 m²
10. Baroniki (Баронікі), Vitebsko s., Vitebsko r.; 1965, 1972 m.; 140 m²
11. Barsuki (Барсукі), Vitebsko s., Verchnedvinsko r.; 1975–1976, 1981 m.; 500 m²
12. Borauna (Бораўна), Vitebsko s., Lepelio r.; 1972, 1976 m.; 102 m²
13. Borchau (Борхаў), Gomelio s., Rečicos r.; 1959 m.; 34 m²
14. Bragin (Брагін), Gomelio s., Bragino r.; 1977 m.; 100 m²
15. Braslav (Браслаў), Vitebsko s., Braslavo r.; 1955–1956, 1989 m.; 716 m²
16. Brestas (Брэст), Bresto s., Bresto r.; 1969–1977, 1981 m.; 1800 m²
17. Sarkovišča (Царковішча), Mogiliovo s., Šklovo r.; 1965 m.; 8 m²
18. Chalopieniči (Халопенічы), Mogiliovo s., Glusko r.; 1978 m.; 220 m²
19. Charomsk (Харомск), Bresto s., Stolino r.; 1980 m.; 188 m²
20. Chotamel (Хотамель), Bresto s., Stolino r.; 1954–1955, 1957 m.; 932 m²
21. Ciasty (Цясты), Vitebsko s., Verchnedvinsko r.; 1981–1982 m.; 200 m²
22. Čameryčuna (Чамярычына), Vitebsko s., Ušačių r.; 1968 m.; 40 m²
23. Čaplin (Чаплін), Gomelio s., Lojevo r.; 1951–1953, 1956–1957 m.; 1724 m²
24. Čarkasova (Чаркасова), Vitebsko s., Oršos r.; 1989 m.; 60 m²
25. Čečersk (Чечерск), Gomelio s., Čečersko r.; 1974–1975, 1981–1982 m.; 332 m²
26. Červonaja Gorka (Чырвоная Горка), Gomelio s., Žlobino r.; 1978 m.; 48 m²
27. Červonaja Zorka (Чырвоная Зорка), Minsko s., Berezino r.; 1965 m.; 164 m²
28. David-Gorodok (Давыд-Гарадок), Bresto s., Stolino r.; 1967 m.; 112 m²
29. Druck (Друцк), Vitebsko s., Toločino r.; 1956–1962, 1965, 1967 m.; 1800 m²
30. Drukšiai (Дрысвяты), Vitebsko s., Braslavo r.; 1970, 1976, 1980 m.; 700 m²
31. Dvoryšča (Дворышча), Minsko s., Minsko r.; 1964 m.; 60 m²
32. Dzedzilaviču (Дзядзілавічы), Minsko s., Borisovo r.; 1962 m.; 70 m²
33. Dzeržinsk (Дзяржынск), (Koidanava, Койданова) Minsko s., Dzeržinsko r.; 1964, 1989 m.; 132 m²
34. Dziavički (Дзявічкі), Vitebsko s., Polocko r.; 1954, 1965 m.; virš 100 m²
35. Dzimitraviči (Дзімітравічы), Minsko s., Berezino r.; 1987–1989 m.; 200 m²
36. Dzivnaja (Дзіўная), Vitebsko s., Šarkauščiznos r.; 1973, 1981 m.; 108 m²
37. Ezerišča (Езярышча), Vitebsko s., Gorodoko r.; 1971, 1980 m.; 184 m²
38. Franopal (Франополь), Bresto s., Bresto r.; 1988 m.; 370 m² (su 1990–1991, 2004 m.)
39. Garadok (Гарадок), Gomelio s., Žlobino r.; 1983 m.; 16 m²
40. Garadok (Гарадок), Minsko s., Molodečno r.; 1966, 1989 m.; 464 m²
41. Garadok (Гарадок), Vitebsko s., Polocko r.; 1979, 1981 m.; 90 m²
42. Garadzišča (Гарадзішча), Bresto s., Baranovičių r.; 156, 1988–1989 m.; 267 m²
43. Garadzišča (Гарадзішча), Bresto s., Pinsko r.; 1983, 1986 m.; 200 m²

44. Garadzišča (Гарадзішча), Minsko s., Minsko r.; 1954, 1963–1964, 1967–1968, 1976–1983 m.; 2460 m²
45. Garani (Гарані), Gardino s., Smorgonių r.; 1978–1981 m.; 680 m²
46. Gardinas (Гродна), Gardino s., Gardino r.; 1949, 1977, 1981, 1985–1988 m.; 986,5 m²
47. Garoškov (Гарошкаў), Gomelio s., Rečicos r.; 1954–1961 m.; 2700 m²
48. Glybov (Глыбаў), Gomelio s., Rečicos r.; 1955, 1961 m.; 200 m²
49. Gomelis (Гомель), Gomelio s., Gomelio r.; 1975, 1988 m.; 384 m²
50. Gory (Горы), Mogiliovo s., Gorkų r.; 1983 m.; 164 m²
51. Gudaviči (Гудавічы), Minsko s., Červenės r.; 1985–1986 m.; 9 m²
52. Indura (Індура), Gardino s., Gardino r.; 1955, 1965 m.; 388 m²
53. Ivan (Івань), Minsko s., Slucko r.; 1979, 1981–1983, 1989–1990 m.; 760 m²
54. Janava (Янава), Mogiliovo s., Bychovo r.; 1962, 1981–1983 m.; 244 m²
55. Jasenies (Ясянец), piliakalnis I, Gomelio s., Mozyrius r.; 1979–1983 m.; 480 m²
56. Jasenies (Ясянец), piliakalnis II, Gomelio s., Mozyrius r.; 1979, 1982 m.; 148 m²
57. Jastrabka (Ястрабка), Gomelio s., Lojevo r.; 1978–1979 m.; 1396 m²
58. Jazna (Язна), Vitebsko s., Miorų r.; 1955, 1961 m.; 428 m²
59. Judziči (Юдзічы), Gomelio s., Rogačiovo r.; 1980 m.; 8 m²
60. Kačanoviči (Качановічы), Minsko s., Nesvyžiaus r.; 1953 m.; 48 m²
61. Kaločin (Калочын), piliakalnis I, Gomelio s., Rečicos r.; 1951, 1955, 1955–1960 m.; 1380 m²
62. Kaločin (Калочын), piliakalnis II, Gomelio s., Rečicos r.; 1955, 1961 m.; 72 m²
63. Kamenka (Каменка), Minsko s., Dzeržinsko r.; 1961 m.; 100 m²
64. Kaščėliču (Кашчэлічы), Minsko s., Voložino r.; 1986–1989 m.; 358 m²
65. Kazinova (Казінова), Vitebsko s., Gorodoko r.; 1964 m.; 56 m²
66. Kijavies (Кіявец), Minsko s., Krupkų r.; 1989 m.; 32 m²
67. Kimija (Кімія), Minsko s., Borisovo r.; 1950 m.; 55 m²
68. Kisciani (Кісцяні), Gomelio s., Rogačiovo r.; 1975–1976 m.; 380 m²
69. Kisiali (Кісялі), Vitebsko s., Talačino r.; 1956, 1988–1989 m.; 167 m²
70. Kladki (Клдки), Minsko s., Berezino r.; 1963 m.; 8 m²
71. Kleck (Клецк), Minsko s., Klecko r.; 1961, 1966–1967, 1983 m.; 331 m²
72. Kniažucu (Княжыцы), Mogiliovo s., Šklovo r.; 1989 m.; 128 m²
73. Kopys (Копысь), Vitebsko s., Oršos r.; 1950, 1962, 1968–1969, 1973 m.; 640 m²
74. Kovali (Ковалі), Gardino s., Slonimo r.; 1955 m.; 60 m²
75. Kožan-Gorodok (Кожан-Городок), Bresto s., Lunineco r.; 1981 m.; 164
76. Krasnaja Zorka (Красная Зорька), Minsko s., Berezino r.; 1964 m.; 48 m²
77. Kryčev (Крычаў, Замковая Гора), Mogiliovo s., Kryčevo r.; 1967, 1974–1977, 1987–1988 m.; apie 660 m²
78. Kryčev (Крычаў, Гарадзец), Mogiliovo s., Kryčevo r.; 1974 m.; 46 m²
79. Kubliči (Кублічі), Vitebsko s., Ušačių r.; 1964–1966, 1968 m.; 774 m²
80. Kulbačina (Кульбачына), Gardino s., Ščiučino r.; 1989–1990 m.; 260 m²
81. Labenščina (Лабэншчына), Minsko s., Minsko r.; 1950–1952 m.; 992 m²
82. Lauki (Лаўкі), Vitebsko s., Čašnikų r.; 1953 m.; 40 m²
83. Leliauščina (Лялеўшчына), piliakalnis I, Vitebsko s., Gorodoko r.; 1963 m.; 32 m²
84. Leliauščina (Лялеўшчына), piliakalnis III, Vitebsko s., Gorodoko r.; 1951 m.; 25 m²
85. Lenina (Леніна), Gomelio s., Dobrušo r.; 1983 m.; 100 m²
86. Lenina (Леніна), Minsko s., Slucko r.; 1980 m.; 216 m²

87. Liauki (Ляўкі), Vitebsko s., Oršos r.; 1969 m.; 12 m²
88. Lipniaki (Ліпнякі), Gomelio s., Lojevo r.; 1976–1977 m.; 1100 m²
89. Liski (Ліскі), Gomelio s., Rečicos r.; 1980–1983 m.; 2620 m²
90. Lisucha (Лысуха), Minsko s., Berezino r.; 1963, 1988–1989 m.; 100 m²
91. Liubny (Любны), Gomelio s., Gomelio r.; 1976–1978 m.; 289,5 m²
92. Lohoisk (Лагойск), piliakalnis II, Minsko s., Lohoisko r.; 1966 m.; 440 m²
93. Lohoisk (Лагойск, Замчице), Minsko s., Lohoisko r.; 1966, 1968, 1971, 1980 m.; 420 m²
94. Losk (Лоск), Minsko s., Voločino r.; 1987–1989 m.; apie 400 m²
95. Lukoml (Лукомль), Vitebsko s., Časnikų r.; 1966–1969, 1971, 1973–1974 m.; 704 m²
96. Lužasna (Лужасна), Vitebsko s., Vitebsko r.; 1972, 1974 m.; 100 m²
97. Lužesno (Лужесно), Vitebsko s., Vitebsko r.; 1974 m.; 98 m²
98. Maisiejevka (Майсееўка), Gomelio s., Mozyrio r.; 1953, 1957, 1976 m.; 80 m²
99. Małyški (Мальшыкі), Minsko s., Vileikos r.; 1955–1957, 1969, 1977–1979 m.; 930 m²
100. Maskaviči (Маскавічы), Vitebsko s., Braslavo r.; 1976–1988 m.; 2600 m²
101. Mazurina (Мазурына), Vitebsko s., Miorų r.; 1974, 1984 m.; 104 m²
102. Medilas (Мядзел), Minsko s., Medilo r.; 1970, 1981 m.; 20 m²
103. Miežava (Межава), Vitebsko s., Rasonų r.; 1978 m.; 8 m²
104. Milagrad (Мілаград), Gomelio s., Rečicos r.; 1952, 1955, 1957–1958, 1961 m.; 800 m²
105. Minskas (Мінск), Minsko s., Minsko r.; 1945–1951, 1957–1961, 1984–1989 m.; 3788 m²
106. Mysli (Мыслі), Minsko s., Kopylio r.; 1979, 1986–1989 m.; 891 m²
107. Mochov (Мохаў), piliakalnis II, Gomelio s., Lojevo r.; 1952–1953 m.; 68 m²
108. Mochov (Мохаў), piliakalnis III, Gomelio s., Lojevo r.; 1955–1956, 1961 m.; 820 m²
109. Mogiliov (Магілёў), Mogiliovo s., Mogiliovo r.; 1983 m.; 48 m²
110. Mogiliov (Магілеў, Змеевка, Пеллагеєвское), Mogiliovo s., Mogiliovo r.; 1973 m.; 24 m²
111. Mozyr (Мазыр, Кімбараўка), Gomelio s., Mozyrio r.; 1982–1984 m.; 470 m²
112. Mozyr (Мазыр, Замковая Гора), Gomelio s., Mozyrio r.; 1981–1985, 1988 868 m²
113. Mscibava (Мсцібава), Gardino s., Volkovysko r.; 1974, 1988–1989 m.; 364 m²
114. Mstislavl (Мсціслаў, Дзявочья Гора), Mogiliovo s., Mstislavlio r.; 1960 m.; 192 m²
115. Mstislavl (Мсціслаў, Замковая Гора), Mogiliovo s., Mstislavlio r.; 1959–1964, 1968, 1969, 1976, 1979–1980, 1983–1985, 1989 m.; 1200 m²
116. Nasilava (Насілава), Minsko s., Molodečno r.; 1968, 1979 m.; 60 m²
117. Naugardukas (Навагрудак, Замковая Гора, Gardino s., Naugarduko r.; 1967–1977 m.; 1664 m²
118. Navasiolki (Навасёлкі), Minsko r., Borisovo r.; 1950 m.; 51 m²
119. Nekaseck (Некасецк), Minsko s., Medilo r.; 1953 m.; 40 m²
120. Nikadzimava (Нікадзімава), Mogiliovo s., Gorkų r.; 1986–1992 m.; 1058 m² (su 1995, 2003–2004 m.)
121. Nisimkaviči (Нісімкавічы), Gomelio s., Čečersko r.; 1982 m.; 96 m²
122. Novaja Uša (Новая Уша), Minsko s., Berezino r.; 1963 m.; 4 m²
123. Novy Voleck (Новы Болецк), piliakalnis I, Vitebsko s., Gorodoko r.; 1988 m.; 92 m²
124. Novy Voleck (Новы Болецк), piliakalnis II, Vitebsko s., Gorodoko r.; 1988–1989 m.; 116 m²
125. Novy Voleck (Новы Болецк, Буракова), piliakalnis I, Vitebsko s., Gorodoko r.; 1964–1966 m.; 240 m²
126. Orša (Арша), Oršos r., Vitebsko s., Oršos r.; 1964–1968, 1988 m.; 591 m²
127. Paddubniki (Паддубнікі), Vitebsko s., Miorų r.; 1956, 1962 m.; 528 m²
128. Palickaje (Паліцкае), Mogiliovo s., Osipovičių r.; 1970 m.; 48 m²

129. Petroviči (Пятровічы), Mogiliovo s., Bobruisko r.; 1987–1991 m.; 804 m²
130. Pinsk (Пінск), Bresto s., Pinsko r.; 1963 m.; 128 m²
131. Pokry (Покры) Bresto s., Bresto r.; 1966 m.; 26 m²
132. Polockas (Полацк, Вехний Замок), Vitebsko s., Polocko r.; 1960–1962 m.; 1314 m²
133. Priberiežnaja (Прыбярэжная), Minsko s., Berezino r.; 1963, 1988–1989 m.; 100 m²
134. Prudniki (Пруднікі), Vitebsko s., Miorų r.; 1977, 1983, 1986–1991 m.; 500 m²
135. Raciunki (Рацёнкі), Vitebsko s., Braslavo r.; 1978–1979, 1981 m.; 252 m²
136. Radagošča (Радагошча), Gardino s., Naugarduko r.; 1989–1990 m.; 80 m²
137. Rassvet (Рассвет), Gomelio s., Rečicos r.; 1983 m.; 160 m²
138. Rogačov (Рагачоў), Gomelio s., Rogačiovo r.; 1966–1967, 1970, 1973, 1975–1976 m.; 1430 m²
139. Sielišče (Ковалі), Gardino s., Kareličių r.; 1957 m.; 4 m²
140. Sielišče (Селішча), Mogiliovo s., Čausų r.; 1986 m.; 54 m²
141. Slabodka (Слабодка), Minsko s., Borisovo r.; 1964 m.; 8 m²
142. Slaugarad (Прапойск, Слаўгарад), Mogiliovo s., Slaugarado r.; 1969, 1973, 1989 m.; 120 m²
143. Slonimas (Слонім, Замчища), Gardino s., Slonimo r.; 1953, 1959, 1968 m.; 228 m²
144. Sluck (Слук), Minsko r., Slucko r.; 1958, 1966, 1985–1986 m.; 340 m²
145. Smyk (Смык, Жужлянка), Mogiliovo s., Osipovičių r.; 1963–1964 m.; 140 m²
146. Staraborisov (Старабарысаў), Minsko s., Borisovo r.; 1968–1969, 1971 m.; 224 m²
147. Staraja Rudzica (Старая Рудзіца), Minsko s., Dzeržinsko r.; 1952 m.; 110 m²
148. Starakrasnaje (Старакраснае), Gomelio s., Rečicos r.; 1982–1983 m.; 480 m²
149. Staramlyna (Старамлына), Bresto s., Beriozovsko r.; 1971 m.; 220 m²
150. Staryj Šklov (Стары Шклоў), Mogiliovo s., Šklovo r.; 1964, 1968, 1980 m.; 86 m²
151. Strėšin (Стрэшын), Gomelio s., Žlobino r.; 1966 m.; 100 m²
152. Suraz (Сураж), Vitebsko s., Vitebsko r.; 1977 m.; 260 m²
153. Svila I (Свіла), Vitebsko s., Glybokaje r.; 1974, m.; 168 m² (be 1989–1990 m.)
154. Svir (Свір), piliakalnis I, Minsko s., Medilo r.; 1976 m.; 48 m²
155. Svisloč (Свіслач), Mogiliovo s., Osipovičių r.; 1969–1971 m.; 665 m²
156. Šapatoviči (Шапатовічы), piliakalnis I, Gomelio s., Čečersko r.; 1979, 1982, 1983 m.; 54 m²
157. Ščatkava (Шчаткава), Mogiliovo s., Bobruisko r.; 1959, 1963 m.; 408 m²
158. Tureisk (Турэйск), Gardino s., Ščiučino r.; 1961–1962 m.; 393,5 m²
159. Turov (Тураў), Gomelio s., Žitkovičių r.; 1961–1963, 1968 m.; 1008 m²
160. Uragava (Урагава), Vitebsko s., Verchniedvinsko r.; 1949, 1965–1966 m.; 304 m²
161. Varonča (Варонча), Gardino s., Koreličių r.; 1988–1989 m.; 100 m²
162. Vasiljevo (Васильево), Gomelio s., Gomelio r.; 1955 m.; 17 m²
163. Vasilkouka (Васількоўка), Minsko r., Lohoisko r.; 1964, 1966–1967 m.; 402 m²
164. Vaskovcy (Васьковцы), Minsko s., Molodečno r.; 1989 m.; 71 m²
165. Viazynka (Вязьинка), Minsko s., Molodečno r.; 1952 m.; 284 m²
166. Vitebsk (Віцебск, Замоная Гора, Верний Замок), Vitebsko s., Vitebsko r.; 1976 m.; 180 m²
167. Vitebsk (Віцебск) (Pilies kalnas, Aukštutinė pilis) Vitebsko s., Vitebsko r.; 1976–1980, 1984–1985 m.; 1996 m²
168. Volčas (Волчас), Mogiliovo s., Kričevo r.; 1986 m.; 80 m²
169. Volkovyskas (Ваўкавыск, Муравельник), Gardino s., Volkovysko r.; 1965–1970 m.; 1024 m²
170. Volkovyskas (Ваўкавыск, Шведская Гора), Gardino s., Volkovysko r.; 1954, 1965–1966 m.; 540 m²

171. Volkovyskas (Ваўкавыск, Замчище), Gardino s., Volkovysko r.; 1948, 1955–1956, 1958, 1965, 1967 m.; 2196 m²
172. Zagavalina (Загаваліна), Vitebsko s., Ušačičų r.; 1966 m.; 200 m²
173. Zalatamino (Залатаміно), Gomelio s., Kormos r.; 1981, 1983 m.; 196 m²
174. Zamoša (Замошша), Vitebsko s., Polocko r.; 1974, 1977–1980 m.; 516 m²
175. Zaronava (Заронава), Vitebsko s., Vitebsko r.; 1964 m.; 24 m²
176. Zaslavl (Заслаўе, Вал, Замок), Minsko s., Minsko r.; 1967–1968, 1970–1971, 1980–1983 m.; 1500 m²
177. Zaslavl (Заслаўе, Замечек), Minsko s., Minsko r.; 1962, 1967, 1971, 1978–1979, 1981, 1988 m.; 1226
178. Zbaraviči (Збаравічі), Minsko s., Minsko r.; 1952, 1958 m.; 868 m²
179. Zbarou (Збароў), Gomelio s., Rogačiovo r.; 1967–1968 m.; 473 m²
180. Zborsk (Зборск), piliakalnis I, Mogiliovo s., Osipovičičų r.; 1964 m.; 12 m²
181. Zvezda (Звезда, Августово), Vitebsko s., Lepelio r.; 1953 m.; 24 m²
182. Žalnierava (Жалнераўа), Vitebsko s., Rasonų r.; 1978 m.; 24 m²
183. Žukava (Жукава), Vitebsko s., Gorodoko r.; 1955 m.; 150 m²

31 priedas. Baltarusijos piliakalnių tyrimai ir sklaida 1945–1989 m.

Metai	Tyrinėtų piliakalnių skaičius	Ištirtas visas plotas m ²	Tyrinėtojų skaičius	Mokslinių publikacijų skaičius, pasirodymo metai	Populiarios publikacijos
1945	1	14	1	1957	1
1946	1	214	1		1
1947	1		1		1
1948	3	88	3		2
1949	4	134,5	2	1954	
1950	5	646	3		
1951	5	2048	5		2
1952	8	2239	3		4
1953	8	974	3	1959	1
1954	5	1146	4	1	
1955	17	3203	9		
1956	11	2823	7		3
1957	10	1998	8	1	6
1958	9	1956	6		1
1959	9	1315	7	1	1
1960	7	1812	5		3
1961	14	2327	9	1963, 1982	6
1962	10	1641	8	1975	3
1963	11	1068	6	1	1
1964	16	1123	7	1968	2
1965	14	1628	7		2
1966	19	2396	8	1969, 1975	3
1967	16	2379	8		3
1968	17	2007	10	1, 1972	6
1969	14	1510	7	1, 1972	10
1970	12	1680	9		6
1971	11	1612	6		
1972	8	982	6	2	3
1973	8	1152	7		11
1974	11	981	5		5
1975	9	1484	6	2	1
1976	18	3194	14		2
1977	15	1990	10		4
1978	15	3224	12		8

Priedai

Metai	Tyrinėtų piliakalnių skaičius	Ištirtas visas plotas m ²	Tyrinėtojų skaičius	Mokslinių publikacijų skaičius, pasirodymo metai	Populiarios publikacijos
1979	21	3373	15		7
1980	17	2663	13		2
1981	24	4343	18	1985 (2)	8
1982	18	1954	13	1	4
1983	24	3787	17		9
1984	9	1950	8		8
1985	9	921	9	3, 2004	1
1986	12	2154	11		2
1987	11	1431	11		4
1988	27	2702	20		9
1989	29	2951	20	1	2
viso		81218		14	158

**32 priedas. Piliakalniai „Помнікі гісторыі і культуры Беларусі“
1970–1989 m. žurnale**

Metai	Tirtų piliakalnių skaičius	Piliakalniams skirti straipsneliai	Paminėti piliakalniai
1970	12	1	Minskas
1971	11	2	Brestas, Mstislavlis
1972	8	2	Naugardukas, Vitebskas
1973	6	1	Druckas
1974	12	0	
1975	9	1	Svila
1976	19	1	Slonimas
1977	15	0	
1978	7	3	Maskvičiai, Lipniakai, Braslavas
1979	16	0	
1980	15	3	Vitebskas, Zamoša, Viščinas
1981	26	1	Jasenecas
1982	14	2	Mozyrius, Uvaravičiai
1983	22	3	Lohoiskas, Jastrebka, Mozyrius
1984	7	2	Vitebskas, Gomelis
1985	7	2	Rassvetas, Ciastai
1986	13	1	Naugardukas
1987	11	1	Polockas
1988	25	0	
1989	27	0	

33 priedas. Duomenys apie 1970, 1980 ir 1990 m. tyrinėtus Lenkijos piliakalnius (pagal „Informator archeologiczny“)

1. Bajtkowo; Elk; 1980; Lenarczyk Leszek; 45 m²; 3 sezonas
2. Baldram; Kwidzyń; 1970; Haftka Mieczysław; 100 m²; 2 sezonas
3. Będkowice; Sobotka; 1980; Śledzik-Kamińska Halina; 420 m²; 5 sezonas
4. Białogard; Białogard; 1970; Cnotliwy Eugeniusz; apimtis nenurodyta; 1 sezonas
5. Białogarda; Wicko; 1980; Kochanowski Marian; apimtis nenurodyta; 6 sezonas
6. Biskupin; Żnin; 1970; Rajewski Zdisław.; apimtis nenurodyta, tęstiniai
7. Bytom Odrzański; Zielona Góra; 1990; Nowacka Lidia; 180 m²; 6 sezonas
8. Bocheń; Łowicz; 1990; Kosiorek Andrzej; 45 m²; 2 sezonas
9. Bogdany; Braniewo; 1970; Odoj Romuald; baigti ankstesnių metų tyrimai; 5 sezonas
10. Bruszczewo; Kościan; 1970; Jasnosz Stanisław; 360 m²; 3 ir paskutinis sezonas
11. Busienec; Białopole; 1980; Cichomski Jerzy; 36 m²; 1 sezonas
12. Chełm na Rabą; Bochnia; 1970; Cabalska Maria; apimtis nenurodyta; 3 sezonas
13. Chlebnia; Grodzisk Mazowiecki; 1970; Wartołowski Z.; apimtis nenurodyta; 4 sezonas
14. Ciepłe; Tczew; 1970; Kuszewska Elżbieta; 3 žvalgomosios perkastos; 1 sezonas
15. Ciepłe; Tczew; 1970; Wapińska Anna; apimtis nenurodyta; 1 sezonas
16. Czersk; Góra Kalvaria; 1980; Rauhutowa Jadvyga; 400 m²; 13 sezonas
17. Czullzyce; Sawin; 1980; Cichomski Jerzy; 37,5 m²; 1 sezonas
18. Damice; Miechów; 1970; Radwańska Teresa; apimtis nenurodyta; 1 sezonas
19. Dmosin; Dmosin; 1980; Lechowicz Zbigniew; 30 m²; 1 sezonas
20. Gniew; Gdańsk; 1980; Choińska-Bochdan Elżbieta; 3 perkastos; 1 sezonas
21. Gniezno; Gniezno; 1990; Sawicki Tomasz; 64 m²; 6 sezonas
22. Gronowo; Lubicz; 1990; Chudziak Wojciech; 445 m²; 4 sezonas
23. Grzybiany; Legnica; 1970; Bukowski Zbigniew; 190 m²; tęstiniai 1959–1960 m. tyrimai
24. Gzin; Chełmno; 1970; Chudziakowa Jadwiga; pylimo pjūvis ir 2 perkastos aikštelė; 3 sezonas
25. Hački; Bielsk; 1970; Szymański Wojciech; 340 m²; 2 sezonas
26. Jankowo; Inowrocław; 1970; Śmigielski Wojciech; apie 1000 m²; 2 sezonas
27. Janowo; Mrągowo; 1970; Dąbrowska Iwona; žvalgomieji, 28 m²; 1 sezonas
28. Jastrzębiec; Busko Zdrój; 1970; Wartołowska Zofia; apimtis nenurodyta; 1 sezonas
29. Jędrychowice, II; Opole; 1980; Parczewski Michał; 2700 m²; 3 sezonas
30. Jegliniec; Szypliszki; 1990; Iwanowska Grażyna; 25 m²; 7 sezonas
31. Kałdus; Chełmno; 1970; Matuszewska-Kola Wiesława; 25 m²; 4 sezonas
32. Kalisz-Zawodzie Grodzisko; Kalisz; 1990; Baranowski Tadeusz; apimtis nenurodyta; 8 sezonas
33. Kiędzie; Milicz; 1970; Dymaczewska Urszula; perkasa; 1 sezonas
34. Klasztorzek; Kwidzyń; 1970; Kuszewska Elżbieta; apimtis nenurodyta; 5 sezonas
35. Kochłowice-Ruda Śląska; Kochłowice; 1980; Pierzak Jerzy; 70 m²; 1 sezonas
36. Komorowo; Szamotuły; 1970; Malinowska Maria; 100 m²; 1 sezonas po karo
37. Koniecpol Stary; Włoszczowa; 1970; Pyzik Zygmunt; 53,75 m²; 1 sezonas
38. Kraków, Wawel; Kraków; 1970; Żak Andrzej; apimtis nenurodyta; 1980; Pianowski Zbigniew; mažiau 100 m²; 1990; Niżnik Józef; apimtis nenurodyta; 40 sezonas
39. Kręsko; Brzeg Dolny; 1980; Pokora Henryk; 980 m²; 1 sezonas
40. Kruszwica; Bydgoszcz; 1980; Dzieduszycki Wojciech; 50 m²; sezonas nenurodytas

41. Krzczów-Belch; Bochnia; 1980; Kalga Joana; 116 m²; 4 sezonas
42. Kukawka; Krasnystaw; 1970; Bownik Grażyna; 50 m²; 1 sezonas
43. Łąd; Slusk; 1970; Zeylandowa Maria; apimtis nenurodyta; 7 sezonas
44. Lipie; Świdwin; 1970; Nawrolski Tadeusz; 10 m², 2 sezonas
45. Lubomia; Wodzisław Śląski; 1970; Szydłowski Jerzy; apimtis nenurodyta; 5 ir paskutinis sezonas
46. Łubowice; Racibórz; 1970; Chochorowski Jan; 300 m²; 1 sezonas
47. Maradki; Mrągowo; 1970; Gąssowska Eligia; 18 m²; 1 sezonas žvalgomeiji
48. Michałowo; Brodnica; 1970; Kola Andrzej; virš 39,6 m²; 1 sezonas
49. Mymoń; Sanok; 1970; Cabalska Maria; 500 m²; 2 sezonas
50. Moraczewo; Łubowo; 1980; Strzyżewski Czesław; 352 m²; 4 sezonas
51. Motycz; Lublin; 1980; Hoczyk-Siwkova Stanisława; apie 100 m²; 1 sezonas
52. Niedów; Zgorzelec; 1970; Pyrgała Jerzy; apimtis nenurodyta; 2 sezonas
53. Niewęgłosz; Radzyń; 1970; Kutylowski Andrzej; 550 m²; 1 sezonas
54. Nowogród; Łomża; 1970; Żurowski Tadeusz; apimtis nenurodyta; 4 sezonas
55. Ojców; Olkusz; 1970; Żak Andrej; apimtis nenurodyta; 1 sezonas
56. Ostrów Lednicki; Łubowo; 1990; Górecki Janusz; 80 m²; sezonas nenurodytas
57. Pawłów; Chelm; 1980; Cichomski Jerzy; 6 perkasos; 1 sezonas
58. Petrykozy; Bialaczów; 1990; Długoszewska W.; 19 m²; 1 sezonas
59. Proboszczewice; Stara Biała; 1990; Marciniak Anna; 48,5 m²; 2 sezonas
60. Pułtusk; Pułtusk; 1980; Gołembnik Andrej; 130 m²; 5 sezonas
61. Raciąż; Sierpc; 1970; Buczek-Płachtowa Barbara; 180 m²; 4 sezonas
62. Raciąż; Tuchola; 1970; Kmiecinski Jerzy; 175 m²; 1980; Trzeciński Maciej; 212,5 m²; 12 sezonas
63. Radom; Radom; 1970; Kierzkowska-Kalinowska Ewa; 20 m²; 7 sezonas
64. Ryczeń; Góra; 1980; Lodowski Jerzy; 100 m²; 1 sezonas
65. Rzymówka; Złotoryja; 1980; Bykowski Karol; 73,5 m²; 3 sezonas
66. Sajczyce; Sawin; 1980; Cichomski Jerzy; 30 m²; 1 sezonas
67. Sieradz; Sieradz; 1980; Perlikowska-Puszkarska Urszula; 2 perkasos; 11 sezonas
68. Skoszewy Stare; Nowosolna; 1990; Cmielowska Aldona; 225 m²; V; 2 sezonas
69. Smulsko; Turek; 1970; Poklewski Tadeusz; 116 m²; 3 sezonas
70. Sobień-Manasterzec; Lesko; 1970; Żurowski Tadeusz; apimtis nenurodyta; 5 sezonas
71. Spławie; Września; 1970; Durczewski Dobromir; 19,5 m²; 1 sezonas
72. Stargard; Stargard; 1970; Rogosz Ryszard; 76 m²; 1 sezonas
73. Stawy; Jędrzejów; 1970; Woźnicka Zofia; apimtis nenurodyta; 3 sezonas
74. Strelce Dolne; Bydgoszcz; 1970; Potemski Czesław; 30 m²; 5 sezonas
75. Świebodzin; Zielona Góra; 1990; Nowacki Marek; 162 m²; 3 sezonas
76. Tarnobrzeg; Tarnobrzeg; 1990; Boruch Paweł; 40 m²; 1 sezonas
77. Tykocin; Białystok; 1980; Perlikowska-Puszkarska Urszula; 270 m²; 5 sezonas
78. Tuligłowy; Rokietnica; 1980; Cabalska Maria; apimtis nenurodyta; 6 sezonas
79. Wąbcz; Stolno; 1990; Cudziak Wojciech; 9 m²; 2 sezonas
80. Wącmierek; Tczew; 1980; Haftka Mieczysław; apimtis nenurodyta; 1 sezonas
81. Warszawa-Łazienki; Warszawa; 1970; Gierlach Olga; 300 m²; 2 sezonas
82. Warszawa-Bródno Stare; Warszawa; 1990; Lipińska Olga; 76,75 m²; 2 sezonas
83. Węgielsztyn; Węgorzewo; 1970; Okulicz Jerzy; 12 m²; 1 sezonas

84. Wicina; Lubsko; 1970; Kołodziejski Adam; apimtis nenurodyta; 1990; Kołodziejski Adam; 25 sezonas
85. Widoradz; Wieluń; 1970; Abramek Bogusław; apimtis nenurodyta; 216 m²; 1990; Abramek Bogusław; 13,5 m ilgio perkasa; 7 sezonas
86. Wislica; Kielce; 1980; Górna Dorota; apimtis nenurodyta; 1 sezonas
87. Witostowice II; Strzelin; 1970; Górka Irena; 30 m²; 2 sezonas
88. Wizna; Łomża; 1970; Janiszowski Krzysztof; 40 m²; 4 sezonas
89. Wrocław-Sołtysowice; Wrocław; 1980; Maksymowicz Krystyna; 100 m²; 3 sezonas
90. Zajączki; Juchnowiec; 1990; Krasnodębski Dariusz; 70 m²; 1 sezonas
91. Zameczysko; Kampinos; 1980; Pyrgała Jerzy; 37,5 m²; 1 sezonas
92. Żarnowiec; Kraków; 1980; Wolanin-Szułrzyńska Iwona; 225 m²; 1 sezonas
93. Zawidów; Lubań; 1970; Kihl-Byczko Emilia; 11 m²; 1 sezonas
94. Zbrojewsko; Częstochowa; 1980; Gedl Barbara; apimtis nenurodyta; 8 sezonas
95. Zgłowiączka; Lubraniec; 1990; Andzejewska Aldona; 87,5 m²; 4 sezonas

34 priedas. Lietuvos ir kaimyninių valstybių piliakalnių tyrimų ir jų sklaidos 1945–1989 m. palyginimas

Valstybė	Teritorija km ²	Piliakalnių skaičius	Vienas piliakalnis km ²	Tirti piliakalniai	Tirtų piliakalnių %	Paskelbti tyrimai	Paskelbta % tirtų piliakalnių
Lietuva	65300	953	68,5	61	6,4	16	26,2
Latvija	64589	363	177,9	59	16,3	6	10
Baltarusija	207600	1000	207,6	183	18,3	3	1,6
Lenkija	312685	2312	135,2	93 (per 3 metus)	4 (už 3 metus)	-	-
Rusijos Kaliningrado sritis	15125	102	148,3	14	13,7	2	14,2

Klaipėdos universiteto leidykla

Jurgita Viršilienė

PILIAKALNIŲ ĮPAVELDINIMO VEIKSNIAI LIETUVOJE 1919–1990 M.

Daktaro disertacija

FACTORS INFLUENCING THE GRANTING OF HERITAGE STATUS TO HILLFORTS
IN LITHUANIA BETWEEN 1919 AND 1990

Doctoral Dissertation

Klaipėda, 2024

SL 1335. 2024 03 07. Apimtis 31,95 sąl. sp. l. Tiražas 20 egz.

Klaipėdos universiteto leidykla, Herkaus Manto g. 84, 92294 Klaipėda

Tel. (8 46) 398 891, el. paštas: leidykla@ku.lt, interneto adresas: <http://www.ku.lt/leidykla/>

Spausdino UAB „Druka“, Mainų g. 5, 94101 Klaipėda

